Eugène Enriquez

Sürüden Devlete

Toplumsal Bağ Üzerine Psikanalitik Deneme

Fransızcadan çeviren: Nilgün Tutal

Ayrıntı

EUGÈNE ENRIQUEZ

Paris VII-Denis Diderot Üniversitesi profesörü, Toplumsal Değişim Laboratuvarı yöneticilerinden, Uluslararası Psikososyoloji Dergisi yayın kurulu üyelerinden. Belli başlı eserleri arasında *De la horde à l'Etat* [Sürüden Devlete] (1983), *Les figures du maître* (1991), *L'organisation en analyse* (1992), *Les Jeux du pouvoir et du désir dans l'entreprise* (1999) ve sayısız makale sayılabilir...

Ayrıntı: 441
'Ağır' Kitaplar dizisi: 16

Sürüden Devlete
Toplumsal Bağ Üzerine Psikanalitik Deneme
Eugène Enriquez

Fransızcadan çeviren
Nilgün Tüzel

Yayına hazırlayan
Işık Ergüden

Kitabın özgün adı
De la horde à l'État
Essai de psychanalyse du lien social

Éditions Gallimard/1983
basımından çevrilmiştir.

© Éditions Gallimard

Ouvrage publié avec le concours du Ministère français chargé de la culture-Centre national du livre.

Bu yapıt Fransa Kültür Bakanlığı-Ulusal Kitap Merkezi'nin katkılarıyla yayımlanmıştır.

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak illüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak düzeni
Orhan Deliorman

Düzelti
Mehmet Celep

Baskı ve cilt
Sena Ofset (0212) 613 38 46

Birinci basım *2004*
Baskı adedi *2000*

ISBN 975-539-434-6

AYRINTI YAYINLARI
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr
Dizdariye Çeşmesi Sk. No.: 23/1 34400 Çemberlitaş-İst. Tel.: (0 212) 518 76 19 Faks: (0 212) 516 45 77

Eugène Enriquez

Sürüden Devlete

Toplumsal Bağ Üzerine Psikanalitik Deneme

"AĞIR" KİTAPLAR DİZİSİ

KİTLE VE İKTİDAR
Elias Canetti

İNSANLIĞIN MAHREM TARİHİ
Theodore Zeldin

RUJ LEKESİ
Yirminci Yüzyılın Gizli Tarihi
Greil Marcus

BİZİ 'BİZ' YAPAN HİKÂYELER
Kendimizi Yaratma Üzerine Bir Deneme
William Lowell Randall

MARKSİZM, AHLÂK VE TOPLUMSAL ADALET
R. G. Peffer

İMPARATORLUK
Michael Hardt & Antonio Negri

DİSİPLİN
Askeri Itaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi
Ulrich Bröckling

HEP YUVAYA DÖNMEK
Ursula K. LeGuin

AHLÂKİ PROTESTO SANATI
Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık
James M. Jasper

SANATTA ANLAMIN GÖRÜNTÜSÜ
İmgelerin Toplumsal İşlevi
Richard Leppert

KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ
Richard Sennett

CAZ KİTABI
Ragtime'dan Fusion ve Sonrasına
Joachim-Ernst Berendt

KURTLARLA KOŞAN KADINLAR
Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler
Clarissa Pinkola Estés

CİNSELLİĞİN TARİHİ
Michel Foucault

SEKS İSYANLARI
Toplumsal Cinsiyet, Başkaldırı ve Rock'n'roll
Simon Reynolds & Joy Press

SÜRÜDEN DEVLETE
Toplumsal Bağ Üzerine Psikanalitik Deneme
Eugène Enriquez

ÇOKLUK
İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi
Michael Hardt & Antonio Negri

HAZIRLANAN KİTAPLAR

TARİHTE KENT
Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği
Lewis Mumford

MODERN ÇAĞIN MEŞRULUĞU
Hans Blumenberg

Micheline'e

OKURA: Bu yapıt, 1980 Ekiminde savunulmuş olan bir doktora çalışmasını ana hatlarıyla ele almaktadır. Metinde köklü bir değişiklik yapılmamış olmakla birlikte, kimi bölümler herkesin anlayacağı biçime dönüştürülmüş, kimi bölümler yeniden yazılmış ya da biçimsel düzeltmeler yapılmıştır.

"Boğuk boğuk geviş getiren hayvani kitlenin
sevinç çığlığını atmak için beklediği an
gelmişti, işte tam o anda hayvani kitle,
hiç durmamacasına ve sonsuzcasına, muzaffer
bir halde, her şeyi titreterek, frenlenemez,
korku verici, görkemli, dalkavuk ve bir kişinin
şahsında kendine hayran olarak zincirlerinden
boşandı."

Hermann Broch
La mort de Virgile

"Önce sapkınları, ardından onlarla işbirliği
yapanları; sonra sempatizanları; daha sonra
ilgisizleri ve son olarak da pısırıkları
öldüreceğiz."

*Arjantin cunta üyesi General Alfredo Saint-Jean'ın
1976-1977 yıllarındaki büyük baskı sırasında
söylediği söz.*

İçindekiler

— Giriş 13

Birinci Kısım
Freud ve toplumsal bağ

I. TOTEM VE TABU:
TOPLUMSALIN DOĞUŞU 35
A. Totemizmin çocukta geri dönüşü 38
B. Ensest arzusu 43
C. Tabu ve duyguların karşıt değerliliği 45
D. Animizm, büyü ve düşüncenin mutlak kudreti 47
E. Kültürel düzen 55

II. GRUP PSİKOLOJİSİ VE EGO ANALİZİ:
TOPLUMSAL İŞLEYİŞİN MERHALELERİ 57
A. Bireysel psikoloji ve toplumsal psikoloji 58
B. Kitlenin ve örgütün doğası 66
– *Kitle* 66
– *Örgüt* 72
C. Özdeşleşme 78
– *Ben ve ben ideali* 79
– *Büyülü aşk ve hipnoz* 80
– *Birey ve kitle* 88

III. BİR YANILSAMANIN GELECEĞİ:
UYGARLIK VE ZORUNLU YANILSAMA 91
A. Proje 92
B. Kültür ve uygarlık 95
C. Yanılsama 99
D. Bilim ve dinsel yanılsama 104

IV. UYGARLIK VE HOŞNUTSUZLUKLARI:
ZORUNLU YANILSAMADAN YAPILAŞTIRICI SUÇLULUĞA VE
UYGARLIĞIN UFKU OLARAK YIKIMA 114
A. Mutluluk, uygarlık ve bastırma 119
B. Kadın ve aşk 123
C. Yıkım itkisi 128
D. Suçluluk duygusu 134
E. Ölüm itkisinin zaferi 138

V. MUSA VE TEKTANRICILIK:
ÖLDÜRÜLEN KURTARICI, BATI UYGARLIĞININ
PARADİGMASI 145
A. Büyük insan 146
B. Gizil evre 150
C. İtkilerden vazgeçme ve tinsellikte ilerleme 155
D. Yahudi karşıtlığının nedenleri 161

VI. SAVAŞ VE ÖLÜM:
TOPYEKÛN SAVAŞ FİGÜRÜ OLARAK DEVLET 167
A. Savaş üzerine düşünceler 168
B. Ölümle ilişkimiz 175
C. Neden savaş 177
D. Savaş, ölüm ve devlet 181

VII. TOPLUMSAL BAĞ:
KAOSA VE KATLETMEYE KARŞI MÜCADELEDEN
AYRIŞMAYA VE TAHAKKÜME DOĞRU 184
A. Bizim perspektifimiz 184
B. Yaşantılanmış deneyim 187
C. Sınıflandırmadan tahakküme 200

İkinci Kısım

Toplumsal Bağ, Tahakküm ve İktidar

A. Cinsiyet düzeninden kozmik düzene

I. CİNSİYET DÜZENİ:
KADIN/ERKEK İLİŞKİSİ, İLK TAHAKKÜM BİÇİMİ 217
A. Kadın, haz ve ölüm 218
B. Tehlikeli kadın yüzleri 223
C. Uğursuzun uğurluya dönüştürülmesi 240

II. KUŞAKLARIN DÜZENİ:
YAŞLI/GENÇ İLİŞKİSİ 249
A. Baba/oğul ilişkisi 250
B. Erginleme törenlerinin anlamı 251
C. Modern toplumda ebeveyn ve çocuk 256

III. DOĞAL DÜZEN VE KÜLTÜREL DÜZEN:
DOĞAYLA İLİŞKİ: KATILIM VE DENETLEME 260
A. Dünyayla ilişki 261
B. Dünyayla ilişki ve topluluğun kurulması 266
C. Doğanın bozulma ve "dönüştürülme" tarzı 269
D. Bitki ve hayvanlarla ilişkilere kişisel ve bedensel katılım 274

IV. KOZMİK DÜZEN:
KUTSAL / KUTSAL OLMAYAN İLİŞKİSİ 278
A. Temizlik/kirlilik ilişkisi 279
B. Yasak ve ihlal 283
C. İçkin dinler, aşkın dinler 290

B. Modern toplumlarda iktidar

I. EKONOMİ DÜNYASI VE DEVLET DÜNYASI:
YENİ KUTSALLIKLARIN İCADI 303

A. Hıristiyanlık ve kapitalizm 303
B. Özgürlük ve eşitlik 310
– *Sınıflı toplumların temelinde* 310
– *Demokratik rejimin temelinde* 314
C. Kutsal olmayan dünya ve yeni kutsal: Devlet 323
D. Rasyonelliğin ilerleyişi ve fetişizmin yaygınlaşması 326

II. İKTİDAR VE MODERN DEVLET:
DEVLETİN NÜFUZU 334
A. Politik rejim tipleri 335
– *Liberal demokrasi devletleri* 335
– *Programlanmış demokrasi devletleri* 338
– *Despotik devletler* 342
– *Askeri devletler* 345
– *Diktatör devletler* 349
– *Totaliter devletler* 353
B. Toplumsal denetim kipleri 359

III. İKTİDAR, ÖLÜM VE AŞK:
İKTİDARIN GÖLGESİ ALTINDAKİ CİNSELLİK VE ÖLÜM .. 370
A. İktidar ve ölüm 371
– *Paranoyak model* 374
– *Sapkın model* 381
B. İktidar ve aşk 390
– *Aşk ve merkezi kişi* 390
– *Karşılıklı aşk ve grup* 397

IV. NAZİLERİN YAHUDİ KARŞITLIĞI:
TOPLUMSAL BAĞIN YADSINMASI 405
A. Devlet ve Yahudilik üzerine genel düşünceler 406
B. Alman devleti hakkında birkaç düşünce 412
C. Yahudiler ve Almanlar 420
D. Nazi devleti 425
– *Hitlerci söylem* 430
– *Örgütlenme* 440
E. Modern toplumun paradigması olarak Yahudilerin yok edilmesi 445

— Sonuç 449
— Dizin 460

Giriş

I

On dokuzuncu yüzyıl umudun, toplumsal ilerlemeye duyulan inancın ve her insanın diğerlerinin kardeşine dönüşme yeteneğinin yüzyılı olmuştu. Yirminci yüzyılsa ilerlemenin yarattığı düş kırıklıklarının ve endişenin yüzyılıdır.

Durkheim'ın "homo homini Deus"* şeklindeki iyimser deyişine karşı Freud'un modern devletlerin dibacelerine yeniden yerleştirdiği Hobbes'un daha eski ve kül yutmaz deyişi "homo homini lupus"** itibar kazanmakta.

* İnsan insanın Tanrısıdır. (ç.n.)
** İnsan insanın kurdudur. (ç.n.)

İnsanın politik olarak özgürleşmesinin, benzeri görülmemiş ekonomik bir atılımı mümkün kılan üretici güçlerin gelişmesinin, düzenli pedagojik bir çabayla bireylerin davranışlarını aydınlatan aklın ışığının, yalnızca iç çalkantılara maruz ve kıyamet tehdidiyle karşı karşıya kalmış bir toplumdan başkasını ortaya çıkarması sanki mümkün değildi.

Bununla birlikte, böylesi bir teşhis, çoğunluğun onayını almaktan oldukça uzaktır. Hatırı sayılır bir kesim, bilimsel uygulamaların yararını, eğitimin erdemlerini, ekonomik büyümenin iyiliklerini vurgulamakta ve insanların özerkliklerine kavuşacakları, özlerini gerçekleştirecekleri özyönetimli bir toplum kurmanın günümüzde olanaklı olduğu üzerinde ısrar etmektedir. Bu duruma ulaşılması kuşkusuz hayli uzak görünüyor, üstelik yollar engellerle kaplı. Yine de insanlık, gelişmesini engelleyen her türden engele rağmen, doğru yola girmiş bulunuyor. Gelecek, günün birinde ışıl ışıl olmasa da en azından hoş olacak; toplum şeffaf ve kendisiyle barışık olacak.

Koşullara bağlı olarak her birey bu iki görüş arasında gidip gelir. Ufukta beliren yeni bir savaş Hobbes'u haklı çıkarırken, dost ve sevilen bir ülkedeki bir diktatörlüğün devrilmesi iyimser duyguları güçlendirir.

Ben de bu salınıma, bu kötümserlik ve umut, sistemli kuşku ya da lirik yanılsama hareketine kapılmaktan başka bir şey yapmadım. Ama, salınımlı bir düşüncenin taraftarı da olmadığımdan, anlama çabamı toplumlarımızın işleyişini düzenleyen süreçler üzerinde yoğunlaştırmayı denedim.

Sosyoloji kuramlarının önemsememe ya da bilerek görünmez kılma eğiliminde olduğu görüngüler bana uzun süredir çarpıcı gelmekteydi.

a) Bireyler ve toplumsal gruplar neden inanca "yürürler" ve yanılsama, çarpıtma ve yanılgı içinde yaşama gereksinimi duyarlar? Neden toplumsal, her şeyden önce kesinliğin saltanatı ve hakikatin unutulması anlamına gelir? Tek başlarına olduklarında bazen özgür ve temellendirilmiş bir şekilde düşünebilen bireyler, neden grup halindeyken efendiyle ve onun idealleriyle özdeşleşmeye ve en akıl almaz ve hiç de arzularının gerçekleşmesini sağlamayacak edimleri desteklemeye başlarlar? Kısaca, başkaldırı böylesine zor gerçekleşir ve özerklik arzusu böylesine kırılganken, neden boyun eğme böylesine kolay, neden gönüllü kölelik böylesine yaygın?

b) Bireysel yazgı ile toplumsal yazgı arasındaki ilişkiler nelerdir? Özellikle de bir "toplumsal rahatsızlık", patolojik bireysel davranışları nasıl belirleyebilir ya da tersine psikolojik anormallikler gösteren veya toplumsal dinamik içinde saplantı olarak algılanmayan büyüklük

saplantısına yakalanmış bireylerin rolü nedir?

Bireyin ve toplumun karşılıklı olarak toplumsal düzen içindeki paylarının ne olduğuna ilişkin bıkıp usanmadan yinelenen bu sorun ve sorunun aldığı biçimlerin, Hitler, Mussolini ya da Stalin gibi karizmatik, kurtarıcı önderlerin, yeni Poliorsete ve Panokratorların ortaya çıkışı ve etkisiyle yeniden güncellik kazandığı kanısındaydım.

c) Hangi nedenler sivil toplumu devletin uyguladığı ölümcül türdeşleştirme ve kesintisiz kitleselleştirme sürecinde gitgide daha fazla ona boyun eğmeye iter? Neden insanlar anarşinin ya da "herkesin herkesle çatışması"nın patlak vermesi endişesiyle devlete iktidarının mevzilerini oluşturma olanağı sağladıkları gibi bu iktidarın temellerini de garanti eden kurumları çoğaltırlar? "Bir" fantazmasının çoğul bir biçimde dallanıp budaklanmasına işaret eden böylesi bir hızlı çoğalma frenlenebilir mi ve bunun bedeli ne olur? 15

d) Irkçılığın en aşırı biçimi olan Yahudi karşıtlığı, neden yüzyıllarla birlikte yok olmamakla kalmayıp, üstüne üstlük kendisinden hareketle modern dünyanın, yani sessiz sedasız, bilimsel olarak ve suçluluk duyulmadan gerçekleştirilen yıkım dünyasının; ötekiyle her türlü ilişkiyi yadsıyan ve ötekini, çektiği acı, haz ya da en azından duyarsızlık kaynağı olabilen sömürülecek bir varlık olarak gören narsise özgü yayılma dünyasının düşünüldüğü şey haline geldi?

Bu farklı sorgulamalar aslında bir ilk soru etrafında birbirleriyle eklemlenir: Kendilerine haz ilkesinin ve yaşam itkilerinin rehberlik etmesini isteyen, barışa, özgürlüğe ve bireyselliklerinin ifade edilmesine özlem duyan ve bilinçli olarak herkesin mutlu olmasını arzuladıklarını söyleyen insanlar, neden genellikle topluluk halinde yaşamı değil de saldırganlığı ve yıkımı destekleyen yabancılaştırıcı toplumlar kuruyor? Neden kuralın kabul edilmesiyle kişinin kendini gerçekleştirmesinin, sağlam ve esnek bir kimliğin oluşturulmasının özendirildiği birlikler gibi değil de, daha çok baskı organları gibi işleyen kurumlar kuruyorlar?

Bu soruyu yalnızca kuramcı olarak değil, ama eğitimci, araştırmacı kimliğimle ve yapıların atıllığına, bireylerin bazen en saçma buyruklara boyun eğişine ve bu bireylerin sözlerini bağımsızlık göstergesi haline getirerek toplumsal aktörlere dönüşmekte çektikleri aşırı güçlüğe tanık olduğum örgütlerde katılımcı olarak edindiğim deneyimin ışığında da sordum.

Kuşkusuz, Fransa'da böylesi bir soru yaklaşık olarak 15 yıldır, 1968 olaylarının ve H. Marcuse'ün çalışmalarının yayımlanmasının ardından sıradan bir soruya dönüşmüştür.

Bugün bu soruyu yeniden sormanın nedeni, bunun daha önceki çalışmalarının izlediği çizgide yer almasının yanı sıra, bazı noktalarda kesin ilerlemeler kaydedilmiş olmasına rağmen, günümüzde yayımlanan yapıtların bu araştırma konusuna uygun düşen sorunsalı gündeme getirmediğini düşünmemdir.

Bazı entelektüeller, baskıcı toplum ile tüm biçimleri içinde sergiledikleri özgürleştirici bireysel arzu arasındaki manici karşıtlık içinde hapsolmaya karşı direnemediler. Bu yüzden de yabancılaşma süreçlerinden ebediyen kurtulmayı başaran toplumların kurulabileceği fikrine saygınlık kazandırdılar.

Diğerleriyse ölü bir düşüncenin, tümü eşdeğerlilikle damgalanmış anlamlar ve göstergeler arasında herhangi bir seçim yapmayı reddeden, öznelliklerin çeşitliliğine ve yaşanmış deneyimlerin akışkanlığına saygı gösterme bahanesiyle makbul bir göreceliği haklılaştırdığı ölçüde daha da baştan çıkarıcı olan bir düşüncenin yaygınlaşmasına katkıda bulundular. Bu düşüncenin taşıyıcılığını yaptığı hoşgörü, tarihsel sahnenin taraflarını ve onların gönderme yaptığı doktrinleri haklılaştırma olanağı sağlar. Talepkâr, kesin hipotezler formülleştiren, bunun dışındaki hipotezleri kabul etmeyen, açık kavramlar ileri süren ve sağlam paradigmalar inşa eden her düşünce en iyi durumda totaliter bir iradenin ifadesi, en kötü durumda ise gerici bir taraf tutmanın tartışma götürmez işareti olarak görülür.

Her iki grup da hakikatin uzamından, yani arı düşüncelerin sahnesi olduğunu varsaydıkları tanımlanamaz bir uzamdan hareketle bir söylem tutturma eğilimi gösterir, oysa bu uzam onların itkilerinin, önyargılarının ya da egemen tarzın uzamından başka bir uzam değildir.

Bunun farklı olması da beklenemez. Ne de olsa Marx ve Freud, her ikisi de kendi tarzında, bize, hangisi olursa olsun sistemli bir şekilde izlenen, sürekli olarak üzerinde düşünülen ve sorgulanan bir toplumsal pratiğin ifadesi olmayan her kuramın geçersiz olduğunu öğretti.

Bu nedenle bu eserde, yaptığım psikososyolojik açıklamalara ya da yirmi yıldır sürdürdüğüm grup analizi çalışmalarına doğrudan gönderme yapılmamış olsa bile, söz konusu pratikler bu eserin çatısını oluşturan sorunu fark etmemi ve onu inceleme iradesine sahip olmamı sağladı.

Gerçekten de, eğitmenlik, küçük grup incelemeleri, grup analizi, ekip danışmanlığı ya da örgütler içinde müdahillik gibi işler yaparken, oluşum halindeki ya da az çok katı bir tarzda yapılanan toplumsal bağların serüvenlerini, onların iyi ya da kötü yanlarını ve kimi kısmi alanlarla sınırlı kalsa bile, değişiklik yapmanın zorluklarını deneyimleyebildim. Yanılsamaların yıkılmasına ve en sapkın inançların çok etkili

olarak ortaya çıkışına tanık oldum. Mikro-toplumlara ilişkin bu deneyimlerin, toplumsal yapıların temelinde yer alan, onları harekete geçiren ve yaşatan kimi öğeleri ve mekanizmaları genellikle arı ve saf hallerinde görme imkânı tanıdığı kanısındaydım; bu deneyimler, toplumsal alanın bütününde çalkantılara yol açan ve parçanın incelenmesine yoğunlaşıldığında bütünün gözden kaçırılmasında olduğu gibi, çoklukları ve dalbudak salmalarıyla gerçek beklentileri, temel çatışmaları ve tarihsel gelişmenin anlamını maskeleyen "çığlıkların ve fısıltıların", "gürültünün ve öfkenin" göreceli olarak daha net bir şekilde duyulmasına olanak sağlıyordu.

Dolayısıyla, sorduğum (mesleki deneyimimin bana sorduğu) sorulardan, içinde yolumu şaşırdığım çıkmaz sokaklardan, sayısız grupta ve kimi zaman birbirine benzeyen, kimi zaman da birbirinden çok farklı olan çeşitli örgütlerde gerçekleştirdiğim epey çalkantılı karşılaşmalar esnasında yaşadığım zorluklardan hareketle bir "eylem-araştırma" sürecine adanmış psikososyologluk deneyimimin toplumsal sistemde düzenleme ve düzensizleştirme işlevleri üstlenen toplumsal hareketlerin ya da kurumların incelenmesi açısından bir yararı olabileceğini düşünmeye başladım. 17 F2

Ama bu tür bir girişim, ancak bireysel süreçleri, grupların işleyişini ve toplumsal düzenlemeleri birbirine bağlama kapasitesine sahip bir kurama dayanıyorsa tasarlanabilir. Freud'un eseri bu temel çatının kurulmasına olanak sağlar gibi görünmektedir. Onun eseri düşünce dünyamın sürekli bir referansını oluşturuyor ve kişisel bir analize başladığım andan ve temel gruplar analisti olarak çalışırken bireysel bilinçdışının ve şimdilik daha iyisini bulamadığımdan doğrudan toplumsal bilinçdışı olarak adlandıracağım şeyin tezahürleriyle karşılaştığım andan bu yana, kişisel gelişim çizgimi belirlemeye devam ediyor.

Deneyimlerimin karanlık yerlerinde bana rehberlik edebilecek ipucunu, özellikle Freud'un sosyolojik olarak nitelenen eserlerinde bulduğum kanısındayım. Niyetim Freud'un kültürün doğuşu ve olanaklılığı sorununu ele aldığı çalışmalarını sistematik olarak analiz etmek bile olsa, yine de kendimi yalnızca bu çalışmaları incelemekle sınırlamayı düşünmediğimi de belirtmek gerekir. Gerçekten de bu tür bir sınırlama Freud'un eserini ciddi bir budamaya tabi tutmak olur, çünkü sosyolojik eserlerin her birinin yeri ve temel anlamı, ancak Freud'un projesinin bütünüyle ilişkilendirildiklerinde ortaya çıkar. Bu nedenle, bu çalışmada, kolektif fenomenlere ayrılan kitaplarda ele alınan sorunları az çok aydınlattığını ya da onların derinleştirilmesine olanak sağladığını düşündüğüm metinleri de dikkate alacağım.

Gelgelelim, tasarladığım proje hakiki bir Freud okumasının ya da

hatta onun sadece kültür teorisinin okunmasının anahtarlarını bulmamızı sağlayacak bir metin çözümlemesine ya da yorumbilgisine girişmeye dayanmıyor. Bunu başkaları denedi; örneğin, H. Marcuse *Éros et civilisation*'da [Eros ve Uygarlık],[1] N. Brown *Éros et Thanatos* [Ölüme Karşı Hayat][2] ve Fransa'da P. Ricœur *De l'interprétation*'da[3] [Yorum Üzerine] ya da P. Kaufmann *Psychanalyse et théorie de la culture*[4] ve *L'inconscient du politique*'de [Politikanın Bilinçaltı].[5] Benim yapmak istediğim ise farklı; Freud'un toplumsal bağın doğası ve kiplikleri hakkında sorduğu temel soruları saptamaya ve onları açık bir şekilde sergilemeye dayanıyor.

Bu tür bir okumanın kısmen öznel bir okuma olduğuna ve başka yorumcuların bu okumada *kendi* Freudlarını bulmakta güçlük çekeceklerine hiç kuşku yok. Bunun böyle olması da, yaşantının bir bilimini kurmayı denemiş tek kişi olan Freud gibi bir düşünür ve araştırmacı söz konusu olduğunda özellikle kaçınılmazdır.

Burada Freud'un eserinin bir yorumu ve onun kavramlarının işleyişlerinden ve güvenilirliklerinden emin olmak için yapılan bir (Foucault'nun kullandığı anlamda) "bricolage"* değil, yazara duyulan samimi hayranlıktan ve eserine gösterilen yakın ilgiden kaynaklanan sıkı bir okuma söz konusudur. Mauss'un *L'Essai sur le don*'u [Bağış Üzerine Deneme] hakkında Cl. Lévi-Strauss'un, *Sociologie et anthropologie*'sinin[6] [Sosyoloji ve Antropoloji] önsözünde yazdığını kendi adıma tekrarlamaktan başka bir şey yapamayacağım: "Çok az kimse *Bağış Üzerine Deneme*'yi Melabranche'ın ilk Descartes okuması hakkında olağanüstü bir şekilde betimlediği tüm duyguları hissetmeden okuyabildi: Yükselen kalp atışları, kaynayan bir kazan gibi olan kafa ve tanımlanamaz olmasına rağmen kendini dayatan bir kesinlikle, yani bilimsel ilerlemenin belirleyici bir olayına tanık olma kesinliğiyle kuşatılmış bir zihin."

Bu durum, varlıklar için olduğu gibi yapıtlar için de geçerli. Size keşif duygusunu ve "aere perennius"[7] (Horatius) bir yapıt karşısında

1. H. Marcuse, *Éros et civilisation*, Éd. de Minuit, 1963. [Orijinal başlığı *Eros and Civilization*. (y.h.n.)]
2. N. Brown, *Éros et Thanatos*, Julliard, 1960. [Orijinal başlığı *Life Against Death*. (y.h.n.)]
3. P. Ricœur *De l'interprétation, Essai sur Freud*, Le Seuil, 1965.
4. P. Kaufmann *Psychanalyse et théorie de la culture*, Médiations, Denoël-Gonthier, 1975.
* "Yap-tak", farklı parçaların bir araya getirilmesi. (y.h.n.)
5. P. Kaufmann, *L'inconscient du politique*, P.U.F, 1979.
6. M. Mauss, *Sociologie et anthropologie*, P.U.F., 1950.
7. "*Exegi monumentum aere perennius.*" [Horatius'un *Odlar*'ında yer alan bu dize: "Tunçtan daha kalıcı bir anıt inşa ettim" anlamına gelmektedir. (y.h.n.)]

olduğunuz kesinliğini yaşatan eserler ile ilginç ve kışkırtıcı olmalarına rağmen sizde bir kırılganlık ve tam olgunlaşmamışlık izlenimi bırakan yapıtlar vardır. Bana göre, Freud'un eseri doğrudan birinciler arasında yer alır. Freud'un eseri Sade'ın "romanları", Mallarmé'nin ya da Valéry'nin şiirleri gibi kendisinden hem yazım hem de konu itibarıyla çok farklı, ama boşluklarında ve yokluklarında "olgunlaşmış bir ürün vaadi"[8] taşıyan eserlerin sahip olduğu benzer bir *yoksunluk* ve *parıltı* niteliğine sahiptir.

Miadını doldurmakta olan moda bir ifadeyi kullanarak, bu çalışmanın hiçbir şekilde "bir ustanın sözü"nün ya da "bildiği varsayılan özne"nin izinde konumlanmadığını eklemek isterim. Freud'un her şeyi söylemiş olduğuna inanmıyorum ve onu bitmek tükenmek bilmez bir şekilde yorumlamanın yeterli olduğu kanısında da değilim. Tam aksine, bir "açık yapıt" inşa eden Freud'un kendisi, bizi başladığı işi sürdürmeye davet eder. Rimbaud'nun yazdığı gibi: "Başka korkunç emekçiler gelecek ve diğerinin gücünü yitirdiği yerden onlar başlayacaklar." Psikanalitik kavramları saf ve kaygısız bir şekilde toplumsal fenomenlere uygulamaya girişmek de yeterli değil. Bu nokta konusunda hemen şimdiden sarih olmak gerek. Tanık olduğumuz sayısız basitleştirici indirgemecilik, beni, babayı katletme arzusu, Oedipus tarzı rekabet ya da çocukların kundaklanma biçimi üzerine hemen hemen her yerde kullanılan açıklamaların, düşünmenin ve tanıtlamanın yerine geçtiği ve toplumsal fenomenleri tarihsel gerçekliklerinden koparan bu tür girişimler karşısında son derece çekinceli olmaya itiyor. Kuşkusuz, böylesi bir tehlikeden sakınmak bazen zor oluyor ve zaten bizzat Freud (W. Bullitt ile yazdığı), basitleştirilmiş olma niteliği cesaret kırıcı olan *Le Président Wilson** başlıklı kitabında bu konuda ne yapılmaması gerektiğinin örneğini vermiştir.

Benzer bir talihsizliğe maruz kalmamak ve yapmakta olduğuma benzer eleştirilere uğramamak için iki şey bana vazgeçilmez gibi görünüyor: Bir yandan, toplumsal gerçekliğin tüm tezahürlerini yalnızca onların temellerini oluşturan, onları üst-belirleyen ya da onların sonuçları olan bilinçdışı mekanizmalara gönderme yaparak açıklamaya girişmemek. Tarih sahnesinde ortaya çıkan iradi projeler ve bilfiil davranışlarla da ilgilenerek toplumsal davranışların farklı anlamlarını da ortaya çıkarmaya çalışacağım. Öte yandan ve özellikle, "alanlar-ötesi" *[transspécifiques]* kavramlar, yani bilginin özel bir alanında doğmuş

8. "Her sessizlik atomu, olgunlaşmış bir ürüne dönüşme olasılığını içinde taşır". P. Valéry: "Palme", *Charmes*'da, Gallimard, 1922.

* *Thomas Woodrow Wilson: A Psychological Study.* (y.h.n.)

olsalar bile "ilk alanlarının dışında" (G. Canguilhem) yeniden biçimlendirilebilen ve gerekli dönüşümleri geçirdikten sonra kendilerinden ne anlaşıldığı ve kendileriyle ne anlatılmak istendiği her defasında belirtilmek koşuluyla diğer "bölgelerin" gerçekliklerini açıklayabilecek kavramlar oluşturmayı deneyeceğim.

II

Çalışmamı sonuçlandırabilmek için ihtiyaç duyduğum "alanlar-ötesi" kavramların çoğunu psikanalitik kuramın bana diğer kuramlardan da-
20 ha iyi sağlayabileceği kanısını taşıdığımdan, psikanalitik kuram çalışmamın temel başvuru kaynağını oluşturmaktadır.

Söz konusu olan şey, bir savın kanıt sayılması değil, uzun ve tedrici bir düşünme sürecinin sonucudur. Konunun can alıcı noktasına geçmeden önce, tercihimin nedenlerini açıklamak isterim.

a) İnsanın tikel nitelikleri onu hem itkisel bir varlık hem de toplumsal bir varlık haline getirir. İtkiler, özdeşlik oyununun içine doğrudan doğruya dahil olur; başka bir ifadeyle, itkisel her çatışma, tamamıyla kimliksel bir çatışma olarak kabul edilir. Her insan, arzusunun tanınmasıyla tanınma arzusu arasında sürekli bocaladığı (tam da bu bocalama insanı insan olarak tanımlar) ölçüde, bu varlığı harekete geçiren itkilerin tatmine ulaşabilmek için ötekinin varlığına başvurması gerekecektir. Yalnızca öteki, insanın arzusunu arzu olarak kabul edebilir ve insanı bu arzunun taşıyıcısı olarak tanıyabilir; yalnızca öteki, bu insanı az çok model olarak almayı kabul ettiği ölçüde, ona toplumsal semboller düzeni içindeki yeri konusunda güven verebilir. Arzunun (bu arzu ister güç istemi ister Eros olsun) kendine yol açabilmesi için, kendisini bu arzunun kişisiyle özdeşleştirebilmiş (ve başkaları tarafından böyle özdeşleştirilmiş) özne tarafından kabul edilmesi gerekir. İtki, her zaman ifadesini özgül bir arzuda bulmalıdır. Demek ki itkisel, bir organizmayı harekete geçiren, ama aynı zamanda da ötekini, arzuyu tanıyabilen ya da tanınma arzusuna yanıt veren kişi olarak hedef alan şeydir. İtkisel, hem toplumsal yaşamın hem de her öznenin temelinde yer aldığından, iki gerçeklik düzenini, psişik gerçeklik ile toplumsal gerçekliği anlamak için itkiler kuramına ve özdeşleşme *[identificatoire]* süreçlerine başvurmak kaçınılmazdır.

b) Psikanaliz, psikososyologların da altını çizdiği bir öğeyi vurgular: Yapılar kendinde mevcut değildir, genellikle onları yaşatan, biçimlendiren ve onlara anlamlar veren insanlar tarafından *işgal edilir* ve

biçimlendirilirler. Baştan çıkarıcı ya da zorlayıcı biri olmadan liderlik olmayacağı gibi, düşünce ve ifade özgürlüğüne sahip egemen kişiler ve boyun eğdirilmiş, arzularından ve sözlerinden alıkonulmuş kişiler olmaksızın da işbölümü olamaz. Az çok zeki ve sömürgeci kapitalistler olmaksızın kapitalist mantık var olamaz. Ama, Castoriadis'in belirtmiş olduğu gibi kapitalist edimleri meşru kılan toplumsal bir imgelem inşası olmaksızın da kapitalist bireyler olamaz. Psikanalitik kuram dışında hiçbir kuram bu çeşitlilikleri düşünme olanağı vermez: İmgelem, bastırma, baskı, yüceltme, nüfuz etme, bu etkileşimlerde ve bu harelenmede kendini tanımaya olanak tanır. Marksist kuram, (üretici güçler ile üretim ilişkilerini, altyapılarla üstyapıları) sınıflandırma ve ayırt etme istenci ve tarihsel durumlar mantığına odaklanıp, psişik ve fantazmatik fenomenlerin önemini unutarak, son kertede egemen faktörü bulma istenci yüzünden toplumsal bağın doğuşunu ve aldığı biçimleri ele almak için gerekli alanlar-ötesi kavramları sağlayan kuram olma konumuna değer görülemez. Freud ve Marx'ı aynı düzleme yerleştirme (Freudcu Marksizm), psikanalizin diyalektik maddeciliğin bir dalı olarak kabul edilmesi (Althusser ve onun okulunun kuramcıları) ya da Marksist kavramların kurumsal ya da gruba ilişkin fenemonlerin içine dahil edilmesi denemeleri, sonuç olarak, yalnızca ihtiraslarının bedelini aşırı kırılganlıklarıyla ödeyen kuramların ortaya çıkmasına yol açtı.

c) Psikanaliz, öznenin hem bölünmesini hem de oluşumunu kişisel tarihi ve kolektif tarihi açısından açıklama tutkusuna sahip olduğu için böylesi bir rolü oynayabilir. Psikanalitik işlem –en azından kendisini derin bir şekilde dönüştürmedikçe– (burada bir psikososyolojinin ve psikanalitikten esinlenen bir müdahale sosyolojisinin oynayabileceği rolün farkına varıyoruz) toplumsal tarihin yükümlülüğünü üstlenme yeteneğine her zaman sahip olmasa da, kuram bu yükümlülüğü yerine getirebilir. Kuram bir *Weltanschauung** olmasa bile, her nesneyi, anlamlandırma zincirlerinin oluştuğu ve çözüldüğü yer haline getiren toplumsal yapıların bileşkelerinin dinamik etkileşimlerini gözlemlemeyi amaçlayan bir yöntem haline geldi. S.H. Foulkes bu konuda şöyle der: "Karşılaştığım hastayı, uzun zamandır, öncelikle hem hastalığın hem de tedavinin kökenindeki sürecin gerçek bağlantısı olan tüm bir etkileşimler ağındaki uzun bir zincirin halkası olarak görüyorum."[9] Gerçekten de her öznenin (ya da daha kesin bir ifadeyle özne haline gelmeye çalışan her kişinin) söylemi, öznenin kendi anıları, yasakları

* Dünya görüşü. (ç.n.)

9. S.H. Foulkes, *Therapeutic Group Analysis*, Allen ve Unwin, 1978, s. 156.

ve tekrarları kadar, onun ait olduğu toplumsal grupların fantazmatik inşalarını da içinde taşır. Demek ki, hem toplumsal imgelem ve bireysel imgelem hem de toplumsal sembolik (büyük mitler, önemli bunalımlar) ve bireysel sembolik eğilimler söyleme nüfuz eder. Psikanalist, "hastaların" söylemine bağlı kaldığında, yalnızca bireysel bir sıkıntının ifadesiyle değil, aynı zamanda toplumsal bir sıkıntının ifadesiyle de karşı karşıya kalır: Büyük kolektif korkularla, herkesin psişizmine sızmış iğdiş edilme korkusuyla (ve ölüm korkusuyla), verili bir topluma özgü bastırmanın ve baskının sonuçlarıyla (Charcot'nun büyük histerisi yüzyıl sonunun püriten ve beden-karşıtı değerleri görmezden gelinirse anlaşılamaz) karşı karşıyadır. Her semptom, hem olduğu haliyle toplumsalın (toplumsal bağın kaçınılmaz sonuçlarının) hem de içinde ortaya çıktığı tikel toplumun silinemez işaretidir.

d) Freud'u, toplumsalla ilişkileri açısından ele alınan davranışları sınıflandırmaya iten nedenleri daha çok anlayabilecek durumundayız; buna tam uyan bir örnek verelim: Klasik yapı olarak paranoya, içinde yalnızca toplumsal etkileri barındırmaz,[10] paranoya aynı zamanda toplumsal alanda ortaya çıkan ciddi sorunlara verilen "delice" bir yanıttır.[11] Hem "normal" (yani politik ve toplumsal sistem tarafından benimsenen) paranoyak yapıların hem de "deli" paranoyak yapıların ortaya çıkışı, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal yapıların talepleri ve buyrukları anlaşılmaksızın kavranamaz. Üstelik, eğer her Tanrının özniteliğinin sonsuz erk, kurtuluş imkânı ve ne kadar karikatürize edilmiş olursa olsun ikili bir dünyanın döllenmesiz [*parthénogénétique*] yaratılışı olduğunu unutursak, bu yapıların oluşumu "anlaşılamaz". M. Horkheimer ve T. Adorno paranoya konusunda şöyle yazar: "Örneğin deli, kutsal gücün bir karikatürüdür. Nasıl bu bireyin bağımsız davranışı yaratıcı gerçek bir yetkinlikten tamamıyla yoksunsa, aynı şekilde tıpkı şeytan gibi o da gaspettiği ilkenin özniteliklerine (bilinçli aşk ve

10. E. Enriquez, "Le pouvoir et la mort", *Topique*, nº 11-12, 1973.

11. M. Enriquez, *SCUM Manifesto* [Erkek Doğurma Cemiyeti Manifestosu] ve yazarı Valérie Solanas'ın kişiliği üzerine yaptığı çalışmasında bu noktanın altını vurgulayarak çizer: «Valérie Solanas, coşkusu içinde, kendisini ilk kurbanı ve Mesihi olarak düşündüğü nahif ve sonu absürdlüğe kadar varan akıldışı bir karşı-kültürün temellerini atar. İletisi ne kadar çılgınca olursa olsun, bu iletinin anlamını ve yorumunu yalnızca psikopatolojiye başvurarak çıkarsamak mümkün değildir, ne kadar gelişmiş olursa olsun psikanalitik bir çalışma bu iletinin tüm nedenlerini ortaya çıkaramaz. Valérie Solanas'ın paranoyak olduğunu söylemek ve bunu kanıtlamak bir bakıma indirgeyicidir, çünkü onun "delilik"i, önerdiği yanıtlardan daha çok, sorduğu soruların yanında konumlanır. Maalesef, paranoyak genellikle önerdiği yanıtlar açısından toplumsal planda yanlış bulur ve gerçek sorunlara getirdiği delice çözümler rahatça kolektif çözümlere dönüşebilir; politik ve toplumsal sistem tarafından benimsenebilir.» M. Enriquez, "Fastasmes paranoïques", *Topique*, nº 13, 1973.

özgürlüğün kendisine dayanan özgürlük) sahip değildir. Bu birey kötüdür; böyle olmaya onu dış koşulları iter ve güçlü olduğu kadar da zayıftır. Yüce gücün yaratılanı kendisine çektiği söylenirken, şeytani ve imgelemsel gücün de her şeyi kendi güçsüzlük alanına çektiği söylenebilir. Bu şeytani ve imgelemsel gücün egemenliğinin sırrı da budur."[12] Paranoya bizi doğrudan doğruya *toplumsala [socius]* ve (mutlak güç isteminin taşıyıcısı olarak) *imgelemsel* olana götürür. Bize asla yalnızca bireyden söz etmez; aynı zamanda *tamamıyla özgür bir şekilde yaratma dürtüsün*den *[tentation]*, kesin yanıtları sağlama isteminden, doğurulmadan doğurma arzusundan; dolayısıyla, *tanrısallık dürtüsü*nden ve (toplum ve toplumun yöneticileri tanrıların yerini almak istediğinde) *toplumsal dürtü*den söz eder. Özneler bu dürtüyü üstlenecekler ve onu ya meşru olarak görüldüğü ya da karşılaştıkları çatışmaların olası tek çözümü olarak düşünüldüğü için güven altına alacaklardır.

e) Psikanalitik yöntem, bilinçdışının, yani rasyonel iradeden gizlenen ve rasyonel iradenin *berisinde* bulunan her şeyin, aklın çağrısına "indirgenemez" olan olarak adlandırabileceğimiz (Husserl'in "zorunluluk öncesi" *[antéprédicatif]* olarak adlandırdığı) ve aklın (çabalarına rağmen) asla tamamıyla denetim altına alamayacağı her şeyin keşfiyle doğar: Aklın denetim altına alamayacağı şeylerse, ötekine duyulan arzu ve ötekine karşı hissedilen nefret, yaratma ve yok etme arzusudur. Kuşkusuz, akıl bunları ehlileştirebilir ya da güç ilişkilerini değiştirmeye çalışabilir; ama bunları ne yok edebilir ne de etkisiz kılabilir.

Bu keşiften hareketle, olası iki yol açılır: Ya aklı bu "irrasyonel"in (akıl onun hakkında ne düşüneceğini ya da onunla ne yapacağını bilmediğinden basitçe böyle olduğu düşünülen) yıkıntıları üzerine inşa etmeyi denemek, ya da bilinçdışını aklın filizlendiği yer olarak düşünmek. Birinci durumda, rasyonel irade rasyonelleştirme fenomenine doğru yönelir. Devinim halinde olanı ve hazırlık sürecinde olanı bilmeyi ve tanımayı istememe, itkisel ve duyumsal olanın tamamıyla yok sayılması arzusu ve iradesi, kaçınılmaz sonuç olarak, yadsımalara ve inkârlara rağmen, hatta tam da bunlar aracılığıyla, dikkate alınmayanın şiddetli bir şekilde geri dönmesine neden olur. Bundan, örneğin kadınların ya da siyahların fizyolojik olarak aşağı görülmesi, Yahudilerin kurnazlığı, yoksulların tehlikeli karakteri üzerine kesin söylem ve davranışlar doğacaktır. Söylemler oldukça çeşitlidir; bununla birlikte yine de benzer nitelikler taşırlar: Özlü, hırçın ve yinelemeli bir argümantas-

12. M. Horkheimer ve T. Adorno, "Éléments de l'antisémitisme", *Dialectique de la raison*, Gallimard içinde, 1974, s. 200.

yon, (eğer düşünce, düşüncenin kendi üretim ve geliştirilme koşulları üzerine kendisini sorgulamasıysa) düşünce yokluğu, üstünlük duygusu ve başkalarının söylemlerinin aşağılanması. Rasyonelleştirme, aklın sapkınlığından başka bir şey değildir. Oysa, akıl, toplumsal argümantasyonda genellikle bu biçimi altında ortaya çıkar. Böylece, "ruh hallerini" ortadan kaldırmayı isteyen her söylemin tam da kendisinin ruhsuz bir söylem, akıl yürütmenin bir dayanağının olmadığı ve yaşamsal hiçbir ivediliğin bu akıl yürütmede yer almadığı boş bir söylem olduğunu anlamak mümkündür. Herkesin (her grubun) kendi içinde çalkantılara yol açan ve ne incelemek istediği ne de inceleyebileceği "endişelendirici" arzuları ve duyguları kendi dışına atmasına ve onları öte-

kinde konumlandırmasına olanak tanıyan *yansıtma*, rasyonelleştirmeye eşlik ettiği ölçüde, rasyonelleştirme daha da yoğunlaşacaktır.

Ayrıca insanlar hamuru kötü yaratıklar icat etmeyi hep bildiler. Bu nokta can alıcı bir noktadır: Eğer akıl, toplumsal yaşamda rasyonelleştirme ve genellikle de yansıtmalı rasyonelleştirme biçimini alıyorsa, bu, aklın hakikat arzusunun değil ama kesinlik arzusunun, toplumsal bağın değil ama bireysel zırhın hizmetinde olmasındandır. Hakikat her zaman tenseldir; kendilerini duyurmayı başaran tüm kutsal iletiler bu temel ilkeyi dikkate almıştır.

İkinci durumda, rasyonel irade (yani düzene koyma ve anlamlandırma), "indirgenemez" olanın öncülüğünde düzenlenmeyi, kaynağını anlama ve yargılama yetisine direnenden almayı, yolunun üzerinde engellerle karşılaşmayı ve imgelemselin ve duygusalın hizmetçisi olmayı değilse bile en azından onlara bağımlı olmayı kabul eder. R. Jakobson için dilin iki kutbunun eğretileme ve düzdeğişmece olduğu, bu iki işlem arasındaki rekabetin, ister öznellik-içi ister toplumsal olsun, her sembolik süreçte mevcut olduğu, dolayısıyla ikisinden birini hesaba katmayan bir dilin (olsa olsa birinin diğeri üstündeki baskınlığı söz konusu olabilir) tasarlanamayacağı hatırlanırsa, bundan ancak her dilin hem şiirsel kaçışı (eğretileme) hem de önermesel inşayı (düzdeğişmece ve kapsamlayış) desteklemek zorunda olduğu sonucuna ulaşılır; başka terimlerle ifade edilecek olursa, her dil kendi imkânlarını rasyonele olduğu kadar imgelemsele de borçludur. Eğer dil, her şeyden önce bir kültüre kendini oluşturma ve devam ettirme, insanlara da kendi aralarında iletişimde bulunma olanağı sağlayan sembolik sistemse,[13]

13. Cl. Lévi-Strauss'un altını çizdiği gibi, "her kültür, ilk sırasında dilin, evlilik kurallarının, ekonomik ilişkilerin, sanatın, bilimin, dinin yer aldığı bir sembolik sistemler bütünü olarak düşünülebilir", "Introduction à l'œvre de M. Mauss", *Sociologie et anthropologie*'de, a.g.y.

bundan, eğer dilin iki kutbundan biri yok olmaya başlarsa, düşünme ve düşünceleri değiş tokuş etme imkânının ortadan kalkacağı (ya da bu imkânın zayıflamış bir biçimde gerçekleşeceği) sonucu çıkar. Dil (ve düşünce) imgelemsele, "indirgenemez" olana, eğretileme etkinliği için gerekli olan fantazmatik etkinliğe dayanır. Bu fikir kuşkusuz yeni değil. Aristoteles *Ruh Üzerine* başlıklı yapıtında bu fikri daha önce serimlemişti. Aristoteles, "ruh asla fantazmasız düşünmez"[14] hipotezini ileri sürer. Hileli akla, temel nitelikleri "esneklik ve çokbiçimlilik, çift katlılık ve ikircillik, tersyüz etme ve tersine dönme" olan ve düz, doğru, eğilmez ve tek anlamlıyla karşıtlık içinde eğriye, dolambaçlıya, eğiğe ve muğlağa atfedilen kimi değerleri içerimleyen *metis* sözcüğünü daha IV. yüzyıldan önce kullanmış olan eski Yunanlılar bunu zaten biliyordu.[15] Bu tip akıl, (eski düşünce çerçevesinin yıkıntıları üzerinde kurulmasının ardından baskın olmaya başladığı ve Platoncu düşüncede zirvesine ulaştığı haliyle[16] rasyonel sürecin merkezinde yer alan) bir özdeşlik mantığının karşısında yer alır. Bu akıl, "değişim ve istikrarsızlık dünyasında yönünü bulabilmek, dünyayla hileli bir şekilde oynayarak oluşu denetim altına almak için bir şekilde bu dünyanın doğasıyla bütünleşecek, onun doğasının biçimlerine bürünecektir."[17] Aklın bu veçhesi, dünyanın sürekli devinim halinde olduğunu, olayların gelip geçici olarak ortaya çıkıp ardından sona erdiğini, bir şeyin bir ve çoğul olabileceğini kabul eder; hatta daha da iyisi dünyanın tamamıyla "büyülü" olduğunu düşünür. Yalnızca bu dünyaya razı olmaya çalışmakla kalmaz, aynı zamanda onunla oynamaya ve ondan zevk almaya da çalışır. Eski Yunanlı, dünyanın kendisininkinden daha üstün güçlerin elinde olduğunu bilir. Bu güçlere karşı çıkmak (ve yenik düşmek) yerine, onlardan yararlanmaya çalışır. Hayatta kalma, sevme ve inşa et-

14. C. Castoriadis bu metni şöyle yorumlar: "Eğer 'ruh asla fantazmasız düşünmez' ise, artık imgelemde eylem halindeki duygunun neden olduğu bir hareketin söz konusu olduğunu söyleyemeyeceğimiz gibi imgelemenin bizim gücümüz dahilinde olduğunu da söyleyemeyiz. Düşünmek bizim gücümüz dahilinde midir? Hayır, genellikle (ya uyku ya da belki hastalık dışında) düşünürüz ya da bir görüşümüz vardır. 'Bir görüşe sahip olmak elimizde olan bir şey değildir; çünkü ya hatalıyızdır ya da doğru'. Demek ki, *her zaman* fantazma vardır, *her zaman* tahayyül ederiz. Ve kuşkusuz, aynı zamanda, falanca nesneden çok başka bir nesneyi düşünebiliriz. Aynı şekilde falanca fantazmadan (ya da fantazma türünden) daha çok başka bir fantazmayı da harekete geçirebiliriz... Bu durumda, özdeksiz duyarlı olarak nesneyi düşünceye yalnızca o sunduğundan fantazya düşüncenin koşuludur". "La découverte de l'imagination", *Libre*, n° 3, Payot, 1978, s. 168-169, 172.

15. M. Detienne ve J.-P. Vernant, *Les ruses de l'intelligence, La metis des Grecs*, Flammarion, 1974, s. 55.

16. Dikkat çektiğimiz gibi fantazyaya gönderme yapmaya devam eden Aristotelesçi düşüncede değil.

17. M. Detienne ve J.-P. Vernant, a.g.y., s. 56.

me kapasitesini, dünyayı olduğu gibi kendisini de kateden güçlerden alır. Onun için duygu ve akıl arasında ayrım yoktur. Aynı anda hem şair hem de pragmatik bireydir, ne kadar iyi şairse (siteyi şairlere yasaklayan Platon iyi şair olmaktan uzaktır!) o denli pragmatiktir. Etrafta ve kendi içinde ortaya çıkan söylentileri ve fısıltıları dinleyerek, henüz bilinçdışı olarak adlandıramadığı şeyi dinleyerek kendisini paradoksal varlık olarak, başka terimlerle ifade edersek hakiki insan varlığı olarak inşa eder.

Bu konuda G. Bachelard'ı alıntılayalım: "Deniz yolculuğunu göze almak için güçlü çıkarlar gerekir. Hakiki güçlü çıkarlarsa düşsel olanlardır."[18] Demek ki, şeylerin dönüştürülmesi düş kurma dinamizmini gerektirir. Aynı düşünce çizgisinde Bachelard, bilimsel ilerlemenin önündeki engellerin, öğelerle girişilen bir oyunun sonucu olarak ortaya çıkan düşünme biçimlerindeki bir dönüşüm sayesinde ortadan kalktığını gösterir. "İnsan tinini acıda değil neşede buldu. Gereksiz olanın keşfi gerekli olanın keşfinden daha fazla tinsel bir coşku uyandırır. İnsan arzunun eseridir; ihtiyacın değil."[19] Demek ki rasyonel, irrasyonel öğelerden, arzularımızdan, hayali çıkarlarımızdan ve düşlerimizden doğar.

Psikanaliz, kendini aklın asla üstesinden gelemeyeceği ve yaratıcı her düşünceye kaynaklık eden bu "indirgenemez"den hareketle konumlandırır. Oysa psikanalizin, insandaki en yüceltilmiş süreçleri olduğu gibi, en irrasyonel süreçleri de kapsamayı denemiş tek kuram olduğunu da belirtmek gerekir. Psikanaliz, bilinçdışı süreçlerle beslenen bir düşünceyi olanaklı kılan süreçleri olduğu kadar duygusuz bir dünyaya yol açan rasyonelleşme ve yansıtma süreçlerini de kavramamızı sağlayan tek kuramdır.

f) Bizim Batılı toplumumuz, yüzyıllardan beri toplumsal sorunu bu niteliğiyle kafaya takmıştır. Sahici bir toplum sözleşmesinin insanları birbirlerine bağlayacağı, bireysel bir tercih sisteminden kolektif tercih sistemine fazla güçlük çekmeden geçmenin mümkün olacağı mutlu bir topluluğun yaratılması nasıl sağlanır? Başka bir ifadeyle, hakiki bir demokrasinin koşulları nelerdir ya da insanlar gönüllü kölelik eğilimlerinden nasıl kurtarılabilir? Bu soru, iktidarın genellikle cisimleşme eğiliminde olduğunu, insanların birbirleriyle özdeşleştiklerini, otorite ilişkilerinin nefret ve sevgi ilişkileri olduğunu bize öğreten; "insanlık, gruba içkin şiddetin kaçınılmazlığını kabul etmeyi bilmedikçe, [...] yaşamı yeşerttiğine inanarak yalnızca Thanatos'u hâkim efendi konumu-

18. G. Bachelard, *L'eau et les rêves*, José Corti, 1942, s. 100-101.
19. G. Bachelard, *La psychanalyse du feu* , Gallimard, 1938, s. 39.

na yerleştirmekten başka bir şey yapamayacaktır,"[20] diyen psikanalizin tam da merkezinde yer alan bir sorudur. Özyönetimli bir toplumun temelinde yer alabilecek toplumsal grupların özerkliğiyle ilgilenen hiçbir araştırmacı bu tür bir düşünümü görmezden gelemez. Kendilerini bu düşünümü gerçekleştirmekten bağışık tutabileceklerine inanmış olan toplumlar, ölüm itkisinin hizmetinde olan totaliter bir model önermekten başka bir şey yapamadılar.

g) Dikkat çekilecek son nokta: Psikanaliz, bize bastırılanın her zaman yeniden ortaya çıkma eğilimi gösterdiğini öğreterek, bizi, "karanlık"la, "adlandırılamaz"la, başka bir ifadeyle tarih sahnesinden *dışlanmış* olanla ve asla medyanın ya da uyanık düşüncenin projektörleri altında olmayanla ilgilenme zorunluluğuyla karşı karşıya getirir. Bir toplum bilimleri uzmanına göre psikanaliz değerlidir; çünkü önemli olanın, öncelikle toplumun kendisine ilişkin temsili ya da toplumun en seçkin görünümleri değil, tam aksine algılanamaz olan, adlandırılamaz olan ve Lovecraft'ın romanlarındaki hortlaklar gibi geri dönme eğiliminde olan şey olduğunu gösterir. Kısaca, toplumumuzun baskın yanının kaynağı kuşkusuz aşırı tüketimde ya da çokuluslu şirketlerin sahip olduğu güçte değil, yaygın bunalımda ve hatta bazen dile getirilen kıyamet endişesinde (ve kıyametin gerçekleşmesinde), yaygınlaşmış yolsuzlukta, ırkçılığın yükselişinde, bir yönetim aracı olarak kullanılan soykırımda, terorizm krizlerinde bulunmaktadır... Psikanalize gönderme yapmak, bizi, en fazla rahatsız edeni kavramaya zorlar: Toplumsalın [*socius*] süreklilik gösteren parçalanma olasılığı.

*

İster insanın ve toplumsalın merkezindeki itkisel ikiliğe, topluluk halinde yaşamı başlatan katletmeye, özdeşleşme süreçlerine ilişkin olsun, ister herkesin herkese karşı savaşmasına son vermenin imkânsızlığına, medeniyetin kendi yıkımına doğru ilerleyişine, yanılsamaların sürekliliğine ilişkin olsun, isterse de sürekli yeniden ortaya çıkan büyük insana çağrıya, öznenin özerklik koşullarına, aktarımsal ilişkilere ilişkin hipotezler aracılığıyla olsun, psikanaliz bizi *iktidar* sorunuyla karşı karşıya getirir. Bize, toplumsal bağın her şeyden önce bir iktidar ilişkisi olduğunu; asıl sorunun, ekonomi alanı iktidarın uygulanma tarzında rol oynasa bile, ekonomik sorun (malların üretimi ve dağıtımı) değil, bireylerarası ilişki sorunu da değil, (psikanaliz, bu alanın araştırılmasından doğmuş olmasına karşın); şiddet, uyum, kurulacak kurumlar, kurulmuş

20. E. Enriquez, "Du crime au groupe, du groupe à l'État", *Pouvoirs*, n° 11, 1979.

olan toplum tipini desteklemek amacıyla kullanılan ikna etme ve zorlama girişimleri, toplumsalın işleyişi için vazgeçilmez olan kimi kişilik tiplerinin üretimi, dokusu toplum için gerekli minimum oydaşımı güvence altına alan (dinsel ya da ideolojik) mitlerin inşası sorunu olduğunu söyler.

Bireysel psişenin sürekli yinelenen sistematik incelenmesine, olsa olsa kolektif psişizmin kıyılarından geçilerek ulaşılacağını sezinler gibiyiz. Freud'u sosyolojik bir eser vermeye yönelten şey, yalnızca sahip olduğu üstün zekâ ya da toplumsal fenomenlere duyduğu ilgi değildir. Tam aksine, dürüst olmayı ve dolayısıyla keşiflerinin *tüm* sonuçlarını derinleştirmeyi isteyen Freud'un, hastalarının semptomatolojisinde etkin olduğunu gördüğü toplumsalın inşası (medeniyet, mitler, dinler ve grup) sorununu görmezden gelemeyeceğini ileri sürebiliriz. Çağdaş epistemolojinin şu temel düşüncesi, yani hangisi olursa olsun herhangi bir alanın dikkatli ve önyargısız incelenmesinin bizi "daha önce orada olmuş" ve her zaman mevcut olan diğer alanlarla doğrudan iletişime soktuğu fikri doğrulanmış olmaktadır. Bu kesinliğin farkına varılmasını, yalnızca disiplin körlüğü ve çok iyi tanınmayan mecralarda serüvene atılma korkusu engelleyebilir. Tanınmayan ya da çok az tanınan bölgelerde serüvene atılmış olması Freud'un cesaretini ve yeteneğini gösterir. Benim yazmakta olduğum şu anda, bu cesaretin herkesin cesareti haline gelmesi gerekmektedir. Eğer sosyologlar gerçekten politikanın işleyişini çözümlemek istiyorlarsa, mitlerin, irrasyonel güçlerin ve grup içindeki karar alma süreçlerinin çözümlemesini de yapmak zorunda olduklarını çok iyi bilirler; iktisatçılara gelince, onların da devlet, ekonominin kültürdeki yeri, üretim arzusu ve imgelemi gibi sorunlarla ilgilenmesi gerekir; psikososyologlarsa "grup" psişesine, kurumlara, insan eylemlerinin tarihsel oluşumuna ilişkin sorunlarla ilgilenmek zorundadır. Araştırmacılar kendi ayrıcalıklı alanlarını ne kadar kazarlarsa, kazdıkları ölçüde karşılarına başka alanlar çıkar. Bunun başka türlü olması da beklenemezdi, eğer başka türlü olsaydı, cezası kısırlık olurdu. Kapsayıcı olmayan bu sıralamanın tek amacı, diğerlerinin ardı sıra *insanın bütünlüğü*nün ve fenomenlerin algılanışında yeni bir tarzın gerekliliğinin altını bir kez daha çizmektir. Bu yeni kavrayış tarzının engellerle karşılaşacağı ise kesinliğin ta kendisidir. Bu kesinlik, Max Planck'ın,[21] "Yeni bir bilimsel hakikat, karşıtlarını ikna ederek, onların ışığı sezinlemelerini sağlayarak değil, ama karşıtları bir gün öleceğinden ve kendisini yakından tanıyan yeni bir kuşağın doğa-

21. Alıntılayan Thomas Kuhn, *La structure des révolutions scientifiques*'de, Flammarion, 1972, s. 181.

cak olmasından dolayı başarıya ulaşır," dediğinde anımsattığı bu kesinliktir. Her ne olursa olsun, zaten çok sayıda "emekçi"yi bir araya getirmiş olan böylesi bir girişimin devam ettirilmesi gerekir. Burada, insanın en mahrem yanının bizi toplumsal olanın en temel boyutuna gönderdiğini, toplumun en temel sorunlarının bedenlerde ve psişede kayıtlı olduğunu göstermek isterim. Bu sorunların bütünü, bizi, her toplumsal birimin olduğu gibi her insanın da yok olma ya da yalnızca dışplazma, folklor ya da fosil halinde varlığını sürdürme pahasına yanıtlamak zorunda olduğu sorunlar olan ve olmaya devam eden aşk (büyüleme, baştan çıkarma, karşılıklılık), (yaratıcı ya da yabancılaşmış) çalışma, (olumsuzu işlemesinde ya da yıkıcı eserinde) ölüm, değişmeme ve değişme sorunlarıyla doğrudan doğruya ilişkiye soktuğu ölçüde, bizim için ilksel fenomenler olan iktidara ve toplumsal bağa ilişkin fenomenlerde yoğunlaşır.

III

Okuru davet ettiğim yolculuğun güzergâhını kesinleştirmek kalıyor bana.

Birinci kısımda, Freud'un kolektif fenomenleri, onların doğuşunu, geçirdikleri aşamaları, anlamlarını ele alan eserlerinin bir okumasını yapıyorum. Diğer yazarlardan farklı olarak, bu eserleri bir bütün olarak değil, ama her birine özel bir bölüm ayırarak her birini birbiri ardına sistematik bir tarzda ele almaya karar verdim (I. bölümden VI. bölüme kadar).

Bu perspektifi, eksik kalan yanlarıyla olduğu kadar düştüğü yanılgılarla, gerisinde bıraktığı soru işaretleriyle olduğu kadar elde ettiği tartışma götürmez başarılarla Freud'un düşüncesinin katettiği yolu açığa çıkarmak için seçtim. Böylece, Freud'un yapmaya giriştiği işin gerçekten zor bir iş olduğuna dikkat çekmek ve düşüncesinin gelişimine ve güçlenmesine tanıklık eden girişimlerden her birine duyduğum saygıyı göstermek istedim.

Son bölümde (VII. Bölüm) Freud'un düşüncesinin tutarlılığının altını çizdim ve onun düşüncesinin karşıma çıkardığı soruları ve bu düşüncenin kendi araştırma alanımı betimlemem yönünde bana önerdiği açılımları serimledim.

İkinci kısımda, Freudcu sorunsaldan yola çıkarak, toplumsal bağa ilişkin bir kuram tasarlamaya çalıştım.

"Cinsiyet Düzeninden Kozmolojik Düzene" başlıklı ilk alt kısımda,

toplumsal bağ, hem karşılıklılığa ve başkalığın tanınmasına yol açan hem de paradigmasını kadınlar (I. Bölüm) ile gençler (II. Bölüm) üzerindeki tahakkümün oluşturacağı toplumsal gruplar üzerinde ayırma ve iktidar mekanizmalarını inşa eden sınıflandırıcı bir bağ olarak çözümlendi. Bu inceleme, bana, bu iktidar arzusunun, erkeklerin doğa üzerindeki tahakkümünde, yani kaynağını tek tanrılı dinlerin kurduğu transandantal bir kutsalın tanınmından alan tahakkümde kayıtlı olduğu hipotezini ileri sürme imkânı tanıdı. Böylesi bir iktidar alanının oluşturulması, bir yandan boyun eğme ve kölelik eğilimlerini, öte yandan ise yerküre üzerinde "cennetimsi" bir krallığın kurulması için gerekli olan itkisel enerjilerin serbest bırakılmasını destekledi (IV. Bölüm).

Böylesi bir proje ekonomik alana üstün bir nitelik atfetmeyi içerimler. Bu proje, eğer insanlar inşa ettikleri olumsal toplumlara kendilerini tamamıyla adarlar ve onu kutsal bir güçle donatırlarsa gerçekleştirilebilir.

"Modern Toplumlarda İktidar" başlıklı ikinci bir alt kısımda, mitle yönetilen toplumlardan, tarihselciliğin egemen ve ekonominin de baskın olduğu toplumlara geçişin sonuçlarının bir yorumu yapılmıştır.

Bu tip bir dönüşüm Fransız Devrimi'nde gerçekleşmiştir. Aslında, Fransız Devrimi her türden transandantal ilkenin yok edilmesini ilan ederek, politik sorunu (yasa yapma yetkisi olan) ve ekonomik sorunu (eşitlikçi bir dünyada farklılıkların nasıl oluşturulduğu) modern devletlerin temel ilgi alanı haline getirdi (I. Bölüm).

İş dünyasına öncelik tanıyan "sivil toplum", kutsalın yeni alanları olan, para ve emek arasındaki mücadele aracılığıyla "herkesin herkese karşı savaşması"na yol açma riskini taşır. İnsanlar bu nedenle yeni bir transandantal ilke yaratmak zorunda kaldı: Sivil toplumu denetimi altına alacak ve Birlik fantazmasını fiilen uygulamaya sokmak için farklı perspektifler izleyen toplumsal bir beden inşa etmeyi amaçlayan devlet (II. Bölüm).

Devletin işleyişi ile devleti oluşturan ve onun düzenlenmesini güvence altına alan farklı kurumların ve örgütlerin işleyişi, iktidar mekanizmaları inşa eder. Bu iktidar mekanizmaları, bir yandan sevgi söylemine diğer yandansa ölüm itkisine hem toplumun bütününde hem de bireysel psişede kendisi için bir uygulama ve meşruiyet alanı bulma imkânı sağlayan paranoyak ve sapkın arzuların gelişmesine dayanır. (III. Bölüm).

Son olarak, yalnızca en aşırı biçime bürünmüş bir Yahudi karşıtlığı boyutu açısından ele alınan Nazi devleti üzerine kısa bir incelemeyle, daha kuruluş aşamasında toplumsal bağın yadsınmasını idollerin ve

ölümcül süreçlerin güçlü bir şekilde geri dönüşüyle gerçekleştirmiş olan "yıkım devleti" prototipini betimlemeye çalıştım (IV. Bölüm).

Sonuç bölümündeyse, her toplumsal oluşumdaki en şiddetli tahakkümün kaçınılmaz niteliği üzerine ve karşılıklılığın bir aldatmaca, dayanışmanın ise görünüşten ibaret olmayacağı bir toplumsal bağ imkânı (ya da imkânsızlığı) üzerine kendimi sorguluyorum.

Birinci Kısım

Freud ve toplumsal bağ

I

Totem ve tabu

Toplumsalın doğuşu

Freud, *Totem und Tabu* [Totem ve Tabu]* ile toplumsalın ve kültürün temeli kuramının ilk adımını atar. Bu yapıtın yol açtığı eleştiriler ne olursa olsun,[1] onun Freud'un tüm yapıtları arasında merkezi konumu-

* *Totem ve Tabu*, çev.: K. Sahir Sel, Sosyal Yay., 1996. Kitaba atıflarda Fransızca metin esas alınmıştır. (ç.n.)

1. Bu eleştiriler özellikle Freud'un kendi alanlarına tecavüz ettiğini şaşkınlıkla gören antropologlardan geldi. Bu çalışmalar bütününden A.L. Kroeber'in çözümlemesine gönderme yapalım: "Totem and Taboo, an ethnological psychanalysis", *American Anthropologist*, XXII (Ocak 1920), s. 48-55. Amerikalı etnolog bu yapıtındaki bakış açısını yirmi yıl sonra da savunur: "Totem and Taboo in retrospect", *American Journal of Sociology*, XIV (Kasım 1939), s. 446-451: "Son yirmi yıldır ne antropologların Freud'un temel tezi yönünde bir adım olsun atmış olduklarını ne de bu tezi kabul etmeye hazır olduklarını gösterir bir şey vardır."

nu tanımak gerekir. Freud da bizi buna davet eder: "Şu sıralar", der, "*Totem ve Tabu*'yu en önemli, en iyi ve belki de en iyi son çalışmam olacağı duygusuyla yazıyorum. İçimden bir şeyler bana haklı olduğumu söylüyor..."[2] "*Düşlerin Yorumu*'ndan bu yana böylesine inançlı bir şekilde başka hiçbir şey yazmadım; bu nedenle bu denemenin karşılaşacağı kaderi önceden kestirdiğim kanısındayım."[3] Ferenczi'ye yazdığı ilk mektuplardan birindeyse şu itirafta bulunur: "Totem üzerine yazdığım bu kitap canımı çıkartıyor. Okumalarımdan sonuçta hiçbir şeyin ortaya çıkmayacağını bilmeme rağmen, (kaderim bana bunu söylüyor) beni gerçekten ilgilendirmeyen kalın kitaplar okuyorum, ama tüm bunları konuyla ilgili materyalin içine sızdırmak gerekiyor... İçinde olduğum ruh hali şu: Basit bir ilişkiye girmek istiyordum, ama işte bu yaşta *yeni bir kadınla evlenmeye* zorlanmış durumdayım."[4]

Bu satırlarda da görüldüğü üzere Freud *Düşlerin Yorumu*'ndan sonra en yenilikçi yapıtı olarak değerlendirdiği kitabının önemi konusunda bizi uyarır; bize izlemek zorunda olduğu yön konusunda hissettiği kesinliği bildirir ve çalışmasını sürekli bir ilişkinin başlangıcı, *zorlanmış* ama aynı zamanda da zevkli bir evlilik olarak sunar.

Freud'u sözcüğü sözcüğüne yorumlamak gerekir. Nasıl rüyaların incelenmesi bilinçdışının tanınması için izlenecek en iyi yolsa, aynı şekilde tabulara ve totemlere ilişkin fenomenlerin anlaşılması da toplumsal bağın incelenmesi için izlenecek en iyi yoldur. Bu kitap, Freud'un düşüncesinde kimi açılardan kendisinin daha önceki kuramlarını devam ettiren, kimi açılardansa onları radikal bir şekilde sorunsallaştırma eğilimi gösteren yeni bir sayfa açar. Çok sayıdaki gelenekçi psikanalistin Freud'un sosyolojik yapıtını reddetme ve onu yakışıksız ya da saçma bir yapıt olarak görme eğilimi göstermiş olması nedensiz değildir.[5] Bu psikanalistler Freud'un yapıtının hastalarının tedavisinde hangi açıdan yararlı olacağını göremiyorlardı ve bunu düşündüklerindey-

---

W. Muensterberger'in derlediği oldukça yararlı toplu yapıta başvurulabilir; *L'anthropologie psychanaltique depuis "Totem et tabou"*, Payot, 1976. Bkz., özellikle D. Freeman'ın çalışması: *"Totem et tabou*, une nouvelle évaluation".

2. Ferenczi'ye Mektup, 1 Mayıs 1913, alıntılayan E. Jones, *La vie et l'œuvre de Sigmund Freud*, Cilt II, PUF, 1961, s. 376.

3. Ferenczi'ye Mektup, 8 Mayıs 1913, aktaran E. Jones, a.g.y., s. 376.

4. Ferenczi'ye Mektup, 30 Kasım 1911, aktaran E. Jones, a.g.y., s. 374-375. Vurgu bize ait.

5. Ancak 1968 Mayıs'ının sonuçlarının ardından, yaklaşık on yıldır, kimi psikanalistler yaygınlaşan politik kriz nedeniyle ve kendi kurumsal zorlukları karşısında Freud'un sosyolojik yapıtına geçmişte gösterdiklerinden daha büyük bir ilgiyle yaklaşmaya başladılar. Bu yapıta gönderme yapan metinlerin üretimi, hatta bu konudaki metin enflasyonu giderek artıyor. Bkz. F. Roustang, *Un destin si funeste*, Le Seuil, 1976; P. Legendre, *L'amour du censeur*, Le Seuil, 1974 ve D. Sibony, *Le groupe in-*

se, böylesi bir düşünce tam da olası içerimlerinden dolayı onları endişelendirmeye devam ediyordu. Gerçekten de bu düşünce, yalnızca psikanalistin bakışının bireyden "toplumsal"a doğru yönelmesine değil, aynı zamanda özellikle *insanlığın ortak işlenen bir cinayetten,* insanlığın asla kurtulamayacağı ve Lady Machbeth'in ellerindeki kan lekesi gibi sürekli yeniden ortaya çıkan bir cinayetten *doğduğunu* söyleyen tamamen kötümser bir düşüncenin ortaya çıkışına da işaret ediyordu. Bu açıdan, ilk cinayet, toplum halindeki insani varoluşun normal doğal sonucu gibi görünen diğer ardı arkası gelmeyen seri cinayetlerin başlangıcı anlamına gelir. Artık, insan topluluğunun cinselliğin uyumlu gelişiminden doğacak mutlu yazgısına umut bağlamak mümkün değildir. *Totem ve Tabu*'yu imzalayarak (ölüm itkisi hipotezini açıkça ifade edişinden çok önce) Freud, Reich'ın her şeye ve herkese rağmen savunacağı, bireyin örgensel cinselliğinin[6] sorumluğunu üstlenerek olası özgürleşimi fikrini ve bireyin cinsel itkilerini kabul etmesi, gerçekleştirmesi ve yüceltmesiyle olgunlaşacağı fikrini tamamen terk eder; bunlar, psikanalitik pratiğe eşlik eden söylem açıkça tersini ifade etse de, bu pratikten öyle ya da böyle kopmayan fikirlerdir.

Demek ki, *Totem ve Tabu*'dan sonra Freud'un kendini "ben"in bir "nesne"ye, bir imgeye, geçmişteki özdeşleşmelerin bir kalıntısına dönüştüğü narsisizmin incelenmesine adamış olması[7] ve düşüncesinin kitlelerin psikolojisine ve ölüm itkisine doğru yönelmesi rastlantı değildir. *Totem ve Tabu* yeni bir yol açtı (bununla birlikte Freud, eski yolu da tamamen terk etmeyecektir): Toplumsala ve kültüre ilişkin felsefi spekülasyonun ve bunlar üzerine düşüncenin yolunu ve özellikle de analize *direnen şeyin,* insanlığın mutluluğunu radikal bir şekilde engelleyen şeyin –cinayet arzusu ile törenleri ve eserleriyle birlikte Ölüm [Thanatos] arzusunun sürekli mevcudiyeti– incelenmesi yolunu açtı.

---

conscient, Le lien et la peur, Ch. Bourgois, 1980, ayrıca *Confrontations* dergisinin ilk üç sayısında yayımlanan yazılar. Geçtiğimiz günlerde ünlü bir psikanalist, bize, "hey kör şeytan neden Freud'un eserinin 'bilimsel olmayan' kısmıyla ilgileniyoruz?" diye sordu.

Biz ise daha 1966 yılında, *Totem ve Tabu*'nun iktidarı konu alan her türlü düşünüm için belirleyici bir öneme sahip olduğunu, G. Palmade'ın derlediği *L'économique et les sciences humaines* adlı Dunod yayınevinin yayımladığı ortak eserde 1967 yılının ocak ayında çıkan "La motion de pouvoir" başlıklı yazımızda vurgulamıştık. (Bkz., bu metinde *Totem ve Tabu*'ya ayrılmış 259-262 sayfaları arasındaki bölüm).

6. W. Reich, özellikle *L'irruption de la morale sexuelle,* Payot, 1971. Reich'ın tavrının sert bir eleştirisi, F. Fornari'nin metninde bulunur: "Généralité et culture dans l'œuvre de W. Reich", *Connexions,* n° 15 (*Genitalita e cultura*'dan alınmış, Seltorini editori, Milan, 1975).

7. O. Mannoni: *Freud,* Le Seuil, 1968, s. 151. [O. Mannoni, *Freud,* çev.: Veysel Atayman, Alan Yay., 1992]

Metnin kendisine dönelim şimdi. En ünlü ve en tartışmalı bölüm, "Totemizmin çocukta geri dönüşü" başlıklı dördüncü bölümdür. İlk üç bölüm de oldukça ilginçtir. Onlara döneceğiz. Ama geleneği izleyerek, skandal yaratan ve Freud'un yapıtının ağırlığını oluşturan bölümün incelenmesiyle başlayacağız.

Freud bize, daha baştan bir grubun doğuşunun, ortak işlenmiş bir cinayetle bağlantılı olduğundan başka bir şey söylemez. "Bir gün kardeşler toplanır...". Her şey bir peri masalı ya da bir başlangıç mitinin anlatısı gibi başlar. Böylece Freud bize anlattığı şeyin varsayımsal (ya
38 da romanesk) niteliğini ve onun saf başlangıç, insanlığın şafağı yanını önceden sezdirir. Söz konusu olan, uygarlığın "büyük patlama"sıdır. *Bir gün*: Her zaman bir ilk edim, *kurucu* bir edim vardır (baştan çıkarma kuramını, en azından ilk versiyonda terk edecek olmasına rağmen, Freud'u her şeyin kökenine bir olayın yerleştirilmesi gerektiğini düşünmeye iten *gerçek* bir *edim*dir, hiç de hayal edilmiş bir edim değil. Hatta, *olayın mıhlanması*ndan söz edecektir.) Geriye dönüşü olmayan bir olayın oluşabilmesi için, kimseye geriye dönme imkânı tanımayan ve bastırılmış ya da sansür edilmiş bile olsa bilinçleri rahatsız etmek, rüyalara sızmak için ve nevrotik semptomlarda ya da gündelik yaşamın başarılamamış edimlerinde ortaya çıkmak için geri dönecek olan bir *edim*in tamamlanmış olması gerekir (Goethe'nin Faust'u "önce edim vardı" der; Freud da bu tümceyi benimser). Her eylem bir tuzaktır. Eylem, kendisinden hareketle zamanın hesap edilebildiği (ve anlatıldığı) ve tarihin başlayabildiği bir kökene gönderme yapılmaksızın anlaşılamaz. *Kardeşler*: Kardeşlikleri, her şeyden yoksun oldukları için onları birbirine yakınlaştıran ortak güçsüzlüklerine değilse, neye dayanır? Bununla birlikte bu güçsüzlük onların kardeş haline gelmesine yetmez. Bu güçsüzlük, sözden ve cinsellikten dışlanmış olanların babanın yerini almaya ya da en azından babanın gücünün bir kısmını devrettiği gözde oğulun yerine geçmeye çalışmak için yapacakları rekabeti de körükleyebilir. Kaldı ki, bazıları belki de bu şekilde davranmayı denediler. Ama, yapısal olarak yalnızca başarısızlıkla sonuçlanabilecek bu girişimlerinin boşunalığını fark ettiler. Zira, iktidar paylaşımını kabul etmek ve bir oğula ayrıcalıklı davranabilmek için babanın kendisini baba olarak algılaması gerekir. Bu da, uygarlığın doğmuş olduğunu ve akrabalık ilişkilerinin oluşmuş ve tanınmış olduğunu önceden varsayar. Oysa, Asıl Zaman yalnızca güç ilişkilerini ve denetim altına alınmamış cinsel ilişkileri tanır. Bu varlıklar yalnızca ilk da-

yanışma ilişkisini *keşfederek*, ötekini hem öteki olarak hem de benzer olarak tanıyarak kardeş gibi yaşayabilirler. Ve bu keşif, onların birliklerinin sonucudur. *Kardeşler toplanır*: Komplolarını hazırlarken *kardeş* olduklarını keşfederler. Arzu ettikleri şey, güçsüzlüklerinden kurtulmak ve maruz kaldıkları ölümcül büyülenmeden olduğu kadar mutlak erk karşısında duydukları hayranlıktan ve endişeden de kurtulmaktır. Bunu yaparken birbirleriyle özdeşleşir, dayanışma içinde olduklarını ifade eder ve baba karşısında hissettikleri ortak nefrette onları birleştirenin libido bağı olduğunu tanırlar. İşte Freud'un dehası da burada işin içine girer: Boyun eğdirilmiş varlıkları kardeş haline getiren nefretse, sürünün şefini *baba*ya dönüştüren de babanın katledilmesidir. Demek ki baba, yalnızca kadınları sahiplenen değil, ama aynı zamanda ve özellikle de *bir ölüm arzusu*nun nesnesi olan kişidir. Baba, baba olarak gerçekten[8] ya da sembolik olarak öldürüldüğü andan itibaren varolur. Bu da bizi temel bir nosyona götürür: Baba, yalnızca *mitsel varlık* olarak mevcuttur. Gerçek olduğunda ve bir cisme büründüğünde eğer endişeye ve sıkıntıya neden oluyorsa, o zaman ötekiler karşısında transandan olan, Claude Lefort'un "fazladan biri"[9] olarak tanımladığı şefe dönüşür; eğer sevgiye neden oluyorsa, Malinowski'nin[10] betimlediği Trobriand'lıların dost babası gibi, bir ağabeyin, bir arkadaşın, bir sırdaşın görünümüne bürünür. Ama mitsel işlevi açısından baba, aynı anda hem saygıya, hem korkuya hem de sevgiye yol açan kişidir; baba hem boğan, hadımlaştıran ve öldürülmesi gereken ya da en azından aşılması gereken kişi hem de yasakların taşıyıcısı ve temsilcisi olan kişidir. Bu yüzden katledilmesine hem suçluluk hem de saygı eşlik eder. Asla gerçek baba yoktur. Baba, her zaman ölü bir babadır, ölü baba ise mitsel bir babadır. Babalık işlevi tanınır tanınmaz, oğullar kendilerini baskı altında bulurlar. Bağımlılık konumundadırlar, arzu ve özdeşleşme arasında sıkışıp kalmışlardır. Hiçbir kültür babalığa göndermeyapmaksızın anlaşılamaz. Kültüre geçiş bu göndermeyle gerçekleşir. Uygarlığın ortaya çıkışının doğası gereği her zaman çatışmalı ve nevrotik nitelikte olduğu fikri şimdiden belirmektedir.

Kardeşlerin birliği üzerinde de biraz duralım. Freud'un söylediği şeyin sonucu, basitliği açısından endişe vericidir. Freud için bir grup yalnızca ortak bir projeden hareketle düşünülebilir ve ancak bu projeyle bağdaşıklık kazanır. Psikososyologlar tarafından grup kuramının te-

8. Bu konuyu ileride ele alacağız.
9. Cf. Lefort, *Un homme en trop, Réflexion sur "l'archipel du Goulag"*, Le Seuil, 1976.
10. B. Malinowski, *La sexualité et sa répression dans les sociétés primitives*, 1927, Payot, yeni basım, 1967. Ayrıca bkz., aynı yazarın, *La vie sexuelle des sauvages du nord-ouest de la Mélanésie*, Payot, 1930.

mel ilkesine dönüştürüldüğü andan itibaren sıradanlaşan böylesi bir kavramlaştırmaya karşı çıkmak mümkün değildir. Ama Freud'un betimlediği (bunu yapmış olan tek kişi Freud'dur) şey, farklı varlıkları birleştiren ilk projenin *doğa*sıdır. Freud, ilk projenin, tam da ilişkinin kurulmasına ve topluluk ilişkilerinin oluşturulmasına imkân tanıyan projenin, ancak bir diğerine karşı, uğursuz ve kötü bir güce karşı tasarlanan bir komplo olabileceğini ileri sürer. Demek ki, hem ötekilik hem de karşılıklı kabul, bir karşı hareketten doğar ve her ikisi de başlangıçta paylaşılan nefretin sonucu olarak ortaya çıkar. Bu görüş, şunu ifade eden Hegel'in görüşüyle örtüşür: "Halk dendiğinde genellikle anlaşılan şey bir bütündür, ama kalabalalık olarak, yani belirli bir biçimi olmayan bir kalabalık olarak bir bütündür... Halk, ne istediğini bilmeyen kesimdir."[11] İnsanlar ancak neyi reddettiklerini söylediklerinde, ne istediklerini de bilmiş olurlar. *Hayır*; grup olarak her grubun (tıpkı her bireyin olduğu gibi) ve kendisini grup olarak düşünen her grubun ilk terimidir. Tahakküme hayır, yalnızca ötekinin yok edilmesiyle ifade bulan bütünsel hayır. Bu yok etmenin amacı, her türlü başkalık ilişkisini reddeden, kadınların ve dilin sahibi olan, canilerle arasında çok büyük bir mesafe olan bu ötekinin basitçe ortadan kaldırılması değil; özellikle bu gücün ve bu ilksel şiddetin sahiplenilmesidir. "*Sonunda onu öldürür ve yerler.*" Katli izleyen yeme edimiyle grubun varlığı sürekli bir şekilde onaylanmış olur. Kolektif ziyafet boyunca, tüm grubun sahibi olduğu varsayılan kişinin erdemleri ve güçleri yenilmiş olur; bu ziyafet, grubun trans halinde ve coşku içinde kolektif bir duyguyu paylaştığı, gruptan her birinin diğerinin bakışında kendi bakışındaki nefretin ve hoşnutluğun aynısına tanık olduğu, bir gücü, bir eti, *benzersiz* bir kanı yiyerek benzeştiği ölçüde ötekiyle özdeşleştiği andır. Mutlak erkin kanı, herkesin damarlarında dolaşır.

Ziyafet anı bu hikâyenin ikinci önemli anı olarak ortaya çıkar: *toplanırlar ve onu yerler*. Cinayet, hikâyenin başlangıcını ve sonunu düzenleyen ara ve merkezi an, aynı zamanda geçici ve kuşkusuz ilk anda farkına varılmadığından daha az önemli bir andır. Söylediğimiz yanlış anlaşılmasın: Öldürme arzusu mevcut olmasaydı, toplanma tasarlanamazdı, eğer gerçek cinayet işlenmemiş olsaydı, ziyafet tasarlanamazdı. Yine de, önemli olay kuşkusuz uzun uzadıya hazırlanan komplodur. Ortak bir güç duygusu yaratır, grubun uyumluluğunu sağlar, kardeşlerin doğuşuna öncülük eder. Diğer önemli an: Yemek anıdır. Bir eti birlikte yiyerek kardeşler birbirlerini kesin bir şekilde kardeş olarak tanır,

11. Hegel, *Philosophe du droit*, alıntılayan P. Kaufmann, *L'incoscient du politique*, a.g.y., s. 8.

yani *eşit olduklarını*, ölenden geriye kalanı paylaşırken aynı kanla birleşmiş olduklarını kabul ederler. Demek ki, öldürülenin parçalanıp yenilmesi, kapasitelerinin içselleştirilmesi, grubun üyelerini bu idealin temsil edici parçalarına ve insan varlıklara (mutlak güç iddiasında olan ötekilere değil) dönüştüren ideal bir köken güvencesine sahip olunabilmesi için zorunludur. Birlikte yenilen bu yemeğin sonuçları şunlar olacaktır: Ebediyen bu kadar iktidarla donanan tek kişi olarak kalacak babanın kesin mutlak üstünlüğü ve bunun sonucunda *babanın kalıcı bir biçimde idealleştirilmesi*; kanıyla, canıyla aynı kökenden gelen bir grubun uyumluluğu ve babanın baba olarak kabul edilmesiyle birlikte kendileri soy zincirinin kaynağı olabilecek ve böylece insani bir dünya kuracak kardeşlerin varlığı;[12] grubun üyelerinden her biri aynı erdem payını kendine mal ettiğinden ve ötekini hem kendisinin benzeri hem de kendisinden farklı biri olarak tanıdığından dolayı eşitliğin yerleştirilmesi. Kudas Ayini sırasında insanların hepsinden İsa'nın bedeninin bir parçasını yemelerini ve böylece kendilerini Tanrının oğulları, Hıristiyan ve diğer insanlar gibi birer insan olarak keşfetmelerini isteyen Hıristiyan ritüeli, Tanrının parçalanıp yenilmesinin, grubun her üyesinin kutsal birlik içindeki ötekilere nefretle değil sevgiyle bağlı öğeye dönüşebilmesi için zorunlu olduğu fikrini tüm gücüyle ifade eder. Yemek, mutlu topluluğu başlatır, ötekiliğin tanındığı, cinsel gücün paylaşıldığı ve dilin erotik bağı oluşturduğu bir grubu kurar. Hikâye böyle sonuçlanabilirdi. Bize de yalnızca kardeşliğe dayalı bir iktidarın himayesi altında yaşayacak olan birbirine bağlı küçük grupları tanımaktan başka yapacak bir şey kalmazdı. Freud, mitinin sonunu şöyle tasarlar. Kardeşler (duyguların karışıklığı nedeniyle) hem endişe duydukları hem de sevdikleri babayı öldürmelerinden dolayı kendilerini *suçlu hisseder*; (amacı mutlak erkin konumunu işgal etmek olan yeni bir savaşın asla patlak vermemesi için) uğruna birleştikleri arzunun nesnesinden vazgeçerler;[13] böylece, toteme ya da Tanrıya, transandan, saygı duyulan, kutsanan ve grubun kurucusu olarak yaşantılanan simgeye dönüştürdükleri babayı mitleştirirler. Freud'un tam olarak es geçmese bile gölgede bıraktığı şey, kardeşler bir kez birleştikten son-

12. Kadınların sahibi olan, oğulları hadım eden sürü şefinin ölümü, şefin biçim değiştirmesine yol açar. Ortak yaşamın garantörü, grubun üyeleri için olduğu kadar dost ya da düşman diğer gruplar için de grubun temsilcisi olur ve özellikle de tüm yaşamın kaynağına, "kolektif"in varlığı tehlikeye düştüğü her defasında kendisini oluşturan değerleri bulmak için yöneldiği noktaya dönüşür.

13. Babanın engel olduğu şeyi, şimdi de kardeşler, psikanalizin bizi aşina kıldığı bir konumun karakteristiği olan bu "geriye gidimli boyun eğmenin" gereği olarak kendilerine yasaklarlar.

ra, sahip olduğu güçleri kendilerine mal ederek devirdikleri babanın yerine geçme arzusunun kardeşlerin her birinde doğduğudur. Sevgiyi (bize Habil ile Kabil'in, Remus ile Romulus'un, Eteokles ile Polynice'in hikâyelerinin anımsattığı) sert bir rekabet izler. Kardeşler arasında cinayet kol gezer. Baba gibi kardeşler de "katli vacip kişi" haline gelir. Bunun başka türlü olması da beklenemez, çünkü iktidar ne kutsallıktan arındırılır ne de ehlileştirilir; tam tersine *kutsal* hale gelir ve kutsallaştığı için büyüleyici boyutunu korur ve büyüleyiciliği iyice yoğunlaşır. Babanın katli *sürekli cinayet olasılığını* yerleşikleştirir. Uygarlık cinayetle başlamakla kalmaz, sürekliliğini de ancak cinayet sayesinde sağlar. Gerçek cinayet askıya alındığında bile, makul bir şey olmaya devam eder. Kuşkusuz bu nedenledir ki, kimi ilkel toplumlarda (özellikle de P. Clastres'ın betimlediklerinde)[14] şef, bir birliği güçlendirmek için grubun hikâyesini anlatmaya zorlanır; bu yapılmadığında birlik her an parçalanabilir. Şimdi ebeveyn katlinin kültürün yaratılması için neden kaçınılmaz olduğunu anlıyoruz: Bu, bizi, suçluluk duygusunun, (arzunun gerçekleştirilmesinden olduğu kadar bunun tersi olan gerçekleşme arzusundan da) vazgeçmenin, insanlığın kökeninde yer alan bir babalık işlevinin kurulmasının, kendisini "toplumsal örgütlerde, ahlâki kısıtlamalarda, dinlerde"[15] ifade edecek olan (savaş baltasının tek "Tanrı yargısı'" olmasını engelleyen) transandantal bir dış yasaya gönderme yapma zorunluluğunun dünyasına götürür.

Böylece, mutlak erk sahibi bir tiranın yönettiği, sevginin reddiyle ve zor kullanımıyla nitelenen sürünün ilk *Zaman*ından (aynı edimlerin ve aynı düşüncelerin sonsuzcasına yinelenmesiyle yönetilen büyük zaman) *birlikte alınan öldürme kararı* şeklindeki bu düzenin ilk ihlaliyle olanaklı hale gelen tarihin zamanına geçtik. Bir güç *dünya*sından ittifak ve dayanışma (bunlar dayanıksız olmaya devam etse de) dünyasına, bir doğa *durumu*ndan** yasanın yaşarken mutlak keyfiyeti temsil etmiş olanın bizzat kendisi tarafından cisimleştirildiği bir hukuk devletine geçtik. Toplumsalın bu şekilde kurulmasına karmaşık duyguların ifadesi eşlik eder (önceler/izler): sevgi, kutsama, arkadaşlık, suçluluk. Grubun ortaya çıkışı, birbirleriyle bağlantılı duygular oluşmaksızın tasarlanamaz.

---

14. P. Clastres, *La société contre l'État*, Éd. de Minuit, 1974. [*Devlete Karşı Toplum*, çev.: Mehmet Sert, Nedim Demirtaş, Ayrıntı Yay., 1991]
15. S. Freud, *Totem et tabou*, Petite Bibliothèque, Payot, s. 163.

* "Jugement de Dieu": Ortaçağda ispat edilemeyen davalarda iki tarafa önerilen işkencedir. İşkenceye en fazla dayanan haklı çıkar (ç.n).

** Sözcüğün Fransızcası "état"dır, yazar sözcüğün altını aynı sözcüğün büyük harfli yazıldığında (État) Devlet anlamına gelmesiyle ilişkilendirerek çiziyor (ç.n.).

*

İlkel sürü, kardeşlerin komplosu, babanın katli, oğulların pişmanlığı varsayımı Freud'un kitabının (skandal yaratan) başarısına yol açsa bile, bu hipotez yapıtın bütününü özetlemez. Yorumcuların çoğu bu hipotezle yetinme eğilimindedir. Bu yüzden de yapıtın ilk bölümlerinde ele alınan ensest arzusu, tabu bağıntısı ve karşıt değerlilik ilişkisi, fikirlerin mutlak kudreti gibi sorunlara yeterince ilgi göstermezler. Oysa, bu sorunların incelenmesi yalnızca merkezi hipoteze ("her toplum ortak işlenmiş bir cinayete dayanır") yeni bir açıklık getirmekle ve ona zorunlu teorik bir nitelik kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda Freud'un, toplumsalın oluşumu ve işleyiş mekanizmaları hakkındaki düşüncesine son derece önemli öğeler de katar.

B. ENSEST ARZUSU

Freud, ensest arzusunu ancak 1910 yılında kabul ettirecek ve ebedi adını "Oedipus kompleksi" olarak koyacak olmasına karşın, onu çok daha önceden fark etmişti. Ensest arzusunun bireyin oluşumu ve nevrozların ortaya çıkması açısından yapıcı karakterini daha önce göstermişti. Ama Freud *Totem ve Tabu*'da önemli bir adım atar. Ensest arzusunun tüm toplumlarda mevcut olduğunu ve ensest yasağının ilkel toplumlarda taşıdığı nitelikler nedeniyle, bu ilkel toplumların gerçekten ensest korkusunun egemenliği altında olduklarını gösterir. "Bir tek ve aynı totemin üyelerinin kendi aralarında cinsel ilişkiye girmemesi gerektiğine ve dolayısıyla kendi aralarında evlenemeyeceklerine ilişkin"[17] egzogami yasası bu korkudan doğar. Başka bir deyişle, ensest yasağı yalnızca ailenin işleyişi, hısımlık ve soy zincirinin kabulü ve dolayısıyla bireyin yapılaşması için gerekli olan bir öğe olmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsalın etrafında örgütlendiği ve Lévi-Strauss'a[18] göre doğadan kültüre geçiş çizgisini betimlemeye imkân tanıyacak olan merkezi bir öğeye dönüşür. Kuşkusuz Freud yenilik getirmez. Hem etnologlar hem de sosyologlar (ilk başta Durkheim) bu sorunla daha önce yakından ilgilenmişti. Ama Freud itkinin anında tatminini engellemeye ve hem bireyde hem de toplumsal birimde arzu ile yasayı sürekli ve kaçınılmaz bir biçimde birbirine bağlamaya imkân

17. S. Freud, a.g.y., s. 122.
18. Cf. Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*, birinci baskı, P.U.F., 1949, chap.I ("Nature et culture"), chap. II ("Le problème de l'inceste").

tanımayı amaçlayan *yasaklayıcı* bir kertenin zorunluluğunu ekler. Oedipus sorusu artık bireysel psişenin gelişimi açısından sorulan bir soru değil, aynı zamanda her toplumsal birimin kültür durumuna geçebilmesi, yani istikrara kavuşmuş ve sembolikleşmiş ilişkiler içinde yaşayabilmesi için yanıt vermek zorunda kaldığı temel önemde bir sorudur. Olası tek yanıt, bir yasağın oluşturulmasına, bastıran bir mercinin inşa edilmesine dayanır. Uygarlık bastırmayla birlikte ve bastırmadan doğar. Toplumsal bir birim (kurumlar, örgütler) *kolektif bir bastırma sisteminin oluşturulması*[19] gerçekleştirilmeden vücut bulamaz. Aynı şekilde, bir akrabalık sistemiyle, başka bir ifadeyle cinslerin ve kuşakların farklılığının tanınmasının koşulu olan hısımlık ve soy zinciri kuralları sistemiyle yönetilmeyen toplum da var olamaz. Var olsa bile, bu toplum, ancak ilk kaosun fantazmalarının, kayıtsızlığın ve mutlak anlamda her şeyin yapılabilirliliğinin hükmü altında işleyecektir. Bir toplumun oluşabilmesi için, bu toplumun cinsel itkinin dolaysızca tatminini engellemesi gerekir. Doğrudan doğruya ifade edilen cinsel itki toplumsalın yaratılmasıyla bağdaşmaz; toplumsal ancak bir arzuyla bağlantılı şekilde kurulur, bu arzuysa bir örgütlenme yasasına yanıt verdiği ölçüde kendisini ifade edebilir. Bununla birlikte, tatmin edilme peşinde koşan, kendisini korumak amacıyla sürekli daha karmaşık yasaklar koymak zorunda kalan, oluşturulmuş toplumsal sistemi içten içe kemiren, mevcudiyetini her zaman koruyan itkinin saplantılı gürültüsünü de işitmek zorundayız. Eğer ilkel toplumlar bu kadar çok yasak koymuşsa, bunun nedeni, büyük bir olasılıkla bu toplumların bizim toplumlarımızdan daha fazla ensestten korkmaları değil, ama ilk *toplumsal kurumların* cinselliği bastırmaya, örgütlemeye ve yönlenlendirmeye hizmet etmesidir; diğerleri (ekonomik ve politik kurumlar) daha geç bir dönemde kurulur, bunların kurulması birinciler kadar aciliyet arz etmemiş ve bu ilk payanda üzerine kurulmuşlardır.

19. "Eğer bastırma yasaklayıcı olduğu kadar yasanın ve düzenin yaratıcısıysa, bu, bastırmanın *dil*in düzenine (bastıran şey, *söylenilen* ve söylemdir) ait olmasından, yaşamın *yanında* yer almasından ve ölüm itkisiyle harekete geçirilseler bile libidinal yatırımlara yönelmesindendir. Bastırma, tam da *sembolik* olanı (yani, bir kurallar, bağıntılar, mübadeleler ve ortak göstergeler sisteminin kurulmasını) başlattığından ve istikrarlı her toplumsal örgütlenme bir semboller demeti olduğundan dolayı yasa ve düzenin yaratıcısıdır. Bastırma yalnızca yaşamın yanında değil, ama aynı zamanda gerçekliğin yanında yer alır. Bastırma ve bastırmayı izleyen yabancılaşma olmaksızın, bastırmayı ifade etmek için yalnızca *dil*siz çıplak bir itki var olacaktır. Bastırma, itkilerin sorumluluğunu üstüne alır ve onları *adlandırır* (onların temsilcileri haline gelir). Bunu yaparak itkileri engeller ve dönüştürür. Demek ki, bastırma bir yalanın, ama her zaman bir *anlam etkisi* yaratan ve sürekli olarak açıklanabilen (böylesi bir çalışmanın asla sonu gelmez) bir yalanın kurucusudur." E. Enriquez, "Imaginaire social, refoulement et répression dans les organisations", *Connexions*, n° 3, E.P.I., 1972.

İnsanlığın ilk dramı ve süreklilik gösteren tek dramı, ensest eğilimi ile yasağı arasındaki gerilimden doğan dramdır; insanlar kendilerini yasağı çiğneme konusunda serbest bırakırlarsa ve bu durumda kalmaya devam ederlerse edimlerinin bedelini üstlenmek zorunda kalacaklarını bilmelerine rağmen, her zaman yasağı ihlal etmeyi (böylece arzunun dışavurulmasına rıza göstermeyi) arzulayacaklardır. Yasağın ihlalinin bedeliyse, bireyin olduğu kadar toplumsalın da yıkılmasıdır. Demek ki, Freud'un da desteklediği gibi, "ebeveynler karşısında takınılan enseste dayalı tutumda nevroza ilişkin *merkezi kompleks*in farkına varmak"[20] gerekir; Oedipus kompleksi, etrafında kültürün yapılandığı eksen olduğundan, uygarlaştırıcı projenin kendisinin tam da özünde nevrotik bir nitelik taşıdığı sonucunu geçici olarak çıkarmak gerekir. Kolektif nevrozun kabul edilmesi, kör şiddetin hükmünden kurtulabilmek için ödenmesi gereken bedeldir.

C. TABU VE DUYGULARIN KARŞIT DEĞERLİLİĞİ

Buyurucu niteliğiyle ensest yasağı, eğer toplum kendini bu yasağı toplumsal takasın olanaklı kılınmasının koşulu olarak görmekte yetinseydi kavranılamazdı. Endogami arzusunun, biz bize olma arzusunun, dünyadan yalıtılmış küçük grup içine kapanmanın son derece güçlü olduğunu ve hiçbir toplumun bunlardan kurtulamayacağını kabul etmek gerekir. Nefret edilen ve hayranlık duyulan rakibin, babalık işlevini yerine getirenin *öldürülmesi* arzusunun hem ifade ettiği hem de gizlediği şey budur. P. Kaufmann'ın yazdığı gibi: "Ensest baskısını açıklama girişimleri, libidinal yatırımı rakip karşısındaki saldırganlıktan ayrı tuttukları için başarısızlıkla sonuçlandı: *Totem ve Tabu*'nun özgünlüğü libidinal baskının, Oedipusçu yapının onunla bağdaştırdığı saldırganlığın bir dönüşümünden ortaya çıktığını göstermek olacaktır."[21]

Tabunun incelenmesi, tabunun altında yatan bu çift yönlü nefret ve sevgi (karşıt değerlilik) hareketini en açık bir biçimde gösterecektir. Tabu, "bir yandan *kutsal, kutsanmış*, öte yandan *endişe veren, tehlikeli, yasak, kirli*"[22] olan, hem çekici hem de kendisinden korkulan, "bi-

20. S. Freud, a.g.y., s. 27.
21. P. Kaufmann, "Freud, la théorie freudienne de la culture", F. Chatelet içinde, *Histoire de la philosophie*, t.VIII, s. 42. *Psychanalyse et théorie de la culture* içinde yeniden yer alan metin, a.g.y.
22 S. Freud,a.g.y., s. 29.

linçdışının çok güçlü bir eğilimle kendisine doğru itildiği yasaklanmış bir edim"[23] değilse, nedir? Tabunun niteliği, küçümsenemez bir iyilik ve kötülük yapma gücüne sahip olmasıdır. Tabuyla ilişkiye giren her kim olursa olsun, bu kişi de tabuya dönüşür. Freud'un incelediği üç temel tabuyu ele aldığımızda, tabu nesnelere ya da varlıklara "dokunma yasağı" daha iyi anlaşılır. Bu tabular: öldürülen *düşmanlara*, *şeflere* ve *ölülere* ilişkin tabulardır, başka bir deyişle "tuhaf yabancılar" olarak niteleyebileceğimiz üç kategoriye ilişkin tabulardır: Kabileye yabancılığı anlamında düşman, gruba yabancılığı anlamında (savaşta zaferi olanaklı kılan ya da bol ürün alınmasını sağlayan kişi olması anlamında ölümlülerin hepsine yasak kapasitelere sahip kişi) şef, yaşama yabancılığı anlamında ölüm. Bu yabancıların ortak noktası *olağandışı* olmaları, yani bizim üstümüzde uygulayabilecekleri güce sahip olmalarıdır. Düşman bizi öldürür, şef bize boyun eğdirir, ölüm bizi korkutur ve çağırır. Bu güçlü kişilikleri (aynı anda onlara saygı duysak ve hatta saygının da ötesinde duygular taşısak bile) hiçbir şeyin bizi üstten gözetlemediği ve kendimizi ölüm duygusuyla kuşatılmış hissetmediğimiz bir dünya yaratmak uğruna yok etmeyi nasıl arzulamayız? "Dokunma yasağı" gerçek anlamına kavuşur: "Öldürme yasağı", "ölüler" ya da "düşmanlar karşısında saldırganlık gösterme yasağı" (çünkü gelecekte düşmanlardan af talep edilecektir). Demek ki, karşılarında genellikle aşırı duygulardan başka duygular hissedemeyeceğimiz kişiliklerle karşı karşıyayızdır. Her birimizin en aşırı duygusu, özerklik ve iktidar arzumuzu dışavuran *öldürme dürtü* değil midir?

Bir tabunun yaratılmasının kökeninde, bir arzunun tatmininden *vazgeçme* bulunur. Bununla birlikte, farklı kısıtlamalar içeren bir ritüelde ifadesini bulan vazgeçme yeterli değildir. Her şey, ihlal etme arzusu öylesine güçlüymüş de bu yüzden bu arzunun ortaya çıkmasını engellemek için, yasaklayıcı törensel kurallarla girişilen bastırma çabasını ek bir gücün tamamlaması gerekiyormuş izlenimi yaratır. Bu güç, (suçluluk duygusunun ürünü olan) *vicdan azabından başka bir şey* değildir. Freud bu güçten şu ifadelerle söz eder: "Nosyonları fazla zorlamadan bir tabu pişmanlığından, bir tabunun ihlalinden doğan bir tabu vicdanından söz edilebilir. Tabu pişmanlığı büyük olasılıkla pişmanlığın, genel anlamda vicdanın en eski biçimidir... Vicdan, en kesin şekilde bildiğimiz şeye uygulanır. Vicdan azabı, duyduğumuz kimi arzuların"[24] reddedilmesinin (doğal olarak bu reddetme herhangi bir neden gösterilmesine ihtiyaç duymaz; kendinden emindir) içten algılan-

23. S. Freud, a.g.y., s. 44.
24. S. Freud, a.g.y., s. 82.

masıdır... vicdan azabını hiç tereddüt etmeksizin "bunaltan bilinç"[25] olarak betimleyebiliriz. Bu arzular, saldırganlık arzuları, öldürme arzusu değilse nedir? Bu yüzden Freud sürekli düğüm noktasına geri döner: Güçlülerin öldürülmesi arzusu ve bunun mantıksal içerimleri: Zorunlu vazgeçme, tamamen vazgeçmenin imkânsızlığı, suçluluk duygusunun ortaya çıkışı ve kültürün doğuşu.

Cinayet yalnızca kol gezmekle kalmaz, aynı zamanda kurucudur da. Cinayetin yalnızca düşü kurulmuş bile olsa sonuçlar değişmez.[26] Dolayısıyla bir defa vazgeçmek yetmez; kendini vazgeçmeye teslim etmek gerekir. Tabuların, saplantılı ritüellerin, "herhangi bir yasağın" icat edilmesinin bir sonu olamaz. Belki de bir gün bu süreç, "dayanılmaz bir gerilim düzeyine" yol açacaktır. Ama, öyle görünüyor ki, insanlık şimdilik bu yoldaki ilerlemesini henüz tamamlamadı.

D. ANİMİZM, BÜYÜ VE DÜŞÜNCENİN MUTLAK KUDRETİ

Kitabın üçüncü bölümü bize hem düşüncenin kudreti, narsisizm, yansıtma ve sanat hakkında hem de bu öğelerin saldırgan itkilerle ilişkisi üzerine söylediği ya da sezinlettiği şey açısından özellikle ilginçtir.

"Düşüncelerin kudreti" ifadesini Freud'un bir hastası kullanır. Bu hasta, "bu ifadeyi kendisinin peşini bırakmıyor gibi gözüken tüm tikel ve endişe verici olguları açıklamak için kullanmıştı [...] Birini düşünmesi, sanki büyü yapmış gibi, anında o kişiyle karşılaşması için yeterliydi. Bir gün, uzun süredir görmediği bir yakınının durumunu sormak aklına geldiğinde, anında kısa bir süre önce onun öldüğünü duyar ve bu yüzden ondan telepatik bir mesaj aldığına kani olur."[27] Bu terimle, duygusal açıdan fazla yatırım yapılan, yoğun bir şekilde temsil edilen düşüncelerin gerçek olgulara dönüşme kapasitesi ifade edilir. Bununla birlikte, söz konusu olan herhangi bir düşünce de değildir. Bu düşünce, ötekinin davranışlarını ve yaşamını denetlemek amacıyla onunla ilişkimizi hedefleyen bir düşüncedir. Öteki için taşıdığımız varlık (ya-

25. S. Freud, a.g.y., s. 83.

26. "Ne gerçeklik ölçütlerini bastırılmış psişik formasyonlara uygulama noktasından sapmalıyız ne de bununla bağlantılı bir şekilde, gerçekliğe tekabül etmedikleri bahanesiyle belirtilerin ortaya çıkışında fantezilerin önemini küçümsemeliyiz. Örneğin, hiçbir gerçek cinayetin işlenmediği kesin olduğunda suçluluk duygusunun kökeninde başka bir şey aramamalıyız. Keşfettiğimiz ülkede kullanılan parayı biz de kullanmak zorundayızdır ve bizim örneğimizde bu para, nevrotik paradır." Freud'dan aktaran O. Mannoni, *Freud*, a.g.y., s. 150.

27. S. Freud, a.g.y, s. 101.

şam) ve yokluk (ölüm) dilekleridir. Düşünce var ve yok eder. Freud'un *Jenseits des Lustprinzips*'de [Haz İlkesinin Ötesinde][28] değineceği makara oyununun. *Fort-Da*'nın, yani hem sevilen hem de nefret edilen varlığın ortaya çıkıp yok olmasının uzağında değiliz. Metnin devamındaki *ölüm dilekleri* alıntılarının yoğunluğu, bize özellikle aydınlatıcı gibi geliyor. Bu açıdan, düşüncenin mutlak kudreti Freud'a, ötekinin kaderi üzerindeki olumlu etkiyle değil, daha çok saldırgan itkilerle bağlantılı gibi görünür. Kendi arzumuza göre bir dünya kurmak, bize zararlı gibi görünen şeyin kökünü bu dünyadan kazımak neredeyse ötekinin yıkımı için çalışmak anlamına gelir.[29] Böylece bu kudret ile, öznenin kendisini sevgi nesnesi olarak gördüğü ve ötekinin neyse o olarak (kendi başkalığıyla) değil, ama yalnızca öznenin tatmininin aracı, hatta öznenin dünyayı tahakküm altına alma istencinin aracı olarak varolduğu aşama olan narsisizm arasındaki zorunlu bağlantının farkına varırız. Bu durumda narsisizm, görüntüsünün sudaki yansısına yakalanıp boğularak ölen Narsis mitinin açıkça ifade ettiği *ölümcül* bir niteliğe sahiptir. Narsis-insan dünyayı kendi görüntüsüne uygun olarak yaratmak isteyerek yalnızca ötekilerin yıkımına yol açmaz, ama aynı zamanda kendi kendisini büyülediği için kendi sonunu da hazırlar. Bunu bir bilimkurgu filmi, yaşamda kendisine sorun yaratan herkesin yok olduğunu görmeyi dileyen ve kendisini şaşkına çeviren serüvenini yazarken, yazmakta olduğu tümcenin ortasında serüveni yüzünden düşüp bayıldığı güne kadar düşmanlarının, hasımlarının, iş arkadaşlarının birer birer ortadan kaldırılmasını seyreden birinin hikâyesini anlatarak gösterir. Freud *Totem ve Tabu*'da bu tür bir olasılığı dikkate almaz, ama bu olasılığın zihinlerimizde bir yerlerde bulunması gerekir. Çünkü bu olasılık bize toplumsal gerçeklikten kopmanın en aşırı biçimine büründüğünde ne anlama geldiğini gösterir: Ötekilerin yok edilmesi arayışıyla birlikte kendini yok etme arayışı.

Buna karşın, Freud bu ölüm arzularının, karşıt değerli duyguların düşman bileşeninin sorumluluğunu üstlenen ve bu nedenle de özneye zulmedenlere dönüşen ruhlara ve kötü ruhlara *yansıtılma*sını açıkça serimler. Başkan Schreber vakasının incelenmesiyle geliştirilen tüm paranoya teorisi, bu metinde toplumsal alandaki en yetkin halini alır. Narsis-insanlar, megalomanlar, toplumsalın [*socius*] içinde ve üstünde eylemde bulunan paranoyaklara kolayca dönüşür. Yansıtma meka-

28. S. Freud, *Au-delà du principe de plaisir, Essais de psychanalyse*'de, Petite Bibliothèque, Payot, yeni çeviri, 1981. [*Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd*, çev.: Ali Babaoğlu, Metis Yay., 2001]

29. Bu açıdan Sade'ın eseri örnek niteliktedir. Bkz. E. Enriguez, "La gardien des clés, système et volupté chez Sade", *Topique*, n° 19, 1977.

nizmasının gerekliliği, (narsise özgü yan anlamıyla) düşüncenin mutlak kudretinin yalnızca dünyanın büyüyle (ya da demir ve ateşle) tahakküm altına alınması anlamına değil, aynı zamanda özne için kendisinin yıkımı anlamına geldiğine ilişkin yaygın kanıya bağlanamazsa, başka bir şeye bağlanamaz. Birey bu mekanizmaya, gerçekliğin alanından tamamen kopuş ve kesin bir şekilde nevroza girme anlamına gelen *bizzat kendi ölümünden kurtulmak* için başvurur. Gerçekten de nevroz, yalnızca öznenin psişik yaşamının bozguna uğraması değil, aynı zamanda yaklaşan ölümüne ilişkin bir göstergedir. Özne her türlü insani topluluktan dışlandığında nasıl olur da yaşar? Freud'un da yazdığı gibi, "genetik bakış açısından nevrozun toplumdışı doğası, çekici vaatlerle dolu imgelemsel bir dünyaya sığınmak üzere, tatmin sağlayamayan gerçeklikten kaçmaya yönelik temel eğilimden doğar. Nevrozlunun kaçtığı bu gerçek dünyada, insan toplumu kolektif çabayla kurulmuş tüm kurumlarıyla birlikte hüküm sürer; nevrozlu bu gerçekliğe sırtını dönerek kendisini insan topluluğundan dışlar."[30] 49 F4

Demek ki yansıtma, çatışmaları dışsallaştırmaya imkân tanıyarak düşüncenin mutlak kudretini sürekli kılar. Bu açıdan da yansıtma paranoyak ya da sapkın konumlara ve yapılanmalara sıkı sıkıya bağlıdır. İnsan-varlık, düşmanı olan mutlak kudreti kötü ruhların üstüne atarak, kendisini kötü ruhların işkence ettiği kişi olarak konumlandırır ve böylece kendi davranışını artık işkence edici bir davranış olarak görmez, bu da onun kendisinden kaynaklanan *olumlu* düşüncelerin mutlak kudretine kısmen inanmaya devam etmesini sağlar. Kendisini "doğanın efendisi ve sahibi" biçiminde düşünebilir ve kendisini ötekilerin *iyiliği için* dünyayı tahakkümü altına alan kişi, bu dünyanın ve gerçeğin yaratıcısı olarak görebilir. Sapkınlar ve paranoyaklar (birbirlerinden birçok açıdan farklı bile olsalar) gerçeğe meydan okurlar.[31] Burada ünlü aforizmayla karşılaşırız: "Sapkınlık, nevrozun olumsuzudur." Özellikle sapkınlık, suçluluk duyulmaksızın düşüncenin mutlak kudretinin olumlu yanında korunmasına imkân tanır ve bu durumda gerçeklikle gerekli uzlaşmaları yapma yetisine sahip narsis bir eğilimin sürdürülmesini kolaylaştırır. Varlıkları suçlamaksızın sakin bir dünya kurmayı hedefleyen ve toplumun iyiliği için çalıştığı duygusuyla dünyayı dönüştürmeyi (yok etmeyi) amaçlayan teknokrasi bu konuda yanılmadı.

30. S. Freud, a.g.y., s. 88. Bu metinde Freud "nevroz" terimini "delilik" terimiyle aynı anlamda kullanır. Oysa, bu kavramı daha kesin anlamıyla alırsak, nevrozun gelişim aşamasında başarısızlığa uğrayan cinsellikle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Nevrozlu bununla birlikte hiç de düşünme kapasitesini yitirmez ve kendini insan topluluğundan dışlamaz.

31. Bkz., P. Aulagnier, "La perversion comme structure", *L'inconscient*, n° 2, 1967.

Yol alırken belki de Freud'un metninden uzaklaştık. Ama, narsisizm ve yansıtmadan sonra düşüncenin mutlak kudretinin bağlandığı üçüncü nokta, yani *sanat* bizi doğrudan doğruya Freud'un metnine götürür.

Freud'a göre sanat, "düşüncelerin mutlak kudretinin günümüze kadar devam ettiği tek alan"dır. "Arzuların sıkıntı içinde kıvrandırdığı bir insan, yalnızca sanatta tatmine benzer bir şey elde edebilir; bu oyun, sanatsal yanılsama sayesinde gerçek şeyler söz konusu olduğunda ortaya çıkacaklara benzer duygusal etkiler yaratır. Haklı olarak sanatın büyüsünden söz edilir ve sanatçı büyücüyle karşılaştırılır."[32] Gerçekten de sanat, narsis bir taraf girliği gerektirir ve yaratıcıyı içten içe kemiren fantazmaların, çatışmaların, karşıt değerli duyguların doğrudan doğruya yazına (yazınsal, resimsel ya da müziksel) *yansıtılmasına* imkân tanır. Sanat kuşkusuz "başlangıçta, bugün çoğu ortadan kalkmış olan eğilimlerin hizmetinde olmuştu. Bunların arasında büyücülük amaçlı pek çok eğilimin bulunduğunu pekâlâ iddia edebiliriz."[33] Freud'un aksine, "bugün bu eğilimlerin ortadan kalkmış olduğunu" söylemeyeceğiz. Tam tersine, tamamen politikayla yönlendirilen bir dünyada yönetme *sanatı*, politika sanatı (hatta en üstün sanat biçimi olarak politika) en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Sözcüklerin büyüsü, milyonlarca yurttaşın sözle *büyülenmesi*, *mucizevi* çözümlere gönderme yapılması hem bir yönetenler kategorisine iktidarını kurma ve yüceltme imkânı veren hem de aynı yöneticilerin, kendi yaptıkları yasa ve projelere gerçekliğin boyun eğmek zorunda olduğunu düşünmelerini sağlayan gündelik gösterinin temel öğeleridir. Eğer her türlü sanat sapkınlıkla yakından ilişkiliyse ve politika bir sanatsa, büyünün bu dünyadan çekip gitmediğini düşünebiliriz. Paranoyak ve sapkın görünümleri altında düşüncelerin mutlak kudretinin önünde hâlâ yaşanacak güzel günler var. Çünkü düşüncelerin mutlak kudreti her türlü iktidarla ve Freud'un da düşündüğü gibi, sürü şefinin gücüyle doğrudan ilişkilidir. Son yapıtı *Der Mann Moses und die Monotheistische Religion*'da [Musa ve Tektanrıcılık] Freud bu zihinsel fenomene yeniden döner: "Bizim görüşümüze göre burada zihinsel yeteneklerimizin –söz konusu durumda entelektüel yeteneklerimizin– dış dünyanın değiştirilmesi yönünde uygulayabilecekleri etkiye gereğinden fazla değer biçilmesi söz konusudur. Bilimin öncülü olan her türlü büyü, bu inanca dayanır. Sözcüklerin büyüsü, hem düşüncenin mutlak kudretine duyulan inançtan, hem de herhangi bir ismin bilinmesine ve sözcelenmesine bağlı olan güç

32. S. Freud, a.g.y., s. 106.
33. S. Freud, a.g.y., s. 106.

inancından doğar. 'Düşüncelerin mutlak kudretinin', entelektüel etkinliklerin böylesine olağanüstü bir şekilde ilerlemesini sağlayan dilin gelişmesine insanın atfettiği önemi gösterdiği kanısındayız. Bu andan itibarendir ki, kendisinden hareketle kavramların, anıların, çıkarsamaların doğrudan duyumsal algılara dayalı olan daha alt düzey psişik etkinlikler karşısında kesin bir önem kazandığı tinselliğin yeni hükümranlığı kurulur. Bunun, insanlığın oluşum sürecindeki en önemli aşamalardan biri olduğuna kuşku yok."[34] Kaufmann bu metni şöyle yorumlar: "Düşüncelerin mutlak kudretinin ortaya çıkan dile narsise özgü olarak yatırım yapmayla bir tutulması nedeniyle, sürü şefinin katli izleği de dil oluşumunun düzenine aktarılır. İlk cinayet hipoteziyse bu durumda şöyle anlatılabilir: İnsanlığın dili kullanmaya başlamasının bedeli toplu bir suçluluk duygusu olmuştur ve topluluk mutlak güçten kurtuluşunu anlamlı gücü ele geçirmesinin koşulu gibi gördüğünden yasak kavramını benimsemiştir."[35]

Bu analizi izlediğimizde, sürü şefinin doğrudan iktidarına, onun doğrudan doğruya fiziki güç ve cinsel güçle dışavurulan iktidarının ("ilkel çağlarda dev gibi güçlü görünen bir şahsiyet varmış")[36] "egemen telaffuzuna", söze dayalı iktidarın, grubun dikkate almak zorunda olduğu tek şey olarak görünen sözün iktidarının eşlik ettiği sonucuna ulaşılır. Komplonun hazırlanması grup üyelerinin her birinin bu aracı temellük etmesini ve mükemmelleştirmesini gerektirmiştir. Ardından grup, şefin bedenini paylaşıp, mübadele ve karşılıklılık kurallarını yerleştirdikten sonra bu ilkel aracı, gelişiminin ilk aşamasındaki dili geliştirmeye devam etmek zorundaydı. Dolayısıyla şunları not etmek gerekir:

1) Sürünün üyeleri *dil*in, yalnızca sürü şefi onu kullanmayı bildiğinden, iktidarın bir aracı olduğu duygusunu taşırlar (hatta şef, fiziki ve cinsel mevcudiyet ile söze dayalı iktidar arasında hiçbir kopukluk olmadığından iktidarın *özünü* temsil eder). Dil, mutlak kudretin dışavurumu olarak yaşanır. Bu nedenle grubun üyeleri dili sahiplendiklerinde, dile özel bir önem verecekler ve bir şeyi yoğun olarak düşünmenin bu şey üzerinde doğrudan ve tam bir denetim elde etmek olduğunu sanmaktan kendilerini alıkoyamayacaklardır.

2) Dil (biricik olanın eti ve kanı gibi) paylaşıldığı andan itibaren, sahiplenilmesinin koşulları katletmeye dayandığı ölçüde, başlangıçta yalnızca *suçluluk duygusunun* ve *yasağın* dile getirilmesi olabilir. Böy-

34. S. Freud, *Moïse et le monothéisme*, Idées, Gallimard, 1948, s. 152-153.
35. P. Kaufmann, *L'inconscient du politique*, a.g.y., s. 60.
36. S. Freud, *a.g.y.*, s. 173.

lece sürünün üyeleri ilk defa şefte babanın yüzünü tanıyabilecek ve eşanlı olarak birbirlerini kardeş olarak tanıyacaklardır: Bu, *kendini adlandırmayı* ve baba karşısında hep birlikte hem korku hem de saygı duymayı içerirler.

Ama, nasıl babaya dönüşecek şefin katledilmesi şiddetin sona erdiği anlamına değil, hatta tam tersine cinayetin yaygınlaştığı bir dünyaya girmek anlamına gelirse, aynı şekilde dilin sahiplenilmesi de yalnızca suçluluk duygusunu (öznenin kurbanına sevgiye dayalı bağımlılığı yüzünden yaşadığı saplantıyı) içermekle kalmaz, dil herkes için "düşüncelerin mutlak kudretine" duyulan inancı ve kolektif iradeyi ifade etme hakkına sahip olanı (ya da olanları), düşüncesi mutlak kudrete dönüşmeyi hak edeni (ya da hak edenleri) belirlemek için yapılan mücadele anlamına da gelir. Kötü ruhlara yansıtma, narsisizmin ölümcül boyutlarının dolayımsız bir şekilde ortaya çıkmasını engeller. Düşüncenin mutlak kudretinin paranoyak ve sapkın niteliklerinin büyü, teknik, politika sanatı ya da kısaca sanat biçiminde ortaya çıkmasına imkân tanır.

E. KÜLTÜREL DÜZEN

Freud'un zevkle ve inançla yazdığı ve kendisinin en ihtilaflı ve en tartışmalı yapıtı olan *Totem ve Tabu*'ya ilişkin (her yorum gibi yanlı) yorumumuzu burada bırakalım. Freud'un bu kitabını yalnızca asla yadsımadığını değil, aksine aynı zamanda bu kitabındaki temaları hem *Massenpsychologie und Ich-Analyse*'de [Grup Psikolojisi ve Ego Analizi][37] hem de *Musa ve Tektanrıcılık*'ta yeniden ele aldığını hatırlayalım.

Bu çalışma sırasında Freud'un yapıtının *yapısal zorunluluğu* olan ve *Totem ve Tabu*'yu "kurucu" bir kitaba dönüştüren bu ısrar üzerinde yeniden durma fırsatımız olacak. Lévi-Strauss'un *Structures élémentaires de la parenté*'nin [Akrabalığın Temel Yapıları] sonunda *Totem ve Tabu*'ya ayırdığı ünlü pasajı alıntılayalım: "Ama, tüm mitler gibi *Totem ve Tabu*'nun böylesine etkileyici bir dramatik güçle serimlediği mit de iki yoruma açıktır. Anneyi ya da kız kardeşi arzulamak ile babanın katli ve oğulların pişmanlığı, kuşkusuz hiçbir olguya ya da tarihte belli bir yer işgal eden olgular bütününe tekabül etmez. Buna karşın, belki de sembolik bir biçim altında hem sürekli hem de eski bir rüya-

37. S. Freud, *Psychologie des foules et analyse du moi*, *Essais de psychanalyse*'de, a.g.y.

yı ifade ederler. Bu rüya ise, saygınlığını ve insanların düşüncelerini onlar farkına varmadan biçimlendirme gücünü, ima ettiği edimlerin, kültürün hemen hemen her zaman ve her yerde bu edimlere karşı çıkmasından dolayı asla gerçekleşmemiş olmasından alır. Freud'a göre ensest pişmanlığının içinde yer aldığı sembolik tatminler, aslında bir olayın anımsanması anlamına gelmez. Bu tatminler başka bir şey ve bundan daha fazla bir şey anlamına gelir: Sürekli bir düzensizlik ya da daha ziyade karşı-düzen arzusunun dışavurumu."[38] Baştan çıkarıcı ve bu nedenle de ünlü olan bu metin, mitle özdeşleştirildiğinden, keskin ve genellikle de şiddetli bir şekilde yöneltilmiş tarihsel tipteki eleştirileri bertaraf ederek, antropologların ve sosyologların Freudcu metne ilişkin bir yaklaşım örneğine sahip olmalarını sağlar. Bu metin, hem Freud'un metni üzerine tamamıyla katıldığımız bir yorum, hem de Freud'un çalışmasını bizzat özünden yoksun bırakmaksızın kabul edilmesi mümkün olmayan bir başka yorum içerir. Babanın katline ilişkin olarak Lévi-Strauss kalıcı ve eski bir rüyanın söz konusu olduğunu, "Freud'un uygarlığın başlangıcını değil, ama bugününü başarıyla açıkladığını" ve "onun kuşkusuz neden ensestin bilinçli olarak kınandığını değil, ama nasıl bilinçdışı bir şekilde arzulandığını açıklamayı başarmış"[39] olduğunu yazdığında çok doğru bir fikir ileri sürer: *Cinayet düşü* olarak adlandırdığımız şey, insana tebelleş olmuş tarzda her zaman mevcuttur ve gerçek bir edimle somutlaşmasa bile kendini suçluluk duygusu olarak dışavurur.[40] İster gerçek bir cinayet isterse de bilinçdışı bir öldürme arzusu söz konusu olsun, sonuçlar değişmez. Buna karşın Freud hissettiği kuşkulara ilişkin olarak Jones'a içini döktüğünde, "Babayı öldürme arzusundan söz ederken, şimdi gerçek olguyu betimlemeye başladım; aslında arzu ile edim arasında büyük bir fark vardır," demişti. Freud'un bu görüşünü takip ederek Lévi-Strauss'un düşüncesini şu şekilde düzeltmemiz gerekir: Suçluluk duygusunun ortaya çıkabilmesi için cinayet *düşü* yeterlidir. Ve bizim buraya kadar geliştirdiğimiz (özellikle tabu hakkındaki) akıl yürütme biçimimiz bunu açıkça ortaya koyar, ama bir *edim*e bağlanmayan düş yoktur. Eğer hiç kimse babayı (ya da insanların bilinçdışında tüm çıplaklığı ve şiddetiyle gücü temsil eden kişiyi) öldürmemiş, hiç kimse bu eğilime yenik düşmemiş ve dolayısıyla F. Redl'in "kötü bir etkiye" neden olabilecek "öncü

38. Bkz., Cl. Lévi-Strauss, *Structures élémentaires de la paranté* , a.g.y., s. 615-616.
39. Cl. Lévi-Strauss , a.g.y., s. 615.
40. "Gerçek bir suçun işlenmediği kesin olduğunda, suçluluk duygusuna başka bir neden aramamak gerekir", S. Freud, "Formulations sur les deux principes du fonctionnement psychique", İngilizce S. E. XII'den çeviren C. Conté, teksir metni.

edim"[41] olarak nitelediği edimi gerçekleştirmemiş olsaydı, bu kadar katı yasaların ve kuralların neden yapıldığını anlayamazdık. (Freud'un esin kaynağı) Frazer'e kulak verelim: "Yasa, ancak insanların kimi içgüdülerinin baskısı altında yapabilecekleri şeyi yasaklar. Doğanın bizzat kendisinin yasakladığı ve cezalandırdığı şeyin yasayla yasaklanmasına ve cezalandırılmasına gerek yoktur." Demek ki, yalnızca tek bir edimin gerçekleştirilmiş olması değil, ama bunun yanı sıra cinayetin yalnızca çok sevilen bir fantazma değil, aynı zamanda saptanabilir ve anlam yaratan bir olay olduğunu yineleyici tarzda gösteren edimlere ilişkin bir *teori*nin kurulması da gerekmiştir: Kuşkusuz babanın katli, ama aynı zamanda babaların katli. Ensestin böylesine kökten yasak-

lanması için gerçekleşmesi gerekmişti. Ve tanıklıklar ensestin yaygın ya da en azından oldukça ortak bir fenomen olduğunu doğrulayacak biçimde birbiriyle örtüşür.[42] Freud da bunu gösterir. Eğer Freud bir ilk edimden söz ediyorsa, aynı zamanda bu edimin (her *ilk* edim gibi) serinin başlangıcı olduğunu da belirtir. Freud'un yapıtlarının okunması bizi *babanın katlinin* ve *kardeşler arasındaki rekabetin*, kültürün oluşturucu unsuru olduğunu düşünmeye iter. Bu noktada Lévi-Strauss'un yorumu bizi artık tatmin edemez. Gerçekten de, toplumda yalnızca karşıdüzen arzularının ortaya çıktığını görmeyiz; tam aksine uygarlık farklı düzen taraftarlarının sürekli ve kanlı dışavurumudur. İnsanı hayvandan farklılaştıran şey, tam da insanların yaşadığı oyunun, içinde mücadelenin her an mümkün olduğu ve kazananın kim olacağının önceden bilinmediği biçimsel olarak *açık bir oyun* görünümünde olmasıdır.[43] Demek ki, "[Freud'un] değindiği edimler, kültür her zaman ve her yerde bu edimlere karşı çıktığı için gerçekleşmemiştir," diyen Lévi-Strauss'un aksine Freud'a sadık kalarak biz, *kültürün düzeninin* hem mücadeleyle, cinayetle, rekabetle, açık oyunla hem de bu eğilimlerin bastırılmasıyla; ensestin *yinelenmesiyle* ve bastırılmasıyla; hem mutlak kudreti ele geçirme ve dilin gasp edilmesi yarışıyla hem de karşılıklılık kurallarının oluşturulmasıyla ortaya çıktığı kanısındayız.

Lévi-Strauss, şefin katledilmesini basit bir hayale dönüştürerek iktidar için yapılan gerçek mücadeleyi, söz almak için girişilen dövüşü

41. F. Redl, "Émotion de group et leadership", çeviren A. Lévy, *Textes fondamentaux de psychologie sociale*, Dunod, 1966, s. 376-393.

42. Her ne olursa olsun bu, babayla ensest için geçerlidir. Tüm kadınlara sahip olma hakkına sahip kişi olarak baba (bkz., derebeyin evlenen her yeni gelinle ilk geceyi geçirme hakkı). Kökten yasaklanan, anneyle ve kız kardeşle ensesttir. Anneyle ensest oldukça nadirdir, kız kardeşle enseste ise daha da az rastlanır. Buna karşın enseste dayalı ilişkilere eşdeğer başka ilişkiler vardır.

43. E. Enriquez, "Le pouvoir et la mort", *Topique*, n° 11-12, 1973.

göz ardı eder. Onları saf fantazmalara dönüştürür. Tam tersine, *başlangıçta edim vardı* demiş olan ve sosyolojik eserinin temelini yalnızca tahayyül edilen fenomenlere değil de, gerçek fenomenlere dayandırmaya çalışarak atmış olan Freud'a müteşekkir olmalıyız.

Pek çok unsur artık şimdiden mevcuttur.

a) Sürü şefinin katledilmesi, yani tarihöncesinin ve tarihin bu gerçek olayı, katledilmiş olanı babaya, topluluğun sembolüne, grubun üyeleriniyse oğullara ve kardeşlere dönüştürür. Cinayet, grubun, tarihin ve dilin doğuşuna öncülük eder.

b) Bu yüzden, kardeşler arasında kadınları sahiplenmek ve paylaşmak amacıyla girişilmesi muhtemel rekabet sorununu bertaraf etmeye imkân tanıyan ilk toplumsal kurumlar, cinselliği yönlendirme ve bastırma işlevini yerine getirdiler. Ensest yasağı da varlık nedenini burada bulur. Biz bize olma ve endogami eğilimi, büyüleyici, saplantılı ve tekrar edici niteliğini kazanır.

c) Kardeşler mutlak erkin yerini alma eğilimi gösterebileceğinden, ensest yasağı yeterli olmaz. Tabuların oluşturulması ve tabu nesneyi çevreleyen törensellik, hem duyguların karşıt değerliliğini hem de kolektif suçluluk duygusunu dile getirme işlevini üstlenir. Suçluluk duygusu, gerçek katliamı (hem babaya hem de kardeşlere yönelik katliamı) ve ensesti engellemeyi amaçlayan vicdanın doğmasını sağlar.

d) Biricik olanın cinsel ve fiziki gücüne grup üyelerinden birinin sahiplenmesinin imkânsızlığı, düşüncenin mutlak erki aracılığıyla gücün ele geçirilmesine giden yolu açar. *Düşünceler gücün ikameleridir.* Paranoya ve sapkınlık, ortaya çıkma ve gelişme imkânını bu olguda bulacaklardır.

e) Uygarlık, katletmeden ve katlin bastırılmasından, tatmin olmamış arzudan ve normları ihlal etme iradesinden beslenir. Oedipus uygarlığın yapısal unsurudur.[44] Demek ki her uygarlık nevrotik kökenlidir. Güçten uygarlığa geçiş, güçle yönetilen bir dünyadan *nevrozla yönetilen bir dünya*ya geçiştir.

Totem ve Tabu'da *toplumsalın oluşumunu* okuruz. *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nde toplumsal işleyişin mekanizmaları ele alınacaktır. *Totem ve Tabu* bize kurumların ortaya çıkışını sezinletir. *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi* bizi kurumların yaşamının içine sokacak. Demek ki, yıllar sonra ve "Narsisizme Giriş", "Mazoşizmin İktisadi Sorunu" ve özellikle "Ölümün Bu Yaban Seste" (Mallarmé) yankılanmasının

44. Adına layık bir uygarlığın, yani keşfe ve yaratıcılığa ortaya çıkma imkânı tanıyan bir uygarlığın. Uygarlık paranoyaya ve sapkınlığa doğru kaydığında barbarlık uzakta değildir.

duyulduğu bu yeni çatışmayı *Haz İlkesinin Ötesinde* gibi öndeleyen ve tartışmasız bir şekilde renklendiren temel yapıtlardan sonra yazılmasına rağmen *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nin açıkça *Totem ve Tabu*'nun devamı olduğunu söyleyebiliriz.

II

Grup psikolojisi ve ego analizi

Toplumsal işleyişin merhaleleri

Totem ve Tabu, üzerinde çok mürekkep akıtılmasına, olumsuz yorumlara ya da tutkulu çözümlemelere yol açmış olmasına rağmen, *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*,[1] onu, daha çok ikincil önemde bir eser olarak görme eğilimi gösteren psikanalistlerin ve Freud yorumcularının çoğunda yalnızca kibar bir ilgi uyandırdı. Özellikle psikanalitikten esinlenen sosyal psikologlar, daha iyi tanınmasını sağladıkları ve kendi teorilerini geliştirmek için başvurdukları bu esere son yıllarda gerçek bir ilgi göstermeye başladı. Buna F. Redl, E. Jaques ya da M. Pagès'i örnek gösterebiliriz.[2]

1. S. Freud, *Psychologie des foules et analyse du moi*, *Essais de psychanalyse* içinde, Petite Bibliothèque Payot, yeni çeviri.
2. F. Redl, "Émotion de groupe et leadership", a.g.y.; E. Jaques, "Des systèmes so-

Ama eser ilk bakışta biraz dağınık görünmesine ve sık sık tutarlı bir tanıtlamanın eşlik etmediği parlak notlarla dolu olmasına rağmen, yorumcuların kimliğinden bağımsız olarak, şimdiye kadar hiç kimsenin bu esere hak ettiği saygıyı göstermediği kanısındayız.

A. BİREYSEL PSİKOLOJİ VE TOPLUMSAL PSİKOLOJİ

Kitap beklenmedik bir olayla başlar: Bireysel psikoloji ve toplumsal psikoloji karşıtlığının sorunsallaştırılması. Birinci paragrafı *in extenso** alıntılamak gerek: "İlk bakışta bize çok önemli görünen bireysel psi-

koloji ve toplumsal psikoloji karşıtlığı, derinlemesine incelendiğinde etkisini fazlasıyla yitirir. Hiç kuşku yok ki bireysel psikoloji nesne olarak yalıtılmış insana odaklanır ve bu insanın hangi yollarla itkisel dürtülerini tatmin etmeye çalıştığını öğrenmeyi amaçlar, ama bunu yaparken bu bireyin ötekilerle ilişkisini yalnızca nadiren –kimi olağanüstü koşullarda– görmezden gelebilir. Öteki, yalıtılmış olarak ele alınan bireyin psişik yaşamında oldukça düzenli bir şekilde *model, nesne,*[3] *destek* ve *hasım* olarak yer alır ve bu yüzden bireysel psikoloji aynı zamanda daha baştan ve eşanlı olarak, bu geniş anlamıyla ama tamamen meşru bir şekilde bir toplumsal psikolojidir."[4]

Niye bu beklenmedik olay? Bireysel psikolojinin aynı zamanda bir toplumsal psikoloji olduğunu belirterek:

1) Freud, karakterologların kişilik tiplerini ve tamamen organik ya da psikolojik iç faktörlerin ürünü olacak hastalık tiplerini tanımlamaya yönelik tüm iddialarını darmadağın eder. Bundan üç tür soru ortaya çıkar:

– Psikiyatrik bir sınıflandırmanın kullanılması hangi ölçüde tutarlıdır? Bu sınıflandırma birinin bir kipe dayanılarak histerik ya da paronayak olarak nitelendirilmesi açısından ne anlama gelir? *Öznenin geçmişinde ve geçirdiği merhalelerde,* kendisini belli bir davranış yapısını benimsemeye iten ve onun özdeşleşmelerinin geçmişine gönderme yapan gerçek ya da imgelemsel olayları incelemek daha verimli olmaz mı?

---

ciaux comme mécanismes de défense contre l'anxiété"; A. Lévy, *Textes fondamentaux de psychologie sociale*'de, a.g.y; M. Pagès, *La vie affective des groupes* , Dunod, 1968. Bu bölüm yazıldıktan sonra başka yazarlar bu eserin öneminin farkına vardı ve onu ilgi alanlarının odağına yerleştirdi: B. Edelman, *L'homme des foules*'da, Payot, 1981 ve S. Moscovici oldukça ilginç eseri *L'âge des foules*'da, Fayard, 1981.

* Tamamen (ç.n.).

3. Bu terim yeni çeviride yer almıyor. Oysa, özgün metinde yer almaktadır.

4. S. Freud, a.g.y., s. 123.

– Üstelik eğer öznenin psikolojisi, içinde bulunduğu bağlama bağlıysa, başka bir çevrenin, yani başka bir toplumsal ilişkiler (ve dolayısıyla özdeşleşme konumları ve bu konumların neden olduğu çatışmalar) dokusunun özneye davranışını değiştirme imkânı sağlayabileceğini kabul etmek gerekir. Bundan sonuç olarak, hiçbir davranışın tamamen *sabit* bir davranış olarak görülemeyeceği ortaya çıkar.

– Davranışların bilimsel kolaylık adına tek bir kategori altında sınıflandırılabileceğini varsaysak bile, bu davranışların çevreden gelen meydan okumalara ve taleplere az çok uygun düşen bir *yanıt* olup olmadığının sorulması gerekir. Hemen bir örnek verecek olursak, bir ailede şizofren bir çocuğun ortaya çıkması, nasıl olup da ölümcül arzuları herkesin kaderini güvence altına almakla görevli bir nesnede yoğunlaştıran bir çatışmalar ve paradoksal ve çelişkili özdeşleşmeler bütününün sonucu olabilir? Soruyu genelleştirebiliriz: Teknokrasinin egemenliği altındaki bir toplumun ortaya çıkması, nevrotik süreçlerden çok, sapkınlaştıran ve ruh hastalıkları yaratan süreçlere nasıl yol açar ve belirli bir semptomatolojiye sahip kişiler değil de yapıları belirsiz küçük ve büyük "sefiller" doğurur? Hastalıkların olasılığı ya da daha basit bir şekilde uygarlık biçiminden türeyen davranış tipleri tasarlanabilir mi? Saplantıya dayalı nevroz ilkel halkların, yaygınlaşan histeri muzaffer kapitalizmin, sapkınlık ileri endüstri devletlerinin, paranoya diktatoryal ya da despotik toplumların, şizofreni bürokratik toplumların, kişiliğe ilişkin nevroz ("yaşama sıkıntısı") ve narsise özgü nevroz krizdeki bizim toplumumuzun *normal* davranış tipi olamaz mı?

Bu tür bir soruya verilen yanıt olumluysa, psikanalizin işi kolaylaşmış olur. Yanıt olumsuz ise, böylesi bir yanıtın nedenlerini açıklamak gerekir, çünkü toplumsal ve bireysel süreçlerin ortaya çıktığı alanın türdeşliği ortaya atıldığı andan itibaren *verili* bir uygarlığa *özgü hastalıklar* fikrini *a priori* reddetmeye imkân tanıyacak *hiçbir neden* yoktur.

2) Freud, hem bireysel psikolojinin sınırlarını hem de bu psikolojinin tamamen yıkıcı karakterini ortaya koyar.

– *Sınırlar*: Zira, eğer herkesin davranışları *ötekilerin* (bireyler, gruplar, örgütler) etkisi altındaysa, analizi yapana ötekilerle ilişkilerinde değişiklik yapma, ötekilerini farklı bir açıdan algılama, imgeleminde onların farklı bir rol oynamasını sağlama yetkisi tanıyacak olan en derin psikanaliz, bu *ötekilerin* kendilerini sorgulamak zorunda kalmamak ve hem gerçeklikte hem de biçimlendirdikleri psikanalizi yapanın fantazmlarında sahip oldukları konumu korumak amacıyla davranışlarını ve etkileme kipliklerini sürdürmeye çalışmalarını engelleyemeyecektir. Bu koşullarda her bireysel psikanalize, amacı bizzat toplumun

temellerini dönüştürmek olan toplumsal bir analizin zorunlu olarak eşlik etmesi gerekebilir. Kuşkusuz psikanalizin böylesi toplumsal fenomenlere uygulanması girişimi çetin ve güç bir iştir. Freud bunun tamamıyla bilincindedir ve *Das Unbehagen in der Kultur*'un [Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları] son sayfaları tam da buna tanıklık edecektir: "Bireysel nevroz vakasında gerekli ilk başlangıç noktası, hasta ile 'normal' olduğu kabul edilen çevresi arasındaki karşıtlıktır. Benzer türden kolektif bir hastalık vakasında bu tür bir karşıtlıktan yoksunuz; onun yerine başka bir karşılaştırma biçimi bulmak zorundayız. Bilgilerimizin tedavi amacıyla kullanılmasına gelince, hiç kimse istenen tedavinin topluluğa kabul ettirilmesi için gerekli otoriteye sahip olamayacağına göre toplumsal nevrozun en iyi analizi neye yarayacaktır? Tüm bu zorluklara rağmen, bir gün birinin uygar toplumların patolojisini bu anlamda ele alma cesaretini göstermesini umabiliriz."[5]

– *Tamamen yıkıcı karakter*: Bireysel psikanaliz, daha sonra öznenin yıkıcılığı olarak adlandırılan şeyi ortaya çıkararak, yapay toplumsal ilişkileri çökertir, gündelik davranışlardaki yalanların ve maskelerin rolünü ortaya koyar, idealler ve ideolojiler üzerindeki gizemi kaldırır, cinsel ilişkiye iki "ten" arasında değil, bu ilişkide hem zevklerinin hem de zayıf noktalarının ve sonluluklarının zirvesine çıkma deneyimini yaşayan iki özne arasında ilişki kurmaya dayanan dramatik yükümlülüğünü teslim eder. Freud'un, "Onlara veba bulaştırdığımı bilmiyorlar," şeklindeki ünlü tümcesi, tüm tazeliğini ve güncelliğini koruyor. Psikanaliz, herkesin dengesini koruyacağı tarzda bir araya getirilmiş olanı ayrıştırdığı, parçaladığı, bozduğu ölçüde bir vebadır. Tam da bu açıdan bireysel psikanaliz *toplumsal etkilere* yol açabilir, özellikle de daha sonra göreceğimiz gibi bazen yeni dinlerin ve idollerin yaratılmasına yol açacak olsa bile, dinlerin ve idollerin düşüşüne neden olabilir.

3) Bireysel psikanaliz, toplumsal fenomenlerin açıklanmasında bireysel ve kolektif psişizmi görmezden gelmekten yana olan bir tür sosyolojinin iddiasını komik duruma düşürür. Freud'un toplumbilimlerinin düğüm noktası olarak ortaya çıkardığı şey, *başkalık* (kullandığı terim bu olmasa bile) nosyonuna, başka bir ifadeyle birisiyle ilişkiye girdiğimiz, onu (kendi tatminimizin bir aracı olarak değil) tikelliği açısından görmeyi kabul ettiğimiz özgül ve dolayısıyla genel olmayan kipliklere, yani bizim de diğer insanlara oranla farklılığımız ve tekliğimizle göründüğümüz kiplıklere dayanır. Bu durumda, benzer toplumsal ve ekonomik niteliklere sahip bireyleri aynı bütün içinde sınıflandıran üs-

5. S. Freud, *Malaise dans la civilisation*, P.U.F., 1971, s. 105-106.

tünkörü sosyoloji, birbirine benzedikleri varsayılan bu bireylerin davranışlarını öngörmemizi sağlayacak hiçbir şey yapamadığı için bu sosyolojiye veda etmek gerekir: Mantıksal bir sınıf içinde bir araya getirilmiş işçiler bir *işçi sınıfı*, başka bir ifadeyle ortak bir projesi, normatif yönelimleri, sorunlara ilişkin bir dayanışma bilinci olan bir grup oluşturmaz, tarih tarafından "insanlığı zincirlerinden kurtarmakla" görevlendirilmiş bir proletarya ise *hiç* oluşturmaz. Aksine, her defasında bir grup içindeki farklı ötekilerin nasıl davrandığını, farklı sorunlara ilişkin bilinç düzeylerini, içinde bulundukları gerçekliğe ilişkin algılarını, onları bölen çatışmaları ve bir araya getiren uzlaşmaları incelemek gerekir. Eğer bir sosyolojinin varolma nedeni olacaksa, bunu kendisini bir toplumsal psikolojiye ya da toplumsal ilişkilerin bir sosyolojisine (A. Touraine) dönüştürerek kazanacaktır; yoksa kendisini somut bireyin, birbirleriyle mücadele (başkalıkları) içindeki gerçek grupların yadsındığı üretim sistemlerinin ya da kiplerinin bir analizine dönüştürerek değil.

Örneğin Freud'un metninin ta başından itibaren üç büyük yönelim belirginlik kazanır: Katı bir karakterolojinin imkânsızlığı, psikanalizin sınırları ve yıkıcı karakteri, başkalık sorununa kayıtsız kalan bir sosyolojinin bir kenara itilmesi. Demek ki söz konusu olan, gerçek davranışları olduğu kadar, fantazmatik gerçekliği, bu iki gerçeklik kipini birleştiren ve zorunlu olarak "*model*, *nesne*, *destek* ve *hasım* olarak düzenli bir şekilde müdahalelerde bulunan öteki"nin aracılığından geçen bağı bularak dikkate alan bir toplumsal psikoloji kurmaya dayanan yenilikçi bir bakış açısıdır. Freud, ötekinin her insan açısından oynayabileceği bu dört olası rolü, ötekiyle ilişkinin tikel kipliklerinin bütününü oluşturan roller olarak tanımlar.

– *Model*: Öteki, burada, referans olarak, bizim oluşumuzu ve insan varlığımızı tanımlayan norm olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla burada kitabın ana temasını oluşturacak olan özdeşleşme sorunu, yani yasa yapmaya yetkili kişinin telaffuz ettiği yasanın kabul edilmesine[6] dayanan özdeşlemeye ilişkin sorunsal ortaya çıkar. Demek ki burada artık *sevginin reddi*[7] olarak yaşantılanan tam bir narsisizm içine kapanan sürü şefi değil, aksine "*bir referans olarak*"[8] yaşantılanan baba söz konusudur. Böylece hem babanın oğulları tanıması hem de oğulların babayı tanıması –bu tanıma libidinal bir bağla desteklenir–, öznenin oluşu-

6. J. Clavreul, "Identification et complexe de castration", *L'inconscient*, n° 7, 1968.
7. E. Enriquez, "Du Crime au groupe, du groupe à l'État", a.g.y.
8. S. Leclaire, "L'obsessionnel et son désir", alıntılayan E. Enriquez, "La notion de pouvoir", a.g.y.

mu açısından yapılandırıcı özdeşleşmenin temelleri olarak ortaya konulmuş olur.

– *Nesne*: Bu terimle hedeflenen şey, ötekiyle ilişki değil, ötekini ve *libidinal* tipte bir ötekilik ilişkisi içinde (bu ilişkinin karşıt anlamlı niteliğini içinde barındıran libidinal tip: yaklaşma-sakınma, sevgi-nefret, güvenlik-zulüm) özneyi oluşturan ilişkidir. Söz konusu olan, bizi itkilerimizin, fantazmalarımızın, endişelerimizin tatminini ötekine dayandırmaya iten ve ona bağlayarak bizi tanımlayan ve dönüştüren –aynı süreçle nesne de tanımlanır ve dönüşür– devinimdir. Psikanalitik terimlerin –psikanalizin alanının *iletişim*in alanı olduğunu açıkça ifade eden "nesne ve nesne ilişkileri" haricinde– yalnızca bireye gönderme yaptığı kanısında olan M. Balint'in[9] tavrını hatırlayacak olursak, Freud'un öncelikli olarak nesne sorununu ele alarak bir toplumsal psikoloji kurma arzusunu açıkça dışavurduğunu ve bize karşılıklı *iletişim*in ve geniş anlamda bu iletişime içkin nesneye yönelik* cinsel tipteki ve narsise özgü tipteki yatırımları içinde barındıran libidinal fenomenlerin önemini hissettirdiğini belirtmemiz gerekir.

– *Destek ve hasım*: Burada söz konusu olan dayanışma ve düşmanlık ilişkileridir. Bu durumda daha önce belirttiğimiz şeye, yani sorunlarını çözebilen, ortak bir proje geliştirmeye çalışan ya da aralarında rekabet eden kardeşler grubunun işleyişine ilişkin olan şeye yeniden dönmek zorunda kalırız. Freud, ötekinin özne için varolmadığı kayıtsızlık durumunu bir kenara iter.

Böylece tüm bu nitelemelere yol açan *öteki* terimine yeniden dönebiliriz: Öteki, yalnızca *bizim* için var olduğu ölçüde varolur; bu, her kim olursa olsun birinin bir *öteki* olarak oluşturulabilmesi için bir *bağlılık* biçiminin (özdeşleşme, sevgi, dayanışma, düşmanlık) gerekli olduğu anlamına gelir. Demek ki, başlangıçta *libidinal bir bağın* varolması için duygusal bir yatırım gerekmektedir. Bu yüzden *öteki*, bizde hiçbir duygu ya da heyecan uyandırmayan kişi anlamında kayıtsız birisi[10] ya da bizden tamamen uzakta birisi olamaz (sürü şefi *öteki* olarak yaşantılanamaz. Yalnızca öldürüldüğünde, yani babaya dönüştüğünde öteki olur). Demek ki, eğer toplumsal psikoloji başkalık biçimlerinin

9. J. Laplanche et J.-B. Pontalis içinde, *Vocabulaire de la Psychanalyse*, P.U.F., 1967, s. 405.

* Özgün metinde *objectal*: Öznenin ben'inden bağımsız olan nesnelere ilişkin (ç.n.).

10. Bu nedenle bombaların altında ezilen insan gruplarını, Vietnam'dan kaçarken boğulanları ya da depremle yıkılan kentleri hiçbir şey hissetmeden seyreden ortalama televizyon izleyicisinin rahatlığı karşısında hiç de şaşırmamak gerekir. Söz konusu varlıklar *kendileri için hiçbir şey hissedilmeyen* varlıklardır, yaşayabilir ya da yaşamayabilirler, bu onların sorunudur. Bu varlıkların öznenin psişik düzeninde hiçbir önemi yoktur.

incelenmesiyse, yokluklarında *örgütlü hiçbir grubun oluşamayacağı* duygusal yatırımlara hak ettiği yeri, hem de temel yeri vermek gerekir.

Geriye anlamı oldukça karmaşık bir tümce kalır: Bireysel psikoloji daha baştan ve eşanlı olarak bir toplumsal psikolojidir de.

Daha baştan: Bu, öznenin, *ötekinin varlığıyla* kendisini özne olarak oluşturduğu anlamına gelir. Bir başkası bizi sevdiği, bizimle konuştuğu ve bize baktığı için insan özne olarak varoluruz. Ötekiler mevcut olmasaydı, biz de insanlık durumuna erişemezdik. J. Lacan, "Ben İşlevinin Oluşturucusu Olarak Ayna Evresi"nde[11] bu önemli unsuru gözler önüne serer. Ama, "Kendi-bilinci, bir başka kendi-bilinci için kendinde ve kendi için varolduğu, yani tanındığı için varolduğu zaman ve bu nedenle kendi-bilinci kendi için ve kendinde varolur"[12] diyen Hegel'in de daha önce belirttiği buydu. Yalnızca ötekiler tarafından ve öncelikle de ilk eğitimcilerimiz, "ilk nesnelerimiz" tarafından tanındığımız için varolabiliyoruz. Psişizmimizin, özgül katmanlaşmasıyla (bu [*ça;* ilkel benlik], benlik, üstbenlik, ben ideali) oluşmasına imkân tanıyacak olan şey, ötekinin mevcudiyetinin sonucudur. Ayrıca öteki de, biz kendisine duygusal yatırım yaptığımız ölçüde bizim için varolur. Demek ki, ötekini öteki ve özneyi özne olarak oluşturan aynı devinimdir, çocuğu bir "küçük insana" dönüştüren annedir, ama kadını anne yapan, başka bir ifadeyle onu yetişkin partneri için duyduğundan farklı türde bir sevgi hissedecek olan bir varlığa dönüştüren de çocuktur. Çocuğa insan biçimini kazandıran, ebeveynlerin ona sunduğu (karşıt değerli boyutlarıyla birlikte) sevgi armağanıdır, ebeveynleri kendileriyle özdeşleşilmesi mümkün ötekilere, sevilecek kimselere dönüştüren ise çocuğun onlara yaptığı duygusal yatırımdır. Tüm çağdaş felsefe akımının (Baldwin, Hocking, Scheler, Marcel, Buber, Berdiaeff) düşündüğü gibi, temel sorun, bir varlığın iletişimde ve sevgide bile kendisinden ayrı olan bir başka varlık için mevcudiyeti sorunudur. Bu karşılıklı mevcudiyet, daha eski bir ilişkiye tanıklık eder. Bu, varlıkların inşasına imkân tanıyan ilişkidir (libidinal bağ); bunun tersi söz konusu değildir. *Libidinal bağ ilkseldir*. Üstelik, sürünün zamanında tam da libidinal bağ mevcut olmadığından, sürü yalnızca bir sürüdür, bir grup değildir. Sürü sevgiyle değil katışıksız şiddetle yönetildiğinden ötürüdür ki, *ötekinin* varlık kazanması mümkün değildir. Şefi babaya dönüştüren cinayet, onu öteki olarak (sevgi ve nefret nesnesi olarak) oluşturur ve karşılıklı tanınmaya, genel olarak ötekinin yaratılmasına imkân tanır.

11. J. Lacan, *Ecrits*, Le Seuil, 1965, s. 93-100.
12. Hegel, *La phénoménologie de l'esprit*, [*Tinin Görüngübilimi*, çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yay., ...] 1807, çev.: J. Hyppolite, Aubier, 1946, Cilt I, "La conscience de soi" bölümü, s. 154.

Eşanlı olarak toplumsal bir psikolojidir *de*: Freud'un düşündüğü şeyi sonuna kadar vardıracağı ve bizi, hem bireysel psikolojiyi ortadan kaldırmaya hem de onu toplumsal psikolojiye dahil etmeye davet edeceği kanısına kapılabilirdik. Gelgelelim, bu, hiç de Freud'un projesi değildir. Freud, sonraki paragrafta düşüncesine açıklık getirir: "Bireyin ebeveynleriyle, erkek ve kız kardeşleriyle, sevgi nesnesiyle, öğretmeniyle ve doktoruyla ilişkisi, dolayısıyla şimdiye kadar psikanalitik incelemenin ayrıcalıklı konusu olmuş tüm ilişkileri toplumsal fenomenler olarak görülmeyi talep edebilir ve bu durumda bu ilişkiler itkisel tatminin diğer kişilerin etkisinden kurtulduğu ya da bundan vazgeçtiği *narsise özgü* olarak adlandırdığımız kimi diğer süreçlerle karşıtlık içindedir."[13] Bununla birlikte "toplumsal ve narsis psişik edimler arasındaki karşıtlık [...] bizzat bireysel psikolojinin alanı içinde konumlanır ve bu karşıtlık, bireysel psikolojinin toplumsal bir psikolojiden ya da kitle psikolojisinden ayırt edilmesini gerektirecek bir karşıtlık değildir."[14]

Freud'un bu söylediklerine katılmayacağız. Tam aksine, Freud'un önünü açtığı perspektiflerin:

– bir yandan, öznelerin kendi arzularına bağlı olan narsis fenomenleri incelemek için (neredeyse toplumsal psikolojinin dışında konumlanan) bireysel psikolojiye özgü belirli bir alanın korunmasının gerekli olduğunu;

– öte yandan, "bir soyun, bir halkın, bir kastın... üyesi olarak yalıtılmış insanı ele alan"[15] toplumsal (kitlelerin) psikoloji ile öznenin ayrıcalıklı ötekilerle ilişkilerini inceleyen genel toplumsal psikoloji arasında (karşıtlıkların değil) bağlantıların kurulmasının[16] gerekli olduğunu gösterdiği kanısındayız.

Kendi bakış açımızdan üç tür fenomenle karşı karşıyayız: (Bireysel psikolojinin alanına giren) narsise özgü süreçler; ötekiyle ilişkiye girilen (aynı zamanda toplumsal bir psikoloji olan bireysel psikolojinin alanına giren) kitlesel fenomenler; (kendine özgü nitelikleri olan, ama genel toplumsal psikolojiden ayrıştırılması mümkün olmayan toplumsal psikolojinin alanına giren) kalabalıklara ilişkin fenomenler.

Narsise özgü diye anılan süreçlere geri dönersek, bu süreçlerin tatmin arayışına gönderme yaptığını saptarız. Oysa, Freud *Haz İlkesinin Ötesinde*'de yaşam itkilerinin yanı sıra ölüm itkilerinin varlığını da desteklemişti. Bu itkilerin varlığı (ve yazgılarının geçirdiği merhale-

13. S. Freud, a.g.y., s. 123.
14. S. Freud, a.g.y., s. 124.
15. S. Freud, a.g.y., s. 124.
16. Ayrıca karşıtlıklar Freud'dan çok Le Bon'a özgüdür, ama Freud'un düşüncesi zaman zaman Le Bon'un düşüncesinin etkisi altında kalır.

ler), bize, tatminin yalnızca arzunun gerçekleştirilmesine bağlı olarak (gerçeklik ilkesinin ılımlılaştırdığı haz ilkesini izleyerek etkili olan) gerilimlerin azalmasından doğduğunu değil, ama tatminin, sonu felaketle biten ve ölümcül edimlerin tekrarında da bulunabileceğini gösterir. *Totem ve Tabu*, "düşüncelerin mutlak kudreti"nin ilkellerde benliğe aşırı değer biçilmesine bağlı olduğunu göstermiş ve "Narsisizme Giriş İçin" başlıklı deneme, libidonun benliğe yatırım yaptığının (öznenin ben'i üzerinde yoğunlaşan narsise özgü libido ile ötekine bağlanan nesneye ilişkin libido arasındaki ayrım buradan doğar) altını çizmişti. Bu üç nosyonu birbirine bağlarsak, şu hipotezi ileri sürebiliriz: Tikel ötekilerin etkisi ve önemi ne olursa olsun, ötekinin mevcudiyetine *indirgenemez bir şey* vardır: Benliğin cinselleşmesinden, benliğin hem megalomanyak yatırım yapabilme imkânı hem de benliğin delilik ajanı olarak ve arzu-olmayanın arzusunu hedefleyen ve ölüm itkisiyle ittifak yapma eğilimi gösteren aklın etmeni olarak işleyişi doğar. Benliğin cinselleşmesi, ölüm itkisiyle ittifakın ayrıcalıklı bir dışavurumunu oluşturur. 65/F5

Demek ki, farklı bir kişisel tarihe sahip bile olsa bireyin çevresiyle farklı biçimlerde duygusal ilişkilere girmiş olduğunu ve bu bireyin mutlak kudret (düşüncelerin mutlak kudreti ya da cinsel mutlak kudret) arzusunun *her ne olursa olsun* (çünkü söz konusu olan bir değişmezdir) her zaman kurbanı olacağını kabul etmemiz gerekir. Dolayısıyla, kişilik, animist ilkellerin ayrıcalığı olmayan libidonun bir bileşkesini oluşturan narsis bir kaideye dayanır. Tekrara zorlanma, yalnızca patolojik bir bozukluğun ifadesi değil, aynı zamanda zamansallığın ve farkın ortadan kaldırılması hedefi açından ölüm itkisinin paradigmalarından biridir. Geçmişteki imgelerin ve özdeşleşme tortullaşmalarının ürünü olan *Benlik*e gelince, hiçbir şey onun, Freud'un kendisinin kullandığı deyimle, "sirk sunucusu" ve bir tuzak olmasını ve tek yargının merkezi olmamasını engelleyemez.

Dolayısıyla, toplumsal psikolojiden tamamen kurtulmaksızın (benlik çoğul özdeşleşmeler bütünü olduğundan) bütünüyle incelenemeyen ve toplumsal psikoloji tarafından dönüştürülemeyen fenomenler vardır. Eğer bu gerçekten yapılabilseydi, analizi yapanın, psikanalitik kür esnasında ve transfer aracılığıyla yaşamını tamamen yeniden inşa edebileceğini düşünebilirdik. Tam aksine, *psikanalize karşı en büyük direnişleri* narsis libidonun ve ölüm itkisinin beslediğini görürüz. Birey daha önce ileri sürülen hipotezin tersine, tamamen esnek değildir. Edinilen deneyimler bireyde güçlü bir şekilde yer etmiştir ve bu deneyimler her zaman bu bireyin eylemlerini kısmen belirleyecektir; narsisizm

ve ölüm itkisi özümlenebilir, ama yok edilemez. Burada hiçbir analizin (yani, ilişkisel süreçleri harekete geçiren hiçbir tekniğin) tamamıyla parçalayamayacağı bir "kaya" ile karşı karşıyayız. Bu anlamda bireysel psikoloji *toplumsal psikolojiye direnen şey*dir; bireysel psikoloji her birimizi yalnız yaşayacak ve yalnız ölecek, birbirinden tamamen farklı varlıklara dönüştürür.

Önceki satırlarda (narsise özgü süreçleri inceleyen) bireysel psikolojinin ve (bireysel psikolojiyi de içeren ve özne ile öteki arasındaki ilişkilerle ilgilenen) genel toplumsal psikolojinin niteliklerini açıklamış olmamıza rağmen, henüz bireysel bir toplumsal psikolojiyi ele alan Freudcu metnin en can alıcı noktası olan kitle psikolojisi hakkında hiçbir şey söylemedik.

Freud'un yaptığı serimlemeyi ayrıntılarıyla yeniden ele almak imkânsız olduğundan, şimdi eserinin tamamını kateden ve eserin yapısının kurulmasında ve farklı parçalarının eklemlenmesinde önemli bir rol oynayan iki sorunsal üzerinde yoğunlaşacağız:

– Kitlenin (ve örgütlenmenin) yapısı ve kitlenin bireyi etkileme gücü,

– Özdeşleşme mekanizmaları.

B. KİTLENİN VE ÖRGÜTÜN DOĞASI

Kitle

Birey kitleye ilişkin fenomenlerle karşı karşıya kaldığında, bireyin özgül psişik ekonomisinin tartışmalı hale geldiğini saptamak oldukça yaygındır. İzleyen soru da bundan doğar: Bir kitle ne anlama gelir ve "tek başına bireyin psişik yaşamını belirleyici tarzda etkileme gücünü nereden alır?" Neden bir kalabalığa dahil olduğunda "bir birey [...] belirli bir koşulun etkisi altında kendisinden beklenenden tamamen farklı bir şekilde hisseder, düşünür ve hareket eder?"[17]

Freud, kitlenin niteliklerini betimlemek için G. Le Bon'un *Kitlelerin Psikolojisi*[18] kitabına dayanır. Le Bon'a göre "kitle tamamen canlı bir bedenin hücreleri gibi belli bir an için birleşen, birleşmeleriyle bu hücrelerden her birinin sahip olduğundan çok farklı niteliklere sahip yeni bir beden oluşturan heterojen unsurlardan oluşmuş geçici bir *var-*

17. S. Freud, *Psychologie des foules et analyse du moi*, a.g.y., s. 126.
18. G. Le Bon, *La psychologie des foules*, P.U.F., 1895, yeni basım, 1981.

lık gibidir."[19] Dolayısıyla bu kitle, bireyleri, "bireylerden her birinin yalnız olduğunda hissedeceğinden, düşüneceğinden, hareket edeceğinden tamamen farklı bir şekilde hissettiren, düşündüren ve hareket ettiren bir tür ortak ruhla"[20] donatır. Bu ortak ruh nasıl işler? Kitle, diye yazar Freud (Le Bon'a göre), "itkiseldir, hareketlidir, çabuk öfkelenir"... "Arzusu ile arzu ettiğinin gerçekleşmesi arasındaki hiçbir süreye tahammül edemez"... "Kitle aşırı derecede etkilenmeye yatkın ve saftır"... Mutlak kudrete sahip olduğu duygusu içindedir: Kitle içindeki birey açısından *imkânsız nosyonu yok olur.*[21] "Kitle ne şüpheyi ne de belirsizliği tanır."[22] "Aşırı uçlara kadar [giden] kitle, aynı zamanda yalnızca aşırı coşkularla uyarılır, kitlenin kahramanlarından talep ettiği şey güç, hatta kabalıktır."[23] Kitle "hoşgörüsüz olduğu kadar otoriteye duyulan inançla da doludur", "Ama aynı zamanda telkinin etkisi altında her şeyden feragat etme, çıkar gütmeme ve bir ideale kendini adama yetisine sahiptir. Yalıtılmış bireyde kişisel çıkar harekete geçiren neredeyse tek neden olmasına rağmen, kitlede egemen olan, nadiren kişisel çıkardır. Bireyin kitle tarafından gerçekleştirilen bir ahlâkileştirilmesinden söz edilebilir."[24] Ayrıca, "kitle, kitlelerin ruhunda en mükemmel fırtınalara yol açabilen ve onları sakinleştirebilen *sözcüklerin gerçekten büyülü* gücüne boyun eğer. Son olarak: Kitleler hakikate susamışlığı asla hissetmemişlerdir. Vazgeçemedikleri *yanılsamalar* talep ederler."[25]

Bu alıntılar bütününden önemli bir nitelik ortaya çıkar: Kitle yalnızca "bireyi tamamıyla farklı bir şekilde hareket etmeye itmekle" kalmaz, ama aynı zamanda kalabalığın işleyişi rasyonel bireyin işleyişinin tamamen *tersi* olarak düşünülebilir. Rasyonel bireyin sahip olduğu nitelikleri bir eldiven gibi tersine çevirmek yeterlidir: Yargılama yetisi, gerçeklik ilkesine duyulan saygı, imkânlı ile imkânsızın birbirinden ayırt edilmesi, sistemli bir şüphenin mevcudiyeti, hakikat arayışı, egoistlik, vb. gibi rasyonel bireye ait niteliklerin tersine çevrilmesi kitlenin davranışına ilişkin net bir imgeye ulaşmak için yeterlidir. Biraz daha ileri gidelim: Kitle *rüya anındaki bir birey*[26] gibi davranacaktır. Bi-

19. Altını biz çizdik.
20. G. Le Bon, (s. 11) aktaran Freud, a.g.y., s. 127.
21. Altını biz çizdik.
22. S. Freud, a.g.y., s. 134.
23. G. Le Bon (s. 28-29), aktaran Freud, a.g.y., s. 134.
24. S. Freud, a.g.y., s. 135.
25. S. Freud, a.g.y., s. 136.
26. D. Anzieu, son yıllarda grup ve rüya arasındaki benzerliğe işaret ederek bu perspektifi geliştirir. "Analogie du groupe et du rêve, l'étude psychanalytique des groupes réels", *Le groupe et l'inconscient* içinde, Dunod, 1975, s. 146-170.

rey-kitle karşıtlığı böylece uyanıklık-rüya hali karşıtlığına dönüşür. Kitlenin kendisini her halükârda neredeyse yalnızca bilinçdışının güdümüne bıraktığını, buna karşın bireyinse kendisini bir kitlenin parçası olmaması koşuluyla yalnızca akılla yönlendirme ya da bilinçdışı dürtülerini olabildiğince bastırma yeteneğine sahip olduğunu düşünmeye itiliriz. Bu tam da, Freud'un aşağıdaki satırları yazarken bize işaret ettiği yöndür: "Demek ki, kitleye karıştığında bireyin gösterdiği kuşkusuz yeni özellikler, insan ruhunun sahip olduğu hemen hemen tüm kötülüğün oluşturucu tarzda içerildiği bilinçdışının görünümleridir"; ya da: "Bireylerde birbirinden çok farklı şekilde gelişen psişik üstyapı yerle bir edilir, güçlerinden yoksun bırakılır ve *herkeste benzer*
68 *olan bilinçdışı temel açıkça ortaya çıkar.*"[27] Yalnız insan, yalnızca bilinçdışını bastırabilmekle kalmaz, ama aynı zamanda bilinçdışı kötülüğün *taşıyıcısı* ve varlıklar arasındaki *homojenlik* unsuru olarak görüldüğünden birey bunu yapmakta haklıdır da.

Burada Freud'un yapmak istediğine ilişkin bir anahtar buluruz: Freud kendini sürü, kitle, örgütlenme üzerine sorgularken, bize şu çelişkili söylemle seslenir: İnsanın dünyada varolduğu günden beri yarattığı, başardığına inandığı (belki sanat ve kuşkusuz bilim dışında) yüceltmeler kendisine pahalıya mal olan yanılsamalardır; insanın bilinçli bir iradeye sahip olmaksızın (bastırma olmaksızın), kendini bilinçdışı dürtülerine teslim ederek tamamlamayı başardığı her şey yalnızca kötü olabilir, çünkü bu durumda ahlâki bilinç ve sorumluluk duygusu yok olmaktadır. Hangi yana dönersek dönelim, ortak fenomenler yalnızca başarısızlıkla sonuçlanır. Bu durumda varolmaya devam eden, yalnızca sanat ve bilimsel uğraştır.

Bu saptamalar[28] Freud'un yaptığı psikanalitik betimlemenin olağanüstü önemini gizlememeli. Dikkatimizi üç unsura yönelteceğiz: Sözcüklerin büyülü gücü, birey için imkânsız nosyonunun ortadan kalkması, bilgi arayışında değil kesinlikte konumlanma.

– *Sözcüklerin büyülü gücü*: *Totem ve Tabu* okumasında, dilin edinilmesinin önemine değinmiş ve önemli olanın, telaffuz edildiği andan itibaren araçsal bir aracıya ihtiyaç duymaksızın gerçekliği *doğrudan doğruya* dönüştürme yeteneğine sahip dilin işlemsel niteliğinde yattığını not etmiştik. Her dil böylesi bir güce sahip değildir. Yalnızca büyüye ilişkin, büyüleyici, sanatsal, yinelenen (ritüel olarak yapılanmış) bir dil böylesi büyüsel etkilere sahiptir. Bunun nedeniyse bu narsisizm dilinin, bireylerin *narsise özgü nevroz*una (ve dolayısıyla onların mut-

27. S. Freud, a.g.y., s. 129.
28. Doğal olarak geçici olan saptamalar.

lak kudret arzusuna) gönderme yapması, bu arzuyu güçlendirmesi ve ona uygulama alanı sağlamasıdır. Bu dil, tüm olumsuz niteliklerin hasımlara yansıtıldığı manici konumu sağlamlaştırır. Politik söylemlerin içeriğinin analizi, bu söylemlerde söz konusu olanın ispatlamaktan ve argümanlar ileri sürmekten daha çok, biçemsel niteliklerle, sesin farklı kullanımlarıyla, ifadenin yoğunluklarıyla ve özellikle de kitlenin tamamı tarafından hep birlikte tekrar edilebilen, eylem göstergeleri olan ve çelişkiye dayalı her tür düşünümü engellemeyi amaçlayan basit formüllerin *yinelenmesiyle* büyülenmek, kendine bağlamak ve hayran bırakmak olduğunu gösterir. Bu durumda hayran bırakmayı, kendinden geçirmeyi, hayallere daldırmayı ve düşü, *gerçekliğin* yerine koymayı amaçladığı ölçüde sanatsal işleyişin tam merkezindeyizdir. Bununla birlikte, her ne kadar bireyler sanatsalın böylesi bir işleyişiyle kendilerinden geçiyorlarsa da, kitle olarak toplanmalarının sınırlı bir süre için geçerli olduğunu ve kalabalığın sanatsal esinliği yalnızca *belirli* bir *süre* için yaşayabildiğini belirtmek gerekir. Bu süre sona erdikten sonra mantık yeniden egemen olur, kendinden geçme durur, yorgunluk basar, kitle dağılır. Coşma ve kaynaşma anı olan kitle, süreklilik gösteren bir fenomen değildir ve sözcüklerin büyülü gücüne çok sık ve çok uzunca başvurulmasının gereksiz olduğu ortaya çıkar.

Bireyde imkânsız nosyonunun yok olması: Bu, sözcüklerin büyülü gücünün doğal sonucudur. Sloganların, şarkıların, parolaların yinelenmesi, şiirde olduğu gibi sözcüklerin yokluğa *mevcudiyet* ve *arzulara gerçeklik* kazandırdığı hissini yaşatır (68 Mayıs'ı göstericileri, arzularını gerçeklik olarak görmen gerekir derken, her kitleye özgü bir inanışı yüksek sesle ifade ettiklerinin farkında değillerdi). Bu, aynı zamanda, birçok kişinin bir araya gelmesinin sonucudur. Bu bir araya gelme iki tür sonuç doğurur: davranışların çocuksulaşması (arkaik arzuların yükselmesi, narsisizm, ilk sürecin baskın çıkması) ve eşanlı olarak hakiki bir eylemin olanaklılığı. İlk eylemin, bir grubun doğuşuna imza atan mutlak erkin katledilmesi olduğu fikrini akılda tutarsak, o zaman kitledeki her bir kişinin eğer yalnız olmuş olsaydı kendisine imkânsız gibi görünecek şeyi, iktidarın ya da mutlak kötülüğün temsilcilerinin yok edilmesini gerçekleştirebileceğini düşünmesini anlarız.

– *Bilgi arayışında* değil, *kesinlikte* konumlanma: Yetişkin, hep "yitirilmiş bir kesinliğin ve bilgiyle kesinliğin örtüştüğü psişik etkinliğin ilk modelinin nostaljisini"[29] içinde taşır. Bilgi (hakikat arayışı) şüpheye, ilk referansların yitirilmesine, gerçekliğin kabul edilmesine bağlı-

29. P. Aulagnier, "Savoir ou certitude", *Topique*, n° 13, 1974.

dır. Bununla birlikte "her bilgi, yitirilen kesinliğe ve psişik etkinliğin, haz ilkesinin öncülük ettiği ilksel süreçle yönlendirildiği ana duyulan özlemle harekete geçirilir."[30] Bilimsel etkinlik böylesi bir arzuya karşı kendisini korusa bile, gerçek amacı kesinlikler formülleştirmeyi başarmaktır. Dolayısıyla sürekli olarak bu mutlak tatmin arzusunun etkisi altındayızdır. Bu durumda, kitle bizi ortak (ve dolayısıyla meşru gibi görünen) görüşün hakikatin ifadesinden başka bir şey olmadığına ilişkin fikre değilse neye yetkili kılar? Böylece kitle kesinlik ile bilginin birleşmesini sağlar. Bu sonuca kitle, tam da kendi işleyişiyle, kendisine "bilinçdışının önderlik etmesiyle" bizde ilksel süreci ve arzunun gizemlileştirici gücünü uyandırdığından dolayı ulaşabilir. Kitle gerçeklik ilkesine ters düşer. Oysa Ricœur'ün de belirttiği gibi "gerçeklik ilkesi aldatmalardan arınma arzusudur, arkaik nesnelerin terk edilmesidir, bu ilke ifadesini şimdi şüphenin etkisinde, düş kırıklığının deviniminde, idollerin yok olmasında bulur."[31] Kitleyse tam tersine aldatmalardan, "sanrılı" tatminden, genelleşmiş bir narsisizmin dışavurumundan hoşlanır. Kalabalık için hakikat, bir süreç sonucunda ulaşılan bir şey değildir, hakikat doğrudan doğruya sözcüklerin büyüsünün doğurduğu kolektif bir eylemde verilidir.

Bununla birlikte, kitle düş görüyorsa, kitle için gerçek ile gerçek olmayan arasında bir ayrım yoksa, kitlenin işleyişi ilksel süreçle yönlendiriliyorsa, birey de düş görür, birey "anlık", hatta "devamında ne olacağı belli olmayan bir hazdan"[32] kolay kolay vazgeçmez, yalnızca bilgiye sahip olmayı değil, kesinliklere sahip olmayı arzular, imkânsız onu büyüler ve cezbeder. Dolayısıyla Le Bon'un sandığı gibi kalabalıkla birey arasında radikal bir sınır yoktur. Freud, bizi, kalabalığın bireyi genellikle yönlendiren güçleri yalnızca *yoğunlaştırdığı* hipotezini ileri sürmeye davet eder. İradi edimlerimizin davranışlarımızın yalnızca bir bölümünü ve bazen en az anlam ifade edenlerini oluşturduğunu çok iyi biliyoruz. Bu durumda kitlenin "nevrozu", yaşayan varlığın doğasıyla aynı tözden olan "bireysel nevrozun" *genişlemesi*dir. Kitleye özgü nevroz hiçbir durumda, özellikle de bireysel psikolojinin "onunla birlikte ve eşanlı olarak" bir toplumsal psikoloji olduğu anımsanırsa, farklı tözden bir fenomen olarak görülemez.

Öyle görünüyor ki, bu bölümlerde Freud yaptığı iki keşif –bilinçdışının varlığı ve bireysel psikolojinin toplumsal psikolojiye dahil olma-

30. P. Aulagnier, "Savoir ou certitude", *Topique*, n° 13, 1974
31. P. Ricœur, *De l'interprétation*, a.g.y., s. 271.
32. S. Freud, "Formulation sur les deux principes du fonctionnement psychique", a.g.y. [Formulierungen Über die zwei Prinzipien des psychisches Geschehesl]

sı– konusunda bir tür şüpheye düşer ve bilinçdışı ile toplumsal psikolojiyi kötülüğün alanında konumlandırmayı dener. Bununla birlikte, bu eğilimini sonuna kadar izlemeyi istemez, çünkü çıkar gütmeme ve bir ideale kendini adama olasılığı üzerinde durur.[33] Dolayısıyla Freud burada, daha önce değinmediği bir sorunu ortaya atar: Kitlenin toplanmasının gerekçesi. Eğer ilk proje birlikte işlenen bir cinayete ilişkin bir projeyse, diğer toplumsal projeler (bereket versin ki!) bundan tamamen farklı türden projeler olabilir. Bastille'i ya da Kışlık Sarayı ele geçirmek amacıyla toplanmak, bunun kimi çılgın boyutları olsa bile kitlenin kolektif bir deliliğin kurbanı olduğu anlamına gelmez. Kitle nefret edilen bir rejime son verme iradesini açıkça gösterir. Betimlemenin bu aşamasında Freud'un metninin sınırına ulaşırız. Gerçekten de Freud, kalabalığın oluşumunda ve işleyişinde hiçbir *rasyonel neden* görmez. Sanki bireyler kesin olmayan ya da bilinmeyen gerekçelerle bir araya toplanmış, bir cinayet işlemekten, idollere tapınmaktan ya da olumlu eylem söz konusu olduğunda ise "dağları ayağa kaldırmak"tan başka amaçlar gütmeden hep birlikte tahrik oluyorlarmış gibi bir izlenim yaratır her şey. Bundansa yeni bir saptama ortaya çıkar: Freud-Le Bon'un yaptığı tanımlama, genel çizgileri açısından terimin dar anlamında fiilen kitleye özgü hareketlere,[34] yani idollere şükretmeyi ya da yalnızca sözle idollerin yok edildiğine inandırmayı hedefleyen *laik ayin* tipindeki büyük kolektif gösterilere (başka bir ifadeyle *sözün baş tacı olduğu* ve dolayısıyla büyüleyici etkilerini uygulayabildiği büyük gösterilere ya da *doğrudan, üzerinde düşünülmemiş* ve az çok şiddete başvuran, –saldırılar, linç etmeler, büyük yürüyüşler– eylemi amaçlayan gösterilere) ilişkin olduğu ölçüde geçerlidir. Sözün düşünceye tabi kılındığı, eylemin örgütlendiği ya da yönlendirildiği tüm durumlarda, buraya kadar sıralanan betimleyici unsurlar artık oldukları gibi kullanılamaz. Bu, yine de bunların ortadan kalkacağı anlamına gelmez. Örgütlerde ve kurumlarda kalabalıkların işleyişine bağlı olan olayların ya da hareketlerin ortaya çıktığı görülebilir. Modern toplumda yönetici kategorilerin kalabalık fenomenleri (Nürnberg'deki gösteriler, politik yürüyüşler ya da sokak gösterileri) yaratma oyunuyla karşı karşıya

33. "Bir toplulukta (bazen) kitlelerin en görkemli şeyleri gerçekleştirmesini olanaklı kılan kendinden geçme fenomeninin ortaya çıktığını, kalabalığın ruh halinin öncelikle dilin, ardından halk türkülerinin, folklorun, vb. kanıtını sunduğu gibi zihnin en olağanüstü yaratılarını gerçekleştirme kapasitesine de sahip olduğunu," ekler. *Psychologie des foules*..., a.g.y., s. 140.

34. Ayrıca Freud da şunu yazdığında, bu yönde yol alır ve bu durumda Le Bon'un kendisini etkilemesine izin vermez: "Öyle görünüyor ki, birbirinden ayırt edilmesi gereken çok farklı oluşumları 'kitle' terimi altında topladık", a.g.y., s. 141.

kalınacaktır. Bu yöneticilerin amacı, genellikle sınıflar, toplumsal kategoriler ya da gruplar olarak yapılaşmış toplumu; manipülasyonunun oluşmuş grupların manipülasyonundan daha kolay olduğunu düşündükleri anonim bir kitleye, bir "yalnız kitleye", bir "yığına" dönüştürmektir.

Örgüt

Freud, çalışmasında, "süreklilik gösteren, yapay, aşırı şekilde örgütlenmiş kitle" dediği iki kesim üzerine yoğunlaşır: Kilise ve ordu. Kitle teriminin yarattığı muğlaklıkları artırmamak için (ayrıca Freud'un gönderme yaptığı Mac Dougall'ın da kullandığı) örgüt terimini kullanacağız.

Freud bu iki örgütün her ikisinin de yalnızca "yüce bir şefin varlığına ilişkin aynı serabın (yanılsamanın) baskın olması ölçüsünde" varlık kazandığını açıkça ifade eder. "Katolik kilisesinde İsa. Orduda ysa kitleye dahil tüm bireyleri *eşit bir sevgi*yle seven başkomutan."[35]

Freud *Totem ve Tabu*'da grubun doğuşunu, oğullarını komplocular ve katiller gibi davranmaya zorlayan şefin *sevgiyi reddetmesi*nden çıkarsamasına rağmen, *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nde grubun doğuşunu merkezi kişi tarafından kendiliğinden ifade edilen bir *sevgi edimi*nden hareketle tasarlar. Tikel tipte *sevgi edimi*; çünkü bu edim şu niteliklere sahiptir:

– Döllenmesiz doğma (grup tek şeften türer),

– grubun üyeleri arasında hiçbir ayrım gütmeme ve dolayısıyla grubu *eşitlikçi* bir *temel*[36] üzerine oluşturma,

– *zamansal olarak* cisimleşmiş bir birey tarafından olabileceği gibi, *aşkın*, zamansal olmayan ve görünmez bir *imge* tarafından da yerine getirilmiş olmak,

– bir yanılsama üzerine kurulmuş olmak.[37]

Demek ki, grubun oluşması için bir yandan bir şefin mevcudiyeti, diğer yandansa grubun üyelerini şefe bağlayan bir "libidinal yapı" gereklidir. Öncelikli olarak şu iki saptamanın yapılması kaçınılmaz:

Freud'un değindiği iki olasılık arasında çelişki yoktur. Grup ister bir sevgi reddinden isterse de bir sevgi ediminden doğsun, grubun yaşayabilmesi için kurucu, idealleştirilmiş ve farklı öze sahip olduğu düşünülen bir kutbun önceden varolması zorunludur. Başlangıçta ister

35. Altını biz çizdik. Freud, a.g.y., s. 154.
36. "Tam da herkes İsa önünde eşit olduğundan, herkes onun sevgisinden eşit pay aldığından demokratik bir akım kiliseyi baştan sona kateliyor", a.g.y., s. 154.
37. Yanılsamaya atfedilen statü muğlak. Buna daha sonra değineceğiz.

ölüm taşıyan bir babayı isterse de seven bir babayı bulalım, her durumda *babasız grup* olamaz, varolma hakkı ve anlam hakkı *borcunun* sonu gelmez bir şekilde ödenmesi zorunluluğu olmaksızın grup varolamaz.

Sevginin reddi nefreti doğururken, sevgi armağanının ille de *kendisinin karşılığı olarak* sevgiye ya da kardeşler arasındaki sevgiye yol açması gerekmez. Oysa Freud, İsa'nın oğullar için beslediği sevginin karşılığının sevgi olarak ödendiğini ve bu ilişkininse her bir bireyi tüm diğer bireylere bağlayan bağın nedeni olduğunu söyler. Dolayısıyla bu çifte bağın nedenlerini açıklamak gerekir, bu da Freud'u özdeşleşme mekanizmasını ve süreçlerini açıklamaya götürecektir.

Bir grupta bağların yaratılmasını ve sürekliliğini sağlayan şey, her durumda *sevgi*den başka bir şey değildir, bu sevgi sayesinde "kitle uyumunu açıkça herhangi bir güce borçludur. Bu başarı tüm dünyanın uyumunu borçlu olduğu Eros'a değilse hangi güce atfedilebilir?"[38] Bireyleri iki farklı ötekiye (şefe ve eşitlere) bağlayan bu sevgi, bir kitlenin parçası olan bireylere belirgin niteliğini kazandıran "özgürlük yokluğu"nu[39] da açıklar. Demek ki sevgi bir bağdır, ama *zorlayıcı* bir bağdır ve gerçekten zorlayıcı olan tek bağdır. Libidinal bir yatırıma konu olmayan ortak bir eylem zorunluluğu, geçici olarak bir araya gelmeyi kolaylaştırsa bile, sürekli tarzdaki bağların korunmasını sağlama yeteneğine sahip değildir.

Demek ki, Freud'a göre, rasyonel unsurlar dayanışma bağlarının yaratılmasında rol oynasalar ve rol oynamak zorunda olsalar bile, ortak bir çalışma zorunluluğu toplumsal bağın kökeninde yer almaz.

Bu nokta merkezi bir önem taşır. Bu, büyük çalışma örgütlerimizin hiçbirinin, insanları bir birine bağlayan şey çalışmadan başka bir şey olmasaydı süreklilik gösteremeyeceği anlamına gelir. Böylesi bir önerme, korku verici bir kesinlik taşır: Eğitimcilere, eğitimciler arasında olduğu gibi kendileriyle üniversite arasında da bir sevgi bağı olduğunu, işçilere yalnızca yaşamlarını kazanmak için değil, ama şirketlerini ya da birbirlerini sevdikleri, hatta patronu sevdikleri ve patron da onları sevdiği için çalıştıklarını söylemeyi denediğimizde gözlerinde bir şaşkınlık ifadesinin belirdiğini görebiliriz. Yine de bu böyle! Arkadaşlıktan, ekip ruhundan, iyi yapılmış işe duyulan tutkudan, mesleki bilinçten, üretim araçlarına gösterilen özenden, en iyi insan ilişkilerinin egemen olduğu bir ortamda yaşama arzusundan söz ettiğimizde, burada değindiğimiz erotik eğilimlerin *amaçtan saptırılmış eğilimler* oldu-

38. S. Freud, a.g.y., s. 152.
39. S. Freud, a.g.y., s. 156.

ğunu belirtmeyi ihmal etmeyen Freud'un söylediklerinden gerçekten farklı şeyler mi söylüyoruz? "Üstelik, bencillikten özgeciliğe geçiş anlamına gelen uygarlık etmeni olarak hem bireyde hem de tüm insanlığın gelişiminde yalnızca sevgi etkili olur. Ayrıca, söz konusu olan şey, kadına karşı duyulan, kadının hoşuna gideni sağlamak amacıyla bu sevginin yarattığı tüm zorunluluklarla birlikte cinsel sevgi[40] olduğu kadar, başka bir erkeğe karşı duyulan *cinsellikten arındırılmış* sevgi, birlikte çalışmadan doğmuş olan yüceltilmiş *eşcinsel* sevgidir de."[41]

Söz konusu olan her ne kadar sevgiyse de, asla doğrudan cinsel eğilimler söz konusu değildir. Bunun tam tersine, amaçları açısından *engellenmiş* eğilimler kolektif oluşum açısından ne kadar elverişli olsa da, doğrudan cinsel eğilimler de bir o kadar aleyhinde işler.

Ayrıca "kilise ve ordu gibi yapay büyük kitlelerde cinsel nesne olarak kadına yer yoktur. Erkek ve kadın arasındaki aşka dayalı ilişki bu örgütlerin dışında kalır. Cinsiyet farklılığı, kadınların ve erkeklerin birlikte katılımıyla oluşan kitlelerin meydana geldiği yerde bile hiçbir rol oynamaz. Kalabalıkları bir arada tutan libidonun doğasının eşcinsel mi karşıcinsel mi olduğunu sorgulamanın hiçbir anlamı yoktur, çünkü libido cinslere göre farklılaşmamıştır. Libido, özellikle kendi örgensel örgütlenmesinin amaçlarını tamamen görmezden gelir."[42] Son olarak, "eşcinsel sevginin, engellenmemiş cinsel bir eğilim olarak ortaya çıktığı yerde bile kitle bağlarıyla daha kolay bağdaştığı kesin gibi görünmektedir."[43]

Demek ki, kolektif formasyona elverişli olan şey doğrudan sevgi değil, karşıcinsel sevgi değil, ama yalnızca cinsellikten arındırılmış sevgi (kadınlar örgütlerde mevcut olsa bile), *engellenmiş ya da engellenmemiş eşcinsel sevgi*'dir[44] (kitle, cinsiyetlere göre farklılaşmamış olduğu için bu konuda bir muğlaklık olmasına rağmen bu böyledir). Kadın olarak kadının toplumsalda [*socius*] yeri yoktur. Bunun tam tersine, kadının medenileştirici sürece muhalif olduğu düşünülebilir. Aslında, Freud'un toplumsal üzerine söyleminin bu önemli eksiği olan kadın ortaya çıkar, ama *olumsuz olarak*. Freud'un metninin yalnızca şeften, babadan, oğullardan söz etmesinin nedeni, grubun, kitlenin, örgütlenmenin, uygarlığın yalnızca *erkeklerin işi* olmasıdır. Bu sav eser-

40. Freud'a göre her ne kadar kadın medenileştirici hareketi frenlese de. Bu fikri Freud *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nda derinleştirecektir.
41. S. Freud, a.g.y., s. 165. Altını biz çizdik.
42. S. Freud, a.g.y., s. 214.
43. S. Freud, a.g.y., s. 214. Yeni çeviri bu noktada yanlış olduğundan eski çeviriye göndermeyapıyoruz.
44. Benzere duyulan sevgi olarak.

de çok az desteklenir. Bununla birlikte Freud, kadınla girilen ilişkilerin erotik arzulara dönüşme eğiliminde olduğunu, oysa kolektif oluşumun cinsel eğilimlerin *yüceltilmesini* gerektirdiğini, iki varlık arasındaki karşıcinsel aşk duygusunun kendi kendine yettiğini ve dolayısıyla kolektif duyguya karşı işlediğini not eder. Analizi şimdilik[45] daha fazla ileri götürmeden, burada Sade'ın eseri hakkında daha önce yaptığımız bir çalışmanın Freud'un yönelimleriyle uyum gösteren kimi unsurlarını yeniden ele alalım. "Örgütlenmelerin eşcinsel niteliklere sahip olmasının nedeni..., erkekler arasındaki ilişkilerde hem kadının 'iğdiş edilmiş' bedeninin algılanmasından, hem eril iğdiş edilmenin sorgulanmasından hem de kadınların erkekler üzerinde uyguladığı iğdiş etme fantazmından kaçınılmasıdır; ayrıca bunun nedeni, erkekler arasındaki ilişkilerde tatminle aralarında doğrudan bir ilişki olduğu varsayılan ve mevcudiyetlerinde, mevcudiyetleriyle ve hakikatin ortaya çıkarılmasıyla bağlantıları açısından ötekinin arzusunun tamamen kavranmasının imkânsızlığını dile getiren kadınların sahip olduğu, kabul edilemez büyüleyiciliğin silikleşmesidir. Kadın, narsisizmi tehdit eder, erkekse narsisizmi güçlendirir, kadın diğerlerine yalnızca ihanet edebilir, erkekse diğerleriyle yalnızca inşa edebilir. Erkeklerin anlaşmaya ve çatışmaya dayalı dünyası, yaşanılır bir dünyadır; çünkü bu dünya kendisini *doğrudan, olduğu gibi* ifade eder. Erkekler çatıştığında, söz konusu olan savaştır. Dostluk ya da çatışma; ikilem genellikle açıkça bellidir. Kadınların konuştuğu dünyaysa genellikle karanlığı, ıslağı, karşıt anlamlılığı çağrıştırır. Kadınların dünyası 'yaşanılmayan, yaşanılamaz' (Eluard) bir dünyadır ve bu nedenle de bu dünyanın susturulması gerekir."[46] Demek ki kadın, erkeği arzusu hakkında sorgulayan, erkeği gücüyle birlikte tanıyan ya da onu, güçsüzlüğünü ve sınırlarını kabul etmeye zorlayandır; varlıklar ve şeyler hakkındaki hakikati dile getirmek için davet edilmediği şölene davetsiz gelen Diotima'dır.* Kolektif oluşumlar kesinliğin peşindedir, hakikatin değil. Bilinmeyeni, denetlenemez olanı temsil eden kadın, tehlikeyi, *eril kesinliklerin* içine düşüp yok olacağı dipsiz kuyuyu temsil eder. *Doğrudan* eşcinsel eğilimlerin kolektif bağı engellememesinin ve hatta bu bağın oluşmasına katkıda bulunmasının nedenleri böylece açıklık kazanır. Fallusun yüceltilmesini ve edinilmesini takıntı haline getiren ve hep "iğdiş edilme" tehdidi altında olan erkekler, kolektif bağda güçlerinin kanıtını bulurlar: Oluşturdukları *benzerler* dünyası, çatlakları olmayan

45. Bu boyut II. Bölüm'de ele alınacaktır.
46. E. Enriquez, "Le gardien des clés, Système et volupté chez Sade", a.g.y.
* Diotima, Platon'un *Şölen*'inde rahibe. (y.h.n.)

bir dünyadır. Her biri ötekinin bakışında kendi erilliğinin ve ötekinin erilliğine boyun eğmenin olumlanmasını görebilir. Birbirlerini karşılıklı olarak tanıyarak kendilerini güçlü, iradeli, kararlı, sert ve ciddi varlıklar olarak oluştururlar. Kadınların gülümsemesi onlar için meduza tuzağı anlamına gelir. Ergenlik çağındaki erkeklerin cinsel organlarının boyutunu karşılaştırdıkları Akdeniz çevresinde ya da başka yerlerde varolan gerçek ritüel düşünüldüğünde, dostluğu ve dayanışmayı olduğu gibi dostça rekabeti, yani derin duygusal bağları olanaklı kılanın da fallus üzerine odaklanma (fallus ister güç terimleriyle sembolleşmiş olsun isterse de yalnızca gerçek cinsel organ olarak görülmüş olsun) olduğunun farkına kolayca varılır. "Eril kardeşlik" yalnızca as-

kerlerin kullandığı bir slogan değildir. Her toplumsal grubun simgesel göstergesidir. Kuşkusuz eşcinsel bağ örgütlerde genellikle "yüceltilecektir", ama şimdi bu bağın yüceltilmediği durumlarda bile kolektif oluşumun varolabilmesi anlaşılır hale gelir.

Ayrıca iki ek neden, "*genellikle yüceltilmiş olan*" ama sözde *yüceltilmesinin*[47] sınırları er geç ortaya çıkan eşcinsel bağın lehinde işler: Döllenmesiz aşk edimi ve mevcudiyet yanılsaması. Çünkü bu iki fenomen bizi bir yokluğa –"maddileşmiş" cinsel bir ilişkinin yokluğuna (grup şeften doğar ve dolayısıyla *benzer* bireyleri biraraya toplar)–, gerçek aşkın yokluğuna (söz konusu olan bir *yanılsama*dan başka bir şey değildir) gönderir. Bu iki yokluk güçlü bir mevcudiyetle, *Söz*ün mevcudiyetiyle bağıntılıdır. Şef *konuştuğu* için dünyayı yaratır. "Başlangıçta söz vardı." Şef, şiddet ve cinsel ilişki aracılığıyla değil, ama dil ve "düşüncesinin mutlak kudreti" aracılığıyla şeylerin kökeninde yer alan kişidir (bunu yapabilecek olan yalnızca kendisidir). Dünyayı bir *sevgi söylevi* çekerek yaratır. Hepinizi eşit bir sevgiyle seviyorum der şef (Carter, 1980 yılı seçim kampanyası sırasında saçma, ama aynı zamanda oldukça anlamlı bir şekilde Kentucky sakinlerine "hepsini sevdiğini" söylemişti). Şef, yanılsamanın kökeninde yer alır. Şef kişileri sevmeyebilir, onları küçümseyebilir, onları yönlendirmeyi arzulayabilir.[48] Ne önemi var, önemli olan şefin sevgi sözcüklerini telaffuz etmesidir, bunu yaparak bireylere yaşam verir, her birinde onlara karşı duyduğu sevgiye duyulan inancı güçlendirir ve bu yüzden de grup üyeleri arasındaki karşılıklı sevgiye izin verir ve onlarda, kendileri *sözle* yaratılmış olduklarından kendilerinin de *aynısını yapabilecekleri* ve cinsel kapasitelerine *gerçekten* başvurmaya (ve dolayısıyla kadının da varolmasının gerekeceği bir dünyaya karşı mücadele etmeye) ihtiyaç-

47. Aslında söz konusu olan yüceltmeden daha çok yönlendirmedir.
48. Bunun için bkz., II. Kısım, B, Bölüm III ("İktidar, Ölüm ve Sevgi")

larının olmadığı duygusunu yerleştirir. Şef bireylerin her birinde doğruyu aramaya yönelmekten çok, yanılsamaya sığınmayı pekiştirir; sevildiğine inanma arzusu, idollerin alıkonulması ve narsisizm.

Böylece kurulan bağ, aynı kalıba göre biçilmiş, birbirlerine karşı olumlu duygulardan başka bir şey beslemeyen bireyler (sevildikleri *gibi* birbirlerini severler) yaratır. Her duygunun karşıt değerli olmasından doğabilecek düşmansı duygular "grup dışına" yansıtılır. Örneğin, "Güney Almanyalı Kuzey Almanyalıdan nefret eder; İngiliz, İskoçyalı hakkında olası en kötü şeyleri söyler; İspanyol, Portekizliyi küçümser."[49] Freud'un *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nda "küçük farklılıkların narsisizmi" adını verdiği dışarıya karşı yöneltilen küçümseme ya da nefret duygusu grubun iç uyumunu güçlendirir ve grubu düşman olarak algılanan yabancılarla olası savaş konumuna yerleştirir. Böylece ortaya örgütün üyelerini birbirine bağlayan duygusal bağın anlaşılmasını sağlayacak olan eksik öğe ortaya çıkar. Sevgi yeterli değildir; *nefret*in, dışarıya yöneltilen yok etme itkisi boyutuyla ortaya çıkan ölüm içgüdüsünün yanında yer alan nefretin de mevcut olması gerekir. Demek ki, bir örgütlenme varolmak ve varlığını sürdürmek için kendisine düşmanlar *icat etmek* zorundadır. Grubun savaşacağı dış düşman, artık klasik hale gelmiş günah keçisi görünümüne bürünmüş veya açık ya da gizli iç savaş biçimindeki (sınıf mücadeleleri, "iç düşmanın"[50] gözetlenmesi) iç düşman. *Her grup ancak genelleşmiş bir savaş alanında mevcut olabilir.* Bunu yaparken grup yeni değerler yaratır, üyeleri arasındaki karşılıklılık bağlarını güçlendirir. Grup, bu libidinal bağ ile hep daha büyük bağlar yaratmaya dayalı Eros'un gücünü görünür kılar. Demek ki, Eros ve Thanatos birbirlerine bağlıdır. Sevgi ve nefret, sevgi ve katletme birbirlerine dayanır. *Totem ve Tabu* ile *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi* arasında varolan süreklilik şimdi daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar. *Totem ve Tabu, cinayet aracılığıyla birliği* anlatıyordu. *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi* öncelikle *sevgiyle birliğe* odaklanır. Bu durumda her ikisi Eros ve Thanatos'un ortak eserini temsil eden tablonun iki kanadını oluştur: Örgütlenmiş grup.

Ancak tablo henüz tamamlanmamıştır. Şefi grubun her bir üyesinin ruhunun en mahrem yerine yerleştiren, şefe yönelik sevgiyi, büyük hayranlık ve saygıyı doğuran ve şefe duyulan sevgiden ötekilerine kar-

49. S. Freud, a.g.y., s. 163.

50. Parti içindeki hainlerin ortaya çıkarıldığı her defasında partinin güçlendiğini söylediğinde tamamıyla bu sorunun bilincinde olan Stalin gibi uyanık birisi, Sovyet halkını sürekli olarak "Sovyetler Birliği'nin kuşatılmasına karşı" mücadele etmek için uyanık olmaya da davet ediyordu.

şı duyulan sevgiye geçişi olanaklı kılan mekanizma hâlâ açıklanmamıştır. Bu merkezi mekanizmaysa, *özdeşleşme* mekanizmasıdır.

C. ÖZDEŞLEŞME

Özdeşleşmeyle, yalnızca grupların işleyişini aydınlatan mekanizma olarak ilgileniyoruz. Ama bir açıklama yapmak gerekir: Freud bu metinde özdeşleşme sorununu *ilk defa* bireşimsel ve derinleştirilmiş bir şekilde ele almayı dener. Kolektif formasyonları ele alan bir yapıtta, Freud'un yalnızca grupların yaşamını anlamak için değil, aynı zamanda

ve özellikle de "başka bir kişiyle kurulan duygusal bir bağın ilk ifadesi"[51] olarak görülebileceğinden ve öncelikle temel kompleks olan Oedipus kompleksinin oluşumunda önemli bir rol oynadığından, psişenin işleyişini kavramak için önemli olan bir mekanizmayı tanımlamaya kendini adamış olması okuyucuya biraz tuhaf gelebilir. İkinci okumada, Freud'un iddiası biraz daha açıklık kazanır: Eğer Oedipus kompleksi yalnızca bireyin değil de, aynı zamanda insanlığın yapısal kompleksiyse, bireysel psikoloji toplumsal psikolojinin bir dalıysa, bu durumda kolektif formasyonlar ancak özdeşleşme mekanizmasına ve özellikle de kimi ilkel özdeşleşme biçimlerine başvurularak anlaşılabilir.

Kitle içinde özdeşleşme sorununa en doğrudan ulaşmanın yolu Freud'un şu üç tümcesinde bulunur:

a) "Bir kitlenin libido yapısının açıklanmasında katkısından yararlandığımız şey bizi –bunu kabul ediyoruz–, ben'in ben idealinden ayrıştırılmasına ve bu ayrıştırmanın mümkün kıldığı iki bağ kipine –özdeşleşme ve ben idealinin yerine nesnenin geçirilmesi– götürür."[52]

b) "Bir ilkel kitle, ben ideallerinin yerine bir tek ve benzer nesneyi koymuş ve dolayısıyla benlerinde birbirleriyle özdeşleşmiş bir bireyler toplamıdır."[53]

c) "Yalıtılmış olarak ele alınan her birey, farklı kitlelerin oluşturucu bir parçasıdır; özdeşleşmeyle farklı taraflara bağlanmıştır ve kendi ben idealini olabildiğince çeşitli örneklere göre oluşturmuştur. Bu yüzden yalıtılmış olarak ele alınan her birey birçok kitle ruhuna, ırkının, sınıfının, inanç topluluğunun ve devletinin ruhuna katılır ve üstelik bir özerklik ve özgünlük alanına da sahip olabilir."[54]

51. S. Freud, a.g.y., s. 167.
52. S. Freud, a.g.y., s. 198.
53. S. Freud, a.g.y., s. 181.
54. S. Freud, a.g.y., s. 198.

Şimdi Freud'un *Zur Einführung des Narzissmus* [Narsisizme Giriş İçin] başlıklı çalışmasında önerdiği *ben ve ben ideali* ayrımını ele alalım. "Ben ideali" (kendisi de geçmişteki özdeşleşmelerin ürünü olan), Ben'e hizmet eden özerk bir formasyon olarak görünmektedir. Ben ideali "narsisizmin ikamesi" olarak görülebilir. Freud şöyle yazar: İnsanın "önüne Ben ideali olarak yansıttığı şey, çocukluk dönemine ait yitirilmiş narsisizmin ikamesidir; bu dönemde insanın kendisi kendisinin idealiydi."[55] "Başka vesilelerle, kendi Ben'imizde kendisini öteki benden ayrıştırabilen ve onunla çatışmaya girebilen böylesi bir kertenin oluştuğu hipotezini daha önce ileri sürmüştük." Bunu "Ben ideali" olarak tanımlamış ve ona kendini-gözetleme, ahlâki bilinç, düşsel olanın sansürü ve bastırma sırasındaki temel etkinin uygulanması gibi işlevleri yüklemiştik."[56]

Bizim için idealleştirilmiş nesne işlevi gören, sevebileceğimiz ve hayran olabileceğimiz nesne, libidonun yatırım yaptığı hayran olunacak nesne olarak bizzat bizim konumumuzu ve yerimizi alan nesnedir.

Bununla birlikte, öyle görünüyor ki, sevilmeye değer olan bu kategoriye dahil edilemez. Örneğin âşık olma halinde, (sevilen) nesne "Ben'in narsise özgü libidosunun bir kısmını"[57] kendi üstünü çeker, bu yüzden öteki, kendisiyle karşılıklılık bağlarının kurulmasının mümkün olduğu kişi olarak tanınır; bir "gerçek aşk" böylece var olabilir. Bununla birlikte eğer biraz daha fazla dikkat sarf edersek, peyderpey her türlü eleştiriden muaf olmaya, "gitgide daha fazla büyüleyici ve değerli"[58] hale gelmeye, "Ben'in kendi sevgisini tamamıyla ele geçirmeye" başlayan ve gitgide "adeta Ben'i soğuran"[59] bu nesnenin maruz kaldığı idealleştirme süreci karşısında yalnızca şaşkınlığa uğrayabiliriz. Demek ki, kendisine her zaman idealleştirmenin azalmasının eşlik ettiği *karşılıklı aşk* ile tam tersine, nesnenin Ben idealinin yerini aldığı *büyülü aşk*'ı birbirinden iyi ayırt etmek gerekir. Âşık olma halinde karşılaşan öznelerdir, büyülü aşktaysa Ben idealinin yerine geçen idealleştirilmiş bir nesne, seven kişinin narsisizminin sınırlanmasına, hatta Freud'un belirttiği gibi onun narsisizminin aşağılanmasına neden olur.

Böylece, *özdeşleşme* ve *ikame etme* arasındaki ayrım şimdiden belirmeye başladı. Nesnenin (kaybolmuş olduğundan ya da sürekliliğini

55. S. Freud, "Pour introduire le narcissisme", *La vie sexuelle*'de, P.U.F., 1969.
56. S. Freud, *Psychologie des foules...*, a.g.y., s. 173.
57. S. Freud, a.g.y., s. 216.
58. S. Freud, a.g.y., s. 177.
59. S. Freud, a.g.y., s. 177.

koruduğundan) Ben'in oluşturucu parçası haline geldiği bir özdeşleşme (ya da özdeşleşmeler) vardır; buna karşın, nesne Ben idealini oluşturan şeyin yerine geçtiğinde söz konusu olan bir ikame etmedir. Örneğin, ebeveynlerle özdeşleşme özne tarafından *içe yansıtma* yoluyla ebeveynlerin niteliklerini ve özelliklerini özümsemesine ve öznenin gerçeklikteki mevcudiyetlerinden ya da yokluklarından bağımsız olarak ebeveynlerin önerdiği örneğe göre kendisini dönüştürmesine imkân tanır. Bu durumda Ben, geçmişteki özdeşleşmelerin ürünü haline gelir. Buna karşın, bizim için bir ideal olmuş olan şeyin bizzat kendisi, bizim içimizde tamamen ve hiçbir eleştiriye olanak tanımaksızın *bu ideali* temsil etmeye başlayan *mevcut bir nesne*de konumlandığında bir *değiştirim* durumuyla karşı karşıya kalırız.

Büyülü aşk ve hipnoz

Büyülü aşk ile hipnozun benzer yanları vardır. Her ikisi de benzer boyun eğme mekanizmalarını harekete geçirir, her ikisinde de eleştirel zihnin benzer yokluğu söz konusudur, "hipnotize eden için hipnotize edilen dikkat edilmeyi hak eden tek nesnedir."[60] Bu durumda hipnotize eden, ben idealinin yerini almıştır. Buna karşın, iki durumu birbirinden ayıran bir farklılık varolmaya devam eder: "Hipnoza dayalı ilişki, cinsel tatmin dışlanmış olduğu için sınırsız aşka dayalı bir vazgeçiştir, oysa âşık olma halinde cinsel ilişki belli bir süre için geri plana itilir ve daha sonra ulaşılması mümkün bir amaç olarak geri planda varolmaya devam eder."[61] İşte hipnoza dayalı ilişki bu anlamda ikili bir kolektif formasyonu temsil eder. Freud, kitle sorunsalını hipnoza ilişkin sorunsala indirgemiş olduğunu fark etmesine rağmen, kitlenin liderini hipnotize edenle özdeşleştirmeye devam edecektir. Freud'u bu perspektife yönelten nedenler nelerdir ve bu perspektif doğru bir perspektif midir?

Freud'a göre, hipnotize eden kişi ilkel şefle aynı rolü oynar. Hipnotize eden de kendisine yaklaşanları tehlikeye sokan bir güce (Mana*) sahiptir. Bu gücü *bakış*la ortaya koyar. Oysa, "tıpkı daha sonra ölümlü için Tanrının bakışının olacağı gibi, ilkel için de tehlikeli ve dayanılmaz olan tam da sürü şefinin bakışıdır. Halk, Tanrının bakışına dayanamayacağından, Musa, halkı ile Yehova arasında aracılık yapmak zorundadır ve Tanrıyla yüz yüze geldikten sonra geri döndüğünde Mu-

60. S. Freud, a.g.y., s. 179.
61. S. Freud, a.g.y., s. 180.
* Doğaüstü güç. (ç.n.)

sa'nın yüzü ışık saçar, 'Mana'nın bir kısmı ilkellerin aracısında olduğu gibi Musa'ya geçmiştir."[62] Bu yüzden hipnotize eden, öznede "çok güçlü ve tehlikeli" bir kişilik olarak gördüğü, karşısında yalnızca "edilgen ve mazoşist bir konum alınabilecek"[63] baba karşısında duyduğu saygı dolu endişeye yol açar. *Totem ve Tabu*'da cinsel güç ve *dil* üzerinde ısrar edilmesine karşın, bu metinde *bakış* üzerinde ısrar edilir.[64] Gerçekten de Freud, *Totem ve Tabu*'da dünyayla girdiğimiz (dokunma ve devinim organlarının dışında) üçüncü ilişkiye değinmeyi göz ardı etmiş olduğunun farkına varır: Ses ve cinsel organla birlikte türdeş bir dizi oluşturan bakış. Bakışımızın gücü ve parıltısıyla, sesin yoğunluğu ve değişimleriyle (sözcüklerin büyülü gücü) ya da cinsel organımızın "ihtişamıyla" ötekiyle ilişkiye girebiliriz (ve/ya da onun üzerinde tahakküm kurabiliriz). Bakışın erotikliği belli bir bağlamda çok önemli olabilir. Buna ikna olmak için, bakış izleğinin sapkın yapıda hangi ayrıcalıklı yere sahip olduğunu bilmek yeterlidir. Freud'un dokunma ve devinim organlarını referanslar listesinin dışında bırakmasının nedeni, bu organların daha az *muğlaklık* içerdiklerinden daha zor bir şekilde sembolik yatırıma elverişli olmalarıdır. El okşar ya da vurur, ayak koşar, yürür ya da tıpkı el gibi vurur. Şefkat, hızlılık, şiddet aşikârdır: Burada söz konusu olan bir *enerjetik*tir, bir sembolik değil, fiziki güçtür, ahlâki güç değil. Ses gibi bakışın da insanın oluşturucusu olduğunu biliyoruz. "Ayna evresi'nde neşeye yol açan bedenin bir bütün olarak kavranması, yalnızca çocuğun öncelikle kendisine yönelik ötekinin bakışıyla ve onu biricik varlık olarak tanımlayan söylemle bir bütün olarak oluşmasıyla mümkündür. Kendimizi yalnızca öteki bizi gördüğü ve bizden söz ettiği için görebiliriz."[65] Bununla birlikte bakış üzerindeki ısrar, sesin *sözcü* olarak oynadığı merkezi rolü de unutturmamalıdır. Musa'nın öyküsü bize bunu doğrular. Musa "ışık saçan" bir yüzle geri dönmesine ve "Tin"i, düşünceyi ele geçirmesine rağmen halka hitap etmeyi bilmez. Sözün gücüne, yani halkı büyüleyen ve inanç yoluna sokan sözcükleri bulma ve imgeler icat etme yeteneğine sahip olan, Musa'nın kardeşi Harun'dur. Musa ve Harun arasındaki bu (çatışmaya da neden olan) tamamlayıcılık, Schœnberg'in, İncil'in bu bölümüne ayırdığı olağanüstü operada açıkça ortaya konulur. Harun Musa'ya "Senin açıklanmamış sözün asla halka ulaşamaz. Bu nedenle halk da

62. S. Freud, a.g.y., s. 194.
63. S. Freud, a.g.y., s. 196. Freud'da kanıtlanması gerekecek olanın, yani edilgen ile mazoşistin tamamıyla birbirine karıştırıldığını not etmek gerekir.
64. Freud açıkça *Totem ve Tabu*'ya gönderme yapmaktadır.
65. E. Enriquez, "Imaginaire social, refoulement et répression dans les organisations", a.g.y.

anlasın diye ona kayaya vurduğun asadan onun dilinde söz ettim,"[66] dediğinde sözcüklerin yeri doldurulamaz gücünün yanında tavır alır.

Bakış ve ses birbirinden ayırt edilemez bir çift oluşturur. Hipnotize eden, "Fransa'ya gözlerinin derinliğinden bakan kişi"[67] değildir yalnızca, aynı zamanda ona hitap etmeyi bilen, düşüncesini taşıdığı sözcüklerle ve imgelerle dolduran kişidir. Bu şekilde hipnotize eden, hipnotize edileni "edilgen ve mazoşist bir tarzda davranmaya" ve hipnotize eden nesneyi kendi Ben idealinin yerine geçirmeye yöneltir. Bu bağlamda "edilgen-mazoşist", kuşkusuz, insan yavrusunun, çevresinin kendisine dayattığı yaşam koşullarına *maruz kalmaktan* başka bir şey yapamadığı türden bağımlılık koşullarının içinde konumlanmasına yol açan prematüreliğine gönderme yapar. Freud bu saptamadan hareketle, taşıdığı yabancılaşma ve ölüm itkisinin insanlık durumuna içkin olmasını sağlayan ilk mazoşizm hipotezini ileri sürer. "Özyıkım eğilimleri libidinal tatmine ulaşılmadığında ortaya çıktığından"[68] ve erojen bir bedeni zorunlu bir referans olarak koyduğundan dolayı, bu durum, erotik bir bileşen içeren boyun eğme, küçümseme ve vazgeçme *ihtiyacı*na yalnızca *ikincil olarak* dönüşebilecektir. Tehlikeli nesnenin mutlak erki, hipnoz ve büyüleme kapasitesi (her ikisi de bir sevgi söyleminin sözcelenmesiyle birleşmiştir) hiç kuşkusuz onun sevgi nesnesi ve idealin somutlaşması olarak görülmesine olanak tanıyan donanımları ve tuzakları oluşturur. Bu bakış açısından gerçek şefler, sürü şefini ve İsa'yı, *sevgi reddi*ni ve *sevgi armağanı*nı herkesin bilinçdışı için temsil etme yeteneğine sahip olanlar olacaktır. Bu, onların davranışlarının her durumda öznelerin onlara karşı duyduğu sevgiyi doğurduğunu ima eder. Daha geç bir dönemde Anna Freud'un geliştirdiği bir nosyon olan "saldırganla özdeşleşme" nosyonu bu argümantasyonun tamamlanmasına olanak tanır. Çocuk için yetişkin, sürü için şef, bir tahakküm-boyun eğme konumunda yer alır. Yetişkin ve şef onlar açısından potansiyel "saldırganları" temsil eder. Böylece oluşan rahatsızlıktan kurtulmak ya da "rahatsızlığı azaltmak için özne 'saldırganıyla' özdeşleşir ve bu özdeşleşme saldırının olduğu haliyle yinelenmesiyle, saldırganın kişiliğine fiziksel ya da ahlâksal öykünmeyle ya da saldırganı betimleyen kimi güç sembollerinin benimsenmesiyle ya da bizim ekleyeceği-

66. A. Schœnberg: *Moïse et Aaron, acte III.*

67. Valéry Giscard d'Estaing'in 1974 seçim kampanyası sırasında söylediği ünlü tümce.

68. M. Enriquez, "D'un corps à l'autre, Réflexions sur le masochisme", *Topique*, n° 7, s. 8, 1972. Ayrıca bkz., bu konuyu geniş bir şekilde ve tamamıyla yeni bir perspektifle ele alan Piera Aulagnier'nin kitabı, *Les destins du plaisir. Amour, aliénation, passion*, Le Fil Rouge, P.U.F., 1979, özellikle de Beşinci Bölüm: "Du transfert nécessaire à la passion aliénante".

miz, öznenin saldırgana duyduğu sevgiyle onaylanır."[69] Bu mekanizma üzerine genel olarak yapılan tüm gözlemlerin bu mekanizmayı (Oedipusçu değil) ikili bir ilişki çerçevesinde yer alan bir mekanizma olarak gördüğünü eklersek ve hipnotik durumun "ikili bir kolektif formasyon" olduğunu hatırlarsak, bunlardan, ikili ilişkilerin *yapısal olarak* en kötü haliyle ezen-ezilen ve en iyi haliyle de sadomazoşist ilişkiler olduğu sonucunu çıkarmamız gerekir. Bundan, tahakküm edilenin zorlandığı boyun eğmeden zevk alabileceği ve kendisine işkence yapanı (kendisine gerekli gibi göründüğünde "sevgi bahşetme" oyununu da oynabildiğinden) sevebileceği sonucu çıkar. Şefin kendisinin sadık izleyicilerini ya da kendisinin buyruğu altında olanları "eşit bir sevgi"yle sevmesinin nedeni de böylece aydınlanır. Çok sayıda birey olmasına rağmen, her şey sanki ikili bir ilişki söz konusuymuş gibi görünür. Bireyler kendilerini kişisel olarak nitelendirilen ayrı varlıklar olarak değil, yalnızca kitlenin parçaları olarak ya da daha açıkçası şefin engellenmiş cinsel ilişkilere girdiği tek bir kişinin unsurları olarak görmek zorundadırlar. Belli bir açıdan şef (kendi buyruğu altındakilerin) her biriyle cinsel ilişkiye girer. "Aslında söz konusu olan mistik bir birleşmedir; Şef şöyle der: 'Ben sizde varoluyorum ve siz de bende varoluyorsunuz.' Söz konusu olan, sesle ya da bakışla gerçekleştirilen doğrudan bir birleşmedir. Örneğin, koruma müfrezelerinin bir üyesi kendini şöyle ifade eder: 'İlk def.. Führer'i gördüğümde içimden sıcak bir neşe seli boşandı ve o günden beri kendimi Führer'in içinde tamamen yitip gitmiş hissediyorum.'"[70] Örneğin Peron zirvede olduğu zamanlarda Buenos Aires'in çığırından çıkmış kitlesine, "Siz beş yüz bin kişiniz, benimle birlikte ise bir milyonsunuz," diyebilmişti. Sahnede yalnızca iki kişi vardır: *Mutlak erk ile egemen olunan.* İlk mazoşizme, dış bir nesneye yöneltilmiş saldırganlığın kendine yöneltilmesini izleyen mazoşizm (ikincil mazoşizm) eklenir. Freud, *Totem ve Tabu*'da suçluluk duygusunun ve babanın tanrılaştırılmasının, katlin kaçınılmaz sonucu olduğunu gösterdiğinde buna açıkça değinir. Herkesin şefe besleyebildiği düşmanca duygular, saygı, hayranlık ve yüceltme duygularına dönüşür. Ölüm, öldürüleni yüceltir. Ölen kişinin ardından kötü şeyler söylemenin hâlâ günümüzde bile hakaret gibi algılanmasının nedeni de budur. Malraux'nun çarpıcı ifadesi uyarınca, "ölümün, yaşamı yazgıya dönüştürdüğü" andan itibaren, yazgı yalnızca yüceltilebilir. Yazgı, ölümlülerin en sıradanını bilgin, ermiş ve kahraman düzeyine yüksel-

69. D. Lagache, "Pouvoir et personne", *L'évolution psychiatrique*'de, ayrıca *Nouvelle Revue de psychanalyse*'de yeniden yayımlanmıştır, n° 8, 1973.
70. R. Caillois, *Instinct et sociétés*, aktaran E. Enriquez, "Le pouvoir et la mort" içinde, a.g.y.

tir. Bu durumda mutlak kudretin tüm amblemlerine sahip olanı nelere dönüştürmez ki! Gerçeküstücüler, Anatole France öldüğünde, "öldürülmesi gereken ölüler var!" diye haykırdıklarında, ölümün ölüyü yaşarken olduğundan daha canlı ve daha etkili kıldığı ve bu ölüye atfedilen şan ve şerefle yüklü hafızayı yok etmek gerektiği fikrinin altını çiziyorlardı. Demek ki her şey idealleştirilen şefi biricik bir sevgi nesnesine dönüştürmekte ve onu Ben ideali olarak benimsetmekte el birliği etmektedir.

Bununla birlikte böylesi bir betimlemeye karşı bir itiraz ileri sürülebilir: Bireyler toplumsal psikolojiye tamamen kapılmamışlardır, her şeye rağmen farklılaşmış varlıklar ve dolayısıyla babanın gözdesi konumunu ele geçirmek için birbirleriyle mücadele eden varlıklar olarak varolurlar. Freud bu itirazı önceden sezinlemiştir: Kuşkusuz, der Freud, kardeşler arasında kıskançlık duyguları vardır. Hatta ilk duygunun düşmanca olduğunu yanılgıya düşmeden söylemek mümkündür. Ama, kendilerine sunulan ve aralarından birinin ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasını engelleyen *eşit* sevgi karşısında eninde sonunda eşit bir muameleyi kabul edecek ve bunun çiğnenmemesine özen göstereceklerdir: "Biz kendimiz ayrıcalıklı varlık olamıyorsak, hiç değilse başka hiç kimse de ayrıcalıklı olamasın."[71] Ayrıcalıklardan ve düşmanca tutumdan vazgeçme kardeşlerin aşamalı olarak birbirleriyle *özdeşleşmesine* ve buna bağlı olarak da grup üyelerinin birbirlerine *olumlu bir şekilde bağlanma*sına yol açar. Demek ki babaya tek başına sahip olmak, onun özel bir sevgiyle yatırım yaptığı kişi olmak imkânsızsa, baba ortak idealimizi temsil ediyorsa, bu durumda, zorunlu olarak bireylerin Ben'inin özdeşleşmesi gerçekleşir. Grup üyelerinin her biri en çok sevdikleri şarkıcının kendilerini fark etmesini çok isteyen, ama sayılarının çokluğu nedeniyle ve her birinin ortak aşklarının nesnesine tek başına sahip olmasının imkânsızlığı karşısında bundan vazgeçmek zorunda kalan genç kızlar gibi benzer olduklarını hissederler.[72]

Özdeşleşme eşitlik durumundaki *benzer varlıklar* arasında gerçekleşir: "Birbiriyle özdeşleşebilen pek çok eşit ve bir tek ve biricik üst."[73] Öyle görünüyor ki bu süreç bir üstle bağlantılı olarak mevcut değildir. Freud şöyle yazarken bunu doğrular: "Bir asker, ordu komutanıyla özdeşleşmek isterse komik durumu düşer."[74] "Katolik kilisesindeki kişileri birbirine ve bunların her birini İsa'ya bağlayan fenomenler biraz

71. S. Freud, a.g.y., s. 186.
72. S. Freud, a.g.y., s. 186.
73. S. Freud, a.g.y., s. 186.
74. S. Freud, a.g.y., s. 205.

daha karmaşıktır. Gerçekten de Hıristiyan, "İsa ile özdeşleşmek ve diğerlerini İsa'nın onları sevdiği gibi sevmek zorundadır. Kilise, bu iki durumda kitlenin oluşumuyla belirlenen libido durumunun tamamlanmasını ister. Özdeşleşmenin nesne tercihinin yapıldığı yere, nesne sevgisinin ise özdeşleşmenin bulunduğu yere eklenmesi gerekir."[75] Öyle görünüyor ki Freud, kolektif formasyon durumunda özdeşleşme kavramını, düşmanca bir duygunun, mümkün olduğunca benzer olmaya çalışan varlıklardan oluşan eşitlikçi bir topluluk içerisinde olumlu bir bağlanmaya dönüşmesini kapsayan sınırlı tarzda bir kavram olarak kullanır. Bireyin tarihine ilişkin olarak Freud'un anımsattığından daha karmaşık boyutlar (yarıyamlığa dayanan ilişki, terk edilmiş bir nesne tercihinin ikamesi, histerik özdeşleşme) gerçekten dikkate alınmamıştır. Bunun nedeni belki de yalnızca böylesi bir durumda idealleştirilen şefe karşı duyulan sevgiden türeyen özdeşleşmenin öngörülebilir, programlanabilir ve yönlendirilebilir basit davranışların geliştirilmesiyle sonuçlanmak zorunda olduğunu göstermektir. Şarkıcının etrafındaki genç kızlar, liderlerinin etrafındaki militanlar, "küçük babasının" etrafındaki halk yalnızca tekrara dayalı, standartlaşmış davranışları benimseyebilir, sloganlar, parolalar ya da coşku çığlıkları atabilir, sevgi ve tiksinti ifade eden "devasa" duygular hissedebilirler.

Bundan farklı her türlü varoluş kipi yasaklanır, tam birliğin hüküm sürmesi gerekir, hiçbir şey söylemeyen boş bir dil olumlanır, düşünüm yitip gider. Freud, sürü şefinin "[oğulları] zor kullanarak kitle psikolojisine dahil ettiğini" öne sürer. Bizse böylesi bir edimin yalnızca sürü şefinin ayrıcalığında olmadığını, aynı zamanda bu edimin her liderin gerçekleştirebileceği bir edim olduğunu ekleyebiliriz. Bu durumda toplumsal psikoloji, kipliklerini olduğu gibi etkilerini de belirlemenin mümkün olduğu gerileyici bir davranışlar bütününe indirgenir. Orduda ve kilisede özdeşleşmenin yerinin ve eriminin benzer olmamasının nedeni, bu örgütlerden her ikisinin de kendilerine özgü gerekliliklere sahip olmaları ve oluşturmayı, sürekli tarzda yerleşikleştirmeyi arzuladıkları davranış modelleri uyarınca sevgiyi ve özdeşleşmeyi biçimlendirmeleridir. Demek ki, her şey, yani hem varoluşun özdeşleştirilmesi hem de sevgi, grubun idealleştirilen bu yaratıcı çobanından türer.

Buraya kadar yalnızca gözle görülebilir bir şeften söz ettik. Freud'un metninin özgünlüğü, Freud'un, aynı zamanda, şefin yerini "bir soyutlamanın, bir düşüncenin (dinsel kitleler gösterilmesi imkânsız yüce şefleriyle birlikte bu türden bir soyutlamaya ya da düşünceye geçerler) alabildiği" durumu da dikkat çekmiş olması ve kendisine "ortak

75. S. Freud, a.g.y., s. 206.

bir eğilimin, insanların büyük bir çoğunluğu tarafından paylaşılan bir arzunun aynı yer değiştirme rolünü yerine getirmeye muktedir olup olamayacaklarını"[76] sormuş olmasıdır. Bunu yaparken Freud *ideoloji* sorununu ve özerkleşerek bireylere kendilerinin dışında varolan ve bu nedenle de uyulacak bir örneğin tüm niteliklerine sahip olabilen bir biçim olarak görünecek ortak kolektif bir arzuya ilişkin sorunu ortaya atar. Bu noktada, önerilen düşüncelerden olabildiğince çok bilgi edinmeye çalışabiliriz.

Şef dile sahip olan kişiyse (ayrıca onu şef olarak oluşturan da bu kişisel sahiplenmedir), şef günün birinde dile getirmiş olduğu ve yaratmayı arzuladığı haliyle grubun varoluşunun garantisi olan iletiyle geçerli bir şekilde *temsil edilebilir. Yaratıcısı olmayan* bir *düşünce*nin böylesi bir etkiye sahip olabileceğini tahayyül etmemek gerekir. Bir soyutlamanın şefin bedeninin yerini alabilmesinin nedeni, bu soyutlamanın şefin bedenini, etini ve kanını içinde muhafaza etmesidir. Her yaratıcı kendisini, ya kendisi ya da izleyicileri aracılığıyla ifade eder. Bu nedenle On Emir, Yeni Ahit, *Mein Kampf* [Kavgam], Marksist metinler ya da Mao Zedung'un düşüncesi içe yansıtmalı nesne rolü oynayabilir. Bunlar, gerçekten yaşayan (ya da hâlâ yaşamaya devam eden) birinin canlılığını hâlâ koruyan sözleridir. Kuşkusuz yazarlar bir gün unutulabilir. Üstelik özgürlük ya da eşitlik gibi düşünceler, insan hakları düşünceleri, ister Konvansiyon üyeleri olsunlar isterse de adları Robespierre ya da Saint-Just olsun; herhangi bir yaratıcıya gönderme yapılmaya hiç de ihtiyaç duymaz. Ama bu durumda bile düşünceler mücadelelerin varlığına, *kurucu* yeni bir yaşam biçimi ya da yeni bir insan tipi projesi tasarlamış olan insanların (devrimcilerin) umutlarına tanıklık eder. Peygamberlerin, kahramanların ya da şehitlerin etkinliklerine tanıklık ederler. Belli belirsize dönüşeni ya da herkese mal olmuş olanı görünür kılarlar. Bu düşünceleri yaşam ve eylem kılavuzu olarak benimseyen kişi kendisini bir şefin ya da bir peygamberin konumuna yerleştirir ve yazgısının bu tip insanlara biçilen yazgıya benzeyeceğini bilir. Demek ki Freud'da ideoloji, gerçek toplumsal ilişkilerin bulanıklaşması ya da bu gerçek ilişkilerin yerini yanlış ilişkilerin alması olarak görülen şey değil, ama büyük insanların seslerinden ve yapıtlarından geriye kalan şeydir. Bir düşünce için ölmeye hazır olduğumuzda, aslında bu düşünceyi yaymış olanın ölmüş olduğu gibi ölmeye ya da onun bizi ölmeye davet ettiği gibi ölmeye hazırızdır. Genellikle sevilen kişiye sadık olmak için, iyi oğullar ya da mükemmel oğullar olmak için mücadele edilir; asla basit sözcükler uğruna değil,

76. S. Freud, a.g.y., s. 161-162.

libidinal olarak yatırım yapılmış büyüleyici sözcükler uğruna mücadele edilir. Eğer 1914 yılında Alman ordusu bozguna uğramışsa, bunun nedeni, şeflerin "askerin libidinal dileğini" dikkate almamış olmasıdır. Egemen olan ve az çok Marksist teoriden türeyen ideoloji kavramlarıyla karşılaştırıldığında güçlü bir özgünlüğe sahip olan bu ideoloji kavramı, herhangi bir ideolojinin doğmasını sağlayan mekanizmanın önemli bir unsurunun görülmesini sağlar. Bu kavram, her peygamberin yanlış, aldatıcı, dünyayı yokoluşa sürükleyebileceğini düşündüğü bir varoluş tarzının yerine getirmeyi istediği (hem de kesin olarak istediği) dünya görüşünü yansıtır. Demek ki her ideoloji, kimi projelerin ortaya çıkmasını sağlayacak ve kimi projeleriyse geçersizleştirecek, *kirlenmiş* ve tamamen eskimiş bir zamanın yasaları olarak görülen eski yasaları geçersiz ilan eden değerler, davranış normları ve yönelimler yaratacak yeni bir *imgelemsel uzamın* yaratıcısıdır. İdeoloji, geçmişin kökünden silinip atılmasına, dünyanın *yeniden başlamasına*, başka bir ideolojinin egemenliği altında yaşanmış mutlu ve ferah günlere ilişkin tüm anıları grubun katılımcılarının bilinç alanından yok ettiği ve herkese imkânsızın hemen ya da çok kısa bir sürede gerçekleşeceği sözünü verdiği ölçüde, daha da parlak olacak bir geleceğe olanak sağlar.

Buraya kadar Freud yalnızca *içe yansıtma* yoluyla bir yer değiştirim (Ben idealinin yerine nesne) tasarladı. Bir arzunun "bu aynı yer değiştirme rolünü" yerine getirebildiğini not ederek açıkça söylemese de Freud, bize, bir yer değiştirimin *yansıtma*yla da gerçekleşebildiğini gösterir. Gerçekten de bireyler, arzularını kendilerinin dışına yansıtır ve onları dış dünyada daha da güçlenmiş olarak bulurlar. Bu arzularda zorunlu olarak kendilerini tanıyacaklarından, onları kabul etmekte, içselleştirmekte ve onlara boyun eğmekte güçlük çekmeyeceklerdir. Eğer Freud bu mekanizmayı yansıtma terimiyle ifade etmemişse, bunun nedeni, onun için yansıtmanın öznenin endişelendiği, reddettiği ya da yadsıma eğiliminde olduğu arzularını kendisinin dışına attığı bir savunma operasyonunu tanımlamasıdır. Oysa, yalnızca bu türden arzular değil, ama aynı zamanda az ya da çok bilinçli olarak gerçekleştiğini görmeyi dilediğimiz arzular da dışa atılabilir. Bu durumda, E. Jaques'ın da anımsattığı gibi, yalnızca bir iç yansıtmalı özdeşleşme gibi, yansıtmalı bir özdeşleşmenin de mevcut olduğunu değil, ama üstüne üstlük, yansıtmalı bir yerine koymanın da mevcut olabildiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla yansıtmanın amacı yalnızca bireyde "hoşnutsuzluk kaynağı" olandan değil, ama aynı zamanda zevk kaynağı olandan, ama böylesi bir dileği dile getiren birey tarafından gerçekleştirilmesi mümkün olmayan zevk kaynağından kurtulmaktır. Bunun örnekleri olduk-

ça çoktur. Şimdilik bu örneklerden birini verelim: Liberal iktisatçılar, denklemlerinin yardımıyla dünyanın karmaşıklığını denetim altına alabildikleri duygusuna sahip olabilmek için daha sonra doğal olduklarını varsaydıkları (örneğin Adam Smith'in pazarın görünmez eli) ve kendilerinin ve onlarla birlikte normal insanların da zorunlu olarak boyun eğmek zorunda olduğu yasaları formülleştirdiler. Böylece, imgelemselin doğallaştırılması süreci özerkleşerek kendilerine saygı ve sevgi duymak zorunda olduğunuz gerçek nesnelere dönüşecek *yapay şeyler*in yaratılmasını destekler.

Bu süreç, yaşamlarını yönlendiren aşkın bir nesne icat edebilmeleri koşuluyla grupların ilk önce şefe (gerçek şef) sahip olmadan varolabildiğini gösterdiği için özellikle önemlidir. Böylesi bir durumda E. Jaques ve M. Pagès'in[77] de dikkat çektiği gibi, nesne, herkesin dünyanın gizemi ve kendi güçsüzlüğü karşısında hissettiği can sıkıntısına yanıt vermeye gelecektir. Tanınmayan ya da sorumluluğu üstlenilmeyen bir "iğdiş edilmenin" sonucu olacaktır. İlk devindirici gücün bir kişinin değil, ama mutlak erklik amaçlarına ulaşmak için kendilerine doğal gibi görünen *kurumları* yaratan bireylerin arzularının tamamlayıcılığının olacağı yeni bir grup anlayışının ufukta belirdiği görülür.

Birey ve kitle

Tam da bireyin tamamen ve kesin olarak toplumsal psikolojiye dahil olduğu duygusuna kapılabileceğimiz anda, birey birçok gruba ait olması ve "çok çeşitli özdeşleşmeleri" nedeniyle yeniden özne olarak ortaya çıkar. Böylece, karşımızda modern toplumun aşırı farklılaşması belirir. Arkaik bir toplulukta birey, Marcel Mauss ve Lévi-Strauss'un[78] göstermiş olduğu gibi eğer grubundan dışlanırsa kendisine ölmekten başka bir seçeneğin kalmayacağı ölçüde küçük grubunun yasasına neredeyse tamamen boyun eğmiş olarak bulunsa da, çağımız uluslarında aidiyet ve referans gruplarının çoğulluğu öylesine fazla, bu grupların üst üste yığılması öylesine yoğun, örtüştükleri ya da ayrıştıkları alan öylesine büyüktür ki, herkes belirli koşullarda "özerklik ve özgünlük" gösterebilir. Ayrıca, aidiyet gruplarının her birinin kendi temel yasası-

77. E. Jaques, "Des systèmes sociaux comme mécanismes de défense contre l'anxiété", a.g.y.
M. Pagès, *La vie affective des groupes*, a.g.y.
78. M. Mauss, "Effet psychique chez l'individu de l'idée de mort suggérée par la collectivité", *Sociologie et anthropologie* içinde, a.g.y.
Cl. Lévi-Strauss, "Le sorcier et sa magie", *Anthropologie structurale* içinde, Plon, 1958.

nı dayatma ve kurabileceğimiz ya da maruz kalabileceğimiz diğer bağları eylemimiz üzerinde ikincil ve etkisiz kılma girişimi de bundan ileri gelir. Örneğin, devlet kendi yasasını en üstün yasa olarak dayatmayı deneyebilir. Devletin bu her şeyi kontrolü altına alma iradesini, toplumsal sınıf, üretimin örgütlenmesi ve gönüllü örgütlenme de ele geçirmeye çalışacaktır. Bundan, bu örgütler çoğullaştığı, birbirleriyle çatıştığı ve birbirlerinin karşısında görece eşitlik konumunda bulunduğu ölçüde, farklı bağlantılara sahip bireyin de farklı roller oynayabileceği; bir davranıştan diğerine geçebileceği; bununla bağlantılı olarak da bireyin, her örgütün, onun "başkaldıran" ya da "ayrılıkçı" karakterinin asla sonunun gelmeyeceğini bilmesiyle orantılı olarak onunla uzlaşmalar yapmaya mecbur olmasının yanı sıra onu tuzağa düşürmeyi de isteyeceği indirgenemez unsura dönüşebileceği sonucu çıkar. İşte bu anlamda M. Crozier[79] gibi bir sosyolog, modern bir devletin yurttaşının, gerçeğin doyma noktasına ulaşamayacağı nedeniyle her zaman ve her yerde önemli bir özgürlük alanına, çoğul stratejik kapasitelere sahip olduğunu, onun arzularını ve gücünü dışavurabildiği belirsiz alanların, kesinliksizlik alanlarının varolduğunu düşünür.

Freud daha az iyimser olacaktır. Çünkü bu ele geçirilmiş özgürlük, önemli iki sorunu görmezden gelir: Bireysel nevrozlar sorunu ve uygarlaştırıcı süreç sorunu.

Bireysel nevrozlar: Freud şöyle yazar: "Nevrozlar, kitle halindeki formasyona yol açan önemli bir şokun ortaya çıktığı yerde geriler ve en azından belli bir süre için ortadan kaybolabilir"... "Kendi haline bırakılmış nevrozlu, dışlandığı büyük kitle formasyonlarının yerine kendi sempton formasyonlarını koymaya zorlanır."[80] Demek ki birey ne kadar güçlü bir şekilde kolektif bir formasyona dahil olursa, o ölçüde katı bir zorunluluk ve takas oyununun içinde çepeçevre kuşatılır ve bir şefle ve arkadaşlarıyla bütünleştiğini hisseder, o ölçüde de nevroza daha az yakalanır. Oysa, bağlanımların çoğulluğu ve sahip olduğu özgürlük, bireyi, tercihleri karşılaştırarak onlar üzerinde yargıda bulunma, üyesi olduğu farklı örgütler arasında ortaya çıkabilecek rol ve dürüstlük çatışmalarını çözüme bağlama; harfiyen Freudcu terimlerle hepsine aynı anda sadık kalmayı istediği farklı ben idealleri arasında bölünme ve Ben'inde çelişkiler yaşama zorunluluğuyla karşı karşıya bırakır. Demek ki uygarlık farklılaştıkça, daha az tek anlamlı yasalar yaptıkça, birey özdeşleşmeci referanslarını daha fazla yitirir, bireyin kimliği da-

79. M. Crozier, *Le phénomène bureaucratique*, Le Seuil, 1964. Ayrıca Bkz., M. Crozier ve E. Friedberg, *L'acteur et le système*, Le Seuil, 1977.
80. S. Freud, *Psychologie des foules*... a.g.y., s. 215.

ha fazla sorgulanır, parçalanır, birey daha fazla yas çalışmalarına ve kişiliğin yeniden örgütlenmesi süreçlerine zorlanır. Kitle formasyonu nevrotik doğası nedeniyle bireyi özgül belirtilerin ortaya çıkmasından korur. Dinsel ritüel, saplantılı edimlerin ortaya çıkmasını engeller. Kolektif paranoya bireysel taşkınlığı engeller. Böylece, her örgüt bireyler açısından kutsal bir nitelik taşımayan kurallar koyduğundan, evrensel davranış kurallarına gönderme yapma imkânsızlığına bağlı olan nevrozların çağımızdaki artışını da kavrayabiliriz.

Uygarlaştırıcı süreç.[81] Eğer tam tersine uygarlaştırıcı sürecin bir anlamı varsa, örgütler çoğulluklarına rağmen benzer tipte değerleri telkin ediyorlarsa, idealler onlara, Ben'in, Ben idealinin kurumsallaştırdığı yasakları gerçekten ihlal edemeden boyun eğmekten başka bir şey yapamadığı ölçüde zorlayıcı hale geliyorsa, bireyler (Ben ile Ben ideali arasında) "tahammül edilmez" gerilimler yaşamak durumunda kalacaklar, sürekli artan bir suçluluk duygusu hissedecekler ve önlerinde nevroz kapılarının ardına kadar açıldığını göreceklerdir. Burada, bir defa doğduktan sonra kolektif formasyonun idealleri giderek daha yükseğe yerleştirdiği, zorlama gücünü artırdığı, insanların ulaştığı düzeyle asla tatmin olmadığı, tersine sürekli taleplerini artırdığı fikri belirir.

Grup Psikolojisi ve Ego Analizi'nin dikkatli okunması ele alınan izleklerin ve çıkarılan sonuçların aşırı şiddetiyle sarsıcı bir etki yaratır: Kolektif formasyon hipnozun ürettiği bir yanılsamadan doğar ve kolektif bir nevroz olarak işler, herkesi dolaysız cinsel amaçlarının gerçekleştirilmesinden caydırmayı amaçlar, herkesten davranışta tek biçimliliği, Ben'in susturulmasını talep eder, herkesi kendi Ben'i ile kendi Ben ideali arasında giderek büyüyen bir çatışmanın içine sürükler. Ama, eğer toplumsal formasyonun yokluğu söz konusu olursa, bu yokluk bazen nevrozdan daha ciddi olacak yeni tipte bozuklukların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Başka bir deyişle, belli bir libidinal bağ biçimi kusursuz, ama aynı zamanda kaçınılmaz, hatta zorunlu bir tuzaktır.

İşte bu, bu kitabın, olsa olsa yadsınabilecek ve görmezden gelinebilecek, katlanılması güç mesajıdır. Bu açık seçik metnin en sonunda tarafsız, tepkisiz ya da soğukkanlı bir şekilde okunabilmesi ve ne ise o olarak kabul edilebilmesi için yanılsamaların kırıldığı zamanın gelmesi gerekecekti: Yeni bir bilim dalının (büyüleyici, karanlık ve belirsiz) doğuş metni: Toplumsal psikoloji, grupların, örgütlerin, kurumların bilimi.

81. Freud bu sorunu tüm yönleriyle *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*nda ortaya koyar.

III

Bir yanılsamanın geleceği

Uygarlık ve zorunlu yanılsama

Totem ve Tabu uygarlığın, yasaklarının ve normlarının doğuşunu betimler, *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi* grupların ve örgütlerin işleyişinin temel unsurlarını açıklar, *Die Zukunft einer Illusion* [Bir Yanılsamanın Geleceği] ise bizzat uygarlığın *doğası*, günümüzdeki gelişimi, olası geleceği (*Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nda yeniden ele alınacak ve derinleştirilecek izlek) ve özellikle de "uygarlığın psişik aygıtının en önemli kısmı",[1] yani uygarlığın "dinsel düşünceleri –başka bir ifadeyle yanılsamaları–"[2] üzerine bir düşünce başlatmayı hedefler.

Uygarlığın doğuşu, uygarlığın sürekliliğini güvence altına almak için kurduğu kurumların işleyişi, uygarlığın geleceğine ilişkin pers-

1. S. Freud, *L'avenir d'une illusion*, P.U.F., 1971, s. 20.
2. S. Freud, a.g.y.

pektifler gibi konular, Freud'a, kendisini sürekli meşgul eden konulardan biri haline gelecek, hatta saplantılarından birine dönüşecek toplumsal bağ izleğini belirginleştirme olanağı sağlar.

A. PROJE

Ama *Bir Yanılsamanın Geleceği* kendisini, yalnızca başarıyla sonuçlandırılması gereken bir projenin saplantılı bir şekilde sürdürülmesi olarak sunmaz. Eşanlı olarak bu projenin olağanüstü bir şekilde genişletilmesini ve değiştirilmesini, önceki metinlerden bir kopuşu, Freud'un ilk sosyolojik eserlerinden önceki izleklerin derinleştirilmesini, yanılsama nosyonuna verilen yeni bir konumu ifade eder; son olarak da bu eserin yazılması, Freud'da yok edilemez bir kaygının varlığına tanıklık eder.

a) Genişletme: *Totem ve Tabu* kendisini, açıkça "ilkel halkların toplumsal yaşamının psikanalizi"[3] olarak sunar. Kuşkusuz her yönüyle ilk projenin dışına taşılır ve biz yalnızca totemciliği değil aynı zamanda ilk dinleri de kavramaya davet ediliriz. Bununla birlikte, Yahudi-Hıristiyan uygarlığın özgül doğasının, kuruluşunun ve evriminin nedenlerinin burada yalnızca taslağı çıkarılır. Ayrıca, bu sorun öylesine temel bir sorun olarak görünmektedir ki, Freud *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde bütüne ilişkin tablosunun yalnızca ilk unsurlarına yer verir. Kendisini, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* ile *Musa ve Tektanrıcılık*'ta ne olacağına ilişkin yalnızca belirsiz bir sezgiye sahip olduğu büyük freski resmetmeye kaptırır. Bu açıdan, farklı eserlerin geliştirilme tarihlerinin incelenmesi oldukça aydınlatıcıdır. *Totem ve Tabu*'yu oluşturan denemeler 1912-1913 yılları arasında, *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi* bundan yedi yıl sonra, yani 1920 yılında yazılmışsa da, bunun aksine, *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nin (1927), *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nın (1929) ve ilk iki bölümü 1934'te yazılmış olan *Musa ve Tektanrıcılık*'ın birbiri ardı sıra yazıldığı görülür. Bu, bize, yaşamının son yıllarında Freud'un hırslandığını düşündürtür. Freud, geriye kalan gücünü, bir kültür ve tarih teorisi oluşturarak gençliğindeki felsefi esini gerçekleştirmek için kullanmayı arzular gibidir.

b) Bir kopuş: Bu hızlanma sürecine bir kopuş eşlik eder. Kopuş, *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nin psişenin ekonomik kavramlaştırılmasında değişiklik yapılmasına yol açan anahtar kavramlar içermesinden değil,

3. "Ve amacı, dinlerin kökenini açıklamak değil, yalnızca totemizmin kökenini açıklamak olan..." S. Freud, a.g.y., s. 31.

ama Freud'un (klinik yönelimli uğraşlarının sürekliliğine rağmen) uzmanlar tarafından reddedilecek ya da şiddetli bir şekilde eleştirilecek, (onlara karşı kayıtsız bir tutum takınmadıklarında) öğretisini izleyenlerin zihnini karıştıracak ve büyük zorluklarla kendi yanına çektiği okurların bir kesimini kendisine yabancılaştıracak eserler üretme riskiyle, kendi bilim dalına bağlı olmayan sorunlarla yüzleşmeyi kabul etmesinden doğar.

Ayrıca, *Bir Yanılsamanın Geleceği* özgül olmaya devam eden ve bu metni eşsiz bir yapıta dönüştüren ikinci tip bir kopuşa da tanıklık eder: Freud ("bilim" adına konuşmayı arzulamasına rağmen) ilk ve son defa tamamıyla *normatif* bir tutum benimseyecektir. Sanki insanlığı tehdit eden facialarin en kötüsü söz konusuymuşçasına, bıkıp usanmadan okuru dinsel yanılsamadan kurtulmaya *ikna etmeye* çalışacak ve kendisini insanlığın akıl hocası ve denetçisi olarak atayacaktır.

c) Önceki izleklerin derinleştirilmesi: 1907 tarihli "Saplantılı Edimler ve Dinsel Pratikler" başlıklı kısa makalesinde Freud, dinsel ritüellere uyulması ile saplantılı nevrozun 'törenselliği" arasında, "saplantılı nevrozu neredeyse dinlerin formasyonuyla patolojik bir benzerlik oluşturan bir şey olarak tasarlamaya ve bu nevrozu bireysel dinsellik, dini de saplantılı evrensel nevroz olarak nitelemeye girişecek"[4] şekilde bir benzerlik kurmuştu. Oysa bu merkezi önerme, yirmi yıl sonra *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nin temel önermesi de olacaktır. Ayrıca Freud *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nde dinsel yanılsamalar geçerliliklerini koruduklari sürece, dinsel yanılsama bireysel nevroza karşı mücadele eden kiliselerin ve tarikatların (kolektif formasyonların) kurulmasında sakınca görmediği ölçüde birbirlerine bağladıkları kişilere, nevroz tehlikesine karşı en güçlü korunmayı sağlayacaklarını"[5] not etmişti. Tebelleş olan sorun burada yeniden ortaya çıkacaktır: İnsan için bireysel nevrozdan ya da kolektif nevrozdan başka bir çıkış yolu var mıdır? Freud bu çıkış yolunu, bilimsel aklın hükümranlığında bulduğunu düşünecektir. Bu kısa umutsa uzun ömürlü olmayacaktır. *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* bu umuda ağır bir darbe indirecektir.

d) Yanılsama nosyonuna verilen yeni konum: Bir şef tarafından sevilen varlık olma yanılsamasının, grupların oluşumu için olduğu kadar bireyler için de taşıdığı önemin altını çizmiştik. Ama, bu yanılsama sorunu bir tür nesne, ben ve ideal ben teorisi için gerekli bir yardımcıydı. Burada, *yanılsama* uygarlaştırıcı sürecin temel fenomeni olarak or-

4. S. Freud, "Actes obsédants et excercies religieux", *L'avenir d'une illusion*'da, a.g.y., s. 94.
5. S. Freud, *Psychologie des foules...*, a.g.y., s. 215.

taya çıkar, öyle ki dinsel yanılsamayı ele almaktan hoşlanmayan Freud, "çok yüce olduğuna inandığımız ve hayatımızı egemenlikleri altına almasına izin verdiğimiz diğer kültürel ürünlerin aynı (yanılsamalı) doğaya sahip" olup olmadığını kendine sormakta tereddüt etmez. "Politik kurumlarımızı düzenleyen ilkelerin de aynı şekilde yanılsamalı ilkeler olarak nitelenmesi gerekmez mi? Uygarlığımızdaki cinsiyetler arasındaki ilişkiler erotik bir yanılsamayla ya da bir dizi erotik yanılsamalarla bulanıklaştırılmazlar mı?"[6] vb. Soru öylesine allak bullak edicidir ki, Freud çareyi onu görmezlikten gelmekte bulur. Ama buna karşın bu soru, Freud'un söyleminin arka planında varolmaya devam edecek ve *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* ile *Musa ve Tektanrıcılık*'ta yeniden karşımıza çıkacaktır. Dolayısıyla yanılsama ve yanılsamanın doğal sonucu olan inanç, yalnızca kolektif psikolojinin değil aynı zamanda bireysel psişenin de yorumlanmasının anahtar kavramlarından birine dönüşür.

e) Yazı kipi: Tarz *normatif*se de, açıklama biçimi, tanıtlamanın doğası tamamen bilimsel olmaya çalışır. Paul Ricœur'le birlikte, "Freud'un formüllerinde çağına ve içinde yaşadığı ortama ait bir rasyonalizmin ve bir bilimciliğin yankısını"[7] bulabiliriz. Bununla birlikte metnin daha sıkı bir okumasını yapmaya giriştiğimizde, böylesi bir analizin çok da ikna edici olmadığı ortaya çıkar. IV., VII., IX. ve X. bölümlerde Freud, "kuşku yaratmak niyetiyle argümantasyon[unu] izleyecek" ve serimlediği tanıtlamayı adım adım tartışacak bir hasım icat eder. Bir yazarın kendi inançlarını daha iyi desteklemek amacıyla kendisiyle *çelişen bir ikiz* icat ettiği her durumda,[8] ikizin, tam da bireyin önemsediği ve inandığı şeyin bir kısmını ifade ettiğini ve bu ikizin, yazarın çaresizce bastırmaya ya da susturmaya çalıştığı en yüce inançlarından bir kısmının taşıyıcısı olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla argümantasyon yeni bir güç kazanmak şöyle dursun, tüm tutarlılığıyla kendini üzerine inşa edebileceğini düşündüğü biçim tarafından sürekli çökertilir.

Dolayısıyla, tam aksine Freud'un da bu eserde tıpkı tüm insanlar gibi asla yanılsamalarından yakasını kurtaramayacağının, bilimin yanılsamaların yok olmasının yarattığı boşluğu eğer yeni bir yanılsama yaratmıyorsa asla doldurmayacağının ve üstelik büyük bir olasılıkla modern dünyanın, işleyişinin temeline herhangi başka bir dünyadan daha fazla yanılsamaları yerleştirmiş olduğunun farkına varıp varma-

6. S. Freud, *L'avenir d'une illusion* , a.g.y., s. 50.
7. P. Ricœur, *De l'interprétation*, a.g.y., s. 229-230.
8. A. Zinoviev'in *L'avenir radieux* kitabı bu girişimin iyi bir örneğidir. (L'Age d'homme, 1978).

dığını haklı olarak sorabiliriz. Bu perspektiften bakıldığında, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, rasyonalizmin en büyük son şarkısı olarak, tıpkı genellikle umutsuzluk ya da bozguna uğramışlık durumlarında olduğu gibi doğru olmak ve inanç gücünü korumak için çok yüksek sesle söylenen bir şarkı olarak görülür. Muhtemeldir ki, Freud'un iki savaş arası dünyada ortaya çıktığını gördüğü dönüşümler onda kaçınılmaz bir facia karşısında duyulan bir bunalıma yol açıyordu ve *Bir Yanılsamanın Geleceği*, "tehlikelerin yükselişi" karşısında kötülükleri savıcı ve önleyici (ne kadar da gülünç!) bir hareket olmayı istemişti. Freud bizi yanılsamanın aşılamaz boyutundan (bunu bilinçli bir şekilde yapmaksızın) haberdar eder. "Olayın mıhlanması" gibi yanılsamanın da mıhlanması mevcuttur. Her ikisi birbirine karşılık verir ve birbirini tamamlar. Her olay yadsınabilecek ve yanılsamalı olarak görülebilecektir (gerçekliği yadsıma karakterine rağmen), her yanılsama öznenin derin arzularına (arzu, gerçekliğin yerini almış olduğundan) yanıt verdiği için gerçek bir olay olarak görülebilecektir.

B. KÜLTÜR VE UYGARLIK

Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları'nın merkezinde uygarlık konusu yer aldığından, din sorunsalını ele alan *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nin unsurlarını incelemekle yetineceğiz. *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nın ilk bölümünüyse, dinsel yanılsamayı doğrudan ele alması açısından, *Bir Yanılsamanın Geleceği*'ni tamamlayıcı bir nitelik taşıdığı için tartışacağız.

Kültür nedir? "İnsan kültüründen, insan yaşamının hayvansı durumunu aştığı ve kendisini hayvanların yaşamından ayırt ettiği her şeyi anlıyorum –uygarlığı kültürden ayırmayı da reddediyorum–, bilindiği gibi bu tanım, gözlemciyi iki boyut hakkında bilgilendirir. Kültür, bir yandan insanların doğa güçlerine egemen olmak ve insani ihtiyaçların karşılanması için gerekli mallara sahip olmak amacıyla edindiği tüm bilgiyi ve gücü, öte yandansa insanların aralarındaki ilişkileri, özellikle de ürettikleri malların aralarında dağılımını düzenlemek için gerekli tüm örgütleri kapsar."[9] Savına katıldığım P. Kaufmann'a göre, Freud'un kültürü uygarlıktan ayırmayı istememesinin nedeni, iki nosyonun bu dayanışmasının "toplumsal örgütlerin, yaşamın hayvansal koşullarının aşılmasına yönelik çözümler olarak ortaya çıktıklarını ele

9. "Freud, la théorie freudienne dela culture"de P. Kaufmann'ın yaptığı çeviriye göre, a.g.y.

vermeleridir."[10] Bu aşma, uygarlığın dayattığı bir gereğe uyulmasını gerektirir: Uygarlığın "gücül" düşmanı bireylerin özveride bulunmayı kabul etmesi gerekir. Bu özverilerse toplum-karşıtı ve kültür-karşıtı içgüdülerden vazgeçilmesi anlamına gelir. Belirleyici soru da bundan doğar: "İnsanlar için içgüdülerinin kurban edilmesinden doğan yükü hafifletmeyi, onları gerekliliği süreklilik gösteren özverilerle barıştırmayı ve onların bu özverilerini telafi etmeyi başarabilir miyiz ve bunu hangi ölçüde gerçekleştirebiliriz?"[11] Dolayısıyla kültür (ve uygarlık) üstbene benzemektedir; kültür, Freud'un *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nda kolektif üstben olarak adlandırdığı şeyin kristalleşmesidir. Kültür, üç içgüdüsel arzunun üzerinde ayrıcalıklı bir şekilde uygulanan birincil yasaklar işlevini yerine getirir: Cinayet, yamyamlık ve ensest. Freud'un, insanlığın inşası için vazgeçilemez karakterini gösterdiği (*Totem ve Tabu*'da) eski yasaklar. Ama, (hayvansılığın ötesine doğru yürüyüşünü asla tamamlamamış olan) insan, yasakları sürekli ihlal etme eğilimi gösterdiğinden, yasakların sürekli yenilenmesi gerekir.

Kuşkusuz bu baskılar bireysel üstbenin onları sorumluluğu altına almasıyla, zamanla içselleştirildi. Ama hepimiz, kültürün en eski taleplerinin içselleştirilmesi gerçekleşmiş gibi görünse de (ve üstelik hâlâ oldukça yaygın olan bireysel ve kolektif cinayetler, özellikle de baba ve kız arasında görülen ensest uygulaması, kültür cilasının neredeyse her an çatlamaya hazır olduğunu gösterir) buna rağmen bu üç içgüdüden türeyen arzuların onları bastıran yasaklara rağmen her zaman kendilerini gerçekleştirme yolları bulabildiğini biliyoruz. Gerçekten de, "cinayet ya da ensest fikri karşısında dehşet ve ürküntüyle geri çekilecek sayısız uygar insan vardır, ama cezalandırılmadan yapabilseydi kim açgözlülüğünün, saldırganlığının, cinsel doyumsuzluklarının tatmin edilmesini geri çevirir, kim yakınına yalanla, aldatmayla, iftirayla zarar vermekte kararsızlık gösterirdi."[12]

Uygarlık yalnızca sürekliliğini koruması için gerekli yasakların içselleştirilmesiyle işlemez. Aynı zamanda kendi ideallerini ve yaratılarını paylaşan ve bu durumu söz konusu ideallerle yaratıları kendisi hesabına diğer kültürlerle karşılaştırmak için kullanan üyelerine sağladığı narsise özgü türden tatminlerle işler ve kendi sürekliliğini sağlar.

Başka bir yönden ise, sanat, yaratıcı grupla özdeşleşerek narsise özgü hoşnutluk nedenleri bulan kimi bireylere ikameci tatminler sağlayabilir. Uygarlık, *narsise özgü* olanı pekiştirerek (dolayısıyla ideale-

10. P. Kaufmann, a.g.y., s. 70.
11. S. Freud, a.g.y., s. 70.
12. S. Freud, a.g.y., s. 17-18.

rin taşıyıcısı ve sanatsal yaratı yeteneğine sahip grupla özdeşleşme yoluyla) insanları itkilerinin "kurban edilmesiyle" kısmen barıştırmayı amaçlar. Bununla birlikte kimi bireyler uygarlığa radikal bir biçimde düşman olmaya devam edeceklerdir: Örneğin, baskı altında yaşayan sınıflara ait olanlar. "Ezilenlerin yüreğinde kendi emeklerinin olanaklı kıldığı, ama kaynaklarına çok kısıtlı bir şekilde ulaşabildikleri uygarlığa karşı katı bir düşmanlığın beslenmesi anlaşılırdır."[13] Baskı mutlak olduğunda ve grupla hiçbir özdeşleşmeye yol açmadığında[14] ezilenler için narsise özgü tatmin mümkün değildir ve uygarlık yalnızca basit zorlama olarak yaşantılanır.

Uygarlık öncelikle bir yasaklar bütünüdür.

Ama uygarlık başka bir önemli rolü de yerine getirir: "*Bizi doğaya karşı koruma rolü.*"[15] Doğa terimi dört tip gerçekliği tanımlamak için kullanılır: Doğanın güçleri (dizginlenemez unsurlar, hastalıklar), (kendisini "ölümün acılı gizeminde" ifade eden) yazgı, doğa halinde yaşayan insanlar arasında mevcut olan kendiliğinden ilişki (tecavüz ya da başkalarının sırtından geçinme ilişkisi), insanın (çocukluk dönemindeki *yas* durumuna bağlı olan) güçsüzlüğü. İnsan yaşamı doğa durumunda "dayanılması güç"[16] bir yaşamdır; bu yaşam gündelik "korkular"ın egemenliğinde ve ciddi şekilde tehdit altındadır. Demek ki insan *korunmayı* ve *teselli edilmeyi* ister. Bu, uygarlığın üstleneceği roldür, ama her şeye rağmen uygarlık bir kısıtlamalar bütünü olarak düzenlenmiş olduğundan, onun yerini temel teselli ve korunma kaynağı olan *dinsel fikirler* alacaktır.

Uygarlığın rolü, içimizdeki doğayı, kendisini tamamen ifade edebilmiş olsaydı yalnızca kendisi "sınırsız bir mutluluktan yararlanma"[17] olanağına sahip olacak bir despotun doğmasına yol açacak indirgenemez şiddetimizi, "öldürmektir." Demek ki, yerleşikleşen, bizi topluluk yaşamına dahil eden uygarlık, yasaklar dile getirmek zorundadır. "Yerine getirilecek üçlü bir görevi olan tanrılar"[18] burada işin içine girer: "Doğa güçlerini kötülüklerinden arındırmak, bizi özellikle ölümde ifadesini bulan yazgının acımasızlığıyla yeniden barıştırmak ve bizim için uygarların topluluk halinde yaşamının insana dayattığı acıları ve

13. S. Freud, a.g.y., s. 18.
14. Bu, ezilenler genellikle "kendi kültürlerine ait olmayanları küçümseme hakkına sahip olduklarından ve bu küçümseme kendi gruplarında maruz kaldıkları haksızlıkları telafi ettiğinden" her zaman söz konusu değildir. S. Freud, a.g.y., s. 19.
15. S. Freud, a.g.y., s. 18.
16. S. Freud, a.g.y., s. 23.
17. S. Freud, a.g.y., s. 21.
18. S. Freud, a.g.y., s. 25.

yoksunlukları telafi etmek."[19]

Freud için en önemli olanı ekleyelim: Bizde, hâlâ kendisini dışavurmaya devam eden çocukluk döneminde yaşanmış yardıma muhtaçlıktan doğan şimdiki yardıma muhtaçlık duygumuza karşı bizi *korumak*. Anneyi ilk sevgi nesnesine, "iç sıkıntısına karşı ilk korunmaya"[20] dönüştüren ve ardından babayı doğa güçlerine karşı en sağlam kale haline getiren bu yardıma muhtaçlığın sürekliliği, (insan, tüm yaşamı boyunca tıpkı bir çocuk gibi zayıf kalmaya yazgılıdır) baba figürünün kopyası olacak ve ondan endişe ve hayranlık yaratıcı niteliklerini ödünç alacak tanrıları doğurur. "Böylece, çocuğun babasına duyduğu nostalji insanın zayıflığı nedeniyle hissettiği korunma ihtiyacıyla örtüşür; çocuğun sıkıntı duygusu karşısındaki savunmacı tepkisi, yetişkinin hissettiği ve dini doğuran sıkıntı duygusuna karşı gösterilen tepkiye temel niteliklerini kazandırır."[21] Demek ki din uygarlığın buyruklarına yüce bir köken sağlamak (ve böylece onların içselleştirilmesini kolaylaştırmak), insanları iyiliksever ve koruyucu makamların (Tanrının) ellerine teslim etmek ve insanların baba imgesinde tanrılar yaratmasına imkân tanıyarak baba nostaljisini aşmak için müdahale eder. Din, uygarlığın bütünleyici parçasıdır, uygarlığa iyiliksever, koruyucu ve teskin edici boyutunu kazandırır. Din olmadığında, uygarlık, içgüdülere dayattığı şiddetten doğan yüzünü gösterecektir; uygarlık dinle insanın ilkel arzusuna, sevilen ve korunan bir çocuk olma arzusuna yanıt verir.

Totem ve Tabu'dan bu yana ne kadar yol alındığı görülmektedir. Bu kitapta din (ve uygarlaşmış insanlığın), babanın katledilmesine ve evrensel Oedipus kompleksinin oluşturulmasına bağlı suçluluk duygusundan doğmuş olmasına; *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nde ise grubun herkesi eşit bir sevgiyle seven ve idealleştirilmiş bir yer işgal eden bir şef yanılsamasından hareketle ortaya çıkmasına karşın; *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde, aksine, *insanın yardıma muhtaçlığı* dinlerin yaratılmasının temel faktörü haline gelir. Kuşkusuz Freud bunu yaparak derin ve örtük motivasyonu açık motivasyona bağladığını, yani baba kompleksini insanların sıkıntılarına ve yardım edilme ihtiyaçlarına bağladığını ve dolayısıyla argümantasyonunda çelişkinin olmadığını savunacaktır; odak noktasının bu açıklamalı değişimi *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nde ileri sürülen fikirlerle uyum içindedir: Güçsüzlüğümüz nedeniyle ulaşamadığımız (bize zevk verecek) arzuları, dışlandı-

19. S. Freud, a.g.y., s. 25.
20. S. Freud, a.g.y., s. 33.
21. S. Freud, a.g.y., s. 33.

ğımız mutlak kudreti üstlenebilecek nesnelere (ya da bireylere) yansıtma imkânı. Dinsel fikirleri doğuran, yalnızca baba imgesi ve bizi kuşatan "varoluş nostaljisi" değildir; bu sonuca ulaşabilmeleri için her ikisinin de bu çocukluktaki sıkıntıyla, nevrozun düzenleyicisi olan ve cinsiyet farklılığıyla ve onların geçirdikleri merhaleler etrafında dönen *iğdiş edilme kompleksi*ne temel dayanak sağlayacak eksiklik ve bağımlılık göstergesi altına yerleştirilmiş bu *ilksel iğdiş edilme*yle desteklenmeleri gerekir. Bu da bize daha ileride yanıtlamaya çalışacağımız temel bir soruyu sorma yetkisi verir: Bireyler mutlak kudret arzularının yasını tutabilmiş olsalardı, babayı sembolik olarak öldürebilselerdi, yani baba referansını kabul edebilselerdi, insan Bergson'un dediği gibi şu "tanrılar yaratan" makine olarak mı kalırdı, yoksa bunun tersine tanrılar yaratmaktan aldığı tatminin, bu tatmin, tamamen *yanılsamalı* bir tatmin olduğu ölçüde ona bir kül tadından başka bir tat vermediğinin farkına mı varabilirdi?

C. YANILSAMA

Bu açıdan Freud'un neden dinsel fikirleri *yanılsama* başlığı altında sınıflandırdığını sormamız ve bunu yapmaya girişmek için de bu nosyonu aydınlatmamız gerekir. Freud şöyle yazar: "Yanılsamaya belirgin niteliğini kazandıran şey, insan arzularından türemiş olmasıdır."[22] "Dinsel fikirler yanılsamalardır, insanlığın en güçlü arzularının gerçekleşmesidir, onların gücünün gizemi bu arzuların gücüdür."[23]

Dolayısıyla bir yanılsama nedir? Descartes ilk *Méditation*'nunda (Derin Düşünme) yanılsamayı aldatıcı, kötücül deha figürü olarak tanımlamayı denemişti. "Demek ki, hiç de hakikatin en yüce kaynağı olan gerçek bir Tanrının değil, ama güçlü olduğu kadar da kurnaz ve aldatıcı olan, tüm hünerini beni aldatmak için kullanan belli bir kötücül dehanın olduğunu varsayacağım."

Bu durumda yanılsama "yanlış görüş" ile, "aldatma"yla karıştırılır ve öznenin düşüncesinin ve uyanık bilincinin ihtişamında ortaya çıkabilmesi için yanılsamanın tamamen reddedilmesi gerekir. Rasyonalist konum açıktır: Bir yanda yanılsama, kötücül deha, öte yandan ise gerçek düşünce, varoluş, hakikati güvence altına alan Tanrı vardır. Freud'un konumuysa, metnin kimi pasajlarında klasik usçul konuma denk düşüyor gibi görünse de, daha karmaşıktır. Freud analizi yapanın çalış-

22. S. Freud, a.g.y., s. 44.
23. S. Freud, a.g.y., s. 43.

masının "yanılsamalar" üzerine (fantazmalar, düşler, imgelemsel baştan çıkarma sahneleri, transfere dayalı ilişkiler üzerine) bir çalışma olduğunu, bu "yanılsamaların" "gerçek içinde yer aldığını", psişik etkinliğe tanıklık ettiklerini, yanılsamalar olmaksızın özne için bir bilinçdışı deneyiminin, öznenin kendisi istemeden, farkına varmadan, etkilerini ölçemeden içinde konuşan şeye ilişkin bir deneyimin hiçbir şekilde mümkün olamayacağını bilir. Dolayısıyla, Freud'un yanılsamayı ve dinsel yanılsamaların özgül statüsünü ele alış biçimini açıklamamız gerekir.

Freud bize, "bir yanılsama bir hatayla aynı şey değildir, bir yanılsamanın ille de hata olması da gerekmez,"[24] demektedir. Bize göre, bu-

na, hem Bachelard'ın gösterdiği gibi bilimin gelişmesinin vazgeçilmez aşamaları olan bilimsel hatalar hem de her zaman gerçeklik sınavıyla düzeltilebilen gündelik insani hatalar tanıklık eder. Yanılsama delice bir düşünceye benzese de, "delice düşünce gerçeklikle çelişki içinde olduğundan,"[25] delice bir düşünce de değildir. Yersiz bir şekilde genelleştirilecek kimi nadir gerçekleşme vakalarından hareketle oluşabilmesine rağmen, yanılsamanın gerçekliğe ya da "edimsel olarak var olana" karşı kayıtsız olduğu söylenebilir; örneğin "her askerin mesleğinin en yüksek noktasına erişebileceği" ya da "her Amerikalının cumhurbaşkanı olabileceği" türünden fikirler sürekliliklerini koruyabilir. Bu tür önermelerde delilik uzakta değildir, ama *dışavurulmamıştır*. Yanılsamanın olumlu bir tanımını vermek mümkündür: "Bir inancın motivasyonunda arzunun gerçekleşmesi baskın olduğunda yanılsamayı *inanç* olarak adlandırıyoruz ve bunu yaparken nasıl yanılsama gerçeğin kendisini doğrulamasından vazgeçmişse biz de bu inancın gerçekle ilişkisini dikkate almıyoruz."[26] Özetleyecek olursak: Yanılsama *inançtır*, bu bakımdan kökeni sevgide bulunur ve düşünmeye bağlanan zevki yok eder. Herkesin nostaljisi içinde yaşadığı mutlak erke, babaya duyulan sevgi, kendini kendi güçsüzlüğüne karşı korumak ya da güçsüzlüğünü yadsımak için yaratılan ideal sevgisi, bir babanın yerine konulabilecek herhangi bir kişiliğe (usta, eğitimci, iyileştirici) odaklanmaya hazır sevgi. Genellikle söz konusu olan, yaşamın karşılığında iyilikseverliğini, korumasını ve sevgisini, yani kurtuluşun kesinliğini güvence altına almak için mutlak kudret kapasitesi atfedilmiş bir imgenin (ya da imgelerin), tanrının, atanın, savaş şefinin, peygamberin, keramet sahibinin ellerine teslim edilmesidir. Yanılsamanın, düşünmeye bağlanan

24. S. Freud, a.g.y., s. 44.
25. S. Freud, a.g.y., s. 44.
26. S. Freud, a.g.y., s. 45.

zevki yok ettiğini söylemiştik. Düşünme; *sorgulama*, kuşku, alıştırma, deneyimdir. Düşünme, yalnızca geçici yanıtlara, bir gün çürütülmeye yazgılı geçici hipotezlere ulaştırabilen acılı, sonsuz bir *süreç*tir. Aynı zamanda düşünme keşiftir, bilinmeyen karşısında duyulan neşedir, yeni yolların algılanması karşısında tahrik olmadır, mücadele ettiği çatışmalarda en sonunda kabullenme ve geliştirilmeyle "karşılaştığında" ise coşkudur. İnançsa *kapanma*, *varış hali*, kesin dogmatik yanıttır. Kendisini, çatlağı olmayan bir kaya olarak sunar. İdealleştirilmiş sevgi nesnesi bir idoldür. Ona idol olarak yatırım yaparak kendimiz idollere dönüşürüz. Kendimizi, onu sevdiğimiz gibi sevebiliriz. Onun mutlak yanıtı, yaşamımızın ve ölümümüzün gizemine verilen mutlak yanıttır. Bizim normalliğimizin, iyiliğimizin, kesinliklerimizin garantisidir. Üstelik dogmalarla, savlarla, kanıtların dolaşımıyla işler. İnanılmaz olanın ("insanların birbirleriyle barıştırılması"nın, "sınıfsız toplum"un) taşıyıcısıdır. G. Rosolato'nun[27] dikkati çekmiş olduğu gibi, bu nedenle idealleştirilmiş sevgi nesnesine inanılır. Yanılsama, *arzunun gerçekleşmesi* olasılığına duyulan inanca dayanır: "Aklın üstündeki"[28] ya da "her türlü aklın dışındaki" kuruma dönüşen ve yolunun üzerinde karşılaşacağı engeller ne olursa olsun gerçekleşmesini sağlayacak çözümleri bulan arzunun nüfuzu burada ortaya çıkar. Kuşkusuz bu izlek yeni değil. Yalnızca Feuerbach'ın "Hıristiyanlığın temel dogmaları gönlün gerçekleşmiş arzularıdır" dediğini ve bu arzuları düşsel yaşama bağlayan bağlara dikkat çektiğini hatırlayalım: "Din, uyanık bilincin düşüdür; düş, dinin gizemlerinin anahtarıdır."[29] Ama, yeni olan Freud'un bu sorunu ele alma tarzıdır. J.-B. Pontalis bu yeniliğe açıklık kazandırdı: "Bizi dinsel yanılsamadan söz etmeye yetkili kılacak olan şey, kesinlikle ne arzunun biçim ve yer değiştirmeleri ne de bilinçdışının tüm oluşumlarında işbaşında olduğunu gördüğümüz gerçekliğin yadsınmasıdır. Ama tüm bu oluşumlarda arzunun gerçekleştirilmesi arzunun katettiği mesafelerden, üzerine yoğunlaştığı kısmi nesnelerden, üstlendiği gösterimlerden ayırt edilemez: Bir düş *çalışma*sı, fantazmanın bir *düzenlenme*si, delice bir *oluşturum*, bir aktarım süreci vardır. Bu yanılsamalar analizin gerçekliğidir. Bu durumda, "genel nevrozun

27. G. Rosolato, "La scission que porte l'incroyable", *La croyance, N.R.P.* (*Nouvelle Revue de Psychanalyse*) içinde, n° 18, 1978.
28. S. Freud, a.g.y., s. 39.
29. Aktaran P. Roazen, *La pensée politique et sociale de Freud*, Éd. Complexe, 1976, s. 105. Ricœur de kitabında aynı ilişkiyi kurar; örneğin şöyle yazar: "Nasıl dinsel buyruklara uyma, saplantının törenselliğini anımsatıyorsa, aynı şekilde arzunun harekete geçirdiği inanç da, düşü model alan arzunun yerine getirilmesine gönderme yapar." *De l'interprétation*, a.g.y., s. 230-231.

kabul edilmesi, inananı kişisel bir nevroz oluşturma zahmetinden kurtarır," şeklindeki ünlü formül şöyle anlaşılabilir: "Bir *Weltanschauung*'un, arzu çatışmalarının sahneye konulmasına, edime dönüştürülmesine ya da düşlenmesine 'bir çözüm' bulmayı iddia ederek onlara ulaşma yolunu tamamen tıkayan bir *gerçekleştirme* vaadinin olduğu yerde yanılsama açıkça ortadadır." Dinsel yanılsamanın değerini düşüren şeyin, yanılsamanın serbest ve yaratıcı yanılsama oyununu önceden oluşturulmuş ve ortak bir sembolik düzen içinde yabancılaştırması olduğu söylenebilir.[30] Piera Aulagnier öznenin içinde bulunduğu bu yanılsama durumunu, aynı zamanda şu terimlerle ifade eder: "Bu terimle [yabancılaşma durumu] Özne-Ben'in bir yazgısını ve amacı çatışmasız bir duruma ulaşma ve özdeşleşen ile özdeşleşilen arasındaki, ama aynı zamanda Özne-Ben ile idealleri arasındaki tüm çatışma nedenlerini ortadan kaldırmak olan yazgıyı tanımlıyorum –bu da Ben'le arzuları ve Ben'in, kendisinin yarattığı ötekilerin Ben'lerinin arzuları arasındaki her türlü sürtüşmenin ortadan kalkması anlamına gelir– düşünce etkinliğinin bir yazgısını tanımlıyorum."[31] Bu yabancılaşma durumu öznede, yabancılaştıranın düşüncesinin ölümüne yanıt veren düşüncenin *ölümü*ne yol açar. Dogma donmuş, katılaşmış düşüncedir; yanılsama öznede düşüncesinin ölümü arzusunu, hatta kendi ölümü arzusunu besler. Ölümün gizemini savmak isterken, özne, kendisini yalnızca korunma ihtiyacı duyan ve bir kesinlik talebini dile getiren yardıma muhtaç haldeki çocuk olarak sunmaz, ama bunun çok ötesine geriler, Nirvana'nın ve organik olmayanın tarafına geçer. *Perinde ac cadaver** sözcüğü sözcüğüne anlaşılmalıdır. Gerçek inanan artık ne bir şey imgeleyebilir ne de bir şey yaratabilir. Ondaki her tür kişisel fantazma, geliştirme, dönüştürme olanağını engelleyen *ortak bir fantazmalaştırmanın* içine hapsolur. Dinsel yanılsama, tüm idollerin talep ettiği ve elde ettiği varoluşun kurban edilmesidir.

Yanılsama, gerçekliğe (ya da edimsel olarak varolana) karşı kayıtsızdır: Bunun başka türlü olması da mümkün değildir, aksi halde gerçeklik, bireyi inancının nesnesi konusunda yalanlayacak, inancının nesnesi üzerine sorgulayacak, onun parlaklığını (büyüleyici karakterini) geçersiz kılacak, onun sınırlarını gösterecek, onu idol düzeyinden varlığın düzeyine indirecektir. Demek ki gerçeklik, yeri, arzusu ve eksikliğini hissettiği şeyler hakkında özneyi yeniden sorguya çeker. Ya-

30. J.-B., Pontalis, "L'illusion maintenue", *Effets et formes de l'illusion* içinde, *N.R.P.*, n° 4, 1971.
31. P. Aulagnier, *Les destins du plaisir* , a.g.y., s. 37.
* Latince "ceset gibi". (ç.n.)

şamın rastlantıları, şeylerin akışının belirsizliği anlamına gelen gerçeklik, öznenin sürekliliğini ve bütünlüğünü tehdit eder. Aldatıcı korunmaya başvurma, düş ile gerçeklik arasındaki mesafenin çok büyük bir güvensizlik ve iç sıkıntısı kaynağı olduğu her durumda ortaya çıkacak sürekli bir eğilimdir. Yanılsamanın bu nitelikleri, yani arzuyla motive olmuş inanç, gerçeklik karşısındaki kayıtsızlık, yanılsamanın gücünü kendisinden aldığı besi suyunu oluşturur. Dinsel yanılsama, tüm yanılsamaların içinde *mevcut olmayan ve gözle görülemeyen*, bu nedenle de parıltısı sönmeyen bir *nesne*ye duyulan sevgiye dayanan tek yanılsama olduğundan, en açıklanamaz ve en dirençli olan yanılsamadır. Stalin'in ya da Mao'nun işlediği suçları bir gün ortaya çıkartabiliriz, ama Tanrının işlediği suçları ya da onun eksikliklerini ortaya çıkaramayız. En idealleştirilmiş cinsel nesne bile kırışıklıklarla kaplanacak, kusurlarını gösterecektir. Kendisiyle yalnızca mistik bir birliğe girilen nesne daima kendine benzemeye devam eder: İsa hep 33 yaşında olacak ve Yehova hep asil bir sakal taşıyacaktır. *Her türlü aklın dışında* varoluşları, etkilerinin sürekliliğini güvence altına alır. Onlar bizi ebediyen nevrozun ve düşün içine attılar. A. Breton'un deyişiyle, "bu iflah olmaz düş kurucu" insan bunlardan kurtulmayı arzulamaz.

Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları'nın ilk bölümünde Freud, bu soruna Romain Rolland'ın kendisine yönelttiği eleştirileri yanıtlamak amacıyla yeniden döner. Romain Rolland'a göre, dinselliğin gerçek kaynağı "bilerek sonsuzluk duygusu olarak adlandıracağı" bir duyguda bulunur. Roland burada "sonsuz, sınırsız, tek kelimeyle *okyanusvari* bir şey hissini görecektir..., işte dinsel enerjinin kaynağı bu olacaktır"... "Dolayısıyla büyük bütünle bir birleşme ve evrensele ait olma duygusu söz konusu olacaktır."[32] Freud, Rolland'a iki noktada yanıt verir: Okyanusvari duygunun varlığı; bu duygunun her türlü dinsel gereksinimin kaynağı olarak oynadığı rol. İlk noktayla ilgili olarak, Freud yanıtını genetik temelli kanıtlara dayandırır. Süt çocuğunun kendi ben'ini dış dünyadan henüz ayırt etmediğini ve bunu ancak aşamalı olarak gerçekleştirdiğini saptar. "Psişik yaşamda hiçbir şeyin kaybolmadığı, biçimlenmiş olan hiçbir şeyin yok olmadığı ve her şeyin kimi uygun koşullarda, örneğin yeterli bir gerileme esnasında yeniden ortaya çıkabildiği,"[33] hipotezinden hareketle Freud, bu ilksel duygunun tüm bireylerde neredeyse tamamen korunduğunu kabul eder. Psişik yaşamın katmanlarıyla modern arkeolojinin keşfettiği haliyle bir kentin katmanları arasında (ebedi Roma) bir karşılaştırma yapar. Freud'un da kestirimsel

32. S. Freud, *Malaise dans la civilisation*, a.g.y., s. 6.
33. S. Freud, a.g.y., s. 11.

bulduğu bu karşılaştırma, Freudcu projenin ihtirasını açığa vurduğu için önemli olan bir karşılaştırmadır: Psişizmin çeşitli katmanlarını oluşturabilme, bunları katedebilme ve böylelikle içinde etkinliğini sürdüren kalıt türünü kavrayabilme. Eğer kent yıkılan yapı katmanlarının art arda yığılmasıysa, psişe de "geçmişteki evreleri son evrenin içinde" muhafaza ederek işler: Çocuk, geçmişte tanıdığı sınırsız narsisizmi yeniden oluşturma girişimini sürekli yineler. Okyanusvari duygu kökenini burada bulur. Ama Freud, narsisizmin bu yeniden oluşturulmasını dinlerin kökeniyle özdeşleştirmez. *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde geliştirilen düşünceleri yeniden ele alır: "Dinsel ihtiyaçlara gelince, bana öyle geliyor ki, bunların çocukluktaki mutlak bağımlılık haline olduğu gibi bu durumun yarattığı baba nostaljisine de bağlanması, sözü edilen duyguya yalnızca bu çocukluktaki ihtiyaçların bir kalıntısı neden olmadığı, ama bu duygu sürekli bir şekilde yazgının güçlü üstünlüğü karşısında insanın hissettiği iç sıkıntısıyla beslendiği ölçüde, reddedilemez."[34] Bize öyle geliyor ki, Freud *Totem ve Tabu*'dan bu yana sürekli sezdiği şeyi doğrulamaya cesaret edemiyor: *Toplumsal süreçlerin yaratılmasında narsisizmin temel karakteri.* Gerçekten de Freud bu sezinlediği şeyi de, baba kompleksini çocuğun yardıma muhtaçlığına bağladığı şekilde, *Totem ve Tabu*'dan beri her insanın eğilimi olduğunu gösterdiği bu narsise özgü genişleme ihtiyacına, mutlak erkin yerini almak, dili sahiplenmek, düşüncenin mutlak erkliğini hissetmek ihtiyacına niçin bağlamaz? Teorideki hiçbir şey bu bağlantının kurulmasını yasaklamaz, tam aksine bunun yapılmasına çağrı yapar. Çocuğun yardıma muhtaçlığı, sevilme ihtiyacı hiçbir şekilde tek, biricik olma, dünyayla aynı boyuta sahip olma arzusunun şiddetine engel olamaz. Çocuğun yardıma muhtaçlığı, tek, biricik olma, dünyayla aynı boyuta sahip olma arzusunu, aksine aynada tersine çevrilmiş bir ikiz olarak kuracaktır. Mutlak erkten yoksunluk mutlak erke, aşırı suçluluk arzuların gerçekleşmesine, hiçbir şey olma Tanrı olmaya, en aşırı boyun eğme başkaldırıya ve cinayete gönderir.

D. BİLİM VE DİNSEL YANILSAMA

Yanılsamalara karşı mücadele etme yolları var mıdır? Yoksa bu yanılsamalar öylesine kuşatıcı, o kadar gereklidir ki, insan bunları korumaktan başka bir şey yapamaz mı? Başka bir ifadeyle, kurtuluş arzusu uygarlıkla birlikte mi büyür? Uygarlığın kendisini üzerine inşa ettiği

34. S. Freud, a.g.y., s. 15-16.

dinsel sütun yıkılacak olsaydı, uygarlık da onunla birlikte çöker miydi? Freud'un rakibi (ikizi), bu tezi savunur: "Eğer insanlara çok adil ve mutlak kudretli bir Tanrının olmadığı söylenseydi, o zaman insanlar uygarlığın yasalarına uymaya ilişkin her türlü zorunluluktan bağışık olduklarını hissedeceklerdi. Yasaklar olmadığında her türlü endişeden kurtulacağından, herkes, kendisini toplumdışı, egoist içgüdülerine bırakacak ve iktidarını yerleştirmeyi amaçlayacaktır. Binlerce yıllık uygarlaştırma çabasıyla yok ettiğimiz *kaos* yeniden başlayacaktır."[35] Ayrıca bu tür denemelere tarihsel zamanlarda daha önce girişildiğini (Fransız Devrimi) ya da bunların Sovyet Devrimi'nde gerçekleşmekte olduğunu ekler. Hatta, "eğer dini Avrupa uygarlığımızın dışına atmayı istersek, bunu ancak *başka* bir *doktrinal sistemin* yardımıyla başarabiliriz ve bu sistem daha başından itibaren dinin psikolojik niteliklerinin tamamını benimseyecektir: kutsallık, katılık, hoşgörüsüzlük ve kendisini savunmak amacıyla dinin yaptığı gibi düşünmenin yasaklanması."[36] "İnsan ihtiyaçlarının, gerçekliğin bir parçasını oluşturduğunu"[37] ve bu nedenle de insanların arzularını gerçekleştirme eğilimlerinin ve korunma ihtiyaçlarının asla yok edilemeyeceğini unutmamak gerekir.

Freud'un düşüncesini *kısmen* ifade ettiğini daha önce söylediğimiz bu tez, (Freud'un ona karşı kendisini savunduğu ve Freud'u bunaltan, daha önce sözünü ettiğimiz yanın bizzat kendisi) oldukça sağlam ve dayanaklı gibi görünüyor. Bu tez her uygarlığın kaosa karşı mücadele olduğunu belirtir. Söz konusu mücadele tarihöncesi zamanlarda ortaya çıktığı ya da gerçekten varolmadığı haliyle koasa karşı yürütülen bir mücadele değil, ama ilksel kaos, ilkel düzensizlik, karışım, farklılaşmamış olma, ilk şiddet fantazmalarına karşı yürütülen bir mücadeledir. Kültür kendi karşıtından destek alır: Yazgının, yani nedensiz patlamaların, gürültünün ve hiçbir şey ifade etmeyen kızgınlığın betileri olan hayvansılıktan, doğadan. Kültür, şeyleri ve varlıkları düzene sokar, sınıflandırır, tanımlar. Kültür büyük düzenleyicidir. Ayrıca kültür, uzun bir sürede ve acılı bir şekilde mağlup edilen, geri püskürtülen ve bastırılanın, orada, uçurumun dibinde kaynayıp durmakta olduğunu ve yeniden ortaya çıkmaktan başka bir talebinin bulunmadığını bilir. Kaos gündelik yaşam dilinde sıkça kullanılan bir terimdir (ünlü birisi "ya ben ya da kaos!" diyordu), kaosun yerini karışıklık, anarşi, kargaşa, kozmopolitizm, kirlilik, yok edilmesi gereken bitler gibi terimler alabilir.[38] Her halükârda kaos hep aynı tehlikeye işaret eder: Her şeyin

35. S. Freud, *L'avenir d'une illusion*, a.g.y., s. 50. Altını biz çizdik.
36. S. Freud, a.g.y., s. 74. Altını biz çizdik.
37. S. Freud., a.g.y., s. 75.
38. Darquier de Pellepoix şöyle anlatıyordu: "Toplama kamplarında ve gaz odaların-

mümkün olabileceği ve "her zaman en kötü şeyin olacağından emin olunduğu", referansların, korunakların bulunmadığı bir dünya. Sartre'ın ifadesini başka bir bağlamda yeniden kullanacak olursak kaos, örgütlerin ve kurumların kendilerini üzerine inşa ettikleri "aşılmaz ufuk"tur. Bizi atalardan kalma korkumuza gönderir. Bu durumda kaosa karşı her korunma hoş gelmiştir.

Bu durumda, eğer din düzen faktörüyse, onu muhafaza etmek gerekir. Eğer yok edilirse, insanlar başka bir doktrinal sistem kurma zorunluluğuyla karşı karşıya kalır. Freud, burada çok önemli bir sorunu ele alır: Din düşünmeyi yasaklayan tek biçim değildir. Her *Weltanschauung* bu rolü yerine getirir.[39] Ayrıca tam da bu nedenlerle Freud, psikanalizin bunlardan biri haline gelmesi fikrine karşı çıkacaktır.[40] Oysa insanlık, dünya görüşü, yani sağlam destek noktaları, hakikatin mührünü taşıyan yanıtlar olmaksızın yaşayamaz. Dolayısıyla insanlar bir anlayışın yerine bir başka anlayışı geçirmekte yaptıkları kadar başka hiçbir şeyde aceleci davranmayacaktır. Bu yeni anlayışsa ilk oluşturum yasalarına uymak zorunda kalacaktır: dogmatizm, sözcelerin kutsal karakteri ve estetizm. (Paranoyak karakterli) bu yeni sistemin daha kapalı bir sistem olacağını, yoruma daha az imkân tanıyacağını, transandantal bir varlık tarafından değil, etten kemikten bireyler tarafından oluşturulmuş olacağını ve bu yüzden de eleştirilebilir olduğunu (Bu sistemi kuran bireylerin yeni tanrılara dönüştürülmemesi koşuluyla; örneğin Sovyetler Birliği Marx, Lenin ya da Stalin'i, Çin ise Mao'yu yeni tanrılara dönüştürmekten kendilerini mahrum etmediler) ekleyelim. Sistemin kapalılığının bir başka nedeniyse yeniliğidir. Her sistem başlangıcında öncelikle yasaklayıcıdır. Dinin yaptığı gibi, sistem de, yalnızca insanlar ona alıştıklarında arzularını gerçekleştirme imkânı bulmalarına olanak tanır. Freud'un yazdığı gibi: "Rahiplerin, kitlelerin dine boyun eğmesini, yalnızca insanların içgüdüleri karşısında verdikleri büyük ödünler pahasına sürekli kılabildikleri herkes tarafından bilinen bir şeydir."[41] Freud'un ikizi bize insanların bir *Weltanscha-*

---

da yalnızca bitleri öldürdük." Darquier'e göre bu, Yahudilerin zararlı böceklerden başka bir şey olmadığının kanıtıdır.

39. "Dünya görüşünün, varoluşumuzla ilgili tüm sorunları tek bir ilkeye göre çözüme ulaştırma yeteneğine sahip entelektüel bir oluşturum olduğu kanısındayım. Bu yüzden bu anlayış, olası tüm sorulara yanıt verir ve bizi ilgilendiren her şeyin belirli bir yere konulmasına olanak tanır." S. Freud, *Nouvelles conférences sur la psychanalyse*, Idées, Gallimard, 1971, s. 208.

40. Uzmanlaşmış bilim olarak... analiz tikel bir dünya anlayışı yaratmaya hiçbir şekilde yeterli değildir, analiz bilimin kendisine sunduğu anlayışla uyum içinde olmak zorundadır. S. Freud, a.g.y., s. 209.

41. S. Freud, *L'avenir d'une illusion*, a.g.y, s. 54.

uung'un verdiği destekten kendilerini mahrum etmelerinin imkânsızlığından ve insanlar tarafından üretildikleri ve saflıkları, katılıkları ve acımasızlıklarıyla oluşum halinde oldukları için dinden daha korkunç felsefe sistemlerinin muhtemel ortaya çıkışından söz eder.[42]

Freud bu teze karşı üç argüman ileri sürer: 1° din, uygarlığın özsel bir zorunluluğu değildir; 2° din, yalnızca insanlığın evriminin bir aşamasıdır; 3° dinsel yanılsamadan özgürleşmeye imkân tanıyan başka bir eğitim süreci mümkündür.

1) Din "toplumdışı içgüdülerin bastırılmasına"[43] imkân tanımasına rağmen, çok sayıda kişinin uygarlıktan hoşnutsuz olmasını ve uygarlığı "kurtulunması gereken bir boyunduruk"[44] olarak görmesini engellemeyi başaramamıştır. Din, ötekini öldürmeye (bu, herkesin herkese karşı savaşına ve doğa durumuna dönüşe yol açardı) ilişkin "kültürel yasağı", insanlara "bu yasağı koyanın Tanrı olduğu"[45] güvencesini verdiği için onu "tamamen tikel bir görkemle" donatmaya hizmet etmiştir. Bunu yaparak din, kimi yasakların kutsal karakterinin diğer yasa ve kurumları da kapsamasını sağlar. Bu kapsanmaysa, söz konusu yasalar adaletsiz olabileceğinden ve bu nedenle de onlara karşı çıkılması gerekeceğinden, kötü bir sonuç doğurur. Din, iki türlü dezavantaj içerir:

a) temel işlevi insanları mutlu kılmak olmasına rağmen insanları mutlu kılamama,

b) yasakları kutsallaştırmak, şeyleri oldukları halleriyle korumak, oysa kuşkusuz bunları dönüştürmek gerekecektir. Din yok olacak olsaydı "insanlar bunların [yasaların ve buyrukların] onları denetlemekten daha ziyade kendi çıkarları için yaratıldıklarını anlayabilecek, onlar karşısında daha dostane bir tutum takınacak ve onları yok etmek yerine, yalnızca iyileştirmeyi amaçlayacaklardı. Buysa, insanları, uygarlığın üzerlerinde uyguladığı baskıyla uzlaşmaya götüren yolda önemli bir ilerleme olurdu."[46]

2) Din yalnızca tutkusal itkilere dayanmadığı, ama "belli belirsiz de olsa önemli tarihsel anıları" da (babanın katli ve bu katlin sonuçları,

42. Freud'un komünizm hakkında yaptığı ve Jones'un anlattığı şakayı anımsayalım: "Freud, geçenlerde ateşli bir komünistle karşılaştığını ve o günlerde söylendiği gibi, onun bolşevizmi benimsemesine ramak kaldığını anlatmıştı. Bu komünist ona bolşevizmin gelişinin biraz sefalete ve kaosa yol açacağını, ama bunları evrensel barışın, gönencin ve mutluluğun izleyeceğini söylemiş. Freud'sa ona şöyle dediğini ekler: 'Ona bu programın yarısına inandığımı söyledim'". E. Jones, *La vie et l'œuvre de Freud*, a.g.y., cilt II, s. 18.
43. S. Freud, a.g.y., s. 53.
44. S. Freud, a.g.y., s. 54.
45. S. Freud, a.g.y., s. 58.
46. S. Freud, a.g.y., s. 59.

babanın Tanrıya dönüştürülmesi ve iradesine saygı gösterilmesi) içerdiğinden dini yok etmek mümkün değildir: "Dolayısıyla dinsel doktrin bize tarihsel hakikati söyler, her ne kadar bu hakikat dönüştürülmüş ve kılık değiştirmiş bir biçim altında dile gelse de."[47] İnsanlığın aşamalarını çocuğun katettiği aşamalarla karşılaştırmak meşru olduğuna göre bir umut her şeye rağmen varolmaya devam eder. Oysa, her çocuk ancak büyüdüğünde yok olan bir nevroz aşamasını zorunlu olarak yaşayarak gerçekten insana dönüşebilir. "Aynı şekilde tüm insanlığın evrimi boyunca nevrozlara benzer durumlar yaşadığı ve dinin insanlığın saplantılı evrensel nevrozu olacağı kabul edilebilir. Çocuğun nevrozu gibi bu nevroz da Oedipus kompleksinden, çocuğun babayla ilişkilerinden türer. Bu kavramlar uyarınca dinin terk edilmesinin bir büyüme sürecinin ölümcül kaçınılmazlığıyla gerçekleşeceğini ve şimdi evrimin tam da bu aşamasında olduğumuzu öngörebiliriz."[48] Bu perspektifte Freudcu düşüncenin sürekliliğini koruyan bir boyutunu buluruz: Soyoluşsal açıklamalarla bireyoluşa ilişkin açıklamaların birbirine eklemlenmesi. Ama, bireyoluşun soyoluşumu ürettiği fikrini kabul etsek bile Freud'un argümanı çuvallar. Gerçekten de Freud insanda hiçbir şeyin yok olmadığını bize daha önce defalarca gösterdi: İnsan yetişkin hale gelse bile çocuk kaldığını, baba nostaljisini her zaman hissettiğini (Oedipus kompleksi bir gerilemeye uğrar, ama asla yok olmaz) ve evrensel nevroz olarak dine sığınmasının kimi zaman kişisel bir nevroza yakalanmasını engellemediğini gösterdi. Freud, çocuğun en sonunda olgunluğa ulaştığını farz ettirir (*Neue Folge Der Vorlesungen Zur Einführung in die Psychoanalyse*'de [Ruhçözümlemesine Yeni Giriş Konferansları] "her uygar bireyin çocukluktan olgunluğa geçmek için aşmak zorunda olduğu nevroz"dan söz ettiğinde Freud bu izleğe yeniden döner). Bununla birlikte Freud, bu fikrin doğru olmadığını ve bireyin kimi açılardan kırılgan ve kaygılı küçük insan olmaya devam ettiğini de iyi bilir. Dolayısıyla bu paragrafta okuru ikna etme arzusundan daha çok, kendi ikizinin argümanlarıyla sarsılmış Freud'un kendisini ikna etme arzusunu fark etmeye itiliriz.

3) Başka bir umut yardıma koşar: Eğer insanlar bir nevrozdan olduğu gibi dinden de (bir büyüme süreciyle) kurtulamıyorsa, bunu başka bir eğitim sayesinde peyderpey başarabilirler. "Pedagojik programlar çocuğun cinsel gelişimini geciktirmekten ve onu erkenden dinsel etkiye boyun eğdirmekten başka bir şeyle uğraşmaz,"[49] bu da, sağlıklı,

47. S. Freud, a.g.y., s. 60.
48. S. Freud, a.g.y., s. 61.
49. S. Freud, a.g.y., s. 67. Gerçekten de, çocuğun düşünce etkinliği, *teorik* etkinlik, "Çocuklar nereden geliyor?" sorusundan doğar. Çocuğun bu konuda kendisi için

"parlak zekâlı" bir çocuğu "zihinsel zayıflığa" yakalanmış ortalama bir yetişkine dönüştürür. Dolayısıyla din, düşünce süreçlerinin önünü keser ve bu, erkekler için olduğundan daha çok, cinsel yaşamla erkeklerden daha fazla ilgilenmelerine rağmen kadınlar için geçerlidir. Kadınların ve daha az sayıda olsa da erkeklerin sınırlı zekâsının bundan başka bir kökeni yoktur. Bu tip bir eğitimin yerine bireye kendisini daha güçlü hissetme ve "düşman bir evrende maceralara atılma" yetisine sahip olma imkânı tanıyacak "gerçeklik açısından" bir eğitim ikame edilmiş olsaydı, eğer bu birey entelektüel güçlerini (entelektüel güçler içgüdüsel güçlerle karşılaştırıldığında daha az ağırlığa sahip olsa bile) kullanmaya alışmış olsaydı, bu birey daha sıkı bir bilimsel tutumu peyderpey benimseyebilseydi, bu durumda (artık çocuksulaştırılmadığından ve korunmaya ihtiyacı olmadığından) dinden kendini kurtaracak, cinsellik karşısında daha az dizginlenecek ve düşünme uğraşından zevk alacaktır. Bu aldanmadan kurtulma sürecinin, bireyi, insanın ilk yanılsaması dinsel yanılsama olduğu ölçüde, dinsel yanılsamanın yanı sıra tüm diğer yanılsama biçimlerini de reddetmeye yönelteceğini ekleyelim.

Dinsel yanılsamanın yok edilmesinin gerekliliğini haklı göstermek için Freud'un ileri sürdüğü argümanlar Freud'un hasmının kullandığı argümanlar kadar kolaylıkla kabul görmez. Dinin, insan evriminde belirli ve sınırlı bir yer işgal edebileceği (bu, evrimci bir düşüncenin geçerlilik derecesini sorgulamayı göz ardı ederek ileri sürülür), insanların aşkın bir düzenin güvence altına almadığı geçici yasalara boyun eğebileceği, belirsizlik ve şüphe içinde yaşamayı kabul edebileceği ve şeyler karşısında bilimsel bir tutum takınabileceği kesin değildir. Bilim sorununa ilişkin olarak üç saptama yapılabilir:

a) İlk saptama Freud'un *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nin kaza-

---

oluşturduğu kavramlaştırmalar yanlış olsa da, "bu kavramlaştırmalar kökenlerini çocuğun organizmasında daha baştan iş başında olan cinsel itkinin bileşkelerinden aldıklarından" dolayı her zaman "bir hakikat payını" içlerinde taşırlar. Bu nedenle de teori adını hak ederler. Demek ki eğer çocuğun soruyu yanıtlamaya çalışması engellenir ya da ona "leylek masalıyla" aldatarak yanıt verilirse, çocuğun yalnızca cinsel etkinliği değil, düşünce etkinliği de engellenir. Freud bu bakış açısını "Les théories sexuelles infantiles"te ("Çocukluk Dönemindeki Cinselliğe İlişkin Teoriler") (1905) sergilemişti. F. Wedekind'in *L'éveil du printemps* başlıklı oyununa ilişkin 1907 yılında yaptığı yorumda Freud, bu sorunu yeniden ele aldı ve küçük bir erkek çocuğun külotlu çorap giymiş bacakların okul sıralarında dans ettiğini gördüğü rüya hakkında okulun "en azından kısmen bu çocuğun gözünde onu cinsel etkinlikten uzaklaştırmak için icat edilmiş olduğunu" not etti. Ayrıca, "okul zorbalığının gerisinde çocuğun gördüğü şeyin kadın olduğunu" da not etti. (F. Wedekind, *L'éveil du printemps* içinde, 1891, Gallimard, 1974, s. 102).

nılmış bilgilerini unutmasıyla (bastırmasıyla?) ilgidir. Freud bu eserde (kimi yöndeşmelere rağmen) bireysel psişe ile kolektif psişe arasında varolan farklılıkları oldukça ikna edici bir şekilde sergilemişti. Bu farklılıklar, kolektif davranışların daha kendiliğinden, şiddetli ve tepkici olmasına, inanca başvurmasına ve yanılsamaları harekete geçirmesine rağmen, bireysel davranışların tamamının daha fazla düşünülmüş olmasından ve temelde gerçeklik ilkesiyle yönlendirilmelerinden doğan farklılıklardır. Oysa, her şey sanki bu eser hiç yazılmamışçasına gelişir, örneğin kültür ve uygarlık sorunlarını ele almasına karşın Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde, grup davranışının hem bireysel davranıştan hem de bilimsel düzenden kaynaklandığı kanısını taşır ve bu iki tür davranış arasında sanki hiçbir farklılık yokmuş gibi yapar. Oysa, bir bireyin bürosunun sessizliğinde ilke olarak aklın yol göstericiliğinde hareket edebildiğini, bir kalabalığa karıştığında ya da iyi yapılanmış bir örgüte dahil olduğunda kendisini itkilere, kızgınlıklara ve bizzat grubun varlığının olanaklı kıldığı fantazmalara teslim ettiğini biz iyi biliyoruz (bunu öncelikle de Freud iyi bilmektedir): Söz konusu olan, yapısı ve içeriği grubun imgelemine ve grup üyeleri arasında kurulmuş olan ilişkilerin tipine bağlı olan fantazmalardır. (Bilinçdışına ilişkin öznel bir deneyime ve yinelenebilen tutkusal, parçalayıcı ve patolojik fenomenlere tikel bir dikkat gösteren kişilerin oluşturduğu) psikanaliz dernekleri bu açıdan örnek değeri taşır.[50] İlk çevrenin üyeleri arasındaki ilişkilerde ortaya çıkmış olan geçimsizlikleri biraz safça not eden Freud, bu konuda yanılmamıştı: "Bu çevreden ahlâki olarak uzaklaşmama yol açan iki olay, kötü belirtiler içermekteydi. Bu çevrenin üyeleri arasında, aynı zor ve zahmetli işe kendini adayan insanlar arasında varolması gereken dostane bir uyumu egemen kılmayı başaramadım. Ortak çalışmaya bağlı koşulların sayısız bahanesini yarattığı öncelik tartışmalarını önlemeyi başaramadım."[51]

b) Bir birey itkilerini tamamen düşüncenin hizmetine koşmayı kabul etse bile, bu hiçbir şekilde düşüncesinin tamamen *rasyonel* olduğu anlamına gelmeyecektir. Bu, bireyin tüm alanlarda, hakkında bilgi sahibi olduğu ve bu bilginin uygulamasını yaptığı alanlarda olduğu gibi,

50. Fransız psikanaliz dernekleri hakkında bkz., P. Castoriadis-Aulagnier: "Sociétés de psychanalyse et psychanalyse de société", *Topique*, n° 1; N. Perrier: "Histoire critique des institutions psychanalytiques", *Topique*, n° 2; M. ve E. Enriquez: "Le psychanalyste et son institution", *Topique*, n° 6; ayrıca bkz., *Nouvelle Revue de Psychanalyse: Regards sur la psychanalyse en France*'ın 20. sayısı, Gallimard, 1979.

51. S. Freud, "Contribution à l'histoire du mouvement psychanaltique", *Cinq leçons sur la psychanalsye* içinde, Petite Bibliothèque Payot, 1966, s. 95.

hakkında yalnızca belli belirsiz, sezgisel ve kulağa çalınan sözlerle edindiği bir bilgiye sahip olduğu alanlarda da serinkanlı ve benzer bir şekilde düşünebildiğini farz etmek olurdu. Oysa bir bilim dalında çok fazla niteliğe sahip olan, ama kendilerine tamamen yabancı araştırma alanları hakkında hemen hemen en alakasız şeyleri (ve tartışmaya yer vermeyecek tarzda) söylemeye başlayan bilginlere ilişkin gündelik deneyime sahibiz. Bu fenomen, biyologların kendilerini felsefecilere ve sosyologlara, iktisatçıların kendilerini yöneticilere, edebiyatçıların kendilerini psikanalizcilere (ya da tam tersi) ve psikanalizcilerin kendilerini akıl hocalarına dönüştürdüğü Fransa'da özellikle aşikârdır. Bu konuda ısrar etmek gereksiz, çünkü bu fenomenler, dolambaçlı yollara başvurmadan düşünen her birey için geçerlidir (en azından bunu diliyoruz).[52] Buna karşın, sınırlı bir alanda uygulanan tek bir düşüncede farklı zihinsel kategorilerin nasıl bir arada varolabildiğini not etmek önemlidir.

Örneğin G. Simon, Kepler'i konu alan çalışmasında, Kepler'in modern astronomiyi kurarken ezoterik düşünme kiplerini nasıl çatışma yaşamadan kullanmaya (söz gelimi, "dünyanın bir ruhunun olduğuna ve dünyanın bu ruhunun gerçeğe benzerliğini keşfettiğine"[53] inanarak) devam edebildiğini göstermişti. Aynı şekilde, insanlık için pozitif bir çağın kaçınılmaz gelişini önceden haber veren Comte'un yapıtında da, onun geleceğin insanlığının büyük rahibesi olarak göreceği Clotilde de Vaux'ya beslediği idealleştirilmiş aşkla somutluk kazanacak mistik bir yan bulabilir miyiz? Bilimsel tin, dinsel tin (insanlık dini) ve aşka dayalı büyülenme, bir tek ve aynı düşüncenin oluşturulmasında birlikte varolabilir. Ne de olsa tamamen bilimsel olmak isteyen Freud'un kendisi de pozitif bilime karşı "popüler batıl inançların" yanında yer almış (*Düşlerin Yorumu*'na Önsöz) ve gizlicilikle ilgilenmişti.

c) Freud'un anladığı şekildeki bilime övgü bizi artık tatmin edemez. Marcuse, "Uygarlığın bugünkü durumunda rasyonalizmin ilerlemeci düşüncelerini yalnızca radikal bir şekilde yeniden biçimlendirildiklerinde kullanabiliriz" dediğinde tamamen yeni bir perspektifi destekler ve geliştirir. "Bilimin ve dinin rolü ve karşılıklı ilişkileri değişti. Bu çağı tanımlayan, insanın ve doğanın toptan seferber edilmesi çerçevesinde, bilim en yıkıcı araçlardan biridir, bilim insanı korkudan

52. Bu konuda bkz., ilginç olmamakla beraber iddialı olan bazı eserleri yıkıcı bir alayla eleştiren 1980 yılı ocak ayında yayımlanmış *Critique*'in özel sayısı, *Le comble du vide*.

53. G. Simon, *Kepler astrologue, astronome*, Gallimard, 1980.

özgürleştirmeye ilişkin yüce vaadini gerçekleştirememiştir."[54] Bu satırları yazarak Marcuse, gerçeğin matematikleştirilmesini üretimci toplumun doğuşuna öncülük eden ve insanın yabancılaşmasını pekiştiren biçimlerden biri olarak gören bilimsel özeleştiri akımının sözcüsü haline gelir. Yakın tarihli araştırmalar (Detienne ve Vernant'ın araştırmaları) gibi daha eski araştırmalar da (örneğin Koyré'ninkiler), Athena'nın Zeus'un zihninden doğmasına benzer bir şekilde aklın da insanın zihninden tamamen donanmış olarak çıktığına ilişkin yaygın fikri eleştirmiş ve tam aksine "rasyonel düzenin"[55] toplumsal ve kültürel bir mücadelenin ardından bir yandan *metis*'in, "öte yandan Aristotelesçi fiziğin" yıkıntıları üzerine inşa edildiği süreci gözler önüne sermiştir. Eğer *metis* "esneklik ve çokbiçimlilik, ikiyüzlülük ve iki anlama gelebilirlik, devriklik ve tersine çevirme" ile ilintiliyse, "düz, doğru ve tekanlamlıyla karşıtlık içinde eğriye, kıvrıntılıya, dolambaçlıya ve muğlaklığa atfedilen kimi değerleri"[56] içeriyorsa, "oluş, kavranabilir ve algılanabilir arasında radikal bir ikilik olduğunu varsayan"[57] (Platon'un en yetkin temsilcisi olduğu) Yunan felsefecisinin "entelektüel evreninin" doğabilmesi için *metis*'in yok olması gerekecektir. Aynı şekilde modern (Galileocu) bilimin gelişebilmesi için, kurucularının, kimi yanlış teorileri düzeltmek ya da yerlerine daha iyilerini koymak amacıyla eleştirmeye ve onlara karşı mücadele etmeye değil, ama tamamıyla başka bir şey yapmaya muktedir olmaları gerekmişti. "*Bir dünyayı yok etmek ve onun yerine bir başka dünya koymak zorundaydılar.* Bizzat zekâmızın yapısını yeniden biçimlendirmek, onun kavramlarını yeniden biçimlendirmek ve gözden geçirmek, Varlığı yeni bir tarzda ele almak, yeni bir bilgi kavramı ve yeni bir bilim kavramı geliştirmek ve hatta hemen hemen doğal bir bakış açısının yerine hiç de doğal olmayan, ortak duyuya dayalı bir bakış açısını ikame etmek zorundaydılar."[58] Demek ki Platoncu ve Galileocu bilim, bizzat diğer düşüncelerin ve diğer davranışların yıkımı çalışması aracılığıyla geliştirildi. Bu bilim ne saf ne de ebedi bir şey sunar, yalnızca diğer entelektüel yapıların ve diğer zihinsel kategorilerin gelişip serpilmesini sürekli bir şekilde engelleyerek yaşayabilir. Bilinç biliminin ve psikiyatrik hastalık biliminin eleştirisinden ve onların yok edilmesinden hareketle (kimi

54. H. Marcuse, *Éros et civilisation*, a.g.y., s. 71. [*Eros ve Uygarlık*, çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yay., 1995]
55. M. Tibon-Cornillot: "L'ordre rationnel et son destin", *Connexions*, n° 27, 1979.
56. M. Detienne ve J.-Pierre Vernant, *Les Ruses de l'intelligence, La metis des Grecs*, a.g.y., s. 55.
57. M. Detienne ve J.-Pierre Vernant, a.g.y., s. 297.
58. A. Koyré, *Études d'histoire de la pensée scientifique*, P.U.F., 1973, s. 151.

açılardan Yunan *metis*'iyle ve Aristotelesçi fizikle benzerlikler gösteren) bir bilimin yaratılmasına katkıda bulunan Freud, buna karşı duyarlı olabilirdi.

Demek ki Batılı rasyonel bilim, toplumlarımızın eski düşünme, isteme ve yaşama tarzlarına karşı ve aynı zamanda Batılı olmayan toplumların varolma ve düşünme tarzlarına karşı bir *savaş silahı* olarak ortaya çıkar. Standartlaşmış, öngörülebilir, programlanabilir davranışları yaygınlaştırmayı amaçlar. Bu bakımdan Batılı rasyonel bilim, Freud'un yadsımalarına rağmen, belki de bizim yanılsamalarımızın en büyüğüdür. Eninde sonunda başka tür bir bilim, psikanalitik araştırmayla geliştirilen öğeler ve teoriler sayesinde yeniden biçimlendirilmiş bir bilim söz konusu olsa bile, bu bilimin gelecek pedagojik programlara referans olarak hizmet edebileceği de kesin değildir. Çünkü eğer kimi bilgileri dışlayan bir pedagoji, bilginin aktarılmasına ya da deneyimin üstlenilmesine ilişkin kimi kiplikleri içeriyorsa, bu, söz konusu bilginin kendisinin de kolektif gösterimlere ve belli bir çağın egemen düşüncelerine bağlı olmasından ve toplumsal bedeni sarsan güç ilişkilerini ve çatışmaları kendi tarzında deneyimlemesindendir. Dolayısıyla, pedagojik kurumların bilimsel düşüncenin tüm diğer erginlenme biçimlerini benimsetmeye karar vermesi için hiçbir neden yoktur. Freud, dünyanın eğitimle değiştirilebileceğine ilişkin yaygın yanılsamanın tuzağına düşer. Sorun daha karmaşıktır. Bu karmaşıklığın farkında olmasına rağmen Freud belki de *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* ile bilimin de insanlığın mutsuzluğunun kurucu bir etmeni olduğunu fark etmek zorunda kalacağı anı mümkün olduğunca geciktirmek için bunu yadsır gibi yapar.

IV

Uygarlık ve hoşnutsuzlukları

Zorunlu yanılsamadan yapılaştırıcı suçluluğa ve uygarlığın ufku olarak yıkıma

Bir Yanılsamanın Geleceği'nin son satırları insanın yansız bilimsel düşünce aracılığıyla hem kendisiyle hem de benzerleriyle barışması umudu olarak algılanabilir. Bu perspektifte kültür, insanların topluluk halinde yaşamak ve düşüncenin ve insanlararası dayanışmanın oluşturulması için gerekli gibi görünen kurumların aşamalı olarak yeniden yapılandırılması için kabul ettikleri feragatlerin toplamından başka bir şey olamayacaktır. Burada, insanlığın trajik yazgısının hiçbir izine rastlanmaz. Daha önce yapmaya çalıştığımız gibi, Freud'un kullandığı argümanlardan daha çok, onun hasmının eleştirilerine kulak vermek bize düşüyor.

Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları'ile birlikte hava değişir. Artık ne ufukta beliren barış umudu, ne bilimsel çağa en sonunda ulaşmış bir

uygarlıktan emin olma hali ne de kendisinden emin görünmek isteyen ve hakikatin taşıyıcılığını yapan bir düşünceyi ifade eden normatif üslup vardır. Bunun tam tersine, bu yapıt bizzat uygarlaştırıcı süreç nedeniyle insan türünün sonunun gelmesi olasılığını ele aldığından, *trajedi* göstergesi altında yerini alır. Üstelik bu metinde Freud, bu tür bir düşüncenin gerekliliği konusunda sürekli kuşkuya düşer: "Hiçbir yapıt", diye yazar Freud, "bu yapıtın yapmış olduğu gibi bana herkesin bildiği bir şeyi söylediğime, daha açık bir ifadeyle herkes için aşikâr olan şeylerden söz ettiğime dair bu kadar güçlü bir duygu yaşatmamıştı."[1] Freud betimlemelerin içinde yiter, söylemek isteği şey konusunda kararsızlığa düşer, daha önce yazdığı eserlerinin pek çoğuna başvurur ve onlardaki verileri yeniden kullanır. *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* çoğunlukla bilimsel bir yapıt değil, bir "felsefi fantezi" gibi görünür. Bu eseri okurken, Freud'un bu incelemeyi yazmaya kendisini mecbur hissetmesinin yanı sıra, sanki söylemekte olduğu şeyi efsunlamayı, söylediklerinin gelişimini boşunalıkla damgalamayı ve bir şekilde söylediklerinin tasvibini ya da onlara bir katılımdan çok onlara karşı şiddetli eleştirileri ve tepkileri kışkırtmayı arzuluyormuşçasına eserinin "değerini düşürmek" istediği duygusuna kapılmaktan kendimizi alamayız.

Bu yüzden de söz konusu eser yayımlandığında kayıtsız bir kibarlıkla ya da (özellikle de W. Reich tarafından) sert eleştirilerle karşılaştı ve daha sonra analitik düşünce tarafından kelimenin tam anlamıyla "bastırıldı." Bu eserin yeniden yaşamaya başlaması ve uygarlaştırıcı çalışmanın yıkıcı sonuçları hakkında yapılmış en ağır saptama olarak kabul edilebilmesi için N. Brown'ın *Ölüme Karşı Hayat** hakkındaki eserinin yayımlanması, *Eros ve Uygarlık*'ın Marcuse'cü tarzda yeniden ele alınması ve deformasyona uğratılması ve 1968 olaylarının ortaya çıkması gerekti. Ayrıca, eserin etkisi oldukça kısa sürdü, "Mesajı"nın üstü hızlı bir şekilde örtüldü. "Bu metnin özgün bir düşüncenin temellerini attığını"[2] düşünen A. Green gibi sayılı birkaç psikanalist varsa da, çoğunluk "Freud'un sosyolojik yönelimli yazılarının onun devasa yapıtının en zayıf kısmını oluşturduğunu"[3] düşünmeye devam ediyor. Freud, Lou Andreas-Salomé'ye, "Bu kitap uygarlığı, suçluluk duygusunu, mutluluğu ve aynı türden yüceltilmiş şeyleri konu alıyor ve bu kitabımı genellikle bir tür iç zorunluluktan doğmuş daha önceki

1. S. Freud, *Malaise dans la civilisation*, P.U.F., 1970, s. 70.

* *Ölüme Karşı Hayat-Tarihin Psikanalitik Anlamı*, Norman O. Brown, çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1996.

2. A. Green, "Le nouveau malaise dans la civilisation", *Critique*, n° 348, 1976, s. 474.

3. A.g.y.

çalışmalarımla karşılaştırdığımda tamamen gereksiz bir yapıt olduğunu, kuşkusuz haklı olarak düşünüyorum. Ama başka ne yapabilirdim? Bütün gün sigara içip kâğıt oynamak da mümkün değil. Artık uzun yürüyüşler yapamıyorum, okunan şeylerin çoğu artık beni ilgilendirmiyor. Yazıyorum ve böylece zaman çok hoş bir biçimde geçiyor. Kendimi bu çalışmaya verdiğimde en sıradan gerçeklikleri keşfettim,"[4] diye yazdığında belki de bu kişiler Freud'a hak vermişlerdir.

Buna karşın *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nı nükteli ve alaylı bir tarzda sunan (Freud'u özel olarak etkilemiş olan birisine yazılmış) bu mektup parçası iyi okunursa, terimlerden bazıları dikkati çeker. Freud *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde ele aldığı konuyu neredeyse tamamen yeniden ele almasına rağmen bu çalışma bir "iç zorunluluktan" doğmayacaktır; Freud gibi birisinin çok da ilginç bulmadığı bir konuyu iki yıl arayla iki kez inceliyor olmasına Ionesco'nun bir karakteri "ne kadar tuhaf!" diyecektir; ve "Die 'kulturelle' Sexual moral und die moderne Nervosität" ["Uygarlaşmış Cinsel Ahlâk ve Modern Zamanlarda Sinir Hastalığı"] adlı metninin daha 1908 yılından itibaren onun uygarlık sorununa gösterdiği ilgiyi açığa vurduğunu da hatırlarsak durum daha da tuhaflaşacaktır. Zaman geçirmek için yapılan bir şey söz konusu ("zaman çok hoş bir biçimde geçiyor"), yeni şeyler keşfedilmiyor ("en sıradan gerçeklikleri keşfettim"), oysa metin ne daha az hoş ne de daha az eğlendiricidir ve dile getirdiği sıradan gerçeklikler (insan türünün olası yıkımı) özellikle de zaptedilmiş bu kadar yoğun şiddetten önce dile getirilmiş olduklarından dolayı "salon görüşleri" olarak nitelenebilecek görüşler değildir. Bize göre, Freud'un bilinçsizce yadsımayı arzuladığı anlamlandırmanın kaynağı, bu çalışmayla sigara içme ya da kâğıt oynama edimi arasında yaptığı karşılaştırmada bulunmaktadır. Çünkü, kansere yakalanmış bir varlık için sigara içmek hiç de sıradan bir etkinlik değildir. Sigara içmek, uyuşturucu kullanmak (*Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nda uzun uzadıya uyuşturucudan söz eder) hem acıların dindirilmesini kolaylaştırır hem de ölümle oyun oynamayı. Kâğıt oyunlarına gelince, hangi oyun söz konusu olursa olsun, kâğıt oyunu rastlantıyla dağıtılan kâğıtları denetim altına alma edimidir. Bu anlamda kâğıt oyunu genellikle, "rastlantısalı ortadan kaldırmayı" amaçlar. Yadsımakla birlikte, bir biçimde, Freud'un bize söylediği, kitabının ölümden ve yıkımdan, yani *trajik* olandan ve *şiddet*ten, her insanın genellikle yadsımaya ya da savuşturmaya çalıştığı şeyden söz ettiğidir. Üstelik, Freud için önemli bir yapıt söz konusu olmamış olsaydı, ne-

4. Lettre à Lou Andreas-Salomé, L. Andreas-Salomé: *Correspondance avec Sigmund Freud*'da, Gallimard, 1970, s. 225.

den görüş alışverişinde bulunmayı bu kadar çok sevdiği Lou Andreas Salomé'ye yanıt vermekte bu kadar gecikmişti? Gerçekten de Freud'un mektubu şu sözcüklerle başlar: "Alışıldık basiretliliğinizle neden uzun süredir size yanıt veremediğimi sezinlemişsinizdir. Anna size bir şey üzerinde çalıştığımı bildirmişti ve bugün son tümceyi, burada bu çalışmayı –kütüphanesiz bu ne kadar mümkün olursa o şekilde– sona erdirecek tümceyi yazdım." Eserini bitirir bitirmez Freud, bunu, Lou Andreas Salomé'ye bildirme ihtiyacı duyar. Bu ne acelecilik, oysa eser yalnızca "sıradan gerçekliklere" ulaşan bir eser olarak kabul ediliyor! Üstelik, aynı mektubun izleyen paragrafı, Thomas Mann'ın Freud üzerine yazdığı denemeye gönderme yapıyor: *Modern Uygarlık Tarihinde Freud'un Yeri* adlı denemede Mann, Freud'a "Alman tinsel yaşamında bir yer verir", bu ifade Freud'un gönlünde taht kurar. Öyle görünüyor ki, zamanının en büyük Alman yazarının övgü dolu bir metnini dikkate alan birisinin *aynı zamanda* yalnızca "çok sıradan gerçeklikler" hakkında yazdığını, başka bir ifadeyle kendisine yöneltilen beğeniyi geçersiz kılabilecek bir eser ortaya çıkarmaktan başka bir şey yapmadığını düşünmesi çok şaşırtıcıdır. Bu yüzden, tersine, bu övgünün hatırlatılmasını, tamamlanan yapıtın övgüye değer bulunulan diğer yapıtların düzeyinde olduğunun göstergesi olarak düşünmek gerekir. Üstelik Freud'un yapıtının başında *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nin eline geçmesinden sonra R. Rolland'ın kendisine sözünü ettiği "okyanusvari duygu"yu tartışma cesareti göstermek için aldığı önlem[5] (çünkü, bunu yaparak en iyi dostlarından birini büyük bir hayal kırıklığına uğratma riskini göze alıyordu) hatırlanacak olursa, yapıtın Freud için kendisine itiraf edemediği kadar önemli olduğunu düşünebiliriz.

Tüm bu ihtiyat, bu "pişmanlıklar, bu şüpheler, bu çekingenlikler" (Valéry) Freud'un bu yapıtla aldığı devasa riskten kaynaklanır: *Ölüm itkisi*ne dair "spekülatif" hipotezin kültür ve uygarlık alanına uygulanması. Bu hipotez, Freud'u daha önce hem ikinci topiği inşa etmeye hem de özgül olarak kerteler arasında Ben'in oynadığı rolü tamamen dönüştürmeye yöneltmişti. Aynı hipotez eğer şimdi ölüm itkisiyle ya-

5. "'Okyanusvari' olarak nitelediğiniz bir duygu hakkında bana söylediğiniz şeyler beni rahat bırakmadı. Şu an önümde duran henüz tamamlanmamış bir yapıtta önerinizi hareket noktası olarak alıyorum ve onu psikolojimiz açısından yorumlamaya çalışıyorum... Aynı zamanda bir kuşkuya kapıldım: Bana özel olarak ilettiğiniz bir şeyi kamusal olarak kullanmaya hakkım var mı? Bunun sizi rahatsız etmesi beni şaşırtmayacaktır ve eğer durum buysa, onu bu anıştırıcı tarzda bile olsa kullanmaktan vazgeçmem gerekecek." Lettre à R. Rolland, 14.7.1929, S. Freud, *Correspondance*'da, Gallimard, 1966, s. 423. Freud-R. Rolland arasındaki ilişkiler konusunda D. J. Fischer'in mükemmel makalesine başvurulabilir: "L'animal terrestre et son grand ami océanique", *Topique*, n° 18, 1977.

şam itkisi arasındaki mücadelenin ayrıcalıklı sahnesi haline gelen toplumsalın alanını işgal etmeye başlamaktaysa, bu "spekülasyon"dan doğmuş fantezinin uygarlığın oluşumunun, işleyişinin ve yıkımının düzenleyici bir ilkesine dönüştüğü anlamına gelir. Bu ilkeye başvurmadan hiçbir şey açıklanamaz. Freud'un teorisinin, kendisindeki gerileyici bir gelişim aşaması olarak tanımladığı şeyden kaynaklanan gerçek bir altüst oluşuna tanık olmaktayız. "İlgim doğa bilimleri, tıp ve psikoterapi etrafında tüm yaşam boyu sürecek bir tur attı ve sonra çok öncelerden beri, yani düşünme yaşına ulaştığımdan beri beni büyüleyen kültürel sorunlara yöneldi."[6] Ama bu altüst oluş kendisini yalnızca kültürel fenomenlere yönelik bir ilgi şeklinde değil, aynı zamanda özellikle iki itkinin (bu iki itkiden en etkilisi ölüm itkisidir; hem bizim hem de özellikle Freud'un kendisi açısından düşüncesinin skandal yaratıcı niteliği de bundan kaynaklanır) *dünyanın tüm dokusu*nda (tür, bireyselliği içinde insan ve toplumsal) işe koşulmasıyla ifade eder. Freud'un ulaştığı *bütünleştirici* bir teoridir ve bu teori Eros'un umutsuz çabalarına rağmen ölüm itkisinin olası zaferinin teorisidir. Şimdi, Freud'u çalışmasını önemsiz göstermeye iten nedenleri kabul etmek daha kolaydır. Entelektüel cesaretine rağmen keşfettiği şeyler Freud'u korkutmuş olmalı. Bu kaygıya ilişkin iki ek semptomdan söz edilebilir: Bu hipotezi 1920 yılında *Haz İlkesinin Ötesinde*'de formülleştirmiş olmasına rağmen Freud, onu 1921 yılında yayımlanan *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nde kullanmaz. Freud'un "nefret etmedeki aceleciliğimiz" sorununu ele aldığında yazdığı bir tek dipnot, *Haz İlkesinin Ötesinde*'nin hipotezini anımsatır. "Yeni bir yayında, *Haz İlkesinin Ötesinde*'de sevmek-nefret etmek kutupsallığını yaşam ve ölüm itkileri arasında olduğu ileri sürülen karşıtlığa bağlamayı ve cinsel itkileri yaşam ve ölüm itkilerinin en katıksız temsilcileri olarak koyutlamayı denedim."[7] Aynı şekilde, açıkça kültürü ve dinsel yanılsamaları ele almasına rağmen Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde ölüm itkisine bir tek gönderme bile yapmayacaktır. Dolayısıyla, Freud'un düşüncesinde hakiki bir kopuşa tanık oluruz.

6. S. Freud, *Ma vie et la psychanalyse*, Idées, Gallimard, 1950, s. 70-71.
7. S. Freud, *Psychologie des foules*..., a.g.y., s. 164'teki dipnot.

Yapıt, özgünlükleriyle göz kamaştırmayan genel kanıları sunarak temkinli bir şekilde başlar. "Okyanusvari duygu"nun kökeni üzerine ve bu duygunun *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde daha önce ele alınmış dinsel düşüncelerin oluşumunda oynadığı olası rol üzerine bir tartışmanın ardından Freud, tatmin edici hiçbir yanıta ulaşamayacağını ve ayrıca da "dinsel sistem uyarınca" varolduğunu düşündüğü insan yaşamının *amacını* ele alır. (Kendisine dinle arasındaki hesabın tamamen görülmesi olanağı tanıyan) bu sorunu sert bir şekilde çözümleyerek onun yerine şu sorunu ikame eder: İnsanlar yaşamdan ne bekler? Neye ulaşmak isterler? Yanıt oldukça aşikârdır: İnsanların hepsi mutluluğa ulaşmak ve onu muhafaza etmek ister. Demek ki "yaşamın anlamını belirleyen, haz ilkesinden başka bir şey değildir."[8] Bu mutluluk, "yüksek bir gerilim düzeyine ulaşmış ihtiyaçların genellikle ani bir tatmininden doğar ve doğası gereği yalnızca önemsiz fenomenler şeklinde varolması mümkündür... Haz ilkesinin arzulatmış olduğu bir durumun süreklilik göstermesi olsa olsa sıradan bir mutluluğa yol açar... Dolayısıyla mutluluk yetilerimiz doğamız gereği zaten sınırlandırılmıştır,"[9] diye ekler. İlginç bir olguyu not edelim: Freud mutluluğu uzun uzadıya ele almaz. Bunun tam tersine, hızlı bir şekilde, tüm insanların gündelik temel mutsuzluk deneyimini ele alır: "Yok olmaya yazgılanmış"[10] bedendeki mutsuzluk, "bizi yok etmeye" kararlı doğal güçlerle karşılaşmamızın neden olduğu mutsuzluk, benzerlerimizle girdiğimiz ilişkilerin yol açtığı mutsuzluk. Freud sayfalar boyunca, kendi bakış açısına göre, "herkesin zaten bildiğini" tekrarlamak için, yani acıdan sakınabilmek için kullanılan farklı tekniklerin (ötekinden uzaklaşma, uyuşturucu, sanat...) sınırsız bir listesini oluşturmak için boşuna çabalayıp duracaktır. Bununla birlikte, çalışma, sanat ve "cinsel nesnenin özniteliği" olarak güzellik hakkındaki kimi saptamaları dikkati çeker. Ama bu saptamalar da aydınlatıcı olmanın ötesine geçmez. Bu saptamalar okurların onlara bağlanmalarını engeller. Bu saptamalar, yalnızca insanlar arasındaki ilişkilerin incelenmesi için ve dinin insanın uygun bir acıdan sakınma tekniğini özgürce seçmesini engellediğini göstererek dine öldürücü son darbeyi indirmek için aksesuar olarak orada bulunur.

III. Bölüm'de Freud en sonunda konunun can alıcı noktasına gel-

8. S. Freud, *Malaise dans la civilisation*, a.g.y., s. 20.

9. S. Freud, a.g.y., s. 20-21. Freud, Goethe'nin tümcesini alıntılar: "Hiçbir şey birbirini izleyen güzel günlere katlanmaktan daha zor değildir". Bu mutluluk teorisini iktisatçıların çok değer verdiği marjinal yararlılık teorisiyle karşılaştırmak ilginç olurdu.

10. S. Freud, a.g.y., s. 20.

miş gibidir, çünkü toplumsal kökenli acının, yani uygarlığın parçası oluşumuzdan türeyen acının kaynağını ele alacağını belirtir. Yine de ölüm itkisinin ele alınmaya başlanması için beşinci bölümü[11] beklemek gerekecektir. Sanki ölüm itkisinin merkezi karakterinin altını çizmek için Freud bu konuya yalnızca yapıtın ortasında söz verebilmiş gibidir. Freud'un üçüncü ve dördüncü bölümde değindiği konular, *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde ele alınmış düşünceler açısından tamamen yeni şeyler gibi görünmez. Bu açıdan biz de, ele alınan temalardan o zamana kadar hiç bilinmeyen boyutları gözler önüne seren temaların dışında kalanları kısaca hatırlatmakla yetineceğiz.

Çok önemli ihtiyaçlarımızın tatmininden vazgeçmek türünden vazgeçmeleri gerektirdiğinden, bu nedenle de nevrozların çoğalmasının nedeni olduğundan, "sefaletimizden, büyük ölçüde"[12] uygarlığı sorumlu tutarız. Üstelik bu uygarlık insanlığa doğayı tahakkümü altına alma imkânı tanıyan ve insanları yeni tanrılara dönüştüren bilimlerin ve tekniklerin gelişimini desteklemiştir. Ama bu tahakküm bir başka hayal kırıklığının nedenidir: İlerleme, insanları olduklarından daha mutlu kılamadı ve onların "yaşamdan bekledikleri güçlerin oranı"[13] hatırı sayılır bir şekilde artmadı. İnsanın yanılsamalarından kurtulacağı, yalnızca kendi zekâsına güveneceği ve Freud gibi "arzulardan vazgeçmenin ve yazgıya boyun eğmenin avukatına"[14] dönüşeceği bilimsel bir gelecek vaat eden *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nin iyimserliği son bulur. İnsan, sanki sefaletin nesnel bir ölçütü olabilirmişçesine ve sanki birey "mutluluk duygusunun ve mutsuzluk duygusunun tamamen öznel şeyler olduğunu" bilmiyormuşçasına, uygarlığı kendi sefaletinin sorumlusu kılan dik başlı bir bireydir.

Uygarlık nedir? Tanım, *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde yapılan tanıma yakındır: Uygarlık terimi, kuruluşları bizi atalarımızın hayvansı durumundan uzaklaştıran iki amaca, yani insanın doğaya karşı korunmasına ve insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine hizmet eden yapıtların ve örgütlenmelerin hepsini kapsar.[15] Uygarlığın en az itiraz edilebilir boyutunu temsil eden amaçlardan birinin üzerinde duralım. Hatırı sayılır ilerlemeler gerçekleştirildi, başka ilerlemeler de gerçekleşecek ve bu ilerlemeler "insanın yüce niteliklerini artırmaya devam edecek."[16] *Yararlı* üretimler artacak, güzellik, temizlik ve düzen ölüm-

11. Eser sekiz bölümden oluşur.
12. S. Freud, a.g.y., s. 33.
13. S. Freud, a.g.y., s. 34-35.
14. S. Freud, *L'avenir d'une illusion*, a.g.y., s. 52.
15. S. Freud, *Malaise dans la civilisation*, a.g.y., s. 37.
16. S. Freud, a.g.y., s. 39-40.

lülerin hepsinin gitgide daha fazla talep ettiği göstergelere dönüşecek. Bu ekonomik, teknik ya da örgütsel anlamdaki maddi gelişmelere entelektüel ve sanatsal üretimleri ("insanların yaşamında yönlendirici bir role sahip"[17] düşüncelerin dünyası) ve özellikle de tinin en üstün etkinliğine tanıklık eden dini ve felsefi sistemleri eklemek gerekir.

Bu maddi ve entelektüel ilerlemeler konusunda hiçbir şüphe yoktur ve onlar açısından dile getirilebilecek az çok nüanslı yargı ne olursa olsun, "bu gelişmelerin varolmasının, daha özgül olarak da onların baskınlığının, gelişmiş bir kültür düzeyine ulaşıldığı anlamına geldiğini kabul etmek zorundayız."[18]

İkinci yan, yani insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine ilişkin boyuta ise birincisine katıldığımız kolaylıkla katılamayız. Düzenleme, "Hukuk olarak topluluğun iktidarı,"[19] "kolektif iktidarın bireysel gücün yerine geçirilmesi"[20] anlamına gelir. Topluluk halinde yaşam yalnızca bu yaşamda keyfi olanı ve ehlileştirilmemiş itkileri baskın hale getiren ilişkilerin değil, ama hem herkese yerinin neresi olduğunu gösteren, hem de herkesin yükümlülüklerinin ve görevlerinin ne olduğunu belirten *kodlanmış* ilişkilerin hüküm sürmesi koşuluyla mümkündür. Hukuk peyderpey mükemmelleşerek adil bir hukuka, yani "kurulmuş yasal düzenin asla bir kişinin yararına çiğnenemeyeceğini"[21] güvence altına alan bir hukuka dönüşecektir. Ama bunu yaparken hukuk bireysel özgürlüğü engeller. Bu da Freud'u ünlü ve genellikle nadiren yorumlanan tümcesini yazmaya iter: "Dolayısıyla, bireysel özgürlük hiç de kültürün ürettiği bir şey değildir."[22] Buna rağmen bireysel özgürlük üzerinde durulmayı da hak eder. Aslında özgürlük yalnızca iki durumda mevcuttur. İlk durumda özgürlük, benliğin herkese karşı olumlanması anlamına gelmesine rağmen, hayatta kalmak için yapılan sıradan mücadele biçimini aldığından ve insanı tamamen bilinmezci bir varlığa dönüştürdüğünden dolayı da gerçek özgürlük olarak kabul edilemeyeceği doğa durumunda mevcuttur. İkinci durumdaysa özgürlük, bireyin (ve grupların) adaletsiz ve kötü bulduğu kurumlara karşı giriştiği *başkaldırı* hareketinde mevcuttur. Freud'a göre, "hangi yöntemle olursa olsun, insanı, kendi doğasını beyaz karıncanın doğasıyla değiş tokuş etmeye yöneltmek mümkün değildir; insan her zaman kitlenin iradesine karşı bireysel özgürlük hakkını savunmaya eğilimlidir."[23]

17. S. Freud, a.g.y., s. 42.
18. S. Freud, a.g.y., s. 43.
19. S. Freud, a.g.y., s. 44.
20. S. Freud, a.g.y., s. 44
21. S. Freud, a.g.y., s. 44.
22. S. Freud, a.g.y., s. 45.
23. S. Freud, a.g.y., s. 25.

Ama, bu başkaldırının onaylanıp onaylanmadığının ya da uygarlığa karşı düşmanca bir arzuyu ve bununla bağlantılı olarak doğa durumuna ve herkesin herkesle savaşmasına dönme iradesini ortaya koyup koymadığının yargıcı kim olacaktır? Kimse kendisini bu tür bir yargıcın yerine koyamaz. Daha kesin bir anlatımla, başkaldırının kabul edilir olup olmadığına (eleştirilerin haklı dayanağı olup olmadığına) ve dolayısıyla başkaldırının sürdürülmesinin gerekip gerekmediğine ya da başkaldırının öfkeden çılgına dönmüş bir bireyciliğin ve bir yok etme arzusunun ürününden başka bir şey olup olmadığına karar verecek olan, uygarlığın ta kendisidir. Başka bir deyişle, uygarlık her zaman *hem yargıç hem de suçlu*dur. Bu, uygarlığın kendisine yöneltilen her
122 eleştiri karşısında gösterdiği olumsuz tepkilerin nedenidir. Adaletsizliklerin eleştirildiği her durumda, kendilerini (haklı ya da haksız olarak) bu uygarlığın önderleri olarak görenler, "değerler tahrip ediliyor" ve "uygarlık yok ediliyor", "sorumsuz elebaşılar kötü entrikalar çeviriyor" ve bir "iç düşman var" şeklinde yaygaralar kopartıp, kitleyi bunlara karşı ayaklanmaya çağırırlar. İnsana dayatılan kısıtlamalar nadiren keyfi, yani göreneklerin doğasına ve kültürel gelişim düzeyine bağlı olan kısıtlamalar olarak görülür. Genellikle bu kısıtlamalar tıpkı öldürmeye, yamyamlık ve enseste ilişkin yasaklar gibi zorunlu (doğal) kurumlar olarak görülür; bunlar olmadığında Freud'un hep dolaylı olarak ele aldığı temel bir sorun nedeniyle, toplumsal yapı aniden tümüyle çökebilir. Bu sorun, toplumsal yapıyı kendisine en fazla yarar sağlayacak şekilde inşa etmiş olan (diğer kategorilerin de "ikincil kalan yararlara" sahip olma hakkı olsa bile), bir değişim yapma imkânına sahip olan tüm güçlere karşı direnen ve kitleyi kendi idealleri etrafında harekete geçirmeyi ve bu kitleyi az çok kendinden geçirmeyi başaran kişiler kategorisinin sahip olduğu iktidara ilişkin bir sorundur. Uygarlığı kısıtlamalarla özdeşleştirmek doğal olarak yanlış olur: Her uygarlık bireysel taleplerle işbirliği yapmak zorundadır, uygarlığın "bireyin talepleri ile kolektivitenin kültürel talepleri arasında uygun bir dengeyi herkesin mutluluğunu garanti edecek şekilde tutturması"[24] gerekir. Ancak, "belli bir uygarlık biçimi aracılığıyla bu dengenin gerçekleştirilebileceği"[25] asla kesin değildir. Kabul edilebilir bir işbirliği bulunamamışsa, bunun acısını çekecek olan genellikle bireydir, çünkü birey itkilerin tatmininden ve dolayısıyla da "yaşamımızın en büyük ekonomik uğraşını... oluşturan şeyden vazgeçmek zorunda kalacaktır."[26]

Her halükârda böylesi bir denge, uygarlığın "içgüdüsel itkilerden

24. S. Freud, a.g.y., s. 45.
25. S. Freud, a.g.y., s. 45.
26. S. Freud, a.g.y., s. 46.

vazgeçme ilkesine" dayanmasını ve tam olarak da "güçlü içgüdülerin tatmin edilmemesini (baskıyı, bastırmayı ya da başka bir mekanizmayı)"[27] ilke olarak ileri sürmesini engelleyemez. Bize özellikle de şunları söylediğinde Freud, sahneye koyacağı trajediyi sezinletmeye başlar: "Bir içgüdünün tatmin edilmesini reddetmek için nasıl davranabileceğimizin tasarlanması kolay değildir. *Bu kesinlikle tehlikesiz bir şey değildir;* bu reddedişi ekonomik bir biçimde ödünleyemediğimizde, *ciddi düzensizliklere* hazır olmak gerekir." Sözcükler ortaya atılmıştır: bastırma, baskı, tehlike, düzensizlikler. Freud'un bize sözünü ettiği mutlu bir gelecek değil, tam aksine *çalkantılar*, temel çatışmalardır. Freud bu anlamda doğrudan doğruya politik terimler kullanır.[28] Freud bize yazgımızın ne olacağını gösterir ve bu *yazgının* ne birey ne gruplar ne de uygarlaşmış insanlık için hoş olacağını önceden bildirir.

Yazgının düzenine ait olan her şey, üstü örtük olarak tam da dokusunda geleceği barındıran köken ve kökensel mit sorununu ortaya koyar.

Örneğin, babanın katledilmesinin ardından, kardeşler kendi aralarında birleşirler ve ilk hukuk Kodunu oluşturacak olan Tabunun kurallarını açıklarlar. Birlikte çalışarak kaderlerini iyileştirebileceklerini ve sahip oldukları cinsel "nesneler"le normal genital ilişkilere girebileceklerini fark ederler. "İnsanların topluluk halindeki yaşamının temeli, dış zorlamanın yarattığı çalışma baskısı, ikincisiyse sevginin gücüdür. Sevgi ise erkeğin cinsel nesneden, kadının da kendinin ayrılmış parçası olan çocuktan mahrum bırakılmamasını gerektirir. Eros ve Ananke böylece, ilk başarısı çok sayıda varlığın birlikte olabilmesi ve birlikte yaşayabilmesi olan insan uygarlığının ebeveynlerine dönüşür."[29]

B. KADIN VE AŞK

Uygarlığın ilerleyişi her şeye rağmen uygarlığın kendi içindeki Eros'un ediminin sonuçlarıyla engellenir. Bir yandan, sevgi bireyi sevilen varlığa bağımlı kılar, onu sevilen varlığın ruh hallerine boyun eğdirir, birey sevdiği varlığın başına geleceklerin kaygısı ve onu kaybetme korkusu içinde yaşar, tek bir kelimeyle sevgi bireyi *kırılganlaştırır*. İtkileri "bastırılmış amaçlı bir duyguya" dönüştürmeyi ve tüm insanları eşit derecede sevmeyi başarmak, topluluk bağlarını güçlendiren arkadaşlık bağlarının oluşmasının koşuludur.

27. S. Freud, a.g.y., s. 47.
28. Napoléon da "yazgı politikadır" demişti.
29. S. Freud, a.g.y., s. 51.

Öte yandan, sevgi dışlamaya dayanır. Kendisini ayrıcalıklı cinsel bir nesneyle bağlantılı olarak dile getirir ve kendisini aile grubunun üyeleriyle sınırlar. Bu durumda grubun üyeleri kendilerinin daha geniş bir topluluk tarafından içerilmelerine karşı olacaklardır. Özellikle de kadınlar, birlikte yaşadıkları kişinin libidosunu ellerinden çekip alan uygarlaştırıcı akıma direnecektir. "Uygarlığın talepleri yüzünden ikinci plana itildiğini gören kadın, bu uygarlığa karşı düşmanca bir tutum takınır."[30] Bu alıntı üzerinde biraz duralım. Öncelikle Freud'un *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde kadınların entelektüel parıltısı konusunda yazdıklarını hatırlayalım: "Kadınlar zihinlerinin kendilerini en fazla ilgilendirecek problemlerle meşgul olmasını engelleyen katı ve yersiz yasaktan dolayı acı çekmeye devam eder: Kadınları en çok ilgilendirecek problemler ise *cinsel yaşama ilişkin problemler*dir."[31] Demek ki kadının davranışları, ilgi alanlarının merkezinde yer alan cinsel yaşamı tarafından doğrudan doğruya yönlendirilir. Freud'un "Dişillik" konusundaki metnini de alıntılayalım: "Dişillik ile itkisel yaşam... arasında varolan özellikle aşikâr olan bağlantıyı da ihmal etmiyoruz."[32] Daha ileride ise: "Böylece kadınların toplumsala erkeklerden daha az ilgi gösterdiğini ve kadınlarda içgüdüleri yüceltme yeteneğinin daha zayıf kaldığını söylüyoruz. Kadının toplumsala gösterdiği ilginin erkeğinkinden daha az olması, ast konumda bulunması, kuşkusuz tüm cinsel ilişkilerin ayırıcı özelliği olan asosyal niteliğe bağlıdır. Âşıklar birbirlerine yeter ve ayrıca aile de dar bir çevrenin daha geniş bir çevre için terk edilmesini engeller."[33] Bu dişillik anlayışını ciddiye alırsak, Freud'un düşündüğü anlamda toplumsal bağa ilişkin yeni bir açımlamaya ulaşırız. Aşkın hakikatini dile getiren kadındır. Bu hakikat şöyle sözcelenir: Doğrudan cinsel ilişkiler, karşılıklı *tanıma*nın uzamıdır ve dolayısıyla bu tanımaya bağlı tehlikeler (kadının "iğdiş edilmiş" bedeni ve erkeğin "iğdiş edilmesini" algılaması) *babalık* ve *anneliğe* ilişkin beklentilerin ortaya çıktığı yer (birinin çocuğu olunduğunun kabul edilmesi, birinin babası ya da annesi olmayı isteme, akrabalık ilişkilerine girme), bilme arzusunun ve bir düşünme zevki etkinliğinin (çocukluk dönemindeki cinsel teoriler insanın ilk *bilimsel* etkinlikleridir) itici gücünün yeri ve sonuncu olarak *beden zevki ile tin zevkinin* birbirinden ayırt edilmesinin gerekmediği tek yerdir. Bu hakikat şöyle de dile gelir: Beden bedene olmak, hem bir mücadele ve yakınlaşma, hem bir

30. S. Freud, a.g.y., s. 55.
31. S. Freud, *L'avenir d'une illusion*, a.g.y., s. 68.
32. S. Freud, *Nouvelles Conférences sur la psychanalyse*, a.g.y., s. 152. [Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse]
33. S. Freud, a.g.y., s. 176-177.

yaşama davet hem de ölümle yüz yüze gelmedir.[34] Demek ki cinsel bağ kuşatıcı, dışlayıcı, hatta bazen ürkütücüdür. Ne tutumlu ne de cimridir. Eski hukuk deyişinin belirttiği gibi, cinsel bağda "vermenin ve vermemenin hiçbir değeri yoktur." Ama eğer sözüyle ve hareketleriyle erkeği güce sahip olan ve tatmin verebilen kişi olarak tanıdığından değilse, neden aşk üzerine hakikati söylemek kadına düşer? Erkek, üç aşağı beş yukarı herhangi bir kadınla tatmin olabilir. Bu nedenle de yalnız ya da grup halinde ırza geçebilir. Bir kadınsa yalnızca bedenini konuşturabilecek bazı erkeklerle tatmin olur.

Arkadaşlık, şefkat, sevgi gibi duyguların amacı bedenle karşılaşmadan kaçınmak olduğunda, kadın sezgisel olarak bu duygulardan kuşku duyma eğilimindedir. Demek ki kadın, "bastırılmış amaçlı" tüm duyguları şüpheyle karşılar. Bu durumda kadın, aşkın, yani *ötekiliğin* ve karşılıklı arzuların kabul edilmesinin değil, ama ya (Freud'un *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nde liderin ve grup üyelerinin ilişkilerini nitelendirmek üzere ortaya koymuş olduğu gibi) hipnotik tipte aşka dayalı bir büyülenmenin ya da *dayanışma*, yani farklılaşmış Ben'lerin değil, *benzer Ben'lerin* oluşumuna yol açan karşılıklı özdeşleşme bağlarının söz konusu olduğunu bilir. Bu tür bağlar, bireyleri aşk ilişkileriyle özgül ve yaratıcı davranışlar oluşturmaya değil, kolektif davranışlar oluşturmaya yönlendirir. Kadın, yalnızca libidinal bağla varolan grubun aslında "farklılıklar"dan, kararsızlıklardan, pişmanlıklardan ve yaratıcılıktan beslenen hakiki aşkın yıkıcısı olduğunu bilir. Freud, insan gruplarının *homoseksüel* niteliğinin altını daha önce çizmişti. Bu nitelik, az çok türdeşi, tekrar edici olanı ve tamamlanmışlığı, türdeş olmayan, yeni olan ve çatlağın kabul edilmesi karşısında daha değerli kılma eğilimi gösteren uygarlığın tamamına yayılmaktan başka bir şey yapamaz.

Freud, kadına erotik değerlerin koruyucusu, yani kendisi hakkında sorgulanmamak için her zaman bir "çiftler" (terimin güçlü anlamında "benzerler") dünyasını ya da mutlak erk sahibi ve iyiliksever bir babanın karşısında kendisini hâlâ bir çocuk gibi hissedeceği bir dünyayı kabul etme eğiliminde olan erkeğe karşı yaşamın koruyucusu olma rolünü geri verir. Freud, diğer yapıtlarında olduğu gibi –ama bu defa kadının oyununu aydınlatarak– burada da bize, "uygarlaştırıcı" olgunun her zaman erkeği ayrıcalıklı kılacağını söyler. Kadın her zaman, ölüm itkisiyle eklemlenmesi olası itici güçlerinden biri olan homoseksüel ilişkilerin rahatlığını bozacak *davetsiz misafir* olarak görülecektir.

Kadın ensestin her zaman mümkün olduğunu anımsatır. Zira, enses yasağının, yani "zamanın akışı içinde insanın aşk yaşamına daya-

34. G. Bataille sayesinde erotizmin *aşırıyla* ve ölümle olan bağlantısı ortaya çıktı.

tılmış olan en kanlı parçalanmanın,"[35] birlikte işlenmiş bir cinayetin sonucu olduğunu unutmamak gerekir. Bu parçalama erkek kardeşler arasındaki *anlaşmanın*, onların ilk homoseksüel *yeminlerinin* sonucudur; aşk ilişkisine indirilen ilk (ve aynı zamanda en ağır) darbedir. Nefret gibi aşk da öncelikle bir kendi-arasındalığın, endogaminin, ilk nesnelerle tatmin olmanın ya da onları yok etmenin dünyasında hissedilir. Uygarlık, doğmak için topluluğu, egzogamiyi, yeni nesneler tercihini ilan etmek zorundadır. *Uygarlık*, cinayet ve sonu gelmezcesine tekrar edilen şiddet olmaksızın aşkın da olmadığını sezinlediğinden, *doğrudan doğruya aşka karşıdır*. Dolayısıyla uygarlık yasak ilan etmek zorundadır: En çok sevdiğin nesne bile olsa bu nesne ile cinsel ilişkiye girmeyeceksin (dolayısıyla tamamen sevme hakkın yok). Böylece uygarlık tensel aşkla şefkat arasında, kan bağı ile hısımlık arasında ilk ayrımı yapar. Bu anlamda da uygarlık ilk aşkın bastırılmasından doğar. Ama uygarlık, bastırılmış olan her zaman geri döndüğünden, bastırdığı arzuları topluluk bağlarının dokunması için kullanmaya çalışacaktır. Uygarlık, anne-Tanrıça ya da baba-Tanrı sevgisiyle, varlıkların nostaljisini korumaya devam ettiği ve kendilerinden kesin bir şekilde ayrılmayı kabul edemediği figürlerle sağlam bir şekilde birbirine bağlanmış *gruplar* oluşturmayı deneyecektir.[36] Bu yasak, çocukluk dönemindeki cinselliğin hem tezahürlerinin hem de bu cinselliğin varlığının meşrulaştırılmasının yasaklanmasıyla tamamlanır ve herkes için benzer bir cinsel yaşam talebiyle ifade edilir. Uygarlık, sanki en küçük bir çatlak cinselliğin gerçekten taşmasına yol açacakmışçasına gitgide daha fazla kısıtlamalar koyar. Gerçekteyse kimi uzlaşmalar yapılmıştır, çünkü "yalnızca en aptallar cinsel özgürlükleri üzerinde böylesine geniş bir nüfuzun uygulanmasına razı olur." Bununla birlikte, "uygar varlığın cinsel yaşamı ciddi bir şekilde hasara uğramıştır; bazen içe kıvrılmış bir işlev izlenimi verir."[37] Bu, uygarlığın kaynayıp durmasına yoğunlaşmış, çevreleyen dünyaya hiçbir ilgi duymayan aşk karşısında sürekli tetikte olmasını engellemez: "Âşıklar birbirlerine yeter, mutlu olmak için bir çocuğa bile ihtiyaç duymazlar. Başka hiçbir durumda Eros doğasının özünü, bir varlığı birçok varlık haline getirme niyetini bu kadar iyi dışavurmaz; ama bunu iki varlığı birbirine âşık ederek başardığında, bu ona yeter ve bir atasözünün de tanıklık ettiği gibi Eros bundan daha fazlasını istemez."[38]

35. S. Freud, *Malaise dans la civilisation*, a.g.y., s. 56.
36. S. Freud, a.g.y., s. 57. " 'Neşideler Neşidesi'nde Süleyman tanrı bana ağzıyla öpücükler kondursun diye şarkı söyler."
37. S. Freud, a.g.y., s. 57.
38. S. Freud, a.g.y., s. 60.

Yine de bir umut boy gösterir. Her şey bir yana, neden "libidolarını kendi aralarında tatmin eden, çalışma ve ortak çıkar bağıyla birleşmiş böylesi çiftlerden oluşacak uygarlaşmış bir topluluk tahayyül" edilmesin? "Böylesi bir durumda, uygarlığın cinsellikten herhangi bir miktar enerji sızdırması gerekmeyecektir." Ama Freud, "bu kadar arzu edilir bir durum mevcut değildir ve asla mevcut olmamıştır," der. Bunun tam tersine, uygarlık toplumsal bağı güçlü özdeşleşmelerle sağlamlaştırmaya çalışacak ve bunun için de "amacı açısından bastırılmış" libidoyu dönüştürecek ve dolayısıyla cinsel yaşamın kısıtlanmasını zorunlu bir şey olarak görecektir. Ama bunu hangi nedenlerle yapar? Analizin dönüm noktasına girdiği ya da daha ziyade dönüm noktasına giriyormuş izlenimi yarattığı (ve bizi buna inandırmak Freud'un hilesidir) yer işte V. Bölümün tam ortasıdır: İlk defa Freud, saldırganlık itkisi anlamındaki ölüm itkisini, uygarlığın itkilerin ortaya çıkışına getirdiği kısıtlamaları açıklamak için *açıkça* kullanacaktır.

Oysa III. Bölümün başından beri Freud, aslında ölüm itkisini tekrar edici ve *türdeşleştirici* biçimleri altında *üstü örtük olarak* ele almaktan başka bir şey yapmamıştır. Uygarlığın aşka *karşı* olduğunu, genellikle yalnızca "yüceltilmiş" homoseksüel bağlara tahammül edebildiğini ve cinsel yaşamı "içe dönük" bir işleve dönüştürdüğünü gösterdiğinde Freud, uygarlığın ölümcül niteliklerini gözler önüne serer. Ama bu tezi açıkça savunmayı istemez, çünkü bu tezin anlamı bireylerde doğuştan gelen bir saldırganlığın yokluğunda bile, sevme arzusuna bağlı cinayetin başlattığı uygarlığın, yasaklar getirmekten ve aşka karşı mücadele etmekten sakınamayacağıdır. Freud, ilk cinayeti açıklamak için doğuştan gelen saldırgan bir eğilime başvurma gereksinimi duymamıştı. Cinayet, "sevginin reddedilmesinin" ve kadınların tamamen sahiplenilmesinin sonucuydu. Gerçekten de ilk cinayet, bir sevgi cinayetidir. Bu cinayet yoksunluğa karşı verilen bir tepki, güçsüzlük bunalımından bir kurtulmadır. Eğer şef oğullarına sevecenlikle yaklaşmış olsa ve kadınların paylaşımıyla somutlaşan iktidarını paylaşmayı kabul etmiş olsaydı, bu cinayet işlenmeyebilirdi. Demek ki uygarlık, cinayetten ve sevme arzusundan doğmuştur, cinayet ve sevme arzusu birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. *Yeni cinayetlerin işlenmesini engellemek için yapılması gereken, sevgiyi susturmak ya da en azından yönlendirmektir.* Bu yüzden uygarlık Eros'un oyunbozan, öngörülemeyen, tutkusal, bireyleştiren biçimler alan boyutuna karşıdır. Erotik bağ tehlikeli bir bağdır, bu yüzden onun ağzına gem vurmak gerekir. Eros'un hasmı olarak uygarlık zaten Thanatos maskesi taşır.

Freud bunun farkına varmış (bize bunu fark ettirmiş) olsaydı, uy-

garlığın çabası benzerin geri dönüşünün, tekrara zorlanmanın, acımasızlığın, özgürlüğün engellenmesinin amblemi altında açıkça kendini dışavururdu.

C. YIKIM İTKİSİ

Demek ki Freud, V. Bölümde ölüm itkisinin *başka bir boyutunu*, yıkım boyutunu ortaya koyar. Freud yıkım itkisine söz vererek, uygarlığın yasaklayıcı boyutlarına yeni silahlar kazandırır.

Uygarlık herkesin içindeki saldırganlığın ortaya çıkmasını engellemek zorunda olduğundan yasaklar getirir ve yakınını, dolayısıyla hem düşmanlarını hem de dostlarını kendi gibi sevmeyi temel bir talep olarak ortaya koyar. "Gerçekten de insan, saldırganlık ihtiyacını yakınının zararına tatmin etmeye, onun emeğini karşılığını ödemeden sömürmeye, onu rızası olmadan cinsel olarak kullanmaya, onun mal varlıklarına el koymaya, aşağılamaya, ona acı çektirmeye, işkence etmeye ve onu öldürmeye eğilimlidir. *Homo homini lupus**: Kim yaşamdan ve tarihten çıkarılacak derslere karşı bu deyişi yadsıma cesareti gösterebilir?"[39]

Suçlama ağır ve ciddidir. Burada söz konusu olan, *Drei Abhandlungen zur Sexual-theorie*'de [Cinsellik Teorisi Üzerine Üç Deneme] ele alınan, (ötekinin acı çekmesine karşı kayıtsızlık anlamındaki) çocukluktaki acımasızlığın kökeninde yer alan nüfuz etme itkisi değil, insan davranışlarının tüm alanlarını kateden ve kendisini hem en sıradan toplumsal davranışlarda (ötekinin emeğinin sömürülmesi) hem de asosyal olduğu düşünülen davranışlarda, ötekine işkence etmek ve onu öldürmekte ifade edecek olan bir saldırganlık (ya da *doğuştan gelen* yıkım) itkisidir. Freud'un ele aldığı şiddet biçimlerinin hepsi aynı itkiden kaynaklanır; bunların en zararsızıysa genellikle en aşırı uçtaki itkiye gönderme yapar. Bu koşullarda, emeğin sömürülmesinin, bireyi *öldürmek* anlamına geldiğini söylemek mümkündür.[40] Bu akıl yürütme çizgisini izlersek, toplumsal yaşamın asosyal davranışlara (cinayet) imkân tanıdığını ve hatta onları körüklediğini saptamaktan başka bir şey yapamayız. Bu ise ancak, söz konusu asosyal davranışların kabul edilebilir ol-

* "İnsan, insanın kurdudur" anlamına gelen Latin atasözü. (y.h.n.)

39. S. Freud, a.g.y., s. 64.

40. Marx da D. Urquari'nin şu tümcesini olumlayarak aktardığında farklı düşünmüyordu: "Bir insanı bölümlere ayırmak, onu öldürmektir... İşbölümü bir halkın katledilmesidir". K. Marx, *Le Capital*, (Fr. çev.) I. Kitap, 4. Kısım, XIV. Bölüm *Œuvres* içinde, cilt I, Pléiade, Gallimard, 1969, s. 907.

mak için yeter derecede *kılık değiştirmiş* (sömürü) şekilde ortaya çıkmaları koşuluyla gerçekleşir. Freudcu dillendirme sanatı bu durumda yalnızca bireyi harekete geçiren gücü değil, ama uygarlıkları farkında olmadan harekete geçiren ve kendisini yalnızca yasaklarda değil, ama aynı zamanda ve en iyi haliyle de açtığı yollarla (sistematik yıkım yolları)[41] ifade eden gücü betimleyen bir sanat olarak okunabilir.

İnsanın gerisinde "kurt"un olduğunu kabul ettiğimiz andan itibaren der, Freud "insanları özdeşleşmelere ve [...] amaçları açısından yasaklanmış aşk ilişkilerine yönelten metotların harekete geçirilmesini, cinsel yaşamın kısıtlanmasını [...], yakınını kendin gibi sevme biçimindeki dayatma idealini"[42] anlayabiliriz. Uygarlığı, kendisini *sürekli* tehdit eden felakete karşı korumak gerekir. Komünistler özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasının "insanlar arasında hüküm süren kötülüğün ve düşmanlığın"[43] ortadan kaldırılması için yeterli olacağına inandıklarında yanılırlar. "Çünkü saldırganlığı özel mülkiyet icat etmedi, saldırganlık ilkel zamanlarda sınırsız bir şekilde hüküm sürmekteydi."[44] "Demek ki, eğer özel mülkiyetin ortan kaldırılmasında başarılı olunursa, saldırganlığın elindeki araçlarından biri alınmış olur, ancak bu araç saldırganlığın kesinlikle en güçlü aracı değildir."[45] Ayrıca hiçbir uygarlık saldırganlığı tamamen ortadan kaldırmanın mümkün olduğuna inanmamıştır. Bunun tam tersine uygarlık, gruba, yabancılara kendisiyle dalga geçilen ve yok etme hakkına sahip olunan *düşman* muamelesi yapma imkânı tanıyarak grubun iç uyumunu güçlendirmek amacıyla saldırganlığı kullanır.[46] Böylece uygarlık ikili bir stratejiyi benimser: Saldırganlığın grubun üyeleri arasında ortaya çıkmasını engellemek ve bilakis libidinal bağı ve karşılıklı özdeşleşmeleri güçlendirmek, saldırganlığın saygı duyulan hasımlara değil, ama *düşman* görülen, *bizden daha aşağı görülen kişilere* ve grubun acı çekmesine yol açan tüm kötülüklerin nedeni haline gelen diğer gruplara yöneltilmesini desteklemek. *Totem ve Tabu*'nun analizi grubun oluşması ve sağlamlaştırılması için *bir günah keçisinin* gerekli olduğunu daha önce göstermişti. Şimdi Freud, her grubun toplumun kendini tamamen yok ettiği (toplumun yaşamını Soljenitsin ve Cl. Lefort'un betimlemiş olduğu gibi yalnızca Egokrat olarak sürdürdüğü)[47] ya da, kendisine ger-

41. Okur bu temayı uzun uzun tartıştığımız "La notion de pouvoir" başlıklı çalışmamıza başvurabilir, bkz., özellikle *kaçırma* etkinliği hakkındaki paragraf, s. 264-266.
42. S. Freud, a.g.y., s. 65-66.
43. S. Freud, a.g.y., s. 66.
44. S. Freud, a.g.y., s. 67.
45. S. Freud, a.g.y., s. 67.
46. S. Freud, a.g.y., s. 69.
47. Cl. Lefort, *Un homme en trop*, a.g.y. Ayrıca Freud, uygarlıkta cinayetin yaygınlık

çek bir tehdit oluştursun veya oluşturmasın, yeni düşmanlar icat etme ihtiyacını hissetmeye devam ettiği ana kadar, daha önce grubun içinde yer almış olanları gruptan dışlayarak kendisine yeni bir düşman kitlesi icat etme imkânına sahip olduğunun altını çizer. Böylece, her uygarlığın bizzat özünü oluşturan şey ortaya çıkar: *Genelleşmiş savaş hali.* Freud'un düşüncesini boyutlandırarak, devletin (grup ilişkilerinin yerleşik kurumlarda kristalleşmesi) yalnızca savaşla doğduğunu, geliştiğini ve güçlendiğini söylemek mümkündür (Hegel, savaşın devletle aynı tözden olduğunu düşünüyordu): Bu nedenle barışçı bir devletin varolması imkânsızdır.[48]

130 Bununla birlikte, bir grup (ya da bir devlet) sürekli açık savaş halinde de yaşamını sürdüremez. Devlet hoşgörü anlarına da ihtiyaç duyar, ama paradoksal bir biçimde, üyeleri devletin ilan ettiği cinselliğe ve saldırganlığa yönelik kısıtlamaları bu hoşgörü anlarında daha derin bir şekilde yaşantılar. Bireyin hoşnutsuzluğu ve mutluluğa ulaşmada yaşadığı zorluk bundan kaynaklanır. Üstelik, Freud'un yalnızca adlandırdığı bir başka tehlike de bireyi tehdit eder: Söz konusu olan "kitlenin psikolojik sefaleti"dir.[49] Bu terimle Freud, "özellikle şefler rollerini oynamadığında bir toplumun üyelerinin birbirleriyle özdeşleşmeleriyle ortaya çıkan"[50] toplumsal bağı kasteder. Freud'a göre lidersiz bir grubun olmadığını hatırlayalım.

Şefin grubun kökeninde yer alması ya da gruptan doğması, görülebilir ya da görülemez olması, gerçek ya da fantastik olması çok önemli değildir: Şef, gruba, *ideale* gönderme yapan referansı sağlar ve ortak özdeşleşmelerin oluşmasına yol açar. Ama, bu özdeşleşmelerin (bir ideale gönderme yapan referans olmadan) taklitle, mimetizmle, konformizmle ya da başka bir mekanizmayla[51] gerçekleştiği bir grup tahayyül edelim. Bu durumda karşı karşıya kalacağımız bir *grup* değil, bir *kitle*dir, yani mükemmel bir şekilde birbirlerinin yerine geçebilen, hiçbir ideali olmayan, ortak bir proje oluşturma yeteneğine sahip olmayan, özgünlük korkusu içinde yaşayan ve bu yüzden de *kısıtlı* psişik kapasitelere sahip bir bireyler dizisidir. ("Psikolojik sefaletleri", cinsel yaşamlarının paramparça edilmesi durumunu yaşayanların cinsel sefaletine benzemektedir). Freud bu problemi çarpıcı bir formülle ortaya

kazanmasının "sınırsız bir mutluluk içinde yaşayan bir tek adamın, bir tiranın, tüm baskı araçlarını tekeli altına alan bir diktatörün ortaya çıkması" (*L'avenir d'une illusion*, a.g.y., s. 21) anlamına geleceğini söylediğinde bunu sezinliyordu.

48. Bkz., E. Enriquez, "Le pouvoir et le mort", a.g.y.

49. S. Freud, *Malaise dans la civilisation*, a.g.y., s. 70.

50. S. Freud, a.g.y., s. 70.

51. Örneğin suçluluk duygusuyla.

koyacaktır: *Babanın başlattığı iş kitle tarafından tamamlanır.*[52] Babaya duyulan sevgi ve cinayete bağlı olan suçluluk, karşılıklı bağlara ve yaygın bir suçluluk duygusuna dönüşür. Önemli olan, Freud'un bizi, kendisinin Amerikan uygarlığı ile özdeşleştirdiği ve çoğu yazarın "baba imgesi"nde[53] bir gerilemenin ortaya çıkması olarak nitelendirdiği bir *kitle* uygarlığından haberdar etmesidir. Freud aslında Tocqueville'in Amerikan toplumunun eşitlik eğilimine bağlı olan tutuculuğu hakkında *Amerika'da Demokrasi*'de geliştirdiği tezleri (kuşkusuz bunlardan haberdar olmadan) derinleştirir: "Eşitlik, her gün herkese bir sürü küçük tatmin sağlar. Eşitliğin cazibesi her an hissedilir ve buna herkes ulaşabilir... Demokratik halkların özgürlük için doğal bir eğilime sahip olduğunu düşünüyorum. Kendi kendilerine teslim edilmiş bu halklar özgürlüğü arar, özgürlüğü severler ve ellerinden özgürlüklerinin alınmasını ise yalnızca acıyla karşılarlar. Ama, eşitlik onlar için şiddetli, ebedi ve alt edilemez bir tutkudur. Özgürlük durumunda eşitliği isterler ve eğer onu elde edemezlerse, eşitliği kölelik durumunda bile talep ederler."[54] Freud, D. Riesman'ın *The lonely crowd*'daki [Yalnız Kalabalık] "other directed" karakter tipini betimleyen analizlerini öndeler. İzleyen tümceler Freudcu düşünceyi yankılar: "Dışbelirlenmişlerin hepsi şu ortak noktaya sahiptir: Bireyin tutumu, çağdaşları, kişisel olarak tanıdıkları ve hatta bir arkadaş ya da kitle iletişimleri aracılığıyla dolaylı olarak tanıdıkları tarafından yönlendirilir. Bu etki kaynağı, bağımlılık duygusunun çocuğa çok erken bir dönemde aşılanmış olması anlamında kesinlikle "içselleştirilmiştir". Dışbelirlenmiş bireyin kendisi için saptadığı amaçlar, bu etkiyle birlikte ve bu etkiye göre değişiklik gösterir, yalnızca tutum olarak çaba ve ötekinin tepkilerine kesintisiz bir şekilde yöneltilen dikkat, tüm varoluş boyunca değişmeden sürekliliğini korur."[55] Kitle haline yol açan ortak özdeşleşmeler birçok nedenle tehlikelidir: Kitle kendi adına konuşma ve taleplerini dile getirme hakkını kendine mal eden bir lidere kendini kolayca teslim edebilir; kaynaşma düzeyi göz önünde bulundurulduğunda, kitle saldırganlığını başka kitlelere ya da sapkın, ayrılıkçı ve bozguncu olarak görülen davranışları benimseyen başka gruplara yöneltme ihtiyacı hissedebilir; kitle libidinal ve saldırgan tatminlerinin kısıtlanması nedeniyle "kolektif bir nevroza" yakalanmış olma, katlanılmaz ve kendi-

52. S. Freud, a.g.y., s. 91.
53. J. Lacan: "Le complexe, facteur concret de la psychologie familiale", "La vie mentale"de, *Encyclopédie Française*, 1938.
54. A. de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, 1835, Gallimard, 1961, cilt I, n°2, s. 103-104.
55. D. Riesman, *La foule solitaire*, Arthaud, 1960, s. 45.

sini uyuşmazlığa ve başkaldırıya sürükleyecek bir gerilim durumuna maruz kalma sakıncasıyla karşı karşıyadır. Uygarlık, bilmeden ve istemeden kendi mezarını kazmış olacaktır. Bu durumda şu soruyu sormak gerekir: Uygarlığın gözetim altına aldığı yıkım itkisi bu kadar güçlü müdür ki, uygarlık kendini korumaya çalışırken kendisini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalır? Çalışmamızın bu aşamasında ölüm itkisi nosyonunun fiilen ne anlama geldiğini daha yakından incelememiz gerekir.

*

132 Klinik, hastalar maruz kaldıkları travmatik olayları kompülsiyonel tarzda yeniden yaşadıklarından dolayı haz ilkesini yok ettiği düşünülen travmatik nevrozlar (özellikle de savaşın yol açtığı nevrozlar) gibi fenomenleri gözler önüne serer. Eğer bu deneyimi bir yandan annesinin ortadan kaybolmasını tekrarlayan "makaralı" çocuğun deneyimiyle, öte yandan kendisini aynı facia durumlarının tekrarıyla dışavuran tedaviye karşı yöneltilen direnmelere (öznenin acı çekmeyi iyileşmeye tercih ettiğini gösterdiği olumsuz transfer, olumsuz terapötik tepki)[56] ilişkin deneyimle bağlantılandırırsak, psişik yaşamda gerçekten de bir *tekrara zorlanmanın*[57] varolduğunu kabul etmeye teşvik ediliriz. Bu tekrara zorlanmanın önceki tezahürleri bir yandan "itkisel karaktere,"[58] öte yandan "bu tezahürlerin haz ilkesine karşı çıktığı yere", yani şeytani karaktere[59] sahiptir. Freud itkisel olan ile tekrara zorlanma arasındaki ilişkinin doğasının ne olduğunu sorar. Soruya şu spekülasyonla yanıt verir: "Bir itki, *yaşayan bir organizmaya içkin, bu organizmanın önceki bir duruma doğru itilmesi olmalıdır*. Söz konusu yaşayan varlık dış güçlerin bozguncu etkisiyle bu önceki durumu terk etmek zorunda kalmıştır; itki, bir tür organik bir esneklik, ya da başka bir ifadeyle organik yaşamdaki atıllığın bir ifadesi olabilir."[60] Demek ki itkide, "canlı varlığın *tutucu* doğasının dışavurumu"[61] kendini ortaya koyar. Bu durumda yaşamın anlamı, "canlının önceden terk ettiği ilk du-

56. Yeni yapılan sayısız araştırma bu sorunlara ışık tutuyor: J. McDougall, "L'anti-analysant en analyse", *R.F.P.*, n° 2, 1972; "Le contre-transfert et la communication primitive", *Topique*, n° 16, 1975; M. Zaltzman, "La chimère du sexe", *Topique*, n° 20, 1977; M. Enriquez, "L'analysant-parasite", *Topique*, n° 23, 1979.
57. S. Freud, *Au-delà du principe du plaisir, Essais de psychanalyse*'de, a.g.y.
58. S. Freud, a.g.y., s. 78.
59. S. Freud, a.g.y., s. 78.
60. S. Freud, a.g.y., s. 80
61. S. Freud, a.g.y., s. 80.

ruma"[62] dönüşten başka bir şey olamaz. Bununla bağlantılı olarak Freud ünlü tümcesini yazabilir: "Eğer her yaşayan varlığın *içsel* nedenlerle öldüğünü, organik olmayana dönüş yaptığını istisnasız bir deneyim olgusu olarak kabul etmemiz mümkünse, bu durumda ancak şunu söyleyebiliriz: *Her yaşamın amacı ölümdür; geriye doğru gidildiğinde cansız canlıdan önce oradaydı.*"[63] Böylece Freud, klinik bir tanıdan, (ölüm itkisi olarak adlandıracağı şeyin ilk boyutu olan) tekrara zorlanmadan tekrara zorlanmanın itkisel ve şeytani karakterine dayanan genel bir spekülasyona geçer: Canlının, Eros'un oluşturduğu hep daha büyük olan birlikleri parçalamayı amaçlayan bir itkiyle özdeşleştirilen *organik olmayan duruma* dönüşü. Ama bu itki kolayca algılanamaz. Söz konusu itki, "yaşayan varlığın içinde onun parçalanması için sessizce çalışır."[64] Ama, karşıt anlamlılık, sadizm, mazoşizm, nefret gibi fenomenler dikkate alınırsa, ölüm itkisinin bir "kısmı"nın "saldırgan ve yıkıcı itki biçimi altında görünür hale geldiğinin"[65] farkına varılır. Bu yıkım itkisi genellikle karşıtı olan yaşam itkisiyle, Eros'la *karışmış şekilde* ortaya çıkar. Bu karışım hem sadizmde (dışa yönelik saldırganlık) hem de mazoşizmde (içe yönelik saldırganlık) açıkça kendini gösterir. Ama, bu yıkım itkisinin "cinsel bir niyet olmadan da sahneye girdiği"[66] olur. Sahneye bu şekilde dahil olduğu anda bile, "bu itkinin tatmin edilmesine, Ben'e, gerçekleşen eski mutlak erklik dileklerini hatırlatma işlevini üstlenen olağanüstü yoğun bir narsise özgü zevk eşlik eder."[67] Olağanüstü nitelikteki tümce: Yıkım itkisi tamamıyla *narsisizm*e ve mutlak erke sahip olma arzusuna bağlıdır. Bu anlamda yıkım itkisi, gerçeğin *yadsınması*, ötekinin yadsınmasıdır; daha kesin bir ifadeyle hem gerçek hem de öteki yalnızca tatmin araçları olarak, çocuksu ve arkaik arzunun (dünya henüz benlikten ayrışmamış olduğundan, dünyayla aynı tözden olunmasına bağlı olan *tek* olma arzusunun) gerçekliğe dönüşebileceğine ilişkin tekrar edilen tanıklık olarak oradadırlar. Yıkım itkisi bireyin megalomanyak niteliklerini açığa çıkartır. Bu itki birilerinin yıkımıyla tatmin olmaz, tüm varlıkların ve tüm şeylerin kesin yıkımını talep etmekten başka bir şey istemez; tek bir varlığın indirgenemez mevcudiyeti, *başka* bir düşüncenin, (dolayısıyla mutlak erk olmak isteyene hiçbir şey borçlu olmayan) kendi rüyasının sonunun geldiğini bildiren *başka* bir bedenin varolduğunun

62. S. Freud, a.g.y., s. 82.
63. S. Freud, a.g.y., s. 82.
64. S. Freud, *Malaise dans la civilisation*, a.g.y., s. 74.
65. A.g.y., s. 74.
66. S. Freud, a.g.y., s. 76.
67. S. Freud, a.g.y., s. 77.

göstergesi olacaktır. Bu nedenle Sade'ın kahramanı (liberten), hiçbir erotik zevk almamasına rağmen kendini yıkmaktan alıkoyamaz.[68] Kendisinin bir tanrı olduğunu ve tek Tanrı olduğunu kendisine kanıtlamak için kuyuları zehirletecek, hastalıkları yayarak tüm ülkeleri yakıp yıkacak, "zenginin mülküne dönüşerek, yaşam ve ölüm hakkını zengine devredecek olan" halkın tamamen köleleştirilmesini amaçlayacaktır. Sade'ın kahramanı bu açıdan örnek niteliği taşır.

Sade'ın kahramanı, narsisizmin kucağına düşen herhangi birinin alçak sesle dile getirdiğini yüksek sesle dile getirir: Tanrı olma arzusu. Freud'un itkiler ile tanrısal güçleri, Thanatos ile Eros'u özdeşleştirmesi böylece temelini bulmuş olur. Tanık olduğumuz şey, devlerin savaşıdır. Hepimizde kendisini ötekinin kabul edilmesi ya da yadsınmasıyla dışavuran savaş. Kendi arzumuzda ötekinin arzusunun içerilmesini kabul ya da ret.

D. SUÇLULUK DUYGUSU

Bununla birlikte ölüm itkisi, genellikle tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmaz. Ölüm itkisi, belirtildiği gibi, kimi zaman Eros ile birleşir, kimi zamansa "nesnelere karşı yönelen yıkım itkisi bir kez ılımlılaştırıldıktan ve evcilleştirildikten, yani yasaklandıktan sonra Ben'e yaşamsal ihtiyaçlarını tatmin etme ve doğayı tahakkümü altına alma imkânı tanır."[69] Yıkım itkisi, insan tarafından doğanın dönüştürülmesinin bir unsuru ve dolayısıyla uygarlığın hizmetindeki bir unsur olarak ortaya çıkar. Freud'un düşüncesinde çelişki mi söz konusu? Böyle olduğunu düşünmüyoruz. Bu problemi akılda tutalım ve devam edelim. Metnin bu bölümünde Freud, "yalıtılmış bireyleri, ardından aileleri ve kabileleri, halkları ya da ulusları geniş bir birlik içinde bir araya getirmeyi" isteyen Eros'u, "tek bir kişinin herkese karşı ve herkesin tek bir kişiye karşı düşmanlığını"[70] temsil eden ve bu uygarlık projesine karşı çıkmaya çalışan Thanatos'un karşısına yerleştirir. Uygarlığın (ve kültürün) sahnesi, bu temel ve indirgenemez çatışma olacaktır. Uygarlık, bu do-

68. "Sade'ın dünyasını böylesine ayrıksı hale getiren budur. Acımasızlık sahnelerini başka acımasızlık sahneleri izler. Tekrarlar sonsuz ve büyüleyicidir. Liberten tek bir seansta genellikle dört ya da beş yüz kurbana işkence eder, onları katleder. Ardından ertesi gün yeniden başlar." M. Blanchot, *Lautréamont et Sade*, E. Enriquez, "Le gardien des clés" içinde, a.g.y. Sade'ın bir kahramanı olan Saint-Fond, "Evet, biz tanrılarız," der.

69. S. Freud, a.g.y., s. 77.

70. S. Freud, a.g.y., s. 77.

ğuştan gelen saldırgan eğilimi yasaklamak için nasıl bir yol izleyecektir? Uygarlık, özellikle suçluluk duygusunun yaratılması yolunu seçecektir. Suçluluk duygusununsa iki kökeni vardır:

1) Sevgiden vazgeçme nedeniyle yaşanan iç sıkıntısı: Çocuk, bir kötülük yapmış ya da yalnızca bu kötülüğü yapmayı arzu etmiş olsun, mutlak erk olarak yatırım yaptığı kişinin vereceği cezadan, yani sevgiden mahrum edilme biçimini alacak cezadan endişe duyar. Bu nedenle çocuk, ebeveynlerinin ona yapmasını buyurdukları şeyi yerine getirecek ve onların koyduğu yasaklara riayet edecektir.[71]

2) *Üstben* karşısında duyulan iç sıkıntısı: Saldırganlık, dışsallaşmak yerine "fethedilmiş bir kentte konumlandırılan bir garnizona"[72] benzeyen Ben'in bu kısmında, yani *üstben*de "içselleştirilecektir." Bu saldırganlığın mirasçısı olan üstben, saldırganlığı Ben'e yöneltecek ve Ben'e karşı katı ve acımasız bir şekilde davranacaktır. Özne ne denli erdemli olursa üstben de o denli katılaşacaktır. Bunun ise iki nedeni vardır: Üstben yasaklanmış arzuları tanır, üstben dış otoritenin katılığını (üstben Oedipus kompleksinin mirasçısı olduğundan) derinleştirir. Süreklilik gösteren arzu, itkilerin tatmininden vazgeçme, yeterli değildir, bu arzuya başka bir mutsuzluğun, suçluluk duygusunun eşlik etmesi gerekir. Genetik bir bakış açısından bu kavramlaştırma oldukça basit ve tutarlı gibi görünmektedir. Freud bu kavramlaştırmaya önce çelişik gibi görünen bir başka kavramlaştırma ekleyecektir. Freud bu kavramlaştırmanın düşünülenin aksine çelişkili değil tamamlayıcı bir nitelik taşıdığını gösterecektir.

Çocuğun karşıt değerli duygular hissettiğini hatırlamamız gerekir. Babayı sevse bile, baba ona itkilerinin tatmin edilmesi yönündeki ilk kısıtlamaları dayatan kişi olduğundan, aynı zamanda, babadan nefret etmekten kaçınamaz. Çocuğun bu zor durumdan kurtulmak için, üstelik doğrudan saldırı mümkün olmadığından, yapabileceği şey, kendisini babayla *özdeşleştirmek* ve "üstbene dönüşecek olan bu otoriteyi kendi içine yerleştirmektir." Bu üstben ise, "çocuk olarak bizzat otoriteye karşı uygulamayı istemiş olduğumuz tüm saldırganlığı temellük edecektir."[73] Bu durumda üstben otorite karşısında duyulan iç sıkıntısının mirasçısı olmaktan daha çok, otoriteye karşı hissettiğimiz bizim saldırganlığımızın sonucu gibi görünmektedir. Freud'a göre, üstbenin bu iki kavramlaştırılması birbirlerini tamamlamaktadır. Bilinç, baba ta-

71. M. Mead, *And Keep You Powder Dry*, New York, William Morrow and Company, 1952.
72. S. Freud, a.g.y., s. 80.
73. S. Freud, a.g.y., s. 87.

rafından dayatılan itkilerden vazgeçmenin sonucu oluşur, ama babaya karşı hissedilen saldırgan itkilerden bu vazgeçme, ardından bilincin taleplerini güçlendirecek ve üstbene zalimliğini kazandıracaktır. Bireyin gelişimi insanlığın gelişimiyle karşılaştırıldığında, bu tamamlayıcılık kesin bir şekilde ortaya çıkar: Sürü üyelerinin mutlak erk sahibi şefi öldürme nedeni, şefin kendilerini cinsel varlıklar olarak kabul etmeyi reddetmesidir. "Nefret bir saldırganlıkla yatıştırıldıktan sonra, cinayetin yarattığı pişmanlık duygusunda sevgi yeniden ortaya çıkar, babayla özdeşleşme yoluyla üstbeni oluşturur ve üstbene babanın sahip olduğu ve bir şekilde onu hedef alan saldırganlık edimini cezalandırma hakkını ve iktidarını devreder ve nihayet bu tür bir cinayetin yeniden işlenmesini önleme amacı taşıyan kısıtlamalar getirir. Babaya karşı hissedilen saldırganlık genellikle gelecek kuşaklarda da yeniden ortaya çıktığından, suçluluk duygusu sürekliliğini korur ve bastırılan her yeni saldırının içerdiği enerjinin üstbene aktarılmasıyla güçlenir."[74]

Freud'un, suçluluk duygusu hakkında bir yandan babanın katli hikâyesini anımsattığını,[75] öte yandansa bireysel psikoloji ile toplumsal psikolojiyi tamamen özdeşleştirir gibi göründüğünü saptamak çarpıcı bir şeydir. Sanki bir uygarlığa ait olmak, herkesin birbiriyle özdeşleştiği ("babanın başlattığı işi kitle tamamlar"), bu nedenle de toplumsalın tüm alanlarını kateden ve nedeni, hiçbir tikel nesne olmadığı ölçüde etkin olan yaygın bir kolektif suçluluk duygusunun ortaya çıktığı istikrarsız bir kitle içinde bireysel farklılıkların bir şekilde çözülmesine yol açmak zorundaymış gibidir. Freud'un düşüncesini şöyle yorumlayabiliriz: Eros'un marifeti olan aileden uygarlığa doğru ilerleme, yıkım itkisine yeni bir besin sağlar. Yaşam ne kadar serpilip gelişir, birlikler ne kadar inşa edilirse, yıkım itkisi de bunlara orantılı olarak o kadar çok saldıracak nesne bulur. Baba imgesinin kaybolmaya yüz tuttuğu andan itibaren, her insan karşıt değerlilik çatışmasının kucağına düşer, çünkü her insan bir diğeri için baba imgesine ait bir şeyi temsil eder ve herkes sırasıyla babanın konumunu elde etmek isteyebilir. Bu durumda, babaya karşı yöneltilen saldırganlık, babaya karşı duyulan sevginin herkese karşı hissedilmesine benzer bir şekilde, tüm diğerlerine karşı yöneltilebilir. Dolayısıyla bu *genelleşmiş şiddet*in ortaya çıkma ihtimalini engellemek için uygarlık, suçluluk duygusunu güçlendirmekten başka bir şey yapamaz. Ama, bu gerilim çok yüksek bir dü-

74. S. Freud, a.g.y., s. 90-91.

75. Bu, Freudcu yapıtın hem *Kitle Psikolojisi ve Ego Analizi*'nde hem de *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde ele alınmış ve *Musa ve Tektanrıcılık*'ta ele alınacak olan bu temel hipotez üzerine inşa edildiğine ilişkin ek bir kanıttır.

zeye ulaştığından, bireyin bu gerilimi kaldıramama ihtimali yüksektir. Bu durumda birey yitik mutluluğu yeniden ele geçirmek için belki de ötekileri yadsıyacak, suçluluk duygusunu paramparça edecek ve gerileme yoluyla, tıpkı çocukluk döneminde olduğu gibi uygarlığa düşman hale gelecektir. Bireyin ve uygarlığın gelişim süreçleri "birbirine çok benzer"[76] olmasına rağmen, yine de bu iki gelişim süreci birbirleriyle tamamen özdeşleştirilemez: Birey, *her şeyden önce* "haz ilkesinin programını,"[77] mutluluk arayışını izler, topluluğa uymayı yalnızca toplumluk bu mutluluk arayışının koşulu olduğu için kabul eder; kültürse *özellikle* "yalıtılmış bireylerin kolektif birliğe dahil olmasıyla"[78] ilgilenir ve bireyin mutluluk kaygısını ikinci plana iter. Eğer kültür bu konuda hiçbir kaygı duymuyorsa, nihai amacına erişmek üzeredir: Bireyin topluma dahil edilmesi, bireyin kitlede çözünmesi. Böylesi bir durumda ve yalnızca bu durumda, toplumsal psikoloji ve bireysel psikoloji kusursuzca birbirleriyle örtüşür ve toplumsal suçluluk duygusu en yüksek düzeyine ulaşır. Diğer durumlardaysa, "bireysel gelişimin ve uygarlığın gelişiminin iki süreci zorunlu bir şekilde birbirleriyle çatışma halindedir ve her karşılaşmalarında birbirleriyle mücadele ederler."[79]

Ama bu aşamada Freud, bireysel gelişim ile uygarlığın gelişimi arasında kurduğu yeni bir benzerliğin altını çizer: Üstbenin oluşumu. Eğer herkesin içinde hem saldırgan eğilimlerin bastırılmasını hem de suçluluk duygusunun yaratılmasını amaçlayan yasaklayıcı bir merci varsa, benzer türden bir kerte bir kültürün içinde de ortaya çıkarılabilir. Bu kolektif üstben, yaşarlarken hiçe sayılan ve öldürülen (sürü şefi, İsa), ardından kutsallaştırılan büyük insanların eylemlerinin psişizmde bıraktığı izlenimlere dayanır. Burada söz konusu olan şey, bireysel üstbenin aile çevresinde oynanmış olan trajedinin sonucu olmasıyla aynı şeydir. Kolektif üstben tıpkı bireysel üstben gibi "ciddi ideal taleplerde"[80] bulunur. Hatta bilinçli hale geldiklerinde bireysel üstbenin buyruklarının "kolektif üstbenin buyruklarıyla örtüştüğü"[81] bile düşünülebilir. İnsanlar arasındaki ilişkileri ele alan bu buyruklar, bir *Etik*te kodlanmışlardır ve insanın neye katlanabildiğini hiçbir şekilde dikkate almayan buyurucu bir niteliğe sahiptirler. İnsanın hoşnutsuzluğu ve rahatsızlığı bundan kaynaklanır. Buna karşı uygarlığın önerebi-

76. S. Freud, a.g.y., s. 100.
77. S. Freud, a.g.y., s. 100.
78. S. Freud, a.g.y., s. 101
79. S. Freud, a.g.y., s. 102.
80. S. Freud, a.g.y., s. 103.
81. A.g.y.

leceği çözüm yoktur. Bunun tam tersine uygarlık, "tüm bunları bir kenara iter, boyun eğme zor olsa da tüm bunların o kadar gerekli olduğunu söylemekle yetinir."[82]

Nihayetinde bu benzerlikler temel önemdeki bir sorunun sorulmasını zorunlu kılar: Bireysel üstbenin talepleri ve acımasızlığı nevrozların oluşmasına yol açıyorsa, kolektif üstbenin talepleri de aynı şeye yol açmaz mı? Başka bir deyişle, "uygarlıkların ve kültürel çağların çoğu –hatta belki de tüm uygarlığın bizzat kendisi– bizzat uygarlığın çabaları yüzünden nevrozlu hale gelmemiş midir?"[83]

Freud bu soruya doğrudan yanıt vermez. Ama eserde ortaya konulan argümantasyonun tamamı *olumlu bir yanıtı* dayatır. Freud'un mesajı (peygamber olmadığını söylese bile) şöyle özetlenebilir: Eros'un ve Ananke'nin kızı uygarlık, insanların yıkım itkisine karşı mücadele etmek için aşamalı ve sistematik bir ölüm itkisinin hizmetkârına dönüşür ve Thanatos'u egemen efendi konumuna getirir. Sık alıntılandığı kadar da anlaşılmamış olan sonuç bölümünde Freud'un söylemek istediği tam da budur: "Bugünün insanları doğa güçlerinin tahakküm altına alınmasını öylesine aşırı uçlara kadar vardırdılar ki, bu güçlerin yardımıyla birbirlerini karşılıklı olarak tamamen yok etmeleri kolay bir şey haline geldi. Bunu gayet iyi biliyorlar ve bu, mevcut çalkantılarının, mutsuzluklarının ve bunalımlarının çoğunu açıklıyor. Bu durumda, ilahi iki güçten ötekisinin, yani ebedi Eros'un en az kendisi kadar ölümsüz hasmına karşı yürüttüğü mücadelede kendisini ispatlamak için bir hamle yapmasını beklemek için haklı nedenler var."[84]

E. ÖLÜM İTKİSİNİN ZAFERİ

Unutmayalım ki doğa güçlerine egemen olunması, bastırılmış amaçlı yıkım itkisinin dışavurumudur. Bu tahakkümün gelişimi, yani Batı toplumunun doğanın dönüştürülmesine ve *denetlenmesine* odaklanması, yıkım itkisine gitgide daha fazla *söz* vermekten (ve ona kendisini ifade edecek yollar kazandırmaktan) başka bir şeye yol açmaz. Freud, bu yüzden, bastırılmış amaçlı bu itkinin doğrudan doğruya başka bireylere karşı yönelerek kendisini ifade edeceğini sezinletir. Demek ki, tanık olduğumuz şey, yıkım itkisinin yön değiştirmesidir. Sanki en sonunda (doğa güçlerinin dönüştürülmesini insanların hizmetine sokan) yıkım

82. S. Freud, a.g.y., s. 105.
83. A.g.y.
84. S. Freud, a.g.y., s. 107.

itkisi, Eros tarafından artık frenlenemiyormuş ve kendisini yalnızca tüm şiddeti ve kızgınlığıyla dışavurabilirmiş gibidir. Bu durumda, uygarlık insanlar arasındaki libidinal bağları güçlendirmek yerine, onları gereklilikten dolayı (Ananke) dünyayı dönüştürmeye yöneltmek zorunda kalır. Bunu yaparak uygarlık, en sonunda tek etkili itkiye dönüşecek yıkım itkisinin önünde geri çekilir. Eros yok olmuştur. Ayrıca Freud düşüncesini bu konuda açıkça ifade eder: "Eros'un kendisini ispatlamak üzere bir hamle yapmasını beklemek için haklı nedenler var...". Beklemek için haklı nedenlerin olması, Eros'un ortalıklarda görünmediğinin ve bastırıldığının işaretidir. Eros'un geri dönmesi gerekir. Henüz bu çabayı gösterip gösteremeyeceği kesin değildir. Eros mücadelede şimdilik yenik düşmüştür. Thanatos'un tuzağına yakalanmıştır. Eros farkında olmadan kendini ölüm itkisinin hizmetine koşmuştur.

Çok az okur, bizzat uygarlığın ilerlemesine bağlı olarak Thanatos'un *bugünkü zafer*ine ilişkin bir saptama olarak değil, bir kehanet ve Eros'un sahip olduğu güçlere bağlanan umut olarak yorumlanan bu tümcelere duyarlılık gösterdi.

Zafer kusursuzdur. Hem insanlar karşılıklı olarak birbirlerini yok edebilir, hem de saldırgan ve özyıkımcı itkiler azalmamıştır; aksine uygarlıklar da nevrozlu hale gelmiştir. Başka bir ifadeyle, uygarlıklar kolektif üstben ile bireyin mutluluk arzularının yarattığı çatışmayı çözme gücüne sahip değildir. Uygarlıklar hem her insanın mutsuzluğunu artırmaktadır, hem de insanların yüz çevirdiği etiklerini baskın çıkartacak güçten yoksundur. Dolayısıyla uygarlık içinden çökertilmektedir. Uygarlık kendisini ne kadar olumlarsa o ölçüde kendisini çökertmektedir. Uygarlıkların zafer anı, gerileyişlerinin başlangıcıdır. Savaş, nevroz, mutsuzluk, kolektif üstben'in acımasızlığı: Bu bütüne ilişkin tabloda her türlü kara leke yer alır. Küçük bir umut, uygarlıkların işleyişini *analiz etmenin* ve böylece onları tekrarın cehennemsi döngüsünden kurtarmanın mümkün olabileceği inancıyla varlığını korur. Ama Freud şunu söyler: "Söz konusu olanın benzerlikler olduğunu ve nihayetinde insanların ve kavramların, içinde doğdukları ve geliştikleri uzamdan tehlikesiz bir şekilde kopartılamayacağını unutmadan, oldukça ihtiyatlı bir şekilde davranmak gerekecektir."[85] Ayrıca "kimse kolektiviteye istenen tedaviyi dayatmak için gerekli otoriteye sahip olamayacağına göre, toplumsal nevrozun en iyi analizi ne işe yarayacaktır?"[86] Bununla birlikte burada Freud'un mücadeleci karakterine tanık

85. S. Freud, a.g.y., s. 106.
86. A.g.y., s. 106.

oluruz: "Bir gün birinin uygarlaşmış toplumların patolojisini bu anlamda yapmaya girişme cesaretini göstermesi beklenebilir."[87] Freudcu düşünceyi kuşkusuz çarpıtarak, ama buna rağmen umutlarını toplumsal aktörlerin toplumsal analiz kapasitelerinin artmasına bağlamış olan psikolojik ya sosyolojik müdahalelerin canla başla (ama daha alçakgönüllü ve daha sınırlı) girişmiş olduğu şey bu türdendir. Bu açıdan söz konusu uygulamalar Freudcu esine sadık kalmıştır. Bu referans olmadan bu uygulamalar asla doğamazdı. Demek ki, tüm umut belki de yitmemiştir. Ama bu umudun üzerinde dengesini sağladığı ip öylesine gerilmiştir ki, "çiçeklerin vaadini meyvelerin yerine getirme" ihtimali çok düşüktür.

*

Bu yapıtın analizinin sonunda, Freud'un keşfetmekte olduğu şey karşısındaki ihtiyatlılığı ve çekimserliği daha iyi anlaşılabilir: Mutluluğun kültürel bir değer olmadığı ve uygarlıkların sistematik olarak kendi yıkımlarına yol açtığı daha iyi kavranabilir. Freud'un düşüncesinin muğlaklığı da böylece daha iyi kavranır hale gelebilir. Freud, insan saldırganlığına karşı tek savunma aracı olan uygarlığın yanında yer alır ve bireyin mutluluğunun da savunucusudur. İtkilerin tatmininden vazgeçilmesinin zorunlu olduğu kanısındadır, ama bunun hem insana hem de uygarlığa zarar veren karakterini de gözler önüne serer. Freud iki devin mücadelesini göstermek ister ve bize Thanatos'un zaferini sunar. Tüm bunları açıkça ifade edemez (kendine de itiraf edemez). Bu yüzden Freud, V. Bölüm'den itibaren kullandığı üsluplar arasında en karmaşık olanını kullanır (ilk bölümler, bunun tam tersine anlaşılırlıkları açısından örnek oluştururlar). V. Bölüm, sanki Freud'un ifşa etmekte olduğu şeyi hem *gözler önüne sermek* hem de *bastırıp görünmez kılmak* istiyormuşçasına, geriye dönüşlerle, daha önceki metinlerin yeniden alıntılanmasıyla dolup taşar. Freud'un bizi davet ettiği, tedrici (ve üstüne sürekli yeni gölgeler düşen) bir ifşadır. Gelgelelim cesaretine rağmen Freud, sonuna kadar *dolambaçlı yollara başvurur* ve üstelik bunu "hiç teselli etmeden"[88] yapar, mümkün bir geleceği sezinletir. Eğer şimdi bu metne yeniden dönersek, bize neyi sezdirmeyi amaçladığını açıkça görebiliriz: ölüm itkisinin kalıcı etkileri ve zaferinin gerekçeleri.

İzleyen tablo bu kesinliği bütün çıplaklığıyla ortaya koyar: Uygar-

87. A.g.y., s. 106.
88. S. Freud, a.g.y., s. 107.

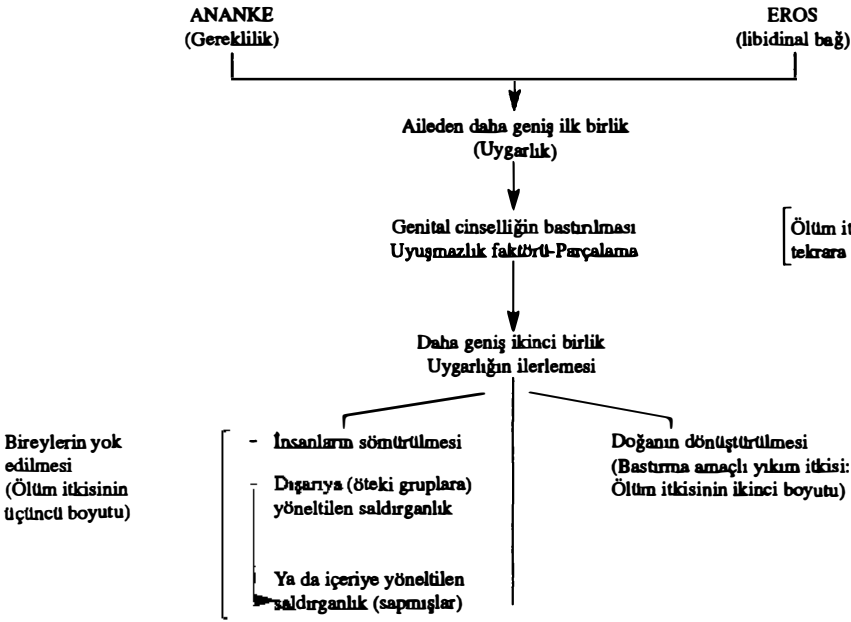
lığın daha ilk aşamalarından itibaren ölüm itkisinin çok biçimli varoluşu. Dolayısıyla, ölüm itkisi uygarlığın mücadele etmek zorunda olduğu insana özgü tek yıkım itkisi değildir; ölüm itkisi tekrar edici, türdeşleştirici, acımasız boyutlarıyla, doğa, insan grupları ve grup dışındakilere karşı saldırganlık kiplikleriyle ve insanları sömürme teknikleriyle bizzat uygarlığa içkindir. Bunun başka türlü olması da mümkün değildir, çünkü Eros'un tasarısı "bir tek varlığı birçok varlığa dönüştürmekten başka bir şey değildir ve Eros iki varlığı birbirine âşık ederek bunu başardığında, bu ona yeter ve bundan başka bir şey istemez."[89] Çoğu zaman bu tümceye gerektiği gibi ilgi gösterilmedi. Örneğin, Eros ötekine duyulan arzuyu ve ötekinin tanınmasını, karşılıklı bir oyunu önceden varsayar, oysa uygarlık büyülü aşkı ve narsise özgü özdeşleşmeyi önceden varsayar. Eros, libidinal bağın hareket noktasında yer alır, ama libidinal bağ "genellikle daha büyük birliklere" doğru yöneldiğinde, farkına varmadan kendisini sadomazoşist tipte ikili hipnotik büyülenmeyle (yönlendirilen şefler), mimetizmle ve aynı ideale boyun eğmeyle ifade eden ölüm itkisinin çalışmasıyla yer değiştirir. *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi* bizi daha önce uyarmıştı: Gruplar ve örgütler homoseksüel oluşumlardır, bu nedenle de cinslerin farklılığını, karşılıklı mücadeleyi ve ayrılma olasılıklarını hesaba katan bir aşkı kabul edemezler.[90] Ve eğer (sayıca sınırlı) gruplar bunu yapamazsa, tüm bir uygarlığın bunu başarabilmesi için hiçbir neden yoktur, çünkü uygarlık yalnızca tekbiçimlileşme eğilimini güçlendirerek ve bireyleri çalışmaya ve bilimsel uygulamalara boyun eğdirerek varolabilir.[91]

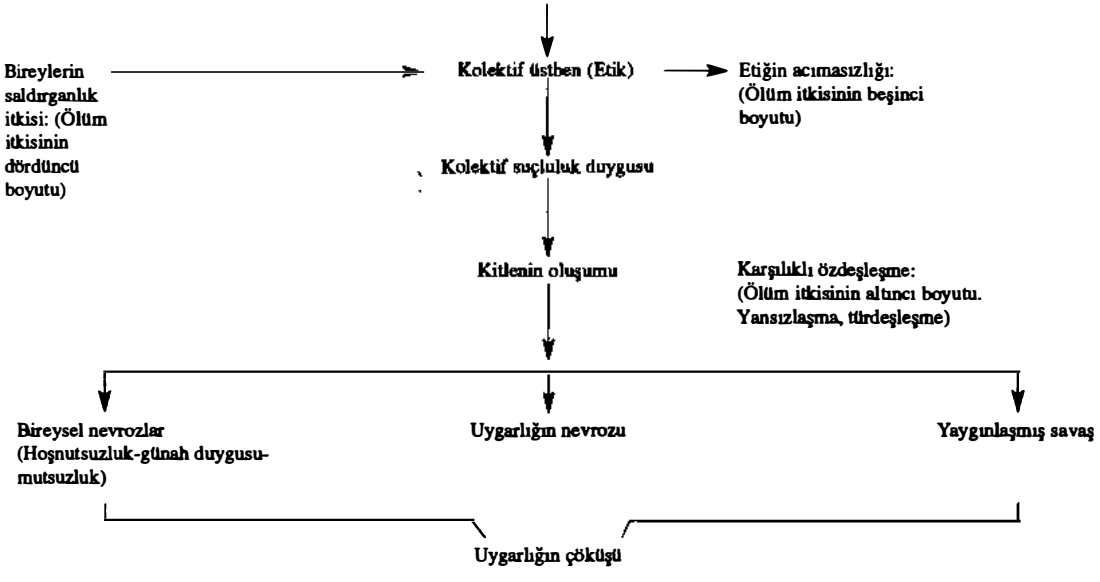
Grup Psikolojisi ve Ego Analizi bize ortak bir *ideal*in her grubun varoluşu açısından oynadığı merkezi rolü göstermişti. Bunun ardından Freud, Ben ve üstben ideali arasında bir ayrım yapmak zorunda kalmıştır ve *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nda neredeyse yalnızca üstben terimini kullanır. Bununla birlikte, idealin ve yasaklamanın iki boyutunun altını çizmeye hep devam eder. Özellikle *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nda üstben, ideal dayatmalarda bulunduğu için yalnızca otoriteye tekabül etmez. Bu nedenle, Freud'un düşüncesini çarpıtmadan *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nin Ben idealini *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nın üstbeniyle özdeşleştiremeyiz. Bir uygarlıkta ideal (etik),

89. S. Freud, a.g.y., s. 60.

90. Homoseksüel olduğu söylenen oluşumlar benzerin oluşturulması sorunsalını ayrıcalıklı kılar, oysa heteroseksüalite bir ötekinin oluşturulmasını ayrıcalıklı kılma ve bu yüzden de cinsel kimlikle ilişkisinde daha açık olmayı başarma olasılığını içinde barındırır.

91. Buna karşın, çocukluktaki cinsellik kendi ifadesini kılık değiştirmiş ya da yüceltilmiş biçimler altında (örneğin sanat) uygarlaştırıcı sürecin içinde bulur.

ANANKE
(Gereklilik)
EROS
(libidinal bağ)
Aileden daha geniş ilk birlik
(Uygarlık)
Genital cinselliğin bastırılması
Uyuşmazlık faktörü-Parçalama
Ölüm itkisinin ilk boyutu:
tekrara zorlanma
Daha geniş ikinci birlik
Uygarlığın ilerlemesi
Bireylerin yok
edilmesi
(Ölüm itkisinin
üçüncü boyutu)
İnsanların sömürülmesi
Dışarıya (öteki gruplara)
yöneltilen saldırganlık
Ya da içeriye yöneltilen
saldırganlık (sapmışlar)
Doğanın dönüştürülmesi
(Bastırma amaçlı yıkım itkisi:
Ölüm itkisinin ikinci boyutu)

EROS geri dönebilir mi?

grupta olduğundan daha gereklidir, çünkü uygarlığa karşı yöneltilen düşmanlık eğilimleri daha çok, tekrar edici ve yaygındır. Üstbenin özellikle katı bir karaktere sahip olması gerekmektedir, bu suçluluk duygusunu yaratabilmek için özellikle acımasız olmak zorundadır, çünkü uygarlık bu suçluluk duygusu olmadan varlığını koruyamaz. Üstben dış otoritenin tüm saldırganlığını miras almıştır ve ayrıca üstben melankoli gibi kimi vakalarda "bireyin sahip olduğu tüm sadizmi" kendi tekeline alabilir ve her durumda çocuğun otoriteye karşı yöneltmek istediği tüm saldırganlığı[92] eline geçirebilir. Üstben, ölüm itkisinin hüküm sürdüğü alan haline gelir. Böylece, bireylerin olası acımasızlığına karşı uygarlığın ("garnizonun") acımasızlığı yerleşir. Ben'e karşı yönelen bu (içselleştirilmiş) acımasızlık, iyileşmeye karşı gösterilen direnişi, acı çekme susuzluğunu ya da kısaca davranışın tekrar ediciliğini açıklar; İlkel benlikten [*ça*] kaynaklanan tepilenimlere karşı korkuluk görevi yapan ve bununla bağlantılı olarak üstbenin taleplerine fazla maruz kalmama imkânını herkese tanıyan tekrar edicilik. Söz konusu olan, uygarlık kitleleştirme işlevini mükemmelliğe ulaştırdığında, uygun davranışların tekrar ediciliğidir. Uygarlık bu ana ulaştığında, artık hiçbir başkaldırı tasarlanamaz. "Parlak gelecek" artık gerçekleşecektir. Eğer rastlantıyla bu kitleselleştirme gerçekleşmemişse, üstbenin acımasızlığının yerine kolektif üstbenin ifadesi olan kurumların acımasızlığını koymak ve bireyleri doğrudan baskı araçlarının oluşturulmasıyla baskı altına almak gerekecektir. Dolayısıyla uygarlık, kendisini bireysel özgürlüğün yıkıntıları üstüne inşa eder.

Bu kitap, insanlığın geleceği hakkında radikal bir sorgulamayla son bulur. Kuşkusuz bu kitabı, projelerini başarıya ulaştırma kaygısı güden farklı toplumsal grupların mücadelelerini ve eylemini dikkate almamakla; bu yüzden de uygarlığı homojen büyük bir beden olarak betimlemekle suçlayabiliriz. Oysa, diyebiliriz ki, uygarlık her zaman çatışmaların ve paradoksların ürünüdür, çelişkilerle doludur, toplumsal buluşun, müzakerelerin ve açıklamaların ürünüdür. Bunların tamamı doğrudur. Ancak, Freud bizi uygarlığın bizzat özü konusunda uyarır: Kitleselleştirme, tekrar etme, türdeşleştirme ve yıkım eğilimi. Uygarlaşmış toplumlarımızın görüngülerinden pek çoğu Freud'a hak verir yöndedir. Bu nedenle Freud'un mesajını, bu mesajın tüm gücünü ve tüm yeniliğini değerlendirebilmek için, Batılı toplum analizimizde yeniden sınamamız gerekecektir.

92. S. Freud, a.g.y., s. 87.

V

Musa ve tektanrıcılık

Öldürülen kurtarıcı, Batı uygarlığının paradigması

Freud'un yaşamının son yıllarında yazılmış bu yapıtın tekrar edici ve parçalı biçimi, bir yandan yazarın içine düştüğü şüphelere, öte yandansa çektiği sıkıntılara ve iradesine tanıklık eder. Bu yapıtta Freud, bir yandan daha önceki çalışmalarında elde ettiği sonuçları özetler, öte yandan o zamana kadar büyük ölçüde üstü örtük olarak kalmış ve doğrudan doğruya ele almadığı bir problemi ele alır: Batı uygarlığına hem görünümünü hem de tikel niteliklerini kazandırmış olan tektanrılı dinlerin doğuşu. Bu çalışma Freud'a *Totem ve Tabu*'nun hipotezlerini sürdürme ve doğrulama, *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nde başlayan "merkezi kişi" hakkındaki düşüncesini derinleştirme ve aynı zamanda da Yahudi sorununu, ilk defa uygarlığımızı oluşturan çekirdek olarak inceleme imkânı tanır.

Bu denemede, öncelikle büyük insanın rolü sorunsalı, içgüdülerden vazgeçme ve bastırılanın geri dönüşü problemi, gizlilik evresi nosyonunu tarihsel sorunlara uygulama denemesi, son olarak da Yahudi karşıtlığının nedenleri hakkında Freud'un önerdiği açıklamaya yer verilecektir.

A. BÜYÜK İNSAN

"Birkaç büyük insanın evrensel tarih üzerindeki etkisinin yadsınamaz olduğunu saptamak gerçekten çok ilginç olurdu."[1] Freud'a göre Musa bu büyük insanlardan biridir. Gerçekten de, Musa rahipler tarafından eski mezheplerin yararına yok edilmiş olan Aton dinini sürdürmek amacıyla bir halk "seçer", bu halkı Mısır'da köle olarak yaşayan kabilelerin arasından "seçer", ona kendi yasasını ("Musa" yasaları) dayatır ve yine ona Vaat Edilmiş Toprak'a doğru Mısır'dan kaçma imkânı tanır. Musa Yahudilerle ilgilenme lütfunda bulunmuştur ve Yahudileri kendi "seçilmiş halkına"[2] dönüştürmüştür. Eşi benzeri görülmemiş öykü! "İnsan dinleri tarihindeki biricik vaka. Kaldı ki Tanrıyla halkı birbirine kopmaz bir şekilde bağlıdır ve ebediyen bir bütün oluştururlar; bilindiği gibi bazen bir halkın yeni bir tanrı seçtiği olur, ama bir tanrının yeni bir halk seçtiği hiç görülmemiştir."[3]

Tanrının (Musa aracılığıyla) kendisine bir halk seçtiğini dile getiren Freud, temel önemde teorik bir atılım yapar: Freud, Oedipus'un kurucu niteliğinin keşfi sırasında terk etmiş göründüğü baştan çıkarma teorisine yeniden döner.[4] Aslında, Freud baştan çıkarma teorisini reddetmekten çok, sınırlandırmış ve kesinleştirmişti. Ayrıca, Freud, tıpkı anının oluşumu gibi fantazmın oluşmasının da yalnızca "gerçekliğin zeminine" dayanarak kendisini inşa edebileceği fikrini hep korumuştur.

Kolektif hareketler konusunda ise şunları not etmiştik: Bu görüngüleri kavramak için şefin kişiliğinin Ben idealinin yerine geçirilmesi süreçlerine, lider karşısında kitlenin âşık tezahürlerine merkezi bir önem atfedilmiş olmasına rağmen, kitleyi kendi imgesine göre oluşturmayı amaçlayan şefin bizzat kullandığı büyüleme ve baştan çıkarma meka-

1. S. Freud, *Moïse et le monothéisme*, Idées, Gallimard, 1948, s. 71.
2. S. Freud, a.g.y., s. 62.
3. S. Freud, a.g.y., s. 61.
4. "Son aylarda sessizce ortaya çıkan büyük sırrı sana hemen söylemem gerek. Artık kendi nevroz kuramıma inanmıyorum." Lettre à Fliess, *La naissance de la psychanalyse*'de, P.U.F., s. 190.

nizmalarının gözler önüne serilmesi gerekir. Kuşkusuz Freud, çocukları babalarına, kitleyi şefe doğru iten devinim üzerinde özellikle ısrar etmiştir. Freud *Musa ve Tektanrıcılık*'ta bu perspektiften hareketle şunu da yazar: "Büyük insanın neden bu denli önem kazandığını hemen anlıyoruz, çünkü insanların çoğunun hayran olunacak, önünde eğilinecek ve kendilerini tahakküm altına alacak ve hatta onlara kötü muamele edecek bir otoriteye zorunlu gereksinim duyduğunu biliyoruz. Bireyin psikolojisi bize bir otoriteye duyulan bu kolektif gereksinimin nereden kaynaklandığını öğretmiştir: Bu gereksinim babanın çekim gücünden doğar."[5] Ama Freud, aynı zamanda insanların bakışlarını bir başkasına doğru yöneltmesinin ve ona olağanüstü nitelikler atfetmesinin, bu başkasının "kimi insani niteliklerin olağanüstü bir şekilde geliştiği"[6] kişi olmasına ve etkisini "kişiliğiyle ve savunduğu düşünceyle"[7] uygulamasına bağlı olduğunu da belirtir. Demek ki, büyük insanın yerine getirdiği bir *etkileme* edimi olduğunu kabul etmek ve her etkileme bir ilişki olduğundan ve her ilişki de erotik bir bağa gönderme yaptığından büyük insanın (baba gibi) kendisiyle diğerleri arasında olumlu bir libidinal bağ yaratmaya çalıştığı, uzun sözün kısası onları büyülemeyi ya da baştan çıkarmayı amaçladığı fikrini kabul etmek gerekir.

Dolayısıyla, *baştan çıkarma ve baştan çıkarılma arzusu* birlikte varolur, tahakküm girişimi ve boyun eğme arzusu insanlar arasındaki gerçekliğin iki yüzüdür. Laplanche ve Pontalis'in yazdıkları gibi baştan çıkarma tüm insan ilişkilerine içkin "yapısal bir veri"[8]dir. Ne bir ilk *masumiyeti* ne de bir ilk *ihlali* tahayyül edebiliriz. Baştan çıkarma ve baştan çıkarılma arzusu birbirlerinden ayrı düşünülemez. Tüm sorun, bu iki unsurdan hangisinin üzerinde durulmaya değer olduğunu bilmektir. Oysa, Freud çoğunlukla (baştan çıkarma teorisinin yeniden elden geçirilmesinden sonra) özellikle baştan çıkarılma ve boyun eğme arzusu üzerinde ısrar eder gibi görünse de,[9] *Musa ve Tektanrıcılık*'ta etkileme edimini ve bu edimi gerçekleştirenin baştan çıkarma ediminini vurgular: Kendisi için bir halk seçen, onu *halk olarak kuran*, onu ardından sürükleyen ve ona yasalarını kazandıran Musa'dır. İlkel sürünün önderi olarak Musa'yı görmüştür; ama *tersyüz edilmiş* bir önder. Mutlak erk, sevginin reddinden başka bir şey olmamış olmasına rağmen (uygarlığı kurmak için *katledilmesinin* ve parçalanarak yenmesi-

5. S. Freud, a.g.y., s. 147-148.
6. S. Freud, a.g.y., s. 147.
7. S. Freud, a.g.y., s. 147.
8. J. Laplanche ve J. -B. Pontalis, *Vocabulaire de la psychanalyse*, a.g.y., s. 439.
9. Bkz. önceki sayfadaki alıntı.

nin kaçınılmaz niteliğinin nedeni budur), aksine burada mutlak erk, seçen, seven, yasalar yapan ve kölelerin kültür dünyasına girmesini sağlayan kişidir. Kuşkusuz, bu büyük insan şiddet doludur ve çabuk öfkelenir (yasa tabletlerini kıracaktır), ama aynı zamanda özellikle de *hakiki baba*dır: Diğerlerine varolmalarına ve eserini devam ettirmelerine imkân tanıyacak sembolik sistemi kazandıran kişidir. Freud, bu konuda olunabileceği kadar açıktır: "Musa'nın, Yahudi halkına, onu ebediyen diğer halklardan ayıracak niteliği kazandırdığını tasdik edebiliriz. Musa, Yahudi halkına seçilmiş halk olduğunu söyleyerek, onun kendisine tamamen güven kazanmasını sağlardı, Yahudi halkını kutsanmış ilan etti ve onu kendisini diğer halklardan uzak tutmaya mecbur kıldı
148 [...] bu nedenle, *bir insan*ın, Musa'nın Yahudileri yarattığını pekâlâ iddia edebiliriz."[10]

Freud'a göre iktidar yalnızca *cisimleşebilir*, çünkü insan yazgısından kurtulamaz: Olgunlaşmadan doğmuş olma ve dolayısıyla da onu sevecek, besleyecek ve ehlileştirecek eğitimcilere ihtiyaç duyma yazgısı. Bundan, sonuç olarak, paradigmasını baba figürünün oluşturduğu bir lider nostaljisinin insan dokusunun sürekli ve yapısal bir unsurunu oluşturduğu çıkar. Freud, bireylerin yan yana yaşayabileceklerini yadsımaz, onların grup olarak, *halk* olarak yalnızca bir *biricik*e referansla varolabileceklerini söyler; dolayısıyla grup birbirlerine libidonun gücüyle bağlanan bireylerden oluşmuştur ve libidonun toplumsal alanı katedebilmesi için, libidonun ya onu talep eden ya da sürünün, babasının yaptığı gibi onu reddeden bir bireyden kaynaklanması gerekir.

Aslında, sevgi armağanı ya da sevgi reddi aynı madalyonun iki yüzünü oluşturur. Bu nedenle de, Musa sürü şefinin zıddı olmasına rağmen, aynı zamanda da onun yeniden cisimleşmesidir ve onunla aynı yazgıya maruz kalmak zorundadır. Büyük adamın yazgısı, *katledilmektir*. Halklar yalnızca bu koşulla yaşayabilir. Bundan ise şu paradoks doğar: *Büyük adam olmaksızın halk da olamaz; büyük adamın katledilmesi söz konusu değilse, halkın varolması da söz konusu olamaz*. Bu düşüncenin kavranılır hale gelmesi için Freud'a göre babanın biyolojik ve sembolik olarak insanın büyümesi için gerekli olduğunu ve babanın aynı zamanda ne yaparsa yapsın iğdiş eyleminin gerçekleştiricisi, aşırılıkların taşıyıcısı olan bu ikincil şiddetin gerçekleştiricisi olmaya devam ettiğini kabul etmek gerekir;[11] demek ki, baba her durumda iktidarını kötüye kullanacaktır. Oğul belli bir özerkliğe kavuşmak ve babanın keyfiliğinin ötesinde kendisini yasanın tarafı olarak

10. S. Freud, a.g.y., s. 143. Altını biz çizdik.
11. Piera Castoriadis-Aulagnier, *La violence de l'interprétation*, Le Fil rouge, P.U.F., 1975.

oluşturabilmek için babaya başkaldırmak ve ona yönelik bir katletme arzusunun öznesi olmak zorunda kalacaktır. Bireysel düzen için geçerli olan aynı zamanda toplumsal düzen için de geçerlidir. Hiçbir otorite figürü gücünü pintice kullanamaz, tersine, güçlerini her zaman abartır, har vurup harman savurur, enerjisini diğerlerine zarar verecek şekilde harcar, başka bir ifadeyle enerjisini diğerlerini itkilerinin dolayımlanmamış tatmininden vazgeçmeye zorlayarak harcar. Freud'un dediği gibi, "böylece bu kabilelerle ilişki kurmaya başlamış, onların başına geçmiş ve 'demir bir yumrukla' onların göçünü örgütlemiş"[12] Musa örneği... Musa, Ahenaton ile aynı yazgıya, tüm yenilikçi *despotlara*[13] biçilen yazgıya maruz kalır... "Ama, uysal Mısırlılar yazgının kendilerini Firavunun kutsal varlığından kurtardığını duydukları sırada, yabani Samiler de yazgıları ellerinde dua ettiler ve kendilerini tiranlarından kurtardılar."[14] Unutmayalım ki, Ikhnaton babasının adını tüm tapınaklardan kazıtmış olan kraldır. Her baba ve her oğul fiilen tiran ya da katledicidir. Frazer'in *Der goldene Zweig* [Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökleri] başlıklı kitabını çok iyi bilen biri olarak Freud'a kral karakterli, yazgısına katledilme düşen ve kendisi de katil olan Nemi rahibinin kişiliği olsa olsa çarpıcı gelebilirdi.[15] İktidarın mirasçısı olma hakkına sahip olmak için kahraman olmak, başka bir deyişle "her zaman babasına karşı başkaldıran ve bir biçimde en sonunda babayı öldüren kahraman olmak gerekir."[16] Ayrıca Freud, "kurtarıcının", "ilk suçlu, kardeşler sürüsünün şefi, babayı alt etmiş olan kişi" olup olmadığını sorar; İsa örneğindeyse İsa'nın "ilk suçlunun takipçisi ve yeniden cisimleşmesi" ya da (kardeşler sürüsünün) böylesi bir şefe sahip olmadığı bir durumda, hiç değilse, "tatmin edilmemiş bir arzu fantazmının mirasçısı"[17] olan kişi olup olmadığını sorar. Bu nedenledir ki, kurtarıcı da sırası gelince suçunun kefaretini ödemek zorundadır. "Cinayetin kurbanı bir baba olduğuna göre diğer tarafta da bir oğulun olması gerekliydi."[18]

İnsanlık tarihi, büyük insanlar varolmadan, her zaman için ilk kat-

12. S. Freud, a.g.y., s. 39.
13. S. Freud, a.g.y., s. 39. Altını biz çizdik. Freud, metninde bize adını Ikhnaton olarak değiştirmiş olan IV. Amenhotep'ten söz eder. Tarihçiler günümüzde IV. Amenopfis ve Ahenaton isimlerinin daha doğru isimler olduğu konusunda uzlaşıyorlar.
14. S. Freud, a.g.y., s. 64.
15. R. Caillois ve G. Bataille, "Collège de sociologie" döneminde, (bkz., Denis Hollier, *Le Collège de sociologie*, Idées, Gallimard, 1979, s. 242), P. Kaufmann'sa son kitabında iktidarı konu alan her araştırma açısından Nemi rahibinin ilk(e)sel referans niteliği taşıdığının altını çizerler.
16. S. Freud, a.g.y., s. 118.
17. S. Freud, a.g.y., s. 118.
18. S. Freud, a.g.y., s. 117.

letmeye ve her defasında insanlığın önünde yeni yollar açtığından "Arabistan'ın tüm parfümleriyle bile temizlenemeyecek olan" kan lekesine gönderme yapan baba kişiliklerinin katledilmelerinin sancılı tekran olmaksızın anlaşılamaz.

B. GİZİL EVRE

Katletme, nefret edilen nesnenin kesin olarak yok olmasına yol açmak yerine bu nesneye ek bir güç ve etki kazandırdığı ölçüde, kan lekesi insanlığın önünde bu yeni yolları daha iyi açar. Musa'nın katledilmesi

tektanrıcılığın sonunun geldiğini göstermez; bunun tam tersine, belli bir süre sonra tek tanrı fikrinin kendini kabul ettirmesine ve sürekli hale gelmesine imkân tanır. "Zamanla zayıflamayan gelenekler, yüzyılların akışı içinde gitgide daha da güçlenir."[19] Gelenekler, insan türünün tarihi bireyin tarihiyle benzer olduğu ve insan türünün tarihi de "saldırgan-cinsel içerikli" süreçlerin, bu süreçler kalıcı izler bırakmış olmalarına rağmen, "uzaklaştırıldığı ve unutulduğu" bir *gizlilik evresi*ne sahip olduğu için değilse hangi nedenlerle yüzyıllarla birlikte güçlenir? Bu süreçler, bu evreden sonra "yeniden etkinleşir."[20] Söz konusu olan, bastırılanın geri dönüşüdür.

Freud'un bastırılanın bu geri dönüşü hakkında yaptığı açıklama, ilk bakışta hayal mahsulü bir açıklama gibi görünür. Kuşkusuz, daha önce yaşanmış olaylar, kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü bir rapor haline gelmiştir. Ama, böylesi bir aktarma, eğer fiilen gerçekleşmişse, bir yandan (Freud'un kendisine dayandığı Sellen'in söylediklerine göre Musa'nın katli geleneği yalnızca rahipler arasında sürdürülmüş olduğundan) her şeyden önce insanların belli bir kategorisini kapsayacaktır; öte yandan "dinsel görüngülere özgü saplantılı karakterde olmayacaktır."[21] Dolayısıyla şu hipotezi ileri sürmek gerekir: "Tıpkı birey gibi kitleler de geçmişe dayalı izlenimleri belleksel bilinçdışı izler biçiminde saklarlar."[22] Kuşkusuz, Freud, modern biyolojinin, sahip olunan karakterlerin kalıtımı teorisini reddettiğini bilmektedir. Ama buna rağmen, bu etkenden vazgeçmek (vazgeçmesi) ona imkânsız gibi görünür.[23] İki neden Freud'u bunu yapmaya iter:

1) *Dilin sembolizminin evrenselliği.* Örneğin bir nesnenin başka bir

19. S. Freud, a.g.y., s. 95.
20. S. Freud, a.g.y., s. 109.
21. S. Freud, a.g.y., s. 137.
22. S. Freud, a.g.y., s. 127.
23. S. Freud, a.g.y., s. 135.

nesnenin yerine sembolik olarak ikame edilmesi, rüyalarda, farklı dillerde ve birbirinden çok farklı halklarda sembolün benzerliği. Sembolik işlev, ya yapısal bir kolektif bilinçdışının varlığından (Lévi-Strauss'un tezi)[24] ya da "dilin tarihsel gelişimi sırasında ortaya çıkan fikirler arasındaki düşünce bağlantılarının" varlığından (Freud'un tezi)[25] doğacaktır.

2) *Erken travma karşısında oransız tepkiler.* Bir çocuğun Oedipus aşamasında "soyoluşsal düzlemde ele alınmadıklarında"[26] saçma gibi görünen şiddetli tepkilerine böyle yaklaşılabilir. Demek ki, arkaik kalıtımımızda kayıtlı belleksel izler varolmalıdır. Freud'un "insanların bir zamanlar ilkel bir babaya sahip olduklarına ve onu katlettiklerini hep bildiklerine"[27] ilişkin saptamasının nedeni budur. Ama bu bilgi, bilinç için dayanılmaz olduğu için bastırılmıştır ve bu nedenle de "geri döndüğünde böylesine güçlü etkilere yol açma gücüne sahip olmadan ve ...kitleleri dini boyunduruk önünde boyun eğmeye zorlamadan önce"[28] bilinçdışı halde kalmaya maruz kalmıştır.

Bu teorideki içinden çıkılması güç iki nokta:

a) Belleksel izlerin korunması fikri,

b) bireyi ve insan türünü kateden gizlilik evrelerinin tamamen birbirine benzetilmesi.

Freud'un argümantasyonu hiç inandırıcı olamadı. Ama bununla birlikte, önerilen hipotezler belki de ilk tahlilde sanıldığından daha az akıldışıdır. Gerçekten de, kimi tarihsel çağlarda kolektif temsillerden ebediyen yok olmuş gibi görünen davranış kiplerinin, söz üsluplarının, dinsel ya da mitsel referansların aniden şaşırtıcı bir güçle dönüş yaptığını saptamak yaygın bir gözlemdir. Bu konuda örnekler oldukça çoktur. Bunlardan tüm hafızalarda yer etmiş olan ikisini verelim. Fransız Devrimi söylemlerde ve tavırlarda birdenbire Roma üslubunu yeniden keşfetti: Cicero'ya özgü lirik ve suçluları cezalandırıcı büyük esinler, tumturaklı jestler, süslü düşünce. Ve nasıl Roma cumhuriyetinden imparatorluk doğduysa, Fransız cumhuriyeti de imparatorluk doğurdu. Bize daha yakın bir dönemde, Romalı ve Germen mitler, İtalyan ve Alman faşizminde sembollerin yeniden kullanımıyla (*fascio* ve Ari gamalı haçlar) ortaya çıktı. Önemli olayların silinerek gizil bir evre geçirip, ardından geri dönüp yeni etkilere sahip olabileceği düşüncesinin

24. Bkz., özellikle "La notion de structure en ethnologie", *Anthropologie structurale* içinde, a.g.y.
26. S. Freud, a.g.y., s. 134.
26. S. Freud, a.g.y., s. 135.
27. S. Freud, a.g.y., s. 136.
28. S. Freud, a.g.y., s. 137.

önsel bakımdan olağanüstü hiçbir yanı yoktur. Ama algıladığımız şey genellikle belli bir yeniden oluşturumun ürünü olduğundan, saptamalar teorik bir hipotezi desteklemeye yetmiyor. Dolayısıyla Freud'un hipotezinin teorik planda hangi açıdan kabul edilebilir olduğunu göstermeyi denemek gerekirdi (daha ileride bunu yapacağız). Şimdilik yalnızca şu hipotezi önerelim: Belli bir toplumsal gerçeklik yaratma uğraşısındaki her toplumsal değişim, yersiz ve tehlikeli olduğu düşünülen kimi edimlerin, belli bir düşünme tarzının *bastırılma*sına yol açar. Belirli tarihsel koşullar (bunalım, dönüşüm, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı) toplumsal dokuda bir boşluğa, yalnızca sindirilmiş (bastırılmış, ezilmiş) olanın yeniden ortaya çıkışıyla doldurulabilecek
152 ve tam da bu anda bir *mutlak referansiyel* ve paradoksal olarak yeniliğin garantisi görünümüne bürünen bir boşluğa yol açtığında bastırma ortadan kalkar. Freud'un aksine, bastırılmış olan *her şeyin* geri dönmediğini ya da parçalar halinde geri döndüğünü ve hatta farklı çağlarda ve genellikle tuhaf tezahürler şeklinde geri döndüğünü ekleyelim.

Demek ki, gizil bir evre hipotezi kimi koşullarla kabul edilebilir olsa da, arkaik bir kalıtım hipotezi pek savunulabilir bir hipotez değildir. Tür olarak insan türünün sınırlı sayıda arzulara ve fantazmlara sahip olduğu, sembolik etkinliğin de tüm sembollerin ilk kökenlerinin *beden* ve *doğa* olmasından dolayı, tükenmekten çok uzak olduğunu ve yaşam sıkıntısının etrafında örebileceğimiz hikâyelerin sınırsız sayıda olamayacağını pekâlâ tasarlayabiliriz. Örneğin, herkes çocukluğunda parçalanmış beden fantazmını deneyimlediği için, küçük çocukları yiyen canavar, yamyam ve vampir hikâyelerinin aynı kaygıyı ve aynı korkuyu ifade ederek farklı biçimlerde birçok ülkede ya aynı anda ya da farklı tarihsel dönemlerde ortaya çıkması normaldir. Bu koşullarda, sahip olunan niteliklerin (ya da travmatik olayların) kalıtsallığını ileri sürmeye gerek kalmayacaktır; insanlığın benzer fobilere, sıkıntılara ve arzulara benzer yanıtlar verdiğini (bu yanıtlar açıkça farklı biçimlere bürünse bile) düşünmek yeterli olacaktır. Böylece, babalık işlevinin kendisinin yadsınmasına yol açtığını ve babanın katledilmesinin zorunlu bir şekilde daha önceki bir olayın tekrarlanması olarak değil, ama zorunluluktan kaynaklanan (babanın öldürülmesi gerekir) bir şey olarak ya da kişiliğin ve kültürün *düzenleyici* bir fantazmı olarak ortaya çıktığını kabul edebiliriz. Ama, Freud kurucu olayın tarihsel gerçekliğine bağlı kalır. (Freud'un alıntıladığı) Schiller'in dediği gibi, "Ebediyen şarkılarda yaşamaya yazgılı kılınanın, öncelikle varoluşta yok olması gerekir." Ve Freud da şunu ekler: "Anı, olay önemli olduğunda, sık sık tekrarlandığında ya da hem önemli hem de sık olduğunda arkaik kalı-

tıma dahil olur. Babanın katledilmesi vakasında her iki koşul da bulunmaktadır."[29] Böylesi bir süreklilik karşısında, yapılması gereken belki de böylesi fikirleri yadsımak yerine, bu düşüncelerin ciddi bir şekilde dikkate alınmasıdır.

Freud'un izlediği yolu izlersek sonuçları açısından ağır ikili bir düşüncenin kesinliğine ulaşırız: Bir fantazm, gerçek bir olayın yorumlanmasına dayanır, her fantazm gerçek içinde yer almaya, gerçeği düzenlemeye ve üretmeye çalışır. Bu, her mitin, ya gerçek bir olayın ya da bir gün gerçekleşmesi gereken bir olayın yorumlanmış öyküsü olduğu anlamına gelir.

Eğer böylesi bir iddia doğruysa, Freud'un yaptığı gibi belleksel izlerin korunması teorisine başvurmaya artık gerek yoktur. Her önemli olay, hem *ihlal edici* hem de *kurucu* bir olaydır. Eski yasayı yerle bir eder (şefi öldürmek yasaktır) ve yeni bir yasa kurar (kardeşler arasındaki karşılıklılık, anne ya da kız kardeş ile ensestin yasaklanması).[30] Bu nedenle bu olay, unutulmuş ya da bastırılmış bile olsa, fantazmların örgütleyicisi ve kolektif davranışların oluşturucusu rolünü oynamaya devam eder. Toplumsal sembollerde, rüyalarda *mevcut*tur ve hem mitsel söylemi hem de en somut tutumları besler. Her toplumda, her baba, oğlunun kendisini öldürebileceğini bilir ve tam da bu nedenle her baba oğulun özerkleşmesini engelleyerek ya da onu kurban ederek bu komployu önlemeye çalışacaktır. Ama aynı zamanda, her baba ancak oğulun bir gün, kendisini, onu dölleyen kişi olarak reddetmesini ve kendi iradesiyle özne olarak oluşturmasını kabul ederek baba olduğunu da bilir. Bu nedenle, baba kendisine yeni oğullar arayacaktır (yoldaşları, öğrencileri, kendisine sadık olanlar, kendisine koşulsuz bir şekilde bağlananlar, bazense seçtiği, evlatlık alınmış gerçek bir oğul). Olayın hem *gerçek*te (işlediği haliyle toplumda) hem de *söylemler*de (mitler, destanlar, anlatılar, hikâyeler) iz bıraktığı durumda ve dolayısıyla olayın yeni bir *imgelemsel uzam*ın yaratıcısı olduğu durumda, biyolojik bir kayda başvurmaya gerek yoktur. Kendisine olası bir yadsıma devinimi eşlik ediyor olsa bile, sessizliğin ve karanlığın uzamına terk edilmiş olan kişiye daha fazla güç ve etki kazandırmaktan başka bir şey yapamayacak toplumsal bir kaydın gerçekleşmiş olduğunu bilmek yeterlidir.

Üstelik, eğitimin yalnızca edinilmiş bilgilerin açık aktarımıyla değil; yalnızca anne ve babanın değil, aynı zamanda onların anne ve babalarının da arzu, sıkıntı ve yasaklarının bilinçdışı aktarımıyla gerçek-

29. S. Freud, a.g.y., s. 137.
30. Doğal olarak biz, Freud için kültürün ilksel göndergesi olanı örnek olarak alıyoruz.

leştiğini unutmazsak, o zaman sorgulamaların nasıl kuşakları ve farklı halkları katedebildiğini; yakıcılıklarını ve anlamlarını her zaman korumaya devam edebildiklerini kolayca anlayabiliriz. Eğer herkesin yenilik yapma ve bir olayın yaratıcısı olma yeteneğine sahip olduğunu kabul edersek, kolektif imgelemin (bireysel imgelem gibi) kendisini dönüştürebileceğini, devindirici yeni imgelerle zenginleştirebileceğini ve bu yeni imgelerin de söylemlerin düzenini dönüştüreceğini, yeni anlatıların ortaya çıkmasına yol açacağını, yeni metaforların doğmasını sağlayacağını, yeni serüvenlere çağrı yapacağını da kabul edebiliriz. Belki de bir gün bu yeni davranışlar, meydana getirdikleri toplumsalın yeniden yapılanmasıyla unutulmuş olmasına rağmen, yine de mevcut olmaya devam eden şeyin gerçeğe şiddetli bir şekilde dönüşüne imkân tanıyacaklardır. Son olarak, insanın aşırı çeşitliliğine rağmen her yerde *radikal olarak aynı*[31] olduğu (mantık ve delilikten,[32] sevilme arzusu ve ötekileri yadsıma ihtiyacından oluştuğu, hem iktidara hem de boyun eğmeye susamış olduğu, toplumsal hayvan olduğu ama mahremiyet imgelerini takıntıya dönüştürdüğü) hipotezini ileri sürersek, o zaman yüzyılları aşan ve tüm yeryüzünde gelişen ortak fantazmların ve benzer travmatizmlerin varlığının şaşırtıcı hiçbir yanı kalmaz.

Şimdi Freud'un neden olayın gerçekliğine bu kadar önem verdiğini anlayabiliriz ve ona hak vermekten başka bir şey elimizden gelmez. Oedipus, ebeveynler çocukta hayranlık yaratmış olduğu için var olmuştur; ya da, daha doğrusu ana baba öyle bir davranış sergilemiştir ki, çocuk onların davranışlarını bir hayran bırakma davranışı biçiminde *yorumladığı* için var olmuştur. Ayrıca, fiziki ve ahlâki güçleriyle ebeveynler çocuk için olsa olsa gerçek tanrılar olduğundan ve çocuk onlardan korktuğundan, davranışlarını kendisine yöneltilen bir ölüm arzusu olarak yorumlar. Eğer ebeveynler fiilen baştan çıkarıcı ve gerçekten kaba olmuş olsalardı, burada söz konusu olacak olan bir korku ya da bir arzu değil, gerçek bir davranışın sonuçlarının bedene ve psişeye asla silinmeyecek şekilde kayıtlanması olurdu. Dolayısıyla Oedipus, insan türünün oluşturucusudur. Oedipus'tan ebediyen kurtulduklarına

31. Bu Freud'un temel hipotezidir. Ayrıca bu konuda bkz., *L'unité de l'homme*, derl. E. Morin ve M. Piateli-Palmarini, Centre Royaumont pour une science de l'homme, Le Seuil, 1974.

32. E. Morin'in *Le paradigme perdu: la nature humaine*'de anıştırdığı gibi "Bilgelik-Delilik", Le Seuil, 1973.
"Akıl ve deliliği artık tözsel olarak, soyut olarak birbirleriyle karşıtlaştıramayız. Tam tersine Homo Sapiens'in (bilge insan) ciddi, çalışkan emekçi yüzüne Homo Demens'ın (deli insan) hem farklı hem de özdeş yüzünü dayatmamız gerekir. İnsan deli-bilgindir. İnsani hakikat içinde hata barındırır. İnsani düzen içinde düzensizliği barındırır" diye yazar, s. 127.

inanan yazarlar, kötülükleri savma ayininden başka bir şey yapmamışlardır. Ama, kötülükleri savmaya çalışmak asla felaketi önleyememiştir.[33] Aslında savılan kötülük her zaman için ve yalnızca gerçektir. Son bir sözcük: Ne kadar kötülükleri savmaya çalışırsak, ne kadar olayları tarihin unutulmuşlarına dahil etmek istersek, bu olaylar o denli *yeniden ortaya çıkma* ve *yaygınlaşma* eğilimi göstereceklerdir. Burada, cinayeti reddeden uygar toplumların nasıl olup da toplama kamplarını, etnik kırımı, topyekûn savaşı ve kaygısızca yinelenen soykırımı keşfetmiş olabildiklerini anlamamızı sağlayacak ipucunu elimizde tutuyoruz.

C. İTKİLERDEN VAZGEÇME VE TİNSELLİKTE İLERLEME

Her uygarlık itkisel tatminlerden vazgeçilmesine dayanır. Dolayısıyla, hem cinselliğin hem de saldırganlığın bastırılması ya da yönlendirilmesi gerekir; bir topluluğun doğabilmesi ve kurulabilmesi için kurucu cinayet, bastırılanın geri dönüşüyle benzer olayların tekrarlanmasına yol açacak olsa bile işlenmeli ve ardından unutulmalıdır. Tüm uygarlıklar için geçerli olan bu hipotez, Yahudi uygarlığı ve dini için daha fazla geçerlidir. Gerçekten de: "Bu din [Yahudi dini], Tanrının temsil edilmesini yasakladıktan sonra yüzyılların akışı içinde gitgide daha fazla itkilerden vazgeçme dini haline gelmiştir. Peygamberler, Tanrının halkından tek bir şey istediğini hatırlatmaktan bıkıp usanmamıştır: Tanrı, halkın adaletli ve erdemli bir yaşam sürmesini ve bununla bağlantılı olarak ahlâkın hâlâ günümüzde bile günah olarak kabul ettiği tüm itkisel tatminlerden uzak durmasını ister."[34]

Freud itkilerden vazgeçilmesine ve tinsellikte ilerlemeye yol açan nedenin ne olduğunu bilmediğini söyler. Kuşkusuz *Totem ve Tabu*'da yaptığı gibi, itkilerin tatmininden vazgeçilmesiyle dinin genetik olarak birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olduklarını not eder. Ayrıca, bu metinde bundan söz etmemiş olsa da, her uygarlığın itkilerin bastırılmasına dayandığını da göstermiştir.[35] Ama Freud, Yahudi halkını aşamalı olarak ve diğer halklardan daha katı bir biçimde itkilerin tatmininden vazgeçmeye yönelten nedenleri açıklamakta güçlük çekmektedir. Bu güçlüğe rağmen, Freud yine de oldukça ilginç olan bir yol önerir: Sürü şefinin katledilmesinin tekrarı olarak Musa'nın katledilmesi, mutlak erkin kat-

33. Michaux gibi bir şairin kitaplarından birine *Épreuves, exorcismes* ("Felaketler, Kötülük Savmalar") başlığını vererek bize göstermeyi başardığı şey.
34. S. Freud, a.g.y., s. 159.
35. *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nın temel teması budur.

ledilmesinin ardından anaerkil toplumların ortaya çıktığı dönemde unutulmuş olan *babanın hatırlanmasına* (dolayısıyla da babalık hakkının zaferine) imkân tanır. Olayların akışını hatırlayalım: Musa halkını seçer, halkı onu katleder, ama bunu yapan halk onu baba olarak yeniden kurar; babayı seçen oğullardır. Baba onları seçmişti; onlar da böylesi bir babanın oğulları olmayı seçerler. Bu seçim, yalnızca eğer akıl duyulara baskın çıkarsa mümkündür. Duyular için yalnızca annelik tanınabilir durumdadır ve önemlidir. Bu yüzden duyulardan uzaklaşmak, hatta özellikle düşünceye ve dile yatırım yapmak gerekir. "'Düşüncenin mutlak erki'nin, insanın entelektüel etkinliklerin olağanüstü ilerlemeler kaydetmesine imkân tanıyan dilin gelişimine atfettiği değeri gösterdiği kanısındayız. Dilin gelişimiyle, kavramların, anıların, indirgemelerin doğrudan duyumsal algılara bağlı daha alt seviyedeki psişik etkinlikler karşısında kesin bir önem kazandığı tinselliğin yeni hükümranlığı böylece kurulmuş oldu. Bu, kuşkusuz insanlığın oluşum sürecindeki en önemli aşamalardan biri olmuştur."[36]

İlkel halklar, kendilerini insana dönüştüren ve toplumsallaştıran şeyi sahiplenmek amacıyla gözlerini karartarak dilin (mutlak erkin, büyünün) üzerine atılmaktan başka bir şey yapamadılar. Ama giderek daha incelikli ayrımlar oluşturmayı, sözcüğü ve şeyler üzerindeki edimi, sözcüğü ve görülebilirliği doğrudan doğruya birbirleriyle bağlantılandırmamayı başardılar. Dil, "çıkarsamalara ve hipotezlere dayalı konjonktürü"[37] babalığın keşfinde doruğuna ulaştıran bir soyutlama sürecine maruz kaldı. Baba muzaffer oldu. İşte tam da bu sırada Musa ya da daha doğru bir ifadeyle Akhenaton ortaya çıktı. İkisinin yaptığı şey nedir? İkisi de bir tek Tanrının (Aton dininde görünebilir olan güneşin çemberi ya da Musa'nın dininde tamamen görünmez olan Tanrının) sözcüleri olmuştur. Her ikisi de eril bir Tanrıdan söz eder. Bu eril Tanrının yasasını onaylamak için her ikisi de dönmeler gibi, anne ve babasız çocuklar gibi davranır. Akhenaton, 'amon' terimini hem kendi adından hem de özellikle de *babasının* adından çıkartır (anıtlar üzerindeki yazıların hepsi kazınmış ve parçalanmıştır). Böylece, babayı ve tanrıları yok ederek tek Tanrıyı, bir Kavram-Tanrıyı (çünkü güneşe maddi nesne olarak değil, gücü ışınlarla yayılan kutsal bir varlığın simgesi olarak tapar) seçmiş olan *tek* kişi olarak ortaya çıkar.[38] Akhenaton bu

36. S. Freud, *Moïse et le monothéisme*, a.g.y., s. 153.

37. S. Freud, a.g.y., s. 153.

38. Akhenaton, güneş çemberinin onuruna olağanüstü nitelikte ilahiler besteler. Bunlardan bir parçayı aktaralım: "Gökyüzünün ufkunda güzelce yükseliyorsun. Ey, başlangıçtan beri yaşayan canlı Aton - Doğu'nun ufkunda parladığında - her ülkeyi ken-

Tanrıyı halkına mal etmeye çalıştı, Musa ise tüm soy ilişkilerini kesip atar, çünkü Mısırlı olmasına ve ünlü bir aileden gelmesine rağmen Mısır'ı terk eder ve ait olduğu halka karşı kendisine yeni bir halk seçer. Kan bağlarını reddeder. Yahudilerle ne kan ne de dil ortaklığından söz edebilir. Yahudilere Aton'un dinini ya da Tanrının tamamen görünmez olduğu ve adının telaffuz edilmediği Aton dinine çok yakın bir din sunar. Demek ki, Musa da aynı kavramı düzenini muzaffer kılar: Tek Tanrı, tamamen soyutlama –hiçbir bağla ya da yalnızca keyfi bir kararla, sembolik bağla bağlı bulunduğu bir halkın babalığı– üstelik tıpkı Akhenaton gibi Musa da kendisini, seçtiği halkı döllenmesiz bir şekilde *doğuran tek* kişi olarak sunar. Böylece Musa, *dil insanı* olarak ortaya çıkar; ama bu dil, kardeşi Harun'un sahip olduğu mitin ve büyünün dili de değildir. Musa yalnızca *yasa*yı dile getirmeyi bilir: Musa, yaratıcı sözün adamıdır. Ama yalnızca bir akıl insanı değildir, aynı zamanda da bir *kahraman*dır, çünkü tüm kahramanlar gibi babasına karşı çıkmış ve onu alt etmiştir. Böylece kendisi de baba olabilir. Bununla birlikte, baba olarak tanınmak için, oğulların da onu seçmesi için ve bunu yaparak oğulların aklı seçmesi için, Freud'un dediği gibi "yasayla buyrulduğu şekilde" oğulların onu öldürmesi gerekir. Yalnızca bu koşulla, halk ve Musa aralarında sürekli bir birleşmeyi onaylayabilirler.

Bir halk için itkilerin tatmininden vazgeçmenin zor olduğunu düşünebiliriz. Ama, Musa bu vazgeçmenin karşılığında bu halka görkemli bir hediye sunar: Herkese büyüklüğünden pay alma ve dolayısıyla önemli narsise özgü tatminler elde etme imkânı tanıyan devasa bir Tanrı, halkını seçerek grubun *tamamına* güven duygusu kazandıran bir Tanrı, içsel feragâti destekleyerek herkesi Musa gibi bir *kahraman*a dönüştürmüş olduğundan, herkese zorluklara karşı zafer elde edilmesine bağlı olan bir "zevk güvencesi" veren bir Tanrı; nihayetinde herkesin kendisine düşünce varlığı olarak yatırım yapmasına ve kutsal söze, *Kitap*'a (mutlak bilgiye) ve yoruma ulaşmasına imkân tanıyan bir Tanrı. Freud, "Kudüs'teki tapınağın Titus tarafından yıkılmasının hemen ardından, Haham Jochanaan Ben Jakki'nin Jawne'da Tevrat'ın öğretilmesine hizmet edecek ilk okulun açılması için izin talep ettiğini"[39] hatırlatır. Düşüncelerin mutlak kudreti böylece doruğuna ulaşır. Bu yüzden, kitap halkı olan Yahudiler diğer halklardan daha fazla fe-

di güzelliğinle dolduruyorsun - benzeri olmayan sen, Tek tanrı - dünyayı gönlüne göre yarattın."

39. S. Freud, a.g.y., s. 155. Talmut ve Yahudi yasası burada doğmuştur. Ve o günden beri Yahudi cemaatinin yaşamının belli bir şekilde düzenlenmesine imkân tanımışlardır.

ragati kabul etmek zorundadırlar; seçilmiş halk olarak sarsılmaz bir inancın unsurlarını, çekilen büyük acılardan devşirirler; dağılmış halk olarak, birbirleriyle sözde ve kitapta buluşurlar. Babayı (kavramsal bağı) kabul eden halk, bu durumda dolaysız itkisel tatminden vazgeçmekten başka bir şey yapamaz; aksi takdirde duyumsallığın ve imgeselin çekiciliği yeniden su yüzüne çıkacak, Altın Buzağı'ya ve imgelere yeniden tapınılacak ve bu halkın diğer halklardan bir farkı kalmayacaktır.

Freud, bu metinde *Totem ve Tabu*'daki öyküyü tamamlar. Eğer ilk katletme uygarlığı ortaya çıkardıysa, babanın yasasının yerleşmesi için, "yasaya göre" (yalnızca öldürülmüşse baba vardır) gerçekleştirilmiş başka bir (ya da birçok) katletme gereklidir. Dolayısıyla, özdeş bir tekrar yoktur. Her katletme, benzer bir edimin tekrarlanması söz konusu olmasına rağmen, yeni bir grubun doğumuna yol açar.

Freud, öldürülen büyük adamın halkıyla ilişkisinin önemli bir unsurunu ortaya çıkarır. Bu unsur, babanın dile getirdiği *mesaj*dır; bizim durumumuzdaysa kutsal mesajdır. Başka bir ifadeyle, Freud "babanın otoritesinin yerini almaya ve onun otoritesini sürdürmeye gelen bir otoritenin varlığının ardından itkilerden vazgeçmenin söz konusu olduğunu" ve "etikte bize gizemli ve yüce gibi görünen her şeyin öyle olmak zorunda olduğunu, [...] etik kökenini babanın iradesinden aldığı için etiğin gizemli ve yüce olması gerektiğini" yazsa da, söz konusu olan yalnızca babanın değil, ama babayı *şefe* dönüştüren kahramanası ve döllenmesiz bir babalığın da kutsanmasıdır. Şef, halk ve din (ya da toplumlarımızdaki ideoloji)[40] arasındaki *aracı*dır, dolayısıyla şef yalnızca sözüne ve kendisine inanılmasını sağlayan değil, aynı zamanda ve özellikle sözcüsü olduğu mite tutkuyla bağlanılmasına yol açan kişidir. Her mit (din ya da ideoloji) kesinliğin hükümranlığını ilan eden kapalı bir düşünceyi içinde taşır ve herkesin narsisizmini tatmin eder. Ama (tarihüstü olmak isteyen) her mit, aslında tarihe dahildir. Her mit en sonunda kutsal tarihe ve insanlık tarihine dahil olmak için "yıpranmış zaman"dan kurtulmanın nasıl mümkün olduğunu anlatır. Bu yüzden de, doğduğu çağı doğrudan doğruya dikkate alır ve insanları eyleme davet eder. Bu nedenledir ki, yeni bir tarihsel evreye girmek için babayı kabul etmek yeterli değildir. Bunun için babanın kendisini aşan bir düşüncenin sembolü ya da sözcüsü olması ve dolayısıyla da kendisini eyleme geçmeleri gereken insanların yönlendiricisi olarak sunması da gerekir. Ancak böylece, "itkilerden vazgeçme" ve "tinsellikte

40. Bkz., J. Chasseguet-Smirgel, "Quelques réflexions sur l'idéologie", *Pouvoirs*'da, n° 11. P.U.F., 1979. Ayrıca şu esere de bakılabilir, A. Besançon, "La psychanalyse dans ou devant l'idéologie", *Histoire et expérience du moi* içinde, Flammarion, 1971.

ilerleme" ek bir açıklama unsuru kazanır: Halkın (halk olarak) hakikatin tek taşıyıcısı olduğuna ve saldırılamaz ve *tam bir toplumsal narsisizm* içinde yaşayan *eksiksiz* tek halk olduğuna duyduğu inanç.

Buna karşın bir itiraz: Söylediğimiz şey aslında tüm halklar ve tüm mitler için geçerlidir ve dolayısıyla bu, Yahudi halkının uyguladığı itkilerden vazgeçmeye yeni bir neden kazandırmaz. Bu yüzden, iki önemli tikel unsurun düşünülmesi gerekir: Mesajı getirenin öldürülmesi ve baba olarak kurulması gerekir, halkınsa *çaresiz bir tarihsel bozgun* yaşamış olması gerekir.

1) İlk nokta daha önce geniş bir şekilde ele alınmıştı. Bununla birlikte her şey tam olarak aydınlatılamamıştı. Devrimler sırasında, *öldürülen şefler* halkın tamamen ortadan kaldırmayı istediği toplumsalın belli bir tipte işleyişiyle kendisini dışavuran *eski tipte* bir *devlet*in, bir mitin, bir dünya anlayışının sembollerini oluştururlar. XVI. Louis ya da II. Nicolas idam edildiklerinde, idam etme eylemiyle, tarihsel bir evre sona erdirilmiştir. Bunun tam tersine, Musa'nın ya da İsa'nın katledilmesi tarihte yeni bir çağın başlamasına yol açar. Dolayısıyla, söz konusu olan benzer türden bir katletme değildir. İlk katletme suçluluk duygusunu kabul etmez,[41] bunun aksine ikincisi ise gizil bir evrenin ardından suçluluğu ve katledilenin düşüncesinin dikkate alınmasını kurumlaştırır. Katledilenin düşüncesinin yeniden dikkate alınabilmesi için, belli bir açıdan, öldürülen şefin indirilen darbeden *kendisini sakınmamasının*,[42] kendisinin kurban edilmesini kabul etmiş olmasının ve eğer yalnızca zaferi ertelenirse sözünün önemli bir etkiye sahip olabileceğini az ya da çok bilinçli bir şekilde fark etmiş olmasının gerektiğini de ekleyelim. Bu nedenledir ki, yeni bir insanlık çağını başlatan devrimlerin ancak tektanrı devrimi, Hıristiyanlığın yaptığı devrim ve Fransız Devrimi (Devrimciler birbiri ardı sıra ölüme yazgılı olduklarının çok çabuk farkına vardıkları için) olduğunu ileri sürebiliriz. Dolayısıyla, yeni bir tarihsel çağın başlamasına yol açan tek katletme, yeni bir dinin sözcüsünün, daha sonra hakiki kurtarıcıya dönüşmek için kendisine indirilen darbelerden kaçınmayan sözcünün katledilmesidir.

41. Daha ileride suçluluğu bertaraf etmenin hiç de kolay olmadığını ve her katletmenin suçluluğun yenilenmesine yol açtığını göreceğiz.

42. Bu, şefin kendi katlinin *düzenleyicisi* olduğu ya da yaşamının kurban edilmesine kendisini güle oynaya teslim ettiği anlamına gelmez. Söz konusu olan, İsa'nın ölümüyle ilişkili olarak J. Pohier'nin de yazdığı gibi yalnızca şudur: "İsa'nın saygınlığının kaynağı, düşüncelerini reddederek ya da sessizliğe gömülerek korkakça kaytarmamış olmasıdır." J. Pohier, "Cette année, j'ai tué deux enfants", *Connexions*, n°25, 1978. Ayrıca bkz., J. Pohier'nin Vatikan'ın kara listeye aldığı *Quand je dis Dieu* başlıklı kitabı, Le Seuil, 1977. Benzer bir tez M. Cousin tarafından *Le prophète assassiné* kitabında da geliştirilmiştir, Delarge, 1976.

Yaşarken başarılı olmayı isteyen tüm peygamberlerin unuttuğu şey budur. Bu nedenle de bu peygaberler yalnızca mesajlarına değil, *kişiliklerine* de bir bağlılık sağlayabildiler. Gerçeği geri dönülmeyecek biçimde kendilerinde *somutlaştırarak* ona bedensel bir kılıf vermiş olduklarından, gerçeği yaşlanmaya ve ölüme boyun eğdirmiş oldular. ("Düşünce" olarak) Stalinizm Stalin'le birlikte, Maoculuk da Mao'yla birlikte yok oldu.

2) Çözümsüz tarihsel yıkım da oldukça önemli gibi görünmektedir, çünkü bu yıkım, bir halk için, eylemini sınırları belirli bir uzamda gerçekleştirmenin, tarihsel bir süreci başlatmanın ve bunun sonucu olarak da halkın kendisini dönüştürmesinin tamamen imkânsız olduğu anla-

mına gelmektedir. (M.Ö. 586 yılında Kudüs'teki ilk tapınağın yıkılmasından, ikinci tapınağın yıkılması ve Massada kolektif intiharıyla[43] son bulan M.S. 66-73 yılları arasında Yahudilerin yaptığı ilk savaştan ve de özellikle son Betar kalesinin düşüşüyle sona eren M.S. 132-135 yıllarında Yahudilerin yaptığı ikinci savaştan sonra) tarihsel ve belli bir uzama kök salmış olan halk, *dağılmış* (diyaspora) ve tarihsiz bir halka, geçici olarak kabul edildiği topraklarda kimliğini koruyabilmek için elinde yalnızca kitapta ve tefsirlerinde kayıtlı ortak bir kökene referanstan başka bir şeyi olmayan bir halka ve böylece "Kitap" halkına dönüşmüştür.

G. Friedmann Yahudi halkının bir toprak bulduğu ve yeniden tarihe dahil olduğu andan itibaren yok olma ihtimaliyle karşı karşıya kalabileceği yönünde bir hipotez ileri sürdüğünde,[44] şöyle dile getirebileceğimiz toplumsal işleyişin temel bir unsurunu gözler önüne serer: *Tarihsel bir halk, tinsellikle uğraşmaz*; bu halk için önemli olan, ekilmiş tarlalardır, kârlı ticarettir, verimli endüstridir ve sahip olabileceği ya da sömürebileceği yeni topraklardır; toprak ve endüstriyel etkinlik bu halkın idealleridir. Kuşkusuz, bu yüzden savaşçı ya da dönüştürücü etkinliği hareketlendirmek için, Hesiodos'un değer verdiği "mevsimleri ve günleri" yâd etmek için ya da kendisine ait olmayan bir dünyayı "kendinden geçirtmek" için ilahilere daha fazla ihtiyaç duyacaktır. Ama bu ezgiler vazgeçilmez de olmayacaktır: Şair, Platon'un devletinden dışlanmıştır, soylular her zaman soytarıları ve halk ozanlarını tımarhanelere kapatabilir ya da onları öldürebilir. Ama, Tanrının "seçtiği", uyumlu bir topluluk oluşturan halk, halk olarak varolmaya ancak *bilgi* ve *tinselliği* her şeyden daha üstün tutarsa devam edebilir; tanıma ve

43. İlk savaş konusunda, Flavius Josèphe'in *La guerre des Juifs* ile yaptığı tanıklığın yeri doldurulamaz.
44. G. Friedmann, *Fin du peuple juif?*, Idées, Gallimard, 1973.

tinsellik bu halkın Tanrıyla ittifakının ve bir topluluk yaşamının olasılık koşullarını oluşturur. Yahudiler her yıl çok da inanmadan dünyanın dört bir köşesinde "Gelecek yıl Kudüs'te..."yi tekrar ettikleri için kendileri olmaya, yani fosil bir halk, yitip gitmiş halklardan ve yıkılmış uygarlıklardan geriye kalan sonuncu halk ve uygarlık olarak varolmaya devam edebilmişlerdir: *Beklentinin ve tekrarın halkı.*

D. YAHUDİ KARŞITLIĞININ NEDENLERİ

Belki de bize, Freud'un metnini ele alarak ona dile getirmeyi kabul ettiğinden daha fazla şey söylettiğimiz eleştirisi yöneltilecektir. Bu konuda hemfikir değiliz. Freud'un şu tümcesini hatırlayalım: "Hakikate sahip olmaktan mutlu, seçilmiş olmanın tamamen bilincinde olan bu halkın nasıl entelektüel ve etik değerleri en üstün değerler konumuna yükselttiklerini ve kederli bir yazgının ve hayal kırıklığı yaratan bir gerçekliğin [itkilerden vazgeçmenin *aşırılığını* kavrayabilmek için tarihsel yıkım hipotezine başvurmanın gerekli olduğunu gösteren] bu eğilimleri bu halkta doruk noktasına nasıl ulaştırdığını,"[45] açıklamaya çalışacağız. Ayrıca şu tümceleri de alıntılayalım: "Bununla birlikte, yeni bir dinin (İslam) iç gelişimi, belki de *bu dinin kurucusunun katledilmemesi nedeniyle Yahudi dininin kazandığı derinlikten yoksun olmasından dolayı*... duraklamakta gecikmeyecektir."[46] "Tektanrıcılık düşüncesinin özellikle Yahudi halkı üzerinde nasıl bu kadar güçlü bir etki bıraktığını ve neden bu halkın saplantılı bir şekilde bu düşünceye sadık kaldığını bilmek ilginç olurdu. Bu soruya yanıt bulunabileceği kanısındayım. Yazgı Yahudi halkını tamamen babanın ikamesi olan Musa'nın kişiliğinde değişiklik yapmaya zorladığından, ilk cinayet, yani babanın katledilmesi, Yahudi halkının bu büyük başarıyı kavramasına imkân tanır"[47] ve üstelik "büyük bir insanın öldürülmesinin, Paulus'un kurduğu yeni bir dinin hareket noktasını oluşturması hiç de bir rastlantı değildir."[48] Bu din, tektanrı düşüncesinin yaygınlık kazanabilmesi ve bu düşüncenin onu tasarlayan bireyleri entelektüel değerlere odaklanmaya yöneltebilmesi için büyük insanın *katledilmesinin* zorunlu olduğunun altını çizer.

Freud'a göre, Yahudi halkını diğerlerinden farklı bir halka dönüştü-

45. S. Freud, a.g.y., s. 116.
46. S. Freud, a.g.y., s. 125. Altını biz çizdik.
47. S. Freud, a.g.y., s. 120.
48. S. Freud, a.g.y., s. 121.

ren bu etkenler, Yahudi karşıtlığının belirleyici unsurları haline gelecektir; en önemsiz nedenlerden en derin nedenlere doğru gideceğiz.

1) Yabancı statüsü: Freud, "Yahudilerin kimi ülkelerde (ya da kentlerde) bu yörelerin sakinlerinin en eskilerinden birini oluşturdukları gerekçesiyle,"[49] Yahudilere yöneltilen kınamanın yanlış olduğunu düşünür. Freud'un bu açıklaması, Yahudi halkının diğer halklardan hangi anlamda farklı olduğunu kendisi yeterince gözler önüne sermiş olduğundan, tuhaf bir açıklamadır. Kaldı ki Freud, izleyen satırlarda "Yahudilerin genellike azınlıklar halinde bir araya geldiğini,"[50] kalabalıklarda dayanışma duygusunun sağlam bir şekilde oluşabilmesi için *yabancı bir azınlık*[51] karşısında hissedilen bir düşmanlığın varolması gerektiğini ve ayrıca da "ırksal hoşgörüsüzlüğün kendisini temel farklılıklardan daha ziyade küçük farklılıklara karşı daha kolay dışavurduğunu"[52] not eder. Bu yüzden, "yeryüzündeki yabancı halk" görünümü –kendisini komşu halkların yaşadığı *tarihsel sürecin* dışında konumlandırdığı için yabancı olduğunu söyleyebiliriz– son derece önemli bir unsurdur.

2) "Hem ilk doğan halk hem de Tanrının gözdesi olduğunu öne süren bir halkın"[53] genellikle "gerektiği gibi vaftiz edilmemiş", gerçekten de "çoktanrılı barbarlar" olarak kalmış ve aynı zamanda da içlerinde Yahudilere karşı kin besleyen, "Hıristiyanlığın kinini" besleyen halklarda "yarattığı" kıskançlık. Freud'un (nasyonal sosyalizmin, "Yahudiler arasında geçen bir öyküyü tekrarlayan" tektanrılı iki dine karşı gerçek bir tiksinti duyduğuna dikkati çekmiş olmasına rağmen) üzerinde ısrarla durmadığı bu nokta, bize temel önemde bir nokta olarak görünmektedir. Bu nokta, her türlü ırkçılığa ve Yahudi karşıtlığına karşı kendisini savunmasına karşın, Helenik ve Kuzey mirasına sahip çıkmak adına Yahudi-Hıristiyan mirasın radikal bir eleştirisine dayanan Fransız yeni sağının (bu eğilimin önemli sözcülerinden biri olan Alain de Benoist her tür ırkçılığa karşı olduğunu söylemek ya da yazmak için[54] hiçbir fırsatı kaçırmamaktadır) önemli bileşenlerinden birinin kavranmasına olanak tanır. Yalnızca aşırı sağ düşünce değil, aynı zamanda çağdaş toplumsal davranışların çoğu da, kendilerinin Tanrının seçtiği kişiler olduklarını söyleyenler, (diğer halkları belirsizliğe mahkûm

49. S. Freud, a.g.y., s. 122.
50. S. Freud, a.g.y., s. 123.
51. S. Freud, a.g.y., s. 123. Altını biz çizdik.
52. S: Freud, a.g.y., s. 123.
53. S. Freud, a.g.y., s. 124.
54. Alain de Benoist, *La pensée à l'endroit*, Hallier, 1979.

edenler), tüm baskılara direnenler ve her bireyi Yahudiliğin başlatıcısı haline getiren dinlerinin ilksel karakteri konusunda ısrar edenler karşısında hissedilen öfkeden doğar. Türdeşleştirme eğilimi taşıyan ve evrensel olmak isteyen çağdaş toplumumuzda, hem her türlü *borçluluk duygusu*, hem de her türlü *indirgenemez* tikelliğin ve kökensel üstünlüğün olumlaması, tahammül edilmesi belki de başka toplumlarda olduğundan çok daha güç olgular gibi görünmektedir.

Bununla birlikte, temel neden Yahudilerin babanın katledilmesini saplantılı bir şekilde *yadsıma*sında yatmaktadır. Bu yadsıma, Yahudileri suçlu sandalyesine oturtmaktadır. "İşte", diyor Freud, "bu suçlamanın tam metni şu olacaktır. Biz Hıristiyanlar itiraf etmemize ve bu cinayetten aklanmış olmamıza rağmen, Yahudiler Tanrıyı öldürdüklerini kabul etmiyorlar."[55]

Eğer bu bir açıklamaysa, tuhaf bir açıklama! Ama, bununla birlikte, eğer böylesi bir katletme gerçekleşmişse ya da toplumsal bilinçdışında bir gerçeklik boyutuna ulaşabilmesi için bu katletmenin yeterince fantazmı kurulmuşsa, bu durumda yalnızca kendisini kurban eden, böylece de herkesin suçluluğunu üstlenen ve kurtarıcı olarak kabul edilen masum bir Mesih arzusunda çözüme ulaşabilecek bir suçluluk duygusunun (ilk günah) oluşmasını ve yaygınlaşmasını anlayabiliriz. Freud, "Yahudilerin maruz kaldığı tüm yozlaşmalara rağmen, onların Tanrının katledildiğini itiraf eden bir dini benimseyen diğer halkların izlediği yolda ilerlemesini"[56] engelleyen nedenler hakkında hiçbir şey söylemez. Bununla birlikte, tam da bu durumda Freud'un kimi yanıtlar sunduğu ama bunların da açıklanmaya çalışılması gerektiği kanısındayız. Hipotez şudur: Yahudiler eğer babanın katledildiğini tanımayı kabul ederlerse, bir suikastı ortaklaşa düzenlemiş olduklarını zorunlu olarak kabul etmek ve trajik kahraman modeline uygun olarak davranmak zorunda kalacaklarını bilinçsizce biliyorlardı. Bunun sonuçları ise şunlar olacaktı:

– Ya, yerinden edilen babanın yerini yeniden ele geçirmeye kimsenin kalkışmaması için kardeşler arasında eşitliğin zorunluluğu ve karşılıklılık bağlarının oluşturulması,

– ya da tektanrılı dini çoktanrılı dinlerden alınan unsurlarla yumuşatma, anne mezhebini yerleştirme, insanlar arasında öldürülmüş babanın (cisimleşmiş bir babanın) yerine bir *ikame* bulma ve mesajın yayılmasına ve somut sonuçlar içermesine imkân tanıyacak zamansal bir örgütlenme yaratma zorunluluğu.

55. S. Freud, a.g.y., s. 183.
56. S. Freud, a.g.y., s. 183.

Oysa, her iki çözüm de, çelişkili yanları ve sorunlarıyla birlikte, mevcut haliyle toplumsalın oluşturulmasından başka bir şeye yol açamaz. Birinci durumda söz konusu olan, eşitlikçi işleyişin –bu işleyişin *hiçbir aşkın yasayla* güvence altına alınmasına gerek olmaksızın– kurallarını icat etmektir. Oysa, herhangi bir grup temelini yalnızca kendinde bulmayı asla başaramamış ve herkesin herkese karşı mücadele ettiği bir genel savaşın (çünkü herkes her şeyi bilenin ve mutlak erk olanın yerine geçmeyi arzulamaktadır) içine yeniden düşmemek için sürekli kendisine yeni tanrılar icat etmek zorunda kalmıştır. (İlk katletmenin itiraf edilmesinin sonucu olarak) niçin yeni tanrılar icat edilsin, yeni babalar kabul edilsin? Oysa bu suçu bilmezden gelerek şunları yapmak mümkündür:

– Muzaffer tek bir Tanrı anlayışını ve halka, seçilen tek halk olduğu güvencesini veren (oysa, ikame yeni tanrılar bu tür bir iyilik yapamazlar) tek bir lider imgesini korumak.

– Kendini iktidarı ele geçirmeye yönelik iç çalkantılardan ve kardeşler arasındaki ilişkilere içkin şiddetten korumak.

İkinci durumda söz konusu olan, (katletmenin itiraf edilmesi ve genel suçluluğun sorumluluğunu üstüne alan masum oğulun kurban edilmesiyle) yeni bir aşkın yasanın oluşturulmasıdır. Bunun sonucu olarak,

a) yok edildiği sanılan eski ana tanrıçalar ve özellikle de *görülebilir olanın* hükümranlığını yeniden kuran sayısız imge sürüler halinde geri döner;

b) zaman aşımına uğramayan günahtan herkesi arındıran oğula tapınma ortaya çıkar;

c) Papa'da ve herkesin davranışını gündelik olarak yönlendirebilen bir kurumda cisimleşen karizmatik tipte dünyevi bir iktidar oluşur.

Oysa, Yahudilerin şunlara karşı çıkmış olduğunu ileri sürebiliriz:

a) Yahudiler, Tanrı ne kadar uzak, bilinmez ve görünmez olursa, kendisini *soyut yasa*yla ifade edeceğinden, Tanrıya o kadar fazla tapınıldığını düşündüklerinden, görülebilir olanın hükümranlığına karşı çıkarlar. Gerçekten de, görünmez bir Tanrı hem inananlar tarafından verilen bir tapınma teminatı hem de inananların erdeminin bir teminatıdır;

b) Yahudiler, anne asla yasanın sembolü olamayacağından annenin geri dönüşüne karşı çıkar. Anne, sevgi, şefkat, genel anlamda duygu varlığı olabilir; anne, tensel sıcaklığın, toprakla ilişkinin temsilcisidir. Bu bakımdan, anne libidonun sembolü ("evli kadından bakire kadına"[57] geçiş annenin libidinal boyutunu yok edemez; yalnızca yumuşa-

57. Yusuf'un karısı Meryem'i, Tanrının karısı Bakire'ye dönüştürmenin nitelediği geçiş.

tır ve herkese eşit olarak dağıtılan yumuşak bir duyguya dönüştürür) ve dolayısıyla da dünyayı harekete geçiren güçlerden birinin sembolüdür. Demek ki anne, *bu gücü düzenleyen* olma iddiasında bulunamaz.

c) Yahudiler kurtarıcıya karşı çıkar; tüm hatayı üstlenen ve dolayısıyla da borçluluğu ortadan kaldıran bir varlık, suçluluk duygusunu yok eder. Oysa, suçluluk duygusunun varlığı ve sürekliliği Yahudilerin gözünde toplumsal bağı dokumak için temel niteliktedir. *Bilinmeyen* ve *itiraf edilmemiş* hata, her bireyin içini kemirir. Doğmuş olma suçluluğu, derin ve nedensiz suçluluk, aynı zamanda herkese diğerini kardeşi olarak kabul etme (herkes suçludur ve bu dünyanın sonuna kadar böyledir) imkânı verir. Silinemez bir borcun kabul edilmesi, her bireyin kendisinin mutlak erk olduğuna inanmasını ve kendinden-doğma fantazmını muhafaza etmesini engeller; onu kendisini ensesten ve kaostan koruyacak olan bir akrabalık ve soy zincirinin içinde konumlandırır. Borçsuz yaşamak imkânsızdır. Ayrıca Hıristiyanlar, ilk günah adı altında bu borcu yeniden icat etmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla Hıristiyanlar yalnızca suçluluk duygusunu yeniden yerleşik kılmaya değil, aynı zamanda bu suçluluk duygusuna belirgin nitelikler kazandırarak bu duygudan doğan tüm sorumlulukları reddetmeye itilmişler, bireyleri her şeyden (hatta niyetlerinden bile) suçlu tutmak zorunda kalmış ve böylece de onları sözde kötülüklerinden dolayı birbirlerini suçlamaya mecbur kılmaya yönelmişlerdir. Böylece Hıristiyanlar, hem *sürekli itiraf*ın hem de *sürekli hata*nın gerekliliğini yeniden gündeme getirmişlerdir. İç sıkıntısı yaratan (insanları eyleme iten) borç yok olduğunda, borçlar çoğalır ve sonsuz bir kural uyarınca birbirlerine eklemlenirler;

d) Yahudiler, bir erkeğin ve bir kurumun fani iktidarına karşı çıkar. Cisimleşen baba ve görülebilir kuruma dönüşmüş kutsal kurum, değişmez yasanın koruyucuları olamaz. Dünya içinde yaşadıklarından ve bu dünyanın işlerine müdahale ettiklerinden, duruma uygun yasalar yapmak ve doktrine yeni unsurlar, inanca ilişkin yeni kurallar eklemek zorundadırlar. Eskiden kabul edilebilir olan, artık bugün kabul edilemezdir. Tek başına Tanrının huzuruna çıkan Yahudi, Tanrının yasasını kabul etmiştir ve yüzyılların akışı içinde bu yasanın değişmeyeceğini bilir, çünkü yasa yeryüzünden değil, göklerden söz etmektedir. Yeryüzünde, herkes kendi yolunu bulmak zorundadır. Hiçbir yol gösterici, en yetenekli haham bile ona yol gösteremez. Hiçbir kurum, onun ortodoksi düzeyini ölçmek ya da onu yerin dibine batırmak ve engisizyon mahkemelerine çıkarmak için burada değildir. Bu nedenle de, uzak, mutlak erk bir babanın kabul edilmesi her inançlı Yahudinin özerk ol-

masına ve kendisini boyun eğmiş oğul olarak değil, yetişkin ya da baba olarak tasavvur etmesine imkân tanır; Prévert küstahça "Gökyüzündeki babamız, orada kalınız!" diye yazıyordu. Bu tümce her Yahudinin amentüsünü oluşturur.

Freudcu teoriden hareketle geliştirilen ve onun teorisine sadık olduğunu düşündüğümüz bu hipotezler, Yahudilerin neden asla babanın katledilmesini itiraf etmemiş olduklarını anlamaya imkân tanır: Çünkü bu itiraf-etmeme, Yahudileri, itkilerin tatmininden vazgeçmesini destekleyen bir suçluluk içinde yaşatır ve aynı zamanda da bir şekilde onları Tanrılarıyla yüz yüze getirerek özgür bırakır.

Bu durumda, Freud'un kurguladığı haliyle Yahudi karşıtlığı varlık nedenine kavuşur. Yahudinin Kâfir'e [Gentil] söylediği şudur: "İtiraf etmeye ihtiyaç duydunuz, kurtarılmaya ihtiyaç duydunuz, sizi korkutan, her şeyi bilen ve kadiri mutlak bir babadan kurtulmak istediniz, şefkatli bir anne tarafından teselli edilme ihtiyacı hissettiniz, körler ve kötürümler gibi sizi koruyan ve size yol gösteren koruyucu bir yetkeye ihtiyacınız var. Babanın katledildiğini kabul ederek (oğulun katledilmesi bahanesiyle sorumluluğu tamamen bize yükleyerek) kendiniz tamamen oğullar gibi davranıyorsunuz ve bizim *yasa*ya saygı duyarak adil olmayan yasaları küçümseme, kutsal kurumun bizi aştığını kabul ederek kurumları sorgulama ve Tanrının bizi asla terk etmeyeceğini bilerek ve ona övgüler düzerek tüm baskılara tahammül etme olanağına asla sahip olamayacaksınız." Bu söylem yalnızca bir gurunun ve indirgenemez bir marjinallik konumunun (asla tümüyle katılamama ve uyum sağlayamama) dışavurumu olarak kabul edilebilir. Mevcut haliyle bu söylem, kâfirlerde yalnızca hınç, şiddet ve nefrete yol açma sakıncasını içinde taşır.

Kuşkusuz, tüm bu açıklamaların tartışılır olduğu ve daha işleyimsel başka açıklayıcı etkenler olduğu düşünülebilir; buna karşın Freud'un düşüncesi sonuna kadar izlendiğinde, el yordamıyla ilerleyen, sürekli gözden geçirilen ve absürd hipotezler ileri sürüyor gibi görünen bu kitabın şaşkınlık yaratıcı bir girişim olduğu ve bizim bu girişimin tüm sonuç ve içerimlerini günümüzde bile hâlâ gerçekten belirleyemediğimiz ortaya çıkar.

VI
Savaş ve ölüm
Topyekûn savaş figürü olarak devlet

Freud savaş ve ölüm temaları üzerine çok az yazdı. Ama, Freud'un "sosyolojik" yapıtını anlayabilmemiz için, bu yapıtın bütünlüğüne ve sorgulama noktasına savaş ve ölüm temalarını ele alan birkaç sayfada[1] ulaştığını kabul etmeliyiz. Gerçekten de, bu sayfalar can alıcı soruyu sorar: Katletmeyle ve katletme içinde oluşturulmuş uygarlık, kaçınılmaz bir biçimde yıkımına doğru mu gider? Tıpkı insan organizması gi-

1. Birinci Dünya Savaşı sırasında yazılmış *Zeigemößes über Krieg und Tod* [Savaş ve Ölüm Üzerine Güncel Mülahazalar] başlıklı iki bölümden: "Savaş ve Hayal Kırıklıkları", "Ölüm Karşısındaki Tavrımız" ve 1932 yılının Eylül ayında Einstein'ın bunalımlı mektubuna verilmiş "Warum Krieg" ("Niçin Savaş?") sorusuna bir yanıt niteliğindeki bölümden oluşan bir deneme, (bu son metnin İngilizce basımını kullanıyoruz, Standard Edition, cilt 22).

bi "uygarlık da iç nedenlerle mi ölür?", "Yaşamın amacı ölüm müdür?" Ve daha derinlikli bir soru olarak hangi açıdan savaş ve ölüm özsel olarak yaşama ve toplumsal bağa bağlıdır? Daha açık bir ifadeyle, neden toplumsal bağın doğuşunu ve yok oluşunu eşanlı olarak düşünmemiz gerekiyor? 1932 yılında yazılmış metin, sorunun biçimlendirilmesinde ve açıklama girişiminde en fazla yol katetmiş olan metindir. Bu metnin en ön planda gelmesi, Freud'un bu tarihte tamamen uygarlığın doğası ve evrimi sorununa odaklandığı, *Bir Yanılsamasanın Geleceği*'ni ve *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nı birbiri ardı sıra yayımladığı ve *Musa ve Tektanrıcılık* üzerinde çalışmaya hazırlandığı bilindiği ölçüde anlaşılır hale gelir.

A. SAVAŞ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

İlk metinleri inceleyelim. Ardından "Neden Savaş?" başlıklı metnin daha önce ileri sürülen düşüncelere neyi ekleyip neyi çıkardığını araştıralım. Metnin kökeninde yer alan düşünce etkinliği sarsıcıdır. Freud beyaz ırktan uygar halkların kendi bireylerinden "itkilerin tatmininden vazgeçmeyi" talep etmesine rağmen, "ulus olarak benzeşmezlikleri konusunda yeterince hoşgörü ve kendi toplumları üzerinde yeterince bilinç kazanamamalarını" sorgular; "öyle ki bunun sonucunda 'yabancı' ve 'düşman' sözcükleri aynı anlama indirgenebilmektedir."[2]

Buna karşın, Freud'a ilkel halklarla uygar halklar ya da "farklı ırklar" arasındaki savaşlar bir övünç kaynağı değilse de kültürel farklılıklar dikkate alındığında normal savaşlar gibi görünür. Kesinlikle derinleştirilmesi gereken ikili bir saptama. Söz konusu olan Freud'un itiraf ettiği bir ırkçılığın dışavurumu değildir. Freud'un bakış açısına göre, beyaz ırk diğer ırklardan daha üstün değildir. Beyaz ırk yalnızca *hâkim olan* ırktır. Söz konusu olan, beyaz ırktan bireylerin gerçekleştirdiği itkilerin bastırılmasının ve baskı altına alınması girişiminin meşruluğu ya da keyfiliğidir. Gerçekten de, Freud'un bildiği tüm etnografik çalışmalar (ve onun ölümünden sonra yayımlanan çalışmalar, özellikle de Pierre Clastres'inkiler) ilkel toplumun savaşçı bir toplum olduğunu açıkça göstermektedir.[3] İlkel toplumun iç uyum yönünde sarf ettiği çaba, yabancının bir düşman olarak görülmesini gerekli kılar. Bu (bilinç-

2. S. Freud, *Considérations actuelles sur la guerre et la mort*, *Essais de psychanalyse* içinde, a.g.y., s. 11.
3. P. Clastres, "Archéologie de la violence", *Libre*, n° 1, 1977.

li ya da bilinçsiz) proje, ilkel toplumun (gerçek ya da hayali) ilksel kayıtsızlıktan kurtulabilmesi için gereklidir. İlkel toplum, ayrışmış beden olarak ve tikel kültürel deneyim olarak varolma iradesi içinde, kendisi için sınırlar belirlemek, ittifaklar yapmak ve kendisini diğer kültürlerden ve diğer gruplardan (hatta bazen ilk kendisi saldırarak) korumak zorundadır. Bundan, farklı ırklar arasındaki mücadelenin gerekliliği doğar. Aynı şekilde, uygar halklarla ilkel halkların hangi nedenlerle boğaz boğaza geldiği de anlaşılabilir. Kendisine, "insan türüne" önderlik etme misyonu veren ve bilimin gelişmesi sayesinde doğanın tahakküm altına alınması yolunda angaje olan hâkim beyaz ırk, projesini gerçekleştirmek için kendi ideallerini, tekniklerini, yaşam tarzını gerekirse zor kullanarak dünyanın tamamına yaymayı denemekten başka bir şey yapamaz. Evrenselci beyaz ırk, evrenseli yalnızca kendi perspektifinden harekette tasarlar. Diğer ırkların (ya da halkların) kimliklerini korumak ve değerlerini savunabilmek için mücadele etmekten başka çareleri yoktur. İlkeller arasındaki ve ilkeller ile uygarlar arasındaki bu iki tip savaş, bu nedenle anlaşılır hale gelir. Buna karşın, uygar halklar arasındaki savaş anlaşılır bir savaş değildir. Bir yandan, uygar halklar eski temelleri ve örgütlerinin sağlamlığı nedeniyle yabancıyı bir düşman olarak görmeye artık ihtiyaç duymaz (tam tersine, kültürel çatışma fikrini kabul eder ve ortaya çıkış yerleri neresi olursa olsun insanlığın büyük dâhilerini saygıdeğer bulur). Öte yandan, kendilerini uygar olarak gördüklerinden ve uygar olmayı istediklerinden dolayı sömürgeci düşlerini sürdürebilirler. Oysa, bu uygar uluslar da savaşçı toplumlar gibi davrandıkları için, insanlığın yönlendirilmesindeki üstünlüklerini artık ileri süremezler. Üstelik, uygarlaştırma çabası öncelikle bireylerin, itkilerinin tatmininden tamamen vazgeçmelerine dayanır. Kendisine, kendi yasaklarını ve kurallarını ihlal etme imkânı tanıyan bir ulus (ya da devlet) üyelerinden böylesi bir özveride bulunmasını nasıl talep edebilir? Bu ulusun uyguladığı baskının meşruluğu, herkesin ahlâki kurallara saygı duymasını sağlayamadığı için ortadan kalkar. Daha da şaşırtıcı olan ve aklın almadığı şey, yalnızca bu ulusların savaşa girmesi değil, ama başlattıkları savaşın önceki savaşlardan "çok daha kan dökücü, çok daha ölümcül ve daha acımasız olmasının yanı sıra, en az öncekiler kadar merhametsiz ve çetin" olmasıdır. "Nedensiz bir kudurganlığa dönüşme tehlikesini içinde barındıran" bu yeni savaş, "sanki kendisinden sonra insanlar için gelecek ve barış söz konusu olamazmışçasına önüne dikilen bütün engeleri yerle bir eder."[4] Uygarlık kendi içinde, tıpkı içlerinde kasırga taşıyan iri bulutlar gibi, savaşı aşı-

4. S. Freud, a.g.y., s. 13.

rıya götürmeyi barındırır. Uygarlığın bu niteliği, kavranılması güç bir şey olarak görülür.

Oysa, söz konusu olan uygar halkların bizzat kendi doğalarıdır. Sorduğu soruya Freud'un verdiği yanıt budur. Şu temel metin parçasını yeniden ele alalım: "Halklar az çok kendi oluşturdukları devletlerle temsil edilir; bu devletler ise onları yöneten hükümetlerle. Bir ulusun her yurttaşı bu savaşta adaletsiz davranmasını devletin yasaklama nedeninin –daha barış zamanında kendisine dayatılan şeyin–, adaletsizliği ortadan kaldırmak değil, *adaletsizliği* de tuz ve tütün gibi *kendi tekeline almak istemesi* olduğunu dehşetle fark eder."[5] Weber, devletin meşru şiddet tekelini elinde tuttuğunun altını daha önce çizmişti. Ama

Freud daha da ileri gider: Devletin barış zamanında bile şiddeti tekeli altına almakla kalmadığını (bu durumda şiddet, farklı kurumların yalancı parlaklığıyla maskelenmiş bir şekilde işler), ama aynı zamanda (halkı temsil eden olarak) devletin buyurduğu itkilerin tatmininden özveride bulunulması *karşılığında hiçbir şey vermediğini*, çünkü devletin "talep etmiş olduğu özveri için (yurttaşın) zararlarını telafi etme yetisine nadiren sahip olduğunu"[6] söyler. Başka bir ifadeyle, bireyler devlet tarafından "aldatılır", devletin kendilerini temsil ettiğine inanırlar, oysa aslında devlet tarafından *tahakküm altına alınmışlardır*, devletin de aynısını yapacağını düşünerek itkilerinden vazgeçerler, devletin *normal* işleyişinin, devletin talep ettiği şeyin tam zıddı olduğunu fark ederler. Demek ki, ilkel toplumlardan (asgari suçluluk) devletli toplumlara (azami suçluluk) doğru ilerleyen uygarlaştırıcı devinim, bireylerin artan bir şekilde baskı altına alınmasına ve devasalaşan nefret patlamalarına yol açar. *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'ndan önce yazılmış bu metinde Freud, daha sonra geliştireceği şeyi sezinlemeye başlar: Devlet, (Kaufmann'ın[7] yerinde belirttiği gibi ilkel babanın mutlak kudretinin mirasçısı olarak) her şeyi alır ve hiçbir şey vermez, devlet ölüm itkisinin tüm şiddetiyle ortaya çıkmasına imkân tanıyan kurumdur; ve (ilkel toplumu, savaş için toplumu ortadan kaldıran) devlet, Hobbes'un inandığı gibi herkesin herkese karşı savaşını önleyecek savunma aracı, tartışmanın ve mübadelenin kurulması değil, barış zamanında takındığı babacan yüze rağmen, bunun tam tersidir. Barış-için-bir-toplumun güvencesi olduğunu söylerek devlet, kendisini "barbarlara" karşı hakikatin anlatımı olarak oluşturmayı amaçlar ve buna çabalar. Bu tür bir iddianın sonuçlarının ne olduğu iyi bilinir: Tek olmak,

5. S. Freud, a.g.y., s. 14.
6. S. Freud, a.g.y., s. 15.
7. P. Kaufmann, *L'inconscient du politique*, a.g.y.

kendini hakikatin yerinde konumlandırmak, insanlığın ölüm cezasına çarptırılmasından başka bir şeye yol açamaz. Daha önce başka bir yerde yazmış olduğumuz gibi: "Devletin büyümesi ve berraklaşması, iğdiş edilmenin ve ölümün yaygınlaşması anlamına gelir... Devletin hükümranlığı kesin bir şekilde kurulduğunda, yurttaşlar yok olmuştur."[8]

İncelediğimiz eserde devlete ilişkin bu perspektifin taslağı üç aşağı beş yukarı çıkarılmıştır. Biraz önce not ettiğimiz şeyleri bu eserde okuyabilmemizi, bu eski metni geriye dönük olarak aydınlatan ve bir devlet teorisinin taslağı açısından önem taşıyan kimi parçaların altını çizmeye olanak tanıyan *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nı iyi okumuş olmamıza borçluyuz. Ama, Freud'un tanıtlamasının önemi başka bir şeyde yatar; bu tanıtlama devletin bu anormal işleyişinin insanların davranışına yansımasını inceleyerek öncelikle bu davranışların mekanizmasını açıklamayı amaçlar. Bu işleyişin sonucu aşikârdır: "Topluluğun kınamayı ortadan kaldırdığı yerde, kötü iştahların bastırılması da ortadan kalkar."[9] Ama, bu davranışların düzenleyici ilkeleri, tersine, derinleştirilmeyi hak eder. Freud'un bize sunduğu şeyler herkesçe bilinen şeylerdir. Freud, insanın özünün başlangıçta "ne iyi ne de kötü" ilksel nitelikte olan ve "duygusal karşıt değerlilik"[10] fenomenini doğuran itkisel dürtülere dayandığını hatırlatır. "[Dolayısıyla] insan nadiren tamamen iyidir."[11] Çocukluktaki kötü dürtüler bile "iyiye yönelmenin"[12] bir koşulu olabilir. Kötü dürtülerin dönüşümü, biri iç (sevgi ihtiyacı) diğeri dış (eğitimin ve kültürel çevrenin baskısı) aynı yönde iş gören iki etkenle gerçekleşir. Egoist itkiler, bu ikili (erotik ve toplumsal) baskıyla toplumsal itkilere dönüşür. Bu noktada, dış zorlamanın insan tarihinin başlangıcındaki etkili tek zorlama olduğunu not etmek gerekir. Bunun tam aksine, günümüzdeyse, bireysel yaşamın akışı içinde "dış zorlamanın iç zorlamaya doğru sürekli yer değiştirmesinin" söz konusu olduğunu saptayabiliriz. Bununla birlikte, kontrol önlemleri almaya devam edilmesi yönündeki günümüz toplumunun sabit gereksinimi, bireylerin bugün bile "sahip oldukları itkilerin yüceltilmesi tamamlandığından ve egoist eğilimler toplumsal eğilimlere dönüştüğünden dolayı değil,"[13] yalnızca boğun eğmeye alıştıklarından dolayı uygarlaşmış yaşamın gerekliliklerine yanıt veren bir tutuma sahip olduklarını gösterir.

Örneğin, uygarlaşmış toplumlarımızda "uygar yaşam eğiliminin or-

8. E. Enriquez, "Du crime au groupe", a.g.y.
9. S. Freud, a.g.y., s. 15.
10. S. Freud, a.g.y., s. 16-17.
11. S. Freud, a.g.y., s. 16-17.
12. S. Freud, a.g.y., s. 17.
13. S. Freud, a.g.y., s. 18.

ganik bir niteliğe dönüştüğü çok az sayıda kişi"[14] vardır. Bu nedenle, devlet ahlâki kurallarını (dış baskısını) bir kenara ittiğinde ve üstüne üstlük düşmanlarına karşı kullanılmak üzere "kötü eğilimlerin" dışavurulması için çağrı yaptığında, bireyler de "tatmin edilme sabırsızlığı gösteren *bastırılmış* eğilimlerini serbest"[15] bırakabilir. Demek ki, psişik yaşamımızın kimi durumlarda "geçici ya da sürekli bir gerilemenin"[16] etkisi altına girdiğini unutmamamız gerekir. Tartışmasız bir şekilde savaş, bu ayrıcalıklı durumlardan birini oluşturur. Egoist çıkarların, Eros'un ve toplumsal baskının birlikte sarf ettikleri çabayla özgeci çıkarlara dönüşmesine ilişkin bir sürecin varlığı, bu değişim sürecinden pek fazla etkilenmeyen bireylerin büyük bir çoğunluğunun tutucu-

luğu, ahlâki zorlamalar ortadan kalktığında tatmine ulaşmaya çalışan insan psişesinin ilkel durumlarına gerilemesi olasılığı; işte tüm bunlar, özet olarak, Freud'un savaş sırasında bireylerin takındıkları "barbar" davranışları serimlemek ve araştırmacının ebediyen yok olduğunu düşündüğü davranışlar nedeniyle yaşadığı hayal kırıklığını açıklamak için takındığı tutumdur.

Bu yorum bize doğru gibi görünse de, aynı zamanda hafif bir hayal kırıklığı da yaratır. Bunun nedeni kuşkusuz, Freud'un kötü eğilimlerin özgeci eğilimlere dönüşmesi süreci hakkında hiçbir şey söylememiş olmasının yanı sıra (söz konusu olan yüceltim midir?), özellikle de kolektif davranışlar alanını hiç dikkate almadan öncelikle bireysel davranışların alanını incelemiş olmasıdır.

Doğrudan en merkezi sorunu ele alalım. Devleti, şiddetin ve adaletsizliğin tekelini talep etmeye iten ve onu buyruklar ilan eden, ama bunun için de kendisini buyurduğu kurallara saygı duyma mecburiyetinde hissetmeyen bir makine olmaktan başka bir şeye dönüştürmeyen nedenler hakkında bize hiçbir şey söylenmemiştir. Bu tür bir devlet anlayışı hiçbir şekilde uygar bir yaşama yol açacak bir anlayış gibi görünmez. Tam tersine, devlet, en büyük zafer arayışından ve tahakküm iradesinin dışavurumundan başka bir meşrulaştırmaya gereksinim duymadan keyfi baskı kuran bir aygıt olarak ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, uygarlık bireylerin çalışmaya, sevmeye ve birlikte mübadelelerde bulunmaya ilişkin bilinçli arzusunu temsil ettiğine göre, yalnızca ilkel toplumlar uygar toplumlar olarak adlandırılmayı hak eder.

Böylece Freud'un, uygarlığın Joyce'un ifadesiyle her zaman *"a Work in Progress"** olduğunu düşünen rasyonalist Avrupalı anla-

14. S. Freud, a.g.y., s. 247.
15. S. Freud, a.g.y., s. 248.
16. S. Freud, a.g.y., s. 250.
* "Sürmekte olan çaba". (ç.n.)

yış[17] ile uygarlaştırıcı çabanın bireylerdeki en kendiliğinden ve en ilginç olan şeyi bastırmaktan başka bir şeye yol açmadığına ilişkin sessiz bir önsezi arasında bocaladığını görürüz.

Başka bir boşluk: Grup sorunu, *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nde ele alınmış ve incelenmiş olmasına rağmen, "Savaş ve Ölüm Üzerine Güncel Mülahazalar"da bireyle toplum arasında aracı toplumsal biçimlerin varolma ihtimali hakkında hiçbir işaret bulunmaz. Her şeyin birbirine karşıtlaştırdığı iki varlık arasında bir çatışmaya tanık olduğumuz duygusuna sıkça kapılırız. Bununla birlikte Freud, aynı zamanda toplumsalın, insanın tam da içinde barındığını ve toplumsalın kendisinin dokusunu oluşturan bireylerin dışında düşünülemeyeceğini tanıtlamayı dener.

Freud'un betimlemesi hoşumuza gitse bile, bu sorular bizim çekincelerimizi açıklar niteliktedir. Sonuç olarak, bu betimleme olduğu haliyle doğru bir betimleme olarak kabul edilebilir. Buna karşın, yapılan yorum zayıftır ve çok da katkı yapan bir yorum değildir. Ama bu metnin sonunda Freud çok önemli bir semptoma şöylesine bir değinir: Bireylerdeki bir yandan duygusal direnme, öte yandan geniş bir gruba aidiyet fenomenlerine bağlı zekâ yoksunluğu ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan "çocuksu saflık". Freud, bu iki sayfada toplumsalın düğümlerinden birini oluşturan bir problemin altını çizer: Toplumsal işleyiş, her varlığın bireysel yaşamında ne kadar akıllı olursa olsun yakasını kurtaramayacağı inanç fenomenlerinin ve yanılsama mekanizmalarının işlerlikte olduğu *tutkusal* (ve rasyonel olmayan) bir işleyiştir. Dolayısıyla Freud'un ifade ettiği şey, toplumsalın özünün budalalık olduğu, karşı-hakikatte, *aldatma*da... ayak diremek olduğudur. Toplumlar, doğaları gereği, her türlü hakikat arayışı çabasına karşı çıkar. Toplumlar tüm üyelerinin birbirlerini karşılıklı olarak aldatmak için umutsuzca sarf ettiği çabaya dayanır, çünkü toplumlar yalnızca *kesinliklere* sahip olduklarına inanarak ve kendilerini hakikatin yerine geçirerek varolabilir. Dinlerle, mitlerle, ritüellerle, ideolojilerle, sloganlarla beslenirler. Bilinçlenmeyle ve açıklamayla beslenmezler. Daha kesin bir ifadeyle, hiçbir toplum (tam da tarihsel süreçle karşı karşıya gelmeyi kabul ettiği ölçüde) çıkarlarının belli bir şekilde aydınlatılmasından ve işleyişinin analizinden tasarruf edemez. Bir toplum bu denemeler sayesinde tekrarlama eğilimini durdurur ve ilerleyebilir. Ama, toplumun bu çabayı göstermek zorunda olması, bu çabayı sonuna kadar sürdürmeyi

17. Şu satırlar buna tanıklık eder: "Bireylerin evrimini sağlayan halkların bugün hâlâ oldukça ilkel olan örgütlenme aşamasında bulunması, üst birliğin oluşturulmasına giden yolda çok az mesafe katetmiş olması mümkündür." *Considérations actuelles sur la guerre et la mort*, a.g.y., s. 25.

arzu ettiği anlamına gelmez. Moscovici'nin dediği gibi: "Varlıklar kendilerini korumayı amaçlar, değişime doğru yönelir."[18] Eğer toplumlar değişmeden kalabilseydi, "sorgulamasız" bütünler olabilseydi, bunu yaparlardı. Böylece, kendilerine atfettikleri tamamen keyfi olan temellerin, icat ettikleri mitlerin, boyun eğdikleri yasaların, şeylerin doğasının ya da atalarla, tanrılarla ya da tek Tanrıyla yapılmış değişmez bir ittifakın ifadeleri olduğuna inanmaya devam edebilirdi. Bu toplumlar yanılsamanın, *yaygınlaşmış aldatma*nın dokusundan beslenmeye devam ederdi. Şunu yazdığında Freud, bu sorunun farkına varmıştı: "Çağdaş uygarlığımızın bu tarz ikiyüzlülüğü inanılmaz boyutlarda desteklediği kuşku götürmez. Hatta uygarlığımızın bu ikiyüzlülüğe dayandığını iddia edecek kadar ileri gidebiliriz."[19] Bizim fikrimize göre, toplumsal yaşamın ikiyüzlülükten, kılık değiştirmeden, simülakrdan ve psikodramdan başka bir şey olamayacağını söylemek daha doğru olacaktır. Bunun nedeniyse, uygarlığın bizi temel çatışmalarla karşı karşıya getirmesi değildir. Ama, olası yanıtların hepsi tartışmasız bir şekilde ileri sürüldüğünde bile, bu yanıtlar genellikle kestirme, şüpheli ve doğru olmayan yanıtlardır. (Sorgulama ve hakikatin araştırılması anlamına gelen) akıl, toplumsalın umurunda bile değildir. Toplumsalın entelektüellerine reva gördüğü yazgı, genellikle kiliseler inşa etmeye ve fikirlerinin hakikatin ifadesi olduğuna inanmaya hazır olan ve "gerçeğin maskesini düşürmek"[20] yerine akıl yürütmelerinin nüfuzu sayesinde gerçeğin üstünü örtmeye dört elle sarılan entelektüellerin kendilerine reva gördüğü yazgı buna kanıttır. Dolayısıyla, toplumlar yalnızca birlikte işlenmiş bir cinayetin değil, aynı zamanda *paylaşılan bir yalan*ın da sonucu olarak ortaya çıkar. Devletlerin, bireyleri savaşa sürüklemesine ve bireylerin akıldışı tepkiler göstermesine olanak tanıyan şey, yalanın kabul edilmesi ya da daha iyi bir ifadeyle *yalan arzusu*dur. Freud'dan hareketle şu sonuca ulaşabiliriz: "İnsanların birbirleriyle ilişkilerinde ve onların kendilerini yönetenlerle ilişkilerinde her bir tarafın göstereceği biraz daha fazla içtenlik ve biraz daha fazla açıkyüreklilik"[21] daha az ilkel ve daha az kaba ilişkilerin oluşmasını sağlayacak bir evrimin önünü açabilecektir; *ama, bize gelince, biz,* böylesi bir evrimin –ne insan varlıkların ne de onları bir araya getiren devletlerin arzuladığı bu olduğundan– gerçekleşme olasılığı konusunda kendimizi yanıltmamaktan yanayız.

18. S. Moscovici, *La société contre nature*, I. baskı, 10/18, 1982, s. 54.
19. S. Freud, a.g.y., s. 20.
20. S. Leclaire'in bir kitabının başlığı, Le Seuil, 1971.
21. S. Freud, a.g.y. s. 25.

Ölüme değinmeden savaştan söz etmek imkânsızdır. Bu nedenle Freud, "Savaş ve Ölüm Üzerine Mülahazalar"ın ikinci bölümünde ölümle ilişkimizi ele alır.

Ölüm karşısında çelişkili bir tutum takınırız. Bireyler, ölümü "her yaşamın zorunlu kurtuluş yolu"[22] olarak kabul etmek yerine, onu yaşamdan ayırmaya çalışır ve sanki kendi ölümlerine inanmıyormuş gibi davranırlar. Bunun sonucunda da, "yaşam oyununda en büyük riski almak, yani yaşamı riske atmak imkânsızlaştığı andan itibaren yaşam yoksullaşır ve tüm çekiciliğini kaybeder."[23] Oysa, bu tür bir tutum barış zamanında varolur: Savaş sırasında ölümü inkâr etmek imkânsızdır. Bu nedenle de, birdenbire "yaşam yeniden ilginç hale gelir."[24] Freud'a göre insan yalnızca riski ve büyük riski kabul ettiğinde yaşamına bir anlam kazandırabilir. Gerçekten yaşadığımızı, her şeyi kaybetme sersemliğini yaşadığımızda hissederiz. Savaş bu sersemlemedir, ama oyun, uyuşturucu, araba yarışı, tanrılara meydan okuma da bu sersemlemeyi yaşatabilir.

Savaş, bu farklı uygulamalara oranla önemli bir avantaja sahiptir: Toplumsal birimin muhtemel bir eleştirisine sürekli maruz kalan bu uygulamalar bireysel bir ekonominin ifadelerini oluştururken, savaşta tüm toplumun tutkularını frenlemesi söz konusu olabilir. "Çılgın bir şölendeyse hakiki insan kendini denetlemekten dolayı uğradığı zararları telafi eder! Toplumun çok uzun bir süredir bastırdığı ilgiler ve bu ilgilerin yasaları yeniden önem kazanır, kutsallığa ve en yüce amaca dönüşür."[25] Toplum dönüm noktasında yaşar. Bataille'ın sezinlemiş olduğu gibi, insan *aşırı* bir varlıktır; toplumlarımızdaki savaşlar insana doğasını dışavurması için gerekli toplumsal araçları sağlar.

Freud, ilkel insanın çok farklı olduğunu belirtir. İlkel insan, ölümü, hem yakınlarının hem de düşmanlarının ya da kendisinin ölümünü ciddiye alır. Ölümü ciddiye aldığı için de, bu ihtimalin tamamen yok oluşa eşdeğer olduğunu kabul etmeyi reddeder. Bu tepkiden "ruh doktrini, ölümsüzlük inancı"[26] ve "Asla öldürmeyeceksin!" emri doğar.

Bu yapıların geliştirilmesinde, sevilen varlıkları aynı zamanda "yabancı ve nefret edilen" varlıklara dönüştüren duygusal çatışmanın oy-

22. S. Freud, a.g.y., s. 26.
23. S. Freud, a.g.y., s. 28.
24. S. Freud, a.g.y., s. 29.
25. E. Jünger, *La guerre, notre mère*, alıntılayan R. Caillois, *L'homme et le sacré*'de, Les Essais, Gallimard, 1950, s. 232.
26. S. Freud, a.g.y., s. 34.

nadığı rolü de eklemek gerekir; bu çatışma yalnızca bir uzlaşmayla çözülebilir: Ölüm mevcuttur, ama tamamen yok oluşu içermez.

Tüm bunlardan, vahşinin günahtan korkmayan bir cani olmadığı, "kurbanlarının ruhlarının intikam almasından" kaygılandığı ve işlediği cinayetlerden arınmak için bir dizi günahtan arındırıcı sınamaya maruz kalmak zorunda olduğu ortaya çıkar. Bu bakımdan vahşi, "biz uygarlaşmış insanlarda yok olmuş olan [belli bir] ahlâki zarafet"[27] gösterir.

Buna karşın, zamanımız insanlarının davranışlarını incelediğimizde, savaş bittiği andan itibaren savaşçıların *kayıtsızlığı* karşısında şaşıp kalırız. Savaştan, yok ettiklerinin anısıyla sarsılmamış olarak geri dönerler. Yabancının ya da düşmanların ölümü tamamen doğal bir şey olarak görülür. Bunların ölümü hiçbir suçluluk duygusuna yol açmaz. Eğer hiçbir suçluluk duygusu hissedilmiyorsa, bunun nedeni, gerçekliğin bilinçdışı katletme arzularını doyurmaktan henüz çok uzak olmasıdır. "Bilinçdışı dürtülerimizde her gün, her saat bize karşı gelenleri ve zarar verenleri... yolumuzdan uzaklaştırırız."[28] Bu düşmanca itki yalnızca düşmanlarımız karşısında dışavurulan bir itki değildir. Duyguların karışıklığı nedeniyle bu itki, sevdiğimiz varlıklara karşı da yönelir. Sevilen birinin ölüm haberi geldiğinde oluşan suçluluk duygularının ve nevrotik tepkilerin nedeni budur. Diğerlerinin ölümünü bilinçsizce arzulasa da, bilinçdışımız (savaşın tam ortasında bile) ölümün olasılığına inanmamaktadır.

Bu farklı noktaları eklemlersek: Savaş, yaşamın yeniden ilginçleşmesine olanak tanıdığından ve toplumu kaynama noktasına ulaştırdığından, yabancıların ölmesi arzusu bilinçdışımıza gömüldüğünden ve gerçeklikte hiçbir suçluluk duygusuna yol açmadan yeniden ortaya çıkmaya hazır olduğundan, kendi ölümümüzü kendimiz için temsil etmenin imkânsız (ya da çok zor) olduğundan dolayı, modern savaşın şiddeti hiç de bir skandal olarak görülmez. Bunun tam aksine, modern savaşın şiddeti, toplumun ve çağdaş insanın durumunun en özgün dışavurumudur. Freud, ölümün canlının ("yaşama katlanmayı istiyorsan, kendini ölüm için hazırla"[29]) bir boyutu olarak bütünleştirilmesinin gerekli olduğunu da söyler; çünkü bu, savaşın ve ölümün, egemen efendiler olarak hüküm sürmesini engellemenin tek yoludur.

Bu sayfalarda yazar iki önemli noktanın altını çizmiştir: *Bilinçdışımız ötekinin ölümünü arzular, bilinçdışımız ölümü tasarlayamaz.* Bu bakış açısından ölüm, bilinçdışının kendisini artık *yan* semptomlarla

27. S. Freud, a.g.y., s. 35.
28. S. Freud, a.g.y., s. 36.
29. S. Freud, a.g.y., s. 40.

ve yanılgılarla ifade etmediği, ama kendisini doğrudan doğruya görülebilirin sahnesinde ifade edebildiği ve bunu yapmaya cesaretlendirildiği andır. Freud'un bizi duyarlı kıldığı şey, *bilinçdışının kendi yerinden dışına çıkmasının* kaçınılmaz sonucudur: Her şeyi kuşatan yıkım. Demek ki, toplumlar ve bireyler arzularının bir kısmını, yalnızca yöneticiler otoriter ve baskıcı olduğu için ve bireyler kendilerini sansür ettikleri için değil, fiilen bir arada yaşayabilmek için bastırırlar. Ama, Freud'un metninin sonunda unuttuğu, yaşamın haklarına kavuşabilmesi için kişisel bir çabanın ve temsil kiplerindeki bir değişimin yeterli olmadığıdır. Freud'un unuttuğu, modern toplumun işleyişinde her şeyin ölümü yadsımaya ve (Philippe Ariès'nin çalışmalarında açıkça gözler önüne serdiği gibi)[30] ölümü tersine çevirmeye çabaladığı, çağdaş devlet biçimlerinin gitgide daha fazla bireylerin aklına değil, tutkularına çağrı yaptığıdır (ve dolayısıyla aynı zamanda bireysel şiddeti bastırıp, kolektif şiddeti kurumsallaştırdığıdır); Freud'un unuttuğu başka bir şey ise, paradoksal bir konuma ulaştığımızdır: Her davranışın *açıkça* rasyonel olması gerekir, sahip olunan her davranışın *üstü örtük olarak* bilinçdışının –aktarılabilir ve her an dışavurulacak bir yer arayışında olduğundan, etkileri istenildiği gibi sonuna kadar kullanılabilir ve manipüle edilebilir olan bilinçdışının– mührüyle damgalanmış olması kaçınılmazdır.

C. NEDEN SAVAŞ

Freud'un 1932 yılında Einstein'a yazdığı "Neden Savaş" başlıklı mektup sempatiyle okunduğunda, bazen kısa ve özlü bir şekilde sunulan tezlerin yürekliliği ve şiddeti karşısında allak bullak olunur.

1) *Topluluk,* güçsüz bireylerin birleşmesi sonucu oluşmuştur, topluluk yalnızca kolektif gücü (şiddeti) ifade eden hukuku kurarak kendisini oluşturabilir.[31] Bu, şiddetin asla yok olmadığı ve her toplumun rolünün şiddeti yönetmek olduğu, yani ya onu dışa doğru yöneltmek (bu da toplumsal uyumu güçlendirir) ya da belli bir kategorinin, bireylere, yönetici ve efendilerle aynı topluluğa dahil oldukları duygusunu yaşa-

30. Ph. Ariès: *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours*, Points, Le Seuil, 1975 ve *L'Homme devant la mort*, Le Seuil, 1977. Bu iki yapıtta yer alan "La mort inversée" başlıklı bölümlere bakınız.

31. "Şiddet, birlikle yok edilecektir, birleşmiş bireylerin iktidarı, bireyin şiddetiyle karşıtlık halindeki yasayı temsil eder. Bu durumda, hukukun, bir topluluğun iktidarı olduğunu anlarız." S. Freud, "Pourquoi la guerre?", a.g.y.

tarak (duygusal bağlar kurarak) onları tahakkümü altına almasına imkân tanımak için şiddeti, meşru bir şiddete dönüştürmek olduğu anlamına gelir.

Burada her fikir önemlidir: Topluluğun güçsüz bireylerin bir araya gelmesiyle oluşmuş olması, diğerlerinden daha güçlü olabilecek (ve mutlak erkin ve her şeyi bilenin yerini almaya çalışacak) her bireyin (ya da grubun) ya cemaati terk etmeyi ve kendi kişisel oyununu oynamayı, topluluğu kendi çıkarı için kullanmayı (kendi yararına olan yasaları yerleşik kılmayı) ya da kendisinin de oluşturulmasına katkıda bulunduğu yasalara boyun eğmeyi kabul etmemeyi deneyeceği anlamına gelir. Her halükârda, topluluğun varlık kazandığı her defada, bazıları *ihlal etme* konumuna yerleşmeyi arzu ederler. Demek ki, *yasa ve ihlal* birlikte varolur. Mauss, "tabular, çiğnenmek için yapılmıştır" diyordu, aynı şekilde yasalar da ihlal edilmek için yapılmıştır. Üstelik, yasaların ihlali, *yasa* (hukuk), erdemin, ahlâki bir ilkenin ifadesi ya da tanrıların veya Tanrının iradesinin bir ifşası olmadığından ve *şiddetin somutlaştırılması*ndan başka bir şey anlamına gelmediğinden dolayı daha kolay ihlal edilir. Bir şiddete her zaman başka bir şiddet karşılık verebilir. Ortak çıkarlarla ve duygusallıkla dokunmuş olan topluluğun genellikle daha yumuşak olduğu için başkasına tercih edilebilir bir şiddet (meşru şiddet doğrudan doğruya uygulanan şiddetten daha yumuşaktır) biçimi yarattığının kabul edilmesinin dışında hiçbir şey bu şiddetlerden birinin diğerine karşı kesin olarak meşrulaştırılmasına imkân tanımaz. Ancak, topluluğun yarattığı bu şiddet ılımlı olmasına rağmen kendisinin temelini oluşturmuş olan şeyi içinde taşır ve yöneticiler ya da isyankârlar tarafından her zaman tartışmaya açılabilir. Böylece, çatışmaların şiddete dayalı çözümünün bir topluluğun içinde asla yok olmadığını anlıyoruz. Bu açıdan da, meşrulaştırma, yasanın değil, herhangi bir grup tarafından her an yolundan saptırılabilir *tarihsel bir süreci*n niteliğidir. Demek ki, iç savaş her toplumun ufkunu, farklılık ve sömürüyse temelini oluşturur.

2) Ama topluluk iç savaş haline tercih edilir olmaya devam eder. Çıkar bağları ve duygusal bağlar genellikle sahte olmalarına ve manipüle edilmiş olmalarına rağmen yine de insanların çatışmaya karşı tartışma, belli sınırlar içindeki düzensizliğe karşı (adaletsiz olsa bile) kural lehine yaptıkları tercihi ve aynı zamanda saldırganlığın dışa yansıtılması yönünde yaptıkları tercihi yansıtır. Bir topluluk inşa edildiği andan itibaren, üyeleri bir kimliğe sahip olur ve bu kimliği korumak ve savunmak için ellerinden gelen her şeyi yaparlar. Marksistlerin düşündüğünün tam tersine, Freud bizi bir Fransız burjuva ile bir Fransız işçi

arasında, bu Fransız işçi ile Alman işçi "yoldaşı" arasında olduğundan daha fazla benzerlik ve bağ olup olmadığını sorgulamaya iter. Topluluk ne kadar uzun ömürlüyse, *kimlik* de o ölçüde *güçlenir* ve bunun sonucu olarak da topluluk kendisini daha fazla diğerlerine karşı savaşırken bulur. Demek ki, *savaş kaçınılmazdır* ve hatta farklı toplumların varoluşuyla aynı tözdendir. Savaş halinin sonucunun kimi durumlarda yararlı olduğunu da belirtelim: Savaş, yeniden savaşa girme riskiyle karşı karşıya kalacak ülkelerin sorunları göreceli olarak barışçıl bir biçimde çözen bir bütün içinde bir araya gelmesine imkân tanır.[32]

3) Her insanın varlığındaki yıkım itkileri, libidonun entrikalarına maruz kalarak erotik, entelektüel tatminler üreten şeylere dönüşebildiğinden ve en seviyesiz çıkarları en idealist temsiller haline getiren rasyonelleşme eylemi sayesinde farklı kılıklara girebildiğinden savaş daha da kaçınılmazlaşır.

Dolayısıyla, itkinin yükümlülüğü üstlenilir ve itkinin bir toplulukta kayıtlanmasıyla *gücü artmış* olur. İnsanlar arasındaki saldırganlık iç savaşa ya da uluslar arasındaki savaşa dönüşür, ölüm itkisi ödünsüz üstbenler inşa eder, herkesi organik-olmayana dönüş yoluna sokar. Böylesi bir durumda, bu nitelikleri çıkarmalı tarzda ve hatta *toplamalı* tarzda değil, *çarpmalı* tarzda düşünmek gerekir. Ölüm itkisi toplumsal alanda ideal uygulanma alanını bulur; ölüm itkisi sıralanan tüm sonuçlarına toplumsal alanda sahip olur ve bir alanda her sonuç elde edişinde başka bir alanda güçlenir: Örneğin, bir topluluğun şiddetini başka bir topluluğa boşaltmasını özendirir ve hem ortak çıkar topluluğunun, hem (üstbenin) ahlâki baskısının hem de idealleştirme süreçlerinin güçlenmesine imkân tanır. Bir topluluk hayatta kalabilmek için savaşın zorunlu olduğunu düşünerek ne kadar fazla savaşa girerse (çünkü, örneğin Stalin'in savunduğu gibi, topluluk kuşatma altında kalmıştır), o ölçüde üyeleri karşısında talepkâr olacak, onlara suçlu olduklarını hissettirecek, onları kendi içinde çözünmeye ve herhangi bir eleştiri yapma ve mesafeli olma isteği göstermemeye zorlayacaktır. *Topyekûn savaş hali edilgen ve mutlak boyun eğmeyi gerektirir.* Ama, bunun tam tersi de doğrudur: Tamamen edilgen boyun eğme, zorunlu olarak beraberinde dışarının tamamen yok edilmesi gereken şey olarak temsil edilmesini de getirir. Nazi Almanyası'nın tarihi bu konuda gerektiğinden fazla kanıtla doludur. Demek ki, bir topluluğa aidiyet, en aşırı biçiminde (R. Antelme'in kitabının başlığına atfen)[33] "insan türü"ne ait

32. "Bu bakış açısından, Romalıların fetihleri Akdenizlilere paha biçilmez bir hediye sunar: Roma Barışı", a.g.y., s. 206.
33. R. Antelme, *L'espèce humaine*, 1945, yeniden basım, coll. Tel, Gallimard, 1978.

olunduğunun inkâr edilmesi anlamına gelebilir.

4) Bir topluluğa aidiyet, türün ortadan kaldırılmasına yol açabildiğine göre, bir Birleşmiş Milletler'in oluşturulması herkesin kurtuluşu için alınmış bir önlem olarak, insan türünün, tamamen yok edilmesi tehlikesi karşısında verdiği tepki olarak görülebilir. Ama, topluluklar (toplumlar), varlığı kendilerini güvence altına alan böylesi bir kurumu bir kez kurduktan sonra, onun hâkim rolünü oynamasına imkân verecek (şiddete dayalı) *hukuku* ona devredecek cesareti –bu uzun vadede *toplulukların* yok olması anlamına geleceğinden– gösteremezler. Örneğin, topluluklar savaş yüzünden yok olacakları endişesini duymalarına rağmen, (tartışmaların ve düşünce alışverişlerinin gerçekleştirildiği merkezi bir ahlâki otoritenin kurulmasıyla kendilerine imgelemsel bir korunma sağlayarak) bu riski almayı, üyelerinin her birinin fiziki varlığını koruyabilecek uyumlu bir bütünde kendilerinin yok olması riskine tercih ederler. Bu yüzden bir topluluk genellikle *kimliğini kaybetmektense savaşla yok olmayı* tercih eder. Bu durumda, Yahudi topluluklarının tarihi bunun örnekleriyle dolu olacaktır.

5) Dolayısıyla, savaş sorununa bulunacak hiçbir çözüm yoktur. Freud'un saldırganlığı mümkün olduğu ölçüde savuşturmak için ileri sürdüğü fikirler ne bizim için ne de özellikle Freud'un kendisi için inandırıcı olabilir.

Aslında tüm bunlar tek bir düşünce olarak özetlenebilir: Eros'a, düşmanlarına karşı bu mücadelede daha fazla güç kazandırmak: "İnsanlar arasındaki duygusal bağların güçlenmesine destek olan her şey savaşa karşı işler. Bu bağlar nelerdir? Bir yandan, bir sevgi nesnesi etrafında bir araya gelme, öte yandansa yöndeşen çıkarların mevcudiyetine ve bir sevgi nesnesi etrafında bir araya gelmeye eşlik eden duygular topluluğunun varlığına bağlı olan karşılıklı özdeşleşme."[34]

Nasıl olur da Freud tek bir nesne etrafında bir araya gelmenin olası bir çözüm olduğunu düşünebilir? Oysa, böylesi bir bir araya gelme, Freud'un kusursuz yanılsama olarak kendisine karşı mücadele etmeyi asla elden bırakmadığı dinsel bağa işaret eder. Nasıl olur da Freud karşılıklı özdeşleşmelerin yeterli olduğuna inanabilir? Oysa, bu süreçle insanların kendi aralarında ve kendileriyle şefleri arasında güçlü bağlar (sevgi bağları) dokuduğunu ve bu bağların tam da topluluğun harcını oluşturduğunu göstermişti. (Bir topluluğun mevcudiyetinin savaş olmadan anlaşılamayacağını da gördük). Doğal olarak yalnızca insan türünün tüm üyelerinin birbirleriyle özdeşleşebileceğinin varsayılması bu durumun istisnasıdır. Ama, Freud'un "uygarlaştırıcı proje" ifadesiy-

34. S. Freud, "Pourquoi la guerre?", a.g.y.

le kastettiği bu olmasına rağmen, böylesi bir sürece ilişkin öncü hiçbir işaret yok. Bu durumda geriye ne kalır? Boyun eğmeye hazır bir kitleye uygun yönelimler sağlama yetisine sahip entelektüel ve dürüst bir yöneticiler grubuna inanmak. Freud daha baştan ütopik bulduğu bu fikir üzerinde hiç durmaz bile, çünkü Freud bu grubun kendisinin de bir gün iktidarı ele geçirecek olursa –özellikle de Freud'un inandığı gibi insanların sevmeye ve boyun eğmeye gereksinim duyduğuna inanırsak–, onu kötüye kullanacağını kuşkusuz çok iyi bilmektedir. Böylesi bir çözümü imkânsız kılan, kitlelerin "bağımlılık" eğilimidir: Gerçekten de, en kolay sömürülenler yoksullar ve mağluplardır. Demek ki, bireyler (aklın ışığında hareket eden bilimsel şahsiyetler bile olsalar) bağımlı oldukları sürece her şeyi kabul etmeye hazır olacaktır. Dahası, yöneticilere kendilerini her gün biraz daha fazla sömürme ve tahakküm altına alma arzusu vereceklerdir.

Entelektüller de iktidarı ele geçirdiklerinde diğerleri gibi davranacaktır. Onlar iktidar konumunu işgal etmedikleri sürece savaşa karşı çıkarlar. Ama, tam da bu yüzden, yaptıklarının ve söylediklerinin pek bir değeri yoktur. Her halükârda, tuzağa düşürülmüşlerdir. "Bizzat uygarlığın ilerlemesi"nden başka bir umut yoktur. Savaşı engelleyebilecek gerçekten etkili çözümler bulmak isteyen biri için zayıf bir teselli. Freud'un son saptaması *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nın ilk basımının sonunda yer alacak saptamadan daha da karamsardır. Bu saptama, Freud'un bu son metni gönderdikten dört yıl sonra ekleyeceği son tümcede yer alan saptamayla örtüşür: "Kim (Eros'un rakibine karşı mücadelesinde) başarılı olup olamayacağını ve nihai kurtuluş çaresini öngörebilir?"

D. SAVAŞ, ÖLÜM VE DEVLET

Savaşı (ve ölümü) konu alan iki metin, her toplumun kuruluşunu, varoluşunu ve geleceğini tehlikeye attığı bu tezahür hakkında aynı bakış açısına sahip değildir. Bununla birlikte, bu iki araştırmayı ayrı ayrı inceledikten sonra temel öğeleri aralarında eklemlemeyi denediğimizde ortaya çıkan tablo, içinde her parçanın yerini aldığı bir bütün oluşturur ve trajik, acımasız bir güzellik duygusu yaratır.

1) Çatışmaların yalnızca zorla (şiddetle) çözümlenmesini ve iktidarın bir tek kişinin tekeli altında olmasını önleyebilmek için, bir topluluğun yaratılması gereklidir.

2) Bu topluluk, eşitlikçi ve ortak çıkarların temsilcisi olmayı ister.

Duygusal ilişkilerin bir uzamıdır; bundan, görünüşte bir uyum ve gerçek bir uyum düzeyi elde eder.

3) Aslında bu topluluk içindeki şiddeti yok etmemiştir. Şiddet, meşru şiddete (topluluğun iktidarı olarak hukuka) dönüştürülmüştür.

4) Bu topluluk eşitlikçi değildir. Yasalar, her zaman bir grubun başka bir grup üzerindeki tahakkümünü ifade eder. Bu nedenle de (daha uygun yasaları arzulayan ya da kendilerini yasanın dışında konumlandırmak isteyen) yöneticiler ya da başkaldırabilecek, tahakküm altına alınmış bireyler bu yasalara karşı çıkabilir.

5) İçeride barışı korumak ve bu sorgulayıcı hareketlerin toplumsal işleyişi bozguna uğratmasını engellemek amacıyla, halk topluluğu

kendisini temsil eden bir devlet kurar. Devlet, her zaman olası olan iç savaşa karşı bir panzehirdir.

6) Devlet tüm topluluğu (ve dolayısıyla topluluğun kolektif iradesini) temsil etme işlevi açısından ikili bir rol oynar: Diğerlerine karşı topluluğun bütünlüğünü savunur – herkesin kendi içinde işlevini yerine getirebilmesi için üyelerinden, itkilerinin tatmininden karşılıksız olarak özveride bulunmasını talep eder. Devlet, bu iki rolüyle şiddet tekelini eline geçirir.

7) Bu meşru şiddet savaşla ayrıcalıklı bir şekilde dışavurulur. Savaş, uygar kabul edilen devletlerin savaşı olduğu ölçüde daha sert biçimler alacaktır.

8) Bunun yapısal iki nedeni vardır:

a) Devlet ne kadar güçlenirse, müvekkilleri karşısında o kadar talepkâr olur ve o ölçüde de ilkel babanın mutlak erkinin mirasçısı haline gelir. Arzulayan tek bedene dönüşür, kendisini hakikatin tezahürü olarak oluşturur ve bu yüzden de üyelerinin, projesiyle (ve kendi varlığıyla) özdeşleşmesini sağlar ve herkesin toplumsal kimliğini güçlendirir.

b) Devletin gücü, farklı toplumsal grupların iç tartışmayı (kimi çatışmalar –özellikle de fetih savaşlarının neden olduğu bölgesel çatışmalar– devam etse bile) ve dolayısıyla da saldırganlığın dışarıya doğru yöneltilmesini kabul etmelerine bağlıdır.

9) Buna rağmen, insanı yöneten itkisel eğilimlere bağlı koşullar da yapısal koşullara eşlik eder. Barış zamanında az çok denetim altında tutulan ölüm itkileri, savaş sırasında erotik itkileri, idealist rasyonelleştirmeleri ve topluluk duygusunu tatmin etmeleri ölçüsünde kendilerini tüm güçleriyle dışavururlar. Bu koşullarda savaş, neredeyse türün yadsınması biçimine bürünebilir.

10) Hem bireyselin hem de toplumsalın büyük ölçüde aldatma, kılık değiştirme ve yalan kipleri uyarınca işlediğini unutmamak gerekir.

Toplumsal ve bireysel, inançsız ve yanılsamasız yaşamaya zor katlanır. Her ikisi de toplumsal bağla ilişkili tüm konularda bir zekâ yoksunluğu ve sınırsız bir saflık gösterir. Bu tür tezahürler, sevme ve boyun eğme gereksinimi duyan "bağımlı kitlelere" dahil bireylerde daha da güçlüdür.

11) Nihayetinde, savaşlar "yaşamı ilginç" kılar, bilinçdışı ölüm arzularının ortaya çıkmasına imkân tanır. Savaş, oldukları haliyle gerçekleşmeleri mümkün olmayan bilinçdışı arzuların ve fantazmların eyleme geçirilmesi ve maddileştirilmesidir. Bu, kahramanlığı ve daha genel olarak da ölüm karşısında takınılan tavrı açıklar.

12) Hiçbir önlem bu genelleşmiş savaşı engellemekte etkili olamaz. Ne kolektif şiddetin kendisine devredileceği (devletler de bunu reddeder) uluslararası bir kurum, ne (güçlerini kötüye kullanan) aydınların yönetimi ne de dinsel bağın oluşması. Yalnızca duygusal bağlar ve uygarlaştırıcı süreçler savaşa karşı gerçekten mücadele eder. Ama, bunların kurumsallaştıkları tarz da etkili bir uygulamayı destekleyen işlemsel olanakların bulunmasına imkân tanımaz. Geriye, genellikle umutsuzluğa yakın bir umut kalır.

VII

Toplumsal bağ

Kaosa ve katletmeye karşı mücadeleden ayrışmaya ve tahakküme doğru

İncelenen metinlerde gündeme getirilen ve tartışılan, toplumsal bağın doğası, kökeni ve oluşumudur. Toplumsal bağın, sürü şefinin keyfiliğinin egemen olduğu zamanın başlangıcında doğuşuna tanık olduk. En nihai ve en yüce tezahürü topyekûn savaş ve barbarlığa dönüş olan modern uygarlığın gelişmesiyle birlikte, aynı bağın bozulmasına ve yok olmasına tanık olma riskiyle karşı karşıyayız.

A. BİZİM PERSPEKTİFİMİZ

Şimdi, Freudcu düşünceyi, toplumsalın bu haliyle oluşmasına (aldığı tarihsel biçimler ne olursa olsun) ve (hem çıkar bağlarının hem de duy-

gusal bağların ortaya çıkmasını destekleyerek) varlığını sürdürmesine imkân tanıyan şeyi açıklamak amacıyla derinleştirmeyi denemeliyiz.

Öncelikle iki saptama yapmak gerek:

a) Bu tür bir inceleme, yalnızca kökeni kesinlikli bir şekilde ele almanın mümkün olduğu hipoteziyle gerçekleştirilebilir. Oysa, kökene ilişkin her tartışma imkânsızlığın mührüyle damgalanır.

Yitik cennetin tüm çekici yanlarına bürünen köken, gerçekten de herkesin yaşamına en sonunda bir anlam bulmak için umutsuzca peşinden sürüklendiği "uzam ve çözüm" olarak yaşantılanır. Demek ki köken, sürekli bir büyülenmeye yol açan, ama her türlü nihai arayışın elinden kaçıp kurtulan ve bizde izler bırakan tapınaktır. Köken tanımı itibarıyla bizi yaratan, ama çaresizce uzaklaşan ve kavuşulması imkânsız şeydir. Yeryüzünde asla "bulunan zaman" yoktur. Yalnızca edebiyat böylesi bir hırsı doğurabilir. Proust'un girişimi de bize yitik zaman arayışına düşmenin zamanı yeniden inşa etmek ve yaşamdan el etek çekmek olduğunu öğretir. Demek ki, kökene ilişkin her inceleme, bilimsel kesinliği olmayan bir araştırma olarak kabul edilmelidir.

b) Bu tür bir çalışma, (Freud'un her zaman kaçınamadığı) tarihötesi kendilikler hakkında düşünceler oluşturma riskine doğru koşar: Devlet, Uygarlık, İtkiler, Arzular... Bunlar aslında ebediyet için yazılan bir tiyatro oyunundaki robotlar gibi davranmalarına rağmen, kendilerini tarih sahnesindeki gerçek aktörler gibi sunarlar.

Bakış açımızı belirginleştirebilmemiz için bu itirazların yanıtlanması gerekir:

1) Her ne denli kökenin ve başlangıcın her türlü araştırıyı saptırdığı ve sabuklamanın, saçmalık ve kuralsızlıkla karıştığı "insanlık romanları"nı yarattığı doğruysa da, kimi üstbilimsel savlar ve ne denli küçük de olsa her türlü sınırın "ötesi"ni aydınlatmayı amaçlayan kimi söylenceler göz önünde bulundurulmadığında, rastlantısal ve olay niteliğinin ötesine geçmeyen şeyler dışında hiçbir şey dile getirilemez. Freud, tüm yaşamı boyunca bu yönde çaba sarf etti. Üstelik, Freud bilinemez-olanın sınırlarında maceraya atılma cesaretini gösterdiği ve böylece insanlığın yazgısını açıklamaya çalışan bir *Weltanschauung* değil, bir kuram oluşturduğu için, ilkel sürü miti ya da insan türüne özgü itkisel ikilik hakkındaki hipotezler bize fazlasıyla anlamlı gelmektedir. Doğa bilimlerinde çalışan araştırmacılar da bu yönde çaba sarf eder: Örneğin, *"order from noise"** teorisiyle Foerster, düzenleyici rastlantı teorisiyle H. Atlan ya da dalgalanma yoluyla düzen teorisiyle I. Prigogine bunlardan birkaçıdır. Bu araştırmacılardan hiçbirinin im-

* "Sesten, gürültüden düzene". (y.h.n.)

kânsızın düzeninde kayıtlı ilksel bir başlangıcı keşfetme ihtirasıyla yola çıkmadığını, başlangıç hakkındaki bir sorgulamadan hareketle hem evrenin hem de canlının oluşumunu açıklamaya imkân tanıyan nosyonlar, kavramlar, paradigmalar ve mümkünse *yasalar* bulma (daha doğru bir ifadeyle onları icat ve inşa etme) emeliyle hareket ettiklerini de belirtelim.

Bizim perspektifimiz de bu perspektife benzemektedir. Kendisinden hareketle her şeyin olup bitmiş olacağı bir *alfa** noktasını değil, ama *alefi*,** yani toplumsal yaşamın düzenleyici ilkesini (ya da ilkelerini) bulmayı arzu ediyoruz.

2) Düzenleyici ilkelerin oluşturulması, hiç de toplumsalın benzer sorulara tekanlamlı bir tarzda yanıt verdiği anlamına gelmez. Tam tersine, yanıtların çeşitliliği, çiçeklenmesi, cıvıl cıvıllığı ve *topyekûn keyfiliği* toplumsal gerçekliği gözlemleyen her gözlemciyi şaşkına çeviren bir fenomendir. Örneğin, aynı tarihsel dönemdeki devlet biçimleri arasında temel farklılıklar bulunmaktadır (birbirinden tamamen uzak dönemler karşılaştırıldığında bu farklılar kim bilir ne düzeyde olur!). Aynı biçimde, uygarlıklar da çokbiçimlidir, kendilerini dönüştürebilir, herhangi bir kestirme yolu izleyebilir ya da herhangi bir temel yönde ilerleyebilir, yavaş yavaş intihar edebilir, Kıyamet eğiliminin önünde geri adım atabilir ya da aniden uyanabilirler. Aynı biçimde, toplumumuzda gitgide çoğalan farklı küçük gruplar da asla birbirlerine indirgenemez (örneğin, çokuluslu bir firmanın yönetim kurulunun işleyişinin bir sendika meclisinin işleyişine benzemesi ihtimali çok düşüktür).

Ama, biçimlerin bu çeşitliği (ve buna bağlı olarak bu toplumsal yapıların varoluş farklılıkları):

– bu çoğul biçimlerin örgütlenmesine, işleyişine ve evrimine öncülük eden genel ilkelerin gün ışığına çıkarılmasına ve dolayısıyla da her birinin kendince hangi genel sorulara yanıt verdiğini anlamaya çalışmaya engel olmaz;

– bu farklı biçimlerin üretilme (yapısal oluşum) koşullarının ve bir biçimden diğerine geçiş nedenlerinin ortaya çıkarılmasına engel olmaz.

Başka bir ifadeyle, İktidar, Kutsal, Devlet gibi nosyonların içerdiği anlamları açıklayabilmek ve mümkün olduğu ölçüde bu nosyonları açıklayıcı kavramlara dönüştürmek söz konusudur. Dolayısıyla, İktidarın, Devletin vb.'nin doğasına ilişkin genel önermelerin varolduğu hi-

* Yunan alfabesinin ilk harfi olan alfa aynı zamanda başlangıç anlamına gelir. (ç.n.)
** Yahudi alfabesinin ilk harfi olan alef aynı zamanda matematikte sonsuz bir bütünün gücünü niteleyen asal sayı olarak kullanılır. (ç.n.)

potezini ileri sürmek gerekir. Bunun yanı sıra, içinde geliştikleri, anlam verdikleri ve kendi anlamlarını kazandıkları tarihsel koşullar, ekonomik ve toplumsal yapılar dikkate alınarak tasarlanmış "temel hipotezlere" dönüşebilen biçimlerden, teknolojilerden ve uygulama kipliklerinden bazılarını açıklamak da söz konusudur.

*

Freud'un düşüncesinden destek almayı ve onu geliştirmeyi, *başkalık* ve *başkalığın tanınması* açısından deneyeceğiz. Ötekini ve kendimizi aynı anda nasıl tanıyabiliriz, konumlarımızı, rollerimizi, ilişkilerimizi nasıl belirleyebiliriz, şiddet bağlarımızı sevgi bağlarımız gibi nasıl tasarlayabilir ve nasıl yaşayabiliriz? Bu alanı keşfederek ve onu keşif yolculuğumuzun hareket noktası olarak alarak, bir yandan toplumsalın doğasını ve yapısını, öte yandan toplumsalın değişken ve değişken olmayan unsurlarını gün ışığına çıkarmaya katkıda bulunmamız (umarız) mümkün olacaktır.

Böylece çeşitliliğe, olumsallığa, "asla iki defa göremeyeceğimiz" şeye, (Fourier'nin ifadesiyle) diğerleriyle *mutlak bir mesafe*yi temsil eden olarak her bir bireye –psikanaliz tikelin bilimi değil midir?– karşı her zaman duyarlılık göstermiş olmasının yanı sıra, aynı zamanda, toplumsalın insanın hem bedeninde hem de fantazmlarında doğrudan doğruya kayıtlı olduğu ve bu nedenle de insanın oluşumuna katıldığı bir teori geliştirmeyi arzulamış olan Freud'un düşünme biçimine (lafzına değilse bile) sadık kalabiliriz.

En genel olanı, en tikel olana kulak kabartarak kavrayabiliriz; toplumsal bağın nasıl dokunduğunu, düğümlendiğini, düğümlerinin nasıl çözüldüğünü ve koptuğunu başkalığın geçirdiği merhaleler üzerine yoğunlaşarak anlayabiliriz.

B. YAŞANTILANMIŞ DENEYİM

Yaşantılanmış deneyim açısından toplumsal bağı, sevgi ve nefret, ittifak ve rekabet, çalışma ve oyun ilişkileri biçiminde ötekilerle bağlantımız olarak, bizden *farklı*, bedenimizden ve ruhumuzdan ayrışmış varlıklarla, asla indirgenemez olan varlıklarla ilişkimiz olarak değilse nasıl duyumsarız?

Toplumsal bağ doğrudan doğruya *trajik* bir bağ olarak sunar kendisini: Bu bağ, ötekilerin bizim tatminimizin olası nesneleri olarak değil,

kendi arzularının özneleri, başka bir ifadeyle bizi sevebilecekleri gibi bizi dışlayabilecek, bizimkiyle çelişen iradelere sahip olabilecek, yalnızca kendi narsisizmimiz açısından değil, aynı zamanda salt yaşamda kalabilmemiz açısından da sürekli tehlikeler yaratabilecek ve tüm bunlara rağmen aynı zamanda soluduğumuz hava kadar da vazgeçilmez olan özneler olarak varolduklarını anlamamıza imkân tanır. Benzer, kardeş, yalnızca bir "ikiyüzlü"[1] değil, aynı zamanda potansiyel bir hasım, hatta acımasız bir düşmandır da. Umutlarımızı ve projelerimizi kaygan zeminler, ittifaklarımızı rekabetler,[2] duygulanımlarımızıysa yanlış anlamalar üzerine kurarız. Öteki genellikle haindir, zehri bize yavaş yavaş ama etkili bir şekilde içiren Othello'nun Iago'sudur, ama aynı zamanda sadık, en sonunda kavuşulmuş arkadaş olan Pylade'dır. Ama, ötekinin bizi hem sevip hem de bizden nefret ediyor olması, (farklılığın görüntüsünü yayarak) benzerimiz olması bizim de kendimizi hem sevdiğimiz hem de kendimizden nefret ettiğimiz, kendi kendimizin haini, kendi "héautontimorouménos"umuz* olduğumuz, kendimizle karşıt değerli olduğumuz, bedenimizle girdiğimiz ilişkinin bir yakınlık ve dışlama ilişkisi, yazgımızın bu işareti karşısında gösterdiğimiz şefkat ve dehşet (Freud, "anatomi yazgıdır" demişti) ilişkisi olduğu, psişemizle aramızdaki bağlantının ikili süreçlere hapsolmuş olduğu anlamına gelir. Bizler bilgisizliğin, yetersizliğin ve aşırılığın varlıklarıyız; ötekilere karşı sağlam bir koruma zarı oluşturan, böylece bizi onlardan yalıtan ve bize kimlik kazandıran bir bedene sahip olmamız boşunadır; bedenimizin de ötekinin göstergeleriyle yüklü olduğunu iyi biliriz: İlk eğitimcilerin şiddet içeren ya da okşayıcı sözleri, aynı zamanda şefkat ve darbe izleri, içe yansıtılmış nesneler, bedenimizin varolmadığını, annenin bedeninden tamamen kopamadığını, babanın işaretini olduğu gibi annenin de izlerini taşıdığını gösteren dışarıya boşaltılacak nesneler. Oedipus'ta kayıtlı olan sembolik iğdiş edilme.

Ötekiyle girilen bağın zorluğu, bizi kendimizle birlikte yaşamanın zorluğuna gönderir. İnsan ilişkisi, denetim altına alınamayan bir *iç sıkıntısı* temelinde oluşur: Bağlantı imleri kırılgan ve değişkendir; bedenimiz tamamen bizim bedenimiz değildir, bedenimiz bize ait değildir;[3] öteki, tüm yoğunluğuyla, çok biçimli ve sarıp sarmalayan niteliğiyle her an buradadır; tehlikelerle ve içimizdeki işkencecilerle çepeçevre

1. Baudelaire, "İkiyüzlü okur, benzerim, kardeşim".
2. Racine'in *Britannicus*'unda Neron, "Rakibimi onu boğmak için kucaklarım" der.
* Baudelaire'in *Kötülük Çiçekleri*'nde bir şiirin adı. Türkçeye "Kendine Gaddar" olarak çevrilebilir. (*Kötülük Çiçekleri*, çev.: Ahmet Necdet, Adam Yay., 2001). (y.h.n.)
3. Kimse denize bakmadığında deniz artık deniz değil, kimse bize bakmadığında biz olan şeydir. (J. Supervielle).

kuşatılmışız; kontrol edilemeyen, nitelenemeyen, kısacası *adlandırılamayan*[4] bizi kuşatmıştır, kir bizi içten içe kemirir, kuşku bizi kuşatır. Bu adlandırılamayan, bize şeylerin ve varlıkların düzene sokulmasına imkân tanıyan kesin ve sağlam sınırların olmadığı, şeyler ile varlıkların birbirlerinden incelikli bir şekilde ayrışmadığı ve aralarında istikrarlı ilişkilerin kurulamadığı bir dünyadan değilse neden söz eder; ya da farklılaşmamışlığın, ilksel kaosun, belirli bir biçimi olmayanın ve karışımın egemen olduğu bir dünyadan değilse neden söz eder? Oysa karışım, kirin habercisidir, farklılaşmamışlığın, bağlantı imlerinin yok olduğu bir dünyanın ortaya çıkmasıdır. Ayrıca her toplum, ilksel kaos, ilkel düzensizlik fantazmını yeniden ortaya çıkaran farklılaşmamışlığa karşı mücadele ederek kendisini oluşturur.[5] Böylece temel sorun belirginlik kazanır: Toplumsal bağ, oluşabilmesi için, düzeni düzensizliğin, açıklığı karanlığın, oydaşımı da çatışmanın sürekli tehdit ettiğini (dolayısıyla *düzen ile düzensizliğin tözsel olarak birbirine bağlı olduğunu*) kabul ederek ve kendisini onlardan daha iyi korumak ve uzaklaştırmak için tahammül edilemez tehlikeler hakkında fantazmlar kurarak, düzeni ve açıklığı, oydaşmayı ve ahengi desteklemek zorundadır.

İşte, görünüşte birbiriyle çelişen iki unsurla karşı karşıyayız:

a) İlksel kaos mevcut değildir, ama her düzen için olası tehlike olarak, toplumsal düzenin üzerinde kurulduğu temel olarak oradadır. Toplumsalı (Cennet'i) inşa etmek için topyekûn düzensizliği (Cehennemi) tahayyül etmek gerekir. (Farklı varlıklar arasındaki) toplumsal bağ, kendisini oluşturabilmek için, cinsiyet ve kuşak farklılıklarının yok olduğu *benzer*in, sonsuz kopyanın, mükemmel taklitçiliğin, aynaların dünyasını kendisinin karşıtı olarak kurmak zorundadır.

b) Koas bizim içimizde (bizim birleştirilemez ikiliğimizde, içten paramparça olmuşluğumuzda) ve bizimle ötekiler arasındadır; çünkü öteki, sevgi vaadi ve olası tehlike olarak her an oradadır; çünkü öteki, bize ona kendimizde olanları yansıttığımız için ve bizimle aynı şekilde davrandığı için farklılığının ve kuşatıcı benzerliğinin işaretlerini gönderir. Belirli bir biçimi olmayan, imge olarak değil, gerçeklik olarak, "aradığımız ve bizi arayan şey" (Arnim) olarak oradadır. Bu unsurlar çelişkili değildir. Freud'un, hem olayın muhlanmışlığıyla (toplumsal gerçeklikle) hem de özdeşleşmelerle, içe yansıtmalarla, imgelemsel yansıtmalarla (psişik gerçeklikle) yüzleşme zorunluluğunu göstermiş olduğu gibi, biz de hem ilksel kaosun korkularımızın, titremelerimizin, (Winnicott'un işaret ettiği) olası yok oluşumuzun, zulmedi-

4. H. P. Lovecraft'ın romanlarında çok iyi dile getirildiği gibi.
5. Bkz., E. Enriquez, "Contrôle et totalitarisme", *Connexions*, n° 10, 1974.

ci ve işkenceci olduğu ortaya çıkabilecek bir ötekinden duyduğumuz kaygının yansıttığı psişik imge olduğunu hem de kaosun jestlerimizde ve düşüncelerimizde sürekli, sanrılı ve büyüleyici tarzda mevcut olduğunu kabul etmek zorundayız. Her an paramparça olabiliriz, dağılabiliriz, öteki her an *gerçekten* bizim infazcımız olarak ortaya çıkabilir.

Bu ürküntü verici *kuşatma*dan nasıl kurtulabiliriz? Bundan kurtulmanın, birbirini çağıran olası iki yolu vardır: şiddet ve sevgi, katletme ve ötekinin arzusunun kabul edilmesi, yani ötekinin *yok edilmesi* ve ötekinin öteki olarak inşa edilmesi – ötekilik sorununun iki boyutu.

a) Şiddet:

190 Freud, uzun bir süre toplumsal bağın ve yapının inşasında şiddetin (ortak işlenmiş bir cinayetin) oynadığı rolü gösteren tek düşünür olarak kaldı. Freud'un hipotezleri yaklaşık on beş yıldır alıntılanma hakkını elde etti ve günümüzde kurucu şiddet nosyonu etrafında yorumlar yapan yazarların sayısı arttı. René Girard tartışmasız bu yazarlar arasındaki en özgün kişidir.

Girard'ın, toplum, kurban etmeyi kurumsallaştırarak yarattığı kopyalar dünyasını terk etmediği sürece, karşılıklı şiddetin egemen olacağına ilişkin tezi biliniyor. Günah keçisi kurban, herkesin birbirine uyguladığı şiddetin yerine topluluğu oluşturan herkesin tek bir kişiye uyguladığı toplu şiddeti geçirir. Dolayısıyla *kardeşler* arasındaki şiddettir bu. Ayrıca, Girard mitlerdeki ve tragedyalardaki kardeşler arasındaki mücadelelerin dökümünü yapmakta haklıdır. "Eski Ahit'te ve Yunan mitlerinde erkek kardeşler genellikle tamamen düşman kardeşlerdir. Kaçınılmaz bir şekilde birbirlerine karşı uygulamak zorunda gibi göründükleri şiddet, ancak kendileri dışındaki kurbanlara, sungusal kurbanlara uygulandığında dağılır."[6] Habil ile Kabil'i, Yakub ile Işaya'yı, Eteokles ve Polyneikes'i düşünmek yeter. Kuşkusuz, başka şiddet nesneleri de vardır: İason'un terk ettiği Medeia'nın ya da Euripides'in betimlediği Herakles durumunda kendi çocukları, Sophokles'in oyunundaki Aias'ın katlettiği hayvanlar, Euripides'in *Bakkhalar*'ında Agaue'nin Pentheus'u parçalaması. Ama tüm bu örneklerde söz konusu olan ya şiddetin suçsuz varlıklar (çocuklar ve hayvanlar) üzerine *transfer* edilmesi ya da onlara *yanlışlıkla* (Agaue Pentheus'u "genç bir aslan"la karıştırır) uygulanmasıdır. İlksel olan tek şiddet, *kardeşler arasındaki şiddet*tir, taklit edilen şiddettir. Freud (Girard'ın gönderme yaptığı ve ciddiye alsa bile uslamlamasına katılmadığı yapıt) *Totem ve Tabu*'da bize, öncelikle babalık işlevi kurulmadan kardeşlerin mevcut

6. R. Girard, *La violence et le sacré*, Grasset, 1972, s. 18. Ayrıca bkz., *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, Grasset, 1978.

olmadığını göstermiştir. Babalık işleviyse, ancak bir kez öldükten sonra (hatta bizzat ölümü nedeniyle) topluluğun söylencesel, kurucu babası olarak ortaya çıkan sürü şefinin katledilmesinden sonra oluşabilir. Kardeşler arasındaki şiddetten vaçgeçmek bu edimin sonucudur. Bu vazgeçmenin olumsal ve geçici niteliğinin altını çizmiştik. Gerçekten de, kardeşler arasında cinayet kol gezer. İlk cinayet, sonsuz bir cinayetler serisinin ortaya çıkması anlamına gelir. Girard'ın düşündüğünün aksine kardeşler arasındaki şiddet kurucu bir şiddet değildir, yalnızca *saptırılmış* bir şiddettir. İlk şiddet olayları: 1) sevgiyi ve tanınmayı reddetmede ifade bulan, her türden kültürün ve sembolik sistemin oluşmasını engelleyen ve olası ilişki olarak yalnızca *güç ilişkisi*ni kurumsallaştıran sürü şefinin uyguladığı şiddettir; 2) bu şiddete karşılık komploya kendilerini kardeşler olarak atayan ve katletmeyle *babayı*, kutsal ve idealleştirilmiş kişiliği, ilk insan topluluklarını ve ilk hukuk kurallarını *yaratan* oğulların uyguladığı şiddettir. 191

İlksel kaos ve belirli bir biçimi olmayan konusundaki tavrımızı şimdi biraz daha kesinleştirebiliriz. Bu, yalnızca güç ilişkilerinin, gerçek iğdiş edilmenin, sürü şefinin konumunda bulunmayan herkesin birbirinden farklılaşmamışlığının egemen olduğu bir dünyadır. Kaos, mutlak benzerlik anlamına gelmez, "göz gözü görmeyen karanlık" bir geceye işaret etmez; *Bir'in mutlak erkinden*, asla tatmin edilemeyecek bir doyumun peşinden bıkıp usanmazcasına giden tek bir kişinin dizginsiz arzusundan doğan bir düzensizlik dünyası anlamına gelir. Uranos miti bu açıdan özellikle aydınlatıcıdır. Uranos Gaia'yla bıkıp usanmazcasına ve aşırı bir şekilde cinsel ilişkiye girer. Uranos, kendisinden farklı varlıkların aydınlığa çıkmasını reddeder. Kronos onu iğdiş edecektir. "Bu edimin ciddi kozmik sonuçları olacaktır. Gökyüzünü Yeryüzünden uzaklaştırır, zamanın akışı içinde gelecek kuşakların ortaya çıkmasının önündeki engelleri kaldırır, yakınlaştuklarında bile birbirlerinden ayrı ve birbirine karşıt olan ilkelerin birleşmesiyle yeni bir döllleme dünyası icat eder; çatışmaya dayalı güçlerle sevgiye dayalı güçler arasında gerekli tamamlayıcılığı oluşturur."[7] Böylece, adlandırılamayan, adlandırılabilir olmaya başlar; söz konusu olan, her birimizin bir başkasının (dölleyen baba ya da arkaik anne) tahakkümü altında olduğu; bu, başkası tarafından bastırıldığı, kendi *doğuşuna* ulaşmanın imkânsız olduğu, bu başkası tarafından ve bu başkası için konuş(turul)duğumuz ve yap(ıl)mış olduğumuzdur. Freud'un göstermiş olduğu gibi çok değişik özdeşleşmelerin sonucu ve özdeşleşme süreci (bu sürecin doğal sonuçları ve ikameleri, içine alma, içe yansıtma, yansıtma)

7. M. Detienne ve J.-P. Vernant, *Les ruses de l'intelligence*, a.g.y.

tüm yaşam boyunca devam eder. Bunların yanı sıra, *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nin bizi davet ettiği gibi (kardeşler, benzerler arasındaki) karşılıklı özdeşleşmelerin yalnızca öncelikli olarak bir rehber ya da bir baba belirlenmişse mümkün olduğunu da not etmek önemlidir. Kardeşlerin duyduğu korku, ötekinden endişelenilmesi (ve öteki için hissedilen sevgi), herkesin kendi bedeninin nerede son bulduğunu ve ötekinin bedeninin nerede başladığını bilmek konusunda yaşadığı zorluk, ilk ürkütücü varlıklar karşısında hissedilen korkuların ve sevgilerin sonucundan ve hatta metaforundan başka bir şey değildir. Küçük bir kardeş için ağabey, babanın bir ikamesidir. Ağabey içinse küçük kardeş fiilen başkaldırı anlamına gelir. Eşitlerimizle (benzerlerimizle) bağlantılı olarak, her zaman yanıt vermek zorunda olduğumuz bir soru vardır: Onu astım (yoldaşım ya da kölem) yapabilir miyim ya da ona kendi üstüm olarak saygı duymak zorunda mıyım? *Kardeşler arasındaki mücadele*, babalık işlevinin oluşturulması ve bu işlevin sürekli kılınması zorunluluğuna işaret eder. Babalık işlevi olmadığında, yalnızca kaos (ilkel şiddet) varolabilir. Baba, baba olarak tanındığında, (öldürüldükten sonra) baba olarak sevildiğinde, bize kendisinden asla kurtulunamayacağını, kendisinin Tanrı, Totem ya da ataya dönüştürülmesi gerekeceğini, içimizde yaşayacağını, bizi anısı için sonsuz bir kefaret ödemeye mecbur bırakacağını ve bizi her an olası bir çözülmeyle tehdit edeceğini gösterir. Demek ki, ötekiler her zaman bizi "büyük öteki"ye, ölü ya da canlı, bize durumumuzun ebediyen ne olduğuna işaret edene gönderir; durumumuzsa, sürekli tehdit altında, sürekli gerilim içinde, her an parçalanabilir, bizi sarılı ve önceden kaybedilmiş bir arayışa sürükleyen (annenin güvenli memesi asla bulunamayacaktır, fallus asla ele geçirilemeyecektir, ama insanlar bunları elde etmek için sanki aldatıcı bir rüya değil, gerçekleştirilebilir bir amaç söz konusuymuşçasına mücadele edeceklerdir) tekil nesnelerin tuzağına düşen canlı varlıklar olduğumuzdur.

Girard'ın tezinden değindimiz nedenler yüzünden vazgeçmek gerekir. Bunu da söz konusu tez yanlış olduğu için yapmayız. Kardeşler arasında bir şiddet tabii ki vardır. Ama bu şiddet, sürü şefinin şiddetinden doğan babaya karşı uygulanan şiddetin devamıdır. Kardeşler *babanın konumunu* işgal etmek istediklerinde, birbirleriyle mücadeleye girişirler. Topluluğu oluşturmayı başardıklarındaysa, birbirlerine karşı uyguladıkları şiddeti (çünkü babayı kutsallaştırdıktan sonra bir şiddet "fazlasına" sahiptirler) günah keçisi kurbanlara yöneltmek zorundadırlar. Bu durumda, *farmakos*, kral ve özellikle de yabancılar gerçekten de en uygun kurbanlar olacaktır. Bunun yanı sıra, kurbanların, ya-

pılması gereken iş için yeterli olmayacaklarını da unutmayalım: İç savaş, her topluluğun üzerinde yükseldiği temeldir – özyıkım (kıyamet) ve insandaki deliliğe, intihara, kişiliksizleşmeye yönelik sürekli eğilim insanın yavaş yavaş oluşturduğu uyumun her zaman en beklenmedik anda paramparça olabileceğine tanıklık etmek üzere hazır bekler.

b) Sevgi:

Ama, şiddet (bu terime verdiğimiz anlamda) tek kurucu değildir. Girard'ın çalışmasının en büyük eksikliği de burada yatar. Freud *Totem ve Tabu*'dan itibaren, kardeşlerin komployu planlamak üzere toplanmasının kimi libidinal bağların oluşturulmuş olmasını (bu, tam da yaşam ve yıkım itkilerinin iç içe geçmişliğini gösterir: Herkesin "fazla insanı" yok etmek için birbirini sevmesi) gerektirdiğinin farkına varmıştı. Ayrıca Freud, katletmenin ardından, başkaldırılarının hedefi olmuş nesneden vaçgeçme kararı almış olan varlıklar arasında sevgi ve arkadaşlık bağlarının doğduğunun da altını çizmişti. Ama Freud, grubu, "herkesi eşit bir sevgiyle *seven* bir şefin", üyeleriyle arasında "cinsel tipte" ikili bir ilişkiye giren, grubu hipnozla biçimlendiren, herkesin ben idealinin yerine koyduğu, grubun ortak nesnesine dönüşen ve grup üyelerinin birbirleriyle özdeşleşmesine imkân veren bir şefin oluşturduğu tezini özellikle *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nde ileri sürer.[8] Libido da en az şiddet kadar topluluğu yaratmak için gerekli gibi görünmektedir. Ayrıca, işleyişi yalnızca sungusal olan, tek sorunu şiddetin en iyi şekilde yönetilmesi olan, ötekinin asla öteki olarak arzulanmadığı, şefkat ve sevgi jestlerine, hatta en temel cinselliğe bile çok az yerin tanındığı, sanki topluluk bir bütün olarak varoluyormuşçasına ötekilik sorusunun asla sorulmadığı toplulukları temsil eden tablo ne tuhaf bir tablodur? Girard'ın mitlerin ve tragedyaların sözüne fazla inanmış olup olmadığı sorulabilir. Çünkü, mitlerin ve trajedilerin işlevi, yazgıdan, yazgının içimizde hapsettiği "hayaletlerden" söz etmek, hiç kimsenin kendilerinden kurtulamayacağı ve kurtulmamasının gerektiği "büyük mekanizmaları" betimlemektir: Oedipus gözlerini oyacak, Hekabe köleleştirilerek yok edilecek, Andromake'nin oğlu Truva surlarından aşağıya atılacak, Penthesileia sahip olmak istediği Akhilleus'u paramparça edecektir. Söylence ve tragedya bize her zaman *çok geç* kalındığını, daha önce yazılmış olan olayların akışını değiştiremeyeceğimizi ve bu olayların sessiz bir boyun eğiş ve kabullenmeyi dayattığını söyler. Evet, trajik olan bizi çepeçevre kuşatır, mekanizmalar bizim denetimimiz altında değildir ve en berbat olan her zaman için verilidir. Ama, bunların ya-

8. S. Freud, *Psychologie des foules...*, a.g.y.

nı sıra yaşam, gündelik olandır, çalışmadır, ahenkli türküdür, cinsel ve arkadaşça ilişkilerdeki coşkudur, "yıpranmış zamana yol verileceğini"[9] haber veren şenliktir, sözün, palavraların, armağanların ve dansların verdiği zevktir. Cinsel zevklerin daha az baskı altına alınacağı bir yaşamın düşünü kuran, ama bu düşü gerçekleştirme cesaretini gösteremeyen, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nda insanların temelde mutluluğu aradıklarını ve en derin arzularının gerçekleşmesini dilediklerini söyleyen Freud, kesinlikçiliğine ve kuşkuculuğuna rağmen tüm bunların farkındadır. Freud bu fikri çocukların ilk teorik etkinliğinin cinsellik etrafında oluştuğunu ("Çocuklar nereden geliyor?") bizzat gördüğünden ileri sürebilmiştir. Dolayısıyla, ilk bilgi, hem zevke hem de sıkıntıya bağlı olarak ortaya çıkar. Çocuk, arzularının anında tatmin edilmesini isteyen, bedeniyle oynamayı ve annesinin bedeninin sıcaklığını hissetmeyi seven "sapkın bir çokbiçimli" olduğu için ilk bilgi zevke bağlıdır. Çocuğun kökenini sorgulaması, kendisinin asla doğmamış olabileceği gibi yok da olabileceğini bildiğine ve varlığını önemsiz nesne, yani arzunun değil de rastlantının sonucu olan nesne olarak değil, etkin bir biçimde meşrulaştırmaya çalıştığına işaret ettiğinden, ilk bilgi kaygıya bağlıdır. Kaygı, sevgi-olmayandan, arzu-olmayandan duyulan endişeyi ifade eder. Kaygı çocuk açısından, çocuk için önemli olanın, kendisinin mevcut haliyle arzulanmış olduğuna ilişkin kesinlik olduğu anlamına gelir. Bu yüzden, ilk teoriler zevke ve sevgiye ilişkin açıklamalardır. İnsan sevgiye susamış bir varlıktır; ne kadar berrak olursa olsun hiçbir su bu susuzluğu asla gideremeyecektir. Bunun yanı sıra Freud, "sevginin gücü"nün bir uygarlık yaratmak için yeterli olmadığını, hiçbir toplumun libidolarını kendi aralarında tatmin eden, ölüm itkileri yüzünden değil, ama insan varlıkların başkalıklarını tamamen tanımalarının *imkânsız* olması nedeniyle çalışma ve ortak çıkarlar etrafında birbiriyle bütünleşen çiftler tarafından oluşturulmasının imkânsız olduğunu da bilir. Bunun mümkün olabilmesi için, herkesin ötekiyle sevgi, uzlaşma ya da ittifak ilişkilerine girebilmesi gerekirdi. Ayrıca, sevginin, arzu, sahiplenme ve ötekinin soğurulması gibi temel dökümtüleri peşinden sürüklememesi ve sevginin uygarlığın ilerlemesine engel oluşturmaması gerekirdi. Sevgi de aşırılığında en az şiddet kadar tehlikelidir.

Sorun, "oldukça ılımlı bir sevgi" yaratmaktır. Freud'a göre bunun iki yolu vardır:

9. Caillois'in *L'homme et le sacré*'deki ifadesine göre, a.g.y. Bkz., "Le sacré de transgression" bölümü.

a) Şefin sevgisi, grubun bütününü simgeleyen kişinin, grubun koruyucusu, gücünün garantisi ve yeni enerjilerin taşıyıcısı olan kişinin sevgisi; karşılığı her zaman ödenen bu sevgi (hiçbir şef halkından nefret ettiğini itiraf etmez)[10], herkesin kimliğinin, toplumsal örgütlenmedeki yerinin ve kendi büyüklüğünün güvencesi olacaktır. Her insanda küçük bir Führer, "bir komünist" ya da gerçek bir Hıristiyan bulunur. Şefi sevmek ve şef tarafından sevilmek, tarihin öznesi ve dünya düzeninin katılımcısı haline gelmektir.

b) Yüceltilmiş görünümleriyle karşılıklı sevgi. Genellikle saldırganlık ve sahiplenme (dolayısıyla da topluluğun yıkıcı potansiyellerini) içeren cinsel sevgiyi duyguya, şefkate ya da arkadaşlığa dönüştürerek insan, herkese ötekini farklılığıyla tanıma ve onun tarafından tanınma imkânı veren topluluk bağlarını dokur. Sevginin *şiddet içeren özü*nün, devasa görünümlerinin yok edilmesiyle, herkes aynı zamanda kendisini ötekinin davranışının aşırı boyutlarından korur. Bu herkesin yararınadır: Ötekiler olası hasımlar olmak yerine kendileriyle ittifak yapılan yandaşlar haline gelir, kıskançlık ve rekabet ilişkilerine girmek yerine ittifak ilişkilerine girerler. Margaret Mead* Arapeşleri ensest konusunda sorguya çekerken aldığı yanıtı herkes bilir: "Kayınbiraderlerin olsun istemez misin?... Birlikte ava gideceğin biri olsun istemez misin? Tarlaları birlikte ekebileceğin biri olsun istemez misin? Ziyaret edebileceğin biri olsun istemez misin?"[11]

Bu yanıt başka bir sorunun altının çizilmesine imkân tanır: Eğer sevgi her zaman cinsellikle yüklenmeye devam ederse, bu sevgi *endogami* ve *enseste dayalı* bir sevgiden başka bir şey olamaz. Sevgi uygarlığa karşıt değildir; ancak "doyuma ulaşmış çiftler" ötekilerine ihtiyaç duymaz, ama bunun yanı sıra ötekini cinsel nesne olarak kullanmayı arzulayan her insan diğerleriyle rekabete girer. Sevgi uygarlığın zıddı değildir, çünkü sevgi doğal deviniminde, çocuğu ilk okşayan olan ve

10. Genellikle söz konusu olan budur. En azından şu söylenebilir: Şef halkını sevmez, kendisini sever, halkta şefin hoşuna giden şey kendi gücünün ve iradesinin yansımasıdır. Ayrıca şu başka ne anlama gelebilir: Bir halkı sevmek, halkın kendisi hakkında kurulan ideal bir modele benzemesini ve bu modele göre hareket etmesini istemek değilse nedir? Bir başkasını sevmek, farklılıkla, olası bir retle karşı karşıya kalmak, baştan çıkarma stratejileri icat etmek; ölümcül bir boyut kazanabilecek bir oyunu kabul etmek anlamına gelir. Nasıl olur da bir şef farklı varlıklar çoğulluğunu sevebilir? Aklını neye vereceğini bilemeyecektir. Her halükârda, şef için, bütünleştirici (ekumenik) bir söylev çekmek ve kendisini onları koruyan, besleyen ve Lao Tzu'nun ifadesiyle "ebedi kurtuluş yolu"nu gösteren koruyucu bir otoriteye ihtiyaç duyanlara, ne tanımada, ne armağanda ne de saygıda cimrilik yapanlara sevdirmek çok daha kolaydır.

* ABD'li antropolog (1901-21978). (y.h.n.)

11. M. Mead, *Mœurs et sexualité en Océanie*, Plon, 1963, s. 77.

kendisinin de dokunduğu, öptüğü, kokladığı, yaladığı ve ısırdığı *ilk nesnelere* yönelecektir. Her sevgi, tanımı gereği aile içi ve ensest nitelik taşır. Her insan –bir üçüncü kişinin istenci (ensest) dikkate alınmasa bile– biyolojik nedenlerle (süt verme), bireyin olgunluğa erişmemiş olması nedeniyle (çocuk tutulmalı ve taşınmalıdır), yalnızca kendileriyle duyumsal ve kendiliğinden şehvetli bir ilişkiye girdiği bedenleri nasıl olur da sevmez?

Bu yüzden, toplumsal bağların kurulması için sevginin genetik bağlardan arındırılması gerekir. *Ensest yasağı* tabii ki uygarlığın kurucu yasağıdır.

Anne-oğul ensestinin, baba-kız ensestinden daha eski olduğunu ve ondan daha katı bir şekilde yasaklandığını kabul ettiğimizde, yasağın başka bir işlevi tüm gücüyle ortaya çıkar: Yasak, öncelikle oğulları annelerinden uzaklaştırmayı, onları kesin bir şekilde annelerinden *ayırmayı* hedefler. Çünkü, anne kendisinin bir parçası olarak gördüğü oğlu terk etmeyi istemez. Oğul, her zaman anneliğin bütünlük fantazmına karşı mücadele etmek zorundadır. Anne, yiyip bitirici, sahiplenici, iğdiş edici ya da en basit haliyle seven bile olsa, çocuk-fallusun bedeni üzerinde bizzat sevgisiyle şiddet uygular. Eğer çocuk-fallus bir gün kendisi de bir fallusa sahip olmak istiyorsa ve bir başkasının fantazmatik fallusu olmak istemiyorsa, bu şiddetten kurtulmayı başarmak zorundadır.

Yasak, çocuğu, annenin onu içine hapsettiği ve onun ölümü ya da daha kesin bir ifadeyle doğmasının imkânsızlığı anlamına gelecek edilgenlikten[12] özgürleştirmeyi hedefler. G. Fernandez'in güneyli İtalyanlar hakkında yazdığı gibi: "Beşikten itibaren sanki bir tanrıymış gibi davranılan, tüm kaprislerini tatmin etmeye hazır bir kadınlar sürüsüyle etrafları çevrilen, bir odada asla yalnız kalmayan, asla hiçbir konuda kendilerine karşı gelinmeyen, yaşamları asla saatlere göre düzenlenmeyen, hiçbir sistem uyarınca asla cezalandırılmayan ve ödüllendirilmeyen, ama ruh hallerinin akışına bırakılmış olan... çocuklar, olgunluk yaşına tıpkı hiçbir şeye gücü yetmeyen yeni doğmuş bebeklerin durumunda ulaşırlar. Yirmi, yirmi beş yaşında gerçekle yüz yüze gelme... onlar için korkunç bir felakete dönüşür."[13] Kuşkusuz, güneyli İtalyanlar anne-oğul ensestini uygulamıyor, ama bu "aşırı-koruyucu" eğitimde yasaklanmış ensestin kabul edilebilir bir *izini* görmemek mümkün mü? Anneler, söylemleri bunun tersini ifade etse bile, her zaman erkek çocuklarını (her ne kadar kültür farklılıkları bu alanda

12. Bkz., Julia Kristeva, *Pouvoirs de l'horreur*, Le Seuil, 1980. [*Korkunun Güçleri*, çev.: Nilgün Tutal, Ayrıntı Yay., 2004]
13. D. Fernandez, *Mère Méditerranée*, Stock, 1965, s. 49.

önemli bir rol oynuyor olsa da) el bebek gül bebek büyütebilir, onları kızlardan daha uzun süre emzirebilir,[14] okşayabilir, kendi kaprislerini onlara geçirebilir ve tüm bunları arzu ederler; aslında erkek çocuklarını kendilerine saklamayı ister gibidirler, sanki onları yeniden kendi bedenlerine döndürmeyi ve asla büyüdüklerini görmemeyi ister gibidirler. İlkel olduğu söylenen topluluklar, çocuğu anneden tamamen ayırmayı ve onu babanın çocuğu yapmayı amaçlayan bir törenler bütününü kurumsallaştırdıklarında aslında annenin oğlu karşısındaki tutumu hakkında yanılmıyorlardı. Ensest yasağı, çocuğun babanın adıyla damgalanmasına ve doğal akrabalığın yerine sembolik akrabalığın ikame edilmesine olanak tanır.

Freud'un yalnızca kaçamak bir biçimde dile getirdiği bir düşünce açıklık kazanıyor. Bu düşünceden hareketle, cinsel itkide nesne ve tatmin arayışını frenleyecek bir unsurun mevcut olacağı hipotezi ileri sürülebilecektir. Bununla Freud, itkiyle harekete geçen bireyin, haklarını yeniden ele geçirmeye her an hazır olan anneye, ondan aldığı tatminin karşılığını ödemek zorunda olduğunun farkında olduğunu mu söylemek ister?

Kız çocuğuna ilişkin soru daha karmaşıktır; anne tarafından daha az okşanan ve daha az beslenen, anneyle daha az bütünlük içindeki kız çocuğu, ilk sevgi nesnesi olan ve kendisininkine benzer bedeni oğlan çocuğunun bedeninden daha sürekli bir şekilde bedenini işgal eden anneye tıpkı oğlan çocuğu gibi derinden bağlanmıştır. Sinemacı Bergman'ın belirttiği gibi: "Her kadının içinde, annesinin sesini taşıyan bir sabotajcı yaşar." Annesi tarafından içine yerleştirilmiş olan organlarla, şeylerle sürdürdüğü ilişkilerle birlikte yaşadığını da ekleyelim. Psikanalistlerin de çok iyi farkında olduğu gibi, aslında hem kadınlar hem de erkekler için tek *önemli ensest* anneyle ensesttir. İnsanların yaşam kuralı, uygarlığın olasılığı, "Annenin yanına dönme!"dir.

Anneden eşe, genel anlamda kadına geçiş hızlıdır. Kadınlar genel olarak G. Balandier'nin analiz ettiği şu "tehlikeli yarı" olarak, Lugbaraların toplumsal "teori"sinin betimlediği şu anormal, ahlâksız, toplumdışı, kötülüğün temsilcisi olarak görülmeye devam edeceklerdir.[15] Kadın böyle görüldüğü için, oldukça ılımlı karşılıklı sevgi, erkekler arasında serpilip büyüyebilecektir: Eril kardeşlik doğmuştur. Kadınlar uygarlığın kenarına itilmiştir. *Babalık* işlevi, kaosu ve uygarlık yolunu açar. Babalık işlevi, hem kurucu şiddette hem de kurucu sevgide mevcuttur.

14. Bkz., O. Brunet ve K. Lezine, *Le développement psychologique de la première enfance*, P.U.F., 1965.
15. Alıntılayan G. Balandier, *Anthropo-logiques*, P.U.F., 1974.

Bu, temel sorunların çözümlendiği ve toplumsal bağın istikrarlı bir temele kavuştuğu anlamına mı gelir? Kesinlikle hayır ve bunun iki nedeni vardır: 1) Bir topluluktaki inşa etme arzusunun baskınlığı, kaosu her an yeniden yaratabilir. 2) İttifak ve ticaret ilişkilerinde aşırılığı tam da çıkarıldığı yere yeniden sokabilecek yıkıcı bir unsurun mevcudiyeti.

1) *İnşa etme arzusunun baskınlığı*

Halkın, şefi ya da şefleri karşısında duyduğu sevginin ve erkek kardeşler arasındaki "homoseksüel" sevginin egemen olacağı bir toplumun olası kaostan korunan bir toplum olacağına inanılabilirdi. Oysa,

böyle bir şey söz konusu değildir:

a) Çünkü "rehber" şef ya da şefler bir gün olsa olsa ya gerçekten (Mussolini) ya da sembolik olarak öldürülürler (yakın geçmişten örnekler: Kruşçev raporu ve Stalin'in naaşının kendisine tahsis edilen kabirden çıkartılması, Mao'nun "hataları" hakkındaki belgeler, ortaya çıkması an meselesi olacak Mao'nun işlediği cinayetlerin ihbar edilmesi öncesinde "Dörtlü Çete"nin işlediği suçlar).[16] Ve şeflerin öldürülmesini şiddet, zulüm ve değişik komplolar kortejiyle birlikte kardeşler arasındaki mücadelenin izlemesi gerekir (her diktatörden sonra, kardeşlerden bazılarının yok edilmesiyle ve yeni bir liderin ortaya çıkmasıyla ifade bulan ortak bir yönetimin kurulduğunu görürüz);

b) Çünkü erkek kardeşler birbirlerine karşı (anneden koparılmış olduklarından) erkek olarak sahip oldukları gücü ispat edebilmek için başka topluluklarla savaşa girmekten ya da kendi toplulukları içinde günah keçileri icat etmekten başka bir şey yapamazlar.

Şimdi, sevginin egemen olacağı bir toplumun mümkün olamayacağını biliyoruz. Bunun imkânsızlığına ilişkin başka bir unsuru da ekleyelim: Sevgi, tüm gücüyle varlıkları tutkusal kaynaşmaya (ve farklılaşmamaya) ya da erotik aşırılığa, toplumsal referansların yitirilmesine ve toplumsal ölüme sürükleyecektir.

2) *Bilinmezci bir temelin mevcudiyeti*

Toplumsal bağ her şeyden önce varlıklar arasında barışçıl bir ilişkinin kurulması anlamına gelir. Oysa, bu ilişki tipi kendisini dışavurmaktan başka bir şey talep etmeyen bir şiddetin *damgasını* taşır.

M. Mauss'un[17] ve ardından G. Bataille'ın[18] incelediği klasik arma-

16. Bu satırların yazıldığı 1980 Nisan'ından bu yana Mao'nun yaptıklarına yönelik eleştiriler Çin'de bir hayli çoğaldı. Hükümet politikasıysa artık Maoculuğun ilkelerine dayanmıyor.
17. M. Mauss, "Essai sur le don", *Sociologie et Anthropologie*'de, a.g.y.
18. G.Bataille, *La part maudite*, Ed. de Minuit, 1949.

ğan örneğini ele alalım. Hediyenin, "yüce gönüllülükle sunulan armağanın" zorunlu olarak geri verilmesi gerektiğini saptıyoruz. Söz konusu hediye, başka hediyeler karşılığında değiş tokuş edilmiş olan bir başka (hem ekonomik hem kültürel) armağanlar dizisiyle bütünleşir. Armağanlar "kişiye, boya ya da toprağa sıkı sıkıya bağlıdır; bu kişinin 'mana'sının, büyüleyici, dinsel ya da tinsel gücünün taşıyıcısıdırlar"; "armağanlardan, kendilerini kabul eden bireyi yok etmesi istenir."

Armağan, zorlayıcı bir sistemdir (bunun böyle olduğunu hediyenin "kilitleri sürgüleyen bir armağan" olduğunu söyleyen Malinowski iyi bilir); armağan, verenin alan üzerindeki gücünü dışavurur. Alanı geri vermeye ya da yok olmaya mecbur kılar. Armağan özünde yıkıcıdır. Üstelik verenin, ötekini daha iyi yok etmek için zenginliklere çok az önem verdiğini göstermesi gerekir. Söz gelimi Mauss'un incelediği ve şef olarak saygınlığı "aldığı armağanların karşılığını tamı tamına ödeyen, kendisine iyilik yapanları kendine bağlayan" biri olmasından kaynaklanan Kwakiutl, bir armağan verici olarak bu durumu örneklendirir. "Armağanda tüketmenin ve yıkımın gerçekten sonu yoktur...[19] Kimi durumlarda söz konusu olan vermek ve almak değil, ama size geri verilmesini arzuluyor gibi bile görünmemek için[20]..., *rakibini ezmek, dümdüz etmek* için yok etmektir."[21] Kwakiutllu şef "zenginliğini yalnızca onu harcayarak, dağıtarak, diğerlerini küçümseyerek, onları kendi adının gölgesi altında tutarak ispatlayabilir."[22] G. Bataille'ın yazdığı gibi: "Vermek, güç elde etmek anlamına gelir. Armağan, veren öznenin aşılması erdemini içerir, ama özne verilen nesnenin karşılığında aşmayı sahiplenir... Veren özne nesneyi bir başkasının önünde yok ettiğinde ya da bu nesneyi geri verdiğinde, ötekinin gözünde verme ve yok etme yetisini gerçek anlamda ele geçirmiş olur. Yok etmede sahiplenilen şey, yok etmenin yok edene kazandırdığı saygınlıktır."[23]

Bu kodlanmış ve beklenen şiddet, her an olası bir ölçüsüzlüğe gebedir. Bu yok etme ve meydan okuma edimlerinde doğrudan doğruya söz konusu olan şey iktidar ilişkileridir; bu ilişkiler, tersine çevrilebilir ve her durumda, boyun eğdirilen kişi, durumu tersine çevirmeyi deneyebilir (ötekini *kendi adının gölgesi altına* yerleştirmek). Değiş tokuş edimi, yani savaşa karşı edim, *bir savaş edimidir*. Değiş tokuş edimi, toplumsal ilişkilerin istikrara kavuşmadığı, bu ilişkilerin her an sorgu-

19. M. Mauss, a.g.y., s. 200.
20. M. Mauss, a.g.y., s. 201.
21. M. Mauss, a.g.y., s. 202.
22. M. Mauss, a.g.y., s. 206.
23. M. Mauss ve G. Bataille'ın eserlerini "La notion de pouvoir" başlıklı çalışmamızda incelemiştik, a.g.y.

lanabileceği ve hiç kimsenin sürekli tahakküm eden ve tahakküm edilen konumunda tutulamayacağı anlamına gelir.

Buna karşın, güçlenmek isteyen bir grup için bu istikrarsız durumda kalmak imkânsızdır. Bu nedenle de, bir yandan (babanın yasasının dışavurumunun iki boyutu anlamındaki) sevgiyle ve şiddetle *farklılaşmamaya* (kaosa) *karşı* mücalede etmek, öte yandansa bu mücadeleyi sürdürürken *tanınmış farklılıkların* (herkesin başkalığı) sürekli sorgulanmaya maruz kalmayacağı bir dünya yaratmak gerekir. Politik (birlikte nasıl yaşanır?), ekonomik (hangi iş kiminle yapılabilir?), akrabalık (kiminle cinsel ilişkilere girilebilir, kiminle evlenilebilir?) ve varoluş (öteki aracılığıyla varolduğum için öteki aracılığıyla yok edilebilirim,[24] ötekiyle ne tür bir ilişki kurabilirim?) sorularını gündeme getiren başkalık sorusu, ayırt etme ve en sonunda *tahakküm* sistemine dönüşecek olan bir *sınıflandırma* sisteminin oluşturulmasıyla çözüme kavuşturulacaktır.

C. SINIFLANDIRMADAN TAHAKKÜME

Zihnin çalışmasının, bir yandan *doğal dünyanın* ve *toplumsal dünyanın* unsurlarını *sınıflandırmayı*, öte yandan bu unsurların birbirleriyle özdeşleşmelerini ve aralarında ilişkiye girmelerini olanaklı kılmayı amaçlayan ikili karşıtlıklara dayalı bir mantığı izleyerek gerçekleştiği sıkça (özellikle de Lévi-Strauss tarafından) söylenmiştir. Örneğin, Lévi-Strauss'un çalışmalarıyla ele alınış tarzının yenilenmesinden bu yana totemcilik, dünyaya düzen kazandıran, herkese kendi varoluşunu kendisinin dışında varolanla bağlantılı olarak tasarlamasına, doğal dünyayla türdeşlik, çatışma ve rekabet ilişkileri tanımlanmasına ve farklı grupların kendi kimliklerini kazanmasına imkân tanıyan bir *sınırlar* sistemi olarak görülmektedir. Totemciliğe, genellikle cinselliğe ya da beslenmeye ilişkin bir yasaklar yapısı eşlik eder.

Başka bir ifadeyle, her sınıflandırma sistemi grup halinde yaşamı düzenlemesi gereken, genellikle bir *yasa* ile (günün birinde tanrıların ya da büyük ebeveynlerin dile getirmiş olduğu ve gruba ve eylemine *anlam* kazandıran kurucu bir sözle) meşru kılınan normları toplumsal yapıya kayıtlar.

Sınıflandırma, dünyanın sonsuz çeşitliliğinde, tahammül edilemez yanardönerliğinde, dile getirdiği karanlık karışımda farklılıkları *seçer*, değişmez bir teoriler bütününde bu farklılıkları *istikrarlaştırır* ve her-

24. Walkyrie, *Siegfried*'de, "Beni yaratan beni yaraladı" der.

kesin konumunu, rolünü, varoluş olasılığını belirler.

Her sınıflandırma sistemi (insanlar tarafından alınmanabilir) *kesin* iki farklılık üzerine kurulur: *Cinsiyetlerin* farklılığı, *kuşakların* farklılığı.

Bu farklılıklar hangi bakış açısından kesindir? Söz konusu olan kesinlikle fizyolojik bakış açısıdır. Kadın-erkek farklılığı, kendisine neden "onu kaybettiğini" soran kız çocuğuna ya da penisli bir anne (ve bir kadın) fantazmı kuran oğlan çocuğuna bazen anlaşılmaz gibi gelse de, çok genç yaşlarda algılanabilir bir farklılıktır. Kuşak farklılıklarına gelince, hamilelik, doğurma ve yeni doğan bebeğin ilk çığlıkları düşünülmeye bile gerek olmayan *mesafelerin* varolduğunun doğrudan verilerini oluşturur.

Ama bu fizyolojik kesinliğin bizim konumuz açısından çok fazla önemi yoktur. Buna karşın, aynı anda *kültürün* ve *bilinçli düşüncenin* düzenleyicisi olan yalnızca iki doğal düzenin söz konusu olduğunun altının çizilmesi gerekir.

Kültürün düzenleyicileri, ensest yasağı, babayı öldürme ve yeme yasağı biçimini aldığında, cinsiyet ve kuşak farklılığına dayanır; ittifak, akrabalık ve soy sistemi olarak kökeniniyse, cinsiyetlerin farklılığından alırlar.

Kültürün düzenleyicileri ayrıca bu farklılıkların algılanmaması ya da daha doğru bir ifadeyle farklılıkların ihlali olarak dünyaya doğrudan doğruya *karışımı*, ayrımcılık yapmamayı yeniden sokarlar ve sınır tanımayan şiddetin, mutlak erk arzusunun ve bununla bağlantılı olan ölümün kurumsallaşmasının önünde tüm kapıları açarlar.

Marki de Sade, bu farklılıkların yadsınmasından tek yasanın mutlak tahakkümün ve yıkımın yasası olduğu bir dünyaya doğru yol alan devinimi bize hissettirir. Ne söylemek istediğimize birkaç alıntıyla açıklık getirelim:

– Clairwill: "Bize doyum sağlamak amacıyla cinsiyetlerin birbirine karıştırılması[25] yasasından daha adaletsiz olan başka bir yasa tanımıyorum. Hangi cinsiyet kendi cinsiyetimizden daha iyi zevkleri kamçılama sanatını becerebilir, bilmiyorum. Bizden farklı, varoluş biçimimizin talep ettiği zevklerden çok uzak tatminlerden başka bir şey sunamayan bu varlığı cinsimizden uzak tutmak daha iyi olmaz mıydı?

– Ne diyorsun Clairwill, insanları sevmiyor musun?

– Ruh halim öyle istediği için onları kullanıyorum, ama onları küçümsüyorum ve onlardan nefret ediyorum; bakışları karşısında küçük düşebileceğim herkesi kılıçtan geçirmek isterdim."[26]

25. Karıştırmak Sade için "ilişkiye sokmak" anlamına geliyor.
26. Sade, *Histoire de Juliette*, Cercle du livre précieux, Cilt VIII-IX, 1967, s. 265.

Sodome'un Yüz Yirmi Günü'nde bir karakter "annesinden sahip olduğu üç çocuğu düzen, onlardan bir kızı olan ve o kızı da oğluyla evlendiren, böylece bu kızı becerirken aynı zamanda kız kardeşini, kızını ve gelini düzmüş olan ve oğlunu da kendi kız kardeşini ve kayınvalidesini düzmeye zorlamak için evlendiren bir adam tanıdığını,"[27] anlatır. Örneğin Eugénie de şöyle haykırmaktadır: "Ah! bağırıyorsun anneciğim, kızın seni düzerken!.. Ya sen Dolmancé, sen de beni arkadan düzüyorsun!.. İşte, *aynı anda hem ensest, hem zina, hem de sodomi yapıyorum.*"[28] Son ve en çarpıcı örnek, kızıyla sodomi yaptığı sırada katlettiği babasının ölüm sahnesini anlatan Saint-Fond: "Ne büyük tatmin benim için. Lanetlerle, beddualarla çevriliydim, *babamı katlediyordum, ensest ilişkisine giriyordum, öldürüyordum, fahişelik ve sodomi yapıyordum.* Ah, Juliette, hayatımda asla bu kadar mutlu olmamıştım."[29]

Mutlak karışım, sanrılı bir şekilde aynı anda her şey olma, kuşakların ve cinsiyetlerin düzenindeki tüm konumlarda yer alma imkânı, başka bir ifadeyle, aslında bu düzenin yadsınması imkânı; Sade'ın bize gösterdiği budur. Ve dahası, Sade bize bu karışımın *benzer*in dünyası olduğunu gösterir: Bu dünyada ne çocuklar, ne baba ne de kadın vardır, bu dünyada yalnızca tatmin nesnesinin paramparça olmasının yarattığı sevinçten daha büyük bir sevinç tanımayan despotun zevkine adanmış, birbirinin yerine geçebilen nesneler vardır.

Bilinçli düşüncenin düzenleyicileri, çünkü bilinçdışı ne cinsiyet farklılığını ne de kuşak farklılığını tanır. Bilinçdışı, her şeyin kendisi ve bir başkası olduğu, kronolojik referansların olmadığı, karşıtlık ve çelişki içermeyen bir mantığa göre işlediğinden, karışımın, gücün ve deliliğin dünyasıdır. Bu bakımdan, bilinçdışı (insan *bilge-deli* olduğundan) yaratıcılık kaynağıdır, aynı nedenle de her sınıflandırmaya, tüm sınırlara ve tüm toplumsal yaşam kurallarına karşı çıkar.

Yasakların ihlalinin yol açtığı *benzer*e dönüş olarak bilinçdışı, babanın yasasını kabul etmez ve bunun sonucu olarak da her türlü özdeşleşmeyi engeller. Bilinçdışının tek başına hükümranlığı, parçaların, yoğunlukların, geçici ve şiddetli zevklerin, duyguların parçalanmasının, içe yansıtmalı ve yansıtmalı nesneler yasasının hükümranlığı, yani ayrı bir kimlik elde etmenin imkânsızlığıdır.[30]

---

27. *Les cent vingt journées' de Sodome*, Cercle du livre précieux, Cilt XIII, 1967, s. 351.
28. *La philosophie dans le boudoir*, Cercle du livre précieux, Cilt III, 1966, s. 542. Vurgu bize ait. [Sade'ın bu kitabı *Yatak Odasında Felsefe* başlığıyla Ayrıntı Yayınları tarafından çevrilmiştir. Yukarıdaki pasajda bu çeviri esas alınmıştır- ç.n.]
29. *Histoire de Juliette*, a.g.y., s. 254. Altını çizen Sade.
30. Bu tam da, Deleuze, Guattari ya da Lyotard gibi belirsiz kanallar, *yoğunluklar*, kimlik yanılsaması, moleküler olanın bütünsel olana baskınlığı, kendisini sistem ola-

Demek ki, her sınıflandırma sistemi, kaynağını, cinsel ilişkileri yasaklayan ya da cinsel ilişkilere izin veren ve böylece de *insan düzeni*nin ve *toplumsal düzen*in yaratıcısı haline gelen yasayla ilişkiden alır.

Diğer karşıtlıklar bu ilk sınıflandırmalara eklenir ya da onlardan türerler. İnsan/doğa (hayvan-bitki) karşıtlığı, bir dışlama değil, *katılım* kuran bir karşıtlıktır. İnsan doğayla aynı şey olmadığı ölçüde, doğayla balayını kutlayabilir. Kimi toplumsal gruplar, bir karışım değil, bir *karşılıklılık* bağı ve bir benzerlik değil bir *türdeşlik*, başkalarının sırtından geçinme etkinliği değil (artık doğadan yalnızca "endişe duyulmadığı, yalnızca onun büyüsüne kapılınılmadığı ve arkasından yalnızca onu ele geçirmek için koşulmadığı"nda gelişebilen) tinsel bir etkinlik kurmak için bitki ya da hayvan isimleri taşırlar ve ("Bororolar Araralardır" ünlü deyişindeki gibi) aynı totemin temsil ettiği tek bir atadan

---

rak oluşturacak her türlü bilginin geçersizliği üzerinde ısrar eden yazarların bakış açısıdır. Bu yazarların düşünceleri sandıkları kadar yenilikçi değildir. Bu düşünürlerin kendisiyle ortak noktalara sahip olduklarına kesinlikle şaşıracakları E. Berl gibi bir yazar tüm eserlerinde (özellikle de bkz., P. Modiano'nun yaptığı tanıklık-söyleşi, *Témoins*, Gallimard) tek bir *Ben*in aldatıcı niteliğini ileri sürdü ve hem kendisi hem de diğerleri adına her an değişme, sürekli dönüştürülebilir duygular ve iradeler bütününden başka bir şey olmama hakkını savundu. Gide'den ve *Nourritures terrestres*'den ["Dünya Nimetleri"] esinlenen tüm bir Fransız geleneği, *coşku* ve *anı* hem olası tek değer hem de tek *gerçeklik* olarak yüceltmeyi denedi. Bizim üç yazarımız, öncelikle seve seve Lacan'a ve özellikle de Nietzsche'ye gönderme yapacaklardır. Lacan'ın ve Nietzsche'nin öncüllerinin ya da ustalarının olmuş olması kuşkusuz onları rahatsız etmeyecektir. Oysa, bu düşünürlerden hiçbirinin toplumsal oydaşımın unsurlarını ortaya çıkarmak gibi bir amaçlarının olmadığını ve toplumsalla yalnızca onun birey ya da kolektivite açısından tahammül edilmesi güç niteliğini göstermek ve *göçebelik* ve *bireycilik* övgüsü yapmak için ilgilendiklerinin not edilmesi ilginçtir. Lacan'ın yaptığı gibi bir örgüt kurmayı denedikleri istisnai durumlarda, kurulan örgüt ruh haline göre görüşlerine sadık kalan ya da onları değiştiren, öğretisinden yana olanları seven ya da dışlayan bir üstadın yasasının tek başına egemen olduğu ölümcül bir kurum oldu. (Mekanizmalarını ortaya çıkarmak için Freudcu Okul'un son merhalelerini beklemedik. Bkz., M. Enriquez ile birlikte yaptığımız 1971 yılındaki çalışmamız, "Le psychnaliste et son institution", a.g.y.)

Öncüllerin ve izleyicilerinin eserlerinin başarılı olmasının pek çok nedeni vardır:

1) *Bütünlüklü ben*'i eleştirerek, Ben'i imgelemselin ve tanımamanın ayrıcalıklı alanı olarak gören Freud'un izlediği çizgide yer alırlar.

2) Yalnızca bilinçdışına (yaşama, Nietzscheci devinime) söz hakkı vererek, (bilinçdışını muhabbet tellalı olmak zorunda kalacağı bir Tanrı olarak görmeyen) Freud'dan ayrıldılar ve bilinçdışının saflığını, kendisini olduğu haliyle gerçekleştirmesi gereken (yapısal olarak yoksunluktan kurtulmuş) bir arzunun sahip olduğu gücü ilan ettiler.

3) Toplumsalı baskının yanında konumlandırarak, herkesin özgürleşmeyi hayal etmesine, çektiği acıların nedenini kendi dışında bir yerde bulmasına, kendisini tüm suçluluk duygularından arındırmasına ve "her şeyin mümkün olduğuna" inanmasına olanak tanıdılar. Bunu yaparken de hem *toplumsalı* hem *bireyi* bozguna uğrattılar. Kimlik arayışının donmuş bir kimlik inşasıyla aynı anlama gelmediğini, bilgi üretmenin hiç de eleştirilemez bir teori geliştirmek anlamına gelmediğini asla kavrayamadılar. Tek başına yoğunluk, barbarlığa ve kaosa geri dönmekten başka bir anlam ifade etmez. Kuşkusuz önerilecek bundan daha büyüleyici başka bir şey yoktur.

geldiklerini düşünürler. Lévi-Strauss'un da dediği gibi, türler "yenilmeye uygun oldukları" için değil, "düşünülmeye uygun oldukları"[31] için seçilmişlerdir.

. Gruplar aynı toteme katılırlar. Böylece kendileri olarak varolabilirler. L. Lévy-Bruhl bunu ikna edici bir şekilde göstermişti: "Varlıkların ortaya çıkabilmesi ve varolabilmeleri için, daha önce katılımların olması gerekir. Katılım, kimliklerini koruyan ya da kaybeden varlıkların kaynaşması anlamına gelmez; varlıkların bizzat oluşumunda bir yer tutar. Katılma olmaksızın, varlıklar ortaya çıkmayacak ve varolamayacaklardır. Katılma bireye içkindir, varoluşun koşuludur. Varolmak, bir güce, bir öze, mistik bir gerçekliğe katılmaktır."[32]

Psikanalitik açıklamayı da göz ardı etmeyelim. Freud, küçük Hans vakasında,[33] Ferenczi de küçük Arpaz vakasında,[34] olası iğdiş edici olarak yaşantılandığından en ciddi tehdit edici varlık olan baba karşısında hissedilen korkunun *yer değiştirmesine* tekabül eden fobileşmiş hayvan korkusunu (Hans için at, Arpaz için horoz) açıkça ortaya koymuşlardır.

Sürünün babası ya da mutlak erk konumunu işgal edebilecek herhangi biri karşısında duyulan ve bu kişinin katledilmesine neden olan korku, yalnızca katledilen kişinin kutsallaştırılmasına değil, aynı zamanda onun bir başka türden varlığa dönüştürülmesine de yol açabilir. Bu dönüştürüm iki avantaja sahiptir:

1) *Benzer bir varlığın* katledilmiş olması fikrini bastırır ve (yalnızca totemik yemek sırasında anımsanacak) bu edimin ve (bir "başka uzam"a ve mitsel bir "zaman"a taşınan) yasanın kökeninde yer alan insani ve toplumsal dürtüleri neredeyse tamamen bulanıklaştırır;

2) Doğaya katılma, doğayla bir işbirliği kurar ve insanı, dünyaya karşı mücadele eden değil, dünyayla anlaşan ve bir yandan dünyaya dahil olmayı öte yandan da ondan ayrı olmayı kabul eden hem doğal hem de kültürel bir varlık haline getirir.

İnsan, bilimsel etkinliğin ilerlemesiyle kendisini hayvandan ve bitkiden ayırdığındaysa, ortaklık/kaygı ilişkisi tahakküm ilişkisine dönüşecektir.

Buna karşın, insan doğal türlere dahil olan bir unsur olarak kalmaya devam ettikçe, insan/doğa karşıtlığı (ve bütünleyiciliği) diğer bir sınıflandırma olan *doğa/kültür* karşıtlığıyla sürdürülecektir. Bunun yanı

31. Cl. Lévi-Strauss, *Le totémisme aujourd'hui*, P.U.F., 1962, s. 128.
32. L. Lévy-Bruhl, aktaran *L. Lévy-Bruhl*'ün *Carnets*'lerine önsözde M. Leenhardt, P.U.F., 1949.
33. S. Freud, "Le petit Hans", *Cinq psychanalyses* içinde, P.U.F.
34. S. Ferenczi, "Un petit homme-coq", *Œuvres complètes* içinde, cilt II, Payot, 1970.

sıra insan, doğal düzenin unsurlarından biri olarak bu düzeni yalnızca kendisinin dönüştürebileceğini (geliştirebileceğini ve "kendi eliyle" düzenleyebileceğini) ve onu, kendi içinde kabul etmeyi (dolayısıyla kendisini sıradışı bir varlık olarak değil, canlının hükümranlığının bir parçası olarak düşünmeyi kabul etmeyi) bilecektir. Şimdi, "toplumun insanın bir keşfi olmadığını"[35] ve hayvanlara ait toplumsal bir düzenin de varolduğunu biliyoruz. Kuşkusuz hayvanlara ait bu toplumsal düzen ensest yasağını içermediğinden, koduyla, hiyerarşileriyle, sembolleriyle, tahakküm/boyun eğme ilişkileriyle insan toplumlarının mücadeleyi, devrimleri, iktidar sistemi dönüşümlerini[36] tanıyan *açık oyun*uyla karşılıştırıldığında *kapalı bir oyun* kurduğundan insan düzeninden farklı (bu da tartışma götürür), ama bunun yanı sıra tıpkı insan düzeni gibi kendi kurallarına ve kazanılacak ve kaybedilecek şeylere sahip olan bir düzendir. W.C. Allen, "toplumsallık, oldukça gelişkin kimi hayvanlarda tek tük ortaya çıkan olumsal bir şey değil, ama normal ve temel bir fenomendir,"[37] diye yazar.

Diğer temel bir karşıtlık, *kutsal* ve *kutsal olmayan* karşıtlığıdır. Herkesin bir etkinliğe sahip olduğu, sevdiği, dinlendiği, en küçük yersiz bir hareket yaptığı korkusuna kapılma endişesi taşımadan oyun oynadığı bir dünya ile *yasağın*, saygının, arzulanan ihlal etmenin, çok fazla yaklaşıldığında ölüme yol açabilenin, "ihtiyat"ın, "ayrılmış"ın, (Dumezil'in anlatımına göre büyük Zamanlara açılış anlamında) şenliğin, *olumsuzun* dünyası arasındaki karşıtlık.

R. Caillois'un yazdığı gibi kutsal, "yaşamın koşuludur."[38] Dinse "kutsalın yönetilmesidir"[39] (H. Hubert).

İnsan, kutsalın sarmalını inşa ederek yaşamını meşrulaştıracak sistemi kurar. Eğer yalnızca kutsal olmayan varolmuş olsaydı (eğer insan saygı talep eden ve mekânları, varlıkları ve uzamları kutsayan kontrol edilemez güçlerden duyduğu kaygı içinde yaşamıyor olsaydı) *kesin bir şekilde* çözümlenmesi gereken sorunlar, toplumsal bağa ve cinsel bağa ilişkin sorunlar olurdu. Bu bağlar başka bir *söz*e, başka bir *dünya*ya bakılarak kurulmamış olduklarından, sürekli istikrarsızlığa maruz kalacaklardı. Kutsalın sarmalı her insana hem *doğal düzene* (insan/doğal türler ve doğa/kültür ayrımları bunu gösterir) hem de *kuşakların düzeni*ne ait olduğunu; edimlerinin kendisine değil, ailesine, boyuna, tote-

35. E. Morin, *Le paradigme perdu: la nature humaine*, a.g.y.
36. Bkz. E. Enriquez, "Le pouvoir et la mort", a.g.y.
37. Aktaran S. Moscovici, "Quelle unité: avec la nature ou contre", *L'unité de l'homme* içinde, a.g.y., s. 760.
38. R. Caillois, *L'homme et le sacré*, a.g.y.
39. Hubert'in tümcesini aktaran R. Caillois, a.g.y.

mine ait olduğunu, varoluşunun dünyanın başlangıcında atasının (atalarının) ait olduğu soyun oluşmasını sağlayan sözleri telaffuz ettiği (ettikleri) ve edimleri gerçekleştirdiği (gerçekleştirdikleri) için mümkün olabildiğini hatırlatır. Demek ki kutsal herkese (ait olduğu gruba) atalarıyla ve ailenin *ölüleri*yle yaptığı varoluşsal *borç* sözleşmesini hatırlatır. Comte, "insanlık, canlılardan çok ölülerden oluşmuştur," demişti. Bu tümceyi anlamını farklılaştırarak yeniden ele alabiliriz: Bizim yaşayan varlıklar olmamızı sağlayan *ölüler*dir ve bu nedenle de telaffuz edilen yasayı hatırlatan tüm mekânlar, uzamlar ya da varlıklar yaşamın emanetçileridir ve yaşamamıza izin verirler. Bu yüzden de kutsaldırlar. Ama, bunun yanı sıra *içlerinde ölüm*ü de taşıdıklarından (ölü-
206 lerin temsilcileri olduklarından) iki nedenle tehlikelidirler: Fazlasıyla yaşam ve ölüm güçleriyle doludurlar. Bireylerin, kendilerini anında ölüme ya da deliliğe sürükleyecek şiddet yüklü güçlerle değil de, (ölümü de kabul ederek) yaşamla dolup taşabilmesi için, insanların söz konusu mekânlar, uzamlar ve varlıklarla girdikleri ilişkilerin yeterli bir şekilde kesin, kodlanmış ve ritüelleştirilmiş olması gerekir. Ekonomik ilişkiler bu kuralın elinden kurtulamaz: "Bir mübadele alanı yaratmak isteyen kişi, bu alanı koruyacak, hastalığı, kavgaları ve hırsızlıkları engelleyecek, ziyaretçiler arasında hoşnutluğu ve tam ahengi egemen kılacak ilahi güçlerin koruması altında olduğundan emin olmalıdır. Bu amaçla, genellikle köyün koruyucu gücünden farklı olan doğaüstü özel bir güç seçilir ve ona daha iyi sahip olmak amacıyla adaklar adanarak bu gücün ataması şatafatlı bir şekilde yapılır."[40]

Dolayısıyla kutsal, *babaları*n (atalar, tanrılar) yönettiği ve tanımladığı bir dünyada, onların kızgınlıklarını ve hınçlarını her an dile getirebilecek, ama her zaman onların varlığının güvence altına aldığı bir dünyada konumlanmaya imkân tanır.

İnsanların neden inancın ya da yanılsamanın peşinden gittiklerini sormuştuk. Buna kısmi yanıtlar da vermiştik. Şimdiyse, inancın yalnızca "gelişmeye" (Anzieu) izin vermekle kalmadığını, bunun yanı sıra gündelik yaşam dünyasının yalnızca rastlantının basit sonucu olmadığından ve onun dünyanın mutlak başlangıcını yeniden canlandırmak ve kendi arzularının değerlerini tek olası değerler olarak kabul ettirmek isteyenlerin yürüttüğü mücadelelerle herhangi bir anda altüst edilemeyeceğinden emin olmak için geçit vermez duvarlarla *ikili bir dünya* oluşturduğunu da söyleyebiliriz. İkili dünya böylece ilksel kaosun geri dönmesinden korur; fantastik dünya, gerçek dünyanın; inançsa istikrarlı ilişkilerin kaidesidir. Bireysel narsisizm ya da grup narsisizmi is-

40. H. Labouret, *Les tribus du rameau Lobi*, Institut d'ethnologie, 1931, s. 198.

tikrarlı toplumsal bağ gibi kutsalın bir uzamına duyulan inancı talep eder. Tanrılar, insanı kendisini her an toplumsalın kurallarının sınırları ile cinselliğin sınırları konusunda sorgulamak zorunda olmayan toplumsal bir varlığa ve cinsel bir varlığa dönüştüren makineler olduklarından ötürüdür ki, insan tanrı yaratan bir makinedir.

Başka sınıflandırmalar peyderpey ortaya çıkacak ve toplumsalı düzenleyecektir: Normal ve deli, yurttaş ve yabancı, namuslu insan ve suçlu, tutucu ve sapkın, erkek ve hadım, vb. Bu sınıflandırmalar zamana göre değişkenlik gösterirler ve sınırsız bir şekilde çoğaltılabilirler. Tek bir sınıflandırma tüm toplumlarda mevcuttur ve bu toplumların düzeninin temelinde yer alır: *Efendi/köle* ya da tahakküm eden/tahakküm edilen ayırımı.

Dolayısıyla, sınıflandırma her türlü toplumsal bağın kökeninde yer alır ve *kurumların* yaratıcısıdır. Gelgelelim, insan toplumları bir sınıflandırma sisteminden *ayırım* ve *tahakküm* sistemine yavaş yavaş geçerler.

Sınıflandırma, ötekinin farklı olarak tanınmasına ve *karşılıklılık* (ittifak, dayanışma, sevgi) *bağlarının* kurulmasına imkân tanır. Kozmosun ilk düzene sokulmasına imkân tanır. Bununla birlikte, ötekinin tanınması her zaman tehlikeli olmaya devam eder: Genç kuşaklar başkaldırabilir, kadınlar erkekleri tuzaklarına düşürebilir ve arkaik doğanın hükümranlığını yeniden kurabilirler, yasaklar ihlal edilebilir. Bir kez tanındıktan sonra öteki, "kaygı ve titreme"ye yol açar. Dürüst partner değil, hasım, hatta düşman olabilir, farklılaşmamış olanın, benzerin geri dönmesini isteyebilir. Bu nedenle tanıma, asla mantığın sınırlarını zorlamaz. Öteki bir defa tanındıktan sonra, ondan kendimizi korumamız gerekir. Katı ayırımlar, yani *dışlama/içerme* yapıları kurarak değilse nasıl kendimizi ötekine karşı koruruz? (Örneğin, türün yeniden üretimi gücüne sahip olmayan genç bekâr erkeklerin primat toplumlarından kovulmasında söz konusu olan dışlamalar gibi radikal dışlamalar ortaya çıkacaktır[41] ya da kapitalizmin doğuş aşamasında üretim için gerekli araçlar olarak tanınan, ama yönlendirilebilir, tepe tepe kullanılmaya elverişli, alınıp satılabilir metalar gibi muamele gören, yurttaşlıktan dışlanan, üretici çalışmaya dahil edilen ve yaşam alanından dışlanan işçiler örneğinde olduğu gibi dışlamalar/içermeler belirecektir).[42]

41. S. Moscovici, *La société contre nature*, a.g.y.

42. Bu konuda Jean Baudrillard şöyle yazar: "İşgücü ölüm üzerine kurulur. Birinin işgücüne dönüşebilmesi için ölmesi gerekir. Ücretle karşılığı ödenen, bu ölümdür. Ama, sermayenin ücretin ve işgücünün eşitsizliğiyle bu insana uyguladığı ekonomik şid-

Böylece, sınıflandırma sisteminin derin anlamının farkına varırız. Sınıflandırma sistemi salt ve öncelikli olarak *farklılaşma* değil, ama özellikle şu sorulara yanıt veren simetrik olmayan *konumlar* tanımlamasıdır: söz hakkına kim sahiptir, gücü kim elinde tutar, *yasa*yı kim tanımlayabilir? Demek ki, öteki yalnızca denetim altına alınabilmek ve faydalanılmak için tanınır, çünkü genellikle öteki, her şeyden önce düzensizliğin ya da düzen karşıtlığının faili olarak görülür.

Sınıflandırmayla (mantıksal bir bakış açısından) oluşturulan ilk düzene sokma, şiddete başvurmadan gerçekleşmesi mümkün olmayan ikinci düzene sokmanın hazırlayıcısından başka bir şey değildir. Olası iki tip şiddet vardır: sungusal şiddet ve baskın şiddet.

a) Sungusal şiddet, topluluğun bir bütün olarak kurucusudur.

Bu şiddet farklılaşmamış olana giden bir yol izler. Kurban etme; kurban eden, kurban ve Tanrı arasında sürekli bir hiyerarşi oluşturur. Kurbanın suçlu olup olmadığının pek az önemi vardır (R. Girard'a göre, sungusal sistem, yargı sisteminden tamamen farklı olduğundan yalnızca masum kurbanlar seçilir), kurbanın kurban edenin konumuna *doğrudan doğruya katılması* daha önemlidir. Kurban eden, kurban edilenle kendisini ve yakınlarını günahlarından arındırır; kurban ettiği kişide, kendisinde ve yakınlarında görmek istemediği ve kendisini ve yakınlarını doğrudan oluşturan şeyi öldürür. Kendisini öldürür ya da daha doğru bir ifadeyle, yansıtma yoluyla kendisinin arzularının, nefretlerinin, kötü düşüncelerinin taşıyıcısına dönüşen kendi çiftini öldürür.

*Çift*i oluşturmanın iki tarzı belirginlik kazanır: Ya Azteklerde olduğu gibi kurban edenden (topluluğu temsil edenden) daha yakışıklı ve Tanrıya daha yakın biri ya da Nazi Almanyası'nda olduğu gibi kurban edenlerin bakış açısından çirkinliğin, nefretin tüm işaretlerini üstünde taşıyan ve Şeytana yakın biridir. Burada, Yahudi mükemmel bir şekilde işe yarar.

Azteklerle ilgili olarak Bataille'ın Sahagun anlatısına gönderme yapan satırlarını alıntılayalım: "Paskalya'ya yakın günlerde, son derece yakışıklı genç bir delikanlı kurban ediliyordu. Genç erkek bir yıl önce tutsaklar arasından seçilmişti, o günden beri büyük bir efendi gibi yaşıyordu, kendisine eşlik eden insanların arasında elinde çiçekler taşıyarak kenti boydan boya katediyordu... Karşılaştığı insanlar onun Tez Callipoca'nın (büyük tanrılardan biri) imgesi olduğuna inanıyordu; önünde diz çöküyor ve ona tapınıyorlardı... Kurbanın kurban edi-

---

del, ona üretici gücün bizzat tanımlanma biçimiyle uygulanan sembolik şiddetin yanında önemsiz kalır." *L'échange symbolique et la mort*, Gallimard, 1976, s. 67.

leceği şenlikten beş gün önce, kurbana bir tanrının nişanları veriliyordu."[43] Yahudilerle (Almanya'dakiler) ilgili olaraksa ünlü Yahudi karşıtı ve Nazi yöneticilerinin beğendiği yazarlardan biri olmuş olan Drumont'un satırlarını aktaralım: "Çapaklı gözler asla bakmazlar, ten rengi sarımtıraktır, tutkal renkli saçlar. Neredeyse her zaman tanımlanamaz kızılımtıraklıktaki sakal bazen siyahtır, ama bu çirkin yeşilimsi ve solmuş redingotun yansımalarını taşıyan bir siyahlıktır. Bu, eski insan taciri, alt kattaki tefeci, adı kötüye çıkmış meyhaneci tipidir."[44]

Dolayısıyla, kurban her kim olursa olsun (kurban edenler bunun bilincinde olmasalar bile) topluluğa uyumu ve (gerçekten ya da hayali olarak tehdit edilmiş olan)[45] düzeni yeniden oluşturma imkânı tanımak için kurban edilir. Topluluk, kurbanın, kurban edene (ya aşırılığıyla, örneğin daha güzel olduğu için ya da eksikliğiyle, örneğin daha çirkin olduğu için) *benzer* olmasıyla bu amacına ulaşır. Benzer olmayan bir kurban hiçbir çıkara hizmet etmez, çünkü benzer olmadığından dolayı yansıtmaların *birikme yeri* olamaz. *Diktatör*'de Heinkel ile sıradan Yahudi kuaföre aynı yüzü veren Charlie Chaplin gibi bir sanatçı bunu çok iyi kavramıştı. Toplumlarımızdan sayısız örnek verilebilir. Toplumlarımızda ilerleme ve ekonomik kalkınma sunağında *kurban edilen* bireylerin ya da grupların, emeğini ve geleneklerini yücelttiğimiz ya da takipçileri olduğumuzu ilan ettiğimiz kişilerle aynı kişiler olduğunun altını hemen çizelim: Fransız toprağını yaratmış olan ziraatçılar, ülkenin kültürel mirasını oluşturmuş olan entelektüeller ve sanatçılar. Bunlar, yeniden ortaya çıkarsa düzensizlikten ve karmaşadan başka bir şeye yol açmayacak eski bir düzenin atıklarından ve kalıntılarından başka bir şey olarak görülmediklerinden kurban edilmeleri gerekir. Kurban etmenin ekonomisi bellidir: Farksızlaşmaya, düzen karşıtlığına, sınıflandırılmaların yok edilmesine karşı mücadele etmek isteyen bir dönemin, *farksızlaşma*ya yeniden dönmek, (tüm bireylerin kurban edici edimle birbirine benzer ve tekbiçimli hale geldiği, birbirleriyle özdeşleştiği) bir *benzer*in, ötekini tanımamanın, topluluğun türdeşleşmesinin dünyasını yeniden yaratmak ve kurban etmeyle kurbanı *tamamen ve kesinlikle farklı olarak* oluşturmak için kurban etme dönemine gereksinimi vardır.

43. G. Bataille, *La part maudite*, a.g.y., s. 63-64.
44. Aktaran P. Kaufmann, *L'inconscient du politique*, a.g.y., s. 103.
45. Tüm totaliter rejimlerde bireyler ve toplumsal gruplar yöneticilerinin onları içine yerleştirmiş oldukları *konumlarla* artık yetinmediğinde hemen rejime karşı komplo girişimlerinde bulunmakla suçlanırlar (Çekoslovakya'da 77 Sözleşmesini imzalayanlar örneğin). Muhalefet eylemleri varolmadığındaysa, her iktidar etrafında tam birliği yeniden oluşturmak amacıyla komplolar icat edecektir.

Demek ki, bu sungusal mücadele, birbirini tamamlayan ve eşanlı iki beti içerir: *a)* Ayrımın şiddetli bir şekilde yeniden oluşturulması (dışlama, kurban etme). Bizzat öteki olarak varlığıyla bile ölümcül bir tehdit oluşturabilecek olan her şey yok edilecektir. Bu durumda, sömürge savaşları, "zulümler",* işkenceler, savaşlar, insanların kurban edilmesi (ülke içinde ya da dışında yapılan soykırımlar), keyfi kapatmalar ya da "Gulag Takımadaları", idare etmenin normal araçlarına dönüşür; ortak sevgi projesinde yer almayan (ya da farkında olmadan bu projeyi tehlikeye sokmuş olan) yaşamayı hak etmez; *b)* herkesin birbirine benzeyeceği ve birbirinin yerine getirilebilir olacağı, arzuların basamaklandırılacağı, herhangi bir "tehlikeli farklılığın" ortaya çıkmasının imkânsız olacağı, çiftin, sonsuz yinelenmenin dünyasının yeniden oluşturulması. Bu da, (herkes ötekinin bakışında kendini hayranlıkla seyrettiğinden) narsisizmin yenilenmesini sağlar. Kuşkusuz, "küçük farklılıklar" (Freud) varolmaya devam edecektir, ama bu farklılıklar benzere indirgenmiş sınıflandırma düzeninin, toplumun sakınmaya çalışmış olduğu kaosa yeniden yol açmaması için grupların narsisizmini güçlendirmekten ve *asgari mesafe*yi korumaktan başka bir şeye yaramayacaklardır.[46]

b) Parçalanmış toplumun kurucusu olan tahakkümcü şiddet.

Ama, toplumsal bedeni tek ve sağlam beden olarak yeniden oluşturmak her zaman mümkün değildir. Bu yalnızca topluluğun kendisini günahlarından arındırdığı, tercihen masum kanı akıtarak kendisini arınmışlığıyla yeniden oluşturmaya çalıştığı kimi belirli anlarda törensel olarak gerçekleştirilebilir.[47] Gündelik yaşamda ötekilerle birlikte yaşamak gerekir: Doğayla, tanrılarla, erkeklerle, kadınlarla ve çocuklarla, yani toplumsalın temelinde bulunanla ve toplumsalı tehlikeye atabilenle ya da atması gerekenle birlikte yaşamak gerekir.

Bu durumdaysa, kurulan düzenin ihlal edilemeyeceğinden emin olmak gerekecektir. *İçkin* (duyumsal) tanrıları (aklın) *aşkın* tanrılarına, anne ya da dost doğayı dönüştürülecek ve tahakküm altına alacak doğaya,[48] kardeş ya da eşit insanları, tahakküm altına alınan, sö-

* Yazarın özgün metinde tırnak içinde kullandığı sözcük (*ratonnade*), Avrupalıların, özellikle de Fransızların Kuzey Afrikalılara yaptıkları zulümlere gönderme yapıyor. (ç.n.)

46. Bkz., E. Enriquez, "Contrôle et totalitarisme", a.g.y.

47. Bir topluluk cinayetler işlemekten kendini alamadığında, bu olaylar çarkının içinde yitip gider, böylece kendisini güçlendirmek yerine peyderpey yok eder. Nazilerin düşlediği "nihai çözüm" Nazi rejiminin nihai çözülmesinden başka bir şeye yol açamazdı.

48. Hintlilerin toprağı ekip biçmeyi öğrenmemek için gösterdikleri direnç tüm etnolog-

mürülen, yabancılaştırılan, olabildiğince meta haline getirilen varlıklara (ve yaşama sevincini varolma mutsuzluğuna)[49] dönüştürecek bir devinimin peyderpey oluştuğunu göreceğiz. Bu devinim, insanlığın başlangıcından itibaren tüm tahakküm biçimlerinin paradigmasını oluşturan kadınların ve gençlerin tahakküm altına alınmasıyla birlikte doğacaktır.[50]

ları şaşkına çevirmişti. Hintliler için toprağı işlemek, anneyi yaralamak anlamına geliyordu.

49. (Montaigne ve La Boétie'nin ardından) Diderot bunu çok iyi sezinlenmişti. Diderot'nun *Supplément du voyage de Bougainville*'de (1796) Tahitili yaşlıya söylettirdiklerini dinleyelim: "Zorunlu ve iyi olan her şeye sahibiz. Kendimize gereksiz ihtiyaçlar yaratmayı bilmediğimiz için küçümsenmeyi hak ediyor muyuz? Acıktığımızda, yiyeceğimiz var, üşüdüğümüzde giyeceğimiz var. Eğer sen bizi ihtiyacın dar sınırını aşmaya ikna edersen, ne zaman çalışmayı bırakacağız? Ne zaman yaşamaktan zevk alacağız?", *Dialogues philosophiques*, Folio, Gallimard, 1978, s. 213.

50. S. Moscovici'nin *La société contre nature*'de ve G. Balandier'nin *Anthropo-logiques*'de altını çizmiş oldukları gibi, a.g.y.

İkinci Kısım

Toplumsal bağ, tahakküm ve iktidar

A. Cinsiyet düzeninden kozmik düzene

I

Cinsiyet düzeni

Kadın-erkek ilişkisi
İlk tahakküm biçimi

"Kadınlar ile erkekler arasındaki ilişki, tüm eşitsiz ilişkilerin en eski temelini oluşturur."[1] "Politik otorite ya da tek başına toplumsal otorite hep erkeklerin elindedir ve erilin bu üstünlüğü, ister en ilkel toplumların çoğunda olduğu gibi anasoylu ya da babasoylu bir soy kipiyle uzlaşarak olsun, isterse de gelişmiş gruplarda gözlendiği gibi kendi modelini toplumsal yaşamın tüm boyutlarına dayatarak olsun, sürekli bir nitelik gösterir... Evliliği kuran karşılıklılık bağının erkekler ile kadınlar arasında değil, bu bağın kurulmasının ilk vesilesi olan kadınlar aracılığıyla erkekler arasında kurulmuş olması evrensel bir olgudur."[2]

1. G. Balandier, a.g.y., s. 57.
2. Cl. Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*, a.g.y., s. 149.

"Kadınların değiş tokuş edilmesi, bir artıkdeğer yaratma etkisine sahiptir: toplumsal bağ."[3] "İşbölümü kökenini güçlü cinsiyetin zayıf cinsiyete karşı hoyrat davranmasında bulur."[4] Engels ve Freud'un ardından tüm yazarlar (incelenen toplumlar hangisi olursa olsun) kadının aşağı ve tahakküm altına alınmış konumunun altının çizilmesi konusunda ve dişilin büründüğü düzensizliğe ve doğaya (bu durumda doğa, kültürün karşıtı ve rakibi olarak kabul edilir) ait olmaya gönderme yapan nitelikler hâkkında hemfikirdirler. Kadın, "tehlikeli yarı"dır (Balandier) ve bu yüzden de kadının boyun eğdirilmesi gerekir.

Bakış açılarının bu ortaklığı, açıklayıcı bir sistemi gerekli kılar. İleri sürülen hipotezler yok değil: Kadınların sömürülen emek gücü ol-

ması,[5] toplayıcılık ve biçiciliğe karşı avcılığın ortaya çıkmasının belirleyici önemi,[6] teknik uzmanlaşma farkı ve farklı tipte besin üretimi,[7] erkeklerin kadınlar aracılığıyla toplumu maddi ve sembolik olarak kurması.[8] Bu hipotezlerin hepsi önemli verilere dayanır. Bu nedenle de bu hipotezlerin dikkate alınması gerekir. Bununla birlikte, bu hipotezlerden hiçbiri bizi tamamen tatmin etmiyor. Bu nedenle, (onlara hak ettikleri yeri vererek) mit değeri taşıyan kimi büyük yapıtların oluşturduğu kültürel imgelem analizinden yola çıkarak ve psikanalitik pratiğin ulaştığı klinik verilerden hareketle oluşturduğumuz hipotezlerimizi önerme riskini göze alacağız.

A. KADIN, HAZ VE ÖLÜM

Bunu yapmadan önce, biyolojinin etrafından dolaşalım. Son yıllara kadar biyolojik ikicinsiyetlilik tezi kabul görüyordu: Tüm insan varlıkların değişen oranlarda hem eril hem de dişil olduğu varsayılıyordu. Oysa, anatomi-fizyoloji, embriyoloji ve endoktrinoloji alanındaki yeni araştırmalar şu sonuca varıyor: "Tüm insan varlıklar, önce dişil cinsiyete aittir."[9]

3. S. Moscovici, *La société contre nature*, a.g.y., s. 267.
4. B. Malinowski, aktaran S. Moscovici, a.g.y., s. 321.
5. S. Leconte ve N. Chevillard'ın ileri sürdükleri yeni tez, *Les inégalités économiques entre sexes*, yayımlanmamış, 1980. Bkz., C. Meillasoux, *Femmes, Greniers et capitaux*, Maspero, 1976.
6. S. Moscovici, a.g.y. ve E. Morin, a.g.y.
7. Cl. Lévi-Strauss, a.g.y.
8. G. Balandier, a.g.y., Lévi-Strauss, Balandier, Morin ve Moscovici'nin düşünceleri bu tezlere indirgenemez.
9. M. J. Sherfey, *Nature et évolution de la sexualité féminine*, Le Fil rouge, P.U.F., 1978. S. Viderman bu keşifleri nükteli bir şekilde yorumluyor: "Burada, erkeklerin

Doğrulanacak olursa, kadınları en fazla ilgilendiren sorunların "cinsel yaşama ilişkin sorunlar"[10] olduğunu düşünmüş ve dişillikle itkisel yaşam arasındaki değişmez bağlantı üzerinde ısrarla durmuş olan[11] Freud'un önceden sezmiş olduğu, çok önemli bir keşif bu. Hep tehdit edici ve aşırı olduğu varsayılan dişil cinselliği sınırlandırmak, yönlendirmek ya da engellemek amacıyla oluşturulan yasakları (öncelikli olarak ensest yasağını) dikkate aldığımızda, toplumların önceden tahmin ettiğini düşünebileceğimiz bir keşif.

Demek ki, kadın ta başından beri tatminin yanında yer alıyordu. Ama, söz konusu olan hangi tatmindir? M. Montrelay'ın (ve R. Stoller ve J. McDougall'ın) çalışmalarını izlersek, kız çocuğunda "tek bir *deliğin*, hem hazmedici hem de vajinal olan, durmadan soğurmaya, kendine mal etmeye, gövdeye indirmeye yönelen organın"[12] etrafında örgütlenen erken gelişmiş bir cinselliğin (oral, anal ve vajinal itkilerin iç içe geçtiği cinselliğin) varolduğu hipotezini ileri sürmemiz gerekir. Gelgelelim, böylesi bir cinsellik, devamlılığını korursa, iğdiş edilmeyi ve yasanın kabul edilmesini engeller. Kadının bu erken gelişmiş cinsellikten, kendisine Oedipus'a giriş yolunu açan iğdiş edilme kaygısı deneyimini yaşayarak vazgeçmesi gerekir.

Bu son aşamada, ayrıcalıklı nesneye fazlasıyla yatırım yapılacaktır. Bu nesneyse kız çocuğunun sahip olmak istediği, kaybetmek istemediği, onu yasayla ilişkiye sokan şeyi ve *bedeninin bağımlı olmadığı* bir varlığı temsil edecektir.

Oysa, erken gelişmiş cinsellikten vazgeçme, hakiki bir parçalanmaya yol açar. Çünkü bu vazgeçme, (bedenen bağlı olunan varlık) anneyle bağlantılı olarak hissedilen ve kendisini sözellikte anneye *yönelik olarak* dile getirilen ilk taleple ve anallıkta anne*nin* talep edilmesiyle ifade eden ilk tatminden vazgeçme anlamına gelir. Montrelay'ın da belirttiği gibi, "böylesi bir erken gelişmişlik olası bir 'olgunlaşma'ya yol açmak şöyle dursun, erotizmi iğdiş edilme temsilinin dışında tuttuğun-

---

narsisizmine karşı kötü bir oyun oynayan şeylerin geri dönüşü söz konusudur. Kopernik, Darwin ve Freud'un insanların narsisizminde açtığı yaraların ardından, biyoloji de embriyolojik olarak tek bir cinsiyet varsa, bu cinsiyet düşündüğünüz cinsiyet değildir diyerek güçlü cinsiyeti hedef almışa benziyor. Havva'nın omurga kemiğinden doğmuş olan, Âdem'dir". S. Viderman, "Ce que deux est à trois", R.F.P., psişik ikicinsiyetlilik özel sayısı, cilt XXXIX, 1975.

10. S: Freud, *Malaise...*, a.g.y., s. 55.

11. *Nouvelles conférences sur la psychanalyse*, a.g.y., s. 152. Buna karşın Freud, her zaman libidonun her iki cinsiyette de benzer olduğunu ve eril tözden geldiğini düşündü. Freud'a göre, klitoris (kızın erotik organı) penisle türdeştir ve çocuk, penisin ikamesidir.

12. M. Montrelay, "Recherches sur la féminité", *Critique*, Temmuz 1970.

dan, bu olgunlaşmayı engeller de."[13] Kadın bu erken gelişmiş cinsellikle bir yandan kendi bedeni içinde (Jones ve İngiliz okulu dişil arzunun bu örgütlenmesini yoğunlaşmışlık terimiyle betimlerler) ve öz-erotik bir ilişkiye girdiği bedeninin tamamı üzerinde yoğunlaşır, öte yandansa kendi bedeniyle sanki kendisinden bağımsızlaşmayı beceremediği annesinin bedeninin canlı uzantısı söz konusuymuşçasına tatmin olur.

Bu koşullarda erken gelişmiş cinsellik, hem kadının erkeğin (ve yasanın) katılmadığı bir tatmine ait olduğu hem de arkaik anne görünümüne bürünen annenin mutlak erke sahip olduğu anlamına gelir. Arkaik anne imgesinin, her şeyi yapabilme gücüne, yaşam ve ölüm hakkına sahip olan ve çocuğun bedeninden ayrılmasına ve özerk bir yaşama

imkân tanımayan bir anne imgesi olduğunu unutmayalım. Bu anne, en kötü haliyle ötekini yutan ve kuşatan bir anne olarak, en iyi haliyle de davetsiz misafir (kızının içinde konuşmaya devam eden anne) olarak, her halükârda aynı zamanda hem işkenceci hem de yitik cennetin sembolü olarak varlığını sürdürür. Annenin, kuşatan ve yutan denizden daha ziyade, güçten düşmeden her şeye tahammül eden toprak olabilmesi için, hem anne hem de kız için, babalık işlevinin, yani üçüncü şahsa göndermenin, bedenlerin değil, sözcüklerin dilinin oyuna dahil olması gerekir.

Ancak, bu korkunç giriş hiç de arzulanan bir şey değildir. Anne ve kız için arzu nesnesinin yitirilmesi gerektiği ve yitirilmiş olarak kalması gerektiği, her ikisinin de babanın söyleminden geçmeyi kabul etmek zorunda olduğu anlamına gelir. Tatminden alıkoyan ve *sembolleştirme*yi ve *bastırma*yı gerektirdiğinden, kuşatma ve biz bize olma dünyasını reddettiğinden, kendisini iğdiş edici olarak ifade eden bir söylem.

Toplumsal düzen sembolleştirmeye ve bastırmaya dayanır. Yasaklayıcı sözler, gönderme yapan sözler olmadan düzen olamaz, tabular ve izin verilen alanlar olmadan düzen olamaz. Oysa, kadın (anne ya da kız) tatminin, beden bedenelik ilişkisinin, ikili ilişkinin ve gerçekliğin, sözcüklerden, temsillerden ve üçüncü ilişkiden üstün olduğunu dile getirdiğinde, toplumsal düzeni *tehdit eder*.

Erkek, erken gelişmiş dişilliğin, yasanın ve düzenin hâkimiyetini içine sürüklediği tehlike karşısında büyülenmekten ve ürkmekten başka bir şey yapamaz. Üstelik, söz konusu olan, "kadın kadınalık" sorunu da değildir; erkek çocuk da (farklı bir şekilde de olsa) bu kuşatmaya, bu arkaik anneden özgürleşmenin imkânsızlığına maruz kalabilir.

Böylece, kızların sünnet edilmesi ya da cinsel organlarının dikilmesi türünden tüm ayinsel uygulamalar daha iyi anlaşılır. Bu ayinsel uy-

13. M. Montrelay, a.g.y.

gulamalar erken gelişmiş cinselliğin daha ortaya çıkmadan öldürülmesini amaçlar ve kadını, annenin öz-erotik tatmin nesnesine değil, erotizmden yoksun ve yalnızca erkeğe tatmin vermesi gereken bir nesneye dönüştürür. Ayrıca, erkek çocuğu anneden tamamen ayırmayı, babalar tarafından erkek çocuğun yeniden yaratılmasını, onun babanın yasasına, yani toplumsal düzene kesin olarak boyun eğmesini sağlamayı amaçlayan tüm başlangıç [inisiyasyon] törenleri de daha iyi anlaşılır: Kadın cinselliği, Freud'un saptamış olduğu gibi, uygarlığın karşıtıdır.

Hem kız çocuğu hem de erkek çocuğu için endişe verici tek ensestin (daha önce de belirttiğimiz gibi) *anneyle ensest* olduğuna olağanüstü bir şekilde işaret eden annenin kendi kendine erotik tatmini, kuşatma olasılığı ve hazzı, dişilin yalnızca libidonun ayrıcalıklı anlatımı olduğu anlamına değil, ama libidonun iğdiş edilmeden kurtulduğunda ölüme açıldığı anlamına da gelir.

Yunan Moira miti* bunu açıkça ifade eder. Freud'un yazdığı gibi, "Moiralar erkeği kendisinin de Doğa'nın parçası olduğu ve bu yüzden de acımasız ölüm yasasına onun da boyun eğdiği konusunda uyaran bir saptamadan doğar." Erkek, gerçekliğin engellediği arzularını tatmin etmek için "Moira mitinden türeyen, Ölüm tanrıçasının yerini Aşk tanrıçasının aldığı miti yaratır... Bu yer değiştirme hiç de zor değildir... Günümüzde Ölüm tanrıçasının yerine geçirilen Aşk tanrıçası, eskiden Ölüm tanrıçasıyla özdeşti. Yunanlı Afrodit de Cehennemle tüm ilişkilerinden tamamen vazgeçmemişti. Büyük tanrıçaların, Doğulu halkların annelerinin hepsi hem doğurucu hem de yıkıcı, hem yaşamın ve üremenin hem de Ölümün tanrıçaları olmuştur."[14]

Mitin anlamı şöyle çözümlenir: *Aşk da Ölüm de dişilin düzenine aittir*. İlk tatmini veren, ilk bedensel ilişkiyi (dokunma, okşama, besleyen meme) kuran annedir. Çocuğu yanı başında, *kendinde* saklamayı isteyerek ona yalnızca yakın sonunu değil (onu içine almayı bilecektir, eninde sonunda hep o muzaffer olur), ama öncelikle farklılaşmış, ittifak ve karşılıklılık ilişkilerine girebilen varlık olarak doğmamışlığını gösteren de annedir. Üç sandık temasını analiz ederken Freud, şu sonuca varır: "Burada temsil edilenin, erkeğin kadınla girdiği üç kaçınılmaz ilişki olduğunu söyleyebiliriz: Doğurucu, eş ve yıkıcı. Ya da söz konusu olan, yaşam boyunca anne imgesinin büründüğü üç biçimdir:

* Moiralar kader tanrıçalarıdır. Moira ecel ve ölüm anlamına gelir. Moira uğursuz ve zorludur. Ayrıca Zeus'tan daha güçlüdür. Bkz. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 1993, Remzi Kitabevi. (ç.n.)

14. S. Freud, "Le thème des trois coffrets", s. 99, 101, 103.

Annenin kendisi, annesinin imgesine uygun olarak erkeğin seçtiği sevgili, eninde sonunda onu yeniden içine alan Toprak-ana. Buna karşın, yaşlı adam önce annesinden almış olduğu şekliyle kadın sevgisini çaresizce yeniden ele geçirmeye çalışırken, ona kollarını yalnızca Yazgı'nın üçüncü kızı, ölümünün sessiz tanrıçası açacaktır."[15] Ne erkek ne kadın anneden kurtulabilir. Kadın da sırası gelince anne olacağından, yayılacak olan şey annenin hükümranlığıdır. Tekrarın, türdeşin yeniden üretiminin, yutucu sevginin, tek bir sözcükle *ölüm*ün hükümranlığı.

Erken gelişmiş cinselliğe bağlı yutuculuk, arkaik annenin mutlak erki,[16] erkeğin ve toplumsal düzenin dışlanması, bir tekrar ve ölüm dünyasının yaratılması; işte tüm bu tehlikeler annelerin ve kadınların ağır basmasına yol açar. Ama, yalnızca bu tehlikeler söz konusu değildir. Çünkü, daha önce de gördüğümüz gibi, toplumsal düzenin kurulması için, erken gelişmiş cinselliğin engellenmesi, çocukların "erkeklerin çevresine sokularak"[17] ve "erilin hapsettiği dişil yan efsunlanarak"[18] kadınlardan ayırılması yeterli olacaktır.

Oysa, daha önce gönderme yapılan uygulamalara karşın tüm toplumlarda kadını kötülük yapan bir varlık olarak betimleyen mitler ve davranışlar *varlıklarını sürdürmeye* ve *işlerliklerini korumaya* yine de devam etmektedir. Doğal değil, kültürel olgu, kuşkusuz! Kadınların gerçekten küçümsenecek, parçalanacak, yakılacak şeytansı varlıklar ve cadılar olduğunu düşünmek söz konusu değil. Ama, böylesi bir olgu, böylesine genel bir olgu, toplumsal düzenin yapısı için yalnızca zorunlu olabilir. Bu nedenle, şeytaniliğin nedenini açıklayabilmek için onun farklı terimlerle nasıl ifade edildiği üzerinde durmamız gerekir. Bunu yapabilmek için, örnek niteliğinde olduğunu düşündüğümüz edebi ve sanatsal eserlere dayanacağız.

15. S. Freud, a.g.y.
16. G. Deleuze'ün *Présentation de Sacher Masoch*'da (Éd. de Minuit, 1967) adlandırdığı gibi, "çirkef kuyularının ve batalıkların annesi; sözsel anne, bozkırların annesi ve ölümün büyük besleyicisi."
17. S. Moscovici, *La société contre nature*, a.g.y., s. 300.
18. S. Moscovici, a.g.y., s. 304.

Tehlikeli kadın şu yüzlere bürünebilir:

1. Tutku (ensest): Phaidra* ve daha az da olsa Iokaste.**
2. Bilmecenin efendisi: Sphinks,*** Turandot.
3. İnsan eti yiyen âşık: Penthesileia,**** erkekleri yiyen kadın.
4. Ölümsüzlük: She (Ayesha).
5. Öldürücü soğuk: (Mallarmé'nin) Herodias'ı.
6. Ölümcül tutku: Salomé.
7. Yoldan sapmış: Traviata.

Kadınlar tahayyül edilebilecek tüm yansıtımların nesnesi olabildiklerinden bu listeye başka yüzler de eklenebilir. Temel önemde olduğunu düşündüğümüz bu yedi yüzün altını çizmekle yetineceğiz.

1. *Tutkunun yüzü*

Racine'in Phaidra'sı Fransız tiyatrosunun en büyüleyici piyesi olmasını, müthiş bir esine sahip olan Racine'in bolca ürettiği mısraların büyüleyici gücüne borçludur. Piyes büyüleyiciliğini, biçimle, ifade edilen içerik arasındaki mükemmel uyuma da borçludur: *Saf haliyle tutku.* Acı çekmek anlamındaki tutku, tanrıların tutuşturduğu, maruz kalınan olgu anlamındaki tutku ve tutkuyu yaşayanın umutsuzca tüketiği tutku.

Phaidra'nın Hippolytos'a yaptığı açıklamadan yalnızca kısa bir parça seçeceğiz:

Tehlikede size yoldaş olacak olanı aramanız gerekirdi
Ben, kendim, sizin önünüzde yürümek isterdim
Ve sizinle labirente inen Phaidra
Sizinle birlikte bulunmuş ya da yitirilmiş olurdu.

Mısraların her birinde yankılanan Siz, Phaidra'nın kendisini tamamen armağan ettiğini gösterir. Yalnızca öteki aracılığıyla varolmaktadır. Kendisinin sahip olduğu tek zevk, üvey oğlunun varlığına duyduğu ve onu içten içe tüketen *gereksinim*dir. Böylesi bir aşk, *yutucu*dur

* Theseus'un karısıdır. Theseus'un başka bir kadından doğan oğlu Hippolytos'a âşık olur. Sevgisi karşılık bulmaz. Bunun üzerine oğulu babasına şikâyet eder, baba oğlunu evden kovar. Hippolytos yolculuğu sırasında ölür, Phaidra buna dayanamayıp intihar eder.(ç.n.)

** Oedipus'un annesi. (ç.n.)

*** Oedipus efsanesinde adı geçen kadın yüzlü ve göğüslü, aslan ayaklı ve kuyruklu dişi canavar.(ç.n.)

**** Amazon kraliçesi. Öteki kişilikler için bkz. metnin ileriki bölümleri. (ç.n.)

("dolayısıyla Phaidra'yı ve tüm öfkesini tanı"). Bu aşk (Hippolytos yalnızca Phaidra'nın üvey oğlu ve onunla neredeyse aynı yaşta olmasına rağmen) yalnızca enseste dayalı olduğu için değil, ama özellikle *içerdiği şiddetten dolayı* imkânsız olması nedeniyle yasak bir aşktır. (Theseus ölse bile) böylesi bir kadın karşısında sıradan bir erkek neye dönüşebilir? Ona karşılık olarak ne verebilir, nasıl onun düzeyine ulaşabilir? Hangi duyguları yaşar? Azarlarcasına yinelenen *siz*, onu kıskıvrak tamamen bağlar ve onu mutlak bir yabancılaşma durumunun içine sokar. Çünkü, Phaidra'nın talep ettiği onun "delice aşk"ıdır; Phaidra'nın kurbanı olduğu ve Hippolytos'u olsa olsa yakacak olan "ateş"tir. Kendisine yeten bu tür bir aşkın karşılığı yoktur. *Siz* şahıs za-
224 mirini kullanarak Phaidra kendisini mutlak âşık konumuna yerleştirir; Phaidra'ya, tek kadına, tanrıların aşkı akkor haline getirmesi için seçtiği kadına dönüşür.

Böylesi bir aşk ne bir karşılıklılığa ne de bir bağa yol açar. Bir aşırılığın, *insan türünde* yeri olmayan bir ölçüsüzlüğün ifadesidir. Her ikisine de ölümden başka bir şey getiremez. Phaidra, hem sayrılığının doruğundaki Thanatos'un hizmetçisi Eros'u, hem de bir beddua olarak aşkı temsil eder.

Iokaste vakası daha yalındır: Iokaste Oedipus'u sever, ensest ilişkisine girer, *bu ilişkiyi sürdürmek ister ve ilişki hakkında hiçbir şey bilmek istemez*.[19] Iokaste'nin Oedipus'un araştırmalarını durdurmaya çalıştığı sahne, bu konuda hiçbir şüpheye yer bırakmaz ("Iokaste: Tanrılar aşkına hayır! eğer yaşamı önemsiyorsan, bunu artık düşünme. Benim, benim acı çektiğim yeter, yeter artık, dur, bana inan, bunu yapma, sana yalvarıyorum... Ah! kim olduğunu hiç öğrenmesen olmaz mı? Bahtsız, bahtsız, evet bu sana vereceğim tek isim. Bundan başka bir ismin çıktığını duymayacaksın benim ağzımdan"). Anne, aynı zamanda sevgilidir. Kendisini, hakikat herkesin gözünde ortaya çıktığı, tüm kente yayıldığı ve Oedipus kendisine tahammül edemeyeceği için öldürür. Vebanın Thebai'yi içten içe yiyip bitirmeye devam etmesinin onun için hiçbir önemi yoktur, Iokaste toplumsal düzenin yanında yer almaz. İstediği tek şey (ona acı çektirse bile) ne pahasına olursa olsun Oedipus'un ve Thebai'nin hiçbir şey bilmemesini sağlamak ve ensest ilişkiyi sürdürmektir. *Kadın ensesten korkmaz*. Ensesti tanrılar ve erkekler yasaklamıştır, kadın değil. Hem Phaidra hem de Iokaste ensesti

19. Bkz., S. Moscovici, "Oedipus Iokaste'yle evlenir: Oedipus açısından masumiyet anlamına gelen şey, ailenin sırlarını bilenler açısından bir ensest edimidir. Bu edim öncelikle, bu ilişkiyi mümkün kılmakla yetinmeyip, üstelik dram ortaya çıktığında kanıtların üstünü örtüp Oedipus'u hakikati aramaktan vazgeçirmeye çalışan anne açısından bir ensest edimidir. Iokaste Oedipus'un sanki hiçbir şeyin farkında değilmiş gibi davranmasını ister", a.g.y., s. 343.

serinkanlılıkla karşılayabilir. Her ikisi de kraliçedir ve kimi bakımdan aynı zamanda toplumsal sistemin teminatıdırlar. Ama, aşkı düzene tercih ederler; üstelik, toplumsal düzene isyan ederler. Her ikisi de, aşkın düzenden ya da hakikatten daha yüce olduğunu dile getirir.

2. *Bilmecenin efendisi: Sphinks, Turandot*

Kadın bilmeceler soran kişi de olabilir. Her bilmecenin temel özelliği, aslında çözümünün olmaması[20] ve bilmeceyi çözmesi gereken kişinin yaşamını kaybetmesi gibi büyük bir risk taşımasıdır. Söz konusu olan yaşam, ölüm, aşk bahsine girilen, genellikle bir efendinin dayattığı ve bilmecenin sorulduğu kişinin, yazgısını sınırlayan engelleri aşmak istiyorsa katılmamazlık edemeyeceği bir oyundur. Bu, yalnızca soruyu sona erdiren sözcüğün bulunmasının değil, aynı zamanda sözcüğün bulunmasıyla yaşamın ve ölümün efendisinin *mağlup edilmesinin* ve dilin efendisi konumuna yerleşerek *efendinin efendisi*ne dönüşmenin söz konusu olduğu bir sınamadır. Bu yüzden de, sorunun efendisinin genellikle bir kadın olması ya da dişil arzunun yerini tutan biri olması hiç de rastlantı değildir.

1) Sphinks, "genç erkeklere saldıran ve onların ırzına geçen dişi canavar, göstergenin tersine çevrilmesiyle dişil bir varlığın kişileştirilmesi",[21] (arkaik annenin niteliği) yutucu dişil, Oedipus'a önemli soruyu sorar: Bu soru, Oedipus'un kendisi konusunda ve kadınları yenebileceği erkeklik konumu hakkında sahip olması gerektiği bilgiyi kesin bir şekilde ortaya koyacaktır.

Ama, bu soru *tuzak* bir *soru*dur. Çünkü bu sorunun doğru yanıtı, Oedipus'u kör ederek ve kaçınılmaz bir düşüşe sürükleyerek zafere ulaştırır. J.-C. Rouchy'nin ikna edici bir şekilde dikkat çektiği gibi "arayışı, kendisi hakkında çok az şey bildiğini ortaya çıkaran ve biliciden yalnızca kimliğini değil, aynı zamanda geçmişi, hakkındaki hakikati de ortaya çıkarmasını bekleyen bu genç adamın, tam da bilgelikle ilgilenen cinsel kimliği muğlak bu canavarın sorduğu bilmeceyi anında çözecek kişi olması da dikkate değerdir."[22] Soruyu, efendinin efen-

20. J. -P. Valabrega'ın söylediği gibi "çözülebilir, anlamı açınlanabilir, şifresi bulunabilir bile olsa", "bilmeceyi çözen bir sözcük bile olsa", s. 258. *Phantasmes, mythes, corps et sens*, Payot, 1979.

21. M. Delcourt, *Œdipe ou la légende du conquérant*, Liège, 1944, s. 108, yeni basım, Les Belles Lettres, 1981.

22. J.C. Rouchy, "Un passé sous silence", *Études freudiennes*, n° 13, 14 Nisan 1978. Thebai destanlarının tamamını yeniden inceleyen Rouchy olağanüstü nitelikteki çalışmasında, (P. Grimal'in *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine*'inde aktarılan) efsaneye göre Sphinks'in "Pelops'un oğlunu yasak bir aşkla sevmiş olan Laios'u öldüren kenti cezalandırmak amacıyla Hera tarafından Thebai'ye karşı gönderilmiş olduğunu" hatırlatır.

disine dönüştüğü için değil, gücüne ve yetkisine inanarak yazgısını yerine getirebilmesi, yani annesiyle evlenmesi, Laïos'u onu öldürmeye yöneltmiş olan kehaneti gerçekleştirmesi için *yanıt kulağına fısıldanmış olduğundan* yanıtlayabilir.

Oedipus yanıtı bularak erkeklerin zaferini güvence altına almak yerine, kadınların dünyasına dahil olur. Annenin gizlice istediği ve arzuladığı ensesti gerçekleştirir. Bu durumda, Sphinks ile Iokaste arasında (maskelenmiş bile olsa) derin bir uzlaşma olduğunu nasıl varsaymayız? Yenilmiş olduğu için Sphinks, Iokaste'ın zaferine ve onun ölümünden sonra da kızların erkeklerin yerine ikame olmasına imkân tanır.[23] Erkek tam da zafer elde ettiğini düşündüğü anda, kadınların arzu-

larına yanıt vermekten, annenin arzusuna yanıt vermekten başka bir şey yapamaz. Chrysippos (Pelops'un oğlu) doğaya aykırı aşkı icat etmişti: Hera, Thebai ve Laios'u bu suç yüzünden cezalandırır. Hera "tüm Olimpos tanrıçalarının en büyüğüdür. Kronos ve Rhea'nın kızı, Zeus'un kız kardeşidir."[24] Zeus'un kız kardeşi olması onun Zeus'la gösterişli düğünlerle evlenmesini ve *eşlerin koruyucusu* haline gelmesini engellemez. Antik Yunan'da hemen hemen her yerde Zeus ile Hera'nın evliliğini kutsayan törenler yapılırdı.

Dolayısıyla, Hera ensest ilişkilere girer ve eşler açısından da doğurganlığın ve heteroseksüel ilişkilerin sembolüdür. Kadınların elinden iktidarlarını alan homoseksüel ilişkilerden yalnızca ürkebilir. Sphinks'i göndererek, yalnızca Laïos'a yaptığı şeyin bedelini ödetmez, üstelik her şeyi bildiğine inanan, ama hiçbir şey bilmeyen[25] Oedipus'u gülünç durumuna düşürür, ensesti kurumsallaştırır ve kadınların toplumsal düzeni sapkınlaştırmasına imkân tanır. Hera, Sphinks ve Iokaste *birbirine bağlıdır*. Hep birlikte aynı söylemi dile getirirler: Seven kadın yalnızca ensest ilişkilere girebilir ve yutucu olabilir; erkeklere, doğanın bir çocuğundan başka bir şey olmadıklarını ve kadını mağlup etmeyi istediklerinde yalnızca faciaya sürükleneceklerini hatırlatır.

2) Olağanüstü güzellikteki, soğuk ve acımasız ünlü Çinli prenses Turandot,[26] kendisiyle evlenmeyi isteyen herkesi üç bilmeceli bir sınavdan geçirir. Eğer erkeklerden biri bilmeceleri çözerse, prensesle ev-

23. Moscovici'nin açıkça gösterdiği gibi, a.g.y.
24. P. Grimal, *Dictionnaire*, a.g.y.
25. Erkek olduğunu bilse bile, insan yasasının her zaman kadınların ikiyüzlülüğüne ve arzularına boyun eğdiğini bilmez.
26. Çin destanı C. Gozzi tarafından adapte edildi. F. Busoni ve G. Puccini, Gozzi'nin masalına dayanarak iki opera bestelediler. Yalnızca Puccini'nin baş yapıtı olmakla kalmayıp, aynı zamanda XX. yüzyıl operasının en temel eserlerinden biri olan bu operaya gönderme yapıyoruz.

lenecek ve Çin tahtına geçecektir. Eğer başarısız olursa, payına düşen ölüm olacaktır. Ensest ilişkilere giren kadınların tersine, Turandot bekârete önem veren (Mallarmé'nin Herodias'ı gibi), kanının bir başkasının kanıyla karışmasını istemeyen ve bilmecelerin zorluğuyla kendisini cahile karşı savunan bir kadındır. Saygı duymaktan başka bir şey yapamayacağımız ve ölüm pahasına dokunulmazlığını koruyan *dünyanın kutsal kutbunu* temsil eder.

Buzdan kadın, erkekleri tutuşturmayı ve onları ölüme sürüklemeyi sever. Asla bağışlamaz. Böylesi bir sınavı, "binlerce yıl önce anneannesi yabancı bir fatih tarafından kaçırıldığı ve sürgünde öldüğü" için düzenler. (Bu zora dayalı fethin anıştırılması bizi şaşırtmamalı: Turandot egzogami yüzünden kadınların her halükârda yabancı olduğunu, götürüldükleri ülkelerin dillerini ve göreneklerini tanımadıklarını ve kendilerini yalnızca sürgünde hissettiklerini çok iyi bilir. Bu kalıcı şiddet, fetih olgusunun şiddetiyle ancak ikiye katlanmıştır). 227

Turandot, sevgililerinin başlarını kestirerek monarşiyi tehlikeye atar; ülke mücadeleler ve savaşlar yüzünden karışır, altüst olur. Hiçbir barış mümkün değildir. İmparator olan babası çok yaşlıdır. Yalnızca yeni bir imparator barışı sağlayabilir. Demek ki, Turandot yasaya *kendi ülkesinde* bir yabancı gibi maruz kalmış olmalıdır. Bilmeceye dayalı gücü sayesinde sevgililerinden uzaklaşır ya da onlardan kurtulur. Turandot ile Sphinks arasında bir karşılaştırma yaparsak, her ikisinde de *bilginin ölümcül bir bilgi olduğunu* saptarız. (Eğer kadınlar bir şey biliyorsa, bildikleri şey yalnızca erkeği tehlikeye sokabilir.)[27]

Soğuk kadın, aynı zamanda ölümcül tutkuların aşırılığının merkezidir. Erkekleri tutuşturmaktan ve onların başlarını vurdurmaktan bıkıp usanmaz. Kendisiyle evlenmeye aday son kişi Calaf, üçüncü bilmeceye yanıt vermeden önce duraksadığında onunla alay eder: "Yabancı, ölüm gibi solgunlaşıyorsun, kaybettiğini biliyorsun, hadi çabuk söyle hangi buz yanabilir?" Calaf soruyu "Turandot" diye yanıtladığında çılgına dönecektir.

Eserin mutlu sonunu bir kenara bırakalım. Önemli olan şey, bilmece sahnesinde yer alır: Bu sahne, bu "soğuk kalpli kadının" erkeklerin başarısızlığından zevk aldığını, onları yalnızca öldüklerinde sevdiğini, bilmemeye tahammül edemediğini, onun Thanatos'un sözcüsü olduğunu ve hiçbir şekilde krallığın yazgısıyla ilgilenmediğini gösterir. Turandot'un bedenine bir yabancının sahip olmasındansa, krallık yok olsun!

27. Kuşkusuz bu nedenledir ki, tüm toplumlarda kadınlar hep bilinçli olarak cehalet içinde bırakılmış ya da kadınların sahip olduğu bilgiler değersizleştirilmiştir.

Sphinks ya da Turandot, *ensestin başlatıcısı ve egzogaminin düşmanı* olan bu iki kadın da erkeklere onların düzenini reddettiklerini ve Thebai'de vebayı ve Çin'de anarşiyi, barışın ve uyumun habercisi anlamını taşıyacak kendilerinin boyun eğmesine tercih ettiklerini söylerler.

3. *İnsan eti yiyen kadın âşıklar*

Kadın, ensest tutkusuyla yutucuya dönüşüyor ve erkeklerin hükümranlığını altüst etmek için ölümün sözcüsü olabiliyorsa da, yalnızca bunlarla yetinmez. Aynı zamanda, kadın aşkının nesnesi oral tatmin nesnesine dönüşebildiğinden, aşk ediminin gerçekleşmesi sırasında bi-
228 le yutucu olabilir.

Tüm halklarda saptanan dişli vajina fantazmı, erkekleri yiyen peygamberdevesi göreneklerinin yol açtığı büyülenme ve Penthesileia miti bu anlayışa denk düşer.

Novalis, "cinsel arzunun belki de bir insan eti isteğinden başka bir şey olmadığını" düşünmüştü. Cinsellikle meme emme arasındaki ilişki ortaya çıkarılalı çok oldu. Çocuk gebelik sırasında annesinin sırtından geçinir ve doğduktan sonra da besinini annesinden almaya devam eder. Küçük insandaki ilk zevk bölgesi ağız bölgesidir, sevilen nesneye hitaben söylenen "seni bir güzel yerim" türünden popüler deyişler farklı biçimler altında tüm toplumlarda bolca bulunur.

R. Gessain'in[28] ayrıntılı bir şekilde çözümlediği dişli vajina miti ve kliniği üzerinde fazla durmayacağız. Gessain'e göre bu mit, erkeklerin iki bölgeyi (oral ve vajinal bölgeleri) tersine çevirmeleri nedeniyle kadınların erkeklere yaşattığı korkuya tekabül eder: Gessain, bu tersine çevirmenin, göbek bağı türünde ilkel bir ilişkiyi sürdürme arzusuyla bağdaştırılan, yalnızca annenin uygulayabileceği iğdiş etme korkusundan kaynaklandığını düşünür. Böylesi bir durumda, kadın bedeninin tamamı yutucu ve paramparça edici bir ağıza dönüşme eğilimi gösterir. Bu Oedipus-öncesi temsillere, fantazmatik bir sözle (oral) cezbedilen grup oluşumlarında sıkça rastlanır.[29] Bu temsillerle, erkeğin yasası altında yaşarken herhangi bir bunalım ya da iç sıkıntısı anında hem mutlak erk, hem besleyici hem de kuşatıcı (yutucu) anne imgesine geri dönebildikleri ölçüde bütüncül toplumlarda karşılaşmak olağan bir şeydir. İnsanlar, bu temsilleri mitlerde kodlayarak hem endişe duydukları hem de hayalini kurdukları şeyle kendi aralarına *mesafe koyma*yı başarır: Doğumdan önceki mutluluk haline geri dönüş.

28. R. Gessain, "Vagina dentata", *La psychanalyse*, n° 3, 1957.

29. D. Anzieu, "La fantasmatique orale dans le groupe", *Le groupe et l'inconscient*'da, a.g.y.

Erkekleri yiyen dişi peygamberdevesinin[30] cinsel davranışının ilginçliği, cinsel ilişki sırasında "partneri"nin bedenini soğurmasından kaynaklanır. Kimi doğabilimcilerinin dikkat çekmiş olduğu gibi, dişi peygamberdevesinin cinsel birleşmeden önce erkeğin başını koparta-rak (beynin yasaklayıcı merkezlerinin yok edilmesiyle) daha mükemmel ve daha şiddetli bir cinsel birleşmeye ulaşması mümkündür.[31]

Bu böceğin edimlerinin, erkekte, doğa düzenine ait olduğu düşünülen dişille bağlantılı olan (oral fantazmatiğe bağlı olan) ve doğrudan kaygılar yaratma ve bu endişelere benzer bir rasyonellik getirme gücüne sahip olmasına dikkat çekmek gerekir. Dişi peygamberdevesi gibi kadın da doğanın parçasıysa, neden kadın da onun gibi davranmasın; neden kadın da erili ya onu kimi uzuvlarını kesip alarak (onun cinsel organını tamamen içinde alıkoyarak; ki bu da bizi, dişli vajinaya ve kamışlı anne imgesine gönderir) ya da onu parçalayarak ve onunla beslenerek kendi bedeninin içinde eritme arzusu duymasın? Üstelik, aşk herkes için iki bedenin bir bedende kaynaşması değil midir? Öteki bedeni yapısal olarak *soğurabilen* tek beden ise dişil beden değil midir? Muzaffer penisiyle birlikte erkek bedeni, girebilir, budayabilir, zorlayabilir, ama asla öteki bedeni kendi içinde eritemez. Erkek, sembolik iğdiş edilme töreninden geçtiği andan itibaren erkek haline gelse bile, her an *gerçek iğdiş edilme* kâbusu içinde yaşar. Oedipus evresinde baba iğdiş etmekle tehdit etse bile, bunun karşılığında özsel ve yapılaştıran bir şey sunar: Özdeşleşme kutbu. S. Leclaire'in dikkat çektiği gibi, baba hem "ret" hem de "referans"tır. Oysa, anne erkeğin erkeğe dönüşebilmesi için hiçbir şey sunmaz: Anne besler, okşar, korur. Dolayısıyla anne muhtemel bir kuşatmadır. Anne ancak, söylemi ve edimleriyle babaya beslediği aşkı ve insan yasasını tanıdığını dile getirirse yapılandırıcı bir rol oynayabilir. Yalnız, salt arzusuyla uyum içindeki anne, yalnızca her şeyin kendisinden geldiği ve kendisine döndüğü nokta olarak, *evrensel soğurucu* olarak yaşantılanabilir. Dolayısıyla, erkek asla gücünden emin değildir. Bu nedenle de, anne ve kadın tarafından iğdiş edilme ve parçalanma kaygısı, erkeğin de en büyük dileği bu olduğundan, onun içinde varlığını sürdürmeye devam eder.

Amazonların kraliçesi Penthesileia'nın öyküsü bunu kanıtlayan bir

30. R. Caillois, "La mante religieuse", *Le mythe et l'homme*'da, Les Essais, Gallimard, 1938.

31. Bataille *L'Histoire de l'œil*'de [*Gözün Hikâyesi*, *Annem*'in içinde, çev.: Yaşar Avunç, Ayrıntı Yay., 2004] kadın kahramana papaz cinsel organını vajinasına soktuğunda papazı boğdurtur; böylece kadın, onun cinsel organının daha fazla sertleşmesini ve bahtsız din adamının hareketlerinin hızlanmasıyla kendisine aşırı bir tatmin sağlamasını umut eder.

örnektir. Kleist'in muhteşem oyununda[32] annesinin "Pelide'i taçlandırdığını" kendisine önceden haber verdiği Penthesileia, mağlup ettiğine inandığı (aslında Akhilleus onun bu masala inanmasını sağlar) Akhilleus'a aşkını itiraf eder. "Aşk Tanrısı beni yaralamıştı. Ama, tek bir seçeneğin olduğunu hissetmiştim: Ya seni mağlup etmeliydim ya da ölmeliydim – bana, bu iki seçenekten en ılımlısı bağışlandı...". Hakikati (mücadelede, Akhilleus'un ayaklarına kapanmış olanın kendisi olduğunu) öğrendiğinde, buna tahammül edemeyecektir. Mücadele yeniden başladığında, Akhilleus onu mücadaleye kışkırtmak için bir haberci gönderir (çünkü Akhilleus âşıktır, bu nedenle de Penthesileia'nın kendi yasasına uygun olarak onu sevebilmesi için kendisini ona yakalatmak ister), Penthesileia köpekleriyle birlikte kendisini mücadeleye verir; Akhilleus'un çırpınan bedenine dişlerini geçiren, onu parçalayan köpeklerin arasında bir köpekten, "köpeklerin ortasında tepinen", "ağzından ve ellerinden" damla damla kanlar akan bir köpekten başka bir şey olmayacaktır. Ne yaptığının farkına vardığında, şu muhteşem tümceleri dile getirir: "İşte, görüyorsunuz! bu bir hataydı. Arzulamak... Parçalamak... ikisi birbirine uygun düşüyor, kim tutkuyla severse ilkini düşünür, ikincini yapar... Bu yanıp tutuşan ağız benim yerime konuştu, anlıyor musun, onun efendisi olamadım. Arkadaşlarının boyunlarına atılacak ve 'seni öyle çok, ah! öyle çok seviyorum ki, seni yiyeceğim' diyecek pek çok kadın vardır. Bu sözcüğü dile getirir getirmez, onu düşünür düşünmez bu çılgın kadınların midesi bulanır. Ben, sevgilim, böyle yapmadım. Boynuna asıldığımda, bunu verdiğim sözü, evet verdiğim sözü kelimesi kelimesine tutmak için yaptım. Görüyor musun, sanıldığı kadar deli değildim." Ölçüsüz, ama aynı zamanda narsise özgü aşk. Penthesileia yalnızca muzaffer biri olarak sevebilir. Akhilleus'un yasasını kabul edemez, çünkü onun yasasını kabul etmesi halkının, erkekleri yalnızca döllenmek için kullanan kadınlardan oluşan halkının yasasına ihanet etmek anlamına gelecektir. Penthesileia annesinin kehanetini gerçekleştirmek için Akhilleus'u eş olarak seçer (oysa, Amazonlar karşılaştıkları ilk erkeğe boyun eğdirmek zorundadır), bu açıdan grubunun kurallarını çiğnemesinin nedeni, annesinin kehanetini gerçekleştirmektir. İlk başarısızlığıyla onuru kırılan Penthesileia teke tek dövüşmeyi kabul eder. Bu andan itibaren, artık kendisini kaybeder, kendisini esrimelerine teslim ederek tüm âşıkların dileğini yerine getirir: Sevilenin tamamen ilhak edilmesi. Kendisinin de ifa-

32. Psikanalist Ch. David bu oyun hakkında çok güzel sayfalar kaleme aldı, bkz., *L'état amoureux*, Petite Bibliothèque Payot, 1971. Biz oyunun José Corti'den yayımlanan, J. Gracq'ın yazdığı Fransızca versiyonuna gönderme yapıyoruz.

de ettiği gibi "sanıldığı kadar da deli değildir", çünkü toptan aşkın yalnızca yıkıcı olabileceğini, erkeklerin ve kadınların yasasının birbirleriyle uyuşmadığını, bu yasalar arasında olası bir uzlaşmanın mümkün olmadığını kanıtlayacak şekilde kendi arzusunu (ve annesinin arzusunu) sonuna kadar izlemiştir. Çılgın aşk, istikrarlı herhangi bir toplumsal bağın kökeninde yer alamaz. Ch. David'in de yazdığı gibi: "Aşkın hakikati gündüze uygun değildir; bu, geceye ait olan bir gerçektir." Toplumsal bağ, yalnızca gündüzün parlaklığında varolabilir, tutkular ancak karanlık düştüğünde, akıl duraksadığında, kültür çözüldüğünde uyanır. Amazonlar kraliçesi Penthesileia aynı zamanda karanlığın ve kendisine tüm uzamlarda ve zamanlarda eşlik eden aşırılıkların kraliçesidir.

4. *Ölümsüz kadın kahraman: She (Ayesha)*

Penthesileia karanlığın kraliçesiyse, Ayesha da zamanın kraliçesidir. H. Ridder Haggard'ın* hayal gücünün ürünü olan bu kahraman, Freud'un dikkatini çekmişti. Kuşkusuz, bu kahraman Freud'un dikkatini bekâretle, ateşle, ölümlülükle ve tahakkümle özel bir ilişkiye sahip olduğu için çekmişti.

Öyküyü kısaca anımsayalım. Ayesha ya da "She" ("Dişil O"), Amahagger kraliçesi ("kadınların erkeklere kalıcı hiçbir bağla bağlı olmadığı" Afrikalı bir halk) iki bin yıl önce Kallikrates adında bir adamı sever ve kıskançlık yüzünden onu öldürür. Ayesha işlediği cinayetin kefaretini ödemek ve sevgilisinin olası dirilişini beklemek amacıyla yalnızca seçilen kişinin girişini bulabildiği bir yere çekilmiştir. Bekâretini bu erkek için saklamaktadır. Ve bir gün, Kallikrates'e tıpa tıp benzeyen Léo Vincey adlı bir kâşif çıkar gelir. Ustane adlı yerli bir genç kızla evlenmiştir. Ayesha kızı öldürür, ona çılgınca âşık olan Vincey'i büyüler. Vincey'e sırrını açıklar; "yaşam kaynağı" olan ateşten bir sütun sayesinde yeniden dirilmektedir. Vincey'i (yeni Kallikrates'i), onun da ölümsüzleşmesi ve ikisinin birlikte dünyayı yönetebilmeleri için kendisini izlemeye davet etmeden önce, bir kez daha ateşin içine dalmaya karar verir. Ama ne yazık ki ateş bu defa ona yeniden hayat vermek yerine, onu tamamen kurutur; kuruyup kıvrılmış tamamen iğrenç bir varlığa dönüşerek ölür. Bu tabloyu mükemmelleştirmek için "She"nin (vahşi ölümünden önce) "tanrısal varlıkların güzelliğine", "sapkın", "kör edici" bir güzelliğe sahip olan ("Güzellik, tıpkı hayranlık uyandıran, ama *yıkıcı* bir olgu olan şimşek gibidir") ve "ken-

* En ünlüsü *Kral Süleyman'ın Madenleri* (1885) olan serüven romanlarıyla ünlü İngiliz yazar (1856-1925). *She*, 1887'de yayımlandı.

dilerine bilgeliği öğretmek istediği" hahamlar tarafından Kudüs'te taşa tutularak öldürülen bir kadın olduğunu ekleyelim. Kendisinin tüm yasaların üstünde olduğunu düşünür. Bu kadın için arzusu, sevgilisine yeniden kavuştuğu şu anda dünyayı yönetmesi gereken en yüce yasadır.

Tek başına Ayesha mutlak erk kadınının tüm niteliklerine sahiptir: Güzeldir, âşıktır, kıskançtır, hahamlardan daha bilgindir, düşmanlarını asla bağışlamayan[33] katildir, tüm yasaların üstünde konumlanan, mutlak itaat talep eden ve olası en yabancılaştırıcı tutkuya yol açan zamanın ve ateşin efendisidir.[34]

Hiçbir zayıf noktası yoktur ve onu alt etmek için "mucize" gerekir. Onu hayatta tutan aşk tutkusudur. Ama, Phaidra için olduğu gibi, onun için de tutku nesnesi yalnızca onun iradesine ve bakışına bağlı olarak varolabilir. Herhangi başka bir nesne bu nesnenin yerine geçebilirdi. Tercihini yapmıştır ve tercihi değiştirilemez. *Onu ölümsüz kılan*, dik başlılığı ve "*değişime uğramayan*" *arzusu*dur. Tek bir düşünceyle coştuğu için değişmediğinden, zamanın onun üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Zaman yalnızca değişen varlıkları etkileyebilir. Kendisinin dışında yaşayanlara karşı hiçbir şey yapamaz. Mucizeyi daha iyi kavrarız: "She" en sonunda yeniden insan olmaya, bekâretini sevgilisine vermeye, yaşama katılmaya, uzun bir yolculuğa çıkmaya, gündelik anlamda sevmeye karar verir. Geçen zamanı reddetmez artık. Zaman böylece avantajlarına yeniden sahip olur ve onu alt eder.

Bir bakire gerçekten yaşamaz, dolayısıyla ölmez de. Seven bir kadın ya ötekini ya da kendisini mahvedebilir ancak. Bakire, kanında eksik olan sıcaklığı ateş sağladığından, ateşle kendisini sürekli kılabilir; sevdiğinde ise kanı zaten kaynadığından, ateş kanını onu içten içe tüketecek olan bir sıcaklık derecesine ulaştırır. Katil olarak ötekilerinin kanıyla yeniden dirilir,[35] sevdiğindeyse sıradan bir ölümlüye dönüşür.

Değişmeden kalan, bakire, katledici kadın, ateşin dostu olabilir ve zamanın içinde yer almaz. Üstelik, bir de bilge olduğu için, zamana meydan okuyan ve insan toplumlarını kuran değişmez yasanın sembolü olur. Ama, tamamen zorbalıkla yönettiği toplum kendisine mutlak anlamda kul köle olan alt konumdaki bir erkekler toplumudur. Dolayı-

33. Alain Chartier ve ondan birkaç yüzyıl sonra John Keats "acımasız güzel kadın" diyecektir.

34. Vincey, karısı Ustane'nin ölümünün ardından sızlanır: "Hem de ölü bedeninin önünde, beş dakika sonra onun katilini öptüm... Bu cadıya karşı koyamam. Yarın da aynı şeyi yapacağımı, beni gücünün etkisi altına aldığını biliyorum. Onu pusula iğnesinin mıknatısı izlediği gibi izlemek, evet izlemek zorundayım".

35. Bedenini her gün civardaki genç kızların kanında yıkayarak diriltmeyi düşünen Macar prensesi Erzbeth Bàthory gibi tarihteki bir örneği unutmayalım.

sıyla, kadın bir yasalar ve karşılıklılık toplumunun kurulmasına yardım edemez; yapabileceği tek şey, zorbaca arzusunu dile getirmek ve ona saygı duyulmasını sağlamaktır.

Bu karmaşık karakterde Eros ölümün yüzüne bürünür: Kallikrates'in; Ustane'nin, yani kendi düşmanlarının ölümü kuşkusuz, ama özellikle de She'nin kendisinin ölümü. Çünkü, bu ölümsüz karakter bizzat ölümün yaşama dahil edilmesinin imgesidir. Bekâreti, ateşle yaptığı anlaşma (ateş nasıl olur da zaten ölmüş olanı yakar?);[36] (insanlar tarafından yapıldıklarından) yasaların üstünde yer alma imkânı bu anlama gelir. Kadın, yalnızca ölümün büründüğü yüzlerden biridir ve erkeği peşinden ölüme sürüklemeye çalışır. Afrodit'e dönüşen Atropos'tur. Kadın, her zaman için Moira'dır. Bu büyüleyici kitabın bize söylediği ve tekrar ettiği de budur.[37]

5. *Öldürücü soğuk*: Mallarmé'nin *Herodias*'ı

Turandot kendisiyle evlenmek isteyenlerin kanıyla ısınmaya gereksinim duyan buzdan bir kadındı. Aslanların saygı duyduğu Herodias ise bir insan varlıkla ilişkiye girmeden yaşamayı arzular ve buzdan gecenin kızı,

> Bakire olmanın korkunçluğunu seviyorum
> ve buzların ve acımasız karın uykusuz gecesi
> senin işe yaramayan teninde
> solgun parlaklığının parıltılı soğuğunu,
> can çekişen seni, iffetiyle yanan seni,
> hissetmek için
> iğfal edilmemiş bir sürüngen gibi
> çekilip gece yatağıma,
> saçlarımın bana yaşattığı
> dehşet içinde yaşamak istiyorum!

varlığının "çaresiz gizeminde" kendi içine kapanmış bir kız olmayı ister. "Evet. kendim için, hiç kimsenin el değmediği kendim için çiçekleniyorum!"

Kendi içine böylesine kapanmanın nedeni ne olabilir? Dadıyla diyalog bize bunun nedenlerini gösterir.

1) Herodias eskiden sütüyle beslendiği ve onu insanların dünyası-

36. Ateşle ilişkinin öncekinden farklı bir açıklaması, ama bize göre bu, ilk açıklamayı tamamlar.

37. Kitap "Altın çağ"ın (1930-1940) çizgi romanlarında, özellikle de Lyman Young'ın, Lalua, Loana, Lorono... gibi birbirlerinden hem daha güzel hem de daha acımasız olan çok sayıda ölümsüz kraliçeyi konu alan ünlü *Tim Tyler's Luck* serisinde yaşatılmaya devam etti.

na sokmuş olan dadının elini iki defa iter ("Hani bana dokunmayacaktın").[38]

Eğer dadı ona dokunursa, *kutsal* niteliğini yitirir ve uzaklaşmaya çalıştığı tutkuların dünyasına dahil olur. Yalnız kalma girişimiyle bir yandan onun üzerindeki *nüfuzu*nu (ona el sürmek isteyen) sürdürmek isteyen, öte yandan onu *bir erkeğe* vermek isteyen annenin bariz sembolü olan dadıdan kurtulmaya çalışır. Herodias hem anneyi hem de erkeği, tüm kadınlar üzerinde iktidar kuran iki varlığı reddeder. Bunun yanı sıra, dokunulmazma saplantısında, ona cinsel tacizde bulunması yönünde dadıya hitaben dolaylı ve bilinçsiz bir *çağrı* dile gelir. Tüm bedenimiz ve varlığımızla kendimizi teslim edebileceğimiz işkenceci anne, aynı zamanda her varlığın özlemini taşıdığı yitik cennettir. Herodias, dadısından taştan kalbini bağışlamasını isteyecektir. Ama bu davetin onu insanın hükümranlığına dahil edecek gerçek bir edime dönüşmemesini sağlayacaktır.

2) Kadına dönüşmeyi kabul ettiğinde olacak şeyleri önceden sezer ("bilinmedik bir şeyi bekliyorum"). Kayınbiraderi Herodes ile evlenmek için ilk kocasını öldürecek, kızı Salomé'yi, Herodes'ten Vaftizci Yahya'nın başını kesmesini istemeye yöneltecektir. Mallarmé'nin, Vaftizci Yahya ilahisini dadılı sahnenin hemen ardına koyması rastlantı değildir. Bakireliği terk etmek, tutkuların yanıp tutuştuğu, yalnızca ölümün muzaffer olduğu dünyaya dahil olmak anlamına gelir. Herodias, bakirelik arzusunun şiddetinin gerisinde başka bir şiddetin yattığının farkındadır: Yalnızca maruz kalınan ölümde ya da neden olunan ölümde son bulan erotik kaynama ve aşırılık.[39]

---

38. İsa'nın Meccelli Meryem'e hitaben "Noli me tangere" ["kendi iyiliğin için bana dokunma" -ç.n.] deyişini düşünmeden edemeyiz.

39. Mallarmé'nin şiirlerinin ayrıntılı analizi, onun, *Hérodiade*'ın hemen ardına *L'après-midi d'un faune*'u koyduğunu gözler önüne serer. Şairin titizliği, "gelecekte eski yapıtları yorumlayacak olanlara duyduğu saygı" bilindiğinde, böylesi bir sıralama yalnızca anlamlı olabilir. Bakirelikten sonra gelen, hayvanların [faunes: ormanda yaşayan, üst tarafı insan, alt tarafı hayvan olan mitolojik hayvan; mitolojide kır tanrısı olarak anılır -ç.n.] hükümranlığıdır. Soğuktan, tutkudan, karşı koymalarına rağmen kaçırılıp, cinsel ilişkiye zorlanan bakirelerin kızgınlığından sonra başlayan erkeklerin mutluluğudur. Kadınların hepsi avlanacak ve birbirlerinin yerine geçebilecek avlardan başka bir şey değildir. Erkeklere boyun eğmeyi kabul etmek bir kadın için, hem onların yasasını hem de onların fantezilerini, kaçamaklarını ve ihanetlerini kabul etmek anlamına gelir. Yarı insan, yarı hayvan kır tanrısına kulak verelim:

Yazık! alnımdaki boynuzlara asılmış saçlarıyla
beni başkalarının mutluluğuna sürükleyecek,
Biliyorsun, korlaşmış ve şimdiden olgunlaşmış tutkum
nar misali çatlayıp, arıların vızıltısı misali yayılır;
ve onu tutuşturacak olana tutkun kanımız
bütün kovanda arzunun ebediliği için akar.

6. *Ölümcül tutku: Salomé*

O. Wilde'ın Aubrey Beardsley'in[40] yaptığı resimlerle yayımlanan (Fransızca yazılmış) piyesi, büyük bir dramatik güce sahip bir orkestranın ve seslerin insandışı kullanımının olduğundan daha da göz kamaştırıcı hale getirdiği cinsel şiddeti, tüm çağdaşlarını allak bullak eden R. Strauss'un operasının doğmasına imkân tanıdı.

Öyküyü herkes bilir. Vaftizci Yahya (Jokanaan) Herodes tarafından tutsak alınır. Herodes Jokanaan'dan nefret etmesine rağmen ondan korkmakta ve onu Tanrının esinlediğini düşünmektedir. Jokanaan sapkın, katil ve ensest ilişkilere giren Herodias'ı kınar. Salomé Jokanaan'ın kendisine yönelik sövgülerini dinlerken, ona karşı sapkıça bir arzu duymaya başlar, bedenine, saçlarına ve ağzına dokunmayı arzuladığını ona söyler. Peygamber onu geri çevirir ve lanetler. Aziz Yahya'dan nefret eden (ve korkan) Herodias, Salomé'yi (onu beğenen) Herodes'in önünde dans ederek ("yedi tül dansı") ve gözleri önünde tamamen soyunarak onu baştan çıkarmaya ve ödül olarak da ondan Jokanaan'ın başını istemeye ikna eder. Herodes onu bu tasarısından vazgeçirmeyi dener ve ona sunabileceği her şeyi sunar. Ama, hiçbiri onu kararından vazgeçirmez. Ölü Jokanaan'ın kesik başı gümüş bir tepsi üstünde Salomé'ye sunulur. Kendinden geçen Salomé azizin kana bulanmış dudaklarını çılgınca öpmeye koyulur. Bunun karşısında Herodes bile allak bullak olur. Salomé'nin öldürülmesini buyurur.

Opera, Mallarmé'nin önsezisini doğrular. Herodias erkeği kabul ettiği andan itibaren çılgına döner, (tutsak kocasını on iki yıl boyunca bir sarnıca kapattıktan sonra) katil haline gelir, ensest ilişkilere girer ve "suça teşvik eden" kişiye dönüşür. Kendisinden, Herodes'ten, ona bile isteye peşkeş çektiği kızından midesi bulanan, Aziz Yahya'dan korkan Herodias her geçen gün biraz daha fazla suça gömülmekten başka bir şey yapamaz. Annesinin kanıyla bozulan, sapkın itkilerini tatmin edemeyen saraydaki zevklere ilgi duymayan Salomé ise, azizin varlığı yüzünden şaşkına döner. Bir azizi kınamak için cinsel ilişkinin, Tanrının yasasından daha üstün olduğunu kanıtlamaktan daha güçlü bir başka zevk var mıdır?[41] Bu mümkün olmadığındaysa, aziz en azından öldü-

40. Bu İngiliz desinatör, çağının son dönemlerindeki havaya kendini kaptırarak penisli dişi vampirler (erotik resimlerinde kadınlar zıbık takarlar ve cinsel eylemi erkekler gibi gerçekleştirirler), upuzun kıvrık tırnaklı kadınlar, tüm erkekleri parçalamaya hazır gagalı ve pençeli, aynı zamanda göz kamaştırıcı giysiler içinde kadınlar çizmiştir; bunlar öylesine büyüleyici bir etki yaratırlar ki, erkekler kaçamaz ve doğrudan saldırılarına maruz kalır.

41. Benzer şekilde, Sade'ın erkek kahramanları da cüce kadınlara tecavüz etmekten ve bedenleriyle çılgına döndürmekten büyük bir tatmin alırlar. Böylece Tanrının yasasının yerine kendi yasalarını koyarak Tanrıdan daha büyük hale gelirler.

rüldükten sonra zevk aracı işlevi görür. Genellikle parçalama ve kısmi nesnenin hayran olunan fetiş-nesne haline getirilmesi ve ötekinin varlığının[42] yadsınması anlamına gelen sapkınlık Salomé'de kendisini tüm çıplaklığıyla dışavurur. Salomé'de kadınların yasası (erkeklerin tanımladığı haliyle yasa) kendisini ifade eder: Kadınlar (ya zorlandıklarından ya da bedenlerinin ateşli arzularını dizginleyemediklerinden) evlilik bağları kurmaya zorlandıklarında, eğer durumu tersine çevirmeyi başaramazlarsa –yani birleşmeyi *enseste*, aşkı *sefahate*, şefkati *katletme* iradesine, ötekini *kısmi nesneye*, azizliği *erotik aşırılığa*, kocayı *kuklaya*, sağlam bir krallığı *çökmüş* bir krallığa dönüştürmeyi başaramazlarsa–, tamamen yabancılaşmaktan başka yapacakları bir şey yok-

tur. Facialar onları yaşatır, onların varlıklarına uygun düşen tek unsur fırtınadır.

7. Yoldan sapmış kadın: La Traviata.

En sonuncu dayanılmaz kadın figürü, Violetta'dır (Marguerite). Onunla birlikte mitlerin göz kamaştırıcılığını terk eder, XIX. yüzyıl burjuvazisinin sıradan ve boğucu dünyasına gireriz. Violetta görmüş geçirmiş ve sevgilisi Alfredo'nun aşkını kabul edecek olursa hem kendi kariyerini, hem de Violetta'dan oğluyla ilişkisini kesmesi için ona yalvarmaya gelen babanın işaret ettiği gibi, ("Pura siccome un angelo")[43] kız kardeşinin de saygınlığını tehlikeye atma riskiyle karşı karşıya kalan bir kadındır. Baba, burjuva değerlerinin, Violetta'nın davranış biçimiyle ihlal ettiği çalışma, aile ve saygınlığın örnek bir toplamıdır. Gelgelelim Violetta tüm bunlara en sonunda ikna olacak, sevgilisini terk edecek ve ölecektir.

Violetta, erkekler dünyasının mahvetmeye çalıştığı bir kadındır. Yalnızca erkekleri birbirlerine karşı kışkırtarak, onları mahvederek, onlara eşlerini ve çocuklarını terk ettirerek varolabilir. Violetta XIX. yüzyılın ve XX. yüzyıl başının tüm âşık kadınları[44] gibi saygınlığın, geleneğin, sanayi toplumunun yok edicisidir (ona göre erkeklerin iş masasında değil, kumar masasında oturmaları gerekir). Toplumsal yasalara boyun eğmeyi kabul ettiğinde, yeryüzünde yapacağı başka hiçbir şey kalmaz.

Uğradığı bozgunla, erkeklerin tahakkümü altındaki bu dünyada (sanayi toplumu kadınları dışlayarak toplumsal bedenin bir erkekler

42. Ayrıca Wilde ve Strauss, Aziz Yahya olarak Yahya'nın değil, "bedeninin, saçlarının ve ağzının" arzulanması üzerinde ısrar ederler.
43. Bir melek kadar saf.
44. Bunların başında Hortense Schneider, Güzel Otero, Sarah Bernhardt, Cléo de Mérode ve Liane de Pougy gelir.

topluluğu olarak kurulmasını en aşırı düzeyine ulaştırmıştır) kadınların yazgısının ne olduğunu ve ne olması gerektiğini dile getirir. Violetta, bir bir sıraladığımız göz kamaştırıcı kadın kahramanların portrelerinin yer aldığı galeride kendisine bir yer bulamaz: İnsandır, yasaların üstünde yer almaz, yasaları ihlal etse bile, onları kabul eder. Şeytaniliğinden şüphelenilmediğinde, elinden mağlup edilmekten başka bir şey gelmez. Muzaffer olan (ya da olduğuna inanacak olansa) Alfredo'nun dünyadan habersiz bir kız olan, uygun bir evlilik ve bir sürü çocuk yapmaktan başka bir şeyi düşünmeyen, yani boyun eğmeyi ve XIX. yüzyılda yaygın olarak ifade edildiği gibi "sorumluluklarının bilincinde" kadın imgesine yerleşmeyi kabul eden kız kardeşi olacaktır.

Bununla birlikte, Violetta, kendisinin yalnızca "yitirmiş kadın" (Traviata) olmayı üstlendiği sürece kendisi olarak varolabildiğini anlamamızı sağlar. Kadın yalnızca erkek için bulunmuş bir kadın olabilir.

Keyfi bir biçimde seçtiğimiz örneklere başka örnekler vererek bize karşı çıkılması elbette mümkündür. Şefkatli, seven, kendilerini bedenleri ve ruhlarıyla inanç ve sadakat sözü verdikleri kişilere adayan kadın kahramanların da uzun bir listesi yapılabilir. Bunun için, Wagner'in *Der fliegende Holländer*'indeki ["Uçan Hollandalı"] Senta'yı, Grieg'in *Peer Gynt*'indeki Solveig'i, Purcell'in Didon'unu, Yseult'u[45] ya da Euripides'in *Troyalı Kadınlar*'ındaki Ulysses'e hizmetçi olarak verilen Hekabe gibi köle muamelesi gören ("Başlayan acımasız bir seyahat ve benim kölelik günlerim") ya da (üstüne üstlük oğlunun da katledilmesine şahit olan) Andromaque gibi kocalarını mağlup edenlerle evlenmeye zorlanan kadınları düşünmek yeter. Kadınların hepsi kültürel imgelemde yalnızca şeytani, katil, cadı ya da sapkın varlıklar olarak yer almaz.

Romantik operada sıkça "kadınların uğradığı bozgun"[46] yankılanır. Ama, kadınlar ister şefkatli ya da acımasız, ister seven ya da kızgınlıkla veya taşkınlıkla kendinden geçen azgınlar olsunlar, asla bütünüyle kültürel düzene ait olamazlar, kültürel düzenin oluşumunu tehdit ederler ya da kültürel düzene tamamen boyun eğdirilmemişlerse eğer bu düzenin inşasına hiçbir şekilde katılmazlar. Üstelik, iki ilke arasında bir mücade-

45. Yseult ikiyüzlülükle dolu bir kadındır. Masalda, sadık hizmetçisi Brangaene'i "Tristan deliliği" için kurban etmeye hemen hazır bir halde, Fas kralına ince bir sanatla örülmüş yüzsüzce hazırlanmış bir yalan anlatır, Wagner'in operasında Tristan'a barış simgesi olarak hizmetçinin hazırladığına inandığı, içine öldürücü ilaç katılmış bir kadeh uzatır.

46. Catherine Clément'ın ileri sürdüğü tez sistematik niteliği nedeniyle zayıflasa bile.

le söz konusu olduğu için bozgundan söz edebiliriz: *Toplumsal düzen* ilkesiyle *cinsel düzen* (*ya da düzensizlik*) ilkesi arasındaki mücadele.

Demek ki, (kadının kendisi ve bedeni üzerine odaklanacağı) erken gelişmiş bir cinsellik ya da yutucu arkaik anne söz konusu olmadığında bile, hatta tam tersine erkeklerle normal cinsel ilişkilere girmek zorunda kalan eşler ve âşıklar söz konusu olduğunda bile, kadın tehlikeli[47] ve ağzına kilit vurulması gereken varlık olarak görülür.

Kadınlara yönelik böylesi bir kızgınlığın ve onları böylesine güçlü bir şekilde doğanın yanında konumlandırma isteğinin nedeni ne olabilir? Hipotezimiz, erkeksilikten erkekliğe geçildiği,[48] erkeğin bir kültür varlığına dönüştüğü (zamandaki yeri tespit edilemeyen) bir andan itibaren, erkek, tutkusuz bir toplum, sanayi toplumunu ve dayanışmacı bir işleyişi kurabilmek için *kadınları doğa tarafında konumlandırmaktan* başka bir şey yapamaz. Kent ve demokrasi anlayışımızı borçlu olduğumuz Yunanlıların, aynı zamanda, *doğaya aykırı aşkı*, erkekler arasındaki, kendilerini erkekler topluluğuna hazırlayan duygusallığı keşfetmiş olmaları kesinlikle nedensiz değildir. *Farklılığın* ayrıcalıklı temsilcisi olarak kadın, erkeği tehlikeye atar:

1) Erkekler onlara sahip olmak için birbirleriyle rekabet edebilir ve asla huzur içinde yaşayamazlar.

2) Erkekler kadınlar tarafından sürekli meydan okumaya itilirler. Erkekler kendilerini erkek olarak oluşturanın, kadınların sözü ve sevgileri olduğunu bilirler. Dolayısıyla *erillikleri kadınların insafına kalmıştır* ve bu durum katlanılması güç bir durumdur.

3) Kadınlar cinselliğe karşı duydukları ilgiden dolayı ve dolaysız tatmin yüzünden, neredeyse her türlü toplumsal projenin koşulunu oluşturan *çalışmayı* ve *zamanı* umursamaz. Brisset, "cinsel ilişki ilk aşırılıktı," demişti.

4) Kadınlar, anne oldukları için çocuklarıyla ayrıcalıklı bir ilişkiye sahiptir ve dolayısıyla çocuklarına karşı neredeyse tamamen *enseste dayalı* bir tutum geliştirirler. Kadınlar her an enseste hazırdır.

5) Eğer kadınlar bir toplum kurmuş olsalardı, bu toplum erkeklerden korktukları için, olsa olsa erkeklere *karşı* bir toplum olurdu. Buna, Amazonlar efsanesi (ya da Amahaggerlerden, "She"den türeyen efsane) tanıklık eder. Buna, yakın tarihli Valérie Solonas'tan (ve onun S.C.U.M[49]

47. Uysal bir hizmetçi gibi davrandığında erkeğe değer katan bir şey olarak görülmedikçe tabii.

48. Moscovici'nin ikna edici bir şekilde gösterdiği gibi, a.g.y.

49. S.C.U.M. (*Society for Cutting Up Men* ["Erkek Doğrama Cemiyeti"- ç.n.]): Tam bir programdır. Bu konuda bkz., M. Enriquez'in *Topique*, n° 13, 1973'te yayımlanan çalışması.

manifestosundan) esinlenen kimi feminist hareketler de tanıklık eder.

6) Freud'un belirttiği gibi eğer toplumsal, öncelikle olumlandığı anda yadsınan bir *başkalık*, asla sonuna kadar deneyimlenemeyen bir *karşılıklılık* (çünkü karşılıklılık, kurulmuş olacak bağların sürekli sorgulanması anlamına gelecektir) dünyasıysa, kadınlar mutlak farklılıkları hem olumlanıp hem de yadsınamadığından toplumsal bağın dışında yer alırlar. Cinsiyetlerin farklılığının tanınması hakikatin keşfinin ilk aşamasını oluşturur. Bu hakikatte her erkeğin karşı karşıya gelmek zorunda olduğu bir *yerinden oynatılamazlık* sembolleşir, hakikat aldatıcı görünüşleri ele verir, kralın çıplak olduğunu söyler, hiyerarşileri altüst eder. Bu açıdan kadın, bizzat varlığıyla *bir skandal* oluşturur.

7) Bir "kopyalar" dünyasının yaratılmasını engeller. Erkek (Girard'ın betimlediği öykünmeci şiddete yol açabilecek olan) böylesi bir farklılaşmamışlık dünyasının geriye dönmesine karşı mücadele ediyor olsa bile, yine de bu dünyanın geri dönmesinin cazibesine kapılabilir, çünkü bu geri dönüşte (M. Tournier'nin ifadesiyle)[50] erkek, "benzeri erkek kardeşlerle" eşanlı olarak hem kendisinden hem de ötekinden tatmin alacağı, kendisine uzatılan bu aynada bizzat ötekinin ona kendi tamamlanmışlığını yansıttığı ve onu zayıf noktaları hakkında sorgulamadığı bir dünya bulmayı umut edebilir.

Sosyologların, etnologların ve psikanalistlerin sağladığı farklı veriler bizim tezimizi destekleyici yöndedir:

Balandier'nin işaret ettiği gibi, "kadın, erkek için, tamamlayıcı bir partner olmaktan daha ziyade 'öteki'dir. Kadın, bizzat *başkalık* konumu nedeniyle tehlikeli ve karşıt bir unsur olarak betimlenir... Kadın genellikle karşı-toplumla, saldırgan büyü girişimleriyle ve büyücülükle, kurulmuş toplumsal düzeni ve toplumu tahrip eden değişim güçleriyle özdeşleştirilir."[51] Havva'nın yılanla diyaloğunu yorumlayan bir haham, "kadın, hayvan dilini tanıyor ve biliyordu,"[52] der. "Doğanın gerisinde gizlenen, annedir. Vampircilik, edilgenleştirilmeyi reddetmenin büründüğü en üst biçimden başka bir şey değildir. Annenin bu reddedilmesinin, anneyle ilişkinin ölümcül yanına bağlı olarak ortaya çıktığı söy-

50. Bkz., bu yazarın, benzer erkek kardeşler dünyasının, karşıtlıklar ve bunalımlarla yüklü "benzer olmayanlarla" dolu dünyayla karşılaştırıldığında erkek kardeşlerin kendi aralarında yaşadığı bir dünya, ikizliğe dayalı bir mutluluk dünyası olarak göründüğü *Les météores* [*Meteorlar*, çev.: Yaşar Avunç, Ayrıntı Yay., 2001] ve *Le vent Paraclet* [*Kutsal Ruh*, çev.: Yaşar Avunç, Ayrıntı Yay., 2003] başlıklı yapıtı.
51. A.g.y., s. 34.
52. S. Moscovici, a.g.y., s. 267.

lenmişti. Ama, söz konusu olan yalnızca bu değildir. Çünkü bu reddetme aynı zamanda bu ilişkinin cennetsi boyutu yüzünden de ortaya çıkmıştır. Asla terk etme arzusunu duymadığımız ve asla içinden çıkamayacağımız bir cennet. Ve burada karşımıza çıkan, Yas sorunudur."[53]

C. UĞURSUZUN UĞURLUYA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Bu tehlikeli yarıyla ne yapmalı? Uğursuzu uğurluya nasıl dönüştürmeli?

Sırrını yalnızca erkeklerin bildiği ve bizce üç tane olan şu *dönü-*
240 *şüm*ler gerçekleştirilerek:

– Kadının enseste dayalı niteliğinin (ve cinsel şiddetinin) uygarlığa karşı oluşturduğu tehlike, egzogamik sistemle *toplumsalın temeli*ne ve erkekler arasındaki cinsel bağa dönüştürülür.

– Kadının aşk kapasiteleri (cinsel itkisinin gücü), ölümcül şiddeti (her kadın potansiyel bir Moira olduğundan), *işgücü*ne dönüştürülür.

– Kadının erkekler üzerinde, onları dünyaya getirdiği, beslediği, ebediyen çocuk konumunda tutabildiği ve onlar için her zaman yitik cenneti temsil ettiği için kurduğu tahakküm, *ekonomik ve politik boyun eğmeye* dönüştürülür.

Bu farklı noktaları ayrıntılarıyla yeniden ele alalım:

I. *Toplumsal temel*: Lévi-Strauss'un yapıtı bu alanda yeterince tanınmış ve ikna edici olduğundan bu nokta üzerinde fazla durmayacağız. Bununla birlikte şu açıklamanın yanlış olduğunu ileri süreceğiz: "Sembolik düşüncenin ortaya çıkması, sözlerin olduğu gibi kadınların da değiş tokuş edilen şeyler olmasını gerekli kılmış olmalıdır."[54] Bize göre, erkekler, öncelikle tutsaklaştırılmaktan, çocuksulaştırılmaktan ve dişil kucakta soğurulmaktan kurtulmak için, (Freud'un düşüncesine sadık kalan Devereux'nün sezgisini takip ederek) ittifak, dayanışma ve hatta diğer erkeklere karşı şefkat bağlarını kadınlar aracılığıyla oluşturabilmek için kadınları değiş tokuş ederler. Kadınlarını kendilerine saklamış olsalardı, birbirleriyle sürekli rekabete girmek zorunda kalacaklar (*Totem ve Tabu*'nun verdiği ders budur), öteki erkekler hep mücadele edilmesi gereken hasımlar ve yabancılar olarak kalacaktı. Düşmanları müttefike dönüştürmenin yolu, onlara tam da (soğurucu eğilimleri ve yol açtığı herkesin herkese karşı savaşı yüzünden) *ölümcül tehlike*yi temsil eden varlığı sunmak değilse nedir? Böylece tehli-

53. A. Green, "La sexualisation et son économie", *R.F.P.*, n° 5-6, 1975.
54. Cl. Lévi-Strauss, a.g.y., s. 616.

ke uzaklaştırılır, daha da iyisi böylece *dostlar* edinilmiş olur. Şunu söyleyen Doğu Afrikalı Kavirondolar bunu iyi bilmektedir: "Dostlarımızla değil, düşmanlarımızla evleniriz."[55] Dostlara dönüştürülen bu düşmanlar, erkekler arasındaki (yasak amaçlı) cinsel bağları güçlendirir. Herkes diğer erkeklerle birlikte zevk alabilir, onlarla ticaret ilişkilerine girebilir, çekişebilir, "gitgide daha da büyüyen birlikler" kurabilir, farklı ve *benzer olmayan* uzaklaştırıldığından benzerlerle karşılıklılık ilişkilerine girebilir. Kadınlar sözler gibi değildir: Onlar sözlerin değiş tokuş edilmesinin vesilesidir. Kimi açılardan kadınlar, *erkeklerin dilinin kökeni*ni oluşturan varlıklar olarak görülebilir.

Gerçekten de, kadınlar bizzat tuhaflığı nedeniyle büyüleyen ve korku salan farkı temsil ettikleri; bir yandan yutuculuğundan sakınabilmek için kendisine karşı korunulması, öte yandan sağladığı yararlardan faydalanılması gereken aşkın gücünü simgeledikleri; ölümün habercileri, lütufkâr ve ürkütücü oldukları ölçüde, tek bir kelime sarf etmeden erkeğin durumunun ve sonluluğunun bilinçdışına seslendikleri için birbirinden çok farklı ve olası birçok düşleme yol açmaktan başka bir şey yapamaz. Bu yüzden kadın, insani uğraşların, toplumsal yaşamın mümkün olabilmesi ve anlam kazanabilmesi için etrafında örgütlenmek zorunda olduğu toplumsal olmayan nesnedir. Kadınlar olmasaydı, erkeklerin de birbirine söylecek hiçbir şeyi kalmazdı. Kadının sorgulamaya neden olan ve (yalnızca bir av olarak değil) tehlikeli de bir varlık olarak görüldüğü andan itibaren, erkek kadının bunaltıcı varlığının farkına varmak ve onu uzaklaştırmak ve bunun için de diğer erkeklerle konuşmak için şaşırtıcı çözümler icat etmek zorunda kalmış olmalıdır. Bunu yaparken erkek, akrabalık bağlarını icat etti (ilkel akrabalık yapılarının olağanüstü bir şekilde karmaşık olduğunu biliyoruz) ve diğer erkekleri *sevebildi.* 241 F16

Burada, erkeğin farklılaşmamış olan ve benzer ile kurduğu karşıt anlamlı bileşenlerden oluşmuş ilişkilerin ortaya çıktığını görüyoruz. Erkek farklılaşmamış olandan (ölümcül bir dünya yaratmak için değil), farklılaşmamışı (tanımaya ve daha az endişe verici başkalığa ilişkin zorunlulukları içeren bir dünyada yaşamak için) *ubris*'i*, kendisini korkutan varlığın uzaklaştırılması güvencesini elde ederek yeniden yaratmanın yollarını aramak için uzaklaşır.

II. *İşgücü*: En temel insan ilişkileri (döllenmeye ve toplumsal yeniden üretime imkân sağlayan) cinsel ilişkiler, ölümle ilişkiler, (minimum düzeyde hayatta kalmayı sürdürebilmek için varolan tek yöntem

55. Aktaran, G. Balandier, a.g.y., s. 313.

* Doğurganlık, meme. (ç.n.)

olan) çalışmayla ilişkiler olduğuna göre, toplum *kadınlara karşı, ama kadınlar aracılığıyla*[56] kurulduğuna göre, sevginin şiddetini temsil eden ve ölümün sembolü ve olası aracı olan bir varlık, kaçınılmaz olarak çalışan bir varlığa dönüşmek zorundadır. Böylece hem yaşam itkileri hem de saldırgan itkileri herkesin yararına, daha doğru bir deyişle erkekler topluluğunun yararına olacak bir şekilde yönlendirilebilir.

Kadının çalışmasını konu alan araştırmaların hepsinden tüm toplumlarda mevcut olan bir fenomenler dizisi ortaya çıkar; kadın, erkeğe düşenden çok daha yoğun bir iş yükünü üstlenir, özellikle yapılması zor, tekrara dayalı, hiçbir saygınlığı olmayan işleri yapar, hatta yeni sömürü biçimlerinin deneyimlendiği ayrıcalıklı bir alan olarak bile görülebilir.

İddiamızı ispatlamak için bu sorunlarla ilgili birkaç çalışmadan bahsetmek yeterli olacaktır:

a) İş yükü ve işe yönelik ilgi üzerine:

İngiliz antropolog Evans-Pritchard "Kurak Mevsim Zamanındaki Kamplarında Nuerlerin Gündelik Yaşamı"[57] hakkındaki çalışmasında, Nuerler'in bir gününü betimler. Zaman kullanımı hakkındaki okuma açıklayıcı niteliktedir: Saat 7'ye doğru erkekler, yarım saat boyunca, büyük baş hayvanları otlağa götürmek üzere hayvanlara eşlik ederler (her aile sırasıyla erkeklerinden birini gönderdiğinden küçük hayvanları gözlemek için iki ya da üç erkekten daha fazlası hayvanlarla kalmaz), 14:30'da büyük değneklerle gübreleri harmanlarlar, 16:30'da evlerindeki ocağı yeniden tutuştururlar, 17'ye doğru hayvanları bağlarlar. Zamanlarının geriye kalanını yel siperlerinin altında geçirirler. Gün boyunca kadın, (saat 6'dan itibaren) hayvanları güder, (genellikle genç kızların yardımıyla) inekleri sağar, çocuklara bakar, keçileri sağar, süt çırpar, darıyı dövüp, öğütür ve günün üç öğün yemeğini hazırlar, bazen de köylere gündelik tüketim için gerekli olan tahılları almaya gider. Sabahın 6'sıyla akşamın 8'i arasında hiç durmadan çalışırlar.

Denise Paulme, Beteler'i konu alan çalışmasında, onların da Siyah

56. "Erillik ve dişillik arasındaki olağandışı ittifak, etkilerini tek bir yönde uygular, kaybeden yalnızca erkek olabilir... Ama, kadının gücü, erkeklere zarar verebilmesidir. Avcı, yani erkek olmak için, kanlarını kaybettiklerinde bile kadınlara karşı sürekli temkinli olmak gerekir. Diyeceğimiz o ki, kadınlara yalnızca karşı olunabilir," diye yazan Pierre Clastres, buna rağmen devletsiz arkaik toplumların daha çok eşitlikçi toplumlar olduklarını düşünür, *Chroniques des Indiens Guayaqui*'de, Terre Humaine, Plon, 1972, s. 286.

57. Evans-Pritchard, *La femme dans les sociétés primitives et autres essais d'anthropologie sociale*, P.U.F., 1971.

Afrika'daki zirai çalışmaların büyük bir kısmını kadınların yerine getirmesine ilişkin genel kurala bir istisna teşkil etmediklerini belirtir.[58]

Pierre Clastres, Tupi-Guarani kabilelerini incelerken şunları saptar: "Erkeklerin yerine getirdiği çalışmanın büyük bir bölümü taş baltayla ve ateşle tarla açmaya dayanıyordu. Yağmur sezonunun sonunda yapılan bu iş, erkeklerin bir ya da iki ayını alıyordu. *Zirai sürecin neredeyse geri kalan tamamını* –ekmek, çapalamak, biçmek– cinsiyete dayalı işbölümüne uygun olarak *kadınlar üstleniyordu.* Bundan şu sevindirici sonuç çıkar: Erkekler, yani nüfusun yarısı dört yılda bir yalnızca yaklaşık iki ay çalışır. Geri kalan zamanıysa, bir zorunluluk olarak değil, *zevk olarak* yaşanan uğraşlarla geçirirler: Avlanarak, balık tutarak; şölenler, içki âlemleri yaparak; ve son olarak da savaşa karşı besledikleri tutkulu zevklerini tatmin etmek için kullanırlar."[59]

M.-J. Harner'in[60] Jivaro Yerlilerinde saptadığı gibi, erkekler genellikle kadınlardan daha fazla serbest zamana sahiptir; erkekler avlanır ve kadınlar ekip biçer, zor tarla işlerinin büyük bir kısmını yerine getiren kadınlardır. Bir Jivaro ava çıktığında, yiyecek çantasını, özellikle de çok düşkün olduğu birasını taşıması için eşlerinden birini yanına alır.

Böylece, daha ilk çağlardan bu yana erkeğin payına zevk, kadının payınaysa görev ve acı düşer. Her halükârda, G. Balandier'nin dikkati çektiği gibi farklı dişil rolleri önemsizleştiren toplumsal bir ikilik kurulur.

Örneklerimizi arkaik toplumlardan seçmek yerine, bakışımızı kendi çağdaş toplumlarımıza çevirirsek, günümüzde asgari ücretli işçilerin üçte ikisini kadınların oluşturduğunu, kadınların yoğun olarak niteliksiz işçiler, değersiz işler yapan memurlar, delme makinelerinin denetçileri, büyük mağazalarda satış elemanları olarak çalıştıklarını ve nadiren bakan, milletvekili, şirket müdürü, yüksek dereceli memur olduklarını saptarız.[61] Kimi meslekler (ilk ve ortaöğretim, sosyal hizmet

58. D. Paulme, *Une société de Côte d'Ivoire, hier et aujourd'hui, les Bété*, Mouton, 1962.

59. P. Clastres, *La société contre l'État*, a.g.y., s. 165. Altını biz çizdik.

60. M.-J. Harner, *Les Jivaros*, Payot, 1977.

61. Bununla birlikte, bu durumun tek nedeninin kadınların değersiz ve zor işlerde çalışmaya devam etmesini sağlama yönündeki erkeklerin iradesi olduğunu da düşünmemek gerekir. Kuşkusuz, böylesi bir tahakküm mevcuttur ve toplumsal sistem bunu resmen benimsemektedir: Bunun böyle olduğunu reddetmek anlamsızdır. Ama, toplumsal yaşamda sorumluluk almayı gerektiren işlerde çalışma imkânına sahip olabilecek kadınların çoğunluğunun bu işlerde çalışmaya karşı olduklarını ve erkeklerin *iktidara* dayalı işleyleri üstlenmesinin normal olduğunu düşündüklerini belirtmemiz gerekir. Bu tür bir tutumu nasıl açıklayabiliriz?

1) Erkekler gibi kadınlar da hâlâ egemen olan eril ve ataerkil ideolojinin değerlerini içselleştirmiş olduklarından, boyun eğen, bazen baskıya karşı çıkan, ama aynı za-

uzmanlığı, hastanelerde doktorluk gibi) kadın meslekleri haline gelmeye başlasa bile, bu dönüşümü gerçekleştiren kadınların mücadelesi de-

manda onları koruyan, hem hayran oldukları hem de lanetledikleri kamışın taşıyıcısına boyun eğmiş olmaktan hem mutlu olan hem de ona karşı çıkan kurbanlar gibi davranıyor olmalıdırlar. Böylece kadınlar, W. Granoff ve F. Perrier'nin göstermiş olduğu gibi "erkeğin iğdiş edilmesinin tüm biçimlerine aşırı duyarlılıkları" nedeniyle erkeğin eril rolünü sürdürme kaygısını taşıyan toplumsal düzenin koruyucuları haline gelmiş olmalıdırlar.

2) Kadınlar (cinselliğe yönelik ilgileri nedeniyle) kendilerini cinsel silahlar olarak kullanmaya, baştan çıkarmaya, şefkate, terk etmeye, biraz "histerik" bir şekilde duygusal ifadelerin kullanılmasına dayanan *cinsel bir iktidar* uygulamaya eğilimli olmalıdırlar. Böylesi bir iktidarın doğrudan idare etmeye dayalı işlevlerden tamamen bağımsız bir şekilde uygulanması güçtür, oysa bu iktidar, öğüt, yardım ve ilişkisel etkinlik-
244 lerde tamamen bağımsız bir şekilde uygulanabilir. Yönetici sekreterliği gibi işlevlerde, reklam ya da halkla ilişkiler etkinliklerinde kadınların sayısal çokluğu bunun kanıtı olabilir.

3) Dünyevi ve duygusal değerlerin taşıyıcısı olan kadınlar, kendileri için fazla karmaşık olan toplumsal bir dünya karşısında kayıtsız olmalıdırlar. Bedenlerinde, kendi yetki alanlarında kök salan, (Freud'un düşündüğü gibi) uygarlığa karşı çıkan kadınlar, aile üzerine odaklanırlar. Dolayısıyla, kendilerinin merkezinde yer alabileceği aile ve çocuklar gibi özel bir alana sahip olabilmek için boyun eğmişlik konumunu, değersiz işler yapmayı ve önemli bir iş yükünü üstlenmeyi kabul etmiş olmalıdırlar. Erkeğe düşen dışarıdaki iktidar, kadına düşense aile içi iktidardır.

4) Kadınlar iktidar kullanmanın doğuracağı sonuçların farkında olmalıdırlar: *a)* bir yandan (kadınların asla yeterince kendilerini vermediklerinden erkekler şüphelendiği oranda daha da fazla talep edilen) çalışmaya ve toplumsala, öte yandan aile yaşamına bir yatırım yapma arasında tutturulması imkânsız sürekli bir denge arayışı. Kadınlar, bu birbiriyle çelişen iki talep arasında sürekli iki yandan çekiştirilme ve kendilerini iki kat daha suçlu hissetme riskiyle karşı karşıyadırlar. *b)* Özdeşleşmeyi sağlayan referanslarda bir altüst oluş: Yönetmek, kamışa sahip olduğu düşünülen efendinin konumunu talep etmektir, boyun eğdirilmişlerin bakış açısından bu, kendini asla dişil cinsellik tarafında konumlandırmamak anlamına gelir. Çelişkili çifte bir rolü üstlenmede karşılaşılan zorluklar bundan doğar, en iyi durumda Ben'i koruyan ikilik mekanizmalarının sıkça belirmesi (evinde bağımlı, kamusal yaşamda girişimci kadın) ve en kötü durumda bulanık ya da sürekli bunalımda olan bir kimlik duygusu.

5) Son olaraksa, bir bağımlılık konumunun kabul edilmesi, tıpkı ilkellerin devlete karşı olmuş olmaları gibi *kadınların da İktidara karşı oldukları* olgusundan ileri geliyor olabilir. Toplumsallık, erkekler arasındaki mücadelelerin alanından ba ka bir şey olamayacağından, kadınlar, iktidarın eninde sonunda güç kullanımı ve savaş anlamına geldiğine ilişkin bir önseziye sahip olmuş olmalıdırlar. Bu nedenle, kadınlar, her hâlükârda erkeklerden daha az donanımlı oldukları kurumsal mücadelelerde tuzağa düşürülmeyi reddedeceklerdir.

Birbirlerinden ne kadar farklı olurlarsa olsunlar bu yorumların hepsinin, özellikle de son iki yorumun dikkate alınması gerektiği kanısındayız. Erkekte dişil değerlerin, kadındaysa eril değerlerin kabul görmesine yol açan cinsiyetlerin farklılaşmamışlığına yönelik güncel eğilim, kadınların öznel ve toplumsal konumunda önemli dönüşümlere yol açacak gibi görünüyor. Bu dönüşümleri açıkça algılamak için henüz çok erken. Kadınların önemli bir bölümünün askeri yaşama gösterdiği ilgi, kadınların terörist gruplara önde giden katılımları, öldürücü silahlar kullanmaktan çekinmeyen ganster kadınların gün geçtikçe artan sayısı bize, eğer sonuna kadar götürülecek olursa modern toplumların niteliği olan tekbiçimlileşme eğilimlerini güçlendirecek bir dönüşüm sürecinin ilk semptomları gibi görünüyor.

ğil, kimi mesleklerin (örneğin, eğitim) toplumsal olarak değersizleştirilmesi ya da (sosyal hizmet uzmanlığı gibi) kadın sezgisine daha uygun olan meslekler olarak algılanması ve toplumlarımızda *yardım etmeye* dayalı (örneğin, onarım gibi) mesleklerin çoğalmasıdır. Üstelik, zaman-bütçesi yakından incelendiğinde, tüm kadınların (eğer muhasebeye ev içi çalışma dahil edilirse, ki dahil edilmesi de normaldir)[62] erkeklerden daha fazla çalıştığı saptanır.

b) Yeni sömürü biçimlerinin ayrıcalıklı alanı:

Sanayi devriminin başlangıç dönemini incelediğimizde, yalnızca kadınların (ve de çocukların) kömür madenlerinde ve dokuma sanayiinde çalıştığını, buralarda en ağır işleri yaptıklarını değil, ama kadın- 245
ların (ve çocukların) sistemli bir şekilde *ücretli* rejimi altında çalıştırılan, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu mesleği ve niteliği olmayan, anonim ve birbirinin yerine geçebilen ve bir gün efendi ya da yoldaş haline gelmekten vazgeçmek istemeyen erkeklerin büyük bir çoğunluğunun küçümsediği şu yeni işçiye dönüşen ilk kişiler olduğunu saptarız.

Günümüzdeki çalışmanın geçirdiği evrime baktığımızda, şunları fark ederiz: *geçici* (politik değişimler olmazsa önünde büyük bir gelecek olan) *iş*, eril işleri etkilemeden önce, öncelikle (büro işleri gibi) dişil işleri etkiledi; eril "beyaz yakalıların" yaptığı iş, kadın memurlar makinelerle ve erkek işçininkiyle eşit düzeyde bir ritimle (daktilocular grubu, teleks ve teksir makinesi başında çalışan kadınlar) çalışmaya zorlandıkları andan itibaren gerilemeye başladı; işsizlik, öncelikle, Batı toplumlarının işleyişinin yapısal bir unsuruna dönüşmeden önce kadınları vurur. Her şey, kadınların daha sonra erkeklere uygulanacak önlemlerin deneyimlenmesine imkân tanıyan nüfus olarak algılandıklarına tanıklık eder gibidir.

Kadın, toplama ve biçme ile uğraşırken erkeğin avlanmayla ilgilenmesi ya da tamamen başka bir neden yüzünden kadının baştan beri değersizleştirilen bir iş yapmış olmasından şu saptama ortaya çıkar: Kadın her şeyden önce çalışmak için yaratılmıştır. Kadının çalışmaya *zorlanmasının* onu cinsel olana ilgi göstermemeye, *cinselliğe yatırım yapmamaya* ve onun artık libidonun kafasına saplanıp kaldığı ve erkeği yutma yeteneğine sahip varlık olmamaya zorlayacağını nasıl olur da düşünmeden ederiz? Çalışan kadın çocuklarla ilgilenebilecek ve ilgilenmek zorunda kalacaktır, ama aynı zamanda tüm dikkatini, sevgisini de onların üzerinde toplayamayacaktır ve böylece de çocukları kendi

62. Oysa koca, ev içi çalışmanın, bu çalışma zenginlik üreticisi olmadığından dolayı gerçek bir iş olarak kabul edilmesi düşüncesine nadiren sahip olacaktır.

için ve kendinde alıkoyamayacaktır. Kadını çalıştırarak, onu hiç ilginç olmayan şeylerle meşgul olmaya zorlayarak, büyük bir fiziki yorgunluk hissetmesine vesile olarak, erkek, kadını *savunmasız* kılar, cinsel iştahını ve soğurma kapasitesini yok eder.

Böylece, tehlikeli olan şey bir alay konusuna, kaygı verici olan bilindik bir şeye, güzelliğin göstergesi zamanından önce yaşlanıp çökmenin göstergesine dönüşür.

III. *Ekonomik ve siyasal boyun eğme*: Kadın, yiyecekleri ürettiği ve erkekleri yeniden ürettiği ölçüde bir değere sahiptir. Aksi takdirde, fazladan bir boğaza dönüşür. Guaykurular 'da, kadın, grup yer değiştirmek üzere yola koyulduğunda jaguar tarafından parçalansın diye grubun gerisinde bırakılır ya da kötürüm yaşlı kadınlar, sakatlıkları gençleri rahatsız etmeye başladığında öldürülürler. Erkeğin ritmine boyun eğdirilmiş olan kadın, kendisinden kurtulunması gereken yabancı olarak görülmeye devam eder.

Kadın "sapkınlığı" temsil ettiği için siyasal güçten yoksundur. Ama, Balandier'nin yerinde bir şekilde gösterdiği gibi "sapkınlığın sapkınlaştırılması, siyasal ve/veya ayinsel amaçlarla kışkırtılabilir. Büyük göller Afrika'sındaki geleneksel krallıkların çoğunda, dişil kişilikler... hükümdarla özdeşleştirilir. Kadınlar, bir şekilde *cinsellikten arındırıldıklarından*,[63] iffetli kalmaya ya da çocuk yapmamaya zorlandıklarından, göreneklerine saygı duydukları... büyük şeflerle özdeşleştirildiklerinden iktidar konumuna ulaşabilirler. Döllemeyi ve doğurganlığı yöneten kimi törensel kılgılar Siyah Afrika'da, ta Fas'a kadar oldukça yaygındır. Bu törenlerin ortak niteliği, törenlerin yapıldığı süre boyunca eril varlığı ortadan kaldırmaktır; kadınlar toplumsal alanı işgal eder, kadınların hepsi alışıldık davranışlarını düzenleyen kuralların tersine bir tutum sergilerler, aralarından kimileri erilliğin göstergelerini ve sembollerini temellük ederek erkek rolü oynarlar.[64] Kadınların sembolik başkaldırısı, rollerin tersine çevrilmesiyle kadınların toplum içinde yerine getirdikleri işlevlerin tanınmasını dayatır. Kadınların *ayin uyarınca* yarattıkları düzensizlik, erkekler tarafından kurulan düzen kadınların aleyhine bile olsa, bu düzende kayıtlanır.[65]

Normal bir cinsel kimliğe sahip kadın, iktidara, onu *kirleteceğinden*, onun kutsal niteliğini yok edeceğinden (cinsel alışkanlıkları olan

63. G. Balandier, *Le pouvoir sur scènes*, Balland, 1980, s. 97-98. Altını biz çizdik.
64. Bu davranışlar günümüzde Fransa'nın Güney bölgesindeki "La Sainte-Agathe" kutlamaları sırasında hâlâ gözlemlenebilir. Bkz., M. Salmona (hazırlanma aşamasındaki tez).
65. G. Balandier, *Le pouvoir sur scènes*, a.g.y., s. 97-98. Altını biz çizdik.

bir kadına nasıl saygı duyulabilir? Yalnızca namuslu kadına saygı duyulabilir) ve onu kendisine bağlı olanlar için tehlikeli bir şeye dönüştüreceğinden sahip olamaz; gerçekten de, doğanın yanında ve kültüre karşı konumlanmaya devam edeceğinden, cinsel kimliğe sahip bir kadını sürekli meşgul eden karmaşayı, dedikoduyu ve ölümcül tutkuları kendisiyle birlikte taşıyacağından, iktidara sahip olamaz. Bu cinsellik tabusu, daha az canlı olmasına rağmen günümüzde bile varlığını hâlâ korumaktadır: Hükümet işlerinde sorumluluk gerektiren konumlara ulaşabilen nadir kadınlar, cinsel ilişkileri olabileceğini halkın tahayyül bile edemediği yaşlı kadınlar (İndira Gandhi, Golda Meir) ya da dışarıdan bakıldığında erkekler gibi hareket ettiklerinden ve belki de erkeklerden daha katı davrandıklarından dolayı dişiliklerini yadsıyan varlıklar olarak algılanan kadınlardır (S. Veil, M. Thatcher "demir leydi")[66]. Bir ülkenin, cinselliğinin zirvesindeki bir kadın (tercihen bir kraliçe) tarafından yönetildiği nadir durumlardaysa, düşlemler ve en çılgın destanlar ortaya çıkar (erkeksiz kadın Elizabeth, erkekleri yutan Catherine II, iğdiş edici ve Disraeli'nin metresi olan Victoria, vd.).

Olağan durumlarda kadın (Balandier'den yaptığımız alıntının son kısmının işaret ettiği gibi) bir başkaldırıyı yalnızca *taklit edebilir*, erkekmiş gibi davranabilir; kadın, cinselliğin ve doğurganlığın sembolü olarak hizaya getirilmesi gereken ve her "tersine dünyanın" (karnaval...) işleyişinde olduğu gibi "doğru dünyanın" koyduğu sınırların dışına çıkmadığı sürece aşırılığına erkek tarafından hoşgörü gösterilen ve imkân tanınan bir nifak unsuru olmaya devam eder.

Doğal ve kötücül varlık, Eros ve Thanatos'un sözcüsü olan kadın böylece kültürü yaratmak, dilin ve eşcinsel ilişkilerin doğmasını destelemek, erkekler için gerekli olan yiyecekleri ve zenginlikleri üretmek, erkeklerin sahip olduğu iktidarı yüceltmek ve boyun eğme biçimleriyle onlara iktidarlarını garanti etmek için kullanılır. Erkeğin bu zaferi sonuçsuz kalmaz. Bu zafer erkeğe toplumsal yaşam için gerekli kurumları yaratma,[67] yitik cennetten çıkma ve annenin ölümden başka bir şey getirmeyen gücünden kurtulma imkânı verse bile, aynı zafer yal-

66. Kamuoyunun böyle algılamasının rahatlatıcı sonuçları vardır: Bu koşullarda, iktidarda olanlar kadınlar değil, alışıldık normların ötesinde bir yaşama ve bir kariyere sahip olan istisnai varlıklardır. Her yönetici, özel yaşamla meşgul olmak yerine toplumsalla meşgul olan istisnai bir birey olarak görüldüğünden, bu kadınlar da istinai varlıklar olarak görülürler. Bu nedenle de, devletin başındaki mevcudiyetleri hiçbir şekilde kadınlara ilişkin kolektif temsillerin yeniden değerlendirilmesine ve toplumda onlara verilen rol hakkında olumsuz bir yoruma neden olmaz.

67. M. Douglas'ın yazdığı gibi: "İlkel kültürde cinsler arasındaki ayrım neredeyse tanımı itibarıyla tüm ayrımların ilkini oluşturur. Öyle ki, kimi önemli kurumlar kalıcı bir biçimde cinsler arasındaki ayrıma dayanır", *De la souillure*, Maspero, 1971, s. 184.

nızca bir sınıflandırmadan başka bir şeyin olmayacağı yerde bir *egemenliğin* kurulmasına ve bakışımsız, sömürüsüz ve dışlamasız herhangi bir toplum düşüncesinin imkânsız olmasına yol açar. Erkek, cinsiyetlerin farklılığıyla, *öteki*nin tipik somutlaşması olarak kadınla, kendi kesinliklerini yerinden edebilecek olan ve ona arzusunun sorgulanabilir olduğunu hatırlatanla, kendisini erkek olarak tanıyabilmesi için, tanıdığını itiraf etmesi gerekli olanla gerçekten hesaplaşmayı reddederek, toplumsalı kendisini asla kurtaramayacağı ve bizzat varlığında bile kendisini kuşatacak olan bir şiddetin üzerine kurar.[68]

68. *Kadının* (annelerin ve ilk başta da eşlerin) *katledilmesine* düzülmüş bir ilahi olan Sade'ın yapıtı, erkeklerin en gizli kapaklı arzularını açıkça dile getirmekten başka bir şey yapmaz. Eserin skandal yaratan niteliğinin ve kara listeye alınmasının nedeni de budur. İktidar düzeneklerinin güç kaynaklarını anlamaya çalışan her birey için Sade üzerine düşünmenin zorunlu niteliği de bundan doğar.

II
Kuşakların düzeni
Yaşlı-genç ilişkisi

Gençlik durumu, tanımı gereği *geçici* bir konumdur. Freud, şefin, oğullarının kadınlara sahip olmasını, yani oğullarına bir çocuğa erkek olarak doğma imkânı veren şeyi yasaklayarak onları *ebedi* bir *çocuksuluk* evresinde tuttuğu bir zaman düşlediği için sürü şefinin katledilmesinden bahseder. Oysa, insan toplumları (eriller ve yalnızca onlar için) önce "toplumsal olarak alt konumdaki" bir varoluşa indirgenmiş çocuklar konumundan "toplumsal olarak tanınmış olmalarına rağmen hâlâ bağımlı olan genç erkekler" konumuna, ardındansa "tüm haklara ve ayrıcalıklara sahip erkekler"[1] konumuna kesintisiz geçiş üzerine kurulur.

1. Balandier'nin aktardığı Schurtz'ün şemasına uygun olarak, *Anthropo-logiques*, a.g.y., s. 70.

Eril çocukların payına düşen, işte bu geçici konum, geçici boyun eğmedir. Eril çocuğun yazgısı, *ad vitam aeternam** erişkin olmayan çocuklar konumunda bırakılan kadınlarınkiyle hiçbir şekilde karşılaştırılamaz.

A. BABA/OĞUL İLİŞKİSİ

Baba/oğul ilişkisi, rekabetin damgasını güçlü bir şekilde taşıyan bir ilişkidir. Moscovici, bir grup erkeğin ya da lider bir erkeğin yönettiği maymun toplumlarında, genç erkeklerin grubun dışına itildiklerini, yalnızca homoseksüel ilişkilere girdiklerini, üreyemediklerini, yaşamlarını sürdürebilmek için yaratıcı olmak zorunda olduklarını ve bazen de egemen erkek ya da erkeklerle mücadaleye girişerek başkaldırdıklarını gösterir. (Bu arada, varlığından haberdar olabilmiş olsaydı Freud'un bu betimlemeyi yadsımayacağını not edelim. Çünkü, betimleme Freud'un kadınlara sahip olan mutlak erk hakkındaki tezine beklenmedik bir dayanak sağlamaktadır). Bu çatışmalı ilişkiler yalnızca maymunlar toplumuna özgü değildir, insan toplumlarında da bu tür ilişkiler mevcuttur. Lowie gibi kimileri bunu hakiki bir sınıf çatışması olarak, başkalarıysa aile içi bir çatışma olarak yorumlar. Her ne olursa olsun, baba-oğul ilişkisi *karşıt anlamlılığın* ve bazen de *acımasızlığın* damgasını taşır.

Eğer (toplumsal anlamda) baba baba olmadan çocuklar olamazsa, çocuklar olmadan da, yani babanın yasasını tanıma ve yasanın içerdiği ideallerle özdeşleşme yetisine sahip bireyler olmadan da baba olamaz. Hegel'in işaret ettiği gibi "çocuk, ebeveynlerinin ölümüyle yaşıyor" bile olsa ve dolayısıyla insan peyderpey ebeveynlerini öldürüyor, özerkleşiyor ve onların bilgilerini ve imtiyazlarını ellerinden alıyor bile olsa, bu nedenle de toplum bu yavaş yavaş katletmenin fiziki bir şiddet biçimine bürünmesini engellemek için bir törenler bütünü oluşturmak zorunda olsa bile, babayı *yaratanın*, bir yetişkini, kolektivitenin bu "alt konumdaki canlı varlığı" toplumsal bir varlık olarak biçimlendirmekle ve dönüştürmekle görevlendirdiği (ya da bu görevi kendisi üstlenen) bir bireye dönüştürenin çocuk olduğu da doğrudur. Yetişkin, babaya dönüştüğünde kendisine *erginletici* ve eğitimci olma rolü verilir, grubun yasasının taşıyıcısı haline gelir ve aynı zamanda da kimi toplumlarda çocuk üzerinde doğrudan doğruya yaşam ya da ölüm hakkına sahip olan potansiyel bir *egemen* haline gelir.

* Ebediyen. (ç.n.)

Baba haline gelerek aynı zamanda gruba dahil olma hakkını elde eder. Bekâr kaldığı sürece (üstelik tüm toplumlarda çocuksuz evlilik düşünülemez bir şeydir; bizim toplumumuz bunu kabul etmeye başlıyor olsa bile bu böyledir) yetişkin, hiçbir bağı olmayan, diğer klanlarla ya da diğer gruplarla ittifak yapmamış olan bir yersiz yurtsuz, diğerlerinin kadınlarını çalan muhtemel bir hırsız olarak kalır. Babalık onu kabul edilebilir, aklı başında bir üye, *toplumsal* bir *birey* haline getirir. Söz konusu olan, bir "toplumsal olmayan"ın, yani *bozguncu*yu toplumla bütünleşmiş bir bireye dönüştüren (toplumsala daldırılması gereken) çocuğun fiziki olarak yaratılmasıdır.

Ama, bu eril çocuk çifte bir tehlike kaynağıdır. Annenin konuduğu ve yetiştirdiği bu çocuk, onun tarafından soğurulabilir. Yalnızca, *ana kuzusu* olabilir ve bu yüzden de kısmen "bir kadın" olarak kalabilir. Bu durumda, baba, baba olarak, ideal olarak tanınmayabilecek ve kolektivite de onu kendi üyelerinden biri olarak tanımayacaktır. Dolayısıyla, babanın çocuğu bu yutucu ve çok fazla seven anneden koparması gerekir (kolektif bir olgu olan topluluğa kabul ayinleri bu rolü üstlenecektir).

Annesinden kopartılan çocuk, babanın bir rakibi haline gelebilir. Ortakyaşam ilişkisi aşıldığında, *ensest* ilişkisi boy gösterir. Baba ve oğul arasında anneye sahip olma mücadelesi başlar, babada iğdiş etme arzusu,[2] oğuldaysa katletme arzusu uyanır. Freud'un dediği gibi; "Totem yasaklarının oğulun ensest arzularını hedeflemiş olduklarını düşünmek için nedenler vardır."[3] Erkek için gerekli olan, endişe veren bir rakibe dönüşen bu oğulun, *yaş sınıfı*ndaki yerine, baba ile çocuk arasında arada bir yerde olma konumuna yeniden oturtulması gerekir.

B. ERGİNLEME TÖRENLERİNİN ANLAMI

Erginleme törenleri buna tekabül eder. Haklı olarak, erginleme töreninin çocukları annelerinden tamamen ayırma,[4] erkeklerin öldürüldükten

2. Baba sembolik iğdiş etmenin temsilcisi, ensest yasasını ilan eden kişi olarak varolsa bile, gerçek bir iğdiş etme arzusuyla dolu olmaya devam eder. Sürü şefinin vahşeti babada etkisini sürdürür. Günümüzde bile oğullarını "pipilerini kesmekle" tehdit eden babalar, çocuğu semboliğin değil, fiziksel bir mücadelenin içine sokarlar ve tek mutlak erk olarak kalma arzularını dışavururlar (bu tehditle, tahmin edilebileceği gibi gerçek güçsüzlüklerini ve panik halindeki korkularını maskelerler).
3. S. Freud, *Totem et tabou*, s. 5.
4. Eski bir metinde J. Soustelle şunları zaten not etmişti: "Erginlemeden geçmemiş olanlar, yani kadınlar ve küçük çocuklar açısından tüm bu törenler korkutucu ve ür-

sonra[5] döllenmesiz olarak yeniden doğurtulması, eriller topluluğuna dahil edilmesi ve törene başkanlık eden ataların niteliklerini içselleştirmelerini sağlama amacını taşıdığına sıkça dikkat çekildi. Topluluğa kabul töreni bu süreçler ve ritüeller aracılığıyla doğa (kadınların) dünyasından çıkma ve kültürün (ataların ve erkeklerin) dünyasına girmeye dayalı temel rolünü yerine getirir. Yeni katılımcıların maruz kaldıkları sınavlarla, bunlar hakkında yazılı anlatılara ve olağanüstü nitelikte resimli belgelere sahip olmamıza rağmen, çok az ilgilenildiği kanısındayız.[6] Gelgelelim, Clastres'ın çalışmalarını izlersek, "işkencenin topluluğa kabul töreninin özünü oluşturduğunu" kabul etmek zorunda kalınız. Guaykurular (ergin konumundan avcı savaşçı konumuna geçiş

ritüeli sırasında) genç erkeklerinin sırtlarını, onlara sessiz kalmalarını buyurarak, "yeterince acı vermeyecek olan" öyle sıradan bir bambu bıçağıyla değil, "çok değil, biraz kesici olan bir taşla, kesmek yerine parçalayan"[7] bir bıçakla çizerler. Böylece, "bir an gelir, acı artık katlanılmaz hale gelir; işkence edilen kişi, sessizce bayılır."[8] Chaco sakinleri erginleme törenlerine katılanların penislerini bir Jaguar kemiğiyle delerler. (Catlin'in incelediği) Kuzey Amerikalı Mandanlar'da "bedende açılan delikler, yaralara geçirilen tahta çiviler, asma, parçalama: *Son yarış*, parçalanmış etler, acımasızlık biçimlerinin sonu yok gibidir."[9] Ama yine de sızlanılamaz.

Neden böylesi bir şiddete gerek duyulur? Clastres bunu şöyle yanıtlar: "Erginleme töreninde toplum işaretini bedene basar... ya da başka bir deyişle yasasını bedene kazır."[10] Dünyanın eşitsizlik üzerine ku-

kütücü bir niteliğe bürünür. Kadınlar bu törenlerden uzak tutulur, onlara bir canavarın ya da mitsel bir yılanın belirmesinin neden olduğu söylenen 'böğüren boğaların' attıkları çığlıklar ve çıkardıkları gürültüyle dehşete düşerler". J. Soustelle, "L'homme et le surnaturel", "L'espèce humaine"de, *Encyclopédie française*, 1936. Bu satırları, R. Jaulin'in daha yakın tarihlerde yazdığı şu satırlar tamamlayabilir: "Yapılan şeyin aldatıcı ve yanıltıcı yanı kadınların kuruma saygılı olmaya devam etmesini sağlamak için gereklidir... Gelgelelim, cezaların en katısıyla cezalandırılan (öldürme) en büyük kabahat, kadınların inandırılmaları gerekenin tam tersini tahayyül etmesine yol açmaktır", R. Jaulin, *La Mort Sara*, 10/18, 1967, s. 118.

5. Wongoiboular'da, topluluğa yeni katılanların annelerine Thuremlin isimli canavarın onları parçaladığı ve ardından onlara yeniden hayat verdiği anlatılır. Yeni Gine'de, yeni katılanlar mitik bir canavar görünümündeki kulübe içinde kendilerinin bu canavar tarafından soğurulmasını taklit edecek şekilde dolaştırılır. Örnekler J. Cazeneuve'den alınmıştır, *Les rites et la condition humaine*, P.U.F., 1957.

6. Özellikle, ressam ve yazar G. Catlin'in Mandan Yerlilerinin uygulamalarını konu alan olağanüstü resimlerine dikkat çekelim. Bkz. G. Catlin, *Les Indiens de la prairie*, C.L.F., 1959.

7. P. Clastres, *La société contre l'État*, a.g.y., s. 155-156.

8. P. Clastres, *Chroniques de Indiens Guayaqui*, a.g.y., s. 173.

9. P. Clastres, *La société contre l'État*, a.g.y., s. 155.

10. P. Clastres, a.g.y., s. 158.

rulu olduğuna ilişkin temel inancı yerinden eden toplumun yasası, bir eşitlik ve mutlak kimlik kuralının yasası, yani devletin yasası anlamını taşıyacaktır. Oysa, J.-W. Lapierre'in Clastres'ın kitabına yönelttiği eleştiride ikna edici bir şekilde dikkat çektiği gibi, "bu kuralın tersi etnolog tarafından perdelenir: Yenilik yapmayacaksın, karşı çıkmayacaksın!"[11]

Acı çekme zorunluluğunun amacı, Clastres'ın sandığı gibi "İktidar arzusu duymayacaksın, boyun eğme arzusu duymayacaksın"ı değil; bunun tam tersine *başkaldırmayacaksın*'ı, (yalnızca biyolojik babanın değil, ama aynı zamanda tüm kabilenin yasası olan ve ataların buyurduğu yasa olan) *babanın yasası*nı kabul edeceksin'i, asla onu öldürmek istemeyeceksin'i, tam tersine ona saygı duyacaksın'ı, asla annene sahip olmak istemeyeceksin'i,[12] ama senin için öngörülmüş olan evlilik bağlarına katılmayı kabul edeceksin'i, (genç ve çılgın olduğun zamandaki gibi) asla yenilikçi ve (kadınlar gibi) kargaşa yaratıcı olmaması gereken, ebediyen boyun eğmiş bir varlık olmayı kabul edeceksin'i bedene kazımaktır. Ve bir gün sen de, bu şartla diğerlerine acı çektirebileceksin, anlamına gelir. 253

Demek ki, acı çekmek, babayla asla rekabete girmemeyi, sembolik iğdiş edilmenin bedene kazınmasını kabul etmek (ve bu durumda, sembolik iğdiş edilme ile gerçek iğdiş edilmenin birbirine ne kadar yakın olduğunu fark ederiz... Birinden diğerine geçmek için çok az şey yeterli olacaktır) ve son olarak da bir boyun eğme ve tahakküm dünyasına katılmak anlamına gelir. Erkek olmak, bakışımsız ilişkilere katılmak demektir.

Baba, ensest yasağını buyurmasına, oğlu boyun eğme-egemenlik ilişkisine sokmak için topluluğun tamamından destek görmesine rağmen, oğulların başkaldırmasından ve öfkesinden endişe duyabilir. (Balandier'nin analiz ettiği) E.-P. Skinner'in bir incelemesi bize bunun inandırıcı bir örneğini sunar ve Freudcu tezlerin doğrulanması yönünde önemli bir katkı sağlar. "Baba ve oğulu karşı karşıya getiren çatışma, zorunlu olarak babanın, oğlunun toplumsal ilerlemesinin 'kendi ölümüne bağlı olduğu'ndan emin olmasından dolayı ortaya çıkar. Birinin ilerlemesinin koşulu diğerinin ortadan kalkmasıdır; oğul ancak babanın ölmesini (hatta farkında bile olmadan) isteyebilir." Skinner tüm şüpheleri dağıtmak için aydınlatıcı bir bilgi ekler: "Mossili babalar oğulların kendi yerlerini alması fikrine karşı öylesine duyarlıdırlar ki,

11. J. W. Lapierre, "Sociétés sauvages", *Esprit*, n° 5, 1976.
12. Bkz., D. Anzieu, "Le moi-peau", "Le dedans et le dehors"da, *N.R.P.*, n° 9, 1974.

onların büyüdüklerini ve ilerlediklerini izlerken hınç duyarlar."[13] "Bu nedenle de baba, büyük oğlundan o ergenlik yaşına geldiği ana kadar ayrı kalacaktır. Bu ayrılma, taraflardan her birinin diğeri için bir tehdit oluşturduğunu ortaya koyar; baba oğlunun, müstakbel rakibin yok olmasını diler –uzaklaşma onu masumlaştırır; oğul da kendini gerçekleştirmesinin önünde engel olan babanın yok olup gitmesini arzular– birbirlerinden uzaklaştırılmaları rekabet olasılıklarının azalmasına ya da ortadan kaldırılmasına imkân tanır."[14] Ve oğulun yeteneklerinin babanınkilerden yüksek olması ölçüsünde onu yenebilecek niteliğe kavuşur. Ayrıca, babanın ölümünün ardından "büyük oğul göçüp gidenle utanılacak bir rekabete girmemiş olduğunu, ona karşı dürüst olduğunu kamusal olarak ispatlamak zorundadır."[15] Büyük oğul aylar boyunca sürecek masumluğunu kanıtlaması koşuluyla, babanın mallarına ve yükümlüklerine sahip olabilir.

Bu araştırma, bize, duyguların karşıt değerli bileşenlerden oluşmuşluğunun ve saldırganlığın, baba-oğul ilişkilerini yapısal bir şekilde belirlediğini gösterdiği için çok değerlidir. Oğul, kendisinin de özne olarak ve baba olarak doğabilmesi için babanın ölmesini isteyen kişidir ve bu kişi olarak kalır. Bu mücadeleyi kurumsal düzeyde toplumsal konumların ele geçirilmesi ve kadınlara (Balandier'nin yazdığı gibi) "toplumsal olarak sahip olunabilmesi" için yapılan bir mücadele olarak niteleyen bir analiz, tutarlı bir analiz olsa bile, yetersiz bir analizdir. Bu rekabetin doğrudan doğruya varoluşsal terimlerle de yorumlanması gerekir. Baba yalnızca oğul aracılığıyla yaşayan bir erkeğe, toplumsal grubun tam bir üyesine dönüşebildiğine göre, tam da bizzat bu oğul yüzünden *ölü erkeğe* de dönüşebilir; oğul, yalnızca baba aracılığıyla (bir yasanın taşıyıcısı olarak) varolabilir ve bu oğul yine babanın gücünde boğulur. Bu durumun hiçbir çözümü yoktur. Baba her zaman için yasaklayıcı bir varlık ve bir özdeşleşme nesnesiyken, oğul da her zaman için babasının yaratıcısı ve yok edicisidir. Tüm toplumların elinden insan deneyimini yapılandırdığı için vazgeçilmez olan bu çatışmayı (ve aynı zamanda bu sevgiyi) kendilerince yatıştırmayı denemekten başka bir şey gelmez.

Tamamen farklı türden bir metin olan XIII. Louis'nin doktoru Héroard'ın günlüğüne[16] baktığımızda, Veliaht'ın çevresindeki herkesin

13. G. Balandier, *Anthropo-logiques*, a.g.y., s. 86.
14. G. Balandier, a.g.y., s. 87.
15. G. Balandier, a.g.y., s. 88. Balandier, "babanın karşıt değerliliği ve onun dilenen ölümü temalarının tüm Afrikalı kültürlerde mevcut olduğunu" not eder.
16. Bu günlükten alınmış kimi pasajları Michèle David'in bir yorumuyla birlikte "L'enfant" başlıklı , *N.R.P.*, nº 19, 1979'da yayımlanmış makalede bulabiliriz.

onun "ereksiyonu"na odaklanması karşısında kuşkusuz şaşkınlığa düşeriz. Herkes onun bu halinden söz eder ve bu herkesi eğlendirir. Ama, babasının oğlunu okşayışları, "hoş davranışları" ve onunla oynadığı tamamen erotik içerikli oyunlar karşısında ve "iyi kral Henri"'nin iyi bir istikbal bahanesiyle oğlunun kırbaçlanmasını salık vermesindeki ısrarı karşısında daha da fazla şaşkınlığa düşeriz. (Örneğin IV. Henri oğlunu kırbaçlamakla görevli Bayan De Montglat'ya hitaben yazdığı bir mektupta şöyle der: "Oğlumu kırbaçladığınızı, ona bundan daha yararlı hiçbir şey olmadığını bilmeme ve onun yaşındayken epey kırbaçlanmış olmama karşın, bana bildirmediğiniz için sizden şikâyetçiyim...").
Bu durumda, okşamaların ve dayakların (çünkü, IV. Henri oğluna en küçük itaatsizliğinde kaba ve sert davranır) içerdiği şiddet, babanın hissettiği duyguların karşıt değerliliğini açıkça dışavurur. Gelgelelim, böylesi bir bağlamda ve bu yaşta (tahtın vârisi üç ile altı yaş arasında kırbaçlanır), oğulun olası rekabeti baba için hiç de bir tehdit oluşturmaz.

Bu örnek, tikel niteliğinin ötesinde *fallus*un ne kadar *önemli bir koz olduğunun* altının çizilmesine imkân tanır. Bir baba "cinsel gücünü ve uyanışını ödüllendirdiği" bir oğula sahip olduğu için ne kadar mutluluk duyarsa, (farkında olmadan) kendisini dışavurmaya başlayan bu dipdiri erilliğin kendi erilliği üzerinde estirdiği tehditten endişelenmekten ve bu oğulun kendisiyle şiddet içeren karşıtlık ilişkilerine girebileceği ve kendi iktidarına karşı gerçek bir sakınca oluşturacağı günü *önceden sezme*kten de kendini alamaz.[17] Ama, babanın oğlunu ölümle tehdit etmesi bizi şaşırtmamalıdır. Hemen her gün çoğu baba çocuğunu dövmektedir,[18] sakatlamaktadır, yadsımaktadır ya da çocuğun yaşamasını ve özerk bir şekilde gelişmesini engellemektedir. Eğitimcilerin çoğu kişisel düşünce sahibi olamayan, kendi fikirlerine ve buyruklarına boyun eğen öğrencilere tahammül eder. Ayrıca, iki dünya savaşının analizi sistemli bir şekilde yapılmış olsa, bu analiz bu iki dönem boyunca savaşların, oğullarından kurtulmak ve bundan zafer ve yarar elde etmek için (örneğin, bazen Millet Meclisi'nde "Ben, oğlumu Fransa için feda ettim" türünden tümceler duymaz mıyız?) babaların başlattığı savaşlar olduğuna ilişkin sezgiye bir dayanak sağlayabilir. Bu oğulları katletme arzusunun savaşların nedeni olabileceğini tahayyül etmek absürd bile olsa, bu arzunun savaşlarda babaya da pay çıkartan ve babanın kendisiyle kurduğu idealleştirilmiş imgeyi güçlendiren bir kahramanlık uzantısı ödülüyle birlikte *suçluluk duygusuna yol açmak-*

17. (A. Besançon'a göre) Belki de Rusya "tahtın vârisini öldürme" geleneğini, böylesi bir riski kabul etme imkânsızlığına borçludur.
18. Freud'un incelediği fantazmı düşünelim: "Dövülen Çocuk."

sızın gerçekleştiğini düşünmek hiç de absürd gibi görünmüyor.

Her ne olursa olsun oğul, babanın *yaratıcısı* ve gücül *rakibi* olarak baba için sürekli bir tehdit oluşturur. Yalnızca, oğulun mutlak ve gözleri kapalı bir şekilde boyun eğmesi, bu tehdidi daha az endişe veren, daha az korkutan bir tehdide dönüştürür ve oğulu da kargaşa yaratıcıdan yasa taşıyıcısına, "itkisel"in temsilcisinden topluluğun temsilcisine dönüştürebilir. Aksi takdirde, oğul kendi kaderine terk edilecek, (Antik Yunan'da olduğu gibi) tehlike içinde yaşayacak ya da öldürülecektir (evlat katilliği böylece asalet unvanlarına kavuşacaktır).[19]

C. MODERN TOPLUMDA EBEVEYN VE ÇOCUK

Yüzyılımızın başından bu yana, çocuğun daha iyi tanınmasının yarattığı en önemli sonuç, ebeveynlerin paniğe kapılması oldu. En yetkin örneğini kendisi de ünlü bir paranoyağın, Devlet Başkanı Pedagog Schreber'in[20] babası olan eğitbilimci Schreber'in oluşturduğu, geleneklerin yasakladığı otoriter ve iğdiş edici bir eğitim ile (Dr. Spock'un kılavuz kitaplarında yaygınlaştırdığı şekliyle) ebeveynlerin çocuklarının arzularına ve gelişimine özel bir özen göstermesini gerektiren anlayışlı bir eğitim arasında kalıp artık ne yapmaları gerektiğini bilemeyen ebeveynlerin çoğu, kuşaklar hiyerarşisindeki yerlerini almaktan vazgeçti. Bu evrim, M. Mead'in sistemli hale getirdiği ebeveyn-çocuk ilişkilerindeki genel evrime bağlı olarak mı ortaya çıkmıştır? Mead'in tezi biliniyor: Mead üç kültürü birbirinden ayırt eder: Çocukların, öncelikle önceki kuşak tarafından eğitildiği simgesellik-sonrası kültürler; hem çocukların hem de yetişkinlerin her şeyi kendi çağdaşlarından öğrendiği eş simgesel kültürler; ve yetişkinlerin kendilerine yabancı gibi gelen ve kendi varoluşlarını sürdüren çocuklarından dersler aldığı simgesellik-öncesi kültürler. İlkel toplumlar otoriteyi geçmişten türettikleri için, esasen simgesellik-sonrası toplumlar olabilir mi? Büyük uygarlıklar, "benzerler arasında eş simgesel eğitim biçimlerini kullanma"[21] yetisine sahip olmuş olmalıdır. Günümüzdeyse, kendi bilgilerini haklı olarak dayatacak olanın gençler olduğu üçüncü bir kültür evresine girmiş olmalıyız. "Şimdi gerçekleşecek ütopyalara inançla bağlanmış gibi görünen gençlerden esin alabiliriz... Bu açıdan, gençlerin bize reh-

19. Bkz., Ph. Ariès, "Entretien", "L'enfant" içinde, *N.R.P.*, n° 19.
20. Schreber'in eğitim metotları hakkında bkz., M. Schatzman, *L'esprit assassiné*, Stock, 1977.
21. M. Mead, *Le Fossé des générations*, Médiation, Denoël-Gonthier, 1971, s. 27.

berlik ettikleri ve düşünme tarzımızı nasıl gözden geçirmemiz gerektiğini gösterdikleri kanısındayım."[22]

Bu işin yeterince ikna edici olmayan tarihsel yeniden oluşturum yanını bir kenara bırakalım. Bu tez inandırıcı pek çok yön içerir ve gözlemlenebilir önemli miktarda fenomeni açıklar gibi görünmektedir. Gelgelelim, bu tez temeli itibarıyla asla onaylanamayacak niteliktedir. Bu tez, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin öncelikle tarihsel, teknolojik ve ekonomik dönüşümlere bağlı olduğunu varsayar. Oysa, günümüzde çocuğun (özellikle de erkek çocuğun) daha çok kendi kişisel deneyimiyle, bir arkadaş grubuna katılımıyla, okul ve kitle iletişim araçları aracılığıyla her şeyi öğrendiği ve ebeveynlerin (ayrıcalıklı bir şekilde de babanın) aktarılacak bilgilerin tamamına sahip olmadığı ve çocuklarının onları "geride bıraktığı" ve bunun bir sonucu olarak da baba imgesinin silikleşmeye ve hatta bazen gülünçleşmeye başladığı doğru bile olsa, tüm bunların nedeninin ebeveylerin (bilgilerin ve bu bilgilerin aktarım kiplerinin çeşitliliği karşısında) gösterdikleri yetersizlik değil, onların kendilerini yasa olarak konumlandırmakta ve *yasaklayıcı* ve *özdeşleşme* kutbu olma rollerini yerine getirmekteki yetersizlikleri olduğu kanısındayız. Sorun, ebeveynlerin tüm bilgilerini çocuklara aktarması sorunu değil, konumlarını koruyarak topluluk halinde yaşama imkân tanıyan değerleri temsil etmeyi bilmeleri sorunudur. Oysa, *ebeveynler asla bu değerleri nasıl temsil edeceklerini bilemediler*; çünkü söz konusu olan, sahibi olduğumuz ve aktarımının güvence altına alınmasının yeterli olacağı bir bilgi değil, her an karşı konulabilir ve dolayısıyla da her an bir koz olmaya elverişli bir *konum*dur (yasanın düzeninde yer almaktır). 257 F17

İlkel toplumlar bunu kavramış ve çocuğun konumunu *kolektif olarak* belirleyen ve bu statünün evrim ritmini tanımlayan (çocukluktan ergenliğe, yetişkinliğe ve babaya) uygulayımlar ve ritüeller icat etmeyi bilmişlerdi. Bunu ise adı söylenmemiş bir şiddetin uygulanmasının engellenmesi ve bir tahakkümün dayatılması pahasına başarabilmişlerdi. Hiçbir ilkel, bireysel olarak (eğer bu tip bir toplumda sorun bu terimlerle ele alınabilirse) bu sorunu çözümleyemezdi. Bu ilkel Oedipus bunalımını, bunalımın içerdiği karşıt değerlilikle ve onun ölümcül boyutlarıyla yaşamaktan başka bir şey yapamaz. Üstelik, Morin ve Moscovici'nin belirtmiş olduğu gibi, bu toplumlarda bile başkaldıranların ve yenilikçilerin genellikle gençler olduklarını unutmayalım. Gençler kendileriyle birlikte yeni bir mesaj getirirler. Bunun dile getirilmesini

22. M. Mead, a.g.y., s. 148.

engellemek ya da onu "ehlileştirdikten" sonra kullanmak toplumun görevi olacaktır.

Bizim (okulun, krallık döneminde olduğu gibi ebeveynlerin iktidarlarını devrettiği büyük eğitimci olmaktan artık çıktığı),[23] herkesin (toplumsal sahneyi işgal eden farklı toplumsal uzmanlardan yardım istemediği sürece) toplumdan büyük bir destek görmeden Oedipus bunalımıyla kendi kendine başa çıkmak zorunda olduğu bireyci modern toplumlarımızda, olası ve aynı zamanda istikrarlı olan yalnızca iki yol vardır: *doğrudan baskı* ("bir çocuk öldürülür",[24] kurban edilir ya da boğulur) ya da *istifa etme*. Yasayı *yasaklayıcı* ve *izin verici* boyutuyla temsil etmeye dayanan, henüz sınırları belirlenmemiş, güvenlikli olmayan, sağlama bağlanmamış zor yol, herkese gerçekleştirilmesi zor bir yol olarak görünüyor.[25] Nasıl olur da kimi gençlerdeki şiddet karşısında, bir yasayı referans olarak almakta yaşadıkları zorluk ve yalnızca itkilerinin dikkate alındığı yasasız bir dünyayı arzulamaları karşısında şaşkınlığa düşeriz? Freud, cehennem dört yaşındaki çocukların eline bırakılmış bir dünya olmalıdır demişti. Ebeveynlerinin davranışları nedeniyle dört yaşındaki çocuklar çoğalır; biçim değiştirmiş sapkınlar, fizyolojik yaşları ne olursa olsun artar. Ebeveynler ve yetişkinler bu çocuklara karşı düşmanlık duymaya başlarlar. Ya onları artık görmezden gelir ve yadsırlar ya onları sıkıştırırlar (gençlik karşıtı ırkçılık), ya geleneksel yöntemlere geri dönmeyi denerler, yahut da her şeyden umudu keserler; öyle ya da böyle nasıl davranacaklarını artık bilemezler.

Bu durumda, M. Mead'in tersine, şöyle düşünüyoruz: *a)* En ilkel toplumlar da dahil olmak üzere tüm toplumlarda gençler yenilik ve başkaldırı gücünü temsil ettiler ve ritüellerin acımasızlığı (dikkat çekmiş olduğumuz gibi başka nedenler de işin içine giriyor bile olsa) ancak bu bağlamda anlaşılabilir; *b)* bu gücün *kendinde iyi* hiçbir yanı yoktur. Genç, mutlak erklik fantazmının etkisi altında yaşayan bir rakip, bir sapkın, bir şiddet düşkünü ve sevgiye susamış biridir. Eğer bir yasa onun rolünün ne olduğunu tanımlamazsa, kendinde yalnızca "itkisel" ve arkaik olanın serbestçe konuşmasına olanak tanır; *c)* hiçbir toplum bu sorunu soğukkanlı bir şekilde ele alma yetisine sahip olama-

23. Bkz., Ph. Ariès, *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*, Point, Seuil, 1973.

24. Çocuk sembolik olarak değil, gerçekten öldürülür. S.O.S. Çocuk'un Fransa genelindeki tahminlerine göre, 1977'de öldürülen çocukların sayısı 8 bin, ağır yaralı çocukların sayısıysa 18 bin 500'dü. Le Bonniec ve Guillon Raporu, 1979.

25. Bkz., E. Enriquez, "Problèmes psychosociologiques de l'adaptation", *L'inadaptation. Phénomène social*'de, C.C.I.F., 1964.

mıştır. Çocuk genellikle üç aşağı beş yukarı hep mutlak bir boyun eğmeye maruz kalmak zorunda kalmış,[26] "davetsiz misafir" ve fiili bir asi olarak varolmaya devam etmiştir. Çocukların ve ebeveynlerin birbirleriyle çatışan değil, ama birbirlerini tamamlayan varlıklar olarak bir arada yaşadığı örnekler çok ender olarak görülür. Çocuklar üzerindeki egemenliğin önünde hâlâ uzun bir gelecek var.

Buraya kadar tartıştığımız şeylerin içinde kız çocuğunun bir yeri yoktur. Bunun nedeni onu unutmuş olmamız değildir. Ama bu neden, *geleceğin kadını* olan kız çocuğunun baba için tehlikeli olmaması ve yaşamı boyunca asla kurtulamayacağı bir boyun eğme konumunda bulunması ve böylece de kadınların ortak yazgısını paylaşmasıdır.

Afrika uzmanlarının hepsi (G. Balandier gibi) "dişil toplumun" örgütlenmesinin, eril toplumun "güçten düşmüş" ve ondan hep daha geri kalmış bir "kopya"sı olduğunu düşünmek konusunda hemfikirdirler. Örneğin, dişil anlamda erginleme töreni nadir olarak görülür ve bu tören mevcut olduğundaysa törenli ya da törensiz sünnet ya da çizerek kan akıtma uygulayımlarıyla sınırlı kalır (böylesi bir tören varolduğunda bile, erkeklere ayrılmış törenlerin gösteri boyutuna sahip olmaz). Erkekler arasında kutsal dille yakınlık kurulmasına rağmen, kızlar yalnızca müstakbel kocaları ve kocalarının aileleri karşısında yerine getirmek zorunda oldukları boyun eğmeye dayalı görevleri hakkında bilgilendirilirler. Dişil yaş gruplarıysa ya mevcut değildir ya bu yaş gruplarının hiçbir önemi yoktur veya erkeklerin yaş gruplarından daha az karmaşıktır.[27]

Kadınlar üzerinde sürekli tahakküm, (başkalığın tamamen tanınamadığı ve üstlenilemediği andan itibaren) insan toplumunun inşası için zorunludur; gençler üzerindeki tahakküm toplumun yeniden üretimi için kaçınılmazdır, ama bu tahakküm tıpkı insan "yaşları" gibi, yalnızca geçici olabilir.

---

26. Mozart gibi olağanüstü bir çocuk uzun süre zalim bir babanın sultası altında yaşamıştır. Yedi büyük opera serisinin ilki olan ve içinde en sonunda kendi dilini konuşmaya başladığı *Idomeneo*'da Mozart (kendisiyle babası arasındaki çatışmayı Girit'e taşıyarak) Baba Idomeneo'un düşüşünü ve Neptun sayesinde oğul Idamante'nin iktidarı ele geçirmesini anlatır. Mozart'ın ilk defa terk ettiği babasına bu tarihlerde gönderdiği mektuplar, bu operanın anlamı konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmaz.

27. Bkz., D. Paulme, "Classes et association d'âge en Afrique de l'Ouest", a.g.y.

III

Doğal düzen ve kültürel düzen

Doğayla ilişki: Katılım ve denetleme

"Doğduğum ülkede büyük babalarımın kuşağı asla uzun süreli planlamadan, kıtaların dışsallığından, yer değiştirmesinden ya da evrenin genişlemesinden söz edildiğini duymamıştı. Üstelik, yaşlandıklarında bile zeytin ağaçları ve serviler dikmeyi maliyet fiyatları ya da verimlilik hakkında kendilerine hiç soru sormadan sürdürdüler. Öleceklerini ve toprağı kendilerinden sonra gelecekler için, belki de yalnızca toprağın kendisi için iyi durumda bırakmaları gerektiğini biliyorlardı. Sahip olmuş oldukları 'güç' ne olursa olsun, yalnızca mevsimlere boyun eğerlerse, rüzgârlara dikkat ederlerse ve öngörülmez Akdeniz'e saygı duyarlarsa, ağaçları zamanında budarlarsa, yıla kendisini yenilemesi için gereken zamanı tanırlarsa iyi sonuçlar alacabileceklerini biliyorlardı. Sonsuza ilişkin terimlerle düşünmüyorlardı –belki de asla onun ne an-

lama geldiğini bilmediler–; ama gerçekten *sonsuz* bir *zaman*da edimde bulundular, yaşadılar ve öldüler. Doğal olarak, ülke henüz gelişmemişti."[28]

Castoriadis'in bu nostalji yüklü satırları sorunu iyi ortaya koyuyor. Halkların çevreyi, ona zarar vermeden değiştirdiği, dönüştürdüğü, doğayı onu tahakküm altına alma ve yok etme istenci duymadan, ona saygı duyarak, kendilerini onun bir parçası olarak düşünerek, dahası doğanın kendi bedenlerinin ve ruhlarının bir uzantısı olduğunu düşünerek *inşa ettikleri* bir zaman vardı. S. Moscovici'nin doğallık sorununu XX. yüzyılın en önemli sorunu olarak konumlandıran *Doğanın İnsani Tarihi Üzerine Deneme*[29] başlıklı kitabı, bu açıdan hem gerekli belgelerin tamamını hem de en sıkı argümantasyonu sağlar. Doğanın bir tarihi vardır, bu, doğanın insanla ilişkilerinin tarihidir. "Bu aslında işlenmiş, ama sürekliliği ve az çok yerleşik istikrarlılığı nedeniyle bize tanıdıkmış gibi gelen ve bizi yalnızca doğayla karşı karşıya olduğumuza inanmaya iten bir doğadır. Yalnızca tarihsel olarak geriye gittiğimizde bu doğanın ne denli kültürel olduğunu keşfederiz."[30]

İnsanın ve doğanın bu birleşmesinin nedenleri neydi, daha önce değindimiz, Radcliffe-Brown'un *karşıtlık* ve *bütünleşme* terimleriyle ifade etmiş olduğu) bu ayrılma-karşıtlık ve tamamlayıcılık nasıl ortaya çıkmıştır, niye yüzyıllar boyunca doğanın tahakküm altına alınması arzusu belirmemiştir ve niye bu arzu son yıllarda ortaya çıkmıştır, insanların bedeninin hayvanların ve bitkilerin bedeniyle ilişkileri nelerdir? İşte temel önemdeki sorular.

A. DÜNYAYLA İLİŞKİ

Lévi-Strauss *Yaban Düşünce*'nin "Somutun Bilimi" başlıklı birinci bölümünde, tümü de, incelenen yerlilerin yerel bitki çeşitleriyle, çevredeki hayvan türleriyle, ormandaki ağaçlarla köklü yakınlık ilişkilerine girdiklerine işaret eden birçok çalışmaya gönderme yapar. Bunlardan tek bir örnek; "Negritolar'ın özelliklerinden biri, bitki ve hayvan evrenlerine ilişkin tükenmez bilgileridir. Bu bilgi şaşılacak ölçüde çok sayıda bitki, kuş, memeli hayvan ve böceğin gerektiği gibi tanınmasını içermekle kalmaz, onların her türlü alışkanlık ve davranış biçim-

28. C. Castoriadis, "Développement et rationalité", *Esprit*, n° 5, 1970.
29. S.Moscovici, *Essai sur l'histoire humaine de la nature*, Flammarion, 1960.
30. A. G. Melsen, aktaran S. Moscovici, a.g.y., s. 17.

lerinin de bilinmesini içerir..."[31] Halklar, bir yarar taşımayan kesin bir sınıflandırılmaya kayıtsız kalan böylesi bir pratik bilimle kesin bir deneyimine sahip oldukları, anlamını bildikleri ve hem kendilerinin hem de şeylerin, varlıkların ve ötekilerin farkına varmasını sağlayan bir dünya yaratırlar. Durkheim ve Mauss'un çok daha önceden işaret etmiş oldukları gibi, "ilkel olarak adlandırılanlar açısından, şeylerin türü yalnızca basit bir tanıma nesnesi değildir, her şeyden önce belli bir duygusal tutuma tekabül eder. [...] Şeyler her şeyden önce kutsal ya da kutsal değildir, temiz ya da kirlidir, sevilirler ya da düşmandırlar, elverişli ya da değildirler, yani onların en temel niteliği yalnızca onların toplumsal duyarlılığı etkileme tarzlarını ifade eder."[32]

Her sınıflandırma (eğer aklı işin işine sokuyorsa),[33] farklılıkların ve benzeşmezliklerin her düzenlenişi akıldan çok duygusaldan doğar. İlkel açısından mekân homojen değildir, bölgelerin duygusal değerleri vardır, doğa "büyülü olmaya"[34] devam eder. Çünkü, ilkel açısından kendi Ben'i ve dış dünya arasında bir farklılaşma, henüz ve katı bir şekilde mevcut değildir. Freud, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nın ilk sayfalarında, özerk, çevreden tamamen farklılaşmış ben duygumuzun başlangıçta böyle olmadığını gösterir. Tam tersine, süt çocuğu kendi Ben'ini dış dünyadan ayırt edemez: Süt çocuğunun Ben'i her şeyi içerir, yalnızca geç bir dönemde çeşitli uyarıların (özellikle de acı ve ıstırabın) etkisiyle dış dünyayı kendinden dışlayacaktır. "Dolayısıyla, şu anki Ben duygumuz adeta daha geniş bir uzam duygusunun 'pörsümüş' bir kalıntısından başka bir şey değildir. Bu uzam her şeyi içine alacak ve Ben ile çevresi arasındaki mahrem bütünleşmeye tekabül edecek derecede geniştir." Ve Freud sonuç olarak "bu ilksel Ben duygusunun –az ya da çok– bireylerin çoğunun ruhunda korunmuş olduğunu"[35] kabul etmek gerekir der. İngiliz dilinden psikanalistlerin (Bowlby, Win-

31. Aktaran Lévi-Strauss, *La Pensée sauvage*, Plon, 1962, s. 8. [Bu alıntının çevirisinde Claude Lévi-Strauss'un aynı kitabının Türkçe çevirisini esas aldık, *Yaban Düşünce*, çev.: Tahsin Yücel, YKY, 1993, s. 28.]

32. Durkheim ve Mauss, "De quelques formes primitives de classification", M. Mauss, *Essais de sociologie* içinde, Points, Le Seuil, s. 227.

33. Lévi-Strauss bu nokta üzerinde ısrar edecektir, bkz. *La pensée sauvage* ve *Le totémisme aujourd'hui*, P.U.F., 1962. Özellikle de "Vers l'intellect" ve "Totémisme du dedans" başlıklı son iki bölüm.

34. Doğa, ortaçağ boyunca büyüleyici niteliğini koruyacaktır, ama bu defa vahşiliği, şövalyenin kültür dünyasına geçebilmek için kendisine güvenmemesi gerektiği hâkim doğayı temsil edecektir. Bkz., "Lévi-Strauss en Brocéliande" başlıklı yazıda J. Legoff ve P. Vidal-Naquet'nin analiz ettiği Chrétien de Troyes romanlarındaki orman izleği, ortak yapıt *Claude Lévi-Strauss*'ta, Idées, Gallimard, 1979.

35. S. Freud, *Malaise dans la civilisation*, a.g.y., s. 10-11.

nicott, Balint, Bion, M. Klein) ve Fransa'da D. Anzieu'nün yakın tarihli çalışmaları, içerisi ve dışarısı arasındaki ayrımın hiç de öyle doğal bir ayrım olmadığını gösterir. M. Klein'a göre, dış nesneler (örneğin anne memesi) imgelemsel içe yansıtmalara konu olabilir, Ben'in ötekiyle (özellikle de anneyle) girilen yaratma-yok etme ilişkisinin ürkütücü atmosferinde ayrım mekanizmalarıyla kendisini oluşturmasına imkân tanıyan iç nesnelerse yansıtma (yansıtmalı özdeşleşme) konusu olabilir. Adı anılan diğer yazarlara göreyse, deri ("dışarıyla sınırı belirleyen ve dışarıyı dışarıda tutan", ötekiyle değiş tokuşun bağlantısı ve ilk aracı olan "yüzey")[36] anne ile çocuk arasındaki ilişkilerin ayrıcalıklı alanıdır (anne çocuğu kucağına alır, ona dokunur, onu öper ve yıkar), bu da, kendi beden imgesinin ve Ben imgesinin oluşumuna katkıda bulunur; bu anlamda deri, *bağlanma* ve *koparılma* alanıdır ve koruma ve "istikrar sağlayıcı imge" rolünün her zaman sorgulandığına tanık olabilir. Dolayısıyla, içerisi ve dışarısı arasında katı bir ayrım olduğunu düşünmektense, her bedenle (ve bedenin her parçasıyla) dış dünya (öteki bedenler, öteki varlıklar) arasında deri ve değişik bedensel delikler aracılığıyla sürekli değiş tokuşların olduğunu düşünmek gerekir.

Dış dünyadan (bu dış dünyayla değiş tokuş akışını koruyarak) ayrıştığı andan itibaren, Ben bu dünyaya duyumsal, itkisel ve duygusal olarak ruhsal güç kazandırmaktan ve aynı tarzda kendisine de onun güç kazandırmasından başka bir şey yapamaz. Bu iki yönlü güç kazandırma devinimi güven vericidir: İnsanın narsisizmi çaresiz bir şekilde yaralanmış olmasına rağmen (insan asla tek başına dünya olamayacaktır), aynı zamanda bu narsisizm tamir edilmiştir (dış dünya tamamen de insanın dışında yer almaz, dış dünya aynı zamanda iç dünyadır ve bu yüzden de bireyin denetimine boyun eğebilir). Bu iki yönlü devinim doğal olarak bir tehlikeyi de içinde barındır: Asla var olamama tehlikesi, *benliğinin içinde* bu dünya tarafından saldırıya uğrama, bedeninin mutlak yansıtılmasıyla benliğini yitirme tehlikesi. Bu tehlikenin geçici olarak giderilmesi için, eşanlı olarak şunların yapılması gerekir: 1) Çevreyi, onu tanınabilir kılan ve *uygun mesafe*ye yerleştiren (yani çevreyi saldırgan niteliklerinden arındıran ya da yansızlaştıran) sınıflandırmalarla dışsallaştırmak. 2) Her varlığın, kendisini kendisine yakın, *benzer*, kendi bedeninin uzantısı haline getiren bu çevreye mahrem katılımı.

Dolayısıyla "ilkel", dünyayla derin ilişkilerini korumayı ve onunla çatışma değil, tamamlayıcılık içinde yaşamayı (Batılı rasyonalitemizin bize unutturmaya çalıştığını yapmayı) bilmiştir. Bu çalışmayı tek başı-

36. D. Anzieu, "Le moi-peau". Bu makale yepyeni bir araştırmalar alanı açmaktadır.

na değil, tüm topluluğunun desteğiyle yerine getirmek zorunda olduğundan dünyayla bu tür bir ilişki kurmayı başarmıştır.

Önerdiğimiz psikanalitik türden açıklama, gerçekten de sürecin bütününü kavramamıza olanak vermiyor. Durkheim ve Mauss'a yeniden dönelim. Şöyle yazarlar: "İnsanın, şeyleri kendisiyle ilişkilendirerek kendisi açısından temsil etmeye başladığı sıkça dile getirildi. Daha önce söylenen (yani sınıflandırmaların duygunun eseri olması) bu insan-merkezciliğin, daha uygun bir şekilde *toplum-merkezcilik* olarak adlandırılabilecek olan şeyin neye dayandığını daha iyi belirleme imkânı tanır. İlk doğa sistemlerinin merkezi, birey değil toplumdur. Nesnelleşen, insan değil toplumdur. Sioux Kızılderililerinin tüm dünyayı bir şe-
264 kilde kabile uzamının sınırları içine sığdırma tarzından başka hiçbir şey, bu açıdan daha tanıtlayıcı olamaz".[37] Demek ki, dünya ve topluluk eşyayılım gösterir. Bu iddia, bize, hem doğru hem de çok taraflı gibi geliyor. Bu nedenle de psikanalitik ve sosyolojik yaklaşımların birbirlerini tamamlayacağını düşünüyoruz. Yukarıda belirttiğimiz gibi ilkelin, bu sınıflandırmaları, *kişisel tehlikelerin* önüne benliğin ve dış dünyanın kesin bir şekilde birbirinden ayrılmasıyla (bu ayırma da dış dünyayı yalnızca şeytani ve saldırgan bir dünyaya dönüştürür) geçmek amacıyla inşa ettiği kanısında olmamızın yanı sıra, ilkelin bunu, çok az farklılaşmış olan ve kendisinin de unsurlarından biri olduğu *toplumun tamamının* aynı kaygıları duyması ve aynı deneyimi yaşaması kaydıyla yapabildiği kanısını da taşıyoruz. Bu tür bir örnekte, birey ile toplum arasındaki fazlasıyla ince olan bir ayrımın içerdiği güçlükleri doğrudan doğruya hissediyoruz. İlkelin, yalnızca topluluğun üyesi olarak varolduğunu ve bizim yaptığımız gibi kendisine bireysellikle ilgili sorular sormadığını biliyoruz. Bu nedenle, bir grubun *bilinçdışı kaygıları kolektif olarak yaşama*, bu meydan okumalara karşılık vermek için çözümler üretme olanağına sahip olduğunu ve bu kolektif yaşantının özsel olarak bireysel yaşantıdan ayrılmadığını kabul etmek gerekir.[38]

37. Durkheim ve Mauss, a.g.y., s. 228.

38. R. Kaës, *L'appareil psychique groupal* başlıkla yapıtında, Freud'un inşa ettiği bireysel psişik aygıt ile oluşma kipini, rolünü ve grubun inşasında üstlendiği işlevlerini gösterdiği grupsal psişik aygıt arasında varolan biçimdeşliği göstermeyi denemektedir. R. Kaës'e göre, "grupsal psişik aygıt, bir grubun üyelerinin grup oluşturmak amacıyla birlikte gerçekleştirdikleri inşadır. Burada, temel niteliği grupsal bileşenleriyle psişik bir gerçeklik ile toplumsal ve maddi boyutlarıyla grupsal gerçeklik arasındaki farklılıkların dolayımlanmasını ve değiş tokuş edilmesini güvence altına alan sağlam bir kurgu söz konusudur." Bu teoriyi ileri sürerek Kaës, Bion gibi, sık görülen bir fenomen (bir grup, düşünür, harekete geçer, edimde bulunur, itkilere ve arzulara sahiptir) karşısında hep şaşkınlığa düşmüş olan analitik esinimli sosyal psikologların çizgisinde yer alır.

Bireylerin gruplarda (ya da topluluklarda) belirli yerlerde konumlandırıldıkları, birlikte ortak bir işi gerçekleştirmek, birbirleriyle ve çevreyle girecekleri ilişkileri tanımlamak zorunda oldukları andan itibaren, fantazmaların ve davranışların yakınlaşması, benzeşmesi ve en sonunda homojenleşmesi süreci ortaya çıkar; her birey toplumsal etkileşimlerin sonuçlarının kayıtlandığı (bedensel ve psişik) uzama dönüşür; her toplumsal birim de bireyi sorgulayan, onda sıkıntı ve neşe yaratan sorunların aynısıyla uğraşmak zorunda kalır. Grup dinamiği deneyimleri bize düşsel, fantazmatik ortak eğilimlerin, aşk söylemlerinin olduğu gibi saldırgan atmosferin de hangi ölçüde yalnızca kimi bireylerin arzularının dışavurumu değil, ama her zaman için bireyi içine dahil olduğu gruptan ayırt etmenin pratik olarak imkânsız olduğu bir ana tekabül ettiklerini ve herkesin arzusunun dışavurumu olarak ortaya çıktıklarını gösterir.[39] Grubun farklı parçaları arasındaki farklılıkların ve çatışmaların, ancak grubun, içinde grup kimliğini üyelerinin her birinin kimliğiyle birlikte var etmeyi başardığı andan itibaren ortaya çıktığını görürüz. Birleşme eğilimi güden bir grupta ise, tersine *bireysel arzu ile grup arzusu neredeyse* birbirleriyle örtüşür.

İçerisi ve dışarısı arasında bir ayırt etme/katılma kipini yalnızca ilkel toplumların bulmayı başardığını düşünmek de doğru olmayacaktır. Daha önce dikkat çektiğimiz gibi, günümüzde yok olma eğilimi gösterse bile bu bilgi, sakinlerinin çevreleyen dünyayla, zamanla ve mekânla ilişkisini düzenlemeyi denemiş olan tüm toplumlarda yüzyıllar boyunca varlığını korumuştur.[40]

Halklar "dışarıda" içeriyi, doğada toplumsalı, ötekilerde kendilerini bulmayı bildiler. Söz konusu olan "Benzer"in geri dönüşü değil, başlangıçta insandan en uzak olduğu sanılanla karşılıklılık bağlarının kurulmasıdır.

---

39. Bu, gruptan tam da bu anda sapanların varolmadığı anlamına gelmez. En kapalı ve en zora dayalı toplumlar kendi sapkınlarını içlerinde barındırır. Ruth Benedict bir kültürden diğerine "pattern"lerin [modellerin -ç.n] farklılığını açıkça ortaya çıkarmıştır (örneğin, megaloman Kwakiutllar yakışıklı ve iyiliksever Zuniler karşıtlığı). Benedict, bir Kwakiutl'a mükemmel bir şekilde uygun düşebilecek, ama bir Zuni'de tamamen uygunsuz kaçan niteliklere sahip bir adamın durumundan söz eder. Zuniler onu hırpalar ve ona büyücü muamelesi yaparlar. Bkz., R. Benedict, *Échantillons de civilisation*, Les Essais, Gallimard, 1950.

40. E. T. Hall şu iki kitabında mekânla ilişkinin önemini ortaya koymuştur: *La dimension cachée*, Le Seuil, 1971 ve *Au-delà de la culture*, Le Seuil, 1979. Hall, hayvan gibi insanın da asgari düzeyde bir mekânı işgal etmeye ve öteki insanlarla kendi arasında belirli mesafeleri (mahrem, kişisel, toplumsal, kamusal mesafe) korumaya gereksinim duyduğuna işaret eder ve bu mesafelerin eğitimle ve kültürel modelle oluşturulduğunun altını çizer.

İnsanlar dışarıyla, bitkilerle ve hayvanlarla kurdukları bu bağ aracılığıyla yalnızca çevreyle (onu daha güvenli kılarak) kendileri arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda ve özellikle de kendi aralarındaki ilişkileri kurarlar: Gerçekten de, "hayvanlar, insanlar ve cansız nesneler başlangıçta neredeyse her zaman en mükemmel özdeşlik bağlarını destekleyen şeyler olarak tasarlanmıştır"... "Aslında, insan zihninin kendisinden hareketle oluştuğu ayrımsızlık durumunu abartmamak gerekir. Halk edebiyatımızın, mitlerimizin, dinlerimizin bir kısmı günümüzde bile tüm imgelerin ve düşüncelerin tamamen birbirlerine karış-
266 tırılmasına dayanmaktadır. Demek ki, bu imgelerin ve düşüncelerin birbirlerinden net bir şekilde ayrışmış olması söz konusu değildir."[41] Dolayısıyla insan, bu ayrımsızlıktan çıkabilmek için sınıflandırmaya gereksinim duyar. Öyleyse, nasıl sınıflandırmalı? "Bir sınıf, bir grup şeylerden oluşur; gelgelelim, şeyler kendiliklerinden gruplanmış olarak kendilerini gözleme sunuyor değildir."[42] Dolayısıyla, ilk sınıflandırmalar yalnızca *örneksemeli* sınıflandırmalar olabilir. Baudelaire'in söylediği gibi,

Doğa, canlı sütunların, zaman zaman ağızlardan anlaşılmaz sözler kaçırdıkları bir tapınaktır
İnsan bu tapınakta kendisini aşina bakışlarla gözleyen
sembol ormanları arasından geçer.

Bu anlaşılmaz sözler, *metaforlar*dır. Rousseau'ya göre "Mecaz dil önce, düz anlam daha sonra doğmuştur. Gerçek biçimleriyle görüldüğünde şeyler gerçek isimleriyle adlandırılmıştır. Önce, şiirsel olarak konuşulmuştur."[43] Şiirsel konuşmaysa birbirinden çok uzak şeyler arasında benzerlikler kurmaya, bilinmedik olanı bilinir kılmaya, mantıksal düşünce açısından farklı alanlara ait olanla bağlantılar kurmaya, mineral, bitkisel ve hayvansal türleri birbirinden ayırt etmemeye, Borges'in icat ettiği ve M. Foucault'yu büyüleyen şu Çinli sınıflandırma kadar tuhaf olan sınıflandırmalar yapmaya dayanır. Bu, sözcüğün eylemle eşdeğerli olduğuna, dünyanın sözden doğduğuna inanmak, "kokuların, renklerin ve seslerin birbirlerine tekabül ettiği" serbest çağrışımlar oluşturmaktır.

41. Durkheim ve Mauss, a.g.y., s. 164-165.
42. Durkheim ve Mauss, a.g.y., s. 166.
43. Rousseau, *Essai sur l'origine des langues*, 1817, *Cahiers pour l'analyse*'de yeniden yayımlanan III. Bölüm, n° 4, 1966.

Metaforik olarak davranmak, aynı zamanda *bilinçdışının dilini* konuşmaktır. Küçük Hans ve Arpaz'ın yapmış oldukları gibi babayı bir ata ya da bir horoza dönüştürmektir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, bu, aynı zamanda, ilkellerin bir hayvana ya da bitkiye saygılı bir şekilde davranacak olmalarıdır. Öyle ki, ilkeller bu hayvanların soyundan türemiş varlıklar gibi davranacaklardır. Bu hayvanlar ve bitkiler karşısında takınılan saygı, baba karşısında hissedilen karşıt değerli duyguların totem hayvan ya da bitkiye (düzdeğişmeceli) *aktarımı* dikkate alınmadan kavranamaz. Bu, Bergson'un da dediği gibi, "hayvanın bireyselliği türün içinde çözündüğü" için mümkün olabilmiştir. Bergson *Dinin ve Ahlâkın İki Kökeni*'nde şöyle yazar: "Bir insanı tanımak, onu diğer insanlardan ayırt etmeye dayanır; buna karşın, bir hayvanı tanımak genellikle onun ait olduğu cinsin farkına varmaktır; her iki durumda da ilgilendiğimiz şey budur; bundan çıkan sonuç, birincisinde algımızın bireysel nitelikleri dikkate aldığı, oysa ikincisinde bu nitelikleri neredeyse görmezden geldiğidir. Dolayısıyla, bir hayvanın somut ve bireysel olması boşunadır, hayvan öncelikle bir nitelik ve bir *tür* olarak görülür,"[44] Mutlu algılama! Oğulların bireysel baba karşısında, mutlak erk olarak ya da gücünü kötüye kullanan olarak yaşantılanan *somut birey* anlamında sürü şefi karşısında hissettiği saldırgan ve doğal olarak saygıya dayanan duygu, başka bir türe *masum bir şekilde* aktarılabilecek ve böylece nefreti dizginleyerek (bir türden nefret edilmez)[45] ve olası misilleme önlemlerine karşı bir koruma sağlayarak (bir baba oğluna karşı "zora başvurmayı" isteyebilir, oysa bir hayvan türü bu arzuya sahip olamaz) türsel hale gelebilecektir. Bireyselden türsele geçiş, bireysel dramın kolektif drama dönüştürülmesine imkân tanır. Bu geçişle dramatiklik artar, sıkıntı yükü kaybolur.

Bu geçiş yalnızca babanın oluşturduğu tehlikeyi bertaraf etmez, aynı zamanda topluluk bağlarının oluşturulmasını da destekler. Bergson da bu konuda oldukça açıktır: "Bir klanın şu ya da bu hayvan olduğunun söylenmesinden elde edilecek hiçbir şey yoktur: Ama, aynı kabileye dahil iki klanın zorunlu olarak iki farklı hayvan olması gerektiği çok daha bilgilendiricidir. Gerçekten de, bu iki klanın sözcüğün biyolojik anlamında iki tür oluşturduğunu belirlemeyi istediğimizi varsayalım: Dilin henüz bilim ve felsefeden etkilenmemiş olduğu yerde bunu

44. H. Bergson, *Les deux sources de la morale et de la religion*, Alcan, 1932, Yeni Basım, P.U.F., s. 193-194.

45. İnsan, Yahudiler, Araplar vs. gibi bir türden nefret etmeye başladığında söz konusu olan insanın bir türün üyelerinin hiçbirinin *bireyselliğini* algılayamayacak durumda olması ve bu türü bir *alt*-hayvansallığa indirgemesidir. Örneğin Yahudiler, artık yalnızca domuz olarak değil, ama pis domuzlar olarak görülür.

nasıl yapabiliriz? Hayvanın bireysel nitelikleri dikkate alınmadığından hayvanın bir tür olarak algılandığını söyleyelim. İki klanın iki farklı tür oluşturduğunu ifade edebilmek için, bu iki klandan birisine bir hayvanın, diğerine bir başka hayvanın ismini verelim. Birbirinden yalıtılmış bir şekilde ele alınan bu isimlerden her biri yalnızca bir adlandırmadır; bu iki isim birlikte bir olumlamaya denk düşerler: Gerçekten de, iki klanın farklı kanlardan olduklarını ifade ederler."[46]

Klanın üyeleri iki hayvan türü oluştururak, "vurguyu ikilik üzerine" koyarak temel nitelikte iki işlem gerçekleştirirler:

1°: İkilikle, ilk ikici işleyiş tipini oluştururlar[47] ("farklılıksızlaşmadan kurtulmaya imkân tanıyan ve böylece de varlıkların ve dünyanın

düzene konması yönünde işlev gören insan düşüncesinin evrensel bir niteliği olan" "karşıtlıkla çağrışımın tikel uygulanımı").[48]

2°: Farklı kanlara referansın belirlenmesiyle, şunlara işaret ederler: *a)* Kabilenin dıştan evlilik yanlısı yarısından kadınların alınabilmesi imkânı; *b)* aynı klandan (aynı kandan) kadınlarla ensest yasağı; *c)* aynı atadan gelen bir topluluğa ait olduklarını ve hepsinin birbirlerini kardeş olarak görme zorunluluğunu; *d)* kardeşler arasında (eğer kadınlar "herkesin olası olarak tasarruf edebileceği" varlıklar olarak görülseydi yeniden patlak verebilecek olan) rekabetin (ve savaşın) yasaklanması.

Demek ki kendilerini konumlandırarak ve farklılaştırarak, *kardeşleri* (aynı kabileye ait olduklarından) ya da *düşmanları* (başka bir gruba ait olduklarından) müttefiklere dönüştürürler ve kendileriyse aynı klanın içinde damarlarında aynı kan dolaştığı ve çatışmanın temel nedeni (kadınlar) ortadan kalktığı için birbirlerine yardım etmekten ve birbirlerini sevmekten başka nedenleri olmayan kardeşlere dönüşürler. Bu anlamda, kan farklılığı kardeşler arasında barışın ve (Ben idealine dönüşen aynı atayla hep birlikte özdeşleşmelerinin onlara sağladığı destekle) aralarındaki libidinal bağın ve müttefiklerle (çatışma ilişkilerinin yerine) değiş tokuş ilişkilerinin güçlendirilmesinin vaadi anlamına gelir.

Sürecin tamamı şöyle ifade edilebilir: –Metafor, babadan hayvana ya da bitkiye geçmeye imkân tanır; düzdeğişmece, duyguların aktarılmasını başlatır; aynı kan, dayanışma bağlarını ve ittifak bağlarını güçlendirir; –insanın doğaya dahil olması, doğal dünyaya katılması ona

46. Bergson, a.g.y., s. 195.

47. Lévi-Strauss'un *Le totémisme d'aujourd'hui*'de üzerinde ısrar ettiği de bu noktadır. Bergson'dan farklı bir bakış açısından yararlanmamıza karşın, yeni Bergson okumamızı Lévi-Strauss'a borçluyuz.

48. Radcliffe-Brown, aktaran Lévi-Strauss, a.g.y., s. 129.

baba karşısında hissedilen suçluluk duygusunu dindirme, ikame edilen hayvanı idealleştirerek baba nostaljisini güçlendirme, aynı değerleri ve idealleri içselleştirme, birbirlerini kardeş olarak görme ve değiş tokuş yapabilecekleri dostlar edinme imkânı tanır. Dolayısıyla, şiirsel dil ve *bilinçdışının dili* istikrarlı toplulukların yaratılmasının kökeninde bulunur. İnsanın doğayla ve kendi benzerleriyle imzaladığı sözleşme, ancak dil yalnızca rasyonel hale geleceği ve insanın artık bilinçdışına kulak vermeyi istemeyeceği andan itibaren bozulacaktır.

C. DOĞANIN BOZULMA VE "DÖNÜŞTÜRÜLME" TARZI

M. Sahlins'in avcı-toplayıcıların ekonomisini analiz ettiği "ilk bolluk toplumu"[49] hakkındaki ses getiren çalışmasından bu yana, bu halkların sürekli besin arayışı içinde yaşamadıklarını, bunun tam tersine, bazı bölgelerde yılın kimi dönemlerinde yiyecek kıtlığı çekilse bile, genellikle "iyi yaşadıklarını" biliyoruz.[50] Doğal olarak bu, bu halkların kendi toplumlarımızda tahayyül edebileceğimiz türden bir bolluk içinde yaşadıkları anlamına değil, onların basit ihtiyaçlarının olduğu, mallara ve teknolojik donanımlara karşı kayıtsız oldukları ve böylece de doğayla ilişkileri sayesinde doğadan talep ettikleri tatminleri almayı başardıkları anlamına gelir.

Sahlins, tarımla uğraşan halklardaki yetersiz üretim yapısı (ev içi üretim tarzı) olarak adlandırdığı şeyi başka yapıtlarında analiz ederek, yalnızca işgücünün yetersiz kullanıldığını, basit bir teknolojinin varolduğunu ve sınırlı üretim amaçlarına sahip olunduğunu değil, aynı zamanda bu ekonomik "proje"nin altyapısını grubun tamamının uyumlu bir aradalığının (kendi evinde olma) oluşturduğunu da gösterir. "Kısaca, sosyolojik olarak konuşacak olursak, 'ötekiler'in çıkarından, dışarıdaki insanlarınkinden farklı ortak çıkarları ve yazgıyı paylaşan ve eşanlı olarak içerideki insanların, evin sakinlerinin duyguları ve kaynakları üzerinde öncelik hakkına sahip olan bir grubun söz konusu olduğunu söyleyeceğiz."[51]

Gelgelelim, bu toplumlara ilişkin düşsel güzellikte bir tablo da oluşturmamak gerekir. Sayısız incelemenin analizinden hareketle, Sahlins, bu aile ölçeğindeki grupların bazılarının geçimlerini sağlamak

49. *Âge de pierre, âge d'abondance*'da yeniden yayımlanmıştır, Gallimard, 1976.
50. M. Sahlins, a.g.y., s. 45.
51. M. Sahlins, a.g.y., s. 140.

amacıyla örgütlenmiş olmalarına rağmen bunu başaramadıklarını ve yetersiz bir şekilde kullanılan işgücünün genellikle eril işgücüne özgü bir durum olduğunu (dişil işgücüyse tam tersine fazla kullanılmaktadır) belirtir. Üstelik, R. Firth'in Tikopialar hakkındaki çalışmalarına göndermede yaparsak, topluluk bağı dillere destan olmuş olan (*We, the Tikopia*)[52] ve yüzlerce kişinin katıldığı evlilik törenleri sırasında yerine getirdikleri çeşitli ve karmaşık yükümlülüklerle (şölenler ve armağanlar) üyeleri arasında çok derin bağlar kurmayı bilen halk olarak Lévi-Strauss'un[53] örnek gösterdiği bu Polinezyalı halkın, 1952-1953 yıllarındaki şiddetli kasırgaların neden olduğu büyük kıtlıklar sırasında toplumsal sisteminin çöküşüne tanık olduğunu görürüz. Her ev halkı kendi başının çaresine bakmaya yönelmiş, yardımlaşma ve iyilik nadir hale gelmiş, hırsızlıklar ve yağmalamalar çoğalmış, akrabalık yapıları ve iktidar yapıları parçalanmıştır. Yalnızca çekirdek aile varlığını sürdürdü. "Bunalım kimi yapısal hoşgörü biçimlerini zor bir sınava tabi tuttu. Ünlü 'Biz'in kırılganlığını ortaya çıkarttı ve evle sınırlı grubun gücünü gözler önüne serdi. Ev, bunalım durumunda kendisini dış dünyadan yalıtan –ebeveynlerin ve komşuların bahçelerini yağmalamadığında– dış dünyayla tüm toplumsal köprülerini yıkan bir kale olarak ortaya çıkar."[54]

Hatta, topluluk bağının ve ev ölçekli grubun bile tamamen darmadağın olduğu örnekler vardır. Colin Turnbull'un[55] incelediği Ikler bu açıdan çarpıcı bir örnek oluşturur. Ulusal park haline getirilen topraklarını terk etmeye, avcı statülerinden vazgeçmeye ve çiftçi olmaya zorlanan Ikler ne bu yer değiştirmeye ne de yaşam tarzlarındaki bu radikal değişime tahammül edebildiler. Yardımlaşma grupları halinde yaşamalarına, farklı etkinlikleri üstlenen (erkekler için avlanma, kadınlar için ekip biçme) kadınlar ve erkekler arasında eşitlikçi tipte ilişkiler kurmuş olmalarına, çok geniş bir aile nosyonuna (aile aynı alanda yaşayan herkesi kapsar) sahip olmalarına, yaşadıkları çevreye mükemmel bir şekilde uyum sağladıkları kanısında olmalarına[56] rağmen, Ikler

52. R. Firth, *We, the Tikopia*, Londra, Allen ve Unwin, 1936.
53. Marcel Mauss'un eserine yazdığı girişte, a.g.y., s. 34.
54. M. Sahlins, a.g.y., s. 178.
55. C. Turnbull, *Un peuple de fauves*, Stock, 1973.
56. "Sürekli yer değiştiren avcı bir toplum açısından çevre istisnasız bir şekilde, bireyleri birbirlerine bağlayan ve onlara *ortak bir kimlik duygusu* veren merkezi unsurdur: Çevre, onların yaşamlarının etrafında döndüğü bir eksendir. Çevre, gerekli olan her şeyi, besini, sığınağı, giysileri sağlar ve çevreye bir tür *tinsel varoluş* yüklenir... Ikler, dağlar olmadan kendilerinin de olamayacağını ve dağların da varolmaya devam ettikleri varsayılsa bile Ikler olmadan artık aynı dağlar olmayacağını dile getirirler." C. Turnbull, a.g.y., s. 24-25. Altını biz çizdik.

düşmanlık ilişkileri geliştirmeden ve her türlü toplumsal yaşamdan, her türlü iyilikseverlikten ve her türlü sevgiden vazgeçmeden önce, giderek birbirlerine yabancılaşırlar. Kabile üyelerinden her biri artık yalnızca kendi kişisel hayatta kalma sorunuyla meşgul olur. Örneğin Turnbull, Ikler'in çocuklarını, onları beslemek zorunda kalmamak için aile ocağından dışladıklarına, oğulların babalarını ölmek üzere dağlara sürdüklerine, insanların bir sırtlanın çürümüş etiyle beslenmeye çalışan bir körü ayaklarıyla çiğnediklerine, kimilerinin yaşlıların (akrabalarının bile) ağzından yiyecekleri çekip aldıklarına ve onları ölüme mahkûm ettiklerine, herkesin hastaları ve sakatları ölüme terk ettiğine, ölülerin bir deri bir kemik kalmış cesetleri için aralarında kavga ettiklerine, ölüleri gömme törenleriyle artık ilgilenmediklerine, torunların büyükanne ve babalarını dövdüklerine, sağlamların yerel yetkililerin yardım amaçlı olarak gönderdiği besinlere el koyduklarına ve (onları ihtiyaçları olanlara dağıtma sözü verdikten sonra) besinleri yalnızca kendilerine sakladıklarına... tanıklık eder. Turnbull'un kitabı, kavrayamadığı ve uyum sağlayamadığı yeni bir ortamda nasıl davranacağını bilemeyen ve bu koşullar nedeniyle "vahşi bir halka" dönüşmek üzere tüm insanlığını giderek yitiren bir insan grubunun tamamen parçalanmasının olağanüstü nitelikteki betimlemesidir. Tanınmış bir etnolog olmasına rağmen, başlangıçta uyumlu bir toplumu inceleyebileceğini sanan, keşfettiği şey karşısında ürkmüş olan yazarın ideolojisinin bunda rol oynadığını dikkate alsak bile, bu olay inandırıcı bir biçimde tüm toplumsal bağların kırılganlığını ve insanın düşman bir ortamda yaşamak zorunda bırakıldığında (bu ortamın gerçek anlamda düşman olması ya da böyle kurgulanmış olması, durumla ilişkin verilerde değişiklik yaratmaz) kişisel olarak hayatta kalma tutumlarını yeniden benimseme olasılığının insanda kayıtlı olduğunu gösterir.[57]

57. Bu durumda insan Elias Canetti'nin *Kitle ve İktidar*'da bir kişilik olarak betimlediği "hayatta kalan" haline gelir: Başkasının ölümünün yarattığı güç duygusu ve tatmini, önünde başkaları can çekişirken hâlâ ayakta olma gururu: "Hayatta kalan, ölümü kendisinden diğerlerine yöneltmiştir... Hayatta kalma mücadelesinde herkes diğerinin düşmanıdır, ıstırap bu temel galibiyetle karşılaştırıldığında önemsiz kalır." E. Canetti, *Masse et puissance*, Gallimard, 1960, s. 241-242 *Kitle ve İktidar*, çev.: Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1988]. Bu hayatta kalan tipi, yalnızca kendisini suçlu hissederek yaşamaya devam edebilen toplama kamplarının hayatta kalanından farklıdır. Elie Wiesel şunu söylerken bunu hatırlatır: "Hayattayım, dolayısıyla suçluyum. Bir dost, bir yoldaş, bilinmeyen biri benim yerime öldüğü için hâlâ bu dünyadayım" (aktaran B. Bettelheim, *Survivre*, a.g.y., s. 355). Bununla birlikte, Bettelheim toplama kamplarında birbiriyle mücadele eden grupların olduğunu ve bu gruplardan her birinin birbirlerine karşı mücadele etmeye devam ederek kendi durumunu iyileştirmeyi umduğunu da belirtir. Bkz. B. Bettelheim, *Le cœur conscient*, a.g.y.

(Tikopialar'dan ve Ikler'den) verilen bu örnekler yine de aşırı örneklerdir. Ele alınan her iki durumda da, bu halkların tanıdıkları, onlar için dünyanın merkezi olan, aralarında soy ve mahremiyet bağları kurdukları doğayla ilişkileri dış unsurlarla (kasırga, ulusal park kurma) bozulmuştur. Oysa, avcı-toplayıcılar ve çiftçiler doğayla *olumlu* bir ilişki kipi bulmayı genellikle başarmışlardır. Buna örnek olarak, Kristof Kolomb öncesi toplumlardaki mısır yetiştirilmesini tanıklığa davet etmekle yetinebiliriz.

Mısır, Amerikalıların tanrıça bitkisi, ana bitkisidir. Coaxacan döneminden bu yana (İ.Ö. 5200-3400) uygarlıkların kolektif ve gündelik temelini oluşturur. Önceki uygarlıklar yalnızca toplayıcılıkla ve bazen de tuzak kurarak avlanmayla yetiniyorlardı. Arkeolojik kazılar, bu vadi sakinlerinin çok küçük boylu ilkel bir ilk mısır türünü topladıklarını, ardından onu tamamen dönüştürerek ve "hakiki bir bitkisel canavar" haline getirerek ekmeye başladıklarını ortaya çıkardı. Bu yeni mısır, vahşi mısırın teosint isimli bir başka buğdaygille *melezleştirilmesi*nin ürünü olarak ortaya çıkmıştı. Yeni mısırın başakları daha büyük, eksen biçimleri daha çeşitli, daha uzun, daha kalın ve daha dayanıklıdır. Daha sonra başka melezlemeler de yapılacaktır.

Ana bitkinin bu evcilleştirilmesinden itibaren bir tarımcılık doğmaya, çeşitlenmeye ve günümüzden 2000 yıl önce sulama tekniklerinde gerçekleştirilen bir evrimin yardımıyla olağanüstü gelişme düzeyine ulaşmaya başlamıştır. Genellikle mısır, aminoasitlerin sentezlenmesine imkân tanıyan ve temel dengeli bir beslenme sağlayan kabak ve fasulye ile birlikte tüketilmiştir. Ayrıca mısır, hemen hemen her türlü toprakta ve her yükseklikte yetişme avantajına sahiptir. Kolomb öncesi tarımcılığın (henüz icat edilmemiş olan) *saban* kullanılmaksızın yapıldığını ve 1'e 100 ile 200'e varan bir verim (25kg/hektar, 25 ya da 50 kental ürün vermekteydi)[58] elde ettiğini saptamak da ilginçtir.

Son on beş yıldır mısır Avrupa kültürleri için, özellikle de Fransa ve İtalya'da temel bir bitki haline geldi. Bu konuda I.N.R.A.'nın yaptığı araştırmalara dayanarak şu saptamaları yapabiliriz: *a)* mısır "genellikle vasat topraklardan yarar sağladığı" gibi, aynı zamanda güçlü köklerinin mekanik etkisiyle ve hasattan sonraki kalıntılarda bulunan organik maddelerin katkısıyla *toprağın yapısını iyileştirmektedir*; *b) toprağın işlenmemesi* daha iyidir ("bu yöntemin tehlikesiyse köklemenin derinliği açısından çok zararlı olan yüzeysel tabanların oluşmasına

58. Bu verileri C. Lasserre'den aldık, "Du maïs sauvage au maïs cultivé, les découvertes de Théhuacan", *Les cahiers d'Outre-Mer*, 1968. Ayrıca bkz., G. Rozat *Lecture des textes indiens de la conquête*, yayımlanmamış tez, Paris, 1975.

neden olmasıdır. Üstelik, toprağın hasat sonunda iyice işlenmesi, zararlı otların yok edilmesine yarar ve toprağı harmanlanmaya duyarlı hale getirerek kurumasını hızlandırır...") *c)* 1910 yılının *hasılatları* (melezlerin genetik yapısı hakkındaki çalışmalardan önce) 1'e 60'lık bir orana, yani hektar başına 12 kentale ulaşıyordu ve hasılatlar 1'e 200'lük orana yani hektar başına 50 kentale (Kolomb öncesi toplumların en yüksek verimi) ancak 1968'den bu yana ulaşmaya başlamıştır. Bu sonuçlar çok öğreticidir: Kolomb öncesi uygarlıkların 5 bin yıldır, önemli gruplar halinde yarı-yerleşik bir yaşamı benimsemelerinden bu yana zorla ırzına geçmeyi değil, ama kendisiyle "evlenmeyi" denemiş oldukları doğanın tedrici ve incelikli tanınmasıyla bir ziraat tarzı icat etmeyi ve yüksek verim alınmasına olanak tanıyan, etrafında her yerli topluluğun kendisini oluşturabildiği[59] (bu topluluklardan her biri kendi mısır türüne sahipti) çok verimli olmayan topraklarda kullanılabilen ve bu toprakları zenginleştiren en uygun teknikleri geliştirmeyi bilmiş olduklarını gösterirler. Kuşkusuz bu nedenle, bu bitki Amerika'ya[60] yayılabilmiş ve büyük Kanada göllerine kadar ulaşabilmiştir.

Bu örnekle (diğer örnekler de bu örneğin yerini, onu hiç bozmadan

59. Cl. Lévi-Strauss, *La pensée sauvage*, a.g.y., s. 98-99'da Kızılderililerin tarımlarının oluşturulmasında sahip oldukları araştırma zihniyetinin altını çizer. Lévi-Strauss önemli birkaç satırını yeniden alıntılamak istediğimiz Anderson'un çalışmalarına gönderme yapar: "Eski dillerini ve geleneksel kültürlerini korumuş olan Kızılderililerle de çalıştım ve büyük bir şaşkınlıkla mısır ekimlerinin tip bakımından İspanyolca konuşan komşularınınkinden çok daha büyük bir titizlikle ayıklanmış olduğunu gördüm. Bu koşullarda arı bir çeşidin korunması, ekilecek tohumların önceden inceye seçilmesi ve sapma gösteren fidelerin yolunmasıyla sağlanabilir. Bununla birlikte, durum apaçık ortadadır; çeşidin sınırları içinde mısırın en bağdaşık kaldığı yerler, *eski yerli kültürlerinin en iyi dayandıkları yerler*dir... Böylece aileden aileye, boydan boya geçirilirken, bu çeşitleri böylesine arı tutabilmek için, üstün bir tipe bağnazca bağlanmak gerekirdi. Demek ki, sık sık yapıldığı gibi , "en değişken çeşitlerin en ilkel halklarda görüldüğünü" ileri sürmek doğru olmasa gerek. *Durum bunun tam tersi*." Vurgu bize ait. [Bu alıntının çevirisinde *Yaban Düşünce*'nin Türkçe basımı esas alınmıştır, çev.: Tahsin Yücel, YKY, 1993, s. 97-98.]

60. Geleceğin büyük bir savaşçısı olacak olan Geronimo, tarımcılığın genç insanların eğitiminde ve topluluk bağlarının oluşturulmasında oynadığı rol hakkında bize kesin bir tanıklık sunar. Geronimo *Anılar*'ında şöyle yazar: "Bir şekilde yararlı olacak yaşa eriştiğimizde, ailelerimizle tarlaya giderdik... Ekini ekme zamanı geldiğinde tahta çapalarla toprağı hazırlardık. Mısırları dümdüz sıralar halinde ekerdik, fasulyeleri de mısırlarla birlikte. Bu bitkileri gerekli olduğu için ekerdik. Tarlamız genellikle bir hektardan daha büyük değildi. Tarlalar birbirlerinden asla çitlerle ayrılmazdı; *birçok ailenin aynı vadideki toprağı ekmesi*, ekini gözetleme, kabilenin atlarının, alageyiklerin ve diğer hayvanların onu yemesini engelleme görevini paylaşması nadir bir durum değildi. Sonbaharda mısır dallarını bağlardık, atlar da ürünü evimize kadar taşırdı. Evde mısırları koçanlarından ayıklar ve ürünün tamamını yalnızca kışın kullanmak üzere mahzenlere ya da benzer yerlere koyardık." Geronimo, *Mémoires*, Maspero, 1972, s. 56. Altını biz çizdik.

alabilirdi) doğayı düzenleyerek, onunla yakınlık ve ittifak bağları dokuyarak, bunları yaparken de kendi toplumsal ilişkilerini ve yaşam yapılarını oluşturan ve yüksek verimlilikte bir ekonomi kurabilen (Kolomb öncesi toplumlar örneğinde iyi örgütlenmiş bir uygarlık kurabilen) toplumların deviniminin farkına açıkça varabaliriz.[61]

D. BİTKİ VE HAYVANLARLA İLİŞKİLERE KİŞİSEL VE BEDENSEL KATILIM

Hâlâ günümüzde bile hayvanlarla ve bitkilerle ilişki,[62] bilgileri basitleştirerek halka sunanların ve zirai teknokratların inkârlarına rağmen yalnızca bilişsel faktörlere dayanmıyor. Bunun tam tersine, bu ilişki özsel olarak, "bilfiil yetiştirilen bedenle" hayvan yetiştiricisinin, ziraatçının ya da sebze yetiştiricisinin fantazmlar bölüğünün kaçınılmaz olarak eşlik ettiği *kendi bedenlerinden* geçen duygusal bir ilişkiye dayanır. Çok genel anlamda söz konusu olan, "kırsal kesim insanında" kendi bütünleşmiş ya da parçalanmış bedeniyle, onun sahip olduğu "deliklerle" (ağızlar) ve çocukluğu sırasında gelişmiş bedensel şemasının oluşum tipiyle ilişkisini işin içine katan bir *beden bedenelik* ilişkisidir. İnek yetiştiricileri "ellerle bakıldığını" söylerler. Bu ifadeyle, *dokunma* duyusunun hiç kimsenin açık bir şekilde göremediği hayvanın içinde olup bitenleri ortaya çıkarmak açısından çok keskin olması gerektiğini dile getirirler. Koku alma duyusu, işitme duyusu (bilgi toplamaya dayalı tüm duyular), okşayan ya da saldıran, insanla hayvan arasındaki iletişim kipini tanımlayan ses de önemli bir rol oynar.[63] De-

61. J. Lizot'nun Venezuela'daki Yanomami Kızılderililerinin çalışmaları ve beslenmeleri hakkında yapmakta olduğu araştırmaları bu bakış açısını desteklemektedir. "Halk üretici çalışmadan pek hoşlanmıyor bile olsa (Lizot burada Sahlins'in tezlerine ve K. Polanyi'nin *Büyük Dönüşüm*'de ileri sürdüğü tezlere katılır), Yanomami çalışması, gerçekleştiği alan ve kullanılan teknoloji dikkate alındığında *fazlasıyla* üretken bir çalışmadır." Lizot bunu çalışma zamanı ölçümlerine, etkinliklerin enerji maliyeti hesabına ve temel ihtiyaçları karşılamak amacıyla yapılan farklı etkinliklerin üretkenlik hesabına dayanarak gösterir. Bkz. J. Lizot, "Économie ou société? Quelques thèmes à propos de l'étude d'une communauté d'Amérindiens", *Journal de la Société des Américanistes*, 1973. Bkz. Ayrıca aynı yazarın "Économie primitive et subsistance", *Libre*, n° 4, 1978.

62. Bkz., özellikle insanın doğal unsurlarla, hayvanlarla ve bitkilerle ilişkileri hakkında bir tez hazırlayan Michèle Salmona'nın çalışmaları.

63. "Libido yalnızca sanatla yüceltilmez. *Homo faber*'in tüm uğraşlarının kökeninde yer alır. İnsan bir el ve bir dil olarak tanımlandığında kuşkusuz çok yerinde bir şey dile getirilmiş oldu. Ama, yararlı jestler hoş jestleri gölgede bırakmamalı. Gerçekten de el, okşamaların organıdır, tıpkı sesin türkülerin organı olması gibi. İlkel dönemlerde okşama ve çalışma birbirlerinden ayrışmamış olmalıdır." G. Bachelard, *Psychanalyse du feu*, a.g.y., s. 67.

mek ki, hayvanla yalnızca beyinle değil, tüm duyularla ilişkiye girilir. Nesnelleşmemiş olan, ama kaygıyı, saldırganlığı, engellenmişliğe dayanma derecesini, bizzat hayvanın bedeninin neden olduğu yaklaşma/sakınma manevralarına dayanan aşk oyununu bile dışavuran duyular. Bu beden edilgen bir beden değildir. Korkuya neden olabilir (hayvanların öngörülemeyen tepkileri vardır, hareket ederler ve kendilerine özgü bir ruh halleri vardır) ve hayvan yetiştiricisi bu bedeni denetlemeyi öğrenmek zorundadır. Hayvanın bedeni insanın bedenine benzer, özdeşleşmelere yol açar ve (yavrulama gibi) hayvanın içinde çalışmanın gerektiği durumlarda aynı duygulara neden olur. (Bir hayvan yetiştiricisi, "hayvanlar insanlardan faklı değil,"[64] diyordu). Hayvan da insan gibi hastalanabilir ve ölebilir, onun bedeni de kendisini yetiştirenin bedeni gibi hastalığa ve ölüme gönderme yapar. Bir hayvan bedeni, hem kandan, dışkılardan, irinlerden, çürümüş nesnelerden oluşmuş bir beden, hem de çalışan, sağılan, derisine, yağına, etine, kemiğine ayrılan ya da mezbahalık bir bedendir. İnsanın derisi delinmiş, (Bion'un kavramını kullanacak olursak) *içinde tutmayan* bedenini, yani insanın anneden (önce bedensel, ardından psişik olarak) ayrılma anında kurtulmaya çalıştığı idrardan, kandan (âdet görme), spermden, başka bir deyişle *iğrenç olan*dan başka bir şey[65] boşaltmayan ve artık insanın zevk almadığı, ama her an onu yakalamak için geri dönebilen bedeni hatırlatmaktadır bu.[66] İnsan, hayvan bedeninin bakımını sağlarken, atık durumuna indirgenmekten, bedeninin içine girilmesinden ve organlarının sessizliğinde olup biteni bilmekten kaynaklanan arkaik endişelerini yeniden yaşar. Hayvanla konuşmayı, onu okşamayı, kendinde bir öteki olarak yaşamayı bilen insan, hayvanı denetimi altına alarak zorlukla kendi kendisini denetim altına almayı öğrenir. İnsan, hayvanla insan haline gelir, onun pisliğini temizleyerek kendisini arındırır, ona gösterdiği özenle kendisine kendi varoluşu hakkında güvence sağlar. Bitkiyle ilişki daha az karmaşık değildir: Bitkiyi tanımak, inceden inceye işlemek gerekir, bitkiyi kimi zaman tavlamak kimi zaman da ona karşı zor kullanmak gerekir, her halükârda bitkiyi adlandırmak ve canlı tutmak, soluk alıp vermesini sağlamak gerekir. Bitki hareketsiz değildir. Konuşur, acı çeker, kendisini sevdirir ve sevgi ister, kaba davranıldığındaysa kendisini sakınır.[67] Bitkiyle çalışma, baştan çıkarmanın, hilenin, özenin, inceliğin işin içine girdiği bir çalışma-

64. M. Salmona, *L'homme et la vache*, teksir metni, I.T.E.B., 1978.
65. Bkz., C. Anzieu, "Le moi-peau", a.g.y.
66. J. Kristeva'ya göre, bkz., *Pouvoirs de l'horreur*, Le Seuil, 1980.
67. M. Salmona, *Jardins maraîchers*, Cordes Raporu, 1980.

dır. Genel olarak, bitki sıkıntıya neden olmaz. Gelgelelim, kötü otlar oradadır ve toprak ihanet edebilir. Bitki terk edilemez. Bahçe oluşturulması canlıyla, toprakla, mekânla, rüzgârla, bu kadar çabanın sonucunun birkaç günde boşa gitmesi istenmiyorsa gösterilmesi gereken özeni ve inceliği gerektiren her şeyle ilişki içerir. Bitkiler kimi varlıkların yaşamlarını tamamen soğurabilir,[68] ama aynı zamanda aldıklarını çoğaltarak geri verirler, çünkü bitkiler sayesinde yalnızca besin değil, güzellik ve uygarlık da şölende hazır bulunur. M. Salmona'nın derlediği söyleşiler buna tanıklık eder: Her şey özenle, bulup ortaya çıkarmayla, jestlerde, her an yeniliklere açık bir ritimliklikte kendisini dışavuran edinilmiş deneyimle ve rasyonel dilin yalnızca yaklaşık olarak farkına vardırabildiğiyle ilgilidir. G. Simondon uzun süredir canlıya bağlı olan tüm etkinliklerde *sezginin* ve *duyumsal kavramanın* can alıcı önemi üzerinde ısrar etmiştir: Ateşin, ormanların, hayvanların, bitkilerin, hava sıcaklığının ya da rüzgârın yönlendirilmesi ve kontrol altına alınması. G. Simondon'un büyülü ilkel düşünce hakkındaki fikirlerini benimsemesek bile, insan ve dünya arasındaki ilişkilerin "hem öznel hem de nesnel bir evreni", "mekân ve zaman arasında bir ağ" oluşturan, "önemli yerleri ve anları, sanki insanın edimde bulunma gücü ve onun dünyayı etkileme kapasitesi bu yerlerde ve anlarda yoğunlaşıyormuşçasına adlandıran"[69] bir evreni tarif ettiğini söylediğinde Simondon'la yalnızca hemfikir olunabilir. Böylesi bir evren, saf bir bilimin konusu değil de, içinde kendi sorunlarını, iç sıkıntılarını ve arzularını yaşayan bütün bir kişinin uzantısıysa varolabilir.

Demek ki, doğayla ilişki hem bir katılım, işbirliği (yok olmakta olan kırsal kesim insanları için hâlâ da öyledir) hem de kaygı, makul bir mesafe koyma ilişkisi olmuştur. Bu ilişki, doğanın *denetlenme*sinin Batılı dünyada baskın hale geldiği andan itibaren tahakküm, düzleştirme, yıkım ilişkisine dönüşmüştür. Son yıllarda yeterince ortaya konulmuş olan bu tahakküm sürecinin tarihçesi üzerinde durmayacağız.[70] İnsan gerçek anlamda doğanın *hâkimi*ne dönüştüğü andan itibaren, topluluğun içinde bile insanın insan tarafından sömürülmesinin şiddetlendiği gediği insanın açtığını söylemekle yetineceğiz.

Bu çağa kadar, yalnızca kadınlar ve çocuklar üzerindeki iktidar iliş-

68. Çok güzel bir Japon filmi olan *L'île nue* bunun çarpıcı bir örneğini sunar.
69. G. Simondon, *Du mode d'existence des objets techniques*, Aubier, 1958.
70. Bkz., S. Moscovici'nin daha önce gönderme yapılan çalışmaları ve *Hommes domestiques et hommes sauvages*'ı, 1974, 10/18. Ayrıca bkz., H. Marcuse, *L'homme unidimensionnel*, Arguments, Le Seuil, 1964 ve ekolojist çalışmaların çoğu.

kileri varolmuştu. Bu ilişkiler masum ya da affedilebilir ilişkiler değildir, libidinal bir topluluğun, kadınların ve gençlerin itirazı olmaksızın oluşturulması ve ittifak ile ticaret bağlarının kurulması için gerekli olan ya da olmuş olan ilişkilerdir. Aynı şekilde insanın doğa üzerinde *tahakküm kurmaması* (büyüde imgelemsel olarak kurulanın dışında), insanın "elleriyle yaptığı" bir toprak parçası üzerinde topluluğun kurulabilmesi ve topluluğun hayvan ya da bitki-totemle kurulan kan bağlarıyla güçlendirilmesi için gerekliydi. Bu birlik parçalandığı andan itibaren, asıl parçalanan topluluk olmuştur. Topluluğun üyeleri artık aynı kanı taşımazlar (alt sınıflar ve alt sınıftan bireyler oluştururlar), aynı toprak parçasını artık paylaşmazlar. İnsan doğayı denetimi altına alarak niteliğin evreninden niceliğin ve "sonsuz ihtiyaçların"[71] yaratılması için gerekli üretimin evrenine, meşguliyet olarak çalışmadan belli bir sayıda kişi için *zorunluluk* olan çalışmaya geçer. İnsan doğaya daha az bağlı kaldıkça, diğer insanları daha çok evcilleştirecektir. Günümüzdeki teknokrasinin gelişme planları bunun en aşikâr kanıtlarıdır: Amazonları boydan boya geçen yollar yapmak, Brezilya'nın geriye kalmış kabilelerini yok etmek, Brötanya'nın turistik tesislere dönüştürülmesi, Brötonlar'ın kültür olarak varolma istençlerini hiçe saymak demektir; her yere nükleer santrallar kurmak, bu yörelerin sakinlerinin görüşünü dikkate almadan merkezi olarak karar almak anlamına, endüstriyel olarak yayılmaya girişmek, tüm bölgeleri sakinlerinden boşaltmak ve onları yavaş yavaş ölüme mahkûm etmek anlamına gelir. Doğayla ilişki, tanrılarla, mekânla, zamanla ve canlı varlıklarla ilişki demektir; doğanın yok olması, tanrıların alacakaranlığına (ve onların yerine putlara tapılmasına) yol açar, mekânın yok edilmesi ya da hepten veya kısmen *homojenleştirilmesi* saatlerin zamanına ve nesneler olarak bireylere gönderme yapılmasına neden olur. On yıldan beri "doğa sorunu"nun güçlü bir şekilde yeniden gündeme gelmesi, insan topluluklarının son bir defa yok edilmemeyi, sömürülmemeyi, küçümsenmemeyi ve yönlendirilmemeyi denemesinden başka bir anlam taşımamaktadır. Zorlu ve sonu büyük bir olasılıkla ölümcül olan mücadele. Totemler uzaklaştılar, köylüler dünyalarının sonunun geldiğine tanık oluyor,[72] dünyanın endüstrileşmesi (ve rasyonalizasyonu) tamamlanma aşamasına girdi. Toprak, hayvan ve bitki sevgisinden söz edenler buna karşı ne yapabilirler? Son tanıklar olmanın dışında. Belki de bir mucize olacaktır. Ama mucizelerin olması için de tanrılar gerekir.

71. "Biz ve yalnızca biz yaşam boyu zorunlu çalışmaya mahkûm edildik." M. Sahlins, a.g.y., s. 47.
72. Bu durum, Henri Mendras'ın kitabında çok iyi analiz edilmiştir, *La fin des paysans*, A. Colin, 1960.

IV
Kozmik düzen
Kutsal-kutsal olmayan ilişkisi

Eylemlerimizi meşrulaştıracak, öldürme, yamyamlık ve ensest gibi temel yasakları koyacak ve böylece bizi aynı'ya geri dönme arzusundan ve kaygısından koruyacak başka bir dünyanın varlığı, tüm kültürlerde ve tüm kültürler için, istikrarlı bir şekilde örgütlenmiş bir toplumun yaratılması ve sürekli kılınması için vazgeçilmez bir referans oluşturur. Bunun farkına varmaya ve sonuçlarını kavramaya başlıyoruz.

Gelgelelim, buraya kadar üç sorun yeterince ele alınamadı: *a)* temizlik/kirlilik ilişkisi; *b)* kimi durumlarda yasakların zorunlu olarak ihlali; *c)* içkin dinler ile aşkın dinler arasındaki ayrım.

Tüm toplumlarda titizlikle uygulanması gereken arınma ritüelleri (örneğin, savaşlarda düşmanların öldürülmesinin ve bir cesetle temas edilmesinin ardından kimi besinlerin yenilmesi) ve kirlettiği düşünülen kimi besin maddelerini kapsayan beslenme yasakları vardır. Böylece, temel unsurlarını "bedenin sınırlarının"[1] (balgam, idrar, dışkı, âdet kanı) ya da bedenin bozulmasının (doğanın ciddi bir anomalisi: canavarların ya da ikizlerin doğması; yasakların ihlal edilmesi: ensest, yamyamlık, katletme..., uygarlıklara göre farklılaşan beslenme sistemi) oluşturduğu bir *kirlilik* alanı ortaya çıkar. Kirlilik, hiçbir şekilde kirle karıştırılmamalıdır. Bunun kanıtı, her yere (Ganj nehrinin suları gibi en kutsal olan yerlere bile) dışkılamanın sakinleri açısından bir sorun oluşturmadığı Hindu toplumlardır. Ayrıca buna, sakinleri bulduklan her yere dışkılayan, hayvanlarla, tavuklarla, ineklerle birlikte, onların çok yakınında (bazen ahırla ev arasında hiçbir ayrım görülmez) ve kapı eşiklerindeki gübreyle birlikte yaşayan, bununla birlikte hiç de hijyenik olmayan koşullarda yaşadıkları duygusuna da kapılmayan kendi toplumumuzun kimi kırsal bölgelerindeki görenekleri de kanıt olarak gösterebiliriz.

İlk bakışta birbirlerinden çok farklı gibi görünen saydığımız bu dört kategori tutarlı bir mantığın dışavurumudur: Sembolik düzene karşı *her tehdit*, her farklılıksızlaşmaya ve doğa durumuna dönme arzusu kir olarak sınıflandırılır.

Dört kategorimizle ne saptıyoruz? İlk iki kategori bize doğaya borçlu olduğumuz ve ona vermek zorunda olduğumuz şeyi hatırlatarak bizi bir *soğurma/boşaltım* sürecinin varlığıyla karşı karşıya bırakır. Üçüncü kategori (yani canavarların ve ikizlerin varlığı) doğanın bir *sapma*sıyla, dördüncü kategoriyse kültürün çiğnenmesiyle ve *doğaya geri dönüşle* (varsayımsal doğa: İnsanlarda ve hatta hayvanlarda *kuralları olmayan* bir doğanın varolup olmadığını bilmek imkânsızdır)[2] karşı karşıya getirir. Tüm bu kirler doğanın kaçınılmaz bir şekilde geri dönüşüyle (bunun şaşırtıcı bir yanı yoktur), ama özellikle de zincirlerinden boşanmış, taşkın ve kaynayıp duran bir doğanın, *aşırı yaşam ve aşırı ölüm*le birlikte bir doğanın geri dönmesiyle doğrudan ilişkilidir. Kirler, henüz insan elinin değmediği ve dönüştürmediği temel, arkaik,

1. M. Douglas, *De la souillure*, a.g.y., s. 137.
2. Etnologların çalışmaları aksine hayvan toplumlarında katı kuralların ve hiyerarşilerin varolduğunun altını çizme eğilimindedir. Bkz., *L'unité de l'homme*, a.g.y., "Du primate à l'homme" başlıklı I. Bölüm.

kendisini *bedensel olanın kültürel olana* baskınlığıyla ifade eden şiddet dalgalarını peşinden sürükleyen bir doğanın *üstünlüğünü* yeniden kurarlar. Bir besin maddesi bedene, yaşamasını sağlamak için *giren* bir şeyden başka ne olabilir? Dışkılar bedenden *çıkan* ve çocuğun canlıdan çıkan ölü cisim aracılığıyla ilk deneyimine ve ölümle ilk karşılaşmasına olanak tanıyan şeylerden başka ne olabilirler? İkiz, doğmaması gereken bir bedenin ("fazladan bir beden"in) ortaya çıkmasından, bir *canavar*dan ya da ne et ne de balık olan, ayırt edilemez, farklı evrenleri ve türleri bir karışma ve karışıklık durumunda birbirine karıştıran bir bedenden başka ne olabilir? Bir ihlal, toplumsal düzeni ve hatta kozmik düzeni altüst eden bir *sapma*nın (katletme, ensest) ortaya çıkmasından başka ne olabilir? Tüm bu durumlarda doğa, yüksek sesle haklarını talep eder: Doğa besler, taşar, yozlaştırır, adlandırılamaz olanı doğurur, tüm sapmalara öncülük eder. Doğa, ancak kontrol edilebildiğinde kabul görebilir ve ancak adlandırıldığında yararlı hale gelir. Kültür her zaman dili eylemden üstün tutar, doğaysa bu ilişkiyi tersyüz eder. "Başlangıçta eylem vardı" sözü sürekli olarak "başlangıçta söz vardı"yla karşıtlaşır. Kültür, dile üstünlük vererek kuralları her şeyden öncelikli kılar; doğaysa başlangıca eylemi yerleştirerek üstünlüğü bedene tanır.

Doğanın durmadan bize sözünü ettiği bu aşırı beden hangi bedendir? Belli başlı yasakların kadınların bedenine ilişkin, yani bozguncu iktidarının gücünü, anne/çocuk ikiliğinin varlığını, yutucu anne tarafından çocuğun soğurulması olasılığını, iğrençlik dünyasını (babanın kurduğu sembolik düzen, bu dünyadan çıkmaya ve ona karşı korunmaya imkân tanır) sürekli hatırlattığından temiz olmayan bedene ilişkin yasaklar olduğunu hatırlatan J. Kristeva, bu soruya "annenin bedeni" karşılığını verir. "İki iktidar toplumu paylaşma mücadelesine girişmiş gibidir. Galip gibi görünen birinci güç, eril güç, öteki güce, yani bizzat dişil güce karşı yürüttüğü kıyasıya mücadeleyle aslında simetrik olmayan, irrasyonel, hileli ve kontrol edilemez bir güç tarafından tehdit edildiğini itiraf eder. [...] Dişil iktidarın bu tehdidiyle aşırı bir şekilde hiyerarşikleşmiş Hint toplumunda olduğu gibi Afrikalı Lelelerde de karşılaşırız. Böylesi durumlarda öteki cins olan dişil cins ortadan kaldırılması gereken mutlak bir kötülüğün eşanlamlısı olarak görülür."[3] Ayrıca, Kristeva kendine güveni yeterince oluşmamış ataerkil erke dayalı toplumlarda kirlilik ritüellerinin çoğaldığına dikkati çeker.

Daha önce ileri sürdüğümüz düşünceler, bu çalışmanın genel hatla-

3. J. Kristeva: Pouvoirs de l'horreur, a.g.y., s. 85 [*Korkunun Güçleri*, çev.: Nilgün Tutal, Ayrıntı Yay., 2004, s. 101.]

rıyla uyum içindedir. Kadının kirliliği, çocuklarını vampirleştirme ve erkekleri bağrında alıkoyma ve onları besleme (tıpkı bir hayvan gibi), onlar için ölümü (doğmamış olmayı) ya da ensest eğilimini temsil etme gücünden ve yetisinden doğar.

Gelgelelim, bu açıklamanın tekliği bizi tamamen ikna etmiyor. Kuşkusuz, canavarları ve ikizleri dünyaya getiren, ensest arzusunun da kökeninde yer alan ve dolayısıyla bedensel ve toplum-karşıtı *paradigma* gibi görünen de kadındır.

Ama, öldürme tabusu üzerinde fazlaca ısrar etmiş olan Freud'la karşılaştırıldığında, ensest tabusunu ön plana çıkartmaya çalışan bu perspektif, öldürme tabusunu görmezden gelme eğilimi taşır. Oysa, ilk *şiddetin*, sürü şefinin kadınlara sahip olmak için oğullarına karşı uyguladığı şiddet olduğunu, bu şiddetin karşılığının da oğullar tarafından bu şefin katledilmesi ve ölü bedeninin parçalanarak yenilmesi olduğunu unutmamak gerekir. İlk (beden bedene) güç ilişkilerini oluşturmuş olanlar şefler ve oğullardır. İlk yasaklar babanın katledilmesine ve yamyamlığa ilişkin yasaklardır. Bu yasaklar ensest arzusu dikkate alınmadan anlaşılamaz, ama ensest arzusu da babanın buyurduğu genel yasağa gönderme yapılmadan kavranılamaz.

Nefsini tutamamazlık şef için söz konusudur. Şefte öncelikle egemenliğini sürdüren, sapkınlıklarıyla birlikte doğadır (daha önce aktardığımız Gaia'yla hiç durmadan cinsel ilişkilere giren Uranos mitinin bize sözünü ettiği gibi). Bu anda herhangi bir anne korkusu ne varsayılabilir ne de gözlemlenebilir. Daha geç bir dönemde, yani ensestin yasaklanacağı dönemde, *erkeklerde*, yutucu arkaik anne olarak ya da erken gelişmiş bir cinselliğe sahip ve onları hazdan ya da kendilerini içinde yitirmekten ya da kendisine karşı yenik düşmekten başka bir şey yapamayacakları aşırı cinsellikten dışlayabilen kadın olarak kadın vizyonu doğacak ve gelişecektir. Kadın korkusunu *doğuracak olan*, erkeğin galibiyetidir. Dolayısıyla, erkeğin bedeni, en az kadının bedeni kadar işin içindedir. Ama erkek, bedenini unutturmaya dayalı bu güç mücadelesini kazanmıştır.

1) Erkeğin şiddet ve aşırılıkla dolu (Bataille'ın da fark etmiş olduğu gibi onu ölümle karşı karşıya getiren erotik uygulayımlarda uyanacak olan) bedeni, avda, savaşta, tutsaklara uygulanan vahşet içeren işkencelerde, erginleme törenlerinde bir *zafer* bedeni olarak, toplumsal bedenin bir parçası olarak görünmek için kullanılacaktır. Erkeğin artık (arzu bedeni ya da çürüyen beden anlamında) bedeni yoktur: Erkek bir yandan bir dil ve tin varlığı, öte yandansa engellediği bedensel şiddetiyle Tanrının, ataların, ulusun, tüm kurumların bedeninin parçasıdır.

Ceset konumuna indirgendiğindeyse, bedensel kılıfına yeniden bürünür, doğaya geri döner ve onunla teması çevre kirliliğine yol açar.

2) Erkeğin bedeni her varlığa içkin olan psişik çifte cinsiyetliliğe bağlıdır. Erkek yalnızca kendi dışındaki kadına değil, ama içerdiği ve kendisini içeren dişile de boyun eğdirmek zorundadır. Kirliliği kadına atfetmek, erkeği *kendi iç kirliliğ*inden kurtarır. Herkesin içinde kötülük taşıdığını kabul eden Hıristiyanlık, Havva'yı, ünlü baştan çıkarıcıyı dipsiz bir derinliğe atmayı denemekten geri kalmamış ve tensel günahı en büyük günah olarak kurumsallaştırmıştır. Hıristiyanlıktan önce hiçbir din, bu günahı bu denli büyük günah haline getirmemiştir. Her Hıristiyan, içindeki kadını (yani doğayı, arzulayan bedeni, yutucu cinselliği) öldürmek zorundadır. Hangi uygarlıktan olursa olsun her erkek de bunu yapmak zorundadır.

3) Kendi bedenini ve kadının bedenini reddederek erkek, seven bedeni reddeder. Beden, yeterince altını çizmiş olduğumuz gibi yalnızca doruğun ve sefahatin taşıyıcısı değil, aynı zamanda iki varlık arasındaki şefkatin, mahremiyetin ve derin temasın göstergesidir. Anne, yalnızca yenilmesi gereken arkaik anne, çocuğunu özgür bırakmayan kadın değil, aynı zamanda yıkıcı olmayan bir bağlanmanın simgesi, küçük erkeğin kendini güvende hissedeceği, büyüyeceği ve ölümden kurtulacağı sıcak ve yumuşak yüzeydir. Bir annenin bedeni, yaşama arzusu duyan ve dünyaya bağlanan mutlu bir çocuk vaadidir. Psikanalistler, anneleri tarafından sırf sahiplenici olmayan (kendini tamamen adamak diye bir şey yoktur) bir sevgiyle sevilen özellikle erkek çocuklarının, ilk sevgi nesnesi tarafından sevilmiş olma güvencesinden kaynaklanan, ta içlerinde duydukları bir kendine güven ve kararlılığa sahip olan "doğuştan şanslı" yetişkinlere dönüştüklerini iyi bilirler.

Erkeğin (babanın) bedeni de böylesi bir şefkat bedeni olabilirdi. Hiçbir şey buna engel değildir ve kimi babalar bunu hiç güçlük çekmeden ifade ederler. Ama, eğer baba da kendisini aşka teslim etmiş olsaydı, toplumsal düzenin sorumluluğunu kim üstlenecekti, yasakları kim buyuracaktı, kısacası kim normları oluşturacak ve kim iktidara sahip olacaktı? Bedenin ve doğanın reddedilmesi *dilin ve iktidarın* üstünlüğüne yol açar. Bu durumda da, erkek (bir önceki bölümde ele aldığımız doğayla işbirliği ilişkilerinin oluşturulmasından farklı olarak) doğayı yalnızca *ölçüsüzlüğün* nitelikleriyle donatarak, doğaya olan borcunu yadsır ve doğanın da kendisini kuşatmasını ve onu kuralları olmayan taşkınlıkların öznesine dönüştürmesini önler, kendisini bir kültür, bilgi, iktidar varlığı olarak, başka bir deyişle arınmış ve (onun yü-

zünden ya da rastlantıyla) kültürün, bilginin ya da iktidarın buyruklarını yerine getirmeyi ihmal ettiği her defada anılacak bir varlık olarak konumlandırır.

B. YASAK VE İHLAL

R. Caillois bize saygı duyulan bir kutsallığın yanı sıra, ihlal edilen bir kutsallığın da varolduğunu, J. Huizinga oyunculluk ile kutsal arasında bağlantıların olduğunu, G. Bataille ihlal etmenin yasakla girdiği incelikli ilişkilerin ve G. Balandier "karıştırma"nın ve tersine çevirmenin iktidar oyunuyla ilişkilerinin olduğunu gösterdi.[4] Bizse kendi payımıza, bu yapıtların içerdiği temel önermelerin altını çizmekle yetineceğiz: İnsan yalnızca yasaklardan oluşan bir dünyada yaşayamaz; iktidarın kurulması ve sürebilmesi için iktidara karşı çıkılması gerekir. Aşırılık, harcama ve oyun, toplumsal doğanın oluşturucularıdır. Daha önce söylediklerimiz bizi şu bilançoyu yapmaya götürür: Trajik toplum, kadınlar ve çocuklar üzerinde tahakküm kurmuş, bedeni reddetmiş ve kirliliği tanımlamış, ortaklaşa işlenen cinayetin kefaretini ödemek için tanrılar yaratmaya ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla bu toplum, doğanın ve sapmalarının hükümranlığını yönlendirmek ya da engellemek amacıyla aşırılıkların meşrulaştırıldığı bir toplumdur.

Gelgelelim, doğa ve itkisel, yine de yalnızca yola getirilmiş doğa olarak değil, ama taşkınlık olarak varolmaya her zaman devam eder. Doğa, aşırı *sınırlandırıldığından* ve yasaklar çok fazla çoğaltıldığından dolayı günün birinde artmış bir öfkeyle yeniden uyanabilir. Bunu aşırı (ya da yüzeysel bir biçimde) polis toplumlarına dönüşen toplumlarımızda açıkça görüyoruz. Bizim polis toplumlarımızda her türden yasak günden güne artmaktadır;[5] hiçbir şiddet hoşgörüyle karşılanmamakta ve her şiddet takibe alınmaktadır;[6] *tam da bu yüzden* şiddet ba-

4. R. Caillois, *L'homme et le sacré*, a.g.y., J. Huizinga, *Home ludens*, Les Essais, Gallimard, 1951 [*Homo Ludens, Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yay., 1995]. G. Bataille, *L'érotisme* (Ed. de Minuit, 1957 [*Erotizm*, çev.: Mehmet Mukadder Yakupoğlu, Onur Yay., 1993]. G.Balandier, *Le pouvoir sur scènes*, a.g.y.

5. Bkz., "Genellikle tanık olduğumuz yasağın hakiki bir işgalidir" diye yazan J. Laplanche, "La défense et l'interdit", *La Nef*, 1967.

6. "Bizim toplumumuz şiddetsiz bir toplumdur: Artık çatışmalar yumruk ya da kılıç darbeleriyle çözüme ulaştırılmıyor. Krallık dönemi toplumları şiddet toplumlarıydı. Çok kavga ediliyordu. Gerilimlerin çoğu kavgayla çözülüyordu... Şiddet, adalete başvurmanın dışında kamusal ve kabul gören bedensel cezalar nedeniyle varlığını koruyordu: Kırbaçlama, suçluların halka gösterilmek için bağlandıkları direk". Ph. Ariès, *Entretien*'de, a.g.y.

zen siyasal ya da ideolojik nedenlerle, genelikle de rasyonelleştirilebilir bir neden olmadan, ya iktidar istencinin anlatımı ya da kuşatıcı hale gelen kolektif bir üstbene karşı itkilerin olumlanması biçiminde alışılmadık bir katılık ve sertlikle kimi dönemlerde taşkınlaşmaktadır.

Eski toplumlar (ilkel toplumlar, Yunan kentleri ya da ortaçağ kentleri) bunun yeterince farkındaydılar. Bu toplumlar kimi eylemlerin, genelde yasaklanmış olan kimi düşüncelerin belirli anlarda, uygun yerlerde ifade edilmelerine izin vermiş ve böylece bastırılmış arzuları tatmin etmiş ve dilin düzeniyle *eylem düzeni*nin, itkiselin, karşıtın ya da dil karşıtlığının taşkınlıklarını olası kılmıştır. Böylece, kültürü tehdit eden ve bir biçimi olmayana ve farklılıksızlaşmaya dönüşü talep eden unsurları bile kültürün düzenine dahil etmişlerdir. Bataille'ın da söylediği gibi, "İhlal etme yasağın yadsınması değildir, ihlal etme yasağı aşar ve tamamlar."

Şimdi sağlam bir şekilde ortaya konmuş olan bu açıklamaların ötesine geçmemiz gerekir. Sade'ın yapıtından bu yana insanın aşırı doğasının, Bataille'dan bu yana harcamanın ve savurganlığın üretim üzerinde öncelikli olduğunun bilincine vardık. (Arkaik toplumların incelenmesi bunun çarpıcı örneklerini sunar). Bu referanslar varoluşa ilişkin trajik bir bakış açısını destekler. Freud'un yapıtına öncülük eden de bu bakış açısıdır. Bununla birlikte, böyle düşünerek en iyi rolü ölüm itkilerine ve bu itkinin yazgı kipliklerine (koparıp alma, şiddet, sadizm, yutma, soğurma) verme ve yaşam itkilerini unutma tehlikesine doğru koşuyoruz. Trajik olanı fazlaca vurguladığımızdan, kusursuz, taşkın ve güldürü boyutlarıyla komik olanı, geçici olanı, oyunu ve aşkı görmezden geliyoruz.

Akmak isteyen şey yalnızca şiddet değil, şenliktir; yalnızca kavga değil, oyundur da. İnsan muhtemel bir suçluya (ya da eski bir suçluya) indirgenemez; insan aynı zamanda *homo ludens*'tir. Bir toplum yalnızca şenliklerle varlığını sürdüremez, çünkü şenlik her zaman kötü sonuçlanabilir (örneğin, Euripides'in *Bakkhalar*'ında Agaue oğlu Pentheus'u parçalayacaktır), şenliklerin hiç bitmediği bir toplum dayanılmaz olurdu (Freud böyle düşünüyordu) ve özellikle şenliklerin hiç bitmediği bir toplum, oyun ve harcama resmi olarak ilan edilmiş olduğundan ya artık toplumsal yaşamın olmayacağı (göreneklerin bozulması, yaygınlaşmış sefahat, sapkın uygulamaların doruk noktasına ulaşması, bireyleri topluluğun temel gereksinimlerini sağlamak için çalışmaya mecbur etmenin imkânsızlaşması) ya da artık hiçbir zevkin varolmayacağı (çünkü toplumsal bir buyruğa yanıt veren bir zevk neye benzer?) bir toplum olacaktır. Yalnızca neşeli olan bir yaşam, son

derece hüzünlü bir yaşam olacaktır ve insanların tek kaygısı çalışmayı yeniden icat etmek ya da varoluşlarını ilginçleştirmek için aralarında çatışmalar yaratmak olacaktır.[7] Buna karşın, *oyunsuz* ve şenliksiz (kopuşların olmadığı) bir yaşam, mutlak olarak çileci ve püriten bir yaşam, en masum arzuların bile bastırılmasına ve baskı altına alınmasına yol açarak bir yaşayan-ölüler toplumunun oluşturulmasına götürecektir.

Bu yüzden yasakların, saldırgan şiddetin ve oyun arzusunun varolduğu ya da hatta birlikte varolduğu, düzensizliğin yerini bulabildiği, nifakın hüküm sürdüğü, çok iyi sınıflandırılmış olan her şeyin "karmaşaya" yenik düştüğü (tıpkı kart oyunlarında jokerin yarattığı türden bir karmaşa) uzam ve zamanların düzenlenmesi gerekir.

Kutsal, kutsal olarak konumlandırılmak ve bu konumunu koruyabilmek için kimi kiplikleri altında ihlal edilmeyi kabul etmek zorundadır. Salt yasakların olduğu bir dünya, bir yandan yaşamayan bir dünyadır, öte yandan kutsal olmayan bir dünyadır. Kutsal yalnızca iki boyutuyla kavranılabilir: saygı ve ihlal. Mauss'un tümcesini hatırlayalım: "Tabular ihlal edilmek için oluşturulmuşlardır." Bu tümce yasağın ihlale davetiye çıkardığını, başka bir deyişle yasaklama ediminin yasaklanan nesneyi arzu edilir hale getiren edim olduğunu söyler. Bu, yasaklamanın keyfi olduğu anlamına gelmez. Bunun tam tersine, Frazer ve Freud'un dikkati çekmiş olduğu gibi insan zihninin eğilim göstermediğini yasaklamanın gereği yoktur. Yalnızca yasaklama edimi bu nesneyi (ya da bu edimi) *son derece lezzetli* nesneye, kutsal bir nitelik kazanmaya başlayan egemen nesneye dönüştürür. Arzulanan, *büyüleyici* hale gelir. Örneğin erkek, totemik besinleri yemeyi ve kendi klanının kadınlarıyla cinsel ilişkiye girmeyi isteyecektir. Lévy-Bruhl'ün iddia ettiği gibi türdeş iki günah. Temel nokta şudur: *Günah olmadan kutsal, suçluluk olmadan kutsal* varolamaz. Dolayısıyla nesne, yalnızca *kutsallığa saygısızlık* tehdidi altında tamamen kutsal hale gelir. Bir nesneyi kutsal olmayanın alanından kutsal olanın alanına geçiren hareketse şöyle tanımlanabilir: Arzulanan nesne / arzu nesnesinin yasaklanması / yasağın ihlal edilmesi. Üçüncü terim kutsalın oluşturulması için zorunludur. Aksi takdirde, yalnızca toplumsal yasakların alanında kalırdık. Bataille bunu kuşkusuz anlamı açıkça belli olmayan şu tümcede ifade eder: "Kutsal olmayan dünya yasakların dünyasıdır, kutsal

7. Birçok "topluluğun" başarısızlık nedeni, kısmen, topluluk üyelerinin çalışmayacağı, ama çalışırken eğleneceği mutlu yaşam, mutlak arkadaşlık, çatışmasız bir dünya ve hiç bitmeyen bir şenlik dünyası yanılsamasıdır. Şenlik tahammül edilmez hale gelir. Şenlik *anlamını* yalnızca karşıtının varlığıyla kazanır.

dünya sınırlı ihlallere açıktır."[8]

Bu durumda, ihlalin farklı avantajları aşamalı bir biçimde belirmeye başlar: İhlal, saldırgan itkilerin, oyuncul erotik itkilerin yerlerini bulmalarına (ve herhangi bir anda şiddetli bir şekilde, kozmik düzeni altüst edecek tarzda ortaya çıkmamalarına) imkân tanır, arzu edilir olanı ele geçirilmek için can atılana, ele geçirilmek için can atılanıysa kutsala dönüştürür; yasakların ihlalinin *uygun görülen zamanın ve uzamın dışında* gerçekleştiği durumlarda suçluluk duygusunun ortaya çıkmasının nedeni de budur.

İhlalin avantajları yalnızca bunlar da değildir: Zevk yalnızca yasaya dayanarak varolduğuna, yasa olmadığında yalnızca fizyolojik boşalma, varlıkların ve türlerin birbirlerine karıştırılması söz konusu olduğuna göre, kutsalın *hazzı oluşturduğu*nu söylemek gerekir. Kutsal, kimi zevklerin dışavurumunu engellemesine ve bastırmasına karşın, zamanı geldiğinde hazzın kapılarını açar. Bu durumda her şey mümkündür, aşırı olan olanaklı hale gelir. Ilımlı zevk kapı dışarı edilir, tatminin zamanı başlar. Maurice Scève'in şu çok güzel dizelerini anımsayalım:

Bekleyişin gölgesi böylesine tatlıyken
Zevk almak nedir ki?

Caillois'nın da belirtmiş olduğu gibi kutsal, bizzat "yaşamın koşulu"dur. Ancak toplumsal işleyiş için gerekli olan yasaklarla karşılaşılacak olan kutsal olmayan dünya, olsa olsa güçlülerin zayıflar üzerinde tahakküm kurduğu dünya, tekrar dünyası (çünkü yeniliğin icat edilmesi için oyuna ihtiyaç vardır) ve hazsız bir dünya olacaktır. Yalnızca saygıya dayanan bir dünya, aslında *kılık değiştirmiş kutsal olmayan* bir dünyadan başkası olmayacaktır.[9]

Bu koşullarda, bu dünya aşamalı olarak çökebilir, yaşayan her şey gibi yalnızca entropi yasasına tabi olabilir. İhlal bu dünyayı *yeniden üretecek*, kaosa kaymış olana yeni bir canlılık kazandıracak, toplumsalı destekleyecek ve yeniden oluşturacaktır. Saldırgan zincirlerinden bo-

8. G. Bataille, *L'érotisme*, a.g.y., s. 76.

9. Kendileri için kutsal bir temel oluşturmak isteyen (çağımızın kutsalı, halkın tamamını temsil eden bilimsel devlettir) ve yalnızca bir yasaklar sistemi ve bir saygı yapısı kurmayı becerebilmiş olan totaliter rejimlerin günümüzde oluşturduğu durumdur bu. Herhangi bir karşı çıkışın, tersine çevirmenin ve ihlalin imkânsızlığı. Sonuç: Teşhir edilen saygı artık rızaya dayalı bir saygı değildir. Tam tersine, kalplerin sessizliğinde ya da kentin fısıltılarında hepsi de rejimle alay edip onu gülünç duruma düşüren öyküler anlatılır. İhlal imkânsız olduğundan, hakiki saygı ardında hiçbir iz bırakmadan yok olmuştur. Bir rejim değişikliği yapılır ve kutsal varlıklar tuzağa düşüp yok olur.

şalma ("Fidji adalarında şefin ölümü yağma sinyalini çalar, boyun eğdirilmiş kabileler başkenti işgal eder, kenti yağmalarlar ve tahrip ederler")[10] ve şenlik ("Yeni Kaledonya'daki büyük şenlikte tüm kuralların aksine hareket eden maskeli bir şahsiyet vardır. Diğerlerine yasaklanmış olan her şeyi yapar. Maskesinin özdeşleşmesine imkân tanıdığı atayı canlandırarak, hamile kadınları takip eden ve tutkusal ve toplumsal nosyonları tersine çeviren efsanevi patronunun edimlerine öykünür ve bu edimleri yeniden yerine getirir")[11], topluluk yaşamına yeniden anlam ve dinamizm kazandıracak diriltici güçleri ortaya çıkarmak için gereklidir.

Şimdiye kadar söylediklerimizde iki önemli nokta yine de gölgede kaldı: 1) Toplumsal ve kozmik düzenin kurucusu olan kutsal, somut olmayan bir veri değildir; kutsal, bazen büyük güçlüklerle elde edilir; 2) ihlale dayalı tersine çevirme, toplumsal işleyişin yapısal bir unsuru olabilir, toplumsalın işleyişinin dramatikliğini ortadan kaldırabilir ve acı çekerek uzak ve erişilmez bir şey olarak yaşanan kutsalla bir yakınlık kurabilir.

Balandier *Le pouvoir sur scènes*'de [Sahnelenen İktidar] bu iki noktaya ilişkin birçok örnek verir.

1) Bunlardan birini aktaralım: "Kuzey Togo'da Moba boyunun şefi, görevine, koruyucu sunaklar nezdinde geçirdiği bir inzivadan sonra kavuşmaktaydı. Orada şefin kutsanma ayini yapılmakta, şef eğitim ve madalyalar almaktaydı. Şef, cinsel bir sakatlanmanın işaretini fiziksel olarak taşıdığından, yeni bir isim aldığından, ona yalnızca bir aracının dolayımından geçerek konuşmayı dayatan tikel bir davranış kodu öğrendiğinden başkasına dönüşüyordu."[12] "Oyo'daki Yorubalar'da kitle, sarayına getirilen yeni kralı dövme ve ona küfür etme özgürlüğüne sahipti...".[13] Farklı örnekleri yorumlayan Balandier şöyle yazar: "Kralın ölümü başlangıçtaki düzensizliği yeniden kuruyor, evrenin merkezindeki ve toplumun içindeki kötü güçleri serbest bırakıyor gibi görünmektedir..."[14] Sahipsiz iktidarın dramının oynandığı bu ayinlerin tümü de tersine çevirmenin, abartmanın ve aşırılığın kurallarına göre düzenlenmişlerdir. Söz konusu ayinler yasakların ve sansürlerin yerine alabildiğine serbest ve zevk ve eğlence içinde geçen başıbozukluğu, hukukun yerine şiddeti, yol yordam ve görgü kodlarının yerine parodiyi

10. R. Caillois, *L'homme et le sacré*, a.g.y., s. 151.
11. R. Caillois, a.g.y., s. 155 (M. Leenhardt'ın *Gens de la grande terre*'indeki gözlemlerine dayanarak, Gallimard, 1938).
12. G. Balandier, *Le pouvoir sur scènes*, a.g.y., s. 38.
13. G. Balandier, a.g.y., s. 109.
14. G. Balandier, a.g.y., s. 107.

ve saygısızlığı, bir düzenin tutucu iktidarının yerine bozguncu keyfiliği ikame eder."[15] Tersine çevirme ve ihlal etme yalnızca iktidar boşluğu sırasında, "ülkenin üzerine karanlığın çöktüğü"[16] dönemde ortaya çıkmaz, yalnızca eski zamanın sona erdirilmesi rolünü üstlenmez, aynı zamanda krala yeni bir iktidar sunarlar: "Yeni kral, erk boşluğu sırasında ortaya çıkmış olan düzensizlikten, krallık güçlerini yeniden canlandıracak araçları oluşturmak için yararlanır."[17] Bu tersine çevirme ve çiğneme, tüm bunları yaparken de (yorumlarımızın Balandier'ninkileri tamamladığı kanısındayız) kutsalın *geçici* olduğunu, kralın kutsal hale gelebilmek için alışıldık ritüelleri yerine getirmesi gerektiğini, ihlalin vazgeçilmez bir unsur olduğunu, şiddetin ve sevginin (yalnızca

baskının değil) mevcut olması gerektiğini, kral ile halk arasında, kutsal olmayanın dünyasıyla kutsalın dünyası arasında tek taraflı olarak bozulamayacak bir *ittifak* olduğunu ifade ederler. Tersine çevirme ve çiğneme, tam da bu ittifakla, asla sınırsız olamayacak ve her zaman ataların yasalarıyla ve halkın alışkanlıklarıyla *uyuşmak* zorunda olacak olan iktidarı frenler. Kutsal iktidara evet, mutlak iktidara hayır! Kralla tebaası arasında (başıbozukluk biçimi altında varolan) bir pazarlık vardır. Kutsal, yeni yasakların oluşturulmamasını kabul etmektir. Kutsal, ataların, kralın ve grubun sözleşmesini onaylar. *Her şeyin yasaya göre yapılacağını söyler*. Yeni kutsal varlıkların aşırı bir iktidara sahip olduğu ve üstelik bu aşırı iktidarlarının sınırını bile genellikle aştığı modern toplumlardan baştan aşağı farklı bir durum.

2) İhlalden, işleyişin yapısal bir unsuru olarak söz edebilmek için yapılacak en iyi şey, kendini, yaratıcının tavırlarını gülünç ve aptalca taklit etmeye zorlayarak, korkunç ve genellikle de gülünecek şeylere yol açan karakter olan *Trickster* kişiliğine gönderme yapmaktır. Bu karakter her şeyi altüst etme yetisine sahiptir. Karışıklıklara neden olmak ve cezalandırılmaksızın tüm bu olan bitenlerle dalga geçmek için, serbest, genellikle çılgınca ve hep beklenmedik bir şekilde ortaya çıkar. Bu karakter (tıpkı kadın gibi) genellikle *ölümün* kaynağı olarak görülür.[18] Çeşitli biçimlere bürünen bu kişilik (bazen Tanrı, kahraman ya da Soytarı), bir "düzensizlik yaratıcısı"dır.[19]

Demek ki, Trickster toplumsal sistemin alışıldık bir unsuru olarak işlev görür. Kendisine verilen vekâletle itkilerin ortaya çıkmasına, hilenin ve iradenin güçlüleri gülünç durumuna düşürmesine ve her ikisi-

15. G. Balandier, a.g.y., s. 113.
16. G. Balandier, a.g.y., s. 108.
17. G. Balandier, a.g.y., s. 114.
18. R. Caillois, *L'homme et le sacré*, a.g.y., s. 216.
19. G. Balandier, a.g.y., s. 67.

nin de kendisini ifade edilebileceği bir yer elde etmesine imkân tanır. Doğal olarak "toplumsal düzenin korunmasına" katkıda bulunur. Ama bizim için en ilginç olan yanı, her düzenin yaşama hakkına sahip olabilmek için karşı-düzeni kabul etmek zorunda olduğunu, karışık olanın sınıflandırmanın karşıtı olmadığını, toplumun, ne kadar iyi örgütlenmiş olursa olsun en sert üvenci bileşimleri içinde barındırmak zorunda olduğunu yüksek sesle dile getirir olmasıdır; ve en önemli kişilerin, ölüm onları içten içe kemirmesine rağmen, toplumsal olarak sanki ölümsüzmüşler gibi davranabileceklerini ilan eder; önde gelen kişi de bu durumdan paçasını kahkahalar atarak kurtaracaktır. Bu kişi, şunu söyleyen H. Atlan gibi bir biyoloğu bir şekilde haklı çıkartır: "(Örgütlenme) süreçleri yalnızca hatalar öncelikli olarak gerçek hatalar olduğu, düzen belli bir anda gerçekten düzensizlik tarafından bozulduğu, yıkım mutlak olmamasına rağmen gerçek bir yıkım olduğu, olayın ortaya çıkışı hakiki bir ortaya çıkış olduğu için varolabilirler."[20] Daha sonra birçok toplum kralın delileriyle ya da saray soytarılarıyla Trickster'inkine eşdeğerde bir rol oluşturmayı denediler, ama bu rol tamamen *yozlaşmış* ve gerçek bir etkisi olmayan bir role dönüştü. Çünkü, soytarı eleştirme hakkına sahip olsa bile, durumların gülünçlüğünü ve geçiciliğini ortaya çıkarabilse bile, Triboulet gibi kralın danışmanı olabilse bile, "ölümün yüzüne bürünemez ve ölümün yüzü olarak kabul edilemez". Soytarı, Nietzsche'ye göre, dünyanın altının üstüne getirilmesi için gerekli koşul olan özgürleştirici gülüşe sahip değildir. Trickster en bozulmamış haliyle yerini ancak ilkel toplumda bulabilir. Bu durumdaysa (soytarının aksine) *hiçbir güçlünün hizmetinde* değildir. Tam tersine Trickster, şefleri irrasyonel bir şekilde davranmaya, kendi nüfuzuna boyun eğmeye yöneltir. Güçlülere alçakgönüllülüğü, yasaların korunması gerektiğini hatırlatır; bunu yapmadıklarındaysa, sonu belli olmayan olgular yaratma kapasitesiyle onlara zarar verebilecek güce sahiptir.

Ele aldığımız son iki nokta, kutsal ve ihlal arasındaki ilişkilerin tüm içerimlerinin sergilenmesine imkân tanır: Kutsalın belirlenmiş dönemlerde ihlal edilmesi krala halkı karşısındaki borcunu ödettirerek toplumsalı yeniden kurar. Kralı yasaya saygı duymaya ve iktidarını kötüye kullanmamaya mecbur eder. Trickster'in beklenmedik ihlali krala güçlü ve yersiz bir dünyanın varlığını hatırlatır ve onu alçakgönüllülüğe boyun eğmek zorunda bırakır.

Argümantasyonumuzun bütününü yeniden ele alarak şunları söyle-

20. H. Atlan, *Entre le cristal et la fumée*, a.g.y., s. 58.

yebiliriz: İhlalin kutsallığı, hem oyuncul hem de saldırgan itkilerin ortaya çıkmasını sağlayarak herkesin hazza ulaşmasına imkân tanır; toplumsal düzenin yenilenmesini ve kutsalın (kutsal olmayanın alanına yeniden düşmekten korunmuş) özerk bir alanının oluşturulmasını kolaylaştırır; suçluluk ve kutsal, korku duygusunu geliştirir; son olarak da, her kralın uymak zorunda olduğu yasanın hükümranlığını sağlamlaştırır.

Ama ihlal hakiki yerine yalnızca sürekli kutsal içinde yaşayan, başka bir deyişle kutsalın *içkin* olduğu toplumlarda sahip olur. *Aşkın* kutsallığa sahip toplumlarda ihlal (kimi geleneklere: Karnaval, eşek bayramı... rağmen) gücünü yitirir ve iktidar *hiçbir sınır* tanımaz.

C. İÇKİN DİNLER, AŞKIN DİNLER

Kutsal olmayan / kutsal olan ayrımının oluşturulmasının, dinsel yapılara göre farklı sonuçları olacaktır. Dinlerin iki klasik kavramlaştırılmasına dayanacağız: içkin dinler, aşkın dinler.

İçkin dinler derken, hem kozmik düzeni hem de dünya düzenini güvence altına alan bir ilke (ilkeler) oluşturmuş olmalarına ve kutsal olanla kutsal olmayan arasında özerk uzamlar belirlemiş olmalarına rağmen, topluluk üyelerini onlarla birlikte ikamet eden ya da dünya işlerine doğrudan doğruya müdahale etmek üzere gökyüzünden yeryüzüne inebilen atalar ve tanrılarla bir mahremiyet ve yakınlık (bu yakınlık ürkütücüdür) içine yerleştiren tüm dinleri kastediyoruz. Dogonlar'daki atalar tanrısı yersel ve göksel oyunu düzenlese bile, oyulmuş ağaç ya da balçık biçiminde yeryüzünde mevcuttur. M. Leenhardt'ın incelediği Kanaklar'da tanrılar çok yakındadır: "Tanrılar bazen yeraltı ikametgâhlarında dans eder, ama gece olduğunda çorak yerlerde taşlarla ve ağaçlarla danslarına devam eder. Anonim ölülerden, adlandırılamaz tanrılardan ziyade tanımlanmış tanrılara daha uygun düşen manzaralar hep vardır. Kamarin ya da arokarya gibi tuhaf ağaçların bittiği tepelikler, tanrıların gezindiği yerlerdir."[21] Yunan tanrıları gökyüzünün doruklarında bulunsalar bile, gündelik yaşamda her yerdedir. "Tanrılar dünyada yaşar. Dünyada tüm yeri ya da hemen hemen her yeri işgal ederler. İnsanın hemen yanı başındadırlar ve insanı itip kakarlar. İnsan yaşamındaki her olayda, düşman, iyiliksever, talepkâr tanrılarla karşılaşır. Görülebilir ya da görülmez olsunlar, tanrılar buradadır; reddedil-

21. M. Leenhardt, *Do Kamo, La personne et le mythe dans le monde mélanésien*, Gallimard, 1947, s. 77-78.

mez olduğu kadar söze de dökülemez mevcudiyet. Başka bir dünya bizimkine teğet geçer ve aniden bizimkini kuşatır... Tanrılar bizi mahveder ya da kurtarır. Bizi yüceltirler, zorlarlar. Bizde yaşarlar."[22]

Yahudilikten önceki toplumlarda tanrılar ve atalar insanların arasında yaşamaktaydı. Bundan, tanrıların yardımseverliğinden emin olmak amacıyla, tanrı rızası için –genellikle tanrılara dua etme ve sunular– armağanlar verme biçimine bürünen tanrılarla bir değiş tokuş yapma zorunluluğu doğar. Afrika kültürlerinin hepsinde yaşayanlar ile yaşayanların ruhlarının peşini bırakmayan ve onların arasına yeniden katılabilen (tanrılara dönüşmüş) ölüler arasında sürekli ve mecburi bir değiş tokuş vardır. "Atalar hakkında, onların 'yeryüzündeki tanrılar' olduğu deyişi sıkça işitilir"[23] – Madagaskar'daki Betsimisarakalar'da gölgeler bölgesinde yaşayan atalar, canlılardan farklı bir şekilde davranmaz. Genellikle eskiden yeryüzündeyken ne yapıyorlardıysa onu yapmaya devam ederler: Pirinç eken pirinç ekmeye devam eder, eğer yaptığı iş için bir bele ihtiyaç duyarsa, bir rüyada bunu torunlarına söylemeye gelecektir ve torunları mezarının başına beli bırakacaklardır... Eğer ölüler üşüdükleri için acı çekmekteyseler, bunu kızgın bir şekilde bildirmekte geç kalmayacaklar ve onlara giysi götürülecektir."[24] Yaşayanlara benzeyen, ama tanrılara dönüşmüş olan atalar, yaratıcının kopyaları her zaman mevcuttur. Ölülerle yaşayanlar arasındaki bu oyunda, yaşayanların ölülere karşı üstlendikleri *ebedi borca*, ölümün yaşamın bizzat temeli olarak tanınmasına, ata-tanrıların ve ölülerin, toplumsal yaşamdaki edimlerin doğruluğunu güvence altına alan bir mevcudiyet olarak ve onların asla terk etmeyecekleri ve reddetmeyecekleri halklarına yönelik ilgilerinin kanıtı olarak mevcudiyetine işaret eden tersine çevrilebilir bir değiş tokuş oluşur. Bu nedenledir ki, bir halk tanrıların kayıtsız davrandığı duygusuna kapıldığında (örneğin, açlık döneminde) tanrıları geri getirmek için sürünün geri kalanını kurban etmeye hazır olacaktır. Bu nedenle atalar ve tanrılar, ölümün toplumsal bağın oluşturucu unsurlarından biri olduğu toplumlarda doğrudan ilişkiye girilen ortaklardır.

Yunanlarda "her şey tanrılarla doludur" ve insanlar onlarla yakınlık bağları kurar. Tanrılar yalnızca büyük gösterilerin yapıldığı ya da yalnızca kurbanların verildiği büyük dini bayramlarda kutsanmaz (Platon

22. A. Bonnard, *Les dieux da la Grèce*, Denoël, Bibliothèque Méditations, I. baskı, 1944, s. 15-16.

23. P. Cotte, *Regardons vivre une tribu malgache, les Betsimisaraka*. Yeniden basım, aktaran M. Keita, *Métacolanisation et impérialisme du signe* içinde, yayımlanmış tez, 1980, 152.

24. P. Cotte, a.g.y., s. 151.

Yasalar'da tanrıların dinsel bayramları insan varlıkların "eğlenme"si için icat ettiklerini belirtir, dolayısıyla Platon tanrılar bayramının aynı zamanda insanın bayramı olduğuna işaret eder), aynı zamanda tanrıların esinlediği saygınlığın örnekleri gündelik ayinlerde de bulunur. Örneğin, Theokritos'un bir arkadaşının evinde bir Asklepios heykeli vardır, her gün onu kokulu tütsüler yakarak kutsar; ayrıca tanrıça Afrodit bir kadının evinde kutsanır, çünkü dindar çiftin de söylediği gibi, "Ölümlüler tanrılara özen gösterdiğinde, onların dilediği her şey gerçekleşir." Tanrılar her şeyi bildiklerinden, gündelik yaşamın zorluklarını aşmak için onlara seslenmek gerekir; ayrıca iyi her şey onların kararlarıyla ortaya çıktığından tanrılara teşekkür etmek gerekir.

Şölenler için tanrılara olağanüstü güzellikteki tapınaklar yapılır. Karanlık ve cehennem tanrıları tutkulu bir inanca yol açarlar. Birinciler Attika'nın kahramanlarının yanında savaşmayı ve onlara zafer kazandırmayı bilir, ikincilerse toprağı verimlileştiren ve topraktan buğday başağını ve üzüm asmasını çıkartan yaşamsal enerjileri temsil eder. Şenlikler ve özellikle de ilkbahar ve sonbaharda Şarap tanrısı Bacchus adına düzenlenen büyük şenlikler çerçevesinde halkın ahlâki ve dinsel bilincini genişleterek ortak bir ideal oluşturan tiyatro gelişir.[25]

Antik Yunan, yalnızca tanrılar aracılığıyla varolur. Protagoras tanrıların varolup olmadığını bilmediğini itiraf ettiğinde sürgüne gönderilecek ve kitapları yakılacaktır; Sokrates'e karşı yöneltilen tek şikâyet, "onun kentin tanrılarına inanmaması olacak" ve bu şikâyet onun suçlanmasını sağlamak için yeterli olacaktır.

Arkaik toplumların ata-tanrılarıyla Yunan'ın tanrılarını birbirine karıştırmak biraz aşırı gibi görünebilir. Her şey bu toplumları birbirlerinden farklılaştırır. Uzun süre "mantık-öncesi bir zihniyete" (Lévy-Bruhl) sahip toplumlar olarak nitelenmiş olan arkaik toplumlar ile Batı rasyonelliğini doğuran toplumlar arasındaki zamansal, uzamsal ve entelektüel uçurum çok derindir.

Buna karşın, temel bir nokta bu toplumları birbirlerine yakınlaştırır. Bu toplumlar, kuşku götürmez bir şekilde tahakkümü ve sömürüyü tanımış (hem Platon hem de Aristoteles açısından köleler "kaba saba"dırlar ya da "bir tür makine"dirler), ama ayrıca kendilerini tek bir kişinin iktidarından ve dolayısıyla da "sivil toplumdan" ayrışmış bir iktidarın (bir devlet aygıtının) kurulmasından koruyarak bir grup kişiye (arkaik toplumlarda *ağabeyler*, Yunan kentinde *yurttaşlar*) hem po-

25. Bu satırlardaki bilgiler özellikle A. J. Festugière'den ("La religion grecque" *Histoire générale des religions*'da, Paris 1960, cilt II) ve Marie Delcourt'dan (*Les grands sanctuaires de la Grèce*, Paris, 1947) alınmıştır.

litik alandaki büyük yönelimler hakkında hem de grubun işleyişi hakkında karar alma hakkını ve yükümlülüğünü vermiş olan toplumlardır. Tanrıların ve ataların sürekli göz önünde olduğu, dolayısıyla da sınırları belirli bir toprak parçasında konumlanmış bir halkın ortaya çıkışına işaret eden her dinin, insanların ve tanrıların bir yapı oluşturmak amacıyla birbirleriyle dayanışma içinde olduklarını hissettiği ve karşılıklı olarak birbirlerine armağanlar sunmak zorunda olduğu her dinin, *ayrışmış bir iktidar*ın oluşmasını engellediği ve üye olarak kabul edilenler arasında eşitlikçi bir eğilime sahip olduğu hipotezini ileri sürüyoruz. Eğer tanrılar yaratıkların üstüne çıkarmazsa hiçbir hükümdar bunu başaramaz. Oysa bunun aksine, aşkın bir Tanrının ortaya çıkması totaliter eğilimli aşkın bir iktidarın oluşturulmasına yol açacaktır.

Clastres'ın incelediği toplumlar bu konuda bizi önceden uyarmışlardır: "Hepsi ya da neredeyse hepsi liderlerle, şeflerle yönetilir ve belirleyici nitelik, bu başkanlardan hiçbirinin 'iktidar'ının olmamasıdır. Başka yerde iktidar olarak adlandırılacak şeyi elinde tutanların aslında iktidarsız olduğu ve politikanın her türlü eşgüdümün ve her türlü şiddetin, her türlü hiyerarşik bağımlılığın dışında bir alan olarak belirlendiği, tek kelimeyle hiçbir yönetme-boyun eğme ilişkisinin varolmadığı çok geniş bir toplumlar bütünüyle karşı karşıya bulunuyoruz."[26] Şefin rolü "önemli ölçüde geleneksel yaşam kurallarının binlerce kez yinelenmiş yüceltilmesine"[27] dayanan "*söz yükümlülüğü*"nü yerine getirmektir. Bu tez, M. Leenhardt'ın Kanaklar hakkındaki daha önceki araştırmalarını doğrular: "Şefin sözü, klanda bir edimin derin anlamını belirtmenin ve herkesin duygusunu kuvvetlendirmenin gerekli olduğu her defada müdahale eder. Malenezya'lı şefin... özel bir işlevi yoktur... Ama, onda, büyük erkek kardeşte, bir ağaçtan ve merkezi bir direkten doğmuş o kişide..., klanın miti, geleneği, ittifakları, erdemleri saklıdır. Şef bunların yaşayan taşıyıcısıdır. Bir görevi yerine getirmez, bir bakanlık işlevi görür... Bizzat şef *klanın sözü*dür,"[28] ve daha ileride şöyle der: "Küçük buyruklar biçiminde dağıtılmayan, ama klanın tüm yaşamıyla, başarılarıyla ve geleceğiyle dolu, grubun tüm potansiyeliyle kabarmış söz, öyle ki bu söz ifade edildiğinde halkın tamamı kendinden geçer. Tüm saygınlık yaldızlarının dışlandığı, sözün tüm değerine sahip olduğu, şefin klanın sözü olarak ortaya çıktığı tek şeflik biçimi".[29] Daha önce dikkati çektiğimiz gibi bu toplumlardaki kadınların ve çocukların yaşamının

26. Pierre Clastres, *La société contre l'État*, a.g.y., s. 112.
27. P. Clastres, a.g.y., s. 135.
28. M. Leenhardt, *Do Kamo*, a.g.y., s. 152-153.
29. M. Leenhardt, a.g.y., s. 163.

muştucusu olduğundan) tekel altına alınmış iktidarın olmadığı toplumlardır.

Yunan toplumuysa (V. yüzyıldaki Atina toplumu) "demos"un* yalnızca eğitimli sınıflardan değil, aynı zamanda köylülerden, dükkân sahiplerinden ve zanaatkârlardan oluştuğu, kararların her yurttaşın katılığ katılmama hakkına sahip olduğu bağımsız parlamentoda alındığı, herkesin "isegoria"ya (parlamentoda konuşma hakkı) sahip olduğu, hükümet görevlerinin çok sayıdaki kişi ve hepsi bir ya da iki yıllık sınırlı bir süre için kura çekme yöntemiyle seçilmiş beş yüz üyeden oluşan bir kurul arasında paylaşıldığı ve bir memurlar sınıfına bağlanmadığı doğrudan demokrasi sistemi kurmayı başarmıştır. Nüfuzunun doruğundaki Perikles bile önerileri parlamentoya sunmak ve parlamentonun her zaman kendi istediği yönde almadığı kararları kabul etmek zorundaydı. "Atinalılar bir yönetim gerekliliğini kabul etmiş olmalarına rağmen, karar alma haklarını hiç de devretmemişlerdi."[30]

Yalnızca içkin kutsallığa dayalı, zorunlu olarak fazla büyük olmayan ve nüfusu sınırlı olan (V. yüzyılda Atina'da 45 bin kişi yaşıyordu) ve tanrılarla ve doğayla kişisel bir ilişki kuran toplumlar demokratik bir iktidar başlangıcı geliştirebilir. Bu toplumlarda insan düzeni, dinsel düzen ve doğal düzen birbirleriyle barış içinde yaşar ve birbirlerinden destek alır. Hiç kimse anlamı temsil ettiğini iddia edemez ve kılanın, kentin, şeylerin ve varlıkların kutsal niteliğini dile getiren aynı söyleme herkesin gönderme yaptığı andan itibaren hiç kimse kendisini bu anlamın efendisi haline getiremez.

Tektanrılı dinlerin doğması bu ilişkiyi altüst edecektir. Bu dönüşüm, farklı sonuçlar doğuran iki evrede gerçekleşti: Yahudi tektanrıcılığı ve Hıristiyan tektanrıcılığı.

Yahudi tektanrıcılığı Tanrıyı, *yaratılmamış*, tek, dünyanın başlangıcında her şeyin yaratıcısı olan, doğa yasalarının dışında konumlanan, yazgıdan tamamen bağımsız konumlandırarak, dünyayı yalnızca yaşayan Tanrının iradesinin ifadesi haline getirir. "Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allahın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı. Ve Allah onları mubarek kıldı; ve Allah onlara dedi: Semereli olun, ve çoğalın, ve yeryüzünü doldurun, ve onu tabi kılın; ve denizin balıklarına, ve göklerin kuşlarına, ve yer üzerinde hareket eden her canlı şeye hâkim olun."** (Tekvin, 1, 28). Değişmeden kalan Tanrı ("Ben

---

* "Halk". (y.h.n.)

30. M. I. Finley, *Démocratie antique et démocratie moderne*, Petite Bibliothèque Payot, 1976, s. 74. Sorumlu olduğumuz verileri bu olağanüstü yapıttan ödünç aldık.

** *Kitabı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001, s. 2.

aynıyım, ben ilkim ve sonuncu olacağım"), her şeyin kendisine dayandığı *kaya* olan Tanrı, tek efendi olan Tanrı; bu Tanrı kendisini bakış açısının reddedilemezliğiyle dayatır ve yeryüzündeki şeyleri basit "ağaca ve taşa" dönüştürür. Mitler çoğaldıkça tanrılar da çoğalır. Dünyanın büyüsü bozulur. Bir ağaç artık yalnızca bir ağaç, bir taşsa artık yalnızca bir taştır. Gökyüzünde, *hissedilir dünya*nın ötesinde yaşadığı için yalnızca Tanrı kutsaldır. Tanrı temsil edilemez, hatta Tanrıda *varlık* özetlendiği için Tanrının adı bile telaffuz edilemez (Ancak Büyük Bağışlama gününde yalnızca büyük rahip Kudüs'te onun adını telaffuz edebilirdi). Tanrı, kutsallığa ulaşabilmek için kendi buyruklarına harfiyen uymak zorunda olacak halka *yasa* (Tora*) verir. Sevgi, adalet, bilgelik tanrısı aynı zamanda tüm ulusları ve hatta onun buyruklarına uymayacak olursa kendileriyle ayrıcalıklı bir ittifak kurduğu oğullarını da mutsuz edebilecek Gazap Tanrısı'dır. Tanrının sözü Tanrının kendisinin seçtiği peygamberleri ziyaret eder, peygamberler onun tercümanlarıdır, kimi zaman istemeseler bile onun buyurduğu yasayı ve hakikati duyurmak zorundadırlar. Kim olurlarsa olsunlar erkekler (peygamberler bile) onunla karşılaştırıldıklarında bir *boyun eğmişlik* konumunda bulunur. Yahudi geleneğinde, erkeklerin efendileri tarafından *baştan çıkarılan kadınlar*a benzedikleri sıkça söylenir. Kimi zaman Hz. İlyas gibi ayrıcalıklı erkekler gökyüzündeki meleklere ait hiyerarşiye canlı olarak yükselir. Krallar yüce kutsallıktan pay alacak ve "Elohim"lere** dönüşebilecektir, ama tapınma yalnızca Tanrıya mahsus olduğundan kendilerine asla tapınılmayacağını hiçbir durumda unutmamak zorundadırlar.

Böylece tektanrıcılık insanı idollerinden ve büyüden kurtararak Tanrının Krallığı'nı gerçekleştirmesi için dünyanın efendisi olma ve dünyayı yaratıcının yasasına boyun eğdirme görevini veren dokunulmaz ve aşkın olan *kutsal*ın uzamını yaratır. Artık bu perspektif içinde, doğayla mahremlik ilişkisine, olası bir ihlale, Tanrıyla ya da atalarla pazarlığa (armağanlara, sungulara) ve olası eşitliğe yer yoktur. Varolan tek ilişki, *boyun eğme* ilişkisidir; insan Tanrıya, doğa insanlara boyun eğer. Duyarlı şeylerin artık hiçbir önemi yoktur, dikkate alınan Tanrının yasasını ifade ettiği için yalnızca *dil*'dir; tinsellik, Tanrı tarafından tanınabilir olan tek insani dışavurumdur.

Tanrının mutlak zaferi adına insan *doğanın efendisine* ve sahibine dönüşür. Gelgelelim, görevini gerektiği gibi de yerine getiremeyecektir. Bu görevin tamamlanabilmesi için Tanrının krallığını kurdurtmak

* Tevrat'ın Hz. Musa'ya vahyedildiğine inanılan ilk beş kitabından oluşan birinci bölümü. İsrailoğullarına indirilen vahyin özü; Tanrının vahyedilmiş şeriatı. (y.h.n.)

** İbranicede "Tanrı". (y.h.n.)

üzere Mesih'in yeryüzüne yeniden inmesi gerekecektir (Mesih, Zebur'a göre dünyanın yaratılmasından önce varolduğu için zaten doğmuştur). Böylece, Yahudi dini bir *bekleyiş* dinine dönüşür. Bu nedenle de, insan tarihindeki olayların tamamı yalnızca boş anlardır (Yahudilerin tarihe karşı kayıtsızlıklarının ve Yahudi topluluklarının zaman dışında konumlanmasının nedeni budur); Mesih'i beklerken, önemli olan tek şey Tevrat'ın her gün okunması ve sürekli yorumlanmasıdır (Tevrat'a dayalı yorumbilgisi de bundan doğar).

Böylece, *nomokrasiyi** (nomokrasiyle de birlikte en küçük bir ihlal dünya düzeninin yıkımına yol açacağından yasanın en iyi şekilde uygulanmasına dikkat eden kralları ve rahipleri) yaratmış olan Yahudi tek-

tanrıcılığı (Mesih gelmediği için) insana doğanın dönüştürücüsü haline gelme imkânını tanımamıştır. Aksine, insanı doğadan tamamen uzaklaştırmıştır. Her insanı bir *suçluluk* durumuna yerleştirmiştir. İnsanı katı boyun eğmeye ve "kitap halkı"na dönüşmeye alıştırmıştır. Böylece de, mutlak boyun eğmenin ve dünyanın rasyonelleştirilmesinin ilk temellerini atmıştır. Hıristiyanlık bu eksik kalmış yapıtı tamamlayacaktır.

Hıristiyan tektanrıcılığı kendisiyle Yahudi tektanrıcılığı arasındaki aşikâr kökensel bağlılıklara rağmen *Kurtarıcı*'nın dönüşüne bağlı olan tamamen farklı niteliklere sahiptir:

a) Yahudi halkının tam tersine, Hıristiyan, Mesih'in ortaya çıkışını beklemek ve umut etmek zorunda değildir. İnsanlığın kurtuluşuyla birlikte, yaratılıştan Kurtuluş'a kadar giden olaylar zinciri Kıyametteki Yargı Günü'ne kadar kapanmıştır. Dolayısıyla, fani dünyada Tanrının Krallığı'nı yaratmaya çalışmak için tarihi devam ettirmek herkesin görevidir. Bu nedenle, Yahudinin aksine Hıristiyan kendini tamamen *tarih içinde* konumlandıracak, doğanın efendisi haline gelmeye ve istikrarlı kurumlar kurmaya çalışacaktır.

b) Tanrı *cisimleştiği* ve insanlar arasında *mevcut* hale geldiği andan itibaren, yaratma sürdürülebilir ve sürdürülmek zorundadır: "İnançlı insanlar ve cisimleşmiş Tanrının etini ve bedenini oluşturan, onların kurduğu kurumlar doğrudan doğruya yaratıcı devinime dahil olmak üzeredirler."[31] Tanrı gibi insanlar da *bireyselleşirler* (Tanrı İsa'da cisimleşir), Tanrı gibi insanlar da doğrudan doğruya sonsuza ve yaratıcı kapasiteye dahil olurlar (İsa kendinde Tanrının mutlak kudretini, her yerde var olmasını ve her şeyi bilmesini temsil eder). "Bunu da biz, her adamı Mesihte kâmil olarak arz edelim diye, her adama nasihat ve her adama bütün hikmetle öğreterek ilân ediyoruz; bunun için de bende

* "Yasa erki". (y.h.n.)

31. M. Tibon-Cornillot, *Du maquillage aux prothèses*, teksir metni.

kudretle âmil olan onun işlemesine göre cehdederek emek veriyorum." (Koloseliler'e Mektup*). İsa'nın eserini yeryüzünde devam ettirme görevini üstlenen bu mükemmel insanlar yalnızca havarilik misyonları nedeniyle değil, bunun yanı sıra Tanrının kelamının bilinçlere, davranışlara, mekânlara kazınmasına imkân tanıyan (devletle ilgili ve ekonomik) kurumları yaratma zorunluluğuyla da eyleme yöneleceklerdir. Demek ki, bir "Hıristiyan etkinliği"[32] vardır.

c) Yahudi halkı Tanrıyla arasında ayrıcalıklı bir bağ kurmuş olmasına rağmen, İsa *yeryüzündeki tüm insanlara* seslenir. "Çünkü kitap diyor: 'Ona her iman eden utandırılmayacaktır.' Çünkü Yahudi ile Yunanlının farkı yoktur; çünkü kendisi hepsinin rabbidir, bütün kendisini çağıranlara ganidir; çünkü: 'Her kim rabbin ismini çağırırsa, kurtulacaktır." (Romalılara Mektup).** İbrahim'in öğüdünü izleyerek İsa "birçok halkın babası" haline gelir.

Böylece biz de Yunanlılarda tek bir kentin sayısız tanrısından, tek bir halkın, Akhenaton ve Musa'nın tanrısı olan tek bir tanrıya, ardından da tüm halkların tanrısı olan tek bir Tanrıya geçmiş oluruz. Hıristiyan tektanrıcılığı tüm yeryüzüne ve tüm bilinçlere yayılır. Yeryüzü ordularını harekete geçirir.

d) Cisimleşme, Tanrının bedenini temsil eden bir *Kilise*de devam etmelidir. Diğer büyük dinlerin diğer kurumlarından farklı olarak insani bir kurum ilk defa yalnızca kendisinin kutsal kökenini değil, ama aynı zamanda kendisinin *kutsal* varlığını onaylamış olur. Kilise (Tanrının bedeninin temsilcisi olarak), bir gün İsa'da bütünleşmesi ve barış içinde bir araya gelebilmesi için tüm insanlığı birleştirme amacı taşıyan dünyasal bir misyon üstlenir. Dolayısıyla, kilise *mücadeleci*dir, zamansal bir eylemi yerine getirmek zorundadır ve temeli açısındansa yayılmacıdır. Ayrıca kilise, kendi yok oluşuna ve dolayısıyla da Tanrının bedeninin parçalanmasına neden olabilecek tüm mezhep sapkınlıklarına karşı çok dikkatlidir. İnançsız biri tehlikeli değildir. Bir düşmandır ve düşman olduğu için de Hıristiyanlığı seçmediği takdirde aforoz yasasına çarptırılması gerekir. Bir sapkınsa *kutsal kurum*un sonunu haber verir; onu hakikatin değil, *kanıların* müteahhidi olan basit bir kurum konumuna indirger. Bu nedenle de izinin sürülmesi ve yakılması gerekir. Çağımızın ilk yüzyıllarında Katolikliğin henüz sağlam temellere sahip olmadığını ve mezheplerin ve Doğu yollarını kateden (Bilge Simon, Basilide ve Valentin gibi) düşünür cemaatlerinin çoğul-

* Hıristiyanlıkta havarilerin yazdığı mektuplar, *Kitabı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001, s. 208. (ç.n.)

32. M. Tibon-Cornillot'un deyişine göre, a.g.y.

** A.g.y., s. 162-163.

(Bilge Simon, Basilide ve Valentin gibi) düşünür cemaatlerinin çoğulluğuyla kendisini dışavuran bilinirci düşünce tarafından yıpratıldığını anımsayalım.[33] Kilise güçlendiğindeyse Katharlarla, Protestanlarla ve kilisenin evrensel niteliğini inatla reddeden Yahudilerle mücadele etmesi gerekecektir. Böylece engizisyonun darağaçları tam anlamını kazanır: Bir ve tek hakikat, bir ve tek Kilise. Militanlık kilisenin temelinde yer alır; aynen, Katolik Kilisesi'nin gerilemesinin ardından doğacak tüm (laik) kiliselerin de temelinde yer alacağı gibi.

e) İnsan *Vahiy* aldıktan sonra daha az günahkâr olmaz. Yalnızca heterojen varlık İsa, günahsız bir bedendir. Günah, insanın içinin tamamen zayıf ve kirlenmiş doğasını gösterir. Günah olmasaydı, insan za-

ten mükemmelliğe ulaşmış olurdu. "Eşi benzeri olmayan İsa'ya özgü varoluşun her şeye rağmen tüm fantazmların sızıntı noktası olması ve evrensel bir inanca konu olması, herkese İsa'ya özgü yüceltilişe ulaşmayı istemesine ve böylece günahlarının silinebilir olduğunu bilmesine imkân tanır." "İsa sürekli 'Günahlarınız bağışlanacaktır' der. [...] Farklılıkların İsa'nın deneyimiyle ideal –ve dolayısıyla imkânsız– bir özdeşleşme çabasıyla soğurulduğu bir dünyada günah, hep bağışlanır olsa da, insani durumun ayrışmış bir şey olarak, beden ve tin olarak, tinden yoksun bırakılmış beden olarak yaşandığı, yerinden oynatılamaz şey olma niteliğini korur."[34] Bedene, herhangi bir insanın etinden ayrışmasının ve İsa'nın muzaffer bedenine ulaşmasının imkânsızlığına işaret eden *tensel hazza* bağlı günah, insanın ortaya çıkabilmesi için itkinin işleyimsel olması zorunlu olduğundan, itkilerin baskınlığına bağlı olan günah. Hıristiyanlık tensel günahı icat ederek imgelemin yapısında önemli bir dönüşüm yapar. Yaratılmamış Tanrı Yahudilerde biçimlendirdiği varlıklardan, etten, balçıktan ve kilden varlıklardan tamamen farklıydı. Kutsal, tamamen *aşkın* olarak ortaya çıkar.

Bunun tam tersine, Hıristiyanlarda Tanrı *insan* haline geldiğindeyse, Tanrı tamamen bu *bedensellik* olarak algılanma ve yeni bir çoktanrıcılığa yol açma riskiyle karşı karşıya kalır. Ayrıca, Tanrının hem *bir bedene sahip olması hem de bedeninin olmaması* gerekir. Bu çelişkinin üstesindense yalnızca Tanrıya gebe kalınmasının *olağanüstü* olmasıyla (Meleğin Meryem'i ziyaret etmesi), Tanrının annesinin cinsel ilişkiye girmeden ona gebe kalmasıyla ve Yusuf'un bir baba değil, yalnızca bir tanık olmasıyla gelinir. Tanrı *tensel bir edim*le yaratılmış olamaz: Kutsal kökeni buna bağlıdır. Ama, aynı nedenle de tensel edim

33. Bu konuda bkz., J. Lacarrière, *Les gnostiques*, Idées, Gallimard, 1973 ve H. Leisegang, *La gnose*, Petite Bibliothèque Payot, 1971.

34. J. Kristeva: Pouvoirs de l'horreur, a.g.y., s. 142. [*Korkunun Güçleri*, çev.: Nilgün Tutal, Ayrıntı Yay., 2004, s. 165]

(cinsellik) insanın *yüce*ye değil, insani olana ait olduğunun silinmez işaretidir. İnsanın yüceye erişmek ve İsa'ya ulaşabilmek için yapabileceği tek şey, teninden ayrışmaktır.

Dolayısıyla, Hıristiyanlık cinselliği (onun itkiler, bağlanma ve baştan çıkarma süreçleri dizisini) insanın kökenine yerleştirir. Bu açıdan da Hıristiyanlık *Musa ve Tektanrıcılık*'ta Freud'un açıkça fark etmiş olduğu gibi dişil tanrıçaları ve taşkın cinselliği hesaba katmış olan Yahudilikten önceki dinlerin yanında yer alır. Hıristiyanlık, Yahudilikte olduğu gibi insanın, *sözün*, *Tanrı yasasının* eseri olduğunu değil, *libido*nun eseri olduğunu söyler. Böylece, libidonun merkezi konumunu tanır ve anında onu yadsımayı dener.

Yahudilik hiçbir açıdan tene karşı değildir. Zina yapan kadın kendisini tene teslim ettiği için değil, toplumsal düzeni bozduğu için cezalandırılacaktır. Ten (Yahudilikte hiçbir *ihlal*in mümkün olmadığı andan itibaren), hazza davet değil, zevk aracıdır. Hıristiyanlıksa cinsellik ve cinselliğin yadsınmasına odaklanarak bize iki şey öğretir: 1) İnsan fani bedeninden Tanrının muzaffer bedenine geçmek için teni ardında bırakmak (aşmak) zorundadır; 2) cinsellik her zaman hareket halindedir ve insanı her an en bayağı itkilerine döndürme gücüne sahiptir, dolayısıyla da yasakların çiğnenmesi mümkündür (günah varolduğuna göre de, günahkâr olmak hem iyidir hem de korkunçtur) ve *hazza hem imkân* tanınır hem de haz yasaklanır. Azizlerin öncelikle eski günahkârların arasından seçilmesi kuşkusuz nedensiz değildir. Bedenden ayrılabilmek ve yüce bedenin hazzına erişebilmek için fiziki hazzı tatmış olmak gerekir. Bağışlanmaları için *günahlarını* Tanrıya ve rahiplerine itiraf etmek zorunda olan insan, her zaman (varolduğu andan itibaren) suçludur.

f) Böylece, İsa'nın cismanileşmesi, zaten Yahudilerin yüreğinde yer etmiş olan suçluluk duygusunun ve Tanrının sözcüleri olan ya da Tanrının sözcülerinin "tecessümleri" haline gelebilen rahiplerin ya da kralların hepsine mutlak anlamda boyun eğmenin güçlenmesine yol açar. İsa'nın yeniden yeryüzüne ineceği zamanı beklerken herkesi içindeki *itkileri* reddetmeye ya da daha doğru bir ifadeyle eşitsiz bir dövüşte itkileriyle mücadele etmeye, tersine, doğanın tahakküm altına alınmasıyla ve Tanrının işaretini yeryüzüne taşıyacak kurumların oluşturulmasıyla ilgilenmeye mecbur kılar.

Hıristiyanlık hem *aşkın* hem de *içkin* bir kutsal alan yaratarak (İsa her birimizdedir) Yahudiliğin görevini tamamlar ve dönüştürür. Tüm halklar (yalnızca bir halk değil) Tanrının egemenliği altında birbirleriyle birleşir ve Tanrı kendisini tarihte, kendi bedeni olan kilisede ifade eder; dolayısıyla insanlar Tanrının buyruklarını kabul etmeye, sözü-

nü yaymaya, Tanrının alameti olacak eserler vermeye davet edilir. Kötü kul, yetenekler meselinde, Efendi'nin emaneti olan şeyleri çoğaltmak yerine, onları tüketmekle yetinen kişidir. İnsan toprağın verdiği şeyleri çoğaltmak ve içindeki tutkuları bastırmak ve yasaları kabul etmek ("Sezar'ın hakkını Sezar'a Tanrının hakkını Tanrıya veriniz") zorundadır. Belki bir gün insan da şu an potansiyel olarak içinde taşıdığı *kutsal varlık*'a tamamen dönüşebilecektir.

İçkinlik ve duyumsallık dinlerinden aşkınlık ve zekâ dinlerine geçiş doğayla uyum içinde yaşayan ve ayrışmış bir iktidar sistemine sahip ol-

mayan (klanın ya da kentin tam üyesi olarak tanınan bireylerin hepsini içeren), insanların işlerine müdahale eden tanrılarla donanmış, dünyayı dönüştürme kaygısı gütmeyen, mitle ve tragedyayla yaşayan toplumlardan doğayı tahakküm altına almayı, dünyanın tamamına yayılmayı, yeryüzündeki tüm halkları, en ücra yerlerdeki halkları bile istila etmeyi ve onların dökümünü yapmayı isteyen, tek bir Tanrıya boyun eğen, güçlerinden ve meşruluklarından emin olan, (kökenini Yahudiler açısından 'Kitap'ta, Hıristiyanlar açısındansa 'cisimleşme'de bulan) inançlarının güvencesi altında olan, inançlarını yaymaya ve kendilerini daha fani yaşamdayken Tanrının Halkı'na dönüşmeye hazırlamaya başlamış toplumlara uzanan yola işaret eder. Mitten tarihe, düzenli toplumlardan "infilak" toplumlarına, efsanenin verdiği huzurdan sarsıntılı olayların öfkesine geçtik. Yabancılaşmanın ve tüm insanların sömürülmesinin tarihi, tektanrıcılığın zaferiyle başlar.

Doğru anlaşılmak istiyoruz. Düzçizgisel bir nedenselliği yeniden icat etmek istemiyoruz, bunun absürd olduğu kanısındayız. Yalnızca, ama açıkça, erkeklerin kadınları ve gençleri tahakkümleri altına aldıktan sonra doğayı tahakküm altına alma ve kendilerini tek bir Tanrının buyruğu altına sokma projesinin peşine düştüklerinde yeni bir "toplumsal imgelem", yaşama ve ölme nedenlerine ilişkin yeni temsiller oluşturduklarının ve mantıkları açısından bu temsillerin zincirde eksik olan son halkanın da boyun eğdirilmesine yol açtığını belirtmek istiyoruz. Bu son halkaysa, bu tahakküm arayışının peşinden giden egemenlerin kendilerinin yapmış oldukları şeyle sımsıkı bağlanacakları ve bu ilerleyişten kendilerini yalnızca yeryüzündeki her türlü yaşam belirtisini yok ederek, Freud'un endişesini duymuş olduğu ve bizim de, bu Kıyamet eğiliminden kurtulmamızı sağlayacak çarenin ne olduğunu (henüz) bilmeden endişelendiğimiz şeyi yaparak kurtulabileceğimiz güne kadar aynı dünyada yaşayan, aynı dili konuşan, aynı inançları paylaşan benzer-insanın tahakküm altına alınmasıdır.

B. Modern toplumlarda iktidar

I

Ekonomi dünyası ile devlet dünyası

Yeni kutsallıkların icadı

Söylencesel bir toplumdan *tarihselciliğin* egemen olduğu, ekonominin baskın hale geldiği ve *devlet* iktidarı sorununun *saplantıya dönüştüğü* bir topluma nasıl geçtiğimizi belirtmek için birkaç referans yeterli olacaktır.

A. HIRİSTİYANLIK VE KAPİTALİZM

Her insanı, içindeki ideal yanı geliştirmeye ve *Tanrı*nın krallığını *yeryüzünde* kurma iradesini güçlendirmeye yönelten Hıristiyanlığın kurumsallaştırdığı *aşkın* kutsal iki sonuç doğurur:

– Her zaman zayıf olan günahkârın suçluluğu;

– *Hayır işleri* yoluyla kurtuluş (Tanrıya sadık olanın yaptıklarının ödüllendirilmesi)

– Hıristiyanlar açısından Tanrının bedenini temsil eden kilise aracılığıyla her insanın Tanrıyla kurduğu bireysel bağ.

I. *Zayıf olan günahkârın suçluluğu*: Bastırılan ve baskı altına alınan erotik itkiler *üretici çalışma*ya, İsa'nın ve Tanrının annesinin yüceltileceği sanat eserlerinin çoğalmasına, duaya ve saldırgan itkilerin desteğini alacakları savaşa yöneltilecektir. *Üretici* çalışma üzerinde odaklanalım: Ortaçağ düşüncesi Tawney'in[1] de göstermiş olduğu gibi özel
 yasalarla yönetilen özerk bir ekonomik yapı fikrine tamamen yabancıdır. Üreticiler üst kategorilerin, rahiplerin ve soyluların ihtiyaçlarını karşılamak zorunda oldukları katı bir bağımlılık sistemi içinde yer alırlar. Ekonomi, insan etkinliğinin temel alanı haline gelmekten çok uzaktır, yalnızca Hıristiyan ahlâkıyla bütünleşmiş bir şekilde varolur. Rahiplerin (yani, Tanrının teveccühünü almak ve günahların affedilmesini sağlamak için "dua edenler"in) ve soyluların (yani Tanrının sevgili kulu olan kralın, meşruluklarını kral tarafından şövalye olarak atanmalarından alan ve üreticilerin güvenliğini sağlayan soyluların) temel rolünü de kavrarız.

Hıristiyan ahlâkına göre üretim "kiplikleri (zorunlukları, yükümlülükleri ve imtiyazları) en yüksek nitelikli kişilerce (aslında bunların yargıçları olan rahiplerce) belirlenen bir hizmet"tir.[2] Söz konusu olan, aynı zamanda zenginlikleri sonsuzcasına *artırmak*tır: Üretilen ürünler üreticilerin sade bir şekilde yaşamasına ve hem soyluların savurganca tüketimlerine hem de Tanrıya hizmet etmek üzere, her biri diğerinden daha güzel olan katedrallerin ve manastırların inşa edilmesine imkân tanır. Bu nedenle de kâr oranı yasaklanacak ve ürün uygun fiyatla satılacaktır. Para biriktirmek ve paradan kâr sağlamak hayırlı bir edim değildir.[3] Kazanılan paranın hemen harcanması gerekir. Para kazanmak, zenginlikleri çoğaltmak bir suçun ve hatanın ifadesidir. Bunun

1. R. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism*, 2. basım, New York, 1947.
2. G. Bataille, *La part maudite*, a.g.y., s. 153.
3. B. Groethuysen, "İncil'e göre nasıl bir tüccar olunacağı tam olarak belli değildir. Ticaret yalnızca zenginleşmek için yapılır. Bu açık görünüyor: Bu durumda Tanrının yasasıyla çelişki içinde olmadan nasıl zenginleşilir?" diye yazar, *Origine de l'esprit bourgeois en France*, Tel, Gallimard, s. 128 (1. basım 1927). G. Groethuysen, Jansenist'ten alıntı yapar: "Satanlar ve satın alanlar nadiren bir hakkaniyet, iyi niyet ve doğruluk zihniyetine sahiptir. Satın aldığımızda her şey değerinin altındadır, sattığımızda her şey değerinin üstündedir." Özellikle "Kilise ve Kapitalizm" üzerine yazılmış bölüm çok önemlidir.

çarpıcı bir örneğini, XIV. yüzyılda Lombarlar tarafından çift yönlü muhasebe usulünün keşfedilmesi oluşturur. Bu tip muhasebede[4] tüm para işlemleri borç ve alacak terimleriyle kaydedilir, dolayısıyla tek bir işlem iki defa kaydedilmiş olur. Bunun avantajları tartışma götürmez: sıkı denetim (dengenin kurulmasını sağlayan) ve parasal göstergenin maddi bir şekilde taşınmasının maksimum düzeyde azaltılması. Muhasebe kaydı, göstergelerin *tersine çevrilmesine* göre işler. Tahsil edilen para ve sermaye, bilançonun borçlarına kaydedilir. Belli bir miktarda para alan bireyin bu miktarı kendisine borçlu olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle de muhasebenin bu şekilde borç ve *suçluluk* fikrini içerdiğini söyleyebiliriz. İnsanın Tanrı ya da kurtarıcısı nezdinde üstlendiği ebedi borç, yani her zaman için *telafi edilmesi* gereken suçluluk böylece ekonomik sistemde kayıtlanmış olur. Paraya sahip olmak *Tanrıya borçlu olmak*, hatalarını asla tamamen telafi edememek anlamına gelir. Bu nedenle de serveti artırmamak gerekir. Protestan etiğinin kapitalizmin gelişmesini desteklediği gün birikim ortaya çıkacak, ama insan kendisini Tanrı nezdinde borçlu hissetmeyi bırakmayacaktır. Tam tersine, servetini artırarak, sermayesini genişleterek ihtiyaçlarının gerektirdiğinden daha fazla çalışacak (Sombart, "kapitalistin de sadece bir midesi var," demişti) ve ebediyen borçlu birisi gibi davranacaktır. Günahlar asla tamamen silinemez. İnsan, kendisini yaratıcısına ve kurtarıcısına bağlayan borcu asla unutmamak zorundadır. İnsanı muzaffer kılacak ekonomi, onun suçluluk duygusunu yalnızca her gün biraz daha fazla artıracaktır.

II. *Eserlerle kurtuluş*: Rahiplerin dünyanın kurtuluşu için dua etmesi ve bir yandan ilahiler söyleyen laiklerin, öte yandan manastır yaşamını seçmiş rahiplerin birbirleriyle karşılaşabilecekleri katedralleri, kiliseleri ve manastırları inşa etmeleri gerekecektir. Tanrı için, hiçbir şey çok güzel değildir; kilise adamlarının fazlasıyla misafirperver olmalarına, sadaka vermelerine, böylece de sefaletin yaygınlaşmasını önlemeye katkıda bulunmalarına rağmen, bu edimler "önsel bir gereklilik olan kutsal ayinin en göz kamaştırıcı lüks içinde yerine getirilmesiyle karşılaştırıldığında ikinci planda kalır. Manastırların, kiliselerin ya da katedrallerin yöneticilerinin servetlerini en iyi şekilde harcadıklarını düşündükleri şey, dua yerini güzelleştirmek, onu yeniden inşa etmek, süslemek, kilisedeki sunağı ve azizlerin kutsal kalıntılarını en görkemli ve değerli şeylerle donatmaktı. Müminlerin cömertliği sayesinde sü-

4. Bkz., A. Amar, "Essai psychanalytique sur l'argent", E. Borneman, *Psychanalyse de l'argent*'da, Le Fil rouge, P.U.F., 1978.

rekli artan kaynakların güvencesi altında bu yöneticilerin sahip olduğu tek bir ekonomik tutum vardı: Tanrının zaferi için harcamak."[5]

Savaşçıların Tanrının tapınaklarını ve üreticileri korumaları gerekecektir. Tanrıya borçlarını, kutsal yerleri Haçlı Seferleri'yle özgürleştirmeye çalışarak ödeyeceklerdir. Üreticiler ve zanaatkârlarsa gündelik dualarla, iyi yapılmış işle, *denetlenen* cinsellikle, yaşamın sadeliğiyle ve düşük düzeydeki "artık değer"in rahiplere armağan olarak sunulmasıyla Kurtarıcı'ya bağlılıklarını ve ona boyun eğmiş olduklarını gündelik olarak kanıtlayacaklardır.

III. *Tanrıyla ya da kiliseyle doğrudan ilişki:* Tektanrıcılık (herkese,
306 Yahudilere ya da Yunanlılara seslenen) mesajının evrenselliğinin yanı sıra kendisinin hedef noktası olan *birey*i de ortaya çıkarır. Herkes kurtuluşu için (arkaik toplumlarda olduğu gibi kolektif olarak değil) *bireysel* olarak çaba göstermek zorundadır. Böylece insan, gerektiği gibi davranamama ve kendini itkilerinin tatminine teslim etme iç sıkıntısıyla tek başına kalır. Kuşkusuz, Yahudinin yanı başında kendisine yardım edecek topluluğu vardır. Ama, Büyük Bağışlama gününde Yahudi de saçaklı ak ipek örtüsünü omzuna alıp, kollarında ve alnında "Kutsal Kitap'tan ayetlerin yazılı olduğu deri şeritler" taşıyarak On Emir'i öpüp *doğrudan doğruya* Tanrıya yönelerek yıllık günahlarının bağışlanmasını istemek zorundadır. Katolik, günah çıkarmanın gizliliği içinde günahlarını itiraf etmek için Tanrının temsilcisine hitap eder. Herkesten daha çok yalıtılmış, Tanrının önünde yalnız olan Protestansa iç sıkıntısını ekonomik başarıyla ya da birbirinden farklı tarikatlara katılımla ve bu tarikatları kurmakla yatıştırmaya çalışacaktır. *Tanrıya ve vekillerine tam bağımlılığın* doğrudan sonucu iyilik ya da kötülük yapmakta serbest kendilik olarak *kişi*nin ortaya çıkmasıdır. Birey, aşkın bir ilkeye boyun eğilmesiyle aynı anda doğar. İnsanın insan tarafından sömürülmesi, insanın *özgürlüğünün* kardeşidir (yoksa yalnızca arkaik ve antik toplumlarda kadınlar, çocuklar ve köleler üzerindeki bu *fallusa dayalı iktidar*ın değil).

---

5. G. Duby, *Guerriers et paysans*, Tel, Gallimard, s. 189. (I. basım 1973). Kalvinistlerle birlikte öğüt "Tanrının zaferi için biriktiriniz!"e dönüşecektir. Benedikten [Aziz Benoit tarikatından olanlar- ç.n.], onların ardından da Sistersiyen [Robert de Mollesme tarafından 1098 yılında kurulan Cîteaux tarikatından olanlar- ç.n.] keşişleri farkına varmadan tam bir üretim aygıtı geliştireceklerdir. Manastırların ekonomisi yalnızca harcamaları karşılayacak kadar üretmeye göre düzenlenmişti. Manastırlar "büyük inşaatlar yapma", ayrıntılı gider listesi yapmadan gerçekleştirilen harcama politikalarıyla büyük girişimcilere dönüşmeyi başaracaklar ve üretim, yiyecek ve içecek sağlama, tarla açma, ikamet, ticaret ve kredi merkezleri haline geleceklerdir.

İnsanın bu özgürlüğüne mantıksal, bilimsel ve matematiksel düşüncenin gelişmesi eşlik edecektir. İnsan kötülük yapabildiği kadar iyilik de yapabilmesinin, Tanrıya bağlılığını sürekli kanıtlamasının ve Tanrının zaferi için çalışmak zorunda olmasının yanı sıra, zorunlu olarak şeyleri birbirinden ayırt etmeyi, tini, izleyeceği yönü gösteren kurallara uyarak yönlendirmeyi, yaptığı tercihlerin nedenlerini kanıtlara dayandırmayı, akıl yürütmeye akıl yürütmeyle, deneyime deneyimle karşılık vererek hasımlarını ikna etmeyi de bilmek zorundadır. Kurnaz zekâya karşı mücadele eden Descartes gibi her insan "inancına herhangi bir yanlışlığı dahil etmekten titizlikle kaçınacak ve bu büyük yanıltıcının tüm hilelerine tinini öylesine iyi hazırlayacaktır ki bu büyük yanıltıcı ne kadar güçlü ve hilekâr olursa olsun hiçbir şeyi dayatamayacaktır" (1. meditasyon). Dolayısıyla Hıristiyanın Tanrının hakiki muştucusuna dönüşebilmek için mantıklı bir şekilde us yürütme yeteneğinin yanı sıra (Ortaçağ tanrıbilimcilerinin tasım alanında mükemmelleşmelerini hatırlayalım) aynı zamanda mantıksal, estetik ve savaşçı *serüven* yeteneğine de sahip olması gerekecektir. Deneyimin akla yardımcı olması gerekir ve her ikisi de Vahiy'in hizmetinde olmalıdır. Yaratma *sürekli* bir yaratma olduğundan (Yahudiler için olduğu gibi bir tek defada tamamlanmış bir yaratma olmadığından), yön değişikliklerine ve yeni yolların açılmasına izin verir. Bu durumda, Tanrıya ve krala boyun eğme, usun ortaya çıkışıyla, tinin ve dünyanın fethedilmesiyle ve benliğin denetim altına alınmasıyla birleşir. Tanrının varlığı insan düşüncesinin koşuludur.

Bu anlamda, insanın özgür olduğuna ilişkin doktrin, insanın rasyonel etkinliğinin ilerlemesinin temelini oluşturur. Teoloji felsefenin annesidir.

Kilisenin mesajının yayılmasını sağlayan bu *rasyonel* ilerleme, aynı zamanda kapitalizmin başarısına imkân tanıyacak unsur olacaktır.

Luther, kilisenin bolluk içinde yüzmesini eleştirerek, müminin kiliseye yaptığı bağışlarla Cennette barınabileceği fikrinden şüphelenmesini sağlamayı amaçlar. Kutsal dünyaya fani dünyanın araçlarıyla ulaşılamaz. Kurtuluşa, *yapılan şeylerle* erişilemez. Bu durumda, bağışlamayı satın almak ve Tanrının zaferi için harcama yapmak artık mümkün olmadığından ekonomik etkinlik anlamını yitiriyordu. Luther ekonomik etkinliğe ilişkin her değeri yadsıyor, fani dünyayla uzlaşmayan kutsal bir dünyayı yeniden oluşturuyordu. Luther'in yapmaya başladığını Calvin tamamlayacaktır. Ama, Hıristiyanlığın, Yahudiliğin eserini, onu radikal bir biçimde dönüştürerek tamamlamış olması gibi, Kalvinci reform da Luther'in başlattığını sürdürmüş, ama aynı zamanda

Luther'in ekonomiye yönelik eleştirisini tersine çevirmiş ve teolojiden doğmuş olan rasyonel etkinliğin devam etmesine imkân tanımıştır. Bu reform, Max Weber'in temel yapıtının yayımlanmasından bu yana oldukça iyi tanınıyor. Dört önemli noktanın altının çizilmesi gerekir:

1) Luther'e göre Tanrı insanlar tarafından anlaşılamaz olduğundan ve Tanrı her birimizin alnına günahların bağışlanması söz konusu olmaksızın cennete ya da cehenneme gideceğimizi yazdığından, artık *hayır işleri yaparak kurtuluş* mümkün değildir.

2) Lutherci doktrinin tam tersine Calvin insanın cennete mi cehenneme mi gideceğini bilmediğinden katlanılmaz bir durumun içinde bulunacağını ileri sürer. İnsan Tanrının zaferi için çalışmak zorunda olduğundan, Tanrının iradesine tekabül eden toplumsal bir başarı göstermek zorundadır. İnsan fani dünyada başarıya ulaşırsa, eğer yaptığı iş gelişip büyürse, o zaman bu gösterge onun seçilmiş olduğunun göstergesi, Tanrının ona güvendiğinin işareti olacaktır. Dolayısıyla Weber şöyle yazacaktır: "Bu yolla, birey kurtuluşuyla ilgili belirsizlikten kaynaklanan sıkıntının üstesinden gelebilmek için çalışmaya yöneltilir. Dolayısıyla inanç, dünyadan vazgeçerek değil, bir mesleği icra ederek duyumsanır."[6]

3) Ama bu toplumsal başarı, bireyi biriktirilen zenginlikleri israf etmeye ya da tenle, dinlenmeyle veya çalışmanın sağladığı lüksle haz almaya yöneltmemelidir. Bu, Tanrının buyruğuna karşı gelmek olacaktır. Bireyin (Tanrının zaferi için gerekli çalışma tamamlandıktan sonra) zamanını israf etmemesi ve kazandıklarından yalnızca doğru dürüst yaşamasına yetecek miktarı harcaması gerekir. Aksine, kazanılan parayı şirket için yeniden kullanmak zorundadır. Çileci zorunlu tasarruf, endüstri kapitalizminin kökenini oluşturur.

4) İşletmede gerçekleştirilen çalışmanın rasyonel olması gerekir. Gerçekten, yalnızca *hesaba* dayanan, düzenli, istikrarlı, sürekli, sistemli çalışma ahlâkla uyum içindedir, "çünkü Kalvinist kendisinin efendisidir, içgüdüden ve tutkulardan sakınır, yalnızca kendine güvenir ve kapitalistin yapması gerektiği gibi tutumunu inceler ve tutumu üzerine düşünür."[7]

Demek ki, Luther gibi Calvin de kişisel nişanı ve eserleri reddeder. Buna karşın, Calvin bu eserleri gizlice el altından yeniden gündeme

6. M. Weber, *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, Plon, 1964. [*Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev.: Zeynep Gürata, Ayraç Yay., 1997]

7. R. Aron, *La sociologie allemande contemporaine*, P.U.F., 1950, s. 136. Weber için bkz. Aron'un daha önce gönderme yapılan kitabı ve *Les étapes de la pensée sociologique*, Gallimard, 1968. Ayrıca bkz., J. Freund, *Sociologie de M. Weber*, P.U.F. 1966 ve Tawney ile Bataille'ın daha önce gönderme yapılan çalışmaları.

getirir. Kuşkusuz bunlar aynı eserler değildir: Söz konusu olan artık zenginliği harcamak değil, tam tersine zenginliği *biriktirmek*tir. Bununla birlikte "iyi eserler artık kurtuluşa erişmenin bir aracı değildir, ama gerçekten ulaşılmış kurtuluşun kanıtı olduklarından vazgeçilmez olmaya devam ederler."[8] Kısacası bu eserler (endüstriyel çalışma), teolojik düşünceden doğmuş olan rasyonelliğe uygulanma alanı açar. Kimi boyutları açısından Kalvinizm, Lutherci eleştirilerle özgürlüğe ve bireysel rasyonelliğe ilişkin Katolik ilkeleri uzlaştıran bir doktrin görünümü kazanır. Kalvinizm son haline şu yeni tanrının yaratılmasıyla ulaşacaktır: Yahudilerde olduğu gibi sınırsız kazanç arzusu olarak değil, ama yeniden yatırıma dönüştürülecek ve sonsuzcasına artırılacak sermaye olarak para. Ve Kalvinizm en iyi ifadesine Franklin'in ünlü meselinde kavuşacaktır. Birkaç yüzyıl sonra dile getirilen bu mesel, şeylere ilişkin bu yeni kavrayışın hakikatini tüm çıplaklığıyla gözler önüne serecektir: "*Cinsel gücün ve doğurganlığın*[9] paraya ait olduğunu unutma. Para parayı doğurur ve döller sırasıyla doğurabilir ve bu böylece devam eder." (Sermayeye dönüşen) para, yalnızca yeni kutsallık olarak değil, ama aynı zamanda eril gücün *yalvaçı* olarak ortaya çıkar. Yalnızca para yaratarak, yeni zenginliklerin ortaya çıkmasını sağlayarak erkeğe dönüşülür. Kapitalist, parada yalnızca doğrudan doğruya Tanrıyla bağını değil, aynı zamanda kendi iktidarını da okuyabilecektir. Para, ilk gösteren haline, bireyin işletmeci rolüyle karıştırılan narsise özgü yayılmasının belirtisi durumuna gelir. Rasyonelliğin ilerleyişi paranın hükümranlığıyla ve yeni insanın ortaya çıkışıyla son bulur: Burjuvanın ve endüstri toplumu olan yeni bir toplumun ortaya çıkışıyla. Aşkın kutsallık, yerini laikleşmiş başka bir kutsallığa, yani *para*ya bırakır.

Bununla birlikte hiyerarşiler varolmaya devam eder: Krallar hâlâ yerlerindedir, soylular ve din adamları da; bir *tabaka* toplumunu yansıtan toplumsal düzenler toplumsalı yönetmeye devam eder. Rasyonelliğin sürekli muzaffer olabilmesi için varlıkların ve şeylerin bu eski *düzenlenmesinin* yok olması kaçınılmaz gibi görünmektedir.

Şimdi "Aydınlanma Çağı"nın, eski kurumların kökünün kazınması için çok emek harcayarak ve sistemli bir şekilde gerçekleştirdiği bu çabanın farkına varıyoruz. Voltaire, La Mettrie ve d'Holbach'ın din eleştirisi, bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan Rousseau ve Ansiklopedi yazarlarının mutlak monarşi eleştirisi. Kapitalizm, son halıne Fransız Devrimi'yle kavuşacaktır.

*

8. R. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism*, a.g.y., s. 109.
9. Altını biz çizdik.

Fransız Devrimi sabırla kurulan toplumsal yapıyı yıkarak tüm sonuçlarını hâlâ kavrayamadığımız toplumsalın yeniden oluşumunu düzenler. Bu sonuçlardan en önemli üçünü hatırlatalım: 1° Fransız Devrimi tüm varlıkların özgür ve eşit olduklarını ilan ederek, hiçbir toplumsal kategori iktidar hakkına sahip değildir diyerek *toplumsal sınıfların* oluşmasını destekler ve *iktidarı ele geçirmek için* yapılacak sonu gelmez mücadeleyi başlatır. 2° Devrim, aşkın bir kutsallığa (dünyayı düzenleyen yasa) referansı ortadan kaldırarak, dünyayı tamamen kutsal dışı kılmayı amaçlar; bu amaçlarını gerçekleştirmeyi başaramadığındaysa, yeni bir kutsallık yaratır: Ulusta ve devlette cisimleşen halk. 3° Devrim rasyonelliğin ilerlemeye doğru yürüyüşünü hızlandırarak, yalnızca "dünyanın büyüsünün bozulmasını" tamamlamaya çalışmakla kalmayacak, aynı zamanda tüm arzuların ihtiyaçlara dönüşmek zorunda kalacağı bir dünyanın oluşturulmasında bilimlere ve tekniklere öncelik tanıyacaktır.

B. ÖZGÜRLÜK VE EŞİTLİK

Sınıflı toplumların temelinde

Her insan kendi benzeriyle aynı değeri taşıdığı andan itibaren, tüm toplumların sürekli kâbusu olmuş olan farklılıksızlaşmanın geri dönüşü ufukta belirmeye başlar. *Farklılık*, yeni kutsal, yani *para* aracılığıyla değilse nasıl yeniden kurulur? Yüce referans ve krallık referansı yerle bir olduğunda, geriye paraya referans kalır. Kapitalizmi Tanrının kutsanmasıyla birleştiren devinim, paraya hatırı sayılır bir şekilde yatırım yapılmasına zaten imkân tanımıştı. Şimdi (cinsel gücün kanıtı olan) para, karşısında hiçbir hasım olmadan yükselir. Dolayısıyla ayrım, paraya sahip olanlar, işletmeler kurabilen ve *özgür emekçiye* iş sağlayanlar ile emek pazarının çalkantılarına boyun eğerek en fazla fiyat verene satacağı emeğinden başka bir şeyi olmayanlar, yani kapitalistlerle "yersiz yurtsuz" proletarya arasında yapılacaktır. Bu karşıtlık, koruyucu toplumsal düzenlerin (loncaların) yıkılmasının, bireyler kitlesini *parçalayıp*, onları üretim araçlarının sahiplerinin ve ekonomik ve politik gelişmenin öncülerinin gücü karşısında savunmasız bıraktığı ölçüde daha da etkili olacaktır. Kapitalistler Balzac'ın betimlediği vahşi yırtıcı hayvanlara, Schumpeter'in pek sevdiği dinamik işletmecilere ve emekçilerse Marx'ın deyişiyle "zincirlerini kaybetmekten" başka bir görevi olmayan proletaryaya dönüşecektir.

Kapitalizmin doğal dinamiği birbiriyle çelişen iki ihtiyacı uzlaştırma denemesi olmuştur: Bir yandan, işgücüne ihtiyaç duyulan yerlerde kullanılabilecek emekçilerin mutlak *hareketliliğini* sağlamak; öte yandan, işletmecinin çalıştırdığı işçilerin istikrarlı mevcudiyetinden emin olabilmesi, rasyonel bir şekilde işletmesini geliştirebilmesi ve kısacası hiçbir zorlukla karşılaşmadan *herkesi çalışmaya koşabilmesi*[10] için kitlelerin işyerlerinde *yerleşme*sini sağlamak (yersiz yurtsuzluğu, çalışmamayı, toplumsal asalaklığı, dilenciliği, suç işlenmesini önlemek ve işçilerin belli bir yerde toplanmasını ya da yerleşikleşmesini sağlamak). Koşullara göre, her biri diğerinden daha acil olan bu ihtiyaçlardan birine ya da diğerine vurgu yapıldı; gerçekten de, serbest değişim teorisinin temel hipotezlerinden biri arz ve talep yasalarının işleyebilmesi için, sermaye gibi emeğin de serbest dolaşım alanına dahil edilmesiydi. Ayrıca, herkesin (kadın, erkek, çocuk) işine ve patronuna sadık *sürekli emekçiye* dönüşmesi ve bazı patronların düşündüğü gibi "fabrika kaçağı"na dönüşmemesi (işçi karnesinin düzenlenmesinin nedeni de buydu), katı bir şekilde "gözetlenmesi", denetim altında tutulması ve tüm hareketleri açısından şeflerinin ruh haline ve iznine bağımlı olan yaşam boyu "çocuk" konumuna indirgenmesi de gerekliydi.[11] Bu zor tamamlayıcılık aracılığıyla "peyderpey aylaklık ve tembellik alanlarını yok edecek olan genel bir seferberlik"[12] ilan edildi. Bu seferberlik aynı zamanda *çalışma*nın işçi dünyasında saygıdeğer tek değer olarak içselleştirilmesini sağladı.

Para, feodal rejimden geriye kalan prestij, onur ve koruyucu bağlar gibi eski değerleri yok etmeyi amaçlayan burjuvazi açısından temel bir değer haline geldi: Çalışmaysa oluşmakta olan proletaryanın temel değerine dönüştü.

Aralarındaki bağlara rağmen bu iki değer arasında bir ayrım yapmak zorunludur. Kapitalist paranın ancak çalışmadan kaynaklandığını

10. Bu hareket, dilenciliğin ve yersiz yurtsuzluğun gerilemesiyle Calvin'le birlikte başlamıştı. Bataille şöyle yazar (a.g.y., s. 162): "Ekonomik çıkarın, ideoloji üzerindeki etkisi nadiren gerektiği gibi kavranmıştır. *Üretken olmayan* sefaleti ortadan kaldırmaya kararlı toplumun kabalığı, otoriter ahlâkın en sert iki biçiminin ortaya çıkmasına yol açar. Piskopos Berkeley de dahil olmak üzere, "sürekli dilencilik yapanların tutuklanıp, birkaç yıl boyunca kamunun mülkü haline gelen kölelere dönüştürülmesi düşüncesini önermemiş hiç kimse yoktur." Fransa'da XVII. yüzyıldan itibaren dilencilere ve yersiz yurtsuzlara karşı uygulanan temel politika, onların önce Güçsüzler Yurdu'na, ardındansa 1764 yılında kurulan Yoksulları Çalıştırma Yurdu'na kapatılmasıydı.

11. Bu sorularla ilgili olarak O. Donnat'ın kitabına başvurulabilir, *La clochardisation du vagabond*, teksir tez, 1980. Ayrıca bkz., M. Perrot, *Enquêtes sur la condition ouvrière en France au XIXe siècle*, Le Seuil, 1972.

12. J.M.-De Gaudemar, *La mobilisation générale*, Éd. du Champ libre, 1979.

kuşkusuz bilir, hâkim sınıflarsa aylaklıktan vazgeçmek ve sermayenin yönetimi işini üstlenmek zorunda olduklarını kuşkusuz bilirler (Saint-Simon'un eşekarıları ve arılar meseli, hepsi "bilginlere ve üreticilere" dönüşmek zorunda olan hâkimlerin yükümlülükleri üzerine açık seçik bir imge oluşturacaktır), ama bu hâkim sınıflar aynı zamanda çalışmanın artıkdeğer ürettiğini ve para, hiçbir yeni servet *yaratımı* söz konusu olmadan (bankacılık oyunuyla, borsayla) *kendi kendini üretebilme* niteliğine sahip olduğundan, *parayla* oynayarak para kazanmanın mümkün olduğunu da bilirler.[13] Ayrıca, paranın her zaman zenginlik yaratımına bağlı olmadığını, *zenginliklerin iradi olarak yok edilme* olasılığından daha iyi hiçbir şey kanıtlamaz. "Satılmadığında malın hiçbir değeri yoktur, bu değeri yaratacak sistemler oluşturulacaktır. Üretimi biriktirme, belirli aralıklarla durdurma sistemleri ve bu önlemler yeterli olmadığındaysa yapılan üretimi yok etme sistemleri kurulacaktır. Değeri sürekli kılmak, farklılıkları sürdürmek için boşluğun yaratılması gerekir. Bu boşluk 1929 ve 1935 yıllarında yapıldığı gibi temel maddelerin yok edilmesiyle oluşturulacaktır."[14]

Dolayısıyla parayı, *tikel* bir *enerjetik* kateder. Para hem zenginlik üretir, (Marx'ın artık klasikleşmiş formülü uyarınca: M-A-A') hem de kendisini *para* olarak yeniden üretir, para (bankacılık ya da borsa mekanizmalarına müdahil olan) basit bir edimle kendisini sonsuzcasına *yeniden üretebilir* ya da piyasa yatırımlarındaki beklenmedik bir duraklama, etkisi her yerde hissedilen bir iflas ve çok güçlü bir enflasyon sırasında *yok olabilir*; para doğabilmek için zenginliklerin biriktirilmesine ya da yok edilmesine yol açabilir. Para bizi herkesin bu göstergeyi manipüle ederek denetim altına aldığına inandığı, ama aslında her-

13. Günümüzde farklı paraların değişim değeri tam da hatırı sayılır servetlerin hiçbir çalışma yapılmadan yalnızca farklılıklar üzerinde oynanarak oluşturulabildiğinin göstergesidir. "Farklılıklar yarattıklarını" söyleyen kambiyocular bunu iyi bilir. Bunun tersinin kanıtını bize A. Amar'ın analiz ettiği Wall Street'in çöküşü sağlar: "İnsanlar bilançoları açısından, yani kayıt sistemleri açısından zengin ya da fakirdir. 1929 bunalımı örneğini ele alalım, Wall Street'te kurların inanılmaz oranlarda düştüğü ekim ayının şu ünlü kara cuma akşamı, insanlar birden yoksullaştı. Oysa, bir önceki gün ambarlarda, depolarda, stoklarına yerlerinde durum aynıydı; aynı miktarda ürün ve mal vardı: Pirinç, petrol, buğday yanıp kül olmamıştı. Bu durumda, yoksullaşma nerede ortaya çıkmıştı? Söz konusu olan *muhasebeye ilişkin bir yoksullaşma*ydı. İnsanlar yalnızca bilançoları açısından ve bilançolarına göre, yani ürünlerin maddi gerçekliğinden bağımsız olarak kayıt sistemleri açısından fakirleşmişlerdi. Başka terimlerle anlatılacak olursa, farklılıkları yaratan, dolayısıyla da ekonomik yaşamdaki yaptırımı, başarıyı ya da başarısızlığı yaratan kayıt sistemidir." Bkz., A. Amar, *Étude psychanalytique sur l'argent*, a.g.y.

14. E. Enriquez, "La notion de pouvoir", a.g.y.. Ayrıca bkz., aynı yazarın "De L'argent dans ses relations avec le pouvoir", *Formation continue*, n° 3, 1974.

kesin, her fetiş gibi özerkliğini tamamen kazanmaktan, paylaşıma olanak tanımadan hükümranlık kurmaktan ve dolayısıyla da insanları kendisinin oluşturduğu mantığa göre hareket etmeye mecbur etmekten başka bir şey istemeyen bu fetişin kendilerini kuşatmasına, kendilerine yatırım yapmasına ve kendilerini hükümranlığı altına almasına olanak tanıdıkları fantazmatik bir dünyaya sokar. Para bizi, insan ilişkilerinin çözündüğü, varlıkların kendilerinin şeylere dönüşme eğilimi gösterdiği ve varlıkların tahakkümleri altına aldıkları bir iktidara (paraya) boyun eğmeyle tuzağa düşürüldüğü bir yapının içine sokar. Para bizi insanın kendini bulduğuna inanırken kendisini kaybettiği (aldatıcı bir dünyanın içindeki) imgelemsel bir ilişkiler dünyasına dahil eder.

Paranın aksine *çalışma* (eğer bir işin yapılması için örgütsel bir destek sunmadan yalnızca bu işin yapılmasının gözetlenmesine ilişkin görevlere indirgenmemişse) doğrudan doğruya üreticidir ve duygusallık ile dayanışma kaynağıdır. İşçiler arasında bir rekabet olsa bile, dinamik bir patronluğun işçileri bölmesi her zaman mümkün olsa bile, bunlar bilgilerin, "el becerilerinin" aktarıldığı, mesleki bir deneyimin kazanıldığı, arkadaşlıkların kurulduğu, herkesin kişisel ve bireysel kimlik bilincini kazandığı işçi ortamının (en azından oluşumunun başlangıcında) *kültürel* bir ortam olmasını engellemez.[15] "Dolasıyla meslek, çalışmaya ilişkin merkezi bir değere eklemlenmiş kültürel bir sisteme tekabül eder, çünkü çalışma bireylere mesleki uzmanlıklarını uygulayarak seslerini duyurmalarına yarayacak bir iktidar kazandırmaya hep devam eder."[16] İşçiler, loncaların ortadan kaldırılması anında yok edilen bu kolektif kimliğe kendisini ifade edecek bir araç kazandırmak için sendikalar şeklinde örgütlenecekler ve kendilerini temsil etme ve yerleşik iktidar ilişkisini bir gün tersine çevirme yeteneğine sahip politik bir organ (bir parti) kurmaya çalışacaklardır.

Fransız Devrimi'nin yarattığı tahakküm, bu koşullar dikkate alındığında, paranın emek, fetişin toplumsal bağlar, cinsel gücün (babanın) sürekli çocuklaştırılmaya çalışılan kişiler, *göstergenin gerçek* (kassal ya da beyinsel) çaba üzerindeki tahakkümüdür. Bu tahakküm, işçi çalışmayı ve meslek bilincini yalnızca iyi ve düzenli bir şekilde yapılmış işin ücrete layık olduğunu düşünerek *en yüce değerler* haline getirdiğinde mutlak bir tahakküme dönüşecektir. Bu tarihsel uğrakta işçi sı-

15. Bu sorular, onları çalışma süreci analizinin merkezine yerleştiren R. Sainsaulieu tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve incelenmiştir. Bkz. *Les relations de travail à l'usine*, a.g.y., özellikle de "Travail de métier" bölümü ve ayrıca bkz., *L'identité au travail*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1977, öncelikle bu kitabın VIII. ve IX. bölümleri.

16. *L'identité au travail*, a.g.y., s. 361.

nıfı kendisinden daha önce burjuvazinin yapmış olduğu gibi, "bir günü bir gününü tutmayanları", işsiz olanları, yerleşik bir yaşam sürmeyen marjinal kesimleri dışlayacak ve kendisini devletin işleyişindeki rolünü yerine getiren örgütlü bir güce dönüştürecektir.[17] Nietzsche *Morgenröte*'de [Tan Kızıllığı] yazdıklarıyla basiretli bir analizci olduğunu göstermişti: "Avrupa'daki işçiler kendilerini bir sınıf olarak bundan böyle bir insanlık ayıbı şeklinde ilan etmeliler, genelde olduğu gibi, sadece sert ve gereksiz bir düzen olarak görmeleri yetmez; onların Avrupa arı kovanından şimdiye dek görülmemiş bir biçimde kümeler halinde çıkıp, uçma devrini başlatmaları gerekir ve bu düzeyli özgürlük hareketiyle makineye, sermayeye ve şimdi kendilerini ya devletin kölesi ya da bir darbe partisinin kölesi olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakan seçimleri protesto etmeleri gerekir*."[18] Avrupalı işçiler bunu yapmaz ve sınıflar örgütlenebilir. Herkesin kendi Mesih'i, Parası ve Emeği vardı, Para ve Emek tüm günahların affedileceği, tüm arzuların tatmin edileceği yeni zamanların habercileriydi. Bir kast toplumunu, hem özerk hem de birbirine sıkı sıkıya bağlı bir sınıf toplumu, aşkın bir kutsanmışlık toplumu, *iki kutsallığa* sahip bir toplum izler.

Demokratik rejimin temelinde

Özgürlük ve eşitlik yalnızca sınıflı toplumun kökeninde değil, aynı zamanda demokratik rejimin de, yani eşit erkek kardeşler arasındaki iktidar için yapılan sonu gelmez mücadelenin de kökeninde yer alır. Tocqueville koşulların eşitliğinde demokrasilerin oluşturucu ilkesini görmekte haklıydı. "Roma'nın ve Yunan'ın en büyük dâhileri bu böylesine genel, ama aynı zamanda böylesine basit, insanların benzerliği düşüncesine asla ulaşamadılar... Bir halkta tüm kastlar hemen hemen birbirlerine eşit olduklarında, insanların hepsi hemen hemen aynı tarzda düşündüğünden ve hissettiğinden, içlerinden herhangi biri diğerlerinin duygularını bir anda tasavvur edebilir; hızla kendine bir göz atar; bu da

17. Anarşistler XIX. yüzyıl sonunda işçilerin bu şekilde burjuvazinin tarafında yer almasına karşı isyan eder. Anarşistler öncelikle kendilerini çok kısa bir süre için çıkan *Le Trimard* dergisinde ifade eder. Teşhisleri şudur: "Burjuvazi sizi işleri olmayan kardeşlerinizin cellatlarına dönüştürdüğü için, siz düzenli olarak çalışan sendikalılar, düzenli çalışmaya ve sendikalı olmaya devam ediyorsunuz, burjuvazi sizin varolmanıza sadece bunun için izin veriyor." *Le Trimard* hakkında bkz. P. Hoyau'nun makalesi, "Les gueux contre l'histoire", *Les révoltes logiques*, n° 6, 1977.

* *Tan Kızıllığı-Ahlâkın Önyargıları Üzerine Düşünceler*, çev.: Özden Saatçi, Say Yay., 2003, s. 160.

18. F. Nietzsche, *Aurore*, III. kitap, § 206, "L'impossible classe", s. 216-217, Idées, Gallimard, 1970.

ona yeter. Dolayısıyla acı duymadan tanık olduğu ve gizemli bir sezginin ona kapsamını keşfettirmediği sefalet yoktur. Yabancıların ya da düşmanların söz konusu olmasının hiçbir önemi yoktur: İmgelem hemen kendini onların yerine koyar. İmgelem onun acıma duygusuna kişisel bir şey katar ve kendi benzerinin bedeni paramparça edilirken ona acı çektirir."[19] Bu *eşitlik*, başkalık sorununu dönüştürür: Öteki, tanınmayan biri ya da daha da beteri bir yabancı ve hasım olmak yerine bizim benzerimiz haline gelir. Toplumu ötekiyle birlikte oluşturmak zorundayızdır. Dolayısıyla toplum artık aşkın bir yasaya, kimi otorite figürlerine boyun eğmemize değil, ama yalnızca diğer benzerlerimizle (kendileriyle aramızda "empatik" bağlar kurabileceklerimizle) birlikte hem bizim hoşumuza hem de (ayrıca öteki bize *benzer* olduğu için bizim isteklerimizden radikal olarak farklı olmayan) diğerlerinin hoşuna gideni yapacak *kolektif irade*ye dayanır. Demek ki, bireysel tercihlerle kolektif tercihler herkesin iyiliği için birbirleriyle örtüşme ya da en azından bir gün uyum içinde olma şansına sahiptir. Birlikte hissetme ve birlikte karar verme yetimiz sayesinde oluşturacağımız yazgımızın sorumlusu oluruz. İşte bu, eşitliğin toz pembemsi imgesidir. Yazık ki bu, eşitliğin tek imgesi değildir. Freud ve Sade bizi uyarmışlardı: Daha karamsar bir imge de mevcuttur ve birincisine tamamen baskın çıkabilir. Bir eşitlik toplumu aynı zamanda ve temel olarak bir *çatışmalar* toplumudur da. M. Gauchet bu düşünceyi açıkça dile getirir: "İnsanlar birbirlerine doğrudan doğruya karşı gelerek en sonunda birbirlerini benzerler olarak tanımak zorunda kaldılar. Kimliklerinin sırrını, onları bölen şeyde buldular. Aynı mantık farklı yollara göre yarın onların davranışını belirleyecektir. Eşitlik, sürekli devam eden yaratı, herkes birbirine benzer dolayısıyla herkes aynı fikirdedir anlamına değil, herkesin tamamen *uyuşmazlık* içinde olduğu ölçüde benzer ve yakın olduğu anlamına gelir."[20] Başkalığın tanınması varlıklar arasındaki bölünmenin tanınmasına ve varlıkların benzerlik-farklılığına dayandığına göre, bir kopyalar (çiftler) dünyasının içinde kaybolup gitme sakıncasının ortaya çıkmaması için başkalığın tanınmasına yalnızca sınırlı çatışmaların, şiddetli çatışmaların değil, aynı zamanda herkese tüm diğerleriyle kendi arasında oluşturduğu *mutlak sapma*yı belirtme imkânı veren bir karşıtlığın da eşlik etmesi gerekir.

Bu durumda, temel sorun ortaya çıkar: Bu çatışmalarda kim *yargıçlık edecek*, eşit yurttaşların paylaşacağı yasayı kim dile getirebilecek-

19. Tocqueville, "De la démocratie en Amérique", alıntılayan M. Gauchet, "Tocqueville, l'Amérique et nous"da, *Libre*, n° 7, 1980, s. 85-86.
20. M. Gauchet, a.g.y., s. 116.

tir? Herkes eşit olduğundan bir görüşün diğer görüşten daha üstün olması için (aşkın bir düzenin güvence altına aldığı) bir neden ve meşru bir otorite temeli yoktur. Sade ve Freud bu saptamaya dayanarak oldukça derinlere inen bir düşünümü başlatır. Kutsal yok olduğunda her şey mümkündür, birlikte işlenen cinayet (kralın katledilmesi), erkek kardeşler arasında iktidar için yoğun rekabeti ve katletme arzusunu doğurur, içlerinden her birinde mutlak erke ve her şeyi bilene dönüşme arzusunu uyandırır. Eşitlik yoğun rekabete, koşulların benzerliği farklılaşma istencine yol açar.

Ele geçirilecek, işgal edilecek ve temsil edilecek iktidar için girişilen bu rekabet nasıl çözümlenecektir? Marksist, liberal ve baskıcı düşünürlerin hepsinin buna hali hazırda var olan ve tek bir açıklama getirme istençleri açısından yanlış olan farklı yanıtları vardır.

Marksistler[21] politik olanı ekonomik olanın içinde çözündürmeye ve "politik olana ilişkin yanılsamayı" ortaya çıkarmaya girişeceklerdir. Marksistlere göre *ekonomik olarak egemen* sınıflar ya doğrudan doğruya ya da ciğeri beş para etmeyen kimseler, sözcüler kullanarak *politik olarak yönetici* sınıflar olacaktır. Bu yüzden de iktidardaki insanlar bir sınıf kararı olmayan, kendi çıkarlarına hizmet etmeyen ve tahakküm altındaki sınıfları yoksulluk içinde tutmayan (mutlak yoksullaşmaya ya da nüanslı bir şekilde göreceli yoksullaşmaya ilişkin tezler bundan doğar) hiçbir karar alamayacaklardır. Varolan tek özgürlük, emekçileri sömürme özgürlüğüdür.

(Kimi belirli anlarda mevcut iki sınıf arasında daha yumuşak bir görünüme bürünmesine rağmen) önerilen bakış açısı, ölümüne mücadeleye dayalı bir bakış açısıdır.

Liberallerse sıkı bir rekabet içinde yer alan ve saptanmış kuralları kabul ederek kendi bakış açılarını savunacak ve seçmenlerin çoğunluk oyuyla tasvip edilecek (farklı görüşleri ve karşıt çıkarları temsil eden) partilerin çoğulluğuna güvenir. Demokrasi, kendi tercih ettiği sisteme uygun yönelimleri, ardışıklık kuralı nedeniyle bir gün çoğunluğa dönüşebilecek azınlığın haklarına saygı göstererek kararlaştırılacak bir çoğunluğun hükümranlığı haline gelir. Bu bakış açısı bizi toplumsal ve politik çatışmayı kendisinin önemli bir bileşeni olarak kabul eden, çatışmanın vazgeçilmez niteliğini tanıyan ve bu açıdan da (Balandier'nin terimleriyle) "her toplumsal sistemin kestirimsel olduğunu", bu nedenle de herkes tarafından kabul edilebilir bir kurallar yapısına sahip olması gerektiğini ve geleceği toplumsal bedenin herhangi bir parçası

21. En azından geleneksel Marksistler. Günümüzdeki Marksist araştırmalar bundan daha ayrıntılıdır.

için tahammül edilemez hale getirebilecek hiçbir şey yapmaması gerektiğini düşünebilen bir toplumla karşı karşıya bırakır.

Otoriter teorisyenlerse bireysel tercih sisteminden kolektif tercihler sistemine geçmenin olanaksızlığından emin görünür. Örneğin Arrow, hakiki bir kolektif edime ulaşmanın imkânsız olduğunu gösterir. Faillere olası edimleri kendi tercihlerine göre sıralamaları istendiğinde, eğer bireyler (bireysel "planların" "ex ante"* birbirleriyle uyuşmadığını postulat olarak kabul ederek) egemenseler, bireysel sıralamalardan doğacak kolektif bir tercih sıralamasıyla karşı karşıya kalmanın mantıken imkânsız olduğu saptanır. Buna bağlı olarak, (Arrow'un düşüncesini yorumlayan) A. Nicolaï'ın da yazdığı gibi "en uygun toplumsal terimleriyle formülleştirilme iddiası taşıyacak bir makro karar, kötü niyeti ve irrasyonelliği birlikte içerecektir."[22] Bu koşullarda iktidar yalnızca toplumun yönelimlerini tanımlayacak, kendi tercihlerini açıklayacak ve bunları yurttaşlara iyilikleri ya da kötülükleri için dayatacak bir diktatör ya da bir yönetici kesim tarafından kullanılır.

Bu üç anlayışın her birinin ayrıntılı bir eleştirisinin gereksiz olduğu kanısındayız. Buna karşın, bu anlayışların (toplumsal yaşamın önemli verilerinin bastırılmasına dayanan) *keyfi* niteliklerini göstermek anlamlı olur.

I. *Marksist anlayışa göre*: Marksist anlayış yalnızca ekonomik olanı hesaba katarak her toplumun merkezi fenomeni olan politiği maskeler. Üretim ve ekonomiyle ilişkinin, toplumların kutsalla, doğalla, kadınların ve çocukların tahakküm altına alınmasıyla ilişkilerine, "merkezi imgesel anlamlandırma"larına[23] ilişkin anlayışlar bütününe bağlı olduğunu ve ekonominin ayrı ve baskın bir etkiye sahip merci olarak yalnızca kapitalist toplumlarda ortaya çıktığını daha önce göstermiştik. Kapitalist toplumlarda bile ekonomik tahakkümle politik yönetim arasında bir örtüşme asla varolmamıştır. Bunun, iktidarın uygulanmasının egemen ideolojinin yaygınlığına rağmen yurttaşların arzularından ve taleplerinden bazıları dikkate alınmadığı ve iktidar sahibi kimselerle yurttaşlar arasında gizli bir anlaşma (bu anlaşmanın doğal sonuçları "kayırmacılık", yani seçim kampanyaları sırasında yapılan lütuflar) olmadığı takdirde elde edilemeyecek yurttaşların minimum *rıza*sını ve *katılım*ını gerektirmesi gibi basit bir nedeni vardır.

* Önceden varolandan kaynaklanmış olarak. (ç.n.)

22. A. Nicolaï, *Comportement économique et structures sociales*, P.U.F., 1960, s. 171.

23. Castoriadis'in anlatımı uyarınca. Bkz., *L'institution imaginaire de la société*, Le Seuil, 1975.

Üstelik Marksist bakış açısı şunları varsayar: *a)* Bütünleşmiş yönetici sınıf: Oysa, Marksist düşüncenin çizgisine sadık kalındığında, aksine bu sınıfın (gelenekselciler, rasyonelleştirmeden yana olanlar ve bürokratlar arasında, değişik gelişme kutuplarının temsilcileri arasında ve kurumlarını "kutsal Kurum"a dönüştürmeyi amaçlayan çeşitli kurumların yöneticileri, vb. arasında varolan) bir dizi *çelişki* içerdiğinin farkına varılması gerekir; *b)* Hiçbir olası eylem imkânına, hiçbir karşı çıkma olasılığına sahip olmayan tahakküm altındaki sınıf (ya da sınıflar). Oysa, tüm tarih bize, kimi kararlar yönetici sınıfın stratejisinin ürünü olmasına rağmen, bu kararların büyük çoğunluğunun iktidar sahiplerini kimi ödünler vermeye zorlamış ya da onları yeni tutumlar ve

dünyaya ilişkin yeni bir yapılanma icat etmek zorunda bırakmış emekçilerin kolektif eyleminin de ürünü olduğunu gösterir. Kısacası, eğer fabrikadaki despotizm ile siyasal demokrasi aynı gerçeklik ve araştırma alanından kaynaklanmamış olsaydı bu iki olgunun neden uyuşabildiğini anlayamazdık.

II. *Liberal anlayışa göre*: Marksist anlayış toplumsal çatışmanın kaçınılmazlığı ve bu çatışmanın dramatik niteliği üzerinde ne kadar ısrar ederse, liberal anlayış da bize tüm yurttaşların aynı normları paylaşacağı, diğerlerinin sahip olduğu farklı görüş ve eylemler karşısında anlayışlı ve hoşgörülü olacağı, yerleşik iktidarı grubun belli amaçları gerçekleştirme arzusuna dayandığından meşru olarak görecekleri, toplumsal gerçekliğin *tüm çatışmalardan arındırılmış* bir temsilini sunmakta o kadar ısrarlıdır.[24] Böylesi bir imge toplumsal bağın trajik unsurlarını yok sayar. Oysa, demokrasilerin yaşamı bizzat oluşturucu ilkelerinden dolayı "gürültü ve kızgınlıkla" doludur: Hiçbir dış *yasa* bu yaşamı güvence altına almaz ve demokratik yaşam, bileşenleri arasında (çatışmalı olmakla birlikte) uyumlu bir iletişim imkânına dayanır. Bu açıdan da demokratik yaşam her biri tüm halk adına konuşma, yandaşlarını-hasımlarını kendi arzularına boyun eğdirme, oyunun kurallarını kendi lehine çevirmek için değiştirme iddiasında olan çatışan karşıt fraksiyonlar arasında sürekli müzakerenin ve şiddetli mücadelelerin gerekliliğinin kendisine eşlik ettiği insani *istikrarsızlığa* dayanır. De-

24. F. Chazel liberal düşüncenin iyi temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Parsons'u yorumlayarak şöyle yazar: "Yalnızca belirli bir eylem tipini her koşulda ve her zaman düzenleyen normların ve yasaların evrenselliği, iktidarın bu karakteristik genelliğine imkân tanır. Dolayısıyla da iktidar modern toplumlarımızda yalnızca demokratik sistemin temel değerlerinden biri olan evrenselciliğe dayandığı için işleyebilir". F. Chazel, "Réflexions sur la conception parsonnienne du pouvoir et de l'influence," *Revue française de sociologie*, nº 5, 1964.

mokrasi oyunun kurallarının kabul edilmesi değil, *kurallarla oyun* anlamına, yasallığa saygı duyulması değil, karşı çıkılamayacak ve hep karşı çıkılan bir *meşruiyet* oluşturma denemesi anlamına gelir. Yasaları zayıf ve yanılabilir insanlar yaptıklarına göre, neden yasalara sanki tartışılmaz bir erkin ifadeleriymişçesine saygı gösterilsin ki? Her demokraside ihlal süreklidir, yolsuzluk sürer, gangsterlik ve yasak şeylere eğilim hep yeniden ortaya çıkar.

III. *Otoriter anlayışa göre*: Bu anlayış dünyayı yalnızca neticesi sıfır olan bir oyun (birinin kazandığını diğeri kaybeder) biçiminde görür. Oysa, oyun teorileri bize en yaygın oyunların neticesi sıfır olmayan oyunlar olduğunu (yandaşların-hasımların kazançlarının ya da kayıplarının toplamı) öğretir. Otoriter anlayış bireysel "planlar"ın uyuşmazlığı ve bireyler arasındaki iletişimsizlik postulatına kenetlenir. Bireyler birbirleriyle iletişime girebilseler, birbirlerine tercihlerinin nedenlerini açıklayabilir, diğerlerinin yargılarını takdir edebilir, görüş değiştirebilir ve hatta bireysel olarak düşünmemiş oldukları, ama birlikte düşünürken keşfettikleri tamamen yeni tercihler yapabilirler. Grup çalışmasının yaratıcı bir niteliği vardır. Toplumsal psikoloji bunu açıkça göstermiştir. Aslında, bu teorilerin dışavurduğu şey, öteki korkusudur, bireysel tercihlerin sorunsallaştırılabileceği kaygısıdır, ötekilerin yadsınması ve şefin ya da babanın yargısına sığınmadır. Söz konusu teoriler zorlukla gerçekleşen yüzleşmeyi görmezden gelir, yalnızca düzensizlik ya da anarşi belirtisi olarak gördükleri yapısal bir çatışmanın varlığını kabul edemez. "Gürültü"nün, düzensizliğin, toplumları ilerletebileceği düşüncesini reddederler. Söz sahiplerinin her türlü muhalefetten korunacağı ve tüm engellere rağmen konumlarını yitirmeyecekleri sabit bir dünya hayal ederler. Bu teoriler iktidarı yalnızca kamusal olanın *uzmanlarına* ya da kendilerini kamusalın uzmanları olarak görenlere[25] veren bir teknokrasiden ve meritokrasiden* başka bir şeye yol açamaz.

Bu üç gösterim, "doğru hakkında doğru"yu kesin olarak söyleme hedefleri açısından yanlıştır. Bununla birlikte her biri doğru bir şeyi de dile getirir: Marksist teori toplumsal gruplar arasında altan alta sürekli devam eden mücadeleyi, liberal teori oyunun kurallarının kabul edilmesi sorununu, otoriter teori herkes için tamamen tatmin edici olan bir anlaşmaya ulaşmanın zorluğunu dile getirir.

25. Fransa'daki G.R.E.C.E gibi güncel bir hareket, bu bakış açısının somptomatik bir örneğidir.

* Bireysel değerliliğe ve saygınlığa dayalı toplumsal hiyerarşi sistemi. (ç.n.)

İçerdikleri ilginç öğelere karşın bu üç gösterim yetersizdir. Çünkü, Freud'dan önce Sade'ın çok iyi farkına varmış olduğu gibi, halk egemenliği Tanrının katledilmesinin simulakrı olan Kralın öldürülmesine dayanır. Dolayısıyla Cumhuriyetçiler *cani*dirler ve işledikleri cinayetin sorumluluğunu üstlenmek zorundadırlar. Eğer oğullar sürü şefini öldürdükten sonra kardeşlere (cinayet işleme eğiliminin aralarında kol gezmesini önleyemeden) dönüşmüşlerse, bunu öldürülen şefin *kutsallaştırılması* ve onunla aralarında soy bağlarının kurulması ve bu bağların tanınması yoluyla başarmışlardır. Devrim örneğinin bununla ortak hiçbir noktası yoktur: Öldürülen kral tanrılaştırılmaz. Erkekler yetimlere dönüşür, babalık mercii mevcut olmadığından birbirlerini kardeş olarak
320 tanıyamazlar. "İşte bu nedenle genel irade rejiminde erkek kardeşlerden oluşmuş bir halk metafordan başka bir şey değildir; çünkü genel iradeyle kendisini anlatabilen çoğunluk bile erkek kardeşlerden oluşmuş bir halk değildir. Birlikte kararlaştırılmış erdem uygulaması ile yurttaşlık değerlerine ve ahlâki niteliklere sahip olunması, ne kardeşlik bağlarını ne de bu bağlara ilişkin deneyimi oluşturmaya yeter."[26] Genel irade rejiminde topluluk bağlarının kökeninde yer alan soy bağları hep eksik kalacaktır. Cumhuriyetçi bir toplum kimi açılardan hep bir "cinayet arkadaşları toplumu"dur. Sade bunu, "Fransızlar, cumhuriyetçi olmak istiyorsanız biraz daha çaba!" deyişiyle mükemmel bir şekilde göstermiştir. Dinin kökünü tüm bilinçlerden kazıdıktan ve Tanrıyı hiçliğe yolladıktan sonra ("Fransızlar eğer tanrıların uğursuz imparatorluklarının yakında sizi yeniden despotizmin tüm korkunçluklarının içine daldırmasını istemiyorsanız artık tanrılara yer yok!") bir ahlâk oluşturmak gerekir: Bu ahlâksa yalnızca Hıristiyan ahlâkının reddettiği dört ilkeye dayanabilir: iftira, hırsızlık, iffet suçları ve cinayet. Aslında, iftira tehlikeli birini hedeflerse, onu başkalarına zarar vermekten alıkoyacaktır; ama erdemli birine yönelirse, haksızlığa uğramış olmaktan dolayı incinen bu kişiyi eskisinden daha iyi davranmaya yöneltecektir. Yurttaşlar arasında mükemmel bir eşitliğin sağlanması gerektiğinden hırsızlığın normal bir şey olarak kabul edilmesi gerekir, çünkü hırsızlık hiçbir şeyi olmayanın bir şeyler elde etmesine imkân tanır;[27] fahişelik, zina, ensest, ırza geç-

26. P. Klossowski, *Sade, mon prochain*, a.g.y., s. 186.

27. "Bir yeminin bu yemini eden tüm bireyler üzerinde eşit bir etkisinin olması gerekir; bu yeminin onun sürdürülmesinde hiçbir çıkarı olmayan kişiyi bağlaması, bu yemin artık özgür bir halkın sözleşmesi olamayacağından imkânsızdır; söz konusu yemin, güçlünün zayıfa karşı silahı haline gelecektir, zayıfsa bu silaha karşı sürekli başkaldırmak zorunda olacaktır. Örneğin bu, ulusun talep ettiği mülkiyete saygı gösterme yemininde ortaya çıkar; yalnızca zengin bu yeminle fakirin özgürlüğünü elinden

me ve aykırı cinsel ilişki gibi cinsel suçların desteklenmesi gerekir. "İnsanlar hukuki olarak özgür ve eşit olduklarından... bir cinsin diğerine tekelci biçimde sahip çıkma hakkı meşru bir hak olarak görülemez... Bir kadının *tüm erkeklere* ait olduğu kabul edildiği andan itibaren, hiçbir erkeğin bu kadına sahip olmaktan mahrum bırakılamamasının (nedeni de budur)."[28] Kadınlar da "tüm arzularını bol bol tatmin edebileceklerdir... Her cinsten ve bedenin her yerinden zevk almak erkekler için nasıl serbestse kadınlar için de serbest olmalıdır."[29] Dolayısıyla herkesin diğerini hazza zorlama hakkı vardır. "Doğa yasalarının buyurduğu (bunu içimizde hissediyoruz) en yüce haz olan ve bize ait olup da, hep en tadına doyum olmaz olduğunu düşündüğümüz nesnelerden alınan haz olan ensest"in,[30] *temelini kardeşliğin oluşturduğu her hükümetin yasası*[31] olması gerekir. Cinayete gelince, cinayet cesaret göstergesidir ve cumhuriyetçilerin yumuşayıp gevşemesini önler. Ayrıca "katili öldürdüğü kişinin arkadaşlarının ya da ailesinin intikamıyla çarptırılacağı cezadan başka bir cezaya çarptırılmamak"[32] gerekir. 321 F21

Sade'ın metni iftira, hırsızlık, cinayet, fahişelik ve zina gibi demokrasileri tanımlayan ama genellikle bu rejimlerin "kusurları" olarak görülen (Sade bunların *oluşturucu niteliğini* gözler önüne serer) eksenlerden bazılarını gün ışığına çıkardığı için mükemmel bir metindir. Sade bunu nasıl yapar? Özgürlüğün ve eşitliğin ilan edilmesinden doğan ekonomik olanın dünyasıyla politiğin dünyası arasında varolan sıkı bağlara işaret ederek ve bunun genel bir teorisini önererek. Eğer Sade'ın düşündüğü gibi herkes diğerini hazza zorlama hakkına (tıpkı herkesin çalışmaya zorlanmasında olduğu gibi) sahipse,[33] bunun nedeni *cinsel zevk*in de *üretimin* dünyasına girmiş olmasıdır. Bu durumda be-

---

alır, fakirin ettiği yemin yalnızca zenginin çıkarınadır," Sade, *La philosophie dans le boudoir*, a.g.y., s. 497 [*Yatak Odasında Felsefe*, çev.: Kerim Sâdi, Ayrıntı Yay., 2002, ss. 136-137]

28. Sade, a.g.y., s. 502. Altını biz çizdik. *Yatak Odasında Felsefe*, s. 142.

29. Sade, a.g.y., s. 504. *Yatak Odasında Felsefe*, s. 144.

30. Sade, a.g.y., s. 508. Tam anlamıyla Freudcu bir tümce. *Yatak Odasında Felsefe*, s. 147.

31. Sade, a.g.y., s. 508. Altını biz çizdik. *Yatak Odasında Felsefe*, s. 147.

32. Sade, a.g.y., s. 521. *Yatak Odasında Felsefe*, s. 160.

33. Sade'ın iyi bir peygamber olduğu ortaya çıkar. Tüketim toplumunun ve cinsel özgürlüğün ortaya çıkmasından bu yana (endüstriyel gelişmede mantıksal olarak içerimlenmiş olan) haz parolası açıkça ilan edildi. Tatmin olma yetisine sahip olmayan varlıklar anormal varlıklara dönüşür ve onların anormal varlıklar olarak muamele görmesi gerekir. J. Baudrillard bunu *La Société de consommation*'da (Idées, Gallimard, 1970) [*Tüketim Toplumu*, çev.: Hazal Deliceçaylı-Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., 1987] etraflıca açıkladı. Masters ve Johnson'un çalışmalarıyla birlikte seksolojinin gelişmesinin amacı bu haz yetisine sahip olmayan bahtsızların tedavi edilmesidir.

den, bir yandan bir çalışma makinesi, öte yandansa bir arzu mekaniği (Rimbaud'nun deyişiyle "erotik bir mekanik") olarak tasarlanır. P. Klossowski duyguların üretimiyle yararlı araç gereçlerin üretimi arasında varolan benzerliği ortaya çıkarmıştı.[34] Bunun sonucu olarak, yalnızca üretim yoluyla zevk vardır; ister (üretim, libidinal yatırımların bağına dönüştüğü için) kendisi de arzunun taşıyıcısı olan nesnelerin üretimi isterse de coşkuların üretimi olsun bu böyledir. Herkes çalışmak zorundadır, herkes *haz almak* zorundadır. Ama, daha önce belirtmiş olduğumuz gibi yalnızca *ihlal*e dayalıysa haz vardır. Arzu, yasak nesne karşısında şiddetlenerek artar. Kapitalist demokrasilerin yapacağı yasalar bu durumda ihlalci iradenin önünü açacaktır. Yasalar ne kadar çoğalırsa, ihlaller de o kadar çoğalacak ve doğal olarak ihlaller tam da yasak olan alana yöneleceklerdir. Saint-Just şunu söylemekte haklıydı: "Mümkün olduğunca az yasa yapmak ve birçok kurum (yani her an sorgulanması mümkün taraflı yasaların yapıldığı organlar değil, ama hiç kimsenin sorgulayamayacağı ve herkesin boyun eğmek zorunda olduğu aşkın bir yasaya birlikte katılımla yönetilen organlar) yaratmak gerekecektir." Yasalar yapmak, yasanın çiğnenmesine çağrı yapmak anlamına gelir. Bu nedenle de, demokratik toplumlar geliştikçe bu toplumlarda şiddetin oydaşmanın yerini alması, cinai ve cinsel suçların çoğalması, iftiranın ve kara çalmanın politik ve ekonomik yaşamın kurallarından birine dönüşmesi, güvensizliğin ve herkesin birbirinden kuşkulanmasının artması ve bunların, özel milislerin ve "meşru müdafaa"[35] derneklerinin doğmasına yol açması karşısında şaşırmamak gerekir. Yeni ihlallere yol açan yeni yasaların yapılmasının da nedeni budur.

Demek ki, demokratik toplumlar içlerinde uyuma asla ulaşamazlar. Bununla birlikte, çok uyumlu görünürler. Hâlâ dışarıya boşaltacakları saldırganlıkla doludurlar: Sömürgecilik hareketi, Avrupalı kardeşlerin birbirlerini kıydıkları büyük savaşlar, Üçüncü Dünya'nın yüzsüzce sömürülmesi bunu yeterince ortaya koyar. Lévi-Strauss'un yazdığı gibi, "uygarlığın en büyük sorunu bir mesafeyi alıkoymak olmuştu. Bu mesafenin önce kölelikle, ardından hizmetçilik ve son olarak da proletaryanın oluşturulmasıyla kurulduğunu gördük. Ama, işçi mücadelesi bir ölçüde düzeyi eşitlemeyi amaçladığından, toplumumuz sömürgecilikle, emperyalist olarak adlandırılan politikalarla yeni ayrımsal mesafelerin keşfinin peşine düşmek zorunda kalmış, başka bir ifadeyle toplu-

34. P. Klossowski, *La monnaie vivante*, Eric Losfeld, 1971.

35. Montesquieu, şunu zaten söylemişti: "Cumhuriyetin bir şeylerden korkması gerekir. Tikel şey: (Cumhuriyetçi) devletler ne kadar güvenlikte olurlarsa, tıpkı çok durgun sular gibi o kadar kokuşmaya açık hale gelirler", *L'esprit des lois*, VIII. Kitap, V. Bölüm.

mun bizzat içinde ya da fethedilen halkların köleleştirilmesiyle tahakküm altına alan bir grup ile tahakküm altına alınan bir grup arasında sürekli bir mesafe oluşturma arayışına girmiştir."[36]

Demokrasi bizzat kendi ilkesi uyarınca, herkesin şiddetinin yönetiminin doğru dürüst çözüme ulaştırılamadığı ve işleyişi ya içeride ya da dışarıda bu şiddeti artıran bir dünya inşa eder. Sade ve Freud haklıdır: Uygarlığın ve kapitalist demokrasinin gelişmesi, ekonomik ve politik mücadele, herkesin kendi varoluş hakkı için herkesle yaptığı kavga nedeniyle suçun ve baskının artması anlamına gelir. Bu, zorunlu olarak uygarlığın son sözü değildir, ama *benzerler* üreten koşulların eşitliği, aynı zamanda kolayca yönlendirilebilecek, sömürülebilecek ya da yok edilebilecek varlıkları da üretti.

Buna karşın, demokratik bir toplum için suçu ve sömürüyü açıkça meşrulaştırmak, ikisini varlığının ve sürekliliğinin temelleri olarak tanımak imkânsızdır. Kardeş katline dayalı savaş, gündelik gerçekliğin dokusunu biçimlendirebilir, buna karşın ne bir başvuru örneği oluşturabilir ne de toplumsal yaşamın güvencesi olabilir. Oydaşım (anlaşmazlık değil!) hüküm sürmeli, topluluk ortaya çıkmalı ve çatışma maskelenmelidir.

Bu durumda şiddet yeni bir merci tarafından içerilecek ve "düzenlenecektir": Devlet. Rasyonellik parolaya dönüşecek, fetişizm ise bunun öngörülmemiş sonucu olacaktır.

C. KUTSAL OLMAYAN DÜNYA VE YENİ KUTSAL: DEVLET

Tanrının ve Kralın katledilmesi aşkın kutsallığın sonunun geldiğini gösterdi ve laikleşmiş yeni bir kutsallığın doğmasına imkân tanıdı: Para. Parasal gösterge hem insanların yaşamına içkin olur –onlara yakındır, aralarında dolaşır, hatta onlarda dolaşıma girer bile diyebiliriz–, hem de her şeyin düzenleyici ilkesine dönüştüğü ölçüde de *aşkınlaşır* ve A. Smith'in pazarı gibi, bizi yöneten "gizli el" olma niteliği kazanır. Ama parasal göstergenin bu aşkın niteliği pek az fark edilir. Para, burjuvanın onu istediği gibi yönlendirebileceğine ve artırabileceğine inandığı kutsallık olarak (kutsallık gibi algılandığı için değil) en yüce değere dönüşür. Para, burjuva için kutsallaştırılacak değil, yalnızca *sahip olunacak* bir unsurun "imgelemsel anlamına" sahiptir. Bu perspektifte kutsala yer yoktur. Geriye yalnızca *kutsal olmayan dünya*, herke-

36. G. Charbonnier, *Entretiens avec Lévi-Strauss*, a.g.y., s. 45.

sin kendi işiyle uğraştığı, duygusal ve cinsel ilişkiler kurduğu, Tanrının gazabını üstüne çektiğinden bir an bile kaygılanmaksızın ve dolayısıyla kutsaldan ürkmeden kendisini iletişimden ve şenlikten kaynaklı zevke teslim ettiği bir dünya kalır. Ekonominin, politik yaşamın ve toplumsal yaşamın dünyası Hegel'in betimlediği "sivil toplum"da somutlaşacaktır. Bu toplum, gerekli yasaların, herkese ruhu, zamanı ve mülkleri üzerinde özgürce tasarrufta bulunma imkânı tanıyan yasalar olduğu bir topluluktur. "Sivil toplum"un tek gerçeklik olarak varolması, insanların, yaşamları kendilerinin ve yaptıklarının dışında bir mutlak tarafından güvence altına alınmaksızın birlikte yaşayabileceklerinin kanıtı olacaktır.

Gelgelelim, Hegel böylesi bir yaşamın imkânsızlığı hakkında bizi hemen uyarır. Bireyler çıkarlarına göre hareket etmekte özgür olduklarından itibaren işbölümünün ve sınıfsal ayrımların (yeni bir ikinci sınıf yurttaşın yaratılmasıyla) oluşmasına kaçınılmaz olarak yol açan ekonomi politiğin yönettiği bir sistem kurmaktan başka bir şey yapamazlar. "İhtiyaçlar ve hazlar, bütünsellik içinde bağımsız olmalarına rağmen bir zorunluluğa boyun eğerler ve maddi ihtiyaçlar açısından herkesin herkes için çalışarak ve herkes için biriktirerek birbirine bağımlı hale geldiği bir sistem oluştururlar. İşte bu, görünüşte her şeyin, içinde bilinçsiz ve birlikten yoksun olduğu bu keyfi kasırganın otomatik bir zorunlulukla yönetildiğini gösteren tipik anlamda modern bir bilim olan ekonomi politiğin sistemi olarak adlandırılır."[37] Ekonomi politik sistemi insanların üzerinde bir yazgı gibi yükselir ve çoğunluğu, artık kendi kapasitelerini dışavuramayacakları bir çalışmaya mahkûm eder. "Sivil toplum, aşırı zenginliğine karşın yeterince zengin değildir, yani zenginliğine rağmen yarattığı yaygın sefaletin bedelini ve ikinci sınıf yurttaşların ücretini ödeyecek kadar mala sahip değildir."[38] Sivil toplumun özel çıkar oyunlarını yansıtan çeşitliliği ve coşkusu bir topluluğun oluşturulmasına imkân tanıyamaz. Tam tersine, sivil toplum "topluluğun yitirilmesi" anlamına gelir. Her topluluk bir *birlik* ilkesine dayanır: Bu ilkeyse, devlet bürokrasisi aracılığıyla konuşacak olan Akıl olacaktır.

Hegel'in dünyada edimde bulunan Akıl ile Devlet arasında kurduğu özdeşlik kesinlikle kabul edilemez. Bununla birlikte, Hegel'in, Marx'ın "sivil toplum" hakkındaki düşüncesini öndeleyen ve bu dü-

37. Hegel, *System der Sittlichkeit*, aktaran K. Papaioannou, "Hegel et Marx, l'interminable débat", *Marx: Critique de l'État hégélien*'de, 1843, 10/18, Fr. Basım, 1976, s. 16.

38. Hegel, *Philosophie du droit*, 1821, Gallimard, Fr. Basım, 1946, paragraf 245, s. 184.

şüncenin genel hatlarını oluşturan sözlerinin doğruluğu karşısında şaşırmaktan başka bir şey yapamayız. Marx sivil toplumu en şiddetli tutkuların tiyatrosu olarak, en farklı çıkarların ve en mutlak keyfiliğin birbirleriyle mücadele ettiği ve kendisiyle birlikte karşılaştırılamaz müttefiki olan ölümü, büründüğü tüm biçimler altında dolaşıma sokan ekonomi politikte somutlaşan yeni bir yazgı biçiminin yönettiği sahne olarak nitelemişti. M. Tibon-Cornillot'nun yazdığı gibi: "Demek ki, sivil toplum şu biçimlere bürünen ölümü içerir: Yıkıcı hareketin yoğunlaşması, *somutlaşmış ölüm*, tekrar anlamına gelen makineler; Hegel'in *ölü emek* olarak adlandırdığı işbölümü; metalar ve Hegel'in *ölü arzu* olarak adlandırdığı şeyi temsil eden birikme ve tekrar biçimine bürünen kapitalist para."[39] Sivil toplumun bozguna uğramasına yol açabilecek bu ölüm işçiliği tikel çıkarların üstünde ve ötesinde yer alan ve evrenseli ve mutlağı temsil edecek bir makam tarafından frenlenecektir: Devlet. Hegel doğru bir şeyi dile getirir. Devlet bizim için Aklın sembolünü temsil etmese bile,[40] devletin oluşum ve gelişmesinin, halkın kendine özgü ve özerk bir yaşam sürmeye başladığı ve eğer hiçbir şey (libido, araç ve gereçlerin ve yeni duyguların üretimine yatırım yaptığından ve tam da bu nedenle artan bir güç kazandığından dolayı) zincirlerinden boşanan tutkulara biraz düzen kazandırmazsa halkın sivil toplumu ortadan kaldırmaya yetecek sayıda olduğu andan ayırt edilemez olduğu da bir gerçektir.

"Kitle bir çoğunluğa dönüşmedikçe.., halk olarak yaşamaya çalışan bir güç olarak ortaya çıkmadıkça, bir kral, bir şef ya da bir peygamber yeterlidir. Kitle, tutkuların ve çelişkilerin haznesi ve aynı zamanda çoğunluk ve halk olarak varlık kazandığında, kendisine yeni bir cisimleşme bulması gerekir: Ulus-Devlet. Dolayısıyla devlet, hem devrimci gücü (aynı zamanda ekonomik gücü) ve kurucu iradeyi *belirginleştirecek* olan şey, hem de tek başına tüm halkın gücünü temsil ettiğinden kendi aleyhine dönebilecek her süreci engellemeyi deneyecek olan şeydir. Demek ki, devlet genel iradenin ya da grubun istencinin ifadesi olduğu *kurucu* andan başlayarak, dille canlılık kazanan ve egemen söz hakkına sahip tek beden olarak devlete yatırım yapılır. Grup-halk yalnızca bu devasa aygıt (bu yapay nesne) olan devletin dile getirdiği bu ortak yasayla varlık kazanır."[41] Halk değişken ve oynaktır, ulus bir topluluk dileğini anlatır, devletse bu arzunun sorumlusuna dönüşür. Çatışmaların hakemi devlet, bu *biricik* bağda fazla tutkulu (faz-

39. M. Tibon-Cornillot, *Fétiches d'Occident*, *Connexions*, n° 30.
40. Ama Devlet devlet yöneticileri için Aklın sembolüdür.
41. E. Enriquez, "Du crime au groupe", a.g.y.

la itkisel) bir toplum içinde varolmanın yarattığı kaygının yatıştırılması için gerekli şeyi bulan kitlenin karşısına, ona hayran olması ve onu kutsaması için yerleştirilir. Yurdun simgesine dönüşen devlet, sahip olduğu devasa düzenekte, sivil toplumun devingen yaşamıyla sürekli parçalanma tehdidi altında yaşayan toplumsal birimi temsil eder. Yeni bir transandan kutsal doğar; bu kutsal adına yapılacak hiçbir özveri, –bu kutsal, üyelerinin hepsinden modern savaşların oluşturduğu devasa katliamlarda kendilerini kurban etmelerini isteyebileceğinden– abartılı olmayacaktır. Devlet sivil toplumun ölüm çalışmasını frenleyerek bunu kendi lehine çevirir. Topyekûn savaş modern devletlerin bir icadıdır.[42] Fransız Devrimi (tıpkı kendisinden sonra gerçekleşecek tüm büyük devrimler gibi) bireylere özgürlüklerini vererek ve halkı yaratarak yıkım istencinin tüm dünyaya yayılmasına yol açmıştır.

İki kutsalın birleşmesi: *Para* (ve onunla birlikte varolan çalışma) ve *Ulus-Devlet* bizim toplumlarımıza, böylece, ölüm itkisine daha önceki toplumlarda asla sahip olmadığı ve tahayyül bile edilemez olan bir güç kazandırır.

D. RASYONELLİĞİN İLERLEYİŞİ VE FETİŞİZMİN YAYGINLAŞMASI

Toplumsal sistemin rasyonel hesaba, doğanın tahakküm altına alınmasına, insan ilişkilerinin para ilişkilerine dönüştürülmesine, insanların yalnızca satılabilir metalara değil, aynı zamanda artıkdeğer üretebilir metalara dönüştürülmesi girişimine (asla sonuçlanmamış ama hep yenilenen girişim) dayanan ekonomik ve politik sistem olarak "ortaya çıkması,"* kendisini tüm biçimleri altında teknolojik gelişmelere yoğun bir yatırımla ifade eden devasa bir bilim ve teknik yaratım hareketiyle güçlenecektir. Parola, üretici güçlerin büyümesi ve bir gün bolluk toplumunu olası kılacak sonsuz bir ilerleme dünyasının oluşumu olacaktır. Saint-Simon'dan Comte'a ya da Marx'a, kapitalistlerden sosyalistlere kadar hemen hemen hiç kimse bir yüzyıldan fazla bir dönem boyunca "Aydınlanma"nın ve bilimin güç birliği yapmış edimi sayesinde insanlığın pozitif bir çağa doğru ilerleyişini şüpheyle karşılamayacaktır.

Frankfurt Okulu'nda ve E. Bloch'da hemen hemen tüm boyutlarıy-

42. Bkz. R. Caillois, *Bellone ou la pente de la guerre*, A. Nizet, 1963.

* Yazar burada tırnak içinde *épiphanie* sözcüğünü kullanır. Sözcük İsa'nın doğduğu sırada bir yıldızı izleyerek İsa'nın doğduğu ahıra kadar gelen üç ermiş krala İsa'nın görünmesine, İsa'nın doğmasına, ortaya çıkmasına gönderme yapıyor. (ç.n.)

la ilk eleştirisine rastlanan böylesi bir hareket üzerinde fazla durmayacağız.[43]

Rasyonelliğin eleştirisi de günümüzde yeterince yaygınlık kazanmış olduğundan üzerinde uzun uzun durmayacağız.

Birkaç hatırlatma yeterli olacaktır:

1) Bilimlere ve tekniklere yatırım yapılmasının ilk sonucu, doğanın "denetim altına alınması" ve endüstriyel bir dünyanın peyderpey kırsal bir dünyanın yerine geçmesi olmuştur.

2) Felsefi düşünüm ve toplumsal yapının açıklığa kavuşturulması da bu bakış açısından tartışılmış ve yenilenmiştir. Ütopik olarak nitelenen sosyalizmin ve liberter düşüncenin kalıntıları üzerinde ve bunlara karşı "bilimsel bir sosyalizm"in inşa edilmesi ("önemli olan dünyayı dönüştürmektir"), "bilimciliği" düşüncenin bizzat merkezine yerleştirir. Gerçek, rasyonel olduğundan yalnızca akıl gerçeği açıklayabilir. Doğa, tin, toplum, insan aklının kavrayabileceği benzer yasalar tarafından yönetilir. Kantçı temkinlilik ("Ne bilebilirim?"den "Neyi yapmalıyım?"a nasıl geçilir?) artık bahis konusu değildir. Son yıllarda moda haline gelen "bilimcilik" Marx ve Engels'in yapıtının önermelerini yaygınlaştırmaktan başka bir şey yapmayacaktır.[44]

43. Birkaç yıldır Marx'ın yapıtlarını da içeren eleştiri. Bkz. Castoriadis'in kitabının ilk bölümü, *L'institution imaginaire de la société*, a.g.y., ve aynı yazarın *Socialisme ou barbarie* dergisinde (n° 31-32-33) yayımlanmış ve ardından *Capitalisme moderne et révolution*'da (cilt II, 1979, 10/18) yeniden yayımlanmış "Le mouvement révolutionnaire sous le capitalisme moderne" başlıklı büyük çaplı araştırması. Ayrıca bkz., Jean Baudrillard, *Le miroir de la production*, Castermann, 1973. E. Bloch'un 1923 yılında yayımlanan *L'esprit et l'utopie* kitabının (Fr. çeviri Gallimard, 1977) "Karl Marx, la mort et l'apocalypse" başlığını taşıyan bölümünde şu çarpıcı satırları yazmış olduğunu yukarıda sözünü ettiğimiz yazarları küçümseme amacı taşımadan hatırlatmak isteriz: "Üretimi tüm fetiş niteliğinden arındıran, tarihin irrasyonelliğini tamamen sınıf durumuna, üretim sürecine bağlı, ne görebildiğimiz ne de kavrayabildiğimiz, bu nedenle de etkileri ölümcül olan karanlıklar olarak analiz etmek ve onu efsunlamak isteyen kişiyle (Marx), dolayısıyla her türlü düşü, edimsel ütopyayı ve kaynağını, dinselden kaynaklanan 'telos'u tarihten dışlayan kişiyle; üretici güçler ve 'üretim süreci' hesabı karşısında benzer aşırı özsel tavrı takınan, aynı panteizmi, aynı mitçiliği benimseyen, onlar adına Hegel'in 'İdea' için, Schopenhauer'inse mantıksal olmayan 'irade' kavramı için talep etmiş olduğu aynı belirleyici ve yüce gücü talep eden, aynı kişidir."

44. K. Korsh ya da M. Rubel gibi Marksistler Marx'ın kavramlarının *sistematikleştirilmesine* girişmiş ve bu nedenle de onları *deformasyona* uğratmış olan Engels'te Marksist düşüncenin saptırıldığına önceden dikkat çekmişlerdi. Engels'in, diyalektiğin yasalarının evrenselliğini *doğaya* ve *tarihe* yerleştirmeye ve Marksizm adı altında bir *doktrin* oluşturmaya çalıştığı düşünülür; böylece Engels'in Marksizmin sözcülerine kesinlik sağlayan ve bu nedenle de kolayca uygulanabilir ve ihraç edilebilir *ideolojik bütün* olarak Marksizmin hakiki kurucusuna dönüşmüş olduğu ileri sürülür. Bu çalışmaları (ve C. Orsani'nin günümüzde yaptığı çalışmaları) izleyecek olursak, politik partilerin Marx'tan daha çok Engels'ten etkilenmiş olduğunu ve hâlâ bu *sap-*

3) Rasyonelliğin uygulanma alanı daha sonra örgütlere genişletilir, sorulan soruysa şu olacaktır: Üretim örgütlerinin, zorlamaya başvurmadan, iyi kurulmuş makineler gibi mantıksal bir şemaya göre işlemesi için ne yapmak gerekir?

4) Rasyonellik karar sistemini örgütlemeyle oluşturmayı amaçlamıştır.[45] Olağanüstü karmaşık yönetim araçlarının geliştirilmesi ve karar almaya yardımcı olacak araçların (bilgisayarların) yapılması böylece ortaya çıkar. Söz konusu olan yalnızca ekonomik kararlar değil, aynı zamanda politik kararlardır (örneğin: Vietnam Savaşı sırasında Amerikalıların kullandığı karar metotları).

5) Rasyonellik ve bilimcilik son birkaç on yıldır yetki alanlarını
328 insanın *davranışsal* ve *fizik* yapısını da kapsayacak şekilde genişlettiler. Uygun davranışların, tanıtlamayla, hataların düzeltilmesiyle ya da hatta aşamalı koşullanmayla öğrenilmesi birbirinden çok farklı biçimler altında varlık kazandı: Örneğin yetkili şeflerin hızlandırılmış bir şekilde yetiştirilmesini amaçlayan T.W.I. teknikleri, ikna etme ve manipülasyon süreçlerinin oluşturulmasına imkân tanıyan yazılı ve sözlü anlatım yöntemleri, uygun davranışları güçlendirme sistemleri (uyum içinde birlikte yaşayabilen ve böylece Thoreau'nun eski hayalini gerçekleştiren oldukça dengeli insanlardan oluşan bir toplum hedefleyen Skinnerci şartlandırma),[46] akıl hastalıklarının paradoksal içe yansıtma yoluyla tedavi edilmesine dayanan Watzlawick Oku-

*manın bedelini ödediklerini (ve partilerin SSCB'de iktidarı biçimsel olarak ele geçirdiklerinde bunun bedelini herkese ödetmiş olduklarını) düşünmek zorunda kalırız. Bu sapma aslında kaçınılmazdı. Gerçekten de, söz konusu sapma, düşünümün geçerliliğini toplumsal harekete (sınıf mücadelesine) değil de, doğanın diyalektik yasalarının topluma uygulanmasına dayandırdığı ölçüde, XVI. yüzyılda başlayan *dünyanın rasyonelleştirilmesi* hareketinin içinde doğrudan doğruya yer alır. Marx'ın eserindeki eleştirel ya da kuşku taşıyan unsurlar bu koşullarda artık dikkate alınamaz. Bir teori yanlışlanabilir olmasına rağmen, bir doktrin yanlışlanamaz. Doktrin bu açıdan, bilimsel bir çabaya değil dine benzer.*

Bkz., K. Korsh, Marxisme et philosophie, Arguments, Ed. de Minuit, 1967. M. Rubel, "La légende de Marx", *Cahiers de l'ISEA*, n° 15, 1967. C. Orsoni, *L'évolution des perspectives marxistes*, teksir, 1975.

45. Bu konular için bkz., M. Crozier ve E. Friedberg, *L'acteur et le système*, a.g.y., ve Alain Touraine, *La société post-industrielle*, a.g.y.

46. Skinner'in bu ideal toplum için önerdiği "Walden Two" adı hiç de masum olmayan bir güdülenmeden türer. Skinner'in şartlandırılmış toplumu için, *Sivil İtaatsizlik* yazarını, yani "ormanlardaki yaşamı" övmüş, yalnızca elleriyle yaptığı işe inanmış, Amerika'nın büyük bir kısmını arkadaşlarına dönüşecek özgür Kızılderililerle karşılaşmak için yürüyerek katetmiş ve tutkulu bir kölelik karşıtı olmuş olan bir adamı (kaçak köleleri Kanada sınırına geçiren olağanüstü bir insanı) isim babası olarak seçmesi yalnızca bir kötü niyet edimi değil, aynı zamanda aşırı bir yüzsüzlük ve küstahlıktır, çünkü Skinner'in amacı özgürlüğün, en katı koşullanmanın evladı olduğuna inandırmaktır. Totaliter ülkelerin yöneticilerinin tamamı bu tür bir önermeyle yalnızca hemfikir olabilirler.

lu'nun[47] geliştirdiği davranışsal teknikler ya da bilindik biçimiyle "beyin yıkama"[48] terimiyle dile getirilen itiraf edilmesi daha güç teknikler. Bu entelektüel, duyumsal ve işleyimsel davranışı denetim altına almayı öğrenmenin yanı sıra modern erkek (ve kadın), "beden teknikleri"yle, daha güçlü, daha esnek, daha ilgi çekici kılan ve bedeninde kendini daha iyi hissetmeyi mümkün kılan tüm bileşenlerle ilgilenmeye yöneltildi. Spor, gevşeme, yoga, ilaçla her türlü tedavi, tuhaf bir simya uyarınca bedene uygun rasyonel *biçimi* kazandırmak için bileşeceklerdir. Modern insanın bedeni artık gerektiği gibi işlemediğinde, ("baştan ayağa yapılan bir check-up"ın ardından) özenli bakım ve her türden *protez* bu bedeni, genetik manipülasyonlar sayesinde programlanmış bir bedene ve uygun bir tine sahip bir insanı yaratmanın mümkün olacağı gün beklentisi içinde tamir edecektir.

Bu insanın en dışından en içine değin tüm alanların aşamalı ama yoğun bir şekilde işgal edilmesi, doğal olarak Weberci *zweckrational* edim (üzerinde uzun uzun düşünüldükten sonra kararlaştırılmış amaçlar açısından araçları birleştiren edim) ile *wertrational* edim (rasyonel olmasına rağmen, irrasyonel tarzda, sonuç kaygısı taşımadan ve diğer amaçlarla karşılaştırılmaksızın oluşturulmuş amaçlar doğrultusunda edim) arasındaki ayrımı dikkate almamış ve ikinci edim türünün başarılı olmasını sağlamıştır. Bu edimse insanı (ve toplumları) gitgide daha irrasyonel olmaya götürmüştür. Marcuse ve Castoriadis bu yazgıyı açıkça gözler önüne sermişlerdir. İkisinin yaptığı eleştiri o günden beri pek çok kişi tarafından ve özellikle de ekolojik hareket tarafından benimsenmiştir.

*

Kendi adımıza biz bu eleştiriye karşı eleştirel bir konum almayacağız, yalnızca onu tamamlamayı deneyeceğiz. Bu eleştirinin üç temel noktayı dikkate almadığı kanısındayız:

I. Rasyonellik, yaygınlaşmış bir "fetişizm"in oluşmasına yol açar. Fetişlerin çoğalması bizi (Castoriadis'in beğenilen deyişini bir kez daha kullanacak olursak) "parçalanmış dünya"ya, hem *güven verici* hem de *zulmedici kısmi nesnelerle* dolu bir dünyaya, daha önce altını çizme fırsatı bulduğumuz mükemmelen Sade'cı bir dünyaya sokar. Kısmi nesnelerin bu şekilde çoğalması bizi (içerisi ile dışarı arasındaki tüm

47. Bkz., P. Watzlawick, *Une logique de la communication*, Le Seuil, 1972 ve kolektif bir yapıt olan *Paradoxes et changement en psychothérapie*, Le Seuil, 1974.
48. Bkz., J. Pasqualini: *Prisonnier de Mao*, Gallimard, 1975.

farkı yadsımaya eğilim gösteren nesneler: Bir protez, bir ilaç ve üstelik bir makine bedenin uzantısı, kendi bedenimizin bir parçası ya da bizden kendi bedenimizi çalan bir bedenin parçası değilse nedir?) bireylerle ve toplumsal gruplarla değil, kendileri için libidinal olarak yatırım yapılacak ve herkesin kendisini ve diğerlerini bir "yabancılık" duygusuyla birlikte yaşamasına neden olacak "organlar" ve "teknik problemler"le karşılaştığımız bir sahneye sokar. Gitgide daha az "hastayım" diyen, ama gitgide daha fazla (sanki bedenleri *artık* kendilerine *ait değilmiş*çesine) dalaklarını ya da karaciğerlerini kötü işlemekle suçlayan hastalarla karşılaşan doktorlar bunun çok iyi farkındadır. Dolayısıyla fetiş, *tüm yaşamı* kuşatıyor. Canlıyı temsil eden, ister içsel is-

terse de dışsal olsun, fetiştir, böylece fetiş bir *vampir* gibi davranır. Teknikçi uygarlık herkesin yaşam güçlerimizi soğuran vampirler yaratmak için çalıştığı bir uygarlıktır. Bu temanın XIX. yüzyıldan bu yana sinemada ve edebiyatta karşılaştığı başarı, bize, ileri sürdüklerimizi ispatlayan bir işaret gibi görünmektedir. Bir vampir *ölümsüz, kendi görüntüsü* olmayan ve *mutlak erk* bir varlık değilse nedir? *Ölümsüz* bu varlık, geceleri kötülükler yapmak için uyanır. Bizim vampirlerimizse gün ışığında işlev görür, ama gecenin koyu karanlığına bulanmış olmaya devam ederler (neden organlarım artık çalışmıyor, neden beynim rahatsız, neden makine durdu, tüm açıklamalar fetiş-vampirin iyi işlememesi karşısında duyulan kaygıyı yatıştırmakta yetersiz kalır). *Kendi görüntüsüne sahip olmadan*, vampirin özelliği aynada yansımasının olmamasıdır. Vampir, ayna evresinin, Ben'in [*Je*] oluşumunun ve bunun sonucu olan sevincin çok ötesindedir. Aslında vampir mevcut değildir, yalnızca biz ona *yoğunluk verdiğimiz* için bir yoğunluğa sahiptir. Yalnızca insan kendi görüntüsüne, bedensel bir şema görüntüsüne, bir gün özne statüsüne erişmek için sahip olabilir ve sahip olmalıdır. Eğer varlığını vampire devrederse, aynı zamanda kendi görüntüsünü de tamamen kaybedecektir. Ve ne olduklarına ilişkin kesin bir düşüncesi olmayan tüm depresiflerde ve özellikle de psikotik süreçlerin ortaya çıkmasında görmeye başladığımız tam da budur. *Mutlak erk*: Her vampir, ana örnek olan Drakula'nın mirasçısıdır. Toplumsal imgelem böylesi bir "kişiliği", gerçek kötülükleri Sade'ın kahramanlarını hayran bırakacak ünlü Besarabya voyvodası Kont Drakula'ya bakarak yaratmıştır. Aynı şekilde makine bizi bazı hareketlere, bilim kimi fikirlere, "davranışsal" psikiyatri de önsel olarak bize akıldışı gibi gelen edimlere zorlayabilir. Fetişizm (ve vampirizm) bizi "kişiliksizleştirir". İç gücümüz yok olur. İnsan hayranlıkla yarattığı ve gücünü artırması gereken bu şeytana terk edilmiş bir şekilde uyuşturucuların ve ilaçla-

rın (Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Fransa'da bir yandan uyarıcıların, öte yandan depresyona karşı ilaçların aşırı tüketimini düşünelim) yardımıyla varlığını sürdürür.

II. Bu yitirilmiş görüntü, bireylerde iki tepkiye yol açacaktır: *a)* normallik isteğiyle bireylerin kendilerini yeniden sahiplenmesi yönünde bir girişim; *b)* ölü zamana hiç yer vermeyen dolu bir yaşam anlayışı.

a) Kişiler kendi görüntülerini yitirdiklerinde, herkes kendisini tahakkümü altına alan çoğul fetişin ağına düştüğünde, gitgide artan bir *yalnızlık* içinde yaşamaya başlarlar. Bu kişiler için önemli olan, en mutlak terk edilmişlik duygusunda kaybolup gitmemek için diğerlerinin onlara yansıttığı kendilerine ilişkin imgelere ellerinden geldiği ka- *331*
dar tutunmaktır. Bu, örneğin bir şirketin "norma uygun olmak için (ve dolayısıyla kabul edilmek için) ne yapmam gerekir?" diye kendisine soracak üst düzey çalışanının durumu olacaktır. Ya da psikiyatrından yardım istemeye gelecek depresyondaki (ve bu davranışa tahammül edemeyen çevresi tarafından dışlanmış) kişinin[49] durumu olacaktır. Bu, aşırı bir şekilde öğüt (ve iletişim) ihtiyacı duyarak medyanın konunun uzmanı ve duygusal yakınlar olarak tahta oturttuğu kişilerin hepsine telefon edecek tüm bireylerin durumu olacaktır.[50]

b) Fetişleşmiş, işlevsel ve rasyonel yaşam, *dolu* bir yaşamdır. "Vakit, nakittir." Herkes kendi etkisini, sahip olduğu zamanı bütünüyle kullanma kapasitesini göstermek zorundadır. Püriten ahlâk, bu üretkenliği çalışma dünyasında konumlandırmışsa da, günümüz ahlâkı bunu boş zamanın, cinselliğin ya da iletişimin dünyasında da konumlandırır. "Bu iki örnek de *doluluk saplantısını* yansıtır. Birinci örnekte zaman kaybetme korkusu, ikinci modelin hiçbir işe yaramayan, iletişimsiz 'boş' zaman korkusu, geçen zamandan duyulan korkuyu, ölüm korkusunu dışavurur. Ölümü yadsımak amacıyla dolu (verimli ya da ce-

49. Bir analist kısa bir süre önce bana ilginç bir örnekten söz etti. 35 yaşında bir adam ona danışmaya gelir, çünkü adam depresyona girmiş olduğunu ve kesinlikle psikanalitik bir tedaviye ihtiyacı olması gerektiğini söylemektedir. En azından adamın yakınları böyle düşünmektedir. Görüşme boyunca adamın tikel anlamda psişik sorunları olduğuna ya da acil bir analiz talebine işaret eden hiçbir şey ortaya çıkmaz. Yalnızca görüşmenin sonunda hasta, durumunun belki de çok sevdiği karısının yakın zamanlı ölümüne bağlı olduğunu belirtir. Arkadaşları ve ailesi böylesi bir üzüntüyü "anormal" bulmuşlar ve onu hemen "üzüntüsünü giderecek" bir analiste göndermişlerdir. Doğal olarak (ve allahtan) psikanalist onu tedaviye kabul etmez ve onun karısının ölümünden sonra çökmüş olmasının hiçbir *patolojik* yanının olmadığını kavramasını sağlar. Sevilen bir varlığın yitirilmesinin ardından yapılması gereken "yas çalışması" bu adamın ilişkide olduğu kişiler tarafından kabul edilememiştir.

50. Fransa'da, Françoise Dolto, Doktor Olievenstein ya da Ménie Grégoire gibi birbirinden çok farklı kişiliklerin halk karşısında kazandığı başarı bundan kaynaklanır.

maatle ilgili), (teknolojik ya da duygusal olarak) düzenlenmiş ve aslında ölüm itkisini dışavuran bir dünya yaratılır. Ölümden kaçarak ölüme doğru koşulur."[51]

Normallik ile dolululuk saplantısı, fetişlerin insanların yerini aldığı ve son sözü her zaman yadsınan ölümün söylediği bir bedel dünyasıdır.

III. Gel gelelim, bireyler ve toplumsal gruplar nadiren bu durumun bilincindedir.[52] Çünkü fetiş, Jean Pouillon'un göstermiş olduğu gibi "Tanrıları yakalamak için kurulmuş bir tuzak"tır.[53] Bu tuzakla bizi yöneten şey üzerinde iktidarı ele geçirme denemesi yapılır. Fetiş, mutlak
 erk olduğuna göre, insan da mutlak erk haline gelebilir (insan aslında sınırlı gücünü düşsel bir mutlak erklikle ve gerçek bir güçsüzlükle değiş tokuş ettiğini fark etmez). Fetiş sayesinde insan büyük çaplı işlere girişecek, toprağın ve denizin zenginliklerini arayıp bulacak ve onlardan çıkar elde edecek ve mekânın fatihine dönüşecektir. Aslında insan toprağı tüketecek, denizleri kirletecek, gökyüzünü casus uydularla donatacaktır. Bu gerçek güçsüzlüğün aşikâr göstergesi, askeri araç gereçler alanındaki ileri araştırmalara yapılan yatırımların hiç durmadan artmasıdır. Habermas 1968 yılında "Amerika Birleşik Devletleri'nde Savunma Bakanlığı ve NASA bilimsel araştırma ısmarlayan en büyük iki kuruluştur,"[54] diye yazmıştı, Castoriadis ise 1980 yılında şaşılası bir etkililikle işleyen, yüksek düzeyli tüm mühendisleri bir araya getiren, önemli yönelimleri belirleme konusunda gerçek bir iktidara sahip olan ve toplumun geri kalanını azgelişmişliğe terk eden bir Rus "askeri alt toplumun" yaratıldığına dikkat çekmişti. "Ya buğday ya da H bombası alternatifini Kremlin çözüme bağlayalı çok olmuştur."[55]

"Tanrıları yakalamak için kurulan tuzak" olan fetiş, "insanları yakalamak için kurulan tuzağa" dönüşür. Gerçekleşen mutlak erk istenci (ve bu istencin refakatçisi olan mutlak denetim fantazmı)[56] hep bir yı-

51. E. Enriquez, "La notion de pouvoir", a.g.y.
52. Bu bilinçlenme yavaş yavaş ortaya çıkıyor bile olsa.
53. J. Pouillon, "Fétiches sans fétichisme", *N.R.P.*, nº 2, 1970.
54. J. Habermas, *La technique et la science comme idéologie*, édition Denoël, 1978, s. 92, (Fransızca ilk basım 1973, Gallimard).
55. C. Castoriadis, "Devant la guerre", *Libre*, nº 8, 1980, bu yazı aynı başlığı taşıyan bir kitapta yeniden yayımlandı, Fayard, 1981.
56. Kendisini somutlaştırmak için boşuna çaba harcadığı ölçüde güçlenen bir fantazm. Bu fantazm bizi belirleyen şey (bu, ister global toplumsal gerekircilikler olsun, isterse de insanın icat ettiği ama insan onların yaratıcısı olduğuna ve kullanımlarını tamamen kontrol ettiğine inandığı ölçüde insanı tahakküm altına alan ve insanın insafına kaldığı araçlar olsun) üzerindeki bir denetimin gitgide yitirildiğine işaret eden kör edici olguyu gizlemektedir.

kın istencidir. Freud bunu bize öğretti, gündelik gerçekliği de bunu bize kanıtlıyor. Ama giderek her şeyi yitiren insanlar, tarih sıralamasında son kutsalları olan bilime, onun geliştikçe yeni bir dünya, yeni insanlar ve yeni davranışlar yarattığını ve her gün kendilerini tuzağına düşürdüğünü kavramadan (kavrayan birkaç kişi hariç) bir gün kendilerinin hizmetine gireceğini umut ederek dört elle sarılıyorlar. Yalnızca başka bir rasyonellik anlayışı bu gidişi durdurabilir. Bu anlayışsa hâlâ emekleme döneminde.

*

Sınıf mücadeleleri, politik iktidar mücadelesi, Ulus-Devlet'in kurulması, teknolojinin her yanı kuşatması; işte ileri sanayi toplumlarımızda toplumsalın aldığı görünüm budur. Çalışma ilişkilerine, fetişleşmiş bir dünyaya hapsedilmiş, gitgide her yöne yayılmaya ve sivil toplumu, özerklik paylarını koruma çabalarına rağmen yutma eğilimi gösteren bir devlete boyun eğmiş, hem ekonomik yaşamda hem de politik yaşamda sürekli iktidara boyun eğen birey. İşte, modern insanın yazgısı.

II

İktidar ve modern devlet

Devletin nüfuzu

Artık dünyada meşruluğunu *Halkın İradesi*ne ve halkın dile getirdiği arzuya dayandırmaya çalışmayan devlet yok. Bu iradenin, artık kendilerinin dışında bir meşruiyet ilkesi bulamayan bütün toplumlarda gerçekleşen acımasız mücadele nedeniyle ne kadar zor ifade edilebilir olduğunu gördük. Tanrı öldüğü için kutsallık çağı sona erdiğinden, dişe diş bir mücadele içinde ve yalnızca kutsal olmayan bir dünyada yaşamamak için yeni kutsallıkların ortaya çıkması gerekiyor. Bir yandan sivil topluma düzen verecek ve onun tutkularını düzenleyecek: para, çalışma, endüstriyel örgütlenme; öte yandaysa varolmaması halkın karşıt kategorilere ve sınıflara kesin parçalanmasına yol açacak *fiziki* (bürokratik aygıt) ve mistik (ulus ve vatan fikri) bir bedeni halka kazandıracak devlet. Dolayısıyla devlet, çoğul farklılıkların birbirleriyle rekabe-

te girmek yerine çabalarını birleştirmeye yönelecekleri *zorunlu* bir *birim* olarak ortaya çıkar.

Her halükârda gelişmiş biçimleriyle modern devlet, grup-halka bu grup-halkın içinde kendisini tanıyabileceği ve katılabileceği, kendisine ilişkin bir imge sunması gerektiğinden bir zorunluluk olarak ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla modern devlet Fransız Devrimi'nden önceki devletlerin yaptığının tersine, üyelerinin tamamının etkinliğini *denetim* altına almak ve toplumsalın derinliğine tamamen sızmak zorunda kalacaktır.

A. POLİTİK REJİM TİPLERİ

Burada altı tip politik rejimden söz edilebilir :

Liberal demokrasi devletleri

Bu devletler, sivil toplumdaki *toplumsal çatışma* ve bu çatışmanın toplumsal ilerlemeyle, ekonomik büyümeyle ve serbest piyasadaki rekabetle uyumlu çözümü etrafında yapılanmış devletlerdir. Tüm alanlarda özgürlük ideolojisi, toplumsal bağların örgütlenmesine yön veren ideolojidir: Öncelikle, uluslar ve aynı ulusun şirketleri arasında rekabeti, aynı örgütün üyelerinin sorumluluk gerektiren en prestijli konumlara erişmek için aralarında girdikleri yarışı, bir şirketin farklı hizmet birimlerinin ya da çeşitli özerk birimlerinin kendi aralarında verimliliklerini ve vazgeçilmez niteliklerini ispatlamak için girdikleri olumlu rekabeti, en parlak öğrenciler için oluşturulmuş ve onların lehine işleyen bir eğitim aygıtıyla seçkinlerin seçilmesini içeren *ekonomik* özgürlük; ikinci olarak, olası görüşler yelpazesini, bu görüşler ne kadar aşırı olursa olsun dile getirebilecek ve ardışıklık ilkesi uyarınca barışçıl ve kurallara bağlanmış koşullarda seçmenlerin oyuyla devlet idaresini elde edebilecek politik partilerin çoğulluğunu içeren *politik* özgürlük; üçüncü olarak, bir yandan (hem kahvehane sohbetlerindeki hem de kaliteli gazetelerdeki) söylemlerin çoğulluğunu ve çeşitliliğini, öte yandan belirlenmiş toplumsal kategorilerin sözcülüğünü yapan örgütlerin (işçi, köylü, işveren sendikaları, tüketicileri koruma ya da mahalle sakinlerinin örgütleri) çoğalmasını destekleyen *ifade* özgürlüğü; son olarak, bilginin, eğitimin, kültürün gelişmesini ve edebi ve sanatsal türlerin ve bunların yayılmasıyla aktarılmasını sağlayacak kitle iletişim araçlarının çoğalmasını gerekli kılacak *yaratma* özgürlüğü.

Bu çeşitli özgürlükler, bireylerin ve grupların, hizmetlerine sunulan farklı piyasalarda karşı karşıya gelmesine, tartışmasına ve uzlaşmasına imkân sağlar: mal ve hizmet piyasası, çalışma piyasası, düşünce piyasası, sanat piyasası. Arz ve talep yasasıyla yönetilen bu piyasalar, kim olursa olsun hiç kimseye hakemlik iktidarı tanınmadan kendilerini düzenlemeye yönelirler. Piyasanın "görünmeyen eli", hayalet görünümündeki "genel satışların değer tahmincisi" fiyatlara ve yeteneklere denge noktalarını bulma imkânı tanır. *Yaygınlaşan çatışma, toplumsal ilerlemenin* ve uyumlu yaşamın babasıdır; yaşam uyumludur çünkü herkes rasyonel olarak karar almakta ve tüketicilerin (ekonomik piyasa), seçmenlerin (politik piyasa) ya da estetlerin (düşünce piyasası) oylarını elde etmek için maksimum çaba sarf etmektedir.

Liberal demokrasinin çok da yanlış olmayan bu imgesi yine de idealleştirilmiş bir imge olarak ortaya çıkar. Ekonomik özgürlük hiç de en fazla değer biçene değil, ama isteyene kol ya da emek gücünden başka satacak bir şeyi olmayan milyonlarca kişinin denetimsiz bir sömürü dünyasına girmesi anlamına gelir; politik özgürlük, halk adına ya da daha az ikiyüzlü olduklarında kimi toplumsal gruplar adına konuşma iddiasında olan, ama özgün görüşlerin hiç kabul görmediği iktidar aygıtları olarak işleyen ve kendi taleplerine uymayan her bireyi sesini halka duyurma şansından mahrum eden büyük partilerin oluşmasına yol açar. İfade ve yaratım özgürlükleri konusundaysa, işçi sendikalarının ya da derneklerin varolma hakkına sahip olmak ve temsilcilerini savunmak için üstesinden gelmek zorunda kaldıkları zorluklar yakından biliniyor, yenilikçi sanatçılar ise aynı zorlukları kendilerine kürsü ya da hoparlör hizmeti verecek bir "araç" bulmakta yaşarlar. Bu fenomenler çok iyi biliniyor (ve giderek de yaygınlaşıyor), bu nedenle onların üzerinde uzun uzadıya durmayacağız.

Çatışma, her zaman en iyi denge konumunun bulunmasına imkân tanıyan "besleyici bir çatışma" değildir. Aslında bu çatışma, iktidar, sembolik şiddet ve gerçek şiddet adına yapılan mücadeleyi, süreklilik gösteren incelikli ve kurnaz tahakkümü dışavurur.

Sivil toplumun kutsal olarak kabul ettiği şeyler (para, çalışma, örgütlenme) kendi düzenleyici rollerini üstleniyor gibi göründüğü ölçüde, devletin üstlendiği *hafif* rol bize ilginç gelmektedir. Girişimciler rekabet oyununu, emekçiler iyi yapılmış iş oyununu, öğrenciler derslerine yeterince ilgi gösterme oyununu, askerler başkaldırmadan boyun eğme oyununu oynadıkları sürece, devlet dar bir hükümet ve yönetim aygıtıyla yetinebilir. Herkes en üstün başarıyı gerçekleştirmeye çalışır. Devletin tek rolü bireyleri ve grupları bu yolda teşvik etmek ve fazla

asimetrik görünen (bu yüzden de uyumlu bir toplum yanılsamasını olgular düzeyinde yalanlayacak olan) durumları düzenlenmek ve ekonomik çıkar, güç ya da saygınlık vaadi taşımadıklarından ihmal edilen kimi sektörlerin veya kimi grupların sorumluluğunu üstlenmek olacaktır.

Devlet kendisini kutsallıklar aşındığında ya da onlara başkaldırıldığında ve (her toplumsal grubun) kısmi talepleri, ulusun varlığını, çeşitliliğiyle ve karşıtlıklarıyla bütünleşmiş toplumsal birimin varlığını tehdit etmeye başladığında daha güçlü bir aygıtla donatır. Her liberal demokrasinin karşılaşabileceği gerçek sakınca, Marksistlerin eleştirdiği "kapitalist anarşi"nin artık geriye, birbirlerine karşı mücadele eden, en sonunda kendi hukuklarını değilse bile, kendi kurallarını ve onların peşinden gidecek meslek örgütlerinden ve kurumlardan başka bir şeyin kalmayacağı şekilde toplumsalın paramparça olmasına yol açması sakıncasıdır. Liberal demokrasi, sorunlarını medeni bir şekilde tartışarak değil, kan akıtarak çözen karşıt "çeteler"in ve "mafyalar"ın çoğalmasına yol açabilir. Bu durumda devlet yenik düşmeyi ve bu çetelerden birinin kendisini ele geçirmesini istemiyorsa, kendisini aşan bu durumu kontrol altına almasını sağlayacak araçları yaratmak zorundadır. Devlet yalnızca idari aygıtını güçlendirmekle yetinmeyecek, dahası polisiye ve askeri aygıtını da güçlendirecektir.

Liberal devlet yerini giderek doğrudan doğruya otoriter bir devlete bırakacaktır. Paradoksal bir şekilde iç çatışmanın yaygınlaşmasına dayanan uyumlu ve bütünlüklü bir ulus-devlet kurmanın mümkün olduğu hipotezi, yalnızca herkesin oyunun kurallarını bu kurallar ne kadar haksız olursa olsun kabul ettiği, yani kuralların çatışmayla değil tartışmayla değişebileceği bir hukuk devletinde yaşamayı kabul ettiği durumda geçerlidir. Yoksa parola açıkça herkes için savaş, hile, tuzak ve aşırı rekabet haline geldiğinde, liberal devlet hükümranlığının sona erdiğini görür.

Ama liberal devletin yok olmasının başka bir yolu daha vardır: Bu devletin kendi dinamiğine bağlı olarak aşamalı bir biçimde çözünmesi. Liberal devletin, kaynayan ve yenilikçi bir sivil toplum için hakemlik yapma hayali, daha önce gördüğümüz gibi, insan ilişkilerini meta ilişkilerine dönüştürme girişimi olmadan ilerleyemez. "Her şey satın alınır, her şey satılır." Bu, Walras'ın kapitalist toplumun temeline yerleştirdiği aksiyomdur. Ama öncelikle –ve her şeyden önce– herkes için söz konusu olan, servet sahibi olmak (servet üretmek değil) ve kendisine Trimalcion ziyafetini sunabilmektir (daha basit bir deyişle gösterişçi tüketimi üretimden üstün tutan bir toplumun cazibesine kapılmaktır), bu durumda "paranın elde edilme" biçiminin pek bir önemi yok-

tur, önemli olan yalnızca sonuçtur. Para spekülasyonu, emlak spekülasyonu, hırsızlık, her türlü şantaj, şans oyunları (kumar gazinoları, para makineleriyle kumar ve ayrıca devletin kurduğu piyango bileti, loto, at yarışı gibi oyunlar), vergi yolsuzluğu, zenginleşmenin normal araçları haline gelir. Tüketim toplumu (liberal toplumu en iyi tanımlayan terim) sorunun para kazanmaktan daha çok para harcamak olduğu bir toplumdur. Bu amaca ulaşmak için küçük "hırsızlık"tan (süpermarketlerde hırsızlık, çocukların birbirlerine yaptığı şantaj) büyük "hırsızlık"lara (kaçırılan kişileri teslim etmek için büyük miktarda para isteme) kadar tüm metotları kullanmak mubahtır. Küçük ve büyük suçlar giderek çoğalıyor. Bu suçlar, böylesi bir evrimin liberal toplumun ana ilkesinde kayıtlı olduğunu anlamak istemeyen yöneticilerin şaşkınlığını artırıyor.

Tüm bunlara rağmen yine de üretmek ve özellikle de satmak gerekir. Piyasalardaki şok, aşırı derecede sarsıcıdır. Karar verme konumundakileri *yolsuzluk* ilişkilerine sokarak önemli bir piyasayı ele geçirme olasılığına nasıl direnilir? Küçük ya da büyük çaplı yolsuzluk artıyor. Söz konusu olan ister Loockeed uçaklarını satmak için verilen büyük miktarlardaki "rüşvet" isterse de taşralı bir müşteriye onu pohpohlayıp tavlamak amacıyla bir gecelik bir telekız sunmak olsun, kullanılan ilke aynı ilkedir. Her varlık arzularının tuzağına düşebileceğinden satın alınabilir olduğuna göre, tek sorun zayıf yanı bulmak ve hep acılı bir şekilde hissedilen eksiklikleri gidermek haline gelir.

Bu açıdan da, şantaj ve yolsuzluk liberal devleti yok etmenin iki yolunu oluşturur. Şantaj ve yolsuzluk, kategoriler arasındaki çalkantıyla ve mücadeleyle birleştiğindeyse, liberal devlet kendi kendini yok eder. Bu devletin toptan seferber edilmiş kendi oluşturucu ilkeleri onun parçalanmasına neden olur.

Programlanmış demokrasi devletleri

Liberal demokrasinin ciddi hataları ve kusurları (eşitsizliklerin artması ya da sürekli hale getirilmesi, kârlı sektörlerin gelişmesi ve kâr getirmeyen sektörlerin –kolektif donanımlar– sürekli gerilemesi, kategori mücadelelerinin yoğunlaşması, toplumsal bağın parçalanması) halkta, devletin ekonomik ve toplumsal gelişmeyi üstlendiği (A. Touraine) ve toplumsal düzenlemede aşırı bir rol oynadığı daha esenlikli ve daha iyi kontrol edilen bir demokrasi arzusu doğurur.

"Welfare-State" (Refah Devleti) de 1929 ekonomik bunalımının ardından "kapitalist anarşi"nin zararlı sonuçlarını üstünkörü düzeltmek

için ortaya çıktı. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yeniden yapılanma dönemiyle de yeni bir varlık nedeni kazandı. Bu devletin temel ayırt edici nitelikleri iyi bilinir: özgürlüklerin ve özellikle de ekonomik alanda (belirli etkinliklerdeki sektörlere verilen ödenekler, kimi şirketlerle yapılan sözleşmeler, önemli şirketlerde çoğunluk hisselerinin satın alınması, ekonomik etkinliğin devindirici sektörleri olarak görülen ekonomik sektörlerin ulusallaştırılması) ve toplumsal alanda (sosyal sigorta, fakir kesimlere yardım, toplumsal yardım hizmetlerinin çoğaltılması) planlı bir müdahalenin eşlik ettiği ekonomik özgürlüğün sürekli kılınması. Böylesi bir müdahale, devlet kaynaklarının, alınan vergilerin artırılmasıyla ve dış piyasaların ele geçirilmesiyle ya da daha önce ele geçirilmiş piyasaları devletin elinde tutmasıyla gözle görülür bir şekilde artmasını gerektirir. Böylesi bir programın gerektiği gibi yürütülebilmesi için idari kurumlar ve örgütler kurulur. Bu idari kurum ve örgütler gitgide yaygınlaşma ve çoğalma eğilimi gösterir. Yurttaşlar kamusal alanla gitgide daha az ilgilenir: Devlet sorunları çözmekle yükümlü olduğundan umutlarını devletin aldığı kararlara bağlarlar ve huzur içinde ya da öfkeyle alınan kararların arzuları yönünde sonuçlar doğurmasını beklemeye koyulurlar. Tüm toplumsal kategoriler aynı kip uyarınca davrandıklarından ve bu kategorilerden hiçbiri önceki imtiyazlarının ya da elde ettikleri hakların hemen hemen hiçbirini kaybetmeye yanaşmadıklarından, devlet, tatmin etmekte güçlük çektiği, birbirleriyle çelişen taleplerin baskısı altında kalır. Karşı karşıya kalınan risk, hiç kimse yabancılaştırılmak istenmediğinden herkesin hoşnutsuz olmasına yol açılmasıdır. Böylesi rejimlerin hissesine düşen genellikle bürokratikleşme ve etkisizleşmedir.

Böylesi bir betimleme (ne denli yerinde olursa olsun) yeterli değildir. Bu rejimlerin başarısızlığının temel nedenini göz ardı eder: Bu temel neden, söz konusu toplumsal rejimlerin, genellikle hem yöneticilerin hem de yurttaşın ya algılamadığı ya da yanlış algıladığı toplumsal yapıyı çökerten bir *çelişki*ye dayanıyor olmalarıdır.

Kurucu çelişki, bir yandan, tutkuya yol açabilecek kadar kesinlikli ve insan arzularının kendilerini ifade edebilmelerine imkân tanıyacak ölçüde belirsiz, yurttaşların düş gücünü gerektiren, öneriler getirmelerini, ya kendilerinden geçmelerini ya da yardımlaşma duyguları (güçlü ve tutkulu bir şekilde yaşanan bir kardeşliği) oluşturmalarını dayatan toplumsal bir proje etrafında bireyleri harekete geçirebilen *ortak bir kolektif irade*yi (paylaşılan bir ideolojiyi) gerektirir. Öte yandansa bu kurucu çelişki, devletin ekonomik ve toplumsal unvanlarının çeşitliliğinin zorunlu kıldığı, arzuları birleştirme, onları kurulmuş organla-

rın içine dahil etme, daha baştan onları uyumlulaştırma istencini ve (şeyleri gerektiği gibi yapma ve mutlu bir topluluk oluşturma arzusuyla güdülenen) insanların hepsinin birbirine benzerliğine duyulan inancı saplantı haline getirmiş *devasa bir devlet örgütü* gerektirir.

Bir yandan kendiliğindenliğe ve yaratıcılığa başvurma, bireylere ve gruplara danışma, kültürel, yöresel ve cinsel farklılıkların tanınması; öte yandan devletin birliğini korumak için katılığa, insanların disipline edilmesine, gönüllü eşgüdüme ve genel buyrukların uygulanmasına başvurma. Yurttaşlar yaygın bir şekilde hem özerk, sorumlu, dayanışmacı, ortak bir eser gerçekleştirmek isteyen bireyler olarak hem de örgütlenmesi, denetlenmesi, yardım edilmesi, azarlanması ve eğitilmesi gereken bireyler olarak temsil edilir. Gelgelelim, (saldırganlığın dışavurulmasına imkân tanıyan iç ya da dış düşman olmadan) aynı anda bir kardeşler toplumu ve hem kamusal yaşamlarında hem de özel yaşamlarında sorumluluklarının üstlenilmesi gereken disiplinsiz bir çocuklar toplumu kurmak olanaksız değilse de güçtür. Başka bir şekilde söylenecek olursa, kendisine yeterli olan ve kendisinden ayrı ve kendisini üstten denetleyen bir iktidar aygıtına gereksinim duymayacak bir *sivil toplum* düşüncesiyle (çünkü kardeşler şiddete başvurarak birbirleriyle sürtüşmek yerine, düşüncelerini aralarında tartışabilecek ve kolektif kararlar alabilecek yetenektedir), babacan ve kalender, acılara ya da eşitsizliklere duyarlı, pratik olarak her sorunla baş etmek zorunda olan bir *devletle özdeşleşen toplum* fikrini birbirleriyle uzlaştırmak gibi bir şey. Bahsedilen çelişki çözümlenemez ve aşılamaz bir çelişkidir. Üstelik, söz konusu çelişkinin çözümsüzlüğü bir başka çelişkiye dayanması ölçüsünde artar: Bilinçli ortak bir proje ve bu projeyi sahiplenen bir grup ortaya çıktığı andan itibaren, onun karşısında zorunlu olarak bir başka proje ve bu projeyi oluşturma ve onu inançla savunma yeteneğine sahip bir başka grup oluşur. Çeşitli çıkarları ve belirli toplumsal ve mesleki kategorileri savunan, liberal demokrasinin oluşturucu unsurları olan partilerin çoğulluğunun yerine, iki kutuplu bir işleyiş ortaya çıkacaktır (iki parti ya da partilerin ikili şekilde oluşması: çoğunluk-muhalefet ya da sağ-sol, tutucu partiler-işçi partileri, demokrat partiler-cumhuriyetçi partiler). Ardışıklık sorunu bu tip devletin merkezi sorununa dönüşme eğilimi gösterir.

Bu yeni çelişkinin sonuçları hissediliyor: Halkın yarısı tamamen karşıt bir proje (bu proje tamamen savunmacı bir proje olabilir, ama bu projenin varolmadığı anlamına gelmez) etrafında bir araya gelir ve gitgide devasa bir iç düşman olarak görülen halkın yarısının sözcüsü ya da sahip olduğu şey olarak algılanan bir devlete yönelik eleştirilerini

ve saldırılarını (onu istikrarsızlaştırma girişimlerini) frenlemezken nasıl olur da coşku, ortak bir ideoloji yaratılabilir ve tüm halkın sizinle birlikte olması istenilebilir? Allende'in girişiminin başarısızlığı örneği tüm hafızalardaki yerini koruyor.

Programlanmış demokrasinin işlemesini sağlayan koşullar çok azdır, ama bu koşulların hepsine zorunlu olarak uyulması gerekir. Bu demokrasi, koşullara uyulmadığında ya bir liberal demokrasi biçimine ya da diktatoryal bir rejime doğru evrilecektir.

a) Ardışıklık, belirgin farklılıklara rağmen aynı topluluk halinde yaşama anlayışını yansıtan projeler sunan partiler arasında gerçekleşir (örnek: Federal Almanya'da sosyal demokratlar ya da Hıristiyan demokratlar, ABD'de cumhuriyetçiler ve demokratlar). İktidardaki parti, bu koşullarla yurttaşların (seçimlerde diğer partiyi tercih etmiş yurttaşların da) güvenini kazanabilir ve kendi reform programını dayatmak için belirli bir dönem boyunca serbestçe hareket edebilir. Ayrıca, halkın en geniş kesiminin, toplumsal birimin bütünlüğüne ve kimliğine, güzelliğine, heybetine, gücüne ya da zenginliğine hayranlık duyacağı fiziki bir bedende kavuştuğu hissine sahip olabilmesi için bu partinin başında oldukça karizmatik ve hem devleti hem de ulusu sürekliliklerı açısından temsil ve sembolize etmeye muktedir bir şefin olması gerekir. Amerikalı politologların çok önemsediği iktidarın kişileştirilmesi olarak anılan fenomen, halkın duyumsadığı, kendi sorumluluğunun, onun biricik halk olarak varlığına tanıklık eden bir birey tarafından üstlenilmesi ihtiyacını ifade eder.

b) Ardışıklık farklı toplumsal yaşam anlayışlarına sahip olan iki parti arasında gerçekleşir. Bu durumda, iktidardaki parti kendisini kabul ettirmek için programını, onun tüm yurttaşların programı olarak görülebilmesi için yumuşatmak zorunda kalır. Programını yumuşatmadığındaysa, bu parti hızla dünyayı yeniden yaratmayı, edinilmez kazanımları yok etmeyi isteyen bir parti olarak görünme riskiyle karşı karşıya kalır ve uğradığı bozgunu hazmedemeyen muhalefetin elini güçlendirir. İktidardaki her çoğunluk biraz muhalefet partisi gibi davranmak zorundadır, aksi takdirde sürekliliğini koruyamaz. Bu yüzden de, ortak ideoloji insanların çoğunun kendilerini bu ideolojiye kolayca kaptırabilmeleri için yeterince cömert ve belirsiz olmak zorundadır.

İktidardaki çoğunluk eğer yalnızca gözden düşmüş bir partinin ardından iktidarı ele geçirmişse ya da bir yeniden yapılanma döneminde iş başına gelmişse yapılacak reformları hiç çekinmeden önerebilir. Her halükârda, iktidar partisi, daha önceki iktidarın sahip olduğundan daha prestijli olması gereken merkezi bir şahsiyete sahip olmayı göz ardı

edemez. Gerçekten de, yalnızca kendisinden şüphelenilmeyen ve kendisine saldırılamayan bir şef, kendisini fazlasıyla parçalanmış hisseden bir ulusun bütününü sembolize edebilir. Güçlü bir mevcudiyet, gerçeğe meydan okuma iradesi, her türlü zorluğun üstesinden gelmiş bir narsisizm bu şefin taşıması gereken nitelikler olmalıdır. Eğer birinci hipotez için bir Reagan yeterliyse, ikinci hipotez için bir De Gaulle vazgeçilmez biridir. Bu tür bir şahsiyet nadiren ortaya çıkar. Ortaya çıktığındaysa, tüm iktidarı sahiplenme ve yurttaşları aşamalı bir biçimde, mucize bekleyen her şeye hayran olan çocuklara dönüştürme riskini beraberinde getirir. Programlanmış demokrasi devletleri aslında sınırları belirleyen, bir referans olmak isteyen ve insanları eyleme geçiren bir şefe ihtiyaç duyar. Böylesi bir şef nadirdir ve böylesi devletlerin dengesi hiç de güvence altında değildir.

Despotik devletler

Despotik devletler de kolektif bir iradenin ve özellikle de ortak bir ideolojinin gerekliliğini hissederler. Bu devletler bunlara daha fazla gerçek demokrasi (politik yaşama daha fazla katılım) sağlamak ve daha eşitlikçi bir dünya kurmak amacıyla değil, devletin himayesi altında çokbiçimli ve uyumsuz (kabilelerin, etnilerin, farklı ya da karşıt kültürlerin arasında kalmış) bir sivil topluma birlik kazandırmak amacıyla gereksinim duyar. Demokratik devletlerde, devlet aşamalı olarak ve acılı bir şekilde yaratılmış olan ulusun temsilcisi olmayı istemesine karşın, despotik devletlerde devlet, ya henüz varolmayan ya da henüz kurulma aşamasında olan bir ulusu *inşa eden* organdır.

Bu durum, önceki Avrupa düzeninin oluşturduğu, genellikle aklın almadığı, yabancı toplumsal grupları bir araya getiren ya da tek bir etninin parçalarını dışlayan ve ulusal bir bilinç oluşturmak için gerekli zamana sahip olamamış eski sömürgelerin ya da himaye altındaki eski ülkelerin durumudur. Kuşkusuz, kimi ülkeler sömürgeci güçlere karşı bağımsızlıklarını elde etmek için yürüttükleri mücadeleler sırasında öz kimliklerinin bilincine varma ve kendilerini topluluk olarak oluşturma imkânını sahip oldular. Ama tüm ülkeler bunu yapamadı. Ülkelerin çoğu bağımsızlık hareketleri henüz oluşma aşamasındayken ya da bu hareketler henüz hiçbir başarı elde etmemişken bağımsızlıklarının kendilerine verildiğini gördüler. Bir bütüne ait olma, aynı geleneğe sahip olma ve onu savunmak zorunda olma, aynı atalar tarafından meşrulaştırıldığını hissetme bilinci ortaya çıkma imkânı bulamadı. Aksine, bu koşullarda kabileler arasındaki çatışmaların ortaya çıkma ve yeni dev-

let aygıtını ele geçirme olasılığı çok yüksektir.

Bir bağımsızlık savaşı yapmak zorunda kalmış ülkelerse, düşman mağlup edildiğinde ya da barış anlaşması imzalandığında aralarında kurulan güzel uyumun güneş karşısında eriyen kar gibi yok olup gittiğini ve kültürel farklılıkların, sınıf ve kast çatışmalarının, kuşaklar arası anlaşmazlıkların ve tüm bunlara eklenen ileri endüstri devletlerine benzeyen devletler yaratma arzusuyla dolup taşan modernist katmanlar ile dışarıdan ihraç edildiğini (haklı olarak) düşündükleri bu girişimler karşısında dehşete düşen geleneksel katmanlar arasındaki çatışmaların yeniden ortaya çıktığını saptamaktan başka bir şey yapamadılar. Freud bizi uyarmıştı: Dış düşman ortadan kalktığında, kardeşliğin sınanma zamanı gelir. Bu durumdaysa, doğal toplumsal gruplar kendi arzuları ya da alışkanlıkları uyarınca birbirleriyle rekabete girerek eyleme geçmeye hazır olduklarından ve her defasında devlet buyruklarına uymamak için kaçamaklar yaratma becerisi gösterdiklerinden (bu açıdan da bürokratik bir örgüte dahil herkesin takınacağı normal tutumu takınırlar) daha fazla kontrol etme istenci duyan, *her şeyi kuşatıcı bir devlet idaresi* yaratmak kaçınılmazlaşır.

Hizmetinde kalabalık bir yönetim aygıtına ve gerektiğinde müdahale etmeye hazır polis ile askerden oluşan bir baskı aygıtına sahip olan, ortak bir ideolojiyle harekete geçen merkezi bir devletin kurulmasının başka bir amacı da bu ulusal bütünün ekonomik ve toplumsal gelişmesini sağlamaktır. Aslında, açıkça dile getirilecek olan, bu ikinci amaçtır: Devletin (ve onun dile getirdiği ideolojinin) amacı, kitleleri içinde bulundukları sefaletten kurtarmak ve ülkenin, gelişmekte olan ülkeler grubuna dahil olmasını sağlamaktır. Devletin (ve yöneticilerinin) misyonu *ekonomik değerleri* (yalnızca, yurttaşların tamamının çalışmaya koyulmasına ve meslek bilincinin içselleştirilmesine imkân tanıyan değerlerin) eski duygusal ve ilişkisel değerlerden üstün kılınmasını sağlama misyonu olarak dile getirilebilir. Bu misyon politik birliği parçalayacak bir biçime (en azından açıkça) bürünemez: Buysa, birliğin oluşmamış olduğunu, ulusun varolmadığını, klanların güçlerini korumaya devam ettiklerini ve zıtlaştıklarını itiraf etmek anlamına gelecektir, sonuç olarak bu durum, aykırılıkları ve gerilimleri artırma sakıncası taşıyacaktır. Yalnızca ekonomik değerlere sarılmak, kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelen üretici güçlerin gelişmesinin tıpkı XIX. yüzyılın endüstri ülkelerinin inandığı gibi ulusu *bütünleştirmek* için yeterli olacağına inanmak anlamına gelir.

Politik olanın üstüne çöken bu sessizlik ve proje farklılıklarını anıştırmama arzusu, birbirine bağlı iki tip sonuca yol açar:

– Bağımsızlığın elde edilmesi ve ekonomik gelişmenin sağlanması yönünde tek halkın iradesini temsil eden tek bir partinin kurulması (ya da muhalefetin meşru ve kibar bir muhalefete dönüştürülmesi) ve bu oyunu oynamak istemeyen (hainler ya da potansiyel komplocular) ve sessizce boyun eğmek, hapishaneye atılmak, gerilla olmak ya da bir devlet darbesi hazırlamak arasında tercih yapmaktan başka bir şey yapamayan kişilerin (ya da grupların) dışlanması.

– Verimlilik ve üretkenlikten başka bir şey dilemeyecek ve önceliğinin yalnızca bunlar olduğunu söyleyecek (aslında rolü, daha önce de gördüğümüz gibi öncelikle ideolojik denetim olan) ve ekonomik etkinliği doğrudan doğruya yönetmediğinde bile bu etkinliği denetleyecek olan bir yönetimin kurulması. Aslında, ideolojik denetim[1] öylesine önemlidir ki, önemli görevlere yalnızca ülke yöneticilerinin güvenini kazanmış kişiler (partinin sadık militanları ya da iktidardaki etninin alışıldık "yandaş çevresi"nin mensupları) getirilecektir. Dolayısıyla, bu bürokratik katman, Batı demokrasilerinde olduğu gibi, yeterlik ölçütüne uyularak işe alınmayacaktır. Söz konusu bürokratik katman, özel alanla kamusal alan arasında katı bir ayrım yapan Weberci ilkeleri ve her devlet memurunun görevini bir şeref olarak değil, ama tam günlük bir iş olarak görme zorunluluğunu da dikkate almayacaktır. Bunun tam tersine, bürokrat yaptığı iş için gerekli niteliğe sahip olsun ya da olmasın[2] devleti özel mülkiyeti olarak görme eğilimi taşıyacak ve görevini, kendi iktidar istencini ve kazanç elde etme hırsını dışavurmak ve kendi geniş ailesinin (kendi yandaşlarının) refahını güvence altına almak için bir sıçrama tahtası olarak kullanmak isteyecek bir birey olacaktır. Bürokrat, devletin temsil edilmesiyle imtiyazlar elde etmeyi birbirine karıştırır. Aynı zamanda yönetim, yani sınırlı sayıdaki yönetici katman hem başarısız olacak hem de *yolsuzluğa bulaşacak*, keyfi bir şekilde, sezgisel olarak ve adaletsizce işlevini yerine getirecektir.

Bireyler, iktidardaki kliği hoşnut etmek için ne yapması gerektiğini asla tam olarak bilemeyecektir. Bu kliğin başındaysa, ulusal kurtuluş savaşının eski şefleri, iktidara geleceği önceden belirlenmiş ardıl ya da hükümet darbesinin lehine iktidara getirilmiş rakip yer alır. İktidardaki şef yarın yok olabileceğinden, ideolojinin yerini bir günde başka

1. İdeolojik denetim nosyonunu ileride ele alacağız.
2. Yapılan işin gerektirdiği niteliklere sahip olmama üç nedenle en yaygın olarak görülen durumdur: *a)* Bu ulusların, idari görevlerin yerine getirilmesi için gerekli olan üst düzey memurları yetiştirecek zamanları olmamıştır. *b)* Her halükârda bir partiye bağlanma ile idari kapasite arasında karşılıklı bağlantı zayıftır. *c)* Ayrıca, iktidar görevlerine hemen üstesinden gelemeyecekleri aşırı sorumluluklar verilen yeni mezun olmuş gençlerin getirilmesi.

bir ideoloji alabileceğinden, müttefik ülkeler aniden kayıtsız hale gelebileceğinden ya da düşman ülkelere dönüşebileceğinden bu belirsizlik iyice artar. Bu belirsizliğe ve belirsizliğin neden olduğu sıkıntıya rağmen bireylerin önünde fazla bir seçenek de yoktur. Ülke, yalnızca bir devlet onu desteklediği için bir ulus olarak varolduğundan, her bireysel girişim bir ihanet olarak görülebilir. Devletse yalnızca kendi üyelerini kendisi seçen bürokratik bir katman onu istediği gibi yönettiği için varolur; bu bürokratik katmansa, kendisini yalnızca kendisinde halkın tamamının erdemlerini temsil eden ve doğmakta olan ulusu sembolize eden kişinin dile getirdiği ortak ideolojinin sözcüsü haline getirdiği için varolur. Bu kişiyse gücünü, kendisini ölümlülerin ortak yazgısından kurtaran ve ülkenin babasına ya da yeniden dölleyicisine dönüştüren edimden alan despottur. Burgiba, Kaddafi ya da Nasır'ı ele alalım, onların sorumluluğunu üstlendikleri ya da üstlenmiş oldukları ülkelerin yaşamı onların ulusu doğurucu ya da ulusu bütünleştirici rolleri göz ardı edildiğinde anlaşılamaz.

Askeri devletler

Askeri devletler diğer devletlerden tamamen farklıdır. Askeri devlet sözcüğünden askeri kastın güçlü ve örgütlü olduğu ve devletin yayılmacılığında, diğer ulusları denetimi altına alma girişiminde ya da diğer ülkelerde yarattığı endişede[3] önemli bir rol oynadığı devletleri değil, askeri kastın doğrudan doğruya ya da aracı kişilerle iktidarda olduğu ve bu kastın temel rolünün gerektiğinde her türlü muhalefete karşı açıkça ya da üstü örtük şekilde sivil savaş ilan ederek yurttaşları *edilgenleştirmek* olduğu devletleri anlıyoruz.

Böylesi bir durumda, merkezi sorun, gelişme ve halkın refahı değil, gücünü sürekli arturmaktan başka bir şey istemeyen ve başkaldırıya ve işleyişinin eleştirilmesine bile tahammül edemeyen mutlak erk bir oligarşinin yararına, gerektiğinde ülke sakinlerinin bir kısmının yok edilmesiyle yağmalama yapılması ya da ülkenin ekonomik olarak dönüştürülmesidir.

Bu oligarşi esas olarak güçlü toprak sahiplerinden, uluslararası ticaret yapan bir ticaret burjuvazisinden, çokuluslu şirketlere bağlı, bu şirketlerin stratejilerini ve gereklerini ve hatta bazen her türlü kaçakçılığı kabul etmeye hazır sermaye sahiplerinden oluşur. Söz konusu oligarşi, rejimin bekçiliğini yapma rolünün karşılığında sivil iktidarın

3. Diktatör ya da totaliter devletler terimlerinin, bu ulusların toplumsal gerçekliğini daha iyi açıkladığını göreceğiz.

önemli bir kısmını talep eden ya da sivil iktidarın yönetimine etkili bir şekilde müdahale eden güçlü askeri bir aygıtla birlikte işler.

Bu devletler, iki devlet biçiminde ortaya çıkabilir: Zenginliğini artırmaktan başka bir ihtirası olmayan ve bunu gerçekleştirmek için de halkın doğrudan sömürülmesinden başka araçları kullanmayı bilmeyen bir ailenin ya da küçük bir grubun elinde olan örgütlü bir *yağmacı Devlet*. Başında ülkeyi sanayide ilerlemiş bir ulusa dönüştürme istencine sahip bir yönetici sınıfın yer aldığı *ekonomik dönüşüm Devleti*. Bu sınıf bu amacı gerçekleştirmek için, en vahşi kapitalizmin klasik biçimlerini kullanacaktır. (Günümüz Arjantin'inin işleyişiyle Somoza Nikaragua'sının işleyişinin aynı şekilde düşünülmesini engelleyen) bu temel farklılığa rağmen, bu devletler şu ortak niteliklere sahiptir:

a) Bu devletler eski uygarlıkların yıkılması ve yerli halkın galip gelenlere boyun eğmesi sonucunda ortaya çıkmışlardır. Kültürlerin ve ırkların yarattığı şok, kuşkusuz (hem biyolojik hem de kültürel anlamda) belli bir düzeyde melezliğe yol açmıştır. Bununla birlikte, egemen sınıfı, buraları işgal etmiş Avrupalıların soyundan gelenler ya da yeni göçmen Avrupalı katmanlar oluşturur. Sürekli yadsınmasına karşın *ırksal çatışma* sivil toplumu ve devlet aygıtını etkili bir şekilde ele geçirmiştir.

b) Bu devletler anavatana karşı yürüttükleri bağımsızlık savaşıyla uzun süreden beri bağımsızlıklarını kazanmış eski sömürgelerdir. Bu devletlerin yöneticileri despot devletlerden farklı olarak, aynı dili konuşurlar ve eski efendileriyle *aynı kökenden gelirler*. Dolayısıyla bu devletler, hem sömürgeleştirilen ülkelerin niteliklerini (azgelişmişlik, temel değerlerin yok olması ya da sarsılması) hem de sömürgeleştiren ülkelerin niteliklerini (fetih istenci, yerli halkın küçümsenmesi) taşırlar.

c) Askeri devletler despotik devletlerin yaptığı gibi eski bir krallığı ya da yok olmuş eski bir imparatorluğu yeniden canlandırmayı, bir ideolojide, bir değerler sisteminde ya da yeniden bulunması ve yüceltilmesi gerekecek ortak bir imgelemde (bu, Afrika ülkelerinde belli bir dönem boyunca zenciliğin yüceltilmesi biçimini almıştı) kendi kökenlerini yeniden keşfetmeyi, topraktan ulusu yaratmış olan ve ulusun büyük kurucuları olmuş olan ataları yeniden çıkartmayı (ülke sakinleri onların soyundan geldiklerini tamamen iddia etmiyor bile olsa –buna örnek olarak günümüz Mısırlıları verilebilir–) umut edemezler. Despotik devletlerin kökenlerine geri dönmeyi ve böylece arınmış ve güçlenmiş bir şekilde yeniden ortaya çıkmayı düşünerek bedelini ağır bir şekilde ödedikleri bir düşün peşinden gittikleri muhtemeldir. Bu devlet-

ler yapıcı boyutlara sahip bir düşün kollarına kendilerini teslim edebilirler. Canlandırılması mümkün ve gerekli, hiç kuşkusuz zaferlerle dolu uzak bir geçmişle bugünlerini meşrulaştırırlar. Askeri devletlerin böylesi bir imkânı yoktur. Geçmişleri onlara değil, ya yadsıdıkları anavatana ya da bugün yaşayan sakinleri küçümsenen ve antik ihtişamları hakkında hiçbir şey bilmedikleri (ya da hafızalarını kalın bir toz tabakasıyla örtmek için hemen hemen her şey yapılmış olduğundan hakkında fazla bir şey bilmedikleri) eski uygarlığa aittir. Bireyler ve toplumsal gruplar *kim olduklarını* bilmezler. Geçmişsiz, öngörülebilir bir geleceğe ve dolayısıyla da meşru bir şimdiye sahip olmadan sürekli bir kimlik bunalımı yaşarlar. Çatışma, şiddet ve aşırı duygularla varlıklarını sürdürürler. Kimlik arayışlarını çözümlemek için tutkularıyla hareket ederler. Ama bu oyunla tuzağa düşürülmüşlerdir. Ölüm, yaşamdan daha fazla mevcuttur, ölüm itkisi yaşam itkisinden daha işleyimseldir. Tüm bu zincirlerinden boşalma hali ölüme yol açan bir yatırım faktörüdür. La Tour du Pin'in yazmış olduğu gibi, "Destanı olmayan ülkeler soğuktan ölmeye mahkûmdur."

d) Bu parçalanmış toplumu ayakta tutma denemesinde birleştirici iki değerden yeniden medet umulur: din ve baba-şef.

1. Katolik dini reform-karşıtlığında gösterdiği sertliğiyle ve barok zenginlik içinde, tinsel nişanlarının çoğundan vazgeçecek ve yapabildiği kadarıyla yerel tanrıları ve pagan şenlikleri kabul edecektir. Bu amaçla, birçok azize tapınmanın, sadık dindar ile yüce değerler arasında bir yakınlık kurma olanağı tanıdığı ve bunun, sadık dindarın yaşamına *gündelik* bir anlam kazandırdığı ve ona aynı gruba ait olma yanılsaması yaşattığı duyumsal bir dine dönüşecektir. Din, ırk ve kökenler çatışmasını yatıştırır.

2) Gelgelelim, azizlerin çoğalması bir parçalanma faktörü haline gelme sakıncası da içerir. Bu nedenle de bir başka birleştirici ilkeye başvurmak gerekir: Kabilenin ya da ulusun şef-babası. Söz konusu olan herhangi bir baba değildir: Kendisinden her şey, iyilik kadar kötülük, armağan kadar yağmalama, şefkat kadar öfke, sevgi kadar da baskı beklenen kişidir. Onun kişiliğinde, fethettikten sonra ulusu çelişkilerinden kurtaran, ulusa barış ve uyum kazandıran (söz konusu olan, mezarlıklardaki barış olsa bile) kahraman miti gerçeklik kazanır.

Yağmacı devlet söz konusu olduğunda, derin bir dönüşüm geçirmesi gerekecek bir şefle karşı karşıya kalırız. İktidarı elde etme anında kahraman olan bu şef, zaman geçtikte sürü şefinin kimliğine sahip olmaya başlayacaktır. Ulusu istediğine göre biçimlendireceği ve tepe tepe kullanacağı kendi malıymış gibi, yurttaşlarını ise köleleri gibi gör-

meye başlayacaktır. İktidarından, dağıttığı arpalıkların karşılığında dilediği tüm hizmetleri onun için yerine getirmeye hazır ailesini ve yandaşlarını yararlandıracaktır; ülkenin diğer sakinleriyse, kimi durumlarda şefin yapmaya karar vereceği umulmadık bir iyilikten yararlanabilseler bile, iktidarın zorbalığına maruz kalacaklardır. Geri kalan zamanda genellikle sıkı bir gözetim altında tutulacaklar ve ordu ve özel milisler tarafından boyun eğmeye zorlanacaklar ya da kazara başkaldırmayı düşünecek olurlarsa şiddetli bir şekilde bastırılacaklardır. Dolayısıyla her muhalefet susturulacak, ülke kendisini sonuç olarak daha zalim bir baskıya ya da başkaldırının muzaffer olmasına yol açacak açık ya da örtük bir iç savaş içinde bulacaktır.

Bu devletler *ekonomik dönüşüm* gerçekleştirmeye giriştiklerinde ve bunu siyasalarının temel hedefi haline getirdiklerindeyse (bunun sonucuysa devasa servetlerin edinilmesi, toprakların insanların elinden alınması, sınıfların yeniden oluşturulması ve sınırsız bir lümpen proletaryanın ortaya çıkmasıdır), şef popüler bir diktatöre dönüşecek, kitleleri bu yeni projeye katılım için harekete geçirme yetisine sahip olacak ya da genellikle –popüler diktatörler asker olmadıklarından– askeri bir cuntaya yol açacaktır. Diktatör ya da cunta en azından geçici bir süre için bu yeni ekonomik düzeni, zaten yoksul olan kategorileri etkileyen yeni sefaletler yaratan ve toplumsal karmaşalara yol açan ve yalnızca en temel özgürlüklerin yok edilmesiyle kurulabilen bu düzeni dayatabilecek güçler olarak ortaya çıkacaktır. Gelişme programına karşı çıkan her kim olursa olsun cezalandırılacak (bazen tehlike yaratmayan resmi bir muhalefet laf olsun diye korunacaktır), kısa ya da uzun vadeli sürgüne gönderilecek, hapse atılacak, işkenceye maruz kalacak ya da öldürülecektir.

Kabul edilebilir bir geçmişi olmayan, hafızanın izlerini buna sahip olanlardan tamamen yok etmekten başka bir amacı olmayan, bir gelecek tahayyül edemeyen, yerlilerin elinden topraklarını almaya ve geleneklerini yok etmeye, gerçeğe anlam vermeye değil onu lime lime etmeye yönelen, ölüm saçma girişiminin baskın olduğu, kökenler tartışmasının bedelinin genellikle yaygınlaşmış sapkınlıkla ödendiği bu ülkelerde, konuşma hakkına yalnızca askerler ve mülk sahipleri sahiptir. Çünkü askerler fiziki ölümü, mülk sahipleriyse ölüm arzusunu, her ikisi de savaşta ya da parada cisimleşen fallusun mutlak kudretine teslim olmuş bir dünyaya ilişkin megalomanyak bir düşü temsil eder.

Aralarında farklılıklar ya da ayrımlar olabilmesine karşın diktatörlüğe dayalı çeşitli devletlerin,[4] onların aynı kategori altında gruplandırılmasına imkân tanıyan yeterince temel ortak noktalara sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Bu devletler kurucu bir mite ya da şanlı bir geçmişe (ya da eşanlı olarak her ikisine birden) gönderme yaparak ve bu ivme kazandırıcı miti toplumsal gerçekliğe dönüştürme arzu ve istencine sahip olarak "kökenleri yeniden canlandırmayı" önerirler. Bu devletler demir atma noktaları olarak ister büyük Germanik mitleri ve eski Roma-Germen İmparatorluğu'nun anısını, ister Roma'nın kuruluş mitini ya da Roma İmparatorluğu'nun en ihtişamlı döneminin anısını, isterse de İspanya İmparatorluğu'nun en parlak döneminin anımsanmasını seçmiş olsunlar, tümü de ulusa kökenlerinin saflığını ve bireylere aidiyetliklerinin gururunu yeniden kazandırma gibi büyük bir tasarı oluşturmak amacıyla gerçek (ve/veya hayali) bir geçmişin ihtişamını şimdiki zamanda yeniden oluşturmayı denerler.

Aslında bu devletler tüm bir halkın birliğini, hem toprağın yeniden filizlenmesini hem de varlıkların yeniden bitip canlanmasını sağlayacak kurtarıcı bir misyonla gerçekleştirmeyi isterler.

Yalnızca paylaşılan bir mit böylesi bir bütünleştirme işlevini yerine getirebilir. Gerçekten de, her insanın varoluşsal bir ilk soruya dayandığını akıldan çıkarmayalım: "Çocuklar nereden geliyor?", başka bir ifadeyle "nasıl doğdum, benim soyağacım, öyküm, ailevi hikâyem hangisidir, en iyi ve en kötü yanlarıyla kimin mirasçısıyım?" Her insan bu soruya bir yanıt ister. Yaşayan her topluluğun varlığını sürdürebilmesi için şu sancılı sorulara yanıt vermek zorunda olduğunu da unutmayalım: Toplumsallık nereden kaynaklanıyor? Neye dönüşebiliriz? Eski dünyayı yerle bir ettikten sonra küllerimizden yeniden doğabilmek için ne yapmalıyız ve ne yapabiliriz?

Bu sorgulamalara yanıt bulmaya çalışmaksızın yaşayabilmek mümkün gibi görünmüyor. Söz konusu olan ister köken miti, isterse de bir kahramanlık miti olsun, mit *tek ve kesin yanıtı* bulmaya imkân tanır. *Hakikat* sorununu bir kenara iterek, kanıtlar ileri sürülerek tartışmayı değil, *benzerliği ve birbirini taklit etmeyi* (mimesis) destekleyen, bunalanlara kesinlikler sunan mit, herkes için keyfi bir doğumu meşru kılar, ulus içinse olumsal bir tarihi zorunlu hale getirir. Mitler olmadan,

4. Bu farklılıklar örneğin kimi yazarların yapmış olduğu gibi İtalyan faşizmi ile Alman Nazizmini aynı şey olarak kabul etmeye izin vermez.

kahramanvari bir doğuş söz konusu olmadan ulusun da varolması mümkün değildir (Nazi Almanyası, her ulusun genellikle üstü örtük, daha incelikli bir şekilde ve daha az baskıcı bir iktidarla gerçekleştirmiş olduğu projeyi en uç ve aşırı noktasına kadar götürmekten başka bir şey yapmayacaktır). İnsan varlığı da bireysel bir mit olmadan, tamamen tahayyül edilmiş ya da inşa edilmiş bile olsa bir soy zincirinde konumlanmadan varolamaz. Üstelik ulusal bir mit, her bireye aynı kanın ve aynı toprağın damgasını taşıma imkânı tanıyarak ve her bireyin kendi yazgısını kolektivitenin yazgısının vazgeçilmez bir unsuruna dönüştürerek, bu iki soruya birleşik bir yanıt verme imkânı sunduğunda, varoluşsal iç sıkıntısı yok olur, umutsuzluk sürgüne gönderilir ve nihayetinde herkes hiç vicdan azabı duymadan yeniden canlılığına kavuşturulan topluluğun kutsanması yoluyla kendini yüceltebilir, en sonunda ayakları üstünde durmayı başaran ulusun yeniden ele geçirilmiş mutlak erki aracılığıyla herkes çocukluk dönemindeki mutlak erklik yanılsamasını yaşayabilir.

Birleştirici bir mite başvurma, diktatörlüğün toplumsal bir düzeni hedeflemesi ölçüsünde önem kazanır: Bu düzeni, karmaşa değilse bile karışıklıkların yaratıcısı olarak ve özellikle de bireysel ve toplumsal kimlik olasılığını, her türlü dayanağın yok edicisi olarak ortadan kaldıran bir önceki siyasal rejimin tehlikeye attığı düşünülür. Diktatörlük, değerlerin yok olmasının ya da oydaşmaya yol açmayan yeni değerleri oluşturma girişiminin, ekonomik yaşamın dağılıp parçalanmasının, askeri bir bozgunun ya da (umutların bozguna uğradığı) acı bir zaferin sonucu olarak ortaya çıkar. 1918 bozgunu ya da 1929 bunalımı dikkate alınmadan Nazizm anlaşılamaz, Fiume ve Trieste sorunu göz ardı edilirse İtalyan faşizmi, askeri hiyerarşinin ve Katolik hiyerarşinin egemen olduğu bir ülkede laik bir cumhuriyetin kurulması dikkate alınmadan İspanyol faşizmi anlaşılamaz. Bugünün gelişini haber verdiği yıkıma mağlup olmayı (ya da toplumsal bütünün parçalanmasıyla karşı karşıya kalmayı) engellemek için, yalnızca kökenlere dönüş, ulusun tek bir bütün içinde birleşmesi, evrene ilişkin eskatolojik bir vizyon sağlam ve etkili çözümler olabilir. (Zaten mevcut olan) *anlam*ın, anlamsızlığı yok etmesi gerekir; hiçbir zayıf noktası olmayan bedenin-se, çözünmekte ve çürümekte olan bedeni ortadan kaldırması gerekir.

Hem bireyleri hem de toplumu etkileyen ve çatışmalar gerçek olduğu, çelişkiler ortalıkta avaz avaz bağırdığı ve değerler birbirleriyle çatıştığı ölçüde daha fazla kaygı yaratan parçalanma korkusu, yıkılma endişesi, "narsisizmin ortadan kaldırılması", "tahammül edilemez" bir düzeye ulaşır; çözümsüzlük ve içinden çıkılması mümkün olmayan bir

çukur olarak yaşantılanan bu duruma her türlü şey tercih edilir hale gelir. Bu "her türlü şey"in bir adı vardır: Ulusun parçalanmakta olan bedenini sağlam ve sağlıklı bir bedene dönüştürecek kadar ve böylece ulusun pörsümüş bedenine kendi fiziki bedeninin gücü sayesinde hayat ve canlılık kazandıracak kadar güçlü olacak karizmatik şef. Bu şef, yeni zamanların haberciliğini yapan ve dünya hakkında hakikati dile getiren kendi doğru düşüncesi sayesinde düşüncelerdeki bulanıklığı giderme gücüne; *katışıksız* (şefin ilkesi) hiyerarşik bir ilkeye ve iyilerin, safkanların, yandaşların çoğunlukta olmadığı ve onların da bir gün söz ve iktidar uygulama hakkına sahip olabilmeleri için şefin onların bu niteliklere sahip olduklarına ikna olmasının gerektiği, seçkinci ideolojiye dayanan bir rejim kurarak çatışmaları uzaklaştırma gücüne sahiptir.

Şef olmadan diktatörlüğün varolamayacağı oldukça açık gibi görünüyor. Daha az kesin olan, birbirlerinden farklı olmalarına rağmen, örgütlerin *başlarındaki,* onların hepsini yöneten ve kendisi de en nihai ifadesini sevgili şefte bulan tek partinin varlığı nedeniyle iç içe geçmiş olduğu tamamen *piramitsel* bir görünüme bürünen toplumsal işleyiştir. Çatışmaların varolma hakkı yoktur, sınıf farklılıkları yadsınmıştır, ama yadsınmış olmalarına rağmen bu farklılıklar sürekliliklerini korumaktadır. Toplumsal eşitsizlikleri yaratan tarih değil, bireysel yetenek ve iradedir. Bir yanda iyiler, zekiler, güçlüler; öte yanda kötüler, aptallar ve zayıflar vardır. Ayrımsal psikoloji en egemen bilim konumuna yerleşir. Böylece, muhalefetsiz ya da daha kesin bir ifadeyle bir hasım düşmana ve haine dönüştürüldüğünden ve kaderi kurşuna dizilmek, toplama kampına gönderilmek ya da kısa yoldan "yok edilmek" olduğundan varolan her muhalefetin yok edildiği bir toplumla karşı karşıya kalınır.

Diktatörlüğe dayalı, hiyerarşik ve seçkinci devlet, içinde ölüm itkisinin beslendiği, saldırganlığın özenle üstüne titrenildiği, kirlenmişlikten arınmanın en iyi yolunun yenilenlerin ve hainlerin kanını akıtmak olduğu bir devlettir. Bu bir kan devleti ve savaş devletidir. İç düşmanlara karşı savaş, diğer uluslara karşı savaş.

Diktatörlüğe dayalı bir devlet kendisini her an savaşmaya zorunlu hisseder. Mitin ve yeniden keşfedilmiş ve ülküselleştirilmiş geçmişin sözünü ettiği kadar yüce ve güçlü olabilmek için, kötülüğün tüm semptomlarının, kaşındıran tüm sığillerin, kemiren tüm bitlerin yok edilmesi gerekir. Komünistler, cumhuriyetçiler, Yahudiler ya da masonlar sırasıyla yok edilmeye uygun kişiler olacaktır. Eğer bunların hepsi ulusun içinde yer alıyorlarsa, yeniden doğuşa imkân tanınabilmesi için hepsinin yok edilmesi gerekir. Yeni düzene karşı komplo düzenleme-

ye, onu yerinden etme girişiminde bulunmaya ve arındırılmış yeni toplumsal bedeni kirletmeye hazır bir şekilde dışarıda yer alıyorlarsa, mağlup edilmeleri gerekir.

Bu nedenle iç tehlikeye karşı mücadeleye bir gün dış tehlikeye karşı mücadelenin de eklemlenmesi gerekecektir. Diktatörlüğe dayalı devlet, bilinçli olarak paranoyaktır. Bu devletin savaşmasının tek nedeni, kaybetmesine neden olacak, ya da onun haklarını tanımaktan yana olmayan zalimlerden kendini korumaktır. Hitler'in Çekoslovakya'da yaşayan Alman kökenli grubu savunmasının nedeni, daha önce anavatandan koparılmış ve kötü muameleye maruz kalmış Almanları, Alman ulusunun bedenine yeniden dahil etmekti. Mussolini'nin Etiyopya ya da Arnavutluk'u işgal etmesinin nedeni, sömürgeci gücü elinde tutan Fransa ve İngiltere'nin, İtalya'nın da sahip olmasına imkân tanımadığı bir sömürge imparatorluğu kurmaktı. Devlet (ve şefler) asla işgalci olduklarını itiraf etmez: Genellikle adalet ve savunma adına söz aldıklarını iddia ederler. Yadsıma, her zaman kullanılmış olan ve her zaman kullanılabilir olan merkezi bir mekanizmadır.

Diktatörlüğe dayalı bir devlet sürekli savaşmadan varolamaz, çünkü hem kendisine hem de düşmanlarına en yüce hakikati temsil ettiğini kanıtlamak zorunda hisseder. Hakikati bir iyilik olarak yayma iddiasında olmadan hakikati temsil etmek mümkün değildir. (Bazen hakikati yayma uğruna ortalığı kan gölüne çevirmek gerekse bile.) Yalnızca bir hakikat halkı kendisini diğer halkların üstünde görebilir ve onlardan üstün olmayı isteyebilir. Diktatörlük kaçınılmaz olarak ırkçılığa ve en aşırı milliyetçiliğe yol açar.

Böylesi bir bağlamda ekonomik sorunlar ikinci düzleme itilir. Aslında söz konusu olan ekonomik sorunların ikincil öneme sahip olması değil, ama bu sorunlara kolay çözümlerin bulunmasıdır. Devlet, kapitalistlerin ve dinamik girişimcilerin istediklerini yapmalarına imkân tanıyarak, işçi sınıfının her türlü karşı çıkışını önleyerek, savaş endüstrisi ile büyük girişimleri aynı şeymiş gibi göstererek kazanacağından emin olur. Ekonomiyi tümden denetimi altına alma gereksinimi duymayan bir devlet için, artık toplumsal çatışmaların olmaması ve verimli yatırımların olması yeterlidir. Ekonomik düzen, kuşkusuz yalnızca savaş halinde tam randımana erişebilecektir. Ama, bildiğimiz gibi, diktatörlüğe dayalı devlet savaştan hiç endişe duymaz, tam tersine savaş yurttaşlarının zarar görmesine neden olsa bile savaşa girmekten sakınmaz. Kıyamet gündelik yaşama yeğlenir. Bu, diktatörlüğe dayalı devletin amentüsüdür. Böylesi bir amentünün yarar sağlaması şaşırtıcı değildir.

Bu devletlerse "kökensel olarak bölünmemiş" Tek-Halkın temsilcileri (tüm halkın devleti) olmayı isterler (Cl. Lefort). Bunun için yerine getirilmesi gereken üç koşul vardır:

a) Sınıf çatışmalarının aşılması. Tanımı gereği sınıflı bir toplum, karşıtlığın normal ve çatışmanın sürekli olduğu bölünmüş bir toplumdur. Bu nedenle de halk birbiriyle çatışan akımlara kapılır, farklı çıkarlarla harekete geçer ve yönlendirilebilir. Halkın tek bir halk haline gelebilmesi, birliğe kavuşturulmuş imgesinden emin olabilmesi için sınıf çatışmalarının artık varolmaması gerekir. Burada kullanılan çözüm, 353
diktatörlüklerin seçtiği çözüm değildir: Diktatörlüklerde çatışma, sınıfların varlığının yadsınması ve herkesin yeteneklerine ve seçilme derecesine uygun olarak sınıflandırıldığı bir *konum* (statüler, roller) sisteminin oluşturulmasıyla çözümlenmişken, totaliter devletlerde sınıfların varlığı tanınır ve (her zaman genişleyebilen) egemen sınıfa karşı ölümüne mücadele edilir. Sınıf ayrımları, evrenselin taşıyıcılığını yapan ve tek-halkın özünü temsil eden işçi sınıfının zaferi sayesinde ortadan kaldırılır. Bundan tuhaf bir paradoks doğar: Politik söylem hiç durmadan hem sınıfsız bir toplum görüşüne hem de katı bir sınıf mücadelesini sürekli hayatta tutmanın gerekliliğine gönderme yapacaktır. Sınıf mücadelesinin gerekliliğiyse, defalarca yok edilmiş olmasına rağmen oynadığı bin türlü oyun ve büründüğü çeşitli görünümlerle Lerna'nın Hydra'sı* gibi iktidarı yeniden ele geçirmeye muktedir eski burjuvazinin yeniden dönüşünü önlemeyi amaçlar.

Gelgelelim, bu paradoks, egemen sınıf mağlup edilmiş olduğundan (ya da sürekli mağlup edilmekte olmasına rağmen) hepsi yurttaşlara, işçilere ve yoldaşlara dönüşmüş olan insanlar arasındaki eşitliğin sağlandığını ileri sürmeye engel olmaz. Artık miras yoluyla elde edilen görevler yoktur, yalnızca seçilebilir olan görevler vardır. (Seçilmiş temsilcileri aracılığıyla) yönetimi elinde tutan alt sınıftır, piramidin zirvesinde yer alanlar değil. Devlet, artık egemen sınıfın çıkarlarını temsil etme (ya da herhangi bir şekilde onların çıkarlarını baskın hale getirme) riskini taşımamaktadır. Devlet, eşitler arasındaki kardeşliğe dayalı kolektif iradenin temsilcisidir.

b) İstikrarlı bir şekilde kardeşliğe dayalı, sıcak ve istençli topluluk oluşturabilmek, eğer halk kendi edimine, düşüncesine ve yaşam tarzına meşruiyet sağlayan ortak bir inançla harekete geçmiyorsa gerçekle-

* Hydra, Herakles'in Lerna'da öldürdüğü dokuz başlı canavar. (y.h.n.)

şebilir. Diktatörlüğe dayalı devletler devindirici işlev gören bir mite ve destansı bir geçmişe bağlanırken, totaliter devletler (*hakikat*in anlatımı olarak kabul edilen) bir ideolojiye ve mutlu bir geleceğe bağlanırlar. Bütünleşmiş bir toplumsal birim yaratmayı saplantı haline getiren bu iki tip politik rejim de, parçaları bir arada tutabilmek için birime delinmesi imkânsız bir zırha sahip olma imkânı tanıyan sağlam bir çimentoya başvurmak zorundadır. Baskıcı ve bürokratik aygıtlar bunun için yeterli olamaz. Bireyler ancak ortak bir sevgi nesnesine sahip oldukları için birbirlerini karşılıklı olarak sevebilirlerse bir birim durumuna gelebilirler (bunun böyle olduğunu *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*'nden bu yana biliyoruz): Sevilmeye değer mutlak erk sahibi varlıkların temsil ettiği ortak bir düşünce.

Nasıl bir mitin etkili olabilmesi için sürekli canlı tutulması gerekiyorsa, aynı şekilde bir ideolojinin de kanla, yakınlıkla ve şefkatle donanmış olması gerekir. Marksist düşünce bunun farkına varamadı: *Soğuk ideoloji yoktur*. Her ideoloji coşkuyu, yüceltmeyi ve gerekirse tapınmayı gerektirir. Yoksa, insanların bir ideoloji uğruna ölebilmesi nasıl anlaşılabilir? Tüm insanlar için ideoloji, herkes için bir anlam öneren bir kişide (ya da kişilerde) ve yeni bir toplumun ya da yeni bir topluluğun oluşturulmasına imkân tanıyan insanlar arasındaki bir dayanışmada somutlaşır. Sözcüsü, amblemleri, ermişleri ya da kahramanları temsil eden (örneğin Marksizm Marx'ın, Engels'in ya da Lenin'in portreleri olmadan etkili olabilir mi?) önemli bir ikonografisi olmayan bir ideoloji yoktur. İdeoloji artık "sevimliliğini" yitirdiğinde, şeflere artık hayran olunmadığında (ya da Kamboçyalı Angkar gibi kişiliksizleşmiş bir mercinin gerisinde yok olduklarında), ideoloji tamamen "*toplumsal-siyasal denetim*" biçimini alır (Cl. Orsoni) ve şeflerse terör ya da caydırma makinesine dönüşür.

c) Önceki egemen sınıfın yeniden oluşmasının imkânsız, ideolojinin sonsuzcasına yinelenebilir olabilmesi ve bilinçdışına en derin şekilde nüfuz edebilmesi için, devletin her yerde, hem özel yaşamda hem kamusal yaşamda, hem ekonomik yaşamda hem de politik yaşamda mevcut olması çok önemlidir. Bir yanda ekonominin kamusallaştırılması ve denetimi, diğer yandaysa ideolojinin sözcülüğünü yapan ve düşünceleri ve edimleri denetleyen tek parti, devletin, yurttaşların birbirlerine karşı duydukları sevgi ve temsilcilerine tutkulu boyun eğmişlikleri açısından eşitliğini ya da daha doğru bir deyişle tekbiçimliliğini sorgulayabilecek hiçbir şeyin sivil toplumda ortaya çıkmamasını sağlamak için sahip olduğu araçlardır.

Bu iki önlemin "rasyonel" temelleri vardır: Kapitalizmin ortadan

kaldırılması kaçınılmaz olarak üretim araçlarının kolektif olarak sahiplenilmesine yol açar, bütünleşmiş tek bir halkın varlığıysa çok partili bir sistemi gereksiz hale getirir. Aslında, ekonominin denetim altına alınması *işe koşulmuş insanın* denetlenmesine imkân tanır ve bu insanı elleri ve ayakları bağlı bir şekilde ekonomik makineye teslim eder, partinin ideolojik denetimi *insan-yurttaşın* ve *özel insanın* denetimine imkân tanır ve onu kendisinden sürekli şüphelenilen ve olası bir hain gibi görülen kişiye dönüştürür. Bentham'ın tümsel bakış açısı, hiçbir çıkış yolu tanımayan ve herkesi diğerlerinin etkinliklerinin ispiyoncusuna dönüştüren ve herkesi olası ya da potansiyel hafiye haline getiren ikili denetimin yanında sevimli bir keşif olarak kalır.

Diktatörlüğe dayalı devletlerde yöneticilerin gençliğe verdiği önemi ve onların düzen ideolojisinin aşılandığı ya da ideolojinin yaygın olarak paylaşıldığı partinin gençlik kollarına ya da bu amaçlı özel derneklere en küçük yaşlarda kaydedilmesine gösterdiği özeni hatırlarsak, devletin izlenilen projeye uygun görünen insan tipini yetiştirmek amacıyla kullanılan araçlara sahip olan bir kurum olduğu sonucuna doğal olarak ulaşırız.

Ayrıca, halkı devletle bütünleştirmek için zorunlu başka koşullar da vardır, ama bu koşullar sözünü ettiğimiz koşulların sonuçlarından başka bir anlam taşımazlar: Ekonominin ve siyasal yaşamın yönetimi yalnızca bir örgütlenme ve yönetim araçları bütünü anlamına gelmeyen, ama gitgide bir iktidar sınıfı haline gelen *bürokratik dev bir aygıtın* ortaya çıkmasına yol açar. Marx, Asya tipi üretim biçimi üzerine yaptığı çalışmalarında bir bürokratlar kastının örgütleme kapasitelerini ve yöntemlerini sahiplenmesinin bu kasta nasıl devasa bir güç kazanma olanağı sağladığını ve bunun sonucunun da ülke sakinlerinin "tamamının köleleştirilmesi" olduğunu zaten belirtmişti. Ardından Castoriadis bu tip devletin (özellikle de Sovyetler Birliği'nin) hem egemen hem de yönetici hakiki bir sınıf haline gelmiş olan çok gelişkin bir bürokrasinin himayesi altında işlediğini büyük bir ustalıkla göstermiştir.

Sonuç olarak, bürokrasi gündelik etkinliklere istediği gibi yön vermekten başka bir şey yapmaz; *bilgi* tekelini elinde tutar (yalnızca haberleri çarpıtmakla yetinmez, ama aynı zamanda onları kendi istediği gibi süzgeçten geçirir), her türlü bireysel yaratımı engelleyen bir *sansür* sistemi kurar, belli davranış *normları* belirler, öyle ki bu normlara uygun görüşlere sahip olmayan ya da tüm engellere rağmen görüşlerini açıklama imkânını ele geçiren kişiler hapse atılma (toplama kamp-

larına gönderilme), psikiyatri kliniklerine kapatılma ya da sürgüne gönderilme riskiyle karşı karşıya kalır.

Kardeşlerin eşitliğinin doğal sonucu, kardeşlerin hem düşüncelerinde hem de davranışlarında tekbiçimli olmalarıdır. Beklenen normlara uygun davranmama sapkınlık, sapkınlık başkaldırı, başkaldırı da hainlik semptomu olarak görülür. "Ben, nefret edilebilir bir şeydir," gibi bir deyiş böylesi bir durumda özgül bir görünüme bürünür: Ben'lerin çoğunluk içinde bastırılması ve bir sınıf toplumunun yerine bir *kitle toplumu*nun ortaya çıkması.

Kitleselleştirme, merkezi ve önemli bir süreçtir. Tuhaf ya da açıklanamaz olduğu düşünülen bir boyutun anlaşılmasına imkân tanır: So-

runların "geniş kitleler tarafından" çözülmesi ve (Malraux'nun "istatistik saplantısı" olarak adlandırdığı) niceliğin tek değilse bile temel bir ölçüte dönüşmesi. Üretim alanında niteliği ya da yararlılığı ne olursa olsun malların ve alet edevatların en yüksek miktarda üretilmesi; askeri alanda hem konvansiyonel savaşlarda hem de nükleer savaşlarda mücadele etmeye hazır olacak şekilde *tüm* silahlar üzerinde üstünlüğü ele geçirmek; eğitim alanında olabildiğince çok bilim adamı ve mühendis yetiştirmek; hapishane alanında olabildiğince çok sayıda tutuklu ve sürgüne sahip olmak (oldukça etkili caydırma tekniği); mimari alanda devasalıklarıyla etrafında gezenleri ezen binalar inşa etmek söz konusu olacaktır. Örnekleri çoğaltabiliriz. Ama, kitleselleştirilmiş eşitler toplumunun, tüm davranışlarda ve tüm etkinliklerde aradığı ve bulmayı istediği şeyin kitle olduğunu belirtmenin yeterli olacağı kanısındayız. Kitle kendi aynasında kendisine bakar ve bu aynada her gün yeni bir güç kazanarak kendi imgesinde boğulur.

Ayrıca, muhalefet hareketlerinin varolmasına karşın, bu hareketler oldukça zayıftır ve parçalanmıştır. Kitle, bireyselliğe tahammül edemez, sorunların "kitle tarafından" çözümlenmesiyse her türlü nüansın ve her türlü özgünlüğün önünü keser.

Nihayetinde "granit" kadar katı bir ideolojiye dayanan bir toplum, (bütünleşmenin ve kitleselleşmenin gerekli önkoşulu) kendisinin en iyi toplum olduğunu düşünmekle ve diğer toplumlardan yalıtılmasını kabul etmekle yetinemez. Bir kitle, kendisini dışavurmak, çözündürmek ve genişletmek için bir imparatorluğa gereksinim duyar. Bu açıdan da devlet, başka ülkeleri kendi topluluğuna dahil etmek amacıyla ideolojisini ihraç edecektir; başka bir şekilde davranmak imkânsız hale geldiğindeyse bu devlet (bu açıdan da kendilerini yalnızca savaşla var eden diktatörlüğe dayalı devletlerden tamamen farklıdır) ideolojisini silah gücüyle ihraç edecektir. Böylesi bir çözüm, bu devletin tercih et-

tiği bir çözüm değildir; bu devlet savaşı değil, *tahakkümü sever*. (Eşitlikçi bir ideolojiyi ihraç etmek seçkinci bir ideolojiyi ihraç etmekten daha kolay olduğu için) diktatörlüğe dayalı devletlerden daha incelikli olan bu devlet, silahın ilk değil, son çare olduğunu bilir.

Kitleselleşmiş ve bütünleşmiş tek bir bedene sahip bürokratik devlet, topraklarından her türlü çeşitliliği ve farklılığı kovmuş olan kapalı sistemlerin tüm kötü yanlarını içinde barındırır: Atalet, duyumsamazlık, sürekli artan katılımsızlık, "gibi yapma" davranışları, kendi başının çaresine bakmacılık, kariyer mücadelesi. Tek-halkın tamamı beslenmiş bir yılan gibi uykuya dalar, çünkü fazla şişmanlamıştır, organları gitgide birbirinden ayırt edilmez hale gelmiştir ve tepki kapasitesi zayıflamıştır. Bürokratik devletin ömrü diktatörlüğe dayalı devletlerin aksine gitgide uzadığından (çünkü kitlenin ne bir başkaldırma nedeni ne de imkânı vardır) ne güçlü bir ideolojiye ne de içinde libidinal akıntıyı harekete geçirecek bir Benerk [Egokrat] şefliğine gereksinim duyar. Bu devlet bitkisel bir yaşama girer. Gelgelelim onu uyandıracak olanın vay haline, çünkü bu devlet gücünü korumaya devam eder, hatta gücü daha da artar ve bu güç, en sonunda, halk ile devletin, birey ile kitlenin en iyi ve özellikle de en kötü günler için tamamen birbirine karıştırıldığı bir rejimi tüm halkların hizmetine sunmak için kullanılmaktan başka bir şeyi beklememektedir.

*

Kapitalist tipteki gelişmiş ülkeler, bu altı devlet biçiminden özellikle liberal demokrasi ve programlanmış demokrasi devletlerine daha çok benzerler. Ama, totaliter devletlere ve diktatörlüğe dayalı devletlere doğru evrilmeye yönelik *sürekli bir eğilimi* de içlerinde taşırlar. Özellikle de, kimi koşullarda (Nazi Almanyası ve faşist İtalya'da) gerçekleştiği haliyle diktatörlük devletlerine dönüşme eğilimi daha güçlüdür. Doğu Avrupa'daki ve Çin'deki sosyalist rejimler totaliter devlet modeline, Afrikalı ve Ortadoğulu devletler despotik devlet modeline, Güney Amerikalı ülkelerse askeri gansterlik örneğine eğilimlidirler.

Aşağıdaki tabloda bu altı tip devletin temel unsurları özetlenmektedir.

Bununla birlikte, değindiğimiz önemli farklılıklara rağmen bu farklı devlet biçimlerinin tümünün ortak bir projesinin olduğunu söylemek gerekir: Bir yandan giderek halktan *özerkleşecek*, tikel bir dil (baskın hale gelecek ve toplumsal kılgının dilini yok edecek politik bir dil) kullanacak, her soruna bir çözüm bulmaya çalışacak, öte yandansa

	Oydaşımın temeli	*Partiler*	*Muhalefet*	*Savaş*
Liberal Demokrasi	Büyüme ve ekonomik rekabet Vatan nosyonu	Çoğul parti sistemi	Muhalefet mevcuttur ve sırayla yer değiştirme mümkündür.	ekonomik
Programlanmış Demokrasi	Ortak gelişme arzusu ve devletle özdeşleştirilen bir ulusun oluşturulması	Çoğunluk-muhalefet kutupsallığı eğilimi	İki partinin birbirine benzer eğilimde olmasının dışında iki partinin yer değiştirme güçlüğü	ekonomik
Despotizm	Gelişme girişimi	Tek parti	Muhalefet kabul edilmez Oluşan her muhalefete karşı mücadele	gerilla ve bazen silahlı çete
Militarizm	Hiçbir oydaşım kaygısı yoktur. Yağmalama ve kaçırma	tek parti (bazen tek temsili, resmi muhalefet)	Muhalefet yoktur. Resmi muhalefetin dışındaki muhalefetlerin yok edilmesi	açık ya da üstü örtülü sivil savaş
Diktatörlük	Muhalif unsurların yok edilmesini tamamlama miti	Şefin düşüncesinin pıhtılaştığı tek parti	Muhalefet yoktur Toplama kampları	Diğer uluslara ya da sömürgelere karşı amansız savaş
Totalitarizm	İdeoloji + Yaygınlaşmış hafiyecilik	Halkın çıkarlarını temsil ettiğini iddia eden tek parti	Muhalefet halkın düşmanlarıyla özdeşleştirilir.	İdeolojik savaş + Gerekli durumlarda askeri müdahale

kendisini kurumların sayısının artırılmasıyla genişleterek gitgide devasalaşan bir *devlet aygıtının* kurulması projesi. Bu şişkinleşme sürecine rağmen, başkaldırı tehdidi sürekliliğini korur. Dolayısıyla halkı, inanç sisteminin kullanılması ve iktidarın *kristalleşmesi*yle bir *gerileme* durumunda tutmak gerekir. Böylece herkes halkın açıkça dile getirilmiş isteklerini yerine getirmek için (ya da yerine getirdiğine inandırmak için) elinden gelen her şeyi yapan devlet karşısında kendisini borçlu hissederek yaşayacak, bu borcu ödemek için, yüreğindeki bu yaratılmış nesnenin arzuladığı nesne olduğu (devlet, arzu tuzağı olarak işler) ve kendisini sevdiği yanılsaması içinde kişisel tatminlerinden ve bazen de kendi yaşamından özveride bulunarak ödeyecektir.[5]

Bu aygıtın göreviyse *halkı* gözetim ve az çok eksiksiz bir denetim altına alma olacaktır.

Ayrı ayrı ya da birlikte kullanımları bu aygıtın nüfuzunu sürdürmesinin güvencesi olacak yedi büyük denetim kipini birbirinden ayırt etmek mümkündür.

B. TOPLUMSAL DENETİM KİPLERİ

1. Şiddet yoluyla doğrudan (fiziki) denetim,
2. Bürokratik aygıt aracılığıyla örgütsel denetim,
3. Ekonomik rekabet yoluyla sonuçların denetlenmesi,
4. Katılımın dışavurumuyla ideolojik denetim,
5. Mutlak özdeşleşme ya da güven duygusu aracılığıyla büyülenme ve baştan çıkarma gibi iki değişkeniyle birlikte sevgi aracılığıyla denetim altına alınma,
6. Bir tek metnin sürekli yinelenmesiyle oluşan doygunluk yoluyla denetim,
7. Bir fişleme sisteminin oluşturulmasına ve her başkaldırı arzusunu yolundan geri çeviren bir polis aygıtının kullanımına dayanan caydırma yoluyla denetim.

1. Şiddet yoluyla *doğrudan* (fiziki) *denetim*

Denetim, *sömürü* ve *baskı* biçimine bürünen bir baskıya dayanır. Ruhları ve bedenleri iki büklüm eden vahşi kapitalizmin yasalarına tamamen boyun eğmiş birey ve grupların *sömürülmesi*, sistemin sorgulandığı her durumda ya da hatta bu türden bir tehdit yalnızca yönetici-

5. Yalnızca askeri devletler bu yanılsamaya bir yoğunluk kazandırma gereğini pek duymazlar.

lerin bakış açısından varmış gibi düşünüldüğünde kullanılan cezalandırma ve *bastırma*. Sömürü örnekleri saymakla bitmez: XIX. yüzyılın fabrikalarında (ya da XX. yüzyılın azgelişmiş ülkelerindeki şirketlerde) kadınların, çocukların ve erkeklerin yalnızca artıkdeğeri almakla yetinmeyen, üstüne üstlük boyun eğdirilmiş bireylerin yaşamını gerçekten *yok etme* edimini gerçekleştiren kapitalistler tarafından sömürülmesi.[6] Tüm bunlar herkes tarafından bilindiğinden bunların üzerinde fazla durmayacağız. Ama, hem sömürüde hem de baskıda *doğrudan ve mutlak bir şiddet söylemi*nin kendisini açıkça ifade ettiğinin altının çizilmesinin daha önemli olduğunu düşünüyoruz. Gelgelelim, tıpkı G. Bataille'ın da savunmuş olduğu gibi şiddetin söylemi, "*sesi olmayan bir söylemdir*"; şiddet konuşturulamaz: Şiddet yaşanır, kendisini dışavurur, beden ve ruh üzerinde aracısız (dilsiz) derin bir iz düzeyinde sessizce işler.[7] Şiddet yalnızca sansür etmeyi ve engellemeyi amaçladığı ölçüde hiçbir oluşturumun kökeninde yer alamaz. Bastırma yaşamın tarafında yer alırken, (çünkü bastırma, fantazmaya ve sembolik ilişkiye imkân tanır), doğrudan baskı ölümün yanında yer alır. Baskının gerçekleştirmeye çalıştığı, karşılıklı tanımaya imkân veren söylemin hükümranlığı değil, aracısız *beden bedene* mücadelenin (indirilen darbeler, işkenceler), efendilerin köleler üzerindeki doğrudan hegemonyasının hükümranlığıdır. Baskı en saf dışavurumuna rasyonel olarak yok etmek amacıyla kurulmuş "toplama kamplarının" oluşturulmasında ulaşır. Böylece şiddet, *anlamın olmadığı* dünyayı, insan ilişkilerinin yasası haline gelmiş kurumsallaşmış şiddetin dünyasını kurar. Böylesi bir anda olası tek uygarlık, ölüme dayalı uygarlıktır, ölümü bilfiil gerçekleştiren işkencecilerin tatminine dayalı uygarlıktır.

2. Bürokratik aygıt aracılığıyla *örgütsel denetim*

Bu denetim, endüstriyel ve idari büyük örgütlerin dünyasında baskın olan denetimdir. Burada karşı karşıya olduğumuz şey, ruh ve beden olarak bireylerin denetlenmesi değil, bu bireylerin yerine getirmek zorunda oldukları çalışmanın (verimliliğin) denetlenmesidir. Herkesin toplumda işlevini yerine getirip getirmediği, öngörülen saatlerde işinin başında olup olmadığı, önceden belirlenmiş hareketleri yapıp yapma-

6. Endüstriyel zindanın en önemli işlevi (açıkça ifade edilmemiş bile olsa) kullanmak ve öldürmektir: iş kazalarının önemi, mesleki hastalıklar, aşırı derecede sınırlı yaşam süresi.

7. Bkz., E. Enriquez, "Imaginaire social", a.g.y. Şiddet konuşmaya başladığında, *düzenin ve yasanın*, yani bastırmanın dilini kullanır. Baskı kendisinin baskı olduğunu kendisine asla itiraf edemez, muhalefetin kararsızlıklarını indirgeyerek uygulanabilmek için genellikle meşrulaşmaya gereksinim duyar.

dığı, çalışma arkadaşının imtiyazlarını çiğneyip çiğnemediği ve özellikle de kendisine önceden bildirilmiş olan planın ve buyrukların uygulanmaya geçirilmesinden başka bir amaç taşıyamayan uysal bir araç olup olmadığı da denetlenecektir. Davranışın, bilginin sahibi olarak görülen teknisyenler grubunun geliştirdiği buyruklara uygun olup olmadığının denetlenmesi amacını taşıyan denetim de bundan doğar. Marx ve ardından Doğu despotizmi çalışmasında K. Wittfogel, büyük çaplı çalışmaların, *örgütlenme işlevi* açısından, kendisinden ve gücünden emin bir sınıfın oluşturulmasındaki öneminin altını yeterince çizmişlerdi. Bu örgütlenme, bir işin iyi yapılmasını, öngörülen verimlilik normlarına ulaşılmasını (bu normlar absürd bile olsa), kurallara saygı duyulmasını ve inisiyatif ruhunun mümkün olduğunca varolmamasını gerektirir. Bu örgütlenme, titiz bir uzmanlaşmaya tanık olunan bir dünyada tekrara zorlanım biçimini almış ölüm itkisinin başka bir kipliğini oluşturur.

*Genel örgütlenme*ye odaklanma ve ulusun etkinliklerinin tamamının koordinasyonu ve toplumsal yaşamın hiçbir alanını fantezinin ve kendiliğindenliğin[8] eline bırakmama (çünkü fantezi ve kendiliğindenlik, aşırılığa ya da ihlale geçiş verebilir), yalnızca devinimiyle bile genişlemeye, gitgide yetersizleşmeye ve *ifşa edilen rasyonellik* (ve elde edilen özgül sonuçlar) ile *gerçek irrasyonellik* (ve gündelik yaşamın zorlukları) arasındaki uyumsuzluğun fazlasıyla barizleşmesi nedeniyle, mücadelelerin yeniden ortaya çıktığı ve bilinçlenmenin gerçekleştiği ana kadar ülkenin tamamını yaygınlaşan bir duyumsamazlığa sürüklemeye devam etme eğilimi gösterecek devasa bir idari aygıta sahip olmayı gerektirir.

3. Ekonomik rekabet yoluyla *sonuçların denetlenmesi*

Sonuçların denetlenmesi, daha incelikli, daha modern ve herkesin inisiyatif sahibi olmasına ve yaratıcılığına çağrıda bulunan bir denetim biçimi olmaya çalışır. Gruplar, örgütler ve bireyler için önemli olan, hem çalışma hayatında hem de yaşamda *başarılı olmaktır*. Bu başarı, diğerlerinin tanıdığı ve arzuladığı bir başarıdır, her halükârda yarışta kalabilmek ve sistemin atıklarından birine dönüşmemek için gerekli olan bir başarıdır. Rekabet tüm alanları kapsamaya başlar: şirketler arasındaki rekabet, bölümler arasındaki rekabet, bireyler arasındaki yarışma, üniversiteler arasındaki rekabet, gelişmeyi üstlenmiş kutuplar

8. Edebiyat ve sanat özellikle gözetim altında tutulacaktır. SSCB'deki (asla tamamen sona ermemiş olan) Jdanov dönemini ve Prokofyev ya da Şostakoviç gibi müzisyenlerin yapıtlarına uygulanan denetimi hatırlayalım.

arasındaki çatışmalar, adaylar arasındaki sportif dövüş biçimini alan mücadele, vb. Zafer ve prestij, galiplerin ödülüyken, mağlupların hesabına düşen küçümsenme ve dışlanma olacaktır. Herkes galiplerin içinde yer alma şansına sahip olduğunu düşündüğünden ve mücadele modelini içselleştirmiş olduğundan, kamusal ve özel yaşamı *gösteri*ye dönüştüren ve *seyirleştiren* (özel ve kamusal yaşamın gösteriye dönüşmesi R.-G. Schwartzenberg,[9] seyirleşmesiyse G. Balandier[10] tarafından açıkça serimlenmiştir) bu kuralı (üç aşağı beş yukarı) benimsemiş olur. Her melodramın sonunda olduğu gibi, iyiler galip gelir, kötülerse ölür. En azından bunun böyle olması gerekir. Her halükârda mağluplar başlangıçta diğerleriyle aynı şansa sahip olduklarından dolayı yalnızca kendilerine kızabilirler. Kaybedenlere merhamet gösterilmez; bazen onlara acınır, daha kötüsüye acınacak halde bile olmadıkları için küçümsenirler. "Vae victis"* paroladır ve son sözdür.

4. Katılımın dışavurumuyla *ideolojik denetim.*

Tutarlı olduğunu düşünen ve popüler iradenin ifadesi olduğunu varsayan devlet, bu popüler iradenin yayılıp serpilen ve farklılaşan dışavurumuna izin vermez. Böylece, halkın arzularını yansıtma tam tersi bir hal alacak, halka arzularının neler olması gerektiği bildirilecektir. Bunun için bir organ da mevcuttur: Öncüleri ya da yurttaşların en iyilerini bir araya getiren *parti.* Herkesin, gerçekleştirilecek amaç ve –Dali'nin[11] hayran olunası bir üslupla "yenilip yutulabilir büyük paranoyak" olarak nitelediği– şefe duyulan sevgi adına kendisini feda etmeye hazır olduğu, herkesin kendi ediminin ayrıcalıklı bir öneme sahip olan toplumsal bir fail olduğu duygusunu taşıdığı, için için kaynayan bir topluluk, buyrukları, ayrıcalıkları, dışlamaları dilen getiren bir topluluk partide somutlaşır. Önerilen ideoloji ve tanımlanan ahlâk yurttaşların tamamı için "Kutsal Kitap" işlevi görecektir. Yalnızca bu ideolojiye tamamen ve vecit içinde katılan, daha da iyisi kendilerini özel yaşamlarını kurban etmeye, "inanca hapsolmuş" kişilere dönüşmeye hazır bir şekilde bedenleriyle ve ruhlarıyla bu ideolojinin yayılması uğrunda çalışan propagandacılara dönüştürecek kişiler, yönetim görevlerine atanabilecek, bir kariyer yapabilecek ve güveni hak eden kişiler olarak değerlendirilebileceklerdir. Herhangi bir farklılık, herhangi bir çekimserlik, genellikle deliliğin ya da suça eğilimliliğin değilse bile bir sapkınlığın kaygı uyandırıcı mevcudiyeti olarak görüle-

9. R.-G. Schwartzenberg: *L'Etat-spectacle*, Le Livre de poche, 1978.
10. G. Balandier, *Le pouvoir sur scènes*, a.g.y.
* "Vay yenilenlerin halinel" (ç.n.)
11. R. Crevel'in *La mort difficile* adlı romanına S. Dali'nin yazdığı önsöz.

cektir. Çünkü farklılık ve çekimserlik, yalnızca "bütün"ün kabul edilebilir olduğu yerde boşluk ve çatlak oluşturur. Mao Zedung'un düşüncesinin özetlendiği, okunan, tekrarlanan ve sonsuzcasına yorumlanan, her türlü bilgeliğin ve iktidarın kaynağı olarak görülen küçük kırmızı kitap, kâtipleri çok olan, yazık ki okurları da sayısız olan bu piyasa incillerinin en sonuncusudur (ve aynı zamanda da en incelikli ve en yanıltıcı olanlarından biridir).

İdeoloji "yönetim koltuğuna" yerleştiğinde, gerçek dünya kimileri için bir düş dünyasına, kimileri içinse bir kâbus dünyasına dönüşür.

5. Toptan özdeşleşme ya da güven duygusunun dile getirilmesi aracılığıyla *sevgi denetimi*.

Şefler ile şu ana kadar yeterince üzerinde durduğumuz "bağımlı kitleler" arasındaki libidinal bağın öneminin altını yeniden çizmeyeceğiz. Yalnızca, sevgi söyleminin işleyişinin *iki kipi* hakkında birkaç şey söylemek istiyoruz:[12] (Hipnoza benzeyen ve Freud'un kitlelerin biçimlenmesindeki merkezi niteliğini açıkça gördüğü) *büyüleme* ve *baştan çıkarma*.

Büyülemede söz konusu olan, insanların kendilerini başka bir *varlık*ta yitirme ve *yeniden bulma* olasılığıdır. Büyüleyen varlıkla gerçekleşen sevgi bütünleşmesiyle birey bedensel kabuğunu terk eder ve "büyük bütün"ün bir parçasına dönüşür, bu bireyin kendi Ben'i *genişler* ve birey süt çocuğunun yaptığı gibi dış dünyayı yok eder, böylece berraklaşır ve berraklaşmasıyla mutlak erkliğe ilişkin tüm nitelikleriyle birlikte bir tanrı haline gelir. Birey, ben'in bu *yüceltilişinde*, bildik dayanak noktalarını yitirmesinde kendisini aşar. Büyüleyen varlık, bu bireyin küçük çocukken dönüşebileceği şeyi ona seyirlik bir şekilde ve doğrudan doğruya sunar. Büyüleyen varlık, bu bireye, içinde çökmüş kalmış kahramanlığı *vesayet* yoluyla yaşatır ve böylece onu tanınan, kimlik sahibi olan ve sevilen varlık olmaya yönelik en derinlerdeki arzusuna kavuşturur ve onu kendisini dönüştürmeye ve aşmaya yöneltebilir. Büyüleyen kişi yönlendiren ve işkence eden kişidir (işkence, sanıldığından daha fazla sevilir), ama aynı zamanda da *Yükselten* ve *Müjdeleyen* kişidir. Bizi kendi düzeyine ulaşmaya davet eder, bize kendisine ulaşma imkânı tanır, iyi haberi duyurur: Herkesin düşü gerçekleşebilir, hepiniz tanrılar haline geleceksiniz, bana benzeyeceksiniz. Bu durumda birey kendi arzusunun tuzağına düşer ve büyüleyen kişiye duyduğu borcu asla ödeyemez. Tüm bunlara karşın, sevgi söylemi

12. Sevgi söylemi bir sonraki bölümde yeniden ele alınacak ve derinlemesine analiz edilecek. Özellikle bkz., Sevgi ve Merkezi Kişi başlıklı A paragrafı.

işlerliğini korur, "çünkü Pascal'ın düşündüğü gibi 'iktidar, imgelemleri büyüler'. İktidar hayaletimsi nesnelleşmesiyle, beyinlere gündelik olarak serptiği tozlarla eylemde bulunur." İktidar göz kamaştırır, Cléante'in *Tartuffe*'de Orgon'a söylediğini anımsayalım: " 'Aldatıcı bir parlaklıkla gözleriniz kamaşmış' ve göz kamaştıranın yalnızca *aldatıcı parlaklık* olduğunu anlıyoruz. Pazarda yalnızca peş para etmez şey alıcı bulur: En fazla kulak kabartılan, en fazla hayranlık uyandıran şey hep en içeriksiz, hiç derinliği olmayan söylemler, en kaba yalanlardır (Goebbels gibi bir adam bunu çok iyi kavramıştı); aynı zamanda en derinliklere işleyen de bu söylemler ve yalanlardır. Çünkü bu söylemlerin işlevi tam da derinliklere işlemek, hipnoza yol açmak ve şaşkına çevirmektir."[13]

Baştan çıkarmada söz konusu olan başka bir şeydir. Baştan çıkarma, görünüşü ve görünüşler oyununu temel alır.[14] Dile getirilen söylemin bir şeyi anlamlandırmaya ya da eyleme çağrı yapmaya ihtiyacı yoktur; etkili olmasının tamamen farklı bir nedeni vardır. Bu söylemin etkili olmasını sağlayan: iyi seçilmiş sözcükler, şoke edici kalıplar (Giscard'ın "Fransa'ya gözlerinin derinliklerinden bakma ve yüreğine dokunma" arzusu), iyi dengelenmiş tümceler, etkileyici bir söyleyiş tarzı, sevimli bir gülümseme, sorunları ve hiçbir anlaşmazlığa yol açmayan (toplumsal adaleti sağlamak, ulusların barış içinde birliğinde Fransa'ya rolünü oynama imkânı tanımak) ve hiç kimseyi altüst etmeyecek şekilde anlatıma dökülmüş genel ve iyiliksever fikirleri sıradanlaştırma kapasitesidir. Baştan çıkarıcı söz dümdüzdür, pürüzsüzdür, kandırıcıdır. Hiçbir şeyin zor olmadığını ve halkın (ya da sevilen varlığın) dünyadaki en güzel halk (en güzel varlık) olduğunu söyler. Baştan çıkarılan, kendisinin bir şeye zorlandığını hissetmez, bu sorunları dramatik olmaktan çıkarma yeteneğiyle, hem yakın hem uzak gelen bu üslupla büyülenir. Aslında hiç kimse aldatılmış değildir: Baştan çıkaran, baştan çıkarmanın yalanın parçası olduğunu, baştan çıkarılansa bu sözlerin kendisini rahatlatmak için söylendiğini bilir. Ama, bununla birlikte her ikisi de aldatılmıştır (baştan çıkaran ilk kez baştan çıkarmayı, "gözden düşmüş" sözcükleri kullanmamayı isteyecektir; baştan

13. E. Enriquez, "Contrôle et totalitarisme", a.g.y.

14. J. Baudrillard, *De la séduction*, Galilée, 1979. Ayrıca bkz., hoşa gitme yetisini ele alan B. Gracian: "Eğer yeteneğe eylemlerin her türlü *makullüğünün* bağlı olduğu hoşluk eşlik etmiyorsa, yetenek tek başına yeterli değildir. Bu hoşluk, egemenliğin en etkili aracıdır. Ötekilerini iştahlandırmak mutluluk verir; ama yapaylık da buna katkıda bulunur. Büyük bir doğallığın bulunduğu her yerde yapaylık daha başarılı olur. Evrensel itibar kazanmaya yarayan şu bilinmedik şey de kaynağını bu yapaylıktan alır". *L'homme de cour*, s. 165.

çıkarılan –ama aynı zamanda da baştan çıkaran dişi– baştan çıkaranın sözcüklere asla böylesi bir *tonlama* ve böylesi bir *etkileme* gücü katmadığına kendisini inandırmakta zorluk çekmeyecektir).

Gelgelelim, baştan çıkarmanın daha gizli başka bir boyutu daha vardır: Bu boyut *şiddet uygulamaya* dayanır.[15] Baştan çıkarıcı rolden role girerek ötekiyle ve ötekine karşı rol yapar. Ötekine tasma takmaya, mümkün olduğunca derinlemesine onu yabancılaştırmaya çalışır ve kurduğu oyunun tuzağına düşmemeye özen gösterir. Don Juan âşık olamaz, kendisi âşık olmadan bir kadından diğer kadına geçer. Dolayısıyla baştan çıkarıcı gülüşünün altında *yıkıcı* ve *küçümseyici* bir maske taşır. Aslında onun için ne Elvira'nın, ne Doña Anna'nın ne de Zerlina'nın bir önemi vardır. Bu kadınlardan her biri *birbirinin yerine geçebilir*, baştan çıkarıcının amacına hizmet ettikleri andan itibaren birer

15. Bu açıdan da baştan çıkaran isabetli davranır. Baştan çıkaranın gücü, hiçbir engel karşısında yılmayan, her şeye rağmen şanslı olduğuna inanan mutlak bir efendi olmayı istemesinde yatar. Kısacası, baştan çıkaran hiç kimsenin *alt edemeyeceği* kişi olmak ister. Kendisinden bu kadar emin olan birinin sevgisine (bu geçici bile olsa) duyulan güven, bu kişiyi dinleyenlerde sevilebilir varlıklar oldukları ve tüm nitelikleriyle donandıkları duygusunu güçlendirir. Giraudoux'nun *L'Apollon de Bellac*'ını hatırlayalım. Kadın kahraman kendisini çevreleyen yüzleri hüzünlü erkeklerin hepsine, 'ne kadar güzelsiniz' der. Ve işte o anda bu erkeklerin hepsi aniden aydınlanırlar ve kendilerini güzel bulur ve güzelleşirler. Herkes kendisine sevilmenin, böylesi biri tarafından seçilmiş olmanın nasıl olup da mümkün olduğunu sorar. Aniden şu absürd fikir ortaya çıkar: Yalnızca beni severse, bu çelik bir heykele benzeyen yenilmez varlık bir gün olur da duygusallaşacak olursa, bu duygunun kaynağı ben olabilir miyim? Dolayısıyla baştan çıkaran ne kadar katı ve alaycı olursa (bununla birlikte zaman zaman da tatlı sözlerle kandırmayı ihmal etmeyerek), ne kadar şefkat ve reddetme, yaklaşma ve kaçma oyunu oynarsa o kadar başarı ve ün kazanır, tüm ufku kaplayan kişi haline gelir. Geriye kalanlar, diğer insanlarsa tekdüzeleşir.

Bilginin efendisi olduğu için, didaktik bir konuma yerleşir. Varlıklara arzularını ifşa eder, bedenlerinin zevklerini gösterir; onlara hazzın mümkün, lezzetli ve meşru olduğunu söyler; onları suçluluk duygusu duymadan yaşamaya yöneltir. Nasıl olur da herkesi yalnızca arzunun yasasına boyun eğmeye *zorlayan* kişinin büyüsüne kapılınmaz?

Ama, baştan çıkaranın başarısızlığa karşı sakınımlı olması gerekir. Düşüşü her türlü dallandırılıp budaklandırmayla hemen herkese anlatılacaktır. İyi nitelikleri kusurlara dönüşecek, daha önce elde ettiği zaferler büyülü karakterlerini yitirecek, özgün kaçıklıkları nefret edilen tiklere dönüşecek, süslü retoriği alay konusu olacaktır. Yaşlanan baştan çıkaran da aynı yazgıyı paylaşacaktır. İçine düştüğü gülünçlük onu gitgide yok edecektir. Mümkün olduğunca uzun bir süre yanılsama yaratmaya çalışacaktır. Ama yanılsamanın efendisi olan baştan çıkaran, gerçekliğinin yüzüne vurulduğunu görecektir. Artık ne kadınları ne de kalabalıkları cezbetmeyi bilir. Büyülü gücünü kaybetmiştir. Aksine diğerleriyse bu gücü elde etmiştir. Teskin edici olan yalnızca paylaşılan anılar olduğundan baştan çıkarıcının gerçek anıları bile yoktur. Yalnız olmayı istemiş olduğu için yalnız ölecektir. Kazanova gibi yazma yeteneğine sahipse mutluluğu yakalayabilir. En azından unutulmayacak ve gelecek kuşakların rüyalarına girmeye devam edecektir. Gelgelelim, baştan çıkarıcıların çok olmasına rağmen Kazanovaların sayısı sınırlıdır.

birer reddedilirler ya da gülünçleştirilirler.[16] Baştan çıkarıcı, Freud'un baştan çıkarma teorisini oluştururken kavramış olduğu gibi travmatizmi yaratan kişidir, *nevroz*un babasıdır, ötekini korkutan ve bedeniyle ve ruhuyla ötekinin yok olmasını isteyen kişidir.

Bu durumda, incelikli ve eğlenceli oyun korkunç bir oyuna dönüşür. Baştan çıkarıcı ünlü politikacılar bazen büyüleyici kişilerden daha tehlikelidir, ama bunun farkına varılması daha zordur. Olağanüstü bir baştan çıkarıcı olan John Kennedy yine de Küba'da Domuzlar Körfezi'ne çıkarma yapılmasını onaylayan, Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam batağına dalmasını hazırlayan kişidir. Baştan çıkarıcının yaptığı birçok şey affedilir. Geriye kalan genellikle karanlık yüz değil, pembe yüzdür. Bunun nedeniyse çok açıktır: *Büyüleyen* asla ötekinin büyüsüne kapılmaz, buna karşın *baştan çıkarıcının* kendi tuzağına düşebileceğine inanılabilir. Sizi seviyorum lafını binlerce kez tekrarlamak zorunda kaldığından bir gün kendisi de belki bu duyguyu hissedebilecektir. Sürekli hoşa gitmek peşinde koştuğundan, gün gelir hiç hoşa gitmeyebilir. Baştan çıkarıcının bir maskesi vardır: Aşkla oynar, ama aşk her zaman burada ve mevcuttur, gün gelir aşk kendi sesini duyurmayı başarabilir. Baştan çıkarmayla karşılıklı baştan çıkarılma ve aşk arasındaki mesafe büyük değildir, aynı şekilde baştan çıkarmayla gülünç duruma düşme arasında da küçük bir mesafe vardır. Büyüleyen kişi ne aşkla ne de gülünç duruma düşme sakıncasıyla karşı karşıya kalır. Büyüleyen bu olumsallıkların ötesinde yer alır, insanları kendi düzeyine çıkarabilecek ve karşılıklılık ve özgürleştirici gülüş oyun dışı bırakıldığından şiddetli *tutkular*ın oluşmasına neden olacaktır.

6. Bir tek metnin sürekli yinelenmesiyle oluşan *doygunluk yoluyla denetim*

Bu durumda söz konusu olan, artık coşkuya, sevgiye ya da yalnızca *katılım*a yol açma değildir. İktidarın işleyiş kipinin "ikiyüzlü" olduğunu iyi bilmesi onun bu tür sonuçlar elde etmesini engeller. Cl. Orsoni'nin yazdığı gibi " iktidarın bilinçleri denetleme projesi (ve araçları) yoktur; yalnızca görünümleri ve davranışları yönlendirmeye çalışır."[17] Bunu yapabilmeninse tek bir yolu vardır: Tüm sınıfları kendi arzularından ve bunları ifade etme araçlarından yoksun bırakacak şekilde toplumsal söylemin dışavurumunun tekel altına alınması ve her şeyin sansür edilmesi. Bu şekilde, sınıflar (tıpkı toplumsal gruplar ve birey-

16. Bkz. Don Giovanni'nin, Elvira'yı yeniden sevdiğine inandırdığı, ama bunu yapmak için kendi yerine onun kılığına girmiş Leporello'yu gönderdiği sahne.
17. Cl. Orsoni: *Le régime idéologique soviétique et la dissidence*, çoğaltılmış belge.

ler gibi) yalnızca *sessizliğe* mahkûm edilmekle kalmayacaklar, daha da kötüsü resmi söyleme artık inanmamakla birlikte fikirlerini ifade edebilecek *sözcükler*i bile bulamayacaklar ve eninde sonunda düşünme ve yargılama kapasitesini tamamen yitirme riskiyle karşı karşıya kalacaklardır.

Gazetelerde, afişlerde, radyolarda sonu gelmemecesine tekrarlanan doktrin niteliğindeki söylemin amacı halkı *şartlandırmak*tan çok, önce onların davranışlarında, ardından düşüncelerinde kendinde bir değeri olmayan, ama her türlü eylemin ya da yenilikçi düşüncenin ortaya çıkmasını *bastırma*yı ve *yasaklama*yı amaçlayan bir mesajı kayıtlamaktır. Zihinler tamamen işgal edilmiş olduğundan bireyler duyumsuzlaşır ve inanmaya değil, kendilerinden isteneni yapmaya hazır hale gelirler. Tausk'un tahayyül ettiği etkileme aygıtı toplumsal gerçekliğe dönüşmüştür.

7. Bir müdahale aygıtının oluşturulmasına dayanan *caydırma yoluyla denetim.*

Bir zamanlar Lyautey, "kullanmak zorunda kalmamak için güç göstermek"ten söz etmişti. Caydırma böyle işler. Nükleer caydırma yandaşları, bize, her gün, askeri silahların artmasının ve terörün dengelenmesinin üçüncü bir dünya savaşının patlak vermesini engellemenin tek yolu olduğunu söylüyorlar. Gelgelelim, caydırma günümüzde yalnızca uluslararası ilişkileri düzenlemiyor, aynı zamanda devletlerin içindeki toplumsal ilişkileri de düzenliyor. Eğer kanıta gerek varsa, kanıt uluslararası politikaların ulusal politikalar üzerindeki etkisidir. Önceden benzeri görülmemiş bir polis aygıtının ortaya çıkması, kitlelerin gerçek ya da varsayılan sapkınlara ve teröristlere karşı *hafiyelik* görevlerini yerine getirmeye davet edilmesi, enformasyon tekniklerinin yaygınlaşması sayesinde sistematik olarak fişlemenin ortaya çıkması, bir gösteri yapılması riskiyle karşı karşıya kalınabileceği tanısıyla ortalıkta dolaşanların "gezinme suçu" işledikleri gerekçesiyle tutuklanmasıyla sonuçlanan rutin kontroller, gösteriler sırasında bireylerin "rastlantısal" bir şekilde tutuklanması, polis kışkırtmaları, muhalefet hareketlerinin içine bu hareketlere karşı unsurların sızması, işyerlerindeki sendika temsilcilerinin işten atılması, çalışanları engelleme grevleri sırasında (özellikle de "bunalım"dan bu yana) işsiz kalma endişesine neden olan lokavt tehditleri, vb., (kuşkusuz liste daha da uzatılabilir) sonuç olarak gerçek bir boyun eğmeye değilse bile, en azından her bireyin kendi sorunlarıyla, kendi ailesiyle ilgilenmesine (Castoriadis'in

eleştirdiği, davranışların *özelleştirilmesi* yaklaşık on beş yıldan fazla bir süredir yaygınlaşıyor), kolektif fenomenlere ve devletin işleyişine karşı ilgisizliğe yol açtı. Bu ilgisizlik, duyarsızlık, ulaşılmak istenilen sonuçlardı. Amerikan siyaset bilimcilerinin büyük bir çoğunluğu (S. Lypset, R. Dahl, H. Mac Closky)[18] yurttaşların politik kararlar karşısındaki ilgisizliğinin demokrasinin kötü işlediğinin göstergesi olarak değil, tam tersine olumlu bir unsur olarak görülmesi gerektiğini düşünürler: İyi eğitim almamış kişiler, mesleki ve ailevi yaşamlarından hoşnut olan ya da olmayan kişiler politikaya ilgi göstermeyeceklerdir. Dolayısıya, söz konusu olan, yurttaşlarda "kamusal olan"a yönelik bir ilgi uyandırmak değil, tam tersine kendilerini tarafsız ya da yetkin kişiler olarak gören politika profesyonellerinin kararları etkili bir şekilde alabilmeleri için yurttaşların "politik duyarsızlığını" güçlendirmektir. Bir şeyler talep etme eğiliminde olanlarsa Lypset'in deyişine göre, "liberal demokrasiyi tehdit eden gerçek bir alan oluşturan fanatikler" olacaklardır. Bu yüzden de, bunların katı bir gözetim altında tutulması ve davranışlarının manipüle edilmesi gerekir.

Demokratik süreçte, "bu süreci daha açık bir şekilde kavrayanların"[19] yer almamasına yol açan iktidarın profesyonelleşmesi, hükümetin, partilerin ve şirketlerin yöneticilerine yönetme imkânı tanır. Yönetme halkın rolü değildir, olmayacaktır. Halk yalnızca oy kullanabilir. Schumpeter'in de arzuladığı gibi, böylece "demokratik yöntem, halkın oylarını elde etmeye dayalı bir rekabet mücadelesinin ardından karar verme iktidarını bireylerin elde ettiği, politik kararların alınmasını sağlayan kurumsal sistem (haline gelmiştir)."[20]

*

Ele aldığımız farklı devlet tipleri farklı denetim tiplerini bir arada kullanabilir (genellikle de bir araya getirmektedir) ve aslında başlangıçta hiç de özlerine ait değilmiş gibi görünen denetim kipliklerini değişerek ve değişimler geçirerek kullanmaya başlayabilirler. Aşağıdaki tab-

18. Bkz. S. Lypset, *L'homme et la politique*, Le Seuil, 1963. R. Dahl, *Qui gouverne*, A. Colin, 1971 ve bu sorunu ele alan P. Birnbaum, *La fin de la politique*, Le Seuil, 1978. Schumpeter açısından "halkın ancak büyük kararların alınmasının gerekmediği durumlarda eyleme geçebildiğini" hatırlayalım, *Capitalisme, socialisme et démocratie*'de, Petite Bibliothèque Payot, 1965, s. 315. Lypset'se "yüksek katılım oranının genellikle demokrasi lehine işlediğinin doğru olmadığı" kanısındadır, a.g.y., s. 44.
19. H. M. Closky, "Consensus et idéologie dans la politique américaine", P. Birnbaum ve F. Chazel, *Sociologie politique*'de, cilt II, s. 230, A. Colin.
20. Schumpeter, a.g.y., s. 367.

lo,[21] bu nedenle yalnızca *belirtici* bir değer taşıyabilir. Bu tabloya daha fazla önem vermek, ona sahip olmadığı bir "ideal tip" rolünü atfetmek anlamına gelecektir.

	Öncelikli olarak kullanılan denetim kipi	*Yardımcı denetim kipi*
Liberal demokrasi	*Başarı*	Baştan çıkarma Caydırma
Programlanmış demokrasi	*Ortak ideoloji*	Örgütlenme Başarı
Despotizm	*Örgütlenme*	Doğrudan denetim Büyüleme
Askeri devlet	*Doğrudan denetim*	Caydırma Doygunluk
Diktatörlük	*Büyüleme*	Doğrudan denetim İdeoloji Örgütlenme
Totalitarizm	*Büyüleme* *Doygunluk* ↓ devletler otoriterleştiğinde	Örgütlenme Doğrudan denetim

21. Önerilen tipoloji doğal olarak yalnızca günümüz dünyasındaki devletler için geçerlidir.

III
İktidar, ölüm ve aşk
İktidarın gölgesinde cinsellik ve ölüm

Şu ana kadar iktidar karşımıza ulus-devletin örgütlenmesinde çeşitli denetim tekniklerinin kullanılması olarak çıktı. Yalnız, bundan bu tekniklerin tek amacının sansürleme ve bastırma olduğu sonucunu çıkarmamak gerekir. M. Foucault'nun yazdığı gibi: "İktidar üretir, iktidar gerçek üretir; nesne alanları ve hakikat ritüelleri üretir."[1] Bu perspektif bize, kullanılan tekniklerin ve yöntemlerin amacının, halkın devlet kurumuyla ilişkisinde kimi etkiler *üretmek*, kimi ayrıcalıklı davranışların ve fantazmatik etkinliklerin değişik kipliklerinin oluşmasını, hatta "gerçeğe" sahip olamadığı tutarlılığı kazandırmayı amaçlayan dünya anlayışlarının yaratılmasını *sağlamak* olduğunu göstermeye çalışırken yardımcı oldu.

1. M. Foucault, *Surveiller et punir*, Gallimard, 1975, s. 195.

Bu yöntemlerin her durumda bilinçli olarak kullanıldığına, grupların ya da bireylerin bu yöntemleri gerçekten denetleyebildiklerine –bu, grupların ve bireylerin en şiddetli arzularından biri bile olsa– inanmamak da gerekir. Bu yöntemler yalnızca (iktidar, kimi davranış tiplerini gerektirdiği ya da en azından bu davranış tiplerine uygun davranmayı buyurduğu ve bireyleri onlara tuttuğu aynayla tuzağa düşürdüğü ölçüde) ölüm itkisinin ve grupların, şefleriyle ve birbirleriyle bağlantı kurmasına imkân tanıyan libidonun ifadesi olarak anlaşılabilir. Bu açıdan da bu yöntemler tarihteki itkiler oyununu, insan gruplarının bu oyunu denetim altına alma girişimlerini ya da insanları itkiler yönettiğinden, itkiler de bir şekilde bir yolunu bulup onların denetim ve sahiplenme istençlerinden kurtulmayı genellikle başardıklarından hep yeniden başlayacak girişimlerin genellikle iyi ve kötü sonuçlarını ifşa ederler.

A. İKTİDAR VE ÖLÜM

İktidar[2] söylemdir, açılışa ilişkin sözdür, bir dünyanın yaratıcısıdır. Öncelikle, doğrudan şiddetin, "amacı yalnızca prestij olan ölümüne bir mücadelenin" söylemi olan iktidar, ardından bilgi söylemine dönüşür.[3] Efendi konuşur ve ötekiler çalışır. İktidarın, *yalnızca sözün kullanımıyla boyun eğdirme* tekniği olduğunu bilmezsek, onu hiçbir şekilde kavrayamayız (doğrudan baskıcı olan teknik yalnızca *söz güçten düştüğünde işin işine girer*)[4]. İktidarın yanı başında konumlanan bilgi, üstüne üstlük önce doğanın ve yaşamın denetim altına alınması, ardından da insanların tahakküm altına alınması girişimine dönüşmüştür.

İktidar arzusu narsis kökenlidir, "Bir'in, tek ütopyanın, totalleştirici idealin arzusudur."[5] İktidarın yarattığı dünya, öncelikle bir tekbiçimlilik dünyasıdır: En aşırı boyutlarına kadar götürülen her iktidarın amacı, evrensel ve türdeş imparatorluktur. İster İskender'in imparatorluğu'na,[6] isterse de Amerika Birleşik Devletleri'yle Sovyetler Birliği ara-

2. Bu sorunu daha önce "Le pouvoir et la mort" başlıklı metinde ele almıştık, *Topique*, n° 11 ve 12. Bu metinde elde ettiğimiz kimi sonuçları burada yeniden ele alıyoruz.

3. Bu haliyle iktidar, baba figürüne gönderme yapar: Baba, bilgiye sahip olan ve onu dile getiren kişidir. Kurucu baba, "ilk fallus", meşru sözün, yasa gücünde olan ve kendisini hakikatin ifadesi olarak sunan sözün taşıyıcısıdır. Bkz. E. Enriquez, *La psychanalyse et son institution*, a.g.y.

4. Askeri devletlerde olduğu gibi. Ama bu devletler bile doğrudan baskıyı, yasanın ve düzenin ikiyüzlü söyleminin üstünü örtmek için kullanır.

5. A. Green, "Un, autre, neutre, valeurs narcissiques du même", *N.R.P.*, n° 13.

6. "İskender'in politik edimini kendisinden önceki ve çağdaşı Yunanlı imparatorlar-

sında günümüz dünyasının paylaşımına gönderme yapalım, bu farklı girişimlerin, tüm farklılıkların öteşinde paylaştıkları ortak istenç karşısında şaşkınlığa düşmekten başka bir şey yapılamaz. Bunların ortak istenci, tek bir dünya devleti yaratmak (belli bir dönem boyunca kimi devletler varolmaya devam etse bile), başka bir deyişle tek bir yaşam tarzı ve toplumsal ilişkileri belirlemektir. Söz konusu olan ister kendisini sınıf çatışmasının çözümlendiği bir toplum olarak tanımlayan Sovyetler Birliği, ister de 'Amerikan yaşam tarzını' yaygınlaştırmaya çalışan Amerika Birleşik Devletleri olsun, her iki ülke de "birbirine tamamen karşıtmış gibi gösterilen girişimleri aracılığıyla aslında her türlü çatlaktan tamamen azade benzer bir topluluk mitinin"[7] peşinden gi-
372 der. Her türlü ayrılma yadsınacak, herhangi bir farklılık, karmaşıklığın ve türdeşsizliğin,[8] daha doğrusu yaşamın göstergesi olarak görüleceğinden yok edilecektir. Evrensel, türdeş, tek biçimli bir devlet kurmayı istemek, toplumsal sistemin yalnızca değişken olmayan unsurlar etrafında eklemlenmesini ve bu sistemin açılmayı değil *kapanma*yı amaçlamasını istemek anlamına gelir. Bu yüzden de, evrensel devlet entropinin artması yasasına, örgütsüzlüğe ve ölüme boyun eğdirilmiş devinimsiz bir tekrar dünyasının yaratıcısıdır. Ayrımsal mesafe yok olduğunda, sistem kendisini yalnızca özdeş olarak yeniden üretebilir ve engellenemez bir şekilde çöker. Evrensel imparatorluğun yaratılmasında *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları, Tekrara Zorlanım* bölümünde ele aldığımız ölüm itkisinin birinci boyutunun iş başında olduğunu görürüz. İktidarın yarattığı dünya, aynı zamanda çalışma evreninde üretimin ve ölçülen zamanın[9] dünyası, yabancılaşmanın ve sömürünün dünyası (ölüm itkisinin üçüncü boyutu: bireylerin yok edilmesi), çok zalim kolektif bir üstbenin oluşturulmasıyla yaygınlaşan suçluluk duygusunun (ölüm itkisinin beşinci boyutu)[10] ve istatistik saplantısının[11] dünyasıdır.

---

dan farklılaştıran da bu evrensel imparatorluk istencidir. İskender'in politik edimi imparatorluk fikriyle, yani Evrensel bir Devlet fikriyle temel niteliğini kazanır," diye yazmıştı A. Kojève, "Tyrannie et Sagesse", Léo Strauss'un *De la tyranie* kitabına sonsöz içinde, Gallimard, 1954, s. 270.

7. Cl. Lefort et M. Gauchet, "Le politique et l'institution du social", *Textures*, n° 7-8.

8. Her açık sistemin vazgeçilmez koşulları (Ashby).

9. "Bireyler tıpkı fabrikalara, hapishanelere, okullara, kışlalara hapsedildikleri gibi zamana da hapsedilmişlerdir; kendilerine ait zamanları, süreleri, yaşamları ve mekânları böylece onlardan çalınmıştır". Bkz., E. Enriquez, "Le pouvoir et la mort", a.g.y. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak R. Linhardt'ın esinleyici kitabına bakılabilir, *L'établi*, 1977, Minuit.

10. Bkz., *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* bölümünün sonunda verilen tablo.

11. "İstatistik saplantısı her şeyin stok ve stok değişmesi terimleriyle ele alınmasına, insanların 'insani gereç'e dönüştürülmesine, canlı emeğin ölü emek haline getirilme-

Son olarak iktidarın yarattığı dünya, *gizin* gerekliliğinin damgasını vurduğu bir dünyadır. Yayılan her bilgi etkililiğini ve erdemini yitirir, şüpheyle karşılanabilir ve sorgulanabilir, üzerinde yeniden çalışılması gereken geçici bir hipotez olarak görülebilir. Dolayısıyla giz, iktidarla aynı hamurdandır.[12] Paylaşılan bilgi, neşeli akıl, tahayyül eden arzu olacaktır, paylaşılan bilgi böylece eşit varlıklar arasındaki ortak bir şölen olacaktır. Gizli bilgiyse yıkıcı akıldır, bir grubun diğer grup üzerindeki tahakkümüdür. *Bilgi genellikle efendinin sözüdür, yalnızca giz bilginin kendisinin sözü olması yönünde efendiye güvence verir.* Buna karşın, kendilerine mutlak köle konumunda kalmanın dayatıldığı tahakküm altındakilerse "her şeyi söyleme buyruğuna"[13] boyun eğdirilecektir.

Evrensel ve türdeş devlet günümüz gündeminde açıkça yer alsa ve her devletin bir "imparatorluk" misyonu üstlenmeye sürekli eğilim gösterdiğini gözler önüne serse de, kuşkusuz şimdilik gündelik gerçekliğimizde –her geçen gün biraz daha fazla yaklaşmasına rağmen– bu tür bir devlet yoktur. Yine de, kolektif olarak benzer davranışlar sergileyen bir bütünün oluşturulması yönünde hareket eden bir dünya ekonomik sisteminin gelişmesini buna örnek olarak verebiliriz.[14] Bunun, gelecekteki gerçekliğimiz olma olasılığı yüksektir. Böylesi bir dünya yalnızca ölüm itkisine kendisini ifade etme imkânı tanıyan iktidar biçimleriyle yönetilebilir. Böylece paranoyak iktidarı ve sapkın iktidarı adlandırmış oluyoruz.[15]

---

sine yol açar". E. Enriquez, "Le gardien des clés", a.g.y. Ayrıca bkz., J. Baudrillard, "Her şeyin gerçeğe, görülebilir olana dönüşmesi, her şeyin güç ilişkileri, kavram sistemleri, ölçülebilir enerji olarak kayıtlanması, her şeyin söylenmesi, biriktirilmesi, dökümünün yapılması, sayılması gerekir," *Oublier Foucault*, Éd. Galilée, 1977, s. 28.

12. Dilini tutamadığını söylememek, özellikle de evrensel beklentiye konu olan iki önemli şey hakkında zihinleri kararsızlık ve kesinliksizlik içinde tutmanın yoludur. Bu, her şeyde bir gizem olduğuna inandırır ve giz büyük bir hayranlığa ve saygıya yol açar," diye yazmıştı B. Gracian, *L'homme de cour*, 1682, Éd. Champ libre, 1972, s. 2.

13. P. Castoriadis-Aulagnier, *Le droit au secret*, a.g.y.

14. "Gözlerimizin önünde gerçekleşen aslında Adam Smith'in eski hayalidir: Tüm uluslar ihracatların ve ithalatların özgürlüğüne dayalı soylu düzeni kabul etmiş olsalardı, büyük bir kıtayı paylaşan farklı devletler büyük bir imparatorluğun farklı eyaletleri haline gelirlerdi." (*Richesse des nations*, Cilt II, Kitap IV, Bölüm V, s. 144). Üretici sermayenin ve para-sermayenin uluslararasılaşması Adam Smith'in dikkate aldığı tek sermaye olan metaların sermayesinin uluslararasılaşmasına eklenmiştir. "Büyük imparatorluk en uç sınırlarına ulaşma aşamasındadır". Bkz., A. Michalet, "Etats-nations, firmes multinationales et capitalisme mondial", *Sociologie et sociétés*, XI, 2.

15. Bu sorunu daha önce "Le pouvoir et la mort"da, a.g.y., ve "Les institutions"da iki kez ele almıştık, *Connexions*, n° 30. Burada önerdiğimiz sunuşun amacıysa paranoya, sapkınlık ve toplumsal sistem arasındaki bağlantıları ortaya çıkarmaktır.

I. *Paranoyak Konum*

1) Yasayla İlişkileri Açısından Paranoyak

Paranoyak konum peygamberlerin ve Mesihlerin konumudur. Bunlar kendilerini genellikle onlara mitsel bir mercinin fısıldamış olduğu *hakiki yasa*nın sözcüleri olarak tanımlar. Peygamberler ve Mesihler habercisi oldukları yeni uygarlığı yöneten yasaya dönüşmesi gereken en yüce (kadiri mutlak) yasayla tamamen *esinlenmişler* ve aydınlanmışlardır. Esinlerini ister Tanrıdan isterse de Doğadan alsınlar, kendi-
374 lerini aşan bir mesajı yüksek sesle ve anlaşılır bir şekilde dile getirmekten başka bir şey yapmazlar. Hitler kendisinin "Alman ulusunun sözcüsü", "Alman doğasının" temsilcisi olduğunu söylemişti; Başkan Wilson (her ikisi de kendisinin ünlü 14 Nokta'sında yer alan)[16] tam demokrasinin ve evrensel barışın temsilcisi olduğunu, Başkan Schreber ise Tanrının gönderdiği "ışınlarla" kadına dönüşeceği andan itibaren dünyanın kurtarıcısı olacağını söylemişti.[17] Bu kişilerin tümü ayrıcalıklı araçları oldukları hem cezalandırıcı hem de mutlak erke sahip idealleştirilmiş bir baba figürüne gönderme yapmalarına rağmen, dünya sahnesine çıktıkları andan itibaren toplumsal sistem için yeni bir *köken* ve yeni bir *temel* bulurlar. Bu açıdan da, kendilerini yasanın yeniden diriltıcileri ve kaosun miyasmalarını tamamen yok edecek ve suçluluk duygusunun olmadığı bir dünya yaratacak bir düzen yapısının yeni ve tek yaratıcıları ilan ederler. Bir kurtarıcılık misyonu üstlendiklerinden bu kişiler Caillois'nın çok iyi bir şekilde gösterdiği gibi hem İsa Peygamber ve Kurtarıcı, hem de Poliorkete ve Pantokrator'durlar.[18]

16. "Ayrıca Wilson 1912 yılında Tanrının kendisinin Amerika Birleşik Devletleri'nin başkanı olmasını, 1918 yılındaysa Tanrının kendisinden dünyada ebedi barışı sağlamasını istediğini hissetmişti. Paris'e Tanrının elçisi olarak gitti." S. Freud ve W. Bullitt, *Le président Wilson*, a.g.y., s. 313.

17. "Benim için de Meryem Ana'nın İsa'ya gebe kalmasına benzer bir şey oluyor, buna benzer bir şey benim bedenimde ortaya çıktı". M. Enriquez "Fantasmes paranoïaques" içinde, a.g.y.

18. R. Caillois, *Instincts et société*, Médiations, Denoël, 1964. Ayrıca bkz., E. Enriquez, "Le pouvoir et la mort", a.g.y., "İsa geçmiş günahları bağışlar, tebaasını eski suçluluk duygusundan azade eder, onları günahtan arındırır. Kurtarıcı büyük bir amaç önerir, ulusun geleceğinin sorumluluğunu üstlenir, bu kararı tek başına alır ve böylece herkesi kaygılarından ve sorunlarından kurtarır. Poliorkete, savaş tanrısıdır, surları aşan, kentlere zorla giren ve orduları darmadağın eden kişidir" (Caillois). Pantokrator, yazgının aracıdır, büyük girişimi başarıya ulaştırması gereken 'şampiyon'dur, ebedi olarak seçilmiş kişidir.

2) Paranoyak Söylem

a) Biçimsel nitelikler: Söylem dogmatiktir, şeylerin ve varlıkların gizli hakikatini gözler önüne serer. Söz konusu olan, aşırı bir şekilde (hatta bazen saplantılı bir şekilde) argümanlara yaslanan, kendi içine kapanmış, devinimsiz, peygambervari ve geleceğin idealleştirilmiş toplumundan söz eden bir söylemdir. Böylece ütopik politik bir sistemi tüm detaylarıyla betimler. Tüm delilik, bu sistemi gerçekleştirmeyi istemeye dayanır. Bu sistem kesin (*Mein Kampf* [Kavgam], Hitler'in projesini içerdiği tüm sonuçlarla birlikte açıkça betimler) ve *anımsatıcı* sözcüklerle betimlenir. Paranoyak sözcükleri sever. Sözün dünyayı yarattığına inanır. Paranoyağın kesinlik söylemi, bu söylem büyüleyicinin şiddetiyle ve coşkusuyla güvence altına alındığı oranda alıcıda daha fazla tutkuya yol açar.

b) Söylemin içeriği: Paranoyak, silahların gürültüsüyle ulaşılacak büyük bir "amaç" formüle eder. Bunu, kendisi şiddet içerdiği için değil (aslında içinde barındırdığı kendi şiddetini yadsır), tam tersine varlıkların birbirleriyle barışmasını istediği için (en azından bunun böyle olduğunu söyler) yapar. Gelgelelim, kaosu sürdürmekten, suç işlemekten başka bir arzusu olmayan çok fazla kirli, mundar kişi, anavatanı parçalayan ve yabancı güçlerin işgalini hazırlayan çok fazla hain ya da potansiyel komplocu olduğu için, paranoyak kendisine rağmen kılıcını kuşanmak zorunda kalmaz. Paranoyağın kendisi ise arınmış, namuslu, düzenleyici yasanın tanıdığı haklara ve ritüellere saygılı, herkesin yalnızca ebediyen buyurulmuş olanı yapacağı bir dünyadan başka bir şey arzulamaz. Hitler'in ya da Humeyni'nin söylemleri okunursa, bu söylemlerden onların kendilerini sözlerinin doğruluğunu kabul etmek istemeyen düşmanca bir dünyayla başa çıkmak zorunda kalan "işkenceye maruz kalmış" kişiler olarak sundukları görülür.

Dolayısıyla, paranoyak biriciktir, mükemmeldir, arıdır, tüm arzuları yerine getirir ve doğurucusu olmayı istediği dünyaysa (bu anlamda döllenmemiş olma fantazmı içinde yaşar ve nedensellikle "Ben ..in nedeniyim" şeklinde kendisini ifade eden bir ilişki içinde varolur),[19] bu dünya, (bir kez "mundarlar" yok edildiğinde) mükemmel bir şekilde tutarlı ve uyumlu olarak kurulacaktır. Paranoyak, arzuladığı bu dünyayı kurarken kuşkusuz diğerleri delirtilecek, öldürülecek ya da arzusuz hale getirilecektir: Bunun paranoyak için hiçbir önemi yoktur, çünkü

19. M. Enriquez klinik deneyim aracılığıyla nedensellikle tipik ilişki biçimlerini incelemiştir. Üç farklı tipte nedensellikle ilişki biçimini birbirinden ayırt eder: ...in nedeniyim -çünkü- bu, benim hatam değil. Yazara göre diğer iki, ...in nedeniyim -çünkü- tipinin ilki paranoyak konuma, ikincisiyse sapkın konuma denk düşer.

dikkate alınması gereken yalnızca kendisinin taşıyıcısı olduğu arzu ve yasadır. İzleyicilerini sağ kolu olarak yanına alacağı ve böylece "kendilerinden daha aşağı konumdaki" herkesin üzerinde hak sahibi olacağı bir barış dünyası vaadinde bulunan paranoyak, mesajının etkisi altındaki herkes için hayranlık, sevgi ve tapınma nesnesi haline gelebilir. Paranoyak *cisimleşmiş toplumsal bağ*dır.

3) Paranoyağın Psikolojisi

Dışavurulan mutlak erk, hissedilen bir güçsüzlüğün işareti, pasif bir homoseksüelliğin göstergesidir: Paranoyağa (Tanrının sözü ya da ışınları) *girmiştir*. Paranoyak idealleştirilmiş babaya (ve arka düzlemde ci-
376 simleşen yutucu arkaik anne imgesine) *teslim etmiştir* kendisini. Bu ürkütücü figürlerin zulmettiği paranoyak onlarla özdeşleşir (saldırganla özdeşleşme), bu özdeşleşmeyse onun kendisini yeniden yapılandırmasına, kendisine yeniden güvenmeye başlamasına, onların varsayılan gücünü kendi bedeni ve ruhuna transfer etmesine imkân tanır. Kendisini kendisine zulmedenlere teslim etmiş olduğundan, diğerlerinin de kendilerini ona bedenleriyle ve ruhlarıyla teslim etmesi gerekir. Yalnızca onun kimliğini sorgulamayan ikili ilişki paranoyağa ötekilerini büyüleme ve ötekilerine *nüfuz etme* iktidarı hakkında güvence verir. Etrafının düşmanlarla çevrili olduğunu söylediğinde, aslında söz konusu olan, kendisini iç düşmanlarından kurtarmayı başaramamış olmasıdır. Ayrıca, kendisini kurban ya da haksızlıkların düzelticisi olan kişi olarak sunduğunda iyi niyetlidir. Paranoyak sürekli iç saldırılara boğun eğmiş olduğundan, ortaya çıkan deliliğin içinde yok olup gitmemek için imgelemsel dış saldırganlar yaratmak zorundadır. Bedeniyle barışık olmayan[20] paranoyak, kendi bedenini kabul edemez (paranoyaklarda hastalık hastalığının önemi; Başkan Wilson bunun mükemmel bir örneğidir), sokulma yeteneğine her zaman sahip olabilecek diğerlerinin bedenlerinin uzamını da kabul edemez. Paranoyağın dopdolu bir söylemi dile getirmesinin, hiçbir arzusunun yasını tutamamasının nedeni, fiilen ötekinin bedeniyle dolmuş olması, çok fazla dolu olmasıdır; bu doluluğuysa boşaltmaktan ya da paylaştırmaktan başka çaresi yoktur.[21]

II. *Paranoya ve Toplumsal Sistem*

Toplumlar (özellikle de modern toplumlar) neden paranoyak söyle-

20. Her beden zulmedici bir kapasiteye sahip olabilir. Bkz., P. Aulagnier: "La filiation persécutive", *Psychanalyse à l'Université*, n° 18, 1980.

21. Açıkçası bu soruna kısaca değinebildik. Paranoyak kişiliğe ilişkin şematik de olsa en azından doğru bir fikir verebildiğimizi umut ediyoruz.

mi ve davranışı böylesine kolay bir şekilde kabul eder, neden bu söylemi talep eder, neden bu tür davranışlara yol açma yetisine sahiptir?

Bunun birinci nedeni oldukça aşikârdır: Bilimin ve tekniğin, sınıf mücadelelerinin, devrimlerin ve askeri darbelerin sürekli altüst ettiği kaotik toplumlarda, herkesin bir kasırgada debelendiğini ve dengesini yitirdiğini hissettiği toplumlarda yaşadığımızdan, bir *doluluk, uyum* ve *konsensüs* (ayrıca da mundarları ve "hainleri" dışlama) söylemi dile getiren herkes, özellikle iyi dinlenir ve duyulur. Bu yüzden de paranoyaklar, gerçek sorunlar varolduğu ve bu sorunlara hiç kimse kendi başına bir yanıt bulamadığı için, çılgınca çözümler önermeyi ve toplumsalın ve bireyselin *çözülme* tehdidiyle karşı karşıya kaldığı her defasında seslerini duyurmayı başarır.

Bir sivil toplum sağlam bir temele ve doğruluğundan kuşku duyulmayan değerlere yaslandığı duygusuyla kendini işlerine verdiğinde, bu toplumda paranoyağa yer kalmaz (ya da yeri yalnızca psikiyatrik kliniktir). Değerler kaybedildiğinde, kasırgalara maruz kalan eski dünya dayanılmaz hale geldiğinde her türden peygamberin ve mürşidin zamanı gelip çatar. Kişiler ve gruplar, *ayrışan* bir dünyada gerçek bir güçsüzlük duygusu içinde yaşadıklarından, mutlak kudrete sahip bir söylemi, canlılık kazandıran bir sözle, ne istediğini ve kendisinin ve seçtiği kişilerin adımlarının onları nereye götürdüğünü bilen cismani bir varlıkla yükselme şansına sahip yeni bir yapıyı kabul edeceklerdir.

Dolayısıyla, toplumların önemli toplumsal altüst oluşlar yaşadığı anlarda paranoyak söylemlerin artmasını ve bu söylemlere olası bir katılımı beklemek gerekir; bu söylemler ne kadar irrasyonel gibi gelse de (kuşkusuz tam da irrasyonelliklerinin ifşa edilmesi ve rasyonel olarak yorumlanmaları nedeniyle) katılıma yol açacaktır.

Başka bir neden daha vardır: Paranoyak söylemle toplumsal yapı arasında *özsel* ve *doğal* olarak nitelenebilecek ittifak. Çünkü paranoyak söylem *toplumsala*, toplumsalın işleyişine ve temeline *dayanan* bir söylemdir, aslında yalnızca bunlardan ibarettir.[22] Sözcelenen sözün sistematik biçimi, önerilen yaşam *sistemini* mükemmel bir şekilde yansıtır, onu besler ve onunla türdeşlik bağları kurar. Bu, bizi, toplumsala ilişkin her sözün, bu söz sistematik bir şekilde sunulduğunda ve "doğru hakkında doğruyu" dile getirmeyi istediğinde, itiraf edilen ya da edilmeyen paranoyak eğilimlerle *kökensel olarak* lekelenmiş olup olmadığını sormaya götürür. Birisi toplumsala işleyişinin yasalarını bildirmeyi istediği andan itibaren, bu kişi (istesin ya da istemesin) döl-

22. Dolayısıyla paranoya, tek ufku ve tek projesi toplumsal olduğu için *toplumsal bir hastalıktır*.

leyici ya da kurtarıcı fantazmına kendisini teslim etmiş olmaz mı? Ama, her toplum da aynı şekilde kendisine ilişkin açık, kesin ve sistematik bir görüye sahip olmaya çalışır, içinde gölgelerin varolduğu alanların olmamasını ister. Başka bir deyişle her toplum, bütünleşmiş bir temsil istenci içinde *paranoyak eğilimler* gösterir ve paranoyak söylemler *üretir* (ya da bu tür söylemlerin ortaya çıkmasına neden olur). Dolayısıyla, modern devletler *paranoyak eğilimlerin* ortaya çıkmasına tüm diğer devletlerden daha fazla (çok eski toplumlarda birçok tarihsel örnek bulunabilmesine rağmen)[23] *neden olurlar*. Modern devletleri harekete geçiren her şeyi öndeleme istenci ve yeni kutsal alanların ortaya çıkması, bu devletlere kendilerini tek başlarına yaratmanın, üretmenin ve kendilerini peyderpey yeniden canlandırmanın araçlarını sağlar. Tarihlerini yazmayı, dünyalarını inşa etmeyi istediklerinden büyük projeler yapmak zorunda kalırlar. Bu projelerin evrensel ve türdeş bir imparatorluğun yaratılmasını –bu imparatorluğun aranan ve saplantıya dönüşen şey olduğunu daha önce söylemiştik– amaçladığı her defada modern devletlerin gösterdiği böbürlenmenin ve çılgınlığın nedeni de budur. Küçük bir toplum kendi peygamberlerine ve Mesihlerine sahip olabilir. Bunlar halkın tutumunu değiştirmeyi deneyecektir. Bununla birlikte, insanlığın geri kalanı değişmeyecektir. Oysa modern devletler (en azından en güçlü olanları) tarihte ilk defa[24] ya da en azından artık evrensel ve türdeş bir imparatorluk kurmanın bir fantazm olmaktan çıktığı andan itibaren somut anlamda böylesi türdeş, uyumlu ve tekrara dayalı bir dünya yaratma imkânına sahiptirler (şu anda bunu yapmaktadırlar). Devletler düzeyinde ortaya çıkan şey, ifadesini örgütlerde ve gruplarda da bulur. Endüstriyel ya da idari örgütler dünyanın en iyi ve en fazla rekabet gücüne sahip örgütleri haline gelmek zorundadır. Bu örgütlerde yalnızca kesinlik ve eylemlerinin doğruluğunu ifade eden söylem kabul görebilir. Bu örgütler hakikatin sahibi ve iyi nesne olduklarına inanır, ötekilerse tam tersine kötü nesne olarak algılandıklarından "olumsuz"u temsil eder. Ayrıca içeride olup da, sapkın tarzda davranma ya da komploculara dönüşme sakıncasını taşıyanların hepsinin, davranışlarıyla "mundarlığa" ya da "kirliliğe" yol açacaklarından günü geldiğinde yok edilmesi gerekir. Sorumsuz, toplum karşıtı, bozguncu anti-sosyalist (bu, Doğu Avrupa ülkelerinde söz ko-

23. San Marco'nun duacısı Savonarole'in eline tamamen geçtiği dönemdeki Floransa'yı buna örnek olarak verebiliriz. "Tanrının elçisi" Savonarole Floransa'yı İsa'nın krallığı haline getirmeyi istemiştir. Bu konuda bkz., Piera Aulagnier, *Les destins du plaisir*, Bölüm I, a.g.y.

24. İspanya ve Portekiz'in eskiden dünyayı aralarında nasıl paylaştıklarını düşünelim.

nusudur) liderlerin eylemleri sonucu ortaya çıktığı varsayılan grevleri düşünmek, örgütün, varlığını tehdit eden faillerin zulmüne uğramasını sağlayan düzeneği açıkça kavramak için yeterlidir. Ayrıca, daha harekete bile geçmeden bu kötü unsurların belirlenmesi için her şey yapılacaktır: İşe alınma testlerinden danışman psikologların, muhbirlerin, casusların ya da silahlı korumaların kullanılmasına kadar, araçlar yelpazesi geniştir ve her geçen gün biraz daha çeşitlenmektedir. Örgütlerin korunacak endüstriyel sırlarının olduğu, kırılgan olduğu ve sabotaj eylemleri telafisi imkânsız tehlikelere yol açabildiği ve bu örgütlerin üyelerini ya da çevredeki halkı tehlikeye atabildiği (nükleer santrallar bu "aşırı riskli" örgütler kategorisine girer) durumlarda, örgütlerin çeşitli önlemlerle ve her alanda deneyimli bir polis sistemiyle özellikle korunma altına alınması gerekecektir. Günümüzde tüm örgütler bu şemaya gitgide daha fazla yaklaşmaktadır: Örgütler yalnızca ileri bir teknolojiye sahiplerse, geliştirdikleri ürünlerin *sırrını* koruma sanatında uzmanlaşmışlarsa (yeni ürünlerinin geliştirilmesinden önce formüllerin yayılmasını önlemek için otomobil üreticilerinin ya da Fransa'daki önemli modacıların aldıkları önlemleri hatırlamak yeterlidir), rakipleri tarafından anında taklit edilemeyecek piyasayı ele geçirme planları varsa yaşamaya devam edebilir ve gelişebilirler. Her araştırmacı kendisiyle aynı alanda çalışan meslektaşlarından birinin kendisini geçebileceği kaygısıyla yaşadığından, en ciddi bilim örgütleri, araştırma enstitüleri ve hatta üniversiteler bile gitgide daha fazla bu şemaya dahil olmaktadır.[25] Güvensizlik her yeri kuşatıyor. Bilim adamlarının mutlu topluluğunun –böylesi bir topluluğun günün birinde varolduğunu varsayarsak– zamanı geride kalmıştır.

Paranoyak fantazmlar aynı oluşum ya da deneyime[26] sahip gruplarda özellikle yer bulur ve değerli hale getirilir. Bu durumda, bir araya gelmiş bireyler için söz konusu olan, birbirlerini doğrunun taşıyıcısı olarak kolektif bir biçimde yeniden *diriltmektir*. Grup dinamiği deneyimlerini birkaç gruba yaydığımızda, gruplardan her birinin, tüm üyelerin katıldığı ilk seanslarda bir grup *oluşturmayı* ve farklılıkların üstesinden gelmeyi becerdiğini belirterek, diğer grupların çatışmaya devam ettiğini dile getirme isteğiyle karşılaştığımızda ya da grupların

25. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde verilecek Nobel ödüllerinin bilfiil "yaratılma" tarzı üzerine söylenecek çok şey vardır.

26. Bu terimle, 1950'li yılların başından itibaren K. Lewin ve W. Bion'un geliştirdiği grup dinamiği toplantılarına gönderme yapıyoruz. Bu seminerler, katılımcılarda hem ötekilerle ve kurumlarla ilişkileri bakımından bireysel bir deneyim oluşturmayı hem de gruplarda iş başında olan bilinçdışı süreçlerin daha iyi kavranılmasını sağlamayı amaçlamaktaydı.

birbirleriyle biçimsel ve dolayısıyla güdük iletişim kipliklerine tanık olduğumuzda şaşırmaktan kendimizi alamayız.

Bunun yanı sıra, bu gruplarda en azından oluşumlarının başlangıcında grubun başına geçmeyi bilen ya da dışlanan ve nefret edilen karşı-lider rolü oynayan *en hastalıklı* kişiliklerin önemi karşısında da şaşkınlığa düşeriz. Gelgelelim, böylesi bir fenomen açıklanabilir. İlk hipoteze göre, lider, grubun mutlak kudret fantazmlarının (grubun bütünlük –parçalanmama– ve sorgulanmama arzusunun) dışavurumudur, kendine duyduğu (korkusunu gizleyen) güvenle ve *bulaşıcı deliliğiyle* grubu baştan çıkarır ve/veya büyüler (bu lider F. Redl'in iyi incelemiş olduğu örgütleyici, baştan çıkarıcı ya da kötü örnek olan kişi rolünü oynar). Kendisine güveni ve bulaşıcı deliliğiyse grubun itkilerini özgürleştirir ve itkilerin benimsenmeleri için olanak tanır. İkinci hipoteze göreyse, lider grubun "negatif" yanlarının kendisine atfedildiği dışlanan kişi rolünü oynar, bu rolü oynamaya devam eder ve saldırgan dürtüler hisseden ve onları dışavuran ve aynı zamanda da kendisini, her katılımcının içinde taşıdığı içsel kötü nesneleri ortak bir nesnenin sırtına yükleyerek dışsallaştırdığından, *arı* olarak gören grubun oluşum süreçlerinin odak noktası haline gelir.[27]

Ayrıca, her yapı bir gün paranoyak tipte bir arzuya yakalanır. Yapı ne kadar katı olursa (ve sistem ne kadar karmaşık olursa), bu tip söylemleri ve davranışları o denli kendiliğinden bir şekilde üretir ve üyelerinin her birinde zulmeden-zulmedici konumuna uygun düşen fantazmlar yaratır. Dolayısıyla bu tür bir yapı, paranoyak dışavurumun yaratıcısı olacak ve kısmen de paranoyak kişiliğin oluşmasının kökeninde yer alacaktır. Üstelik, hakiki bir paranoyak, toplumsal sistemlerin, grupların sallantı geçirdiği ve sorunlar yaşadığı anlarda ortaya çıkarsa, bu paranoyak, ölüm dileğine ve bu dileğin seslendiği herkesin narsisizmine yanıt vermekten başka bir şey yapmayacaktır. Paranoya ve toplumsal sistem birbirine tözsel olarak bağlıdır. Dünyanın değişmesini, daha iyi bir gelecek, herkes için kurtuluş, ölümün yadsınması, imgelemde yerleşme (çünkü her şeyin mümkün olduğunu söyler), kirlenmişlere karşı genel savaş ve kıyamet vaat ettiğinde sahip olduğu güçle ve en yüce tek bir yasaya yaptığı referansla (bu yasa isterse delilik biçimine bürünmüş olsun) paranoyak, hayali gerçekliğe dönüştü-

27. Bu konuda bkz., Redl, "Émotions de groupe et leadership", a.g.y. W.-R. Bion, *Recherches sur les petits groupes*, P.U.F.; E. Jaques, "Systèmes sociaux en tant que défense contre l'anxiété", a.g.y ve bizim *La formation psychosociale dans les organisations*'da yaptımız çalışma, P.U.F., 1971.

rebilecek tek kişi olarak görülür. *Her şeyi veren* ve bunu sürekli bir şekilde yapan böylesi bir programa karşı nasıl direnilebilir?

Paranoyak iktidar böylece bize hakiki yüzünü gösterir: Toplumsal nesnelerin, efendinin mutlak erkine tanıklık etmeye hazır olduğu en ölümcül narsisizm evresini aşmanın imkânsızlığı, aslında büyülenmenin ve baş dönmesinin söyleminden başka bir şey olmayan sevgi ve yaşam itkisi söylemi, aslında çıplak şiddetin ve yıkımın söylemi olan düzen söylemi, sembolik yasa ile cisimleşmiş yasayı birbirinden ayırt edebilmede yetersizlik, babalık ile soy bağı üzerinde ısrar edilmesi, mutlak bir bilginin sahiplenilmesi ... Paranoyak, dünyayı yönetmeyi amaçladığı ölçüde ve bir halka tekbiçimli olma (kendisine benzer olma) ya da köle olma buyruğunu dayattığında dünyadaki toprakları ve insanları somut bir biçimde saymaya gereksinim duyar. Girişeceği savaş bir fetih ve ilhak savaşı olacaktır; öngörülen sonuçları soyut olarak (ekonomik olarak) hesap edilebilecek bir savaş olmayacaktır. Paranoyak, kalabalıktan güç alır ve kalabalıkla beslenir, kendisini alkışlayacak ve uzaklara götürecek yeni kalabalıklara hep gereksinim duyacaktır.

Paranoyak bilgi, bir *düzen*, her şeye yanıtı olan *dokunulmaz bir yasa* ve büyük bir *girişim* önererek toplumsal sistemleri üretir ve bu sistemler de onu üretir. Her toplumsal sistem, özellikle de modern toplumsal sistem bir amaca, bir inanca, işleyiş kurallarına gereksinim duymaz mı? Paranoyak bilgi tüm bunları sağlar ve ek olarak da narsise özgü özgüveni yeniden oluşturur, sakıncadan kurtulmaya olanak tanır, ortak bir inanç kurar ve her türlü suçluluk duygusunu ortadan kaldırır.

Sapkın model

I. *Sapkın Konum*

1) Yasayla İlişkileri Açısından Sapkın

Paranoyağın (tanrıların ya da doğanın fısıldadığı) en yüce yasaya gönderme yapmasına karşın, sapkın, *arzusunun* yasasından başka bir yasa tanımaz. Sade'ın eseri (sapkınlık adına kurulmuş yapıt), bunu bol bol gözler önüne serer. Sapkın başka bir yasa tanımaz, çünkü bunu yaparsa, karşı çıktığı şey olan, annenin gerçekleştirdiği "hadım etme"yi ve annenin ona değil bir başkasına hissettiği arzuyu kabul etmek zorunda kalır. Freud, sapkın yapının nasıl gerçekliğin *yadsınmasına* ve *Ben*'in *bölünmesine* dayandığını gösterdi. Bu yadsıma, sapkına "annenin arzu nesnesinin bizzat kendi varlığından başka bir yerde olduğunu

"kabullenme"[28] ve böylece *soy bağı yasası*ndan ve Babanın Adı'nın tanınmasından kurtulmasına (sembolik hadım edilmeyi kabul etme imkânsızlığı ve babanın "gerçek hadım etme"nin faili olarak görülmesi bundan doğar) imkân tanır. Bu gerçekliğin yadsınmasıyla aynı anda Ben'in *bölünmesi*, sapkının doğru sonuçlarını elde ettiği gerçekliğin belli bir kabulünü oluşturur (Freud'un da yazdığı gibi "bu iki tutum, birbirlerini karşılıklı olarak etkilemeksizin yan yana varolur").

Tek başına yadsıma, insan varlığın ya psikoza girmesine (Babanın Adı'nın düşmesiyle ve annenin mutlak erk olarak algılanmasıyla) ya da hazza ulaşma imkânsızlığı içinde yaşamasına neden olacaktır; "gerçekten de sapkın için, yalnızca bir yokluk ve bunun içerdiği misillemeye maruz kalmanın yarattığı tüm sıkıntıyla birlikte oluşan bir yara olarak algılanabilecek olan dişil cinsiyetten duyulan korkuyu aşmak imkânsız bir şey olarak kalacaktır."[29] P. Castoriadis-Aulagnier şöyle bir sonuca ulaşır: "Sapkın işbirliği (*yadsıma* ile *bölünme* arasındaki işbirliği) yasayla belli bir ilişkiyi ve hazza belli bir açılımı uzlaştırmayı başarır."[30] Bu işbirliği şöyle anlatılabilir: Olası tek yasa, *haz yasası*dır. Bu sözcelemeyle, sapkın, hazza ulaşma kapasitesine sahip, bununla eşanlı olarak (yadsıma yüzünden) bir başkasının yasasına boyun eğmeyen ve yasanın tek üreticisi kişi olarak ortaya çıkar. Bu açıdan da, *yadsıması* hem kendisi hem de öteki açısından *yasa gücüne sahip olacaktır*.

Ama, kendini böyle konumlandırmak, aslında kendini tüm insan yasalarının üstünde, toplumsal bağın (ensest yasağı, babaya bağlı soy zincirinin kabul edilmesi) kökeninde yer aldığını bildiğimiz tüm yasaların üstünde konumlandırmak, kendini Tanrının düzeyinde konumlandırmak anlamına gelir. Ama, Tanrı olmak için yalnızca yasaların üstünde konumlanmak değil, aynı zamanda bu yasalara sürekli aykırı davranmak, onlara *meydan okumak*, sürekli ihlal etmek de gerekir (çünkü yasaları belirli zamanlarda ihlal etmek yasayı kabul etmek anlamına gelecektir). Sade'ın suç işlemekten, tecavüz etmekten, ensest yapmaktan ve işkence etmekten başka bir şey düşlemeyen ve yalnızca bunları yapan kişileri denli, fetişizmle, dikizlemecilikle, teşhircilikle ya da kırbaç kullanmakla yetinen "sıradan sapkın" da böyle davranır.

2) Sapkın Söylem

a) Biçimsel Nitelikler: Söylem, her şeyden önce bir süreç eylemi kadar sert ve kesindir. Dolmancé, *Yatak Odasında Felsefe*'de bedenle-

28. P. Castoriadis-Aulagnier, "La perversion comme structure", *L'inconscient*, n° 2, 1967.
29. P. Castoriadis-Aulagnier, a.g.y.
30. P. Castoriadis-Aulagnier, a.g.y.

rin ve cinsel uygulamaların duruşlarını, "düzenlenmelerini" bir endüstri şirketinin yöntem bürosu şefinin sahip olabileceği örgütleme kaygısıyla düzenler. Dolmancé, "tüm bunlara bir düzen verme" kaygısı taşır. Gerçekten, sapkın, herhangi bir şeyin, herhangi bir şekilde herhangi bir yerde ve herhangi birisiyle yapıldığında hangi hazzın duyumsanabileceğini düşünür. Bunlar düzenlenmediğinde alınacak hiçbir haz yoktur. Çünkü düzen olmadığında her şey birbirine karışacaktır. Oysa, sınıflandırıldığında, tanımlandığında ya da kataloglandığında yapılmakta olan şeyi tanımak, adlandırmak, denetim altına almak ve yapılan şeyin tüm sonuçlarını bilmek ve böylece de anlamın efendisi olunduğu yanılsaması içinde salınmak mümkün hale gelir. Dürtünün ve aklın, olayın ve yapının, taşkınlığın ve medeniliğin ittifakının sağladığı hazdan daha yüce başka bir haz var mıdır?

Sade, güçlü bireylerin gerçek hazzının kaprislerini tatmin etmede değil, bir örgütün kurulmasında yattığını anlayan ilk kişidir. Söz konusu olan *akla, sözleşmeye* ve *törensel*e dayalı bir söylemdir. Sapkın, ötekini *kendi yasasına* boyun eğmeye ikna etmek zorunda olduğundan, tanıtlama sanatının uzmanına dönüşmesiyle bağlantılı olarak, bu söylem *akla dayalı* bir söylemdir. Bu söylem, tanıtlama, sapkının kendi arzusunu değil, ama Hegel'in demiş olduğu gibi dünyada eylem içindeki aklı yansıttığı için akla dayalı bir söylemdir. Paranoyağın söylemi ne kadar *esinlenmişse*, sapkının söylemi de o kadar *rasyonel*dir. Çünkü sapkın, M. Enriquez'in dikkati çekmiş olduğu gibi mutlak belirlenimciliğe inanır. Sapkına göre, her şey açıklanabilir (sapkın *bu ...nin nedenidir* ilkesine göre düşünür ve davranır). Üstelik sapkın, arzusunun *keyfiliğini* maskelemek için her şeyi açıklamak zorundadır. Libertenlerin en akıl almaz eylemlerini doğanın işleyişiyle meşrulaştırmak için epey zaman harcadıkları Sade'ın eserindeki neredeyse sonu hiç gelmeyen açıklamaların ve tanıtlamaların nedeni de budur. Sapkının söylemi *sözleşme*ye dayalı bir söylemdir, çünkü *partneri yoksa* sapkın varolamaz. "Sapkın çift"te[31] oyunun kuralı ve acıların çevrimi oluşturulur, çiftlerden herhangi birinin kaçıp kurtulamayacağı bir haz alma yükümlülüğü biçimine bürünen hazza ulaşmak için gerekli donanımlar belirlenir.[32] Sözleşmeye zorlayanın mazoşist ya da sadist partner olmasının pek bir önemi yoktur. Önemli olan, gerçekliğin, iki partnerin üzerinde anlaştıkları özel koşullara uygun olmasıdır. Mükemmel bir paradoks:

31. Bkz., J. Clavreul, "Le couple pervers", *Le désir de la perversion* içinde, a.g.y.
32. Bu konuda bkz., Gilles Deleuze, *Présentation de Sacher-Masoch*, Éd. de Minuit, 1967.

Arzu yasası, taşıdığı iki önemli itki ve yaşam boyutuyla *arzu*nun dışlanmasına yol açar.

Hazzı oluşturan *törenselliğe* dayalı söylem: Sapkın her defasında özdeş olan bir teatral mekâna ve özel giysilere gereksinim duyar; sapkına göre, yalnızca sahnenin, davranışların ve şatafatın tekrarı hazza varlık kazandırır. Bu "gizli tören", törene eşlik eden ritüeller ve tek efendisi, tek sahne düzenleyicisi ve tek yönetmeni olduğu "kendine ait" bir dünyanın yaratılması söz konusu olmadığında, sapkın öteki insanların alışıldık dramatik konumuna düşecek ve Tanrı katındaki yerini yitirecektir.

b) Söylemin içeriği: Sapkın, aklın diliyle konuşurken kendi hazzının ve ötekinin hazzının ne olduğunu diğerlerinden daha iyi bildiğinden, yalnızca hakikati dile getirebilir. Bu nedenle, sapkının söylemi bir *bilgi* söylemidir; sapkınsa bir bilgi aktarıcısıdır. Sözcelenen bilgi özgül niteliklere sahiptir: Söz konusu olan yalnızca örgütleyici ve düzenleyici bilgi değil, özellikle *hesaplanabilir* bir bilgidir de. Sapkın yalnızca planlarla, *sayılarla*, yıkılmış ya da baştan çıkartılmış kişilerin sayısıyla ilgilenir (örneğin, Leporello, Don Giovanni'nin baştan çıkardıklarının kesin sayısını hesaplar). Böylesi koşullarda, insanlar birbirlerinin yerine geçebilir, yalnızca *araçlar* olarak vardırlar ya da araçlara dönüşmek zorundadırlar.[33] Sapkının dile getirdiği bilgi, gerçekliğin modelini önceden betimler. Gerçeklik inşa edilen modele uygun olmak zorundadır. Gerçeklik modelden farklılaştığında, esas korunacak olan model olacaktır. Sapkın, gerçekliği ikna ya da zor kullanarak bu şemaya dahil etmek için elinden gelen her şeyi yapacaktır. Sapkının arzuladığı toplumsa, "insan" ilişkilerinin yalnızca "ekonomik" (rakamlarla hesaplanabilir) ilişkiler olacağı, herkesin üretebildiği haz oranına ve liberten boşalmaya katkılarının *oranına* göre konumlandırılacağı bir dünya olacaktır.

3) Sapkının Psikolojisi

Sapkın, yasaların üstünde yer alan bir "ölümden dönmüş"tür.[34] Rastlantıyı ortadan kaldırmaya,[35] kendisinin ve diğerlerinin kaderini elinde tutmaya çalışır. Kendisini *mutlak denetim* düzeyinde konumlandırır. Aynı zamanda yasaların yaratıcısıdır. Sapkına göre suç, *yasaların*

33. "Çünkü sapkın eylem, ötekinin her zaman yoldan çıkartılabilir, arzusunun kaçınılmaz bir şekilde hareketlendirilebilir, hazzını zorlamanın mümkün olduğu ve işbirliği yapmasının zaten önceden sağlanmış olduğu yerde bir gedik ortaya çıkarır," diye yazmıştı J. Clavreul, "Le pervers et la lois du désir", *L'inconscient*, n° 2, 1967.

34. Uyuşturucu bağımlıları bu kategoride yer alır.

35. "Kumarbaz", özellikle de kumarda birini soyup soğana çeviren kumarbaz Mallar-

yapılması[36] için yaratılmıştır, çünkü yeni yasalar olmadan ne örgüt ne de haz varolabilir. Sapkın genellikle soğuk, duygusuz biridir (diğerleri onun için yalnızca sayılardan ibarettir), bir etkililik ve tekrar kaygısıyla doludur. Bu nedenle de, sapkın genellikle bilinçli, aşırı derecede titiz, emirleri olduğu gibi uygulamaya hazır (Eichmann bunun iyi bir örneğidir) bir memurdur. Hakiki hiçbir aşk onu heyecanlandırmaz. Tam aksine yalnızca *istatistiklerle* ve hareketsiz bir bilgiyle ilgilendiği ölçüde, ölümün ayrıcalıklı temsilcisine dönüşür. Sapkın herkesin sözleşmeyle yapmayı üstlendiği şeyi bire bir yapacağı, her şeyin bir saat gibi ayarlanmış olacağı, (H. Arendt'in dediği gibi) "kötülüğün sıradanlığının" yapının ana ilkesi olacağı *temiz* bir toplum arzular. Önerilebilecek hiçbir büyük amaç yoktur, sapkının tek ihtirası gündelik "çalışma"dır. Paranoyağın aksine sapkın döllemek istemez. Tam tersine, döllemek onun için iğrenç bir şeydir, çünkü döllemek sapkını sakınmayı istediği şeyle karşı karşıya getirir. Sapkın, soy bağını tanımaktan, ötekinde bir sevgi nesnesi keşfetmekten, çalkantılarıyla birlikte tarihin önceden tasarlanmış şemaya uygun olamayacağını (çünkü döllemek tarihe girmek anlamına gelir) kabul etmekten sakınır.

II. *Sapkınlık ve toplumsal sistem*

Paranoyak, edimleriyle ve sözleriyle doğrudan doğruya toplumsalı hedeflemesine rağmen, bu, ilk bakışta yalnızca cinsel ve hazza ilişkin olanla meşgul gibi görünen sapkının hedefi değildir. Bu durumda, toplumsal sistemi ve paranoyayı birleştiren *özsel* bağ var olmayacaktır. Gelgelelim, eğer biraz daha yakından bakılacak olursa, sapkınlığın, iktidarın ve ölümün hizmetine koşulmuş cinsellik olduğunu kabul etmek zorunda kalırız.

Sapkın, yadsıma ve bölünme adamıdır, yasalara meydan okuyan kişi, yeni yasaların yaratıcısı, sayıları saplantı haline getirmiş kişi, detaylı sözleşmeler yapan ve yalnızca bilime ve tekniğe inanan kişi, duygular konusunda sağır olan ve yalnızca mekanik işleyişe açık kişidir, bu durumda sapkını (kısmen) *bürokratın* ve özellikle de *teknokratın* maskesi altında nasıl olur da tanımayız? Kuşkusuz bürokrat ve teknokrat özellikle cinsel olan "şeyle" ilgiliymiş gibi görünmezler (aslında gerçek sapkın da bunu dışavurmaz), ama tıpkı sapkın gibi bürokrat ve tek-

mé'nin düşündüğünün aksine şansın rastlantıyı ortadan kaldırabileceği düşüncesini saplantı haline getirmiştir. Bkz., R. Tostain, "Le joueur, essai psychanalytique", *L'inconscient*, n° 2, 1967.

36. E. Enriquez, "Le gardien des clés", a.g.y.

nokrat da *şeylerin kusursuz düzenlenişiyle* ilgilenirler.

Ayrıca, ileri düzeyde işbölümünün ve tüm mercilerin uyumlulaştırılmasını gerektiren büyük örgütlerin kurulmasının, (bilimsel hakikatlere ulaşmanın, nedensel yasaları bilmenin ve dünyayı tahakküm altına almanın mümkün olduğu hissi veren) bilimlerin ve tekniklerin yaygınlaşmasının ve toplumlarımızda toplumsal ilişkilerin para ve meta ilişkilerine dönüşmesinin, kendilerini sapkın bir konumda konumlandıran bireyleri yarattığını ya da böylesi bireylere toplumsal yapıda itkilerini tatmin edecek şeyi bulma imkânı tanıdıklarını ileri sürebiliriz.

Bu "yeni dünya", hadımlaştırmayı yadsıyan (çünkü herkes eğer isterse, rekabetçiyse ve başarılıysa her şeyi elde edebilir),[37] (ılımlı duyguya ve hatta tutkuya izin verilen) özel alan ile (yalnızca akla dayanması gereken)[38] kamusal alan arasında katı bir *ayrımı* muhafaza eden, bu ayrımı bireylerin zihinlerinin derinliklerine yerleştiren,[39] geleceği öngörmek, onu fetihçi akla ve gerçeği matematikleştiren uzmanların geliştirdiği açıklayıcı modellere boyun eğdirtmek isteyen, gerçeklik programlarının yanlış olduğunu ortaya çıkardığındaysa bu gerçekliğin yerine ikame edecek başka programlar bulamayan ve en değişik teknikleri kullanarak bireylerin davranışını denetimi altına almak isteyen bir dünyadır. Aklın dünyası olan bu dünya, aynı zamanda sözleşmenin de dünyasıdır. Paranoyaklar *kurumlar* icat eder, sapkınlarsa *sözleşmenin* efendisidir. Liberal toplumlarda (aslan payına dayandığı nadiren fark edilen) sözleşme nosyonunun tüm toplumsal etkinliklerde mutlak üstünlüğünden başka bir şey görüyor muyuz? Herkes, istihdam edenler ve istihdam edilenler sözleşmenin şartlarını özenle inceleyecek, sözleşmeyi harfiyen uygulatmayı, sözleşme hükümlerine sadık kalınmasını ve sözleşmenin kendisi için bir korunma aracı haline gelmesini isteyecektir. Herkes bir gün sözleşmeyi bozmaya ve yeni bir konvansiyonun imzalanmasını sağlamaya yönelik bir şekilde harekete geçmeye hazırdır. Oysa, her iş sözleşmesi aslında katkıya bağlı ücretten ve daha gerçekçi bir biçimde belli tarihsel bir dönemde kabul edilebilir olan *sömürü oranından* ve insan ilişkilerinin tamamen hukuki ve para-

37. En azından bu, egemen toplumsal söylemin inandırdığı şeydir.

38. Çocukları ve kadınları oldukça incelikli bir şekilde öldürebilen ve bunun yanı sıra iyi baba ve iyi koca gibi davranabilen zorbaların davranışı bundan kaynaklanır. Bu katı *bölünme* onları yaşamda tutar, onlara güç verir ve suçluluk duygusundan kurtarır. İki alanın iç içe girdiği durumlardaysa, psikoz çok uzakta değildir.

39. Şirketlerde çevresinden birinin karşılaşabileceği sorunlar yüzünden altüst olan, ama aynı zamanda kılını bile kıpırdatmadan yüzlerce kişiyi işten atabilen o kadar çok yönetici gördüm kil

sal ilişkilere dönüşmüş olmasının kabul edilmesinden başka bir şeyi dile getirmez.

Tekno-bürokratik toplum, akıl ve sözleşme aracılığıyla ekonomik mübadelelere dayalı bir sistem kurar. "Sapkının kurmayı amaçladığı dünya, savaşın, toprak fetihlerinin dorukta olduğu bir dünya, büyük bir amacın benimsenmesinin ve gerçekleştirilmesinin dünyası değildir. Onun istediği dünya, gündelik yaşam, huzur, sakinlik, tekrar dünyası ve herkesin kendi arzusu önünde eşit olduğu bir dünyadır. Bu nedenle de sapkın savaş dünyasına yabancıdır ya da hesaplarına göre yapacak başka bir şey kalmadığında savaşa başvurur... Ama sapkını ilgilendiren, nicelikselleştirilebilir, hesaplanabilir ve soyut bir biçimde kayıtlanabilir olandır, kârlar ve borçlar arasındaki dengedir, *toplumsal sermayeleştirilme* biçimini alabilecek olandır. Onu ilgilendiren, örgüt şemaları, sömürü hesaplarıdır, istif edilen mallarla ve akışlarla kurulan bir oyundur, (arzu stratejisini gerçekleştiren) ekonomik stratejidir. Artık topraklara ihtiyaç yoktur, evrensel imparatorluk mübadeleyle kurulur... Bu anlamda, sapkın iktidar tek *yaşamsal gerçeklik* olarak ekonominin, insan ilişkilerinin şeyleştirilmesinin, bireylerin düşündüğü ve eylemde bulunduğu tarih sahnesinin dönüştürülmesinin, doğanın ve insanın denetim altına alınmasını sağlayan araçların ebedi zaferinin iktidarıdır."[40]

Ama, tekno-bürokratik toplum, *kutsal*ın yerine *ekonomik olanı* ve *araçsallaştırmayı* koyarak yalnızca büyük sapkınlar yaratmaz (yaratmamıştır), bunun yanı sıra gelecek bir toplumun temellerini atarak soy bağına sahip olmak istemeyen, hadımlaştırılmalarını yadsıyan, yerleşik yasalara karşı gelen ve kendisi için yasalar yapan, dünyayı yok edip, onu kendi imgelerine göre oluşturmak isteyen küçük sapkınlar da yaratır.[41] Küçük sapkınlar, büyük sapkınların *fantazmını kurdukları* ya da *temiz bir şekilde gerçekleştirdikleri* şeyi, *kirli bir şekilde* gerçekleştirir. Küçük sapkınlar, yöneticilerin yüksek sesle söyleyememelerine rağmen yararsız olduklarını düşündükleri yaşlıları "döver" ve soyarlar, küçük ya da büyük çaplı hırsızlıklar, küçük "şantajlar", şiddetli ve kan-

40. E. Enriquez, "Le pouvoir et la mort", a.g.y.

41. Uyuşturucunun, kendiliğinden şiddetin ve cinsel özgürleşmenin başarısının temel nedeninin, ancak tüm bunları şu *yeni bir dünya yaratma,* (haz alma zorunluluğunu kural haline getiren) yeni yasalar yapma, her türlü soy bağını yadsıma arzusuyla ve şu meydan okuma istenciyle bağlantılandırırsak kavranabileceği kanısındayız. Teknokratik toplum yalnızca yol açtığı tepkisel sonuçlarla değil (bu toplum bir yalnızlık toplumudur ve gençler topluluğun sıcaklığını yeniden bulmayı ister, aynı zamanda bu toplum çalışmaya ve bedenlere libidinal yatırımları yoğunlaştırır ve cinsel devrim yanlıları ötekinin bedenini yeniden keşfetmek ister), ama aynı zamanda tam da *özü* itibarıyla uyuşturucu bağımlılığının, aşksız ve otomatik cinsel ilişkinin ve nedensiz şiddetin yaygınlaşma koşullarını yaratmasıyla da belirginlik kazanır.

lı kavgalar yaparlar (ayrıca "ya paranı ya canını" alternatifinin modasının geçmesi de anlamlıdır; kapkaççılar, gitgide daha yaygın bir şekilde, direnmeyen kişileri bile soyup öldürüyor), bu sırada yöneticilerse değerler borsasında oynar, emlak spekülasyonları yapar, gazeteler ve diğer kitle iletişim araçlarına el koyarak halkın nabzını ellerinde tutup, politikalarıyla milyonlarca kişiyi "dışlananlara" (R. Lenoir'in ifadesi) dönüşmeye ya da "sapkın bir çoğunluk" (F. Basaglia) oluşturmaya tutsak ederler.

Dolayısıyla "büyük sapkınlar" yalnızca küçük sapkınların çoğalmasına katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda kınadıkları ya da takibe aldıkları kişilere kendi işlerinin bir kısmını yaptırır (ve arzularının bir kısmını onlara sahneye koydurturlar). Küçük ve büyük sapkınlar arasında bir dönüşlülük ilişkisi tespit edilebilir. Marx, finans aristokrasisiyle lümpen proletaryayı birbirine benzettiğinde ilişkinin terimlerini tersine çevirerek bunu zaten fark etmişti: "Finans aristokrasisi hem kazanç sağlama kipi hem de hazları açısından lümpen proletaryanın burjuva toplumunun zirvesinde yeniden dirilmesinden başka bir şey değildir... En ahlâksız ve en yoldan çıkmış isteklerin tatmin edilmesi, tam da burjuva toplumunun zirvesinde zincirlerinden boşanmakta ve burjuva yasalarıyla her an çatışmaya girmekteydi, çünkü hazzın kepazeliklerle dolup taştığı, altının, çamurun ve kanın birbirine karıştığı bu zirve, oyundan elde edilen zenginliğin doğal olarak tatmin aradığı yerdir."[42] Toplumsal katmanların iki aşırı ucunda herkes kendi rolünü oynar; kralın hep bir soytarıya ihtiyaç duyması gibi, rasyonelliğe gömülen ve tekniğinin efendisi olan dinamik genç yönetici de uyuşturucu bağımlısına ihtiyaç duyar.

Herkesin diğeri için bir nesneye dönüşme eğiliminde olduğu bir dünyanın egemen olması, terorizmin de kökeninde yer alır. Burada terorizmden kültürel ve politik azınlıkların (İrlandalılar, Bretonlar, Korsikalılar ya da Filistinliler) kimliklerinin tanınması arayışı içinde haklı ya da haksız olarak yürüttüğü eylemleri değil, amaçları, bir yandan toplumu aynen olduğu gibi korumak, öte yandan peygamberciliği ya da bir "büyük amacı" yeniden canlandırmak olan *düzensizlik* hareketini kastediyoruz. *Toplumu*, hadımlaştırmayı yadsıyarak, yasaları meydan okumaya iterek, toplumun tikel unsurlarını karikatürleştirerek (Aldo Moro'yu ölüme mahkûm eden devrim mahkemesi, yasal mahkeme modelini esas alarak işlemeye çalışmış gibi görünüyor),[43] rehineler alarak ya da örneğe dönüştürülebilir nesneler olarak görülen insan yaşam-

42. K. Marx, *Les luttes de classe en France*, 1850, Éd. Sociales, 1960, s. 28.
43. L. Sciascia, *L'affaire Moro*, Grasset, 1979.

larını (yalnızca tutsakların diğer tutsaklarla "değişim değeri"yle ilgilenerek ya da yalnızca zihinlerde terör estirerek) ibret olsun diye yok ederek *aynen olduğu gibi korumak*. Bundan, devletlerin de yapmaya çalıştığı gibi *caydırma* ya da *doygunluk* biçimindeki denetim kipliklerinin oluşturulması ve genellikle devlete özgü *dramatizasyon* stilini benimseyen eylemler doğar;[44] her şey, düzen teorilerinin sistematik uygulamalarının maskesi gerisine gizlenir ve devrim, bilimin yalancı ışıltılarıyla bezenir. Gerektiğinde kendilerini kurban etmeye (ve yenileştirme işine başlayabilmek için Moro ya da Schleyer gibi temiz olmayanları kurban etmeye) hazır militanların kurtarıcılık isteklerini gerçekleşirken göstererek, gerçekliğin aklı başında bir şekilde analiz edilmesine karşı eski toplumun yaklaşan yok oluşunun ve yeni toplumun ortaya çıkmasının eli kulağında olduğunu ilan ederek, halkın gündelik arzularıyla tüm bağlantılarını koparıp kapalı mezheplerde kendilerini dünyadan yalıtarak *peygamberciliği yeniden oluşturmak*. Terorist gruplar, yalnızca kapalı ve karabasan olarak duyumsadıkları bir dünyanın karşısına en az o dünya kadar kapalı ve kâbusvari bir başka toplumu koyar. Bu yüzden de, terorist gruplar teknokrasinin oğullarıdır, her ne kadar teknokrasi onları kendi oğulları olarak kabul etme yetisine sahip değilse de...

Dolayısıyla, sapkınlık ile toplumsal sistem arasında çok güçlü bağlar dokunmuştur ve günbegün dokunmaktadır. Sapkınlık, paranoyanın yanı sıra iktidarın ölümcül ve yasa yapıcı gücünü elde etmek için büründüğü temel biçimlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sapkınlık kapitalist toplumlarda, paranoya ise "reel sosyalizm" toplumlarında daha yaygın olmasına rağmen, bir toplumsal bütünün yalnızca bireysel ve kolektif bir davranış kipiyle nitelenebileceğini düşünmek yanıltıcı olur. Bu yalnızca içlerine hiçbir çeşitliliği kabul etmeyen tamamen kapalı toplumlar için geçerli olabilirdi (ama bu bile çok zor; ilkel toplumlar bize birçok sapma örneği sunar). Aslında, tek bir toplumsal yapıda sapkınlık ve paranoya birbirlerini izleyebilir ya da tamamlayabilir. Her halükârda ikisi de aynı şeyi amaçlar: Thanatos'a egemen efendi olarak hüküm sürme imkânı tanımak.

---

44. George Balandier *Le pouvoir sur scènes*'de punkçu hareketlerin reddedişinin dramatize edilmesinden, kentsel şiddetten ve yeni nihilizmden sayfalarca söz eder; özellikle bkz., s. 175-179. Balandier şöyle yazar: "İleri modernliğe dayalı ve çoğulcu toplumlar da düzensizliğin ehlileştirilmesini sağlayan mekanizmaların çoğunu yitirmiş gibi görünmektedirler," s. 179.

Freud'un eserlerinin incelenmesi, bize, grup ile şefi ve grup üyelerini birbirlerine bağlayan bağların libidinal doğasını, Eros'un şefkate, dayanışmaya ve dostluğa dönüşerek "hep daha geniş birliklerin" oluşturulması açısından sahip olduğu gücü, öldürüldükten sonra kutsallaştırılan baba için insanların duyumsadığı sevginin ve tapınmanın ortaya çıkışını ve toplumsal bağın oluşturulmasında bir kutsallık sarmalının yaratılmasının oynadığı önemli rolü serimleme imkânı tanıdı.

Üstelik, sevgi yoluyla denetim altına almanın *büyüleyici* ve *baştan çıkarıcı* olmak üzere iki boyutunu ele alırken bu bakışımsız aşk ilişkilerinin kimi iktidar biçimlerinin oluşturulmasındaki öneminin altını çizme fırsatı da bulduk. Paranoyanın ve sapkınlığın analiziyse, bize, bu davranışların ölümcül nitelikleri ne olursa olsun toplumsal gruplar onlara libidinal olarak fazlasıyla yatırım yapmamış olsaydı arzulanan etkileri elde edemeyeceklerini saptama imkânı tanıdı: Her işkenceci işkence edilmeyi seven ve işkence edenin kişiliğinde özlemini duyduğu büyüleyiciyi, şefi ve babayı keşfeden bir işkence edilenin mevcudiyetine gereksinim duyar. Sapkınlıksa bizzat bir "cinsel iktidar"ın[45] prototipini oluşturur. Söz konusu cinsel iktidar, sözleşmenin koşullarına uygun bir şekilde yerine getirilmesiyle talep ettikleri zevk ve haz ödülünü elde eden iki tarafın da işine gelir. Dolayısıyla ölüm ve aşk ayrılmaz bir şekilde birbirlerine bağlı gibi görünmektedir. Freud çatışan iki itkinin, "saf ölüm itkisi kültürü" olarak nitelendirdiği melankoli gibi özgül vakalar dışında, nadiren tek başına çalıştığını düşündüğünde bunu ortaya çıkarmıştı.

Daha önce tartıştığımız şeyleri dikkate alarak, sorun hakkında bütünsel bir bakış önerebilmek amacıyla yalnızca yeterince ele alamadığımız kimi boyutlar üzerinde duracağız.

Aşk ve merkezi kişi

I. *Aşk İlişkisi ve Bakışımsızlık*

Toplumsal alanda izin verilen aşk ilişkisi ancak asimetrik olabilir.[46] Ayrıca, aşk ilişkisi nadiren bakışımlıdır: Temeli "karşılıklılık, sevmek/sevilmek, herkesin iktidarının öteki tarafından tanınması"[47] oldu-

45. V. Smirnoff, "Pouvoir sexuel", "Pouvoirs" içinde, *N.R.P.*, n° 8, 1973.
46. İşbirliğine dayalı biçimler altında bir arada yaşamaya çalışan gruplar buna bir istisna oluşturur. Bkz. sonraki sayfalar.
47. V. Smirnoff, a.g.y.

ğunda, aşk ilişkisi, bu doruk noktasına bir gün erişmeyi başarsa bile oraya kalıcı bir şekilde yerleşemez. Herkesin ötekinin yazgısını elinde tuttuğu tutku oyunu,[48] kendisini doğrudan doğruya iktidar olarak ortaya koyan sapkınlık oyunu, sahip olduğunu görmek istediğimiz nitelikleri sevilen varlığa atfeden yanılsama oyunu aşk ilişkisinde her zaman mevcuttur ve bu ilişkiye fazlasıyla mükemmel bir karşılıklılığın kaçınılmaz bir biçimde solduracağı parlaklığı (ve coşkulu üslubu) kazandırırlar. Hissedilen aşk, toplumsal alanda yalnızca doğası gereği saygın olan, yani sıradan niteliklere sahip olmayan (örneğin karizmatik şef) nesne ya da *bir dava* adına varolma hakkı kazanabilir. Bu fenomen, eğitim bizi boyun eğmeye alıştırdığı ölçüde daha fazla güvence altına alınmış olur. Özü gereği tamamlanmamış olan insan-bireyin, mutlak, sonsuz ve sürekli bir iktidarı kaçınılmaz olarak (onlar ne yaparlarsa yapsınlar)[49] atfedeceği "devasa" kişilerle dolu bir dünyaya girdiğini unutmayalım. İnsan, ilk eğitimcilerini *kutsal*ın alanına ait kişiler olarak görecek, kimliksel niteliklerini güvence altına alabilmek için onları ulaşılması zor olan *ideal*e dönüştürecektir. Bir gün onları daha doğru bir konuma yerleştirmek zorunda kalacak bile olsa, güçlü, kendisini aşan ve özdeşleşmek zorunda olduğu bir varlığın mevcudiyeti fantazmı, varlığını sürdürmeye ve üstü örtük bir biçimde de olsa eylemde bulunmaya devam eder.

II. *Aşk Nesnesi*

Nesne, bir idealleştirilme ve kutsallaştırılma sürecine girdiğinden, her insan bu nesneye layık olmayı ve ona tatmin sağlayacak şekilde davranmayı buyuran ahlâki bir zorunlulukla karşı karşıya kalır. Bu durumda etkili olan yalnızca boyun eğme alışkanlığı değildir. Narsisizm de işin içine karışır.

Gerçekten de, kurumların ve örgütlerin sözcüleri, sunulan nesnenin aşk ve dikkat gerektiren olağanüstü bir nesne olduğuna inandırmaya çalıştıklarında, doğrudan insan varlığının iç gücüne hitap ederler; yani insanın projelerinin olmasını, kendisi için bir kimlik oluşturmasını ve kendisini farklılaşmış bir varlık olarak oluşturmasını sağlayan narsisizmine hitap ederler. Eğer bir narsisizm, aşırılığıyla ölüme yol açarsa; bir narsisizm de eksikliğiyle hem arzuların ortaya çıkmasını hem de fantazmların oluşturulmasını engeller. Sözcüler, bir nesneyi ideal bir nes-

48. Bkz., Pierre Aulagnier, *Les destins du plaisir*, a.g.y.

49. Her halükârda bunun için çok şey yaparlar. Bu kişiler okşar, çocuğu ilhak etme riski taşır, çocuğa yasaklar koyarak ve etinde izler açarak onun toplumsal bir varlık olmasına yardım ederler.

ne olarak sunarken ne yaptıklarını bilir: Çünkü herkesin bu ideal nesnede sevdiği şey kendisidir; herkesin sevilen nesnede mükemmelliği talep etmesinin nedeni, bu mükemmelliğin herkesi, varsayılan ve arzulanan kendi mükemmelliğine göndermesidir. Kutsal bir nesneyi severek her bireyin kendisi de bu alana girer ve (bir gün mutlak erke ya da belli bir iktidara sahip, rolüne atfedilen prestij göstergeleriyle değer kazanan bir bireye dönüşmeyi umarak) çatlağı olmayan varlık fantazmında kendinden hoşnut olur.

Eğer nesne kendisini yalnızca harika nesne olarak sunmak yerine (beklenen ve umut edilen) aşk sözcükleri telaffuz ederse, hipnotik (büyüleyici) ya da baştan çıkarıcı tipteki ikili ilişki kesin bir şekilde kurul-

muş olur. Aşkla denetim her zaman aşk söylemine gereksinim duyar.[50] Birini gelecek vaat eden iyi bir işçi olarak betimlediklerinde, kendilerine boyun eğilmesini, hayran olunmasını, sevilmelerini, tanınmalarını güvence altına aldığını bilen yaşlı karizmatik şirket şefleri, insan kalbini iyi tanıyordu. Güçlü bir bütünleşmeyi başaran şirketler, binlerce ışıkla parlamayı, aura'sı güçlü kişiler tarafından temsil edilmeyi ve ödüllendirme ile cezalandırmayı büyük bir ustalıkla kullanmayı bilen şirketlerdir. Dolayısıyla bu şirketlerin ikili bir imgeye bağlı olarak yaşantılanmaları gerekir: Besleyen anne imgesi ve (hadımlaştırıcı olsa bile) iyiliksever olan baba imgesi. Tüm ailevi imgeler, grup üyelerinde, birlikte çalışanlar arasında rekabetçi davranışların gösterilmesiyle dışavurulan fenomenler olan "Oedipusçu bir kimlik", rekabet arzusu ve hadımlaştırmanın kabullenilmesi biçimine bürünen şeyin ortaya çıkmasını destekler. Bu rekabetçi davranışların amacıysa en iyi oğul konumunu ele geçirmektir (bu tür davranışların oluşmasında, terk edilme kaygısı ve sevilmeme sıkıntısı da önemli bir rol oynar).

Nesneden kaynaklanan sevgi ne denli yoğunsa, bu sevgi o denli *despotik* bir sevgidir, ama aynı zamanda da tam da bu niteliğiyle coşkuya yol açar. Çünkü, harika nesne, iktidarının bir kısmını sevdiğine ve kendisine sevene gerçekten devreder. Seven kişi, bu düzeye yükselmesini sağlayanı mümkün olduğu ölçüde öncekinden daha fazla idealleştirecek ve kutsallaştıracak bir "küçük despot"a dönüşür. Olumlu duyguların bu nesneye mutlak kendini adama biçiminde *yoğun* bir şe-

50. P. Aulagnier şöyle yazar: "Ben'in gerçekliğe çağrısından sorumlu ihtiyaçlar hangileridir? Karşılanan ihtiyaç, Ben açısından, bir diğeri için bir aşk nesnesi olmaya ilişkin hayati bir talep, ama aynı zamanda da ona düşündüğünün doğruluğuna ilişkin kanıt sunan bir gerçeklikle karşılaşma zorunluluğudur. Bu nedenle de, kimi anlarda az çok üstü örtük ya da az çok ısrarlı bir tarza ya edim, jest, bir şey yapma türünden ya da bir *gerçeklik göstergesi*nin işaretini taşıyan bir kanıt talebinin ortaya çıkmadığı aşk ilişkisi yoktur." *Les destins du plaisir*, a.g.y., s. 132.

kilde *transfer* edildiği görülecektir. Kendiliğinden boyun eğme *karşılıklı sevgi yanılsaması*yla işlediğinden artık hiçbir sınır tanımaz. Karşılıklılık ihtiyacı tamamen asimetrik ilişkiler olasılığını doğurur. "Nesne gitgide efsanedeki Golem'e,* yani insanın bir yaratısına değil (insan olmadan o hiçbir şeydir), ama yaşamın ve hakikatin tek sahibine dönüşen kişi haline gelecektir. Oysa, Golem'in alnına EMET (hakikat) sözcüğü yazılmasına rağmen, sözcüğün birinci harfi silindiğinde MET (ölüm) sözcüğünün ortaya çıktığı bilinir. Nesne (büyük öteki, örgüt, grup), aslında ölümcül yüzünü yaşamın tözünden gelen gerçek maskesi altında gizleyen şeydir."[51]

– Nesne ne kadar *uzak* olur ve ne kadar kendisini erişilmez erdemlerin ve boy ölçülemez niteliklerin sahibi olarak sunarsa, dile getirdiği şey o kadar dikkate alınır. Yöneticiler ne kadar uzak ve bulutlarla çevrili olur, kâhinler gibi konuşurlarsa; grup ne kadar aşkın ve egemen yargıç olarak yaşantılanırsa; örgüt ne denli devasa, çokbiçimli ve anlaşılmazsa, her üye de o ölçüde kendisini bu nesneye ve onun sözcülerine derinden bağlı hisseder. *Mesafe* yükselti yaratır; görülemez olan bakışa, örtü şifrenin bulunmasına çağrı yapar. Uzak, ilgimizi çeker ve bizi doruklara yükselmeye çağırır.

– Nesne, cömertliğiyle, ilk güç vergisine şahane bir hediye ekler: Mutluluk. Yaratma ve yok etme mutluluğu. Yaratma mutluluğu: Yandaş, ortak imgelemden ve kendi imgeleminden hareketle gerçeği yaratma hakkına sahip olacak olan kişidir. Söz konusu olan şey, ister yeni bir ürün yaratmak, yeni pazarlar bulmak, isterse de yeni bir eser yaratmak ya da gençleri eğitmek olsun, istenen henüz varolmayanı yaratmaya, henüz ortaya çıkmakta olanın gelişmesini sağlamaya ve dünyayı yeniden yapılandırmaya öncülük etme hakkını elde etmektir. Yok etme mutluluğuysa, yaratım süreci eski dünyanın kendi yıkıntılarının altında kalmasını gerektirdiğinden, bu sürecin şiddete dayalı bir süreç olmasıyla bağlantılıdır. İnşa etmek ve yıkmak tek bir etkinliğin iki yüzüdür: Dünyayı farklı imgelemsel şemalara göre biçimlendirmektir. Geçtiğimiz yüzyılın büyük kapitalistleri endüstri toplumunu duygusal değerlerin yadsınması üzerine kurdu,[52] günümüz teknokratlarıysa tek-

* Doğu Avrupa Yahudilerinin geleneğine göre, alnına Kutsal Kitap'tan ayetler yazılarak yaşam verilen insan görünümündeki yapay varlık. (ç.n.)

51. E. Enriquez, "Les institutions", a.g.y.

52. Ya da daha doğru bir deyişle duygusal değerlerin yeniden biçimlendirilmesi üzerine. Marx'ın *Komünist Manifesto*'daki ünlü sözleri: "İktidarı ele geçirdiği her yerde burjuvazi feodal, ataerkil ve düşsel ilişkileri yok etti. Feodal insanı doğal üstlerine bağlayan tüm alacalı bulacalı ilişkileri, iki insan arasında soğuk çıkardan, *peşin parayla* katı *ödemeden* başka bir ilişkinin varolmamasına yol açacak şekilde acımasızca parçaladı. Dinsel esrimeyi, şövalyelere özgü coşkuyu, küçük burjuva duygusallığını

nektronik toplumlarını[53] doğal ortamı yok ederek kuruyor. Dolayısıyla bir kurum ya da bir örgüt, hem yaşam hem de ölüm itkilerini eşanlı olarak tatmin edebileceğine inandırdığında, bu kurum ya da örgütün üyeleri, kendilerine tahayyül etme cesaretine bile sahip olamayacaklarından daha fazlasını vereni nasıl olur da kabul etmez ve sevmezler?

III. *İnsanlar ve Efendileri*

İktidar sistemine uzaktan ya da yakından dahil olmayanların ve idealleştirilen nesnenin kendilerini *fark edeceği* beklentisi taşımayanların, üzerlerinde uygulanan baskı nedeniyle boyun eğme tutumunu sürdürmeye devam etmeyeceklerini düşünebilir miyiz? Bu durumda, bu kişiler ilkel sürünün genç erkekleri gibi sevgiden *dışlanan* kişiler olacaktır.

Bunun tam tersine, A. Zinoviev'in de dediği gibi kurbanların aynı zamanda kendi cellatlarının suç ortakları olduğunu da ister istemez varsaymak gerekir. Kurbanlar (Lyotard'ın dediği gibi) köleliklerinden haz aldıkları[54] için değil, ama koruyucu bir otorite tarafından "teskin edilmeye", "korunmaya" (mutlak bir bağımlılık konumunda olduklarından) daha fazla ihtiyaç duyduklarından ve bu yüzden de daha kolay yönlendirilebilir ve yabancılaştırılabilir olduklarından cellatlarıyla suç ortaklığı yaparlar. Her otorite sembolü ya da hatta her tiran, babanın yasasını temsil ettiği ölçüde iyi nesne olarak görülecektir ve onların reddedilen ve nefret edilen muhbirleriyse kötü nesneler olarak kabul edilecektir. Bunun iki nedeni vardır: Ya tiran emrindekilerin yaptığından haberdar olmayan kişi olarak görülür (örnek: Terörün ortalığı kasıp kavurduğu dönemlerde Rusların çoğu "Stalin haberdar olsaydı!" diye düşünmüştür) ve böylece tiran idealleştirilmiştir. Hatta tek çözüme dönüştüğünden ihtişamı artar; ya da tiran bunları bilen ve gerekti-

---

bencil hesabın buzlu sularında boğdu. Kişisel haysiyeti basit bir değişim değeri haline getirdi; bedelleri ağır bir şekilde ödenerek elde edilmiş özgürlüklerin yerine ticaretin biricik ve acımasız özgürlüğünü getirdi. Kısacası dinsel ve politik yanılsamaların üstü örtük sömürüsünün yerine açık, yüzsüz, doğrudan ve kaba bir sömürüyü getirdi." Marx'ın bu sözleri kapitalizmin yalnızca erotik itkileri üretici çalışmaya kanalize etmekle kalmayıp, aynı zamanda özgeci duyguları (ayrılmaz bir şekilde özgürlüğe bağlı kardeşlik), meslek bilincini, özgürlük arzularını, bir başka deyişle sağduyulu ve kendi toplumsal grubunda sıcak ve yakın ilişkiler içinde yaşayan bireye ilişkin ortak bir temsili geliştirmemiş olsaydı, kapitalizmin ne ortaya çıkabileceğini ne de sürekliliğini koruyabileceğini bize unutturmaya çalışır. Kitleselleşme, heteronomi ve sömürü, bireyselleşmenin, özerkliğin artmasının ve toplumsal adalet talebinin yoldaşlarıdır.

53. Z. Brzezinski'nin dediği gibi.

54. Böylesi bir olasılığın varolmasına ve insanların cellat arayışında olmasına rağmen, bu durum, bazen sıkça ortaya çıksa bile, genel bir durum değildir.

ğinde terörü kullanan kişi olarak görülür, ama bunları yaparken tiran kendisini *fiilen* her şeye kadir ve her şeyi bilen kişi olarak konumlandırır. Kutsal bir terör yaratır ve buna bağlı olarak da hiç kimsenin düşünme cesaretini bile gösteremediği şeyi yapma, yani kendisini *aşırılık*ta ve (Bataille'ın kullandığı anlamda) *hükümranlık*ta konumlandırma cesaretini gösteren kişiyi temsil ettiğinden hayranlığa ve sınırsız bir tapınmaya yol açar. Böylece, ölümlülerin dünyasını terk eder ve kendisini Tanrıyla eş tutar. İntikam tanrılarının özelliğiyse, tapınanlar yaratmaktır.[55]

Her halükârda, hayal ve ütopya, tüm insanlar açısından yaşam için gerekli temel besinlerdir. Şef ya da efendilerse, hayal kurma ve en yüce ya da çılgın hayallerini gerçeklikte kayıtlama gücüne sahip kişilerdir. Küçük (gündelik yaşama ilişkin) hayallerden başka hayalleri olmayan, nispeten küçük çaplı özlemler duyan ve sınırlı eylem imkânlarına sahip[56] ölümlülerin hepsi açısından, görkemli hayalleri *vekâlet yoluyla yaşamak* ve gerektiğinde onları zirvelere taşıyan bu hayallere katılmak ne büyük bir mutluluktur![57]

55. Stalin döneminin zindanlarında ölen şair Ossip Mandelstam'in şiirlerini okuduğumuzda şoke olmaktan kendimizi alamayız. Şairin kimi şiirleri tutuklanmasına neden olan rejimin ve Stalin'in eleştirisini içermesine rağmen, son şiirleri onun Sovyet toplumunu ve Stalin'i kabul ettiğini ve hatta kimi zaman her ikisini de benimsediğini ve onlara hayran olduğunu yansıtır. Orwell'ın *1984*'ünün sonunu düşünmeye zorlanırız.

56. Bu tümceler tutucu, hatta tepkisel tümceler olarak görülebilir. Gelgelelim, yazarları ve araştırma nesneleri birbirinden tamamen farklı sosyolojik analizler bize bireylerin, üzerlerinde doğrudan ve ölçülebilir bir etki yapabildiği ve haklarında iletişim kurabildikleri alanlarla ve varlıklarla sınırlı bir ufka sahip olduklarını gösterirler: aile, iş, arkadaşlar, spor dünyasının idolleri...

Castoriadis'in düşündüğü gibi, modern toplumların "özelleştirmenin" kurulmasına dayandığı doğru bile olsa, buna yol açan şey, gündelik yaşamın dışında yer alan sorunlarla aktif bir şekilde ilgilenme zorluğudur (ve bunun yol açtığı bunalımdır) (bunun için bile bireylerin boş zamanlarının olması ve tekrara dayalı, monoton ve ilginç olmayan bir çalışma ve gitgide artan ulaşım için harcanan zamanla iflahlarının kesilmemiş olması gerekir). Bireylerin büyük bir çoğunluğunun kitle iletişimi tipindeki haberlere rağmen diğer toplumsal gruplara ait kişilerin yaşadığı sorunları ya da aldığı tatminleri tahayyül etme yetisine sahip olmadıklarını da ekleyelim.

57. Vekâlet yoluyla yaşama ihtiyacı temel bir öneme sahiptir ve modern toplumlarda gitgide her şeyi kuşatan bir hal almaktadır. Söz konusu olan, yalnızca bu dünyanın güçlüleriyle değil, aynı zamanda herhangi bir yetenekle ya da toplumsal yapıda işgal ettiği özel bir konumla yaşamın sıradanlığının ve tekdüzeliğinin dışına çıkan herkesle özdeşleşmektir: Krallar ve prensler, sinema yıldızları, spor dünyasının ünlüleri, yüksek bir prestije sahip olduğu düşünülen doktor ya da bilim adamı gibi kişiler ya da tamamen hayali kişiler. Sinema oyuncuları, rock şarkıcıları ve sporcular (Fransa'da bisiklet, futbol ve son yıllarda tenis gibi tek bir spor dalını konu alan gazetelerin sayısını düşünelim) üzerine uzmanlaşmış gazetelerin sayısının artması, 30'lu yılların çizgi romanlarında (Flash Gordon, Jungle Jim, Prince Vaillant) olduğu gibi kahramanları yalnızca alt edilemez olmakla kalmayan, aynı zamanda (Superman, Bat-

Dolayısıyla bireyler, bu nesne karşısında yabancılaşacak ve bu durum kendine yabancılaşma arzusuyla pekişecektir.[58] Bireyler, kendilerine önerilen ve onlara psişelerinin çatışmasız hale gelmesini garanti eden, düşündükleri, yaptıkları ve dış dünyanın dayatmaları arasında bir uyum güvencesi veren ortak fantazmatiğe girecektir. Bu bireyler (kendine yabancılaşma arzusu varolduğunda) kendilerini idealleştirmemeyi kabul etmek kaydıyla, idealleştirilen nesneyi böyle görmeyi sürdüreceklerdir. Aynı zamanda bu bireyler, savunmaları gereken davaya layık olmadıklarını, önemsiz olarak görülen ve gündelik olduğu varsayılan sıradan sorunlarla fazla meşgul olduklarını düşünecektir. Oysa kutsallaştırılan nesneler tüm görkemleriyle ayakta dikilecektir. Bireyler, devlerin yanında kendilerini cüce gibi hissedecektir.

Her şeye rağmen bu durum, yalnızca olumsuz unsurlar içermez. Ortak fantazmatik, toplumsalın bir birlik olarak oluşturulması için gereklidir. Her toplum bir iç savaş zemini üzerinde işlese bile, her ortak yaşam insanların çatışmaya karşı tartışmayı, düzensizliğe karşı (ne kadar adaletsiz olursa olsun) kuralı seçmiş olduğu anlamına gelir. Her toplum *özü gereği* uyum, konsensüs ya da en azından düzenlemeyi veya öngörülebilir ve dolayısıyla kabul edilebilir bir düşünceyi saplantı haline getirmiştir. Yabancılaşma, toplumda yaşayan insanı oluşturan şeydir. Lévi-Strauss şöyle yazdığında bunun farkına iyi varmıştı: "Çünkü, açık konuşacak olursak, ben ve öteki arasındaki ilişkisiyle tanımlanabilir bir dünyada varolmaya razı olduğu için yabancılaşan, aklının başında olduğunu söylediğimiz kişidir."[59] Dolayısıyla, aynı zamanda yabancılaşma (çarpıtılmış bile olsa) ötekilerin tanınması, özdeşleşmelerin varolduğu, tek başına konuşmama, (herkes ötekileri kendi söyleminin tuzağına düşürmeyi deniyor bile olsa) kendi sesine sahip olma imkânsızlığı, (onları susturmayı deniyor bile olsak) ötekiler tarafından konuşturulmayı ve mutlak erkin deli söylemine düşmemeyi kabul etme anlamına gelir. Toplumsal yabancılaşmanın reddedil-

---

man, Örümcek Adam, Captain America, Fantastik Dörtler gibi) doğaüstü güçlere sahip olan çizgi romanların çoğalması, (*Yıldız Savaşları*, *Üçüncü Türle İlişkiler* gibi) uzaya ilişkin konuları ele alan filmlerin artan başarısı (Balandier'nin kitabında altı çizilen) toplumun *dramatizasyonunun*, herkese gerçek nedenler için eyleme geçme ihtiyacı duymadan ve yaşamının gereksizliğini ve sıradanlığını hem kendisinden hem de ötekinden gizleyerek kendi rüya payına sahip olma (bkz. Dany Kay'in zafere ulaştığı *La vie secrète de Walter Mitty* isimli hicivli filmi) ve en göz kamaştırıcı kahramanlarla özdeşleşme imkânı tanıyan bir rüya endüstrisinin kesintisiz işleyişinin en çarpıcı işaretleridir.

58. P. Aulagnier, *Les destins du plaisir*, a.g.y.

59. Cl. Lévi-Strauss, *Introduction à l'œuvre de Marcel Mauss*, M. Mauss, *Sociologie et anthropologie*'de, a.g.y.

mesi *patolojik yabancılaşma*nın ortaya çıktığına işaret eder. Doğal olarak, önerilen fantazmatik, "granit gibi katı", dokunulmaz ve parçalanamaz olduğunda, oyun imkânları içermediğinde ve tamamen kapsayıcı olduğunda, yabancılaşma, bütünleşmiş toplumsal bedende bireyleri kaynaştırma mekanizması olarak tanımlanacaktır. Orwell'ın *1984*'ünde üstü örtük olarak varolan böylesi bir ortamın, *sürdürülebilir* bir ortam olmadığını (Nazizm, yaklaşık 12 yıldan sonra çökmüştür), bu ortamın çatlaklarının görünür hale geldiğini (örnek: Doğu ülkelerindeki, Doğu Berlin'deki 1953 yılında ortaya çıkan işçi eylemleri ya da Polonya'daki yeni olaylar) ya da söz konusu ortamın toplumsal ve siyasal denetim biçimini alarak kendisini dışavurduğunu ve boyun eğenler ile yöneticiler de dahil olmak üzere bu ortamın sorumlusu rejime hiç kimsenin artık aşkla yatırım yapmadığını belirtmek gerekir.

Toplumsal yabancılaşma hep, bireylerin yanılsama içinde yaşamasının ve harika nesnelere karşı sevgi duymasının nedeninin, bu nesnelerin bireylerin gerçekleştiremediği ya da gerçekleştirmeyi istemediği arzuları *kristalleştirdiklerini* ve bu yüzden (edimlerinin absürdlüğü ya da acımazlığı ne olursa olsun) sevgiyi hak ettiklerini önceden varsayar. Kendine yabancılaşma arzusuysa "küçük bir despot" olma arzusunun tersinden başka bir şey değildir. Kendine yabancılaşmada insan kendisini küçümser, küçük bir despot olduğundaysa kendisini yüceltir. Azizler ve tövbe edenler bize aşağılamanın, her şeyden vazgeçmenin, günahların *itiraf edilmesi*nin ve "solucan" düzeyine indirgenmenin, yoksunluğa ve yüceliğe erişmenin en adil yolu olduğunu uzun zaman önce öğretmiştir. Kendini ideal nesne olarak görmenin pek çok yolu vardır. Suçunu kabul etmek ve pisliğe gark olmak hiç kuşkusuz dışsal olarak kendine hayran olmaktan ve bir hayranlık nesnesi olmaktan daha az hoştur. Yine de, her kendine yabancılaşmaya ve her mazoşizme, –kendinden nefret etmeye ve intihara yol açan arzudan nefret etme durumu dışında– bir haz elde etme ödülü hep eşlik eder. Ama iktidar, yalnızca ölüm itkisiyle dolu (özyıkım görüntüsünde) bu kişileri umursamaz bile. Bu nedenle de, iktidar ortak bir fantazmatik oluşturmaya giriştiğinde, yaşam itkisinin varlığını sürdürmesi için elinden geleni yapar. Bunu yapmadığındaysa, iktidar (son zamanlarındaki Nazi rejimi gibi) kendi ölüm fermanını imzalar.

Karşılıklı aşk ve grup

Buraya kadar aşkın yalnızca asimetrik niteliklerini ele aldık. Oysa, işbirliğine ya da özyönetime dayalı yapıların yandaşları ortaklaşa kararlaştı-

rılan büyük bir amacın gerçekleştirilmesini amaçlayan *karşılıklı aşk* (kardeşlik) üzerinde ısrarla durur. Söz konusu olan, izlenen amaçlara katılımla paylaşılan bir iktidar biçimi, bir grupta üstlenilecek zorunlu bir işlev anlamına gelen bir iktidar ve bir bireyin (ya da bir alt grubun) diğerleri üstündeki iktidarının dışavurumu olmayacak bir iktidardır.

Temelini Eros'ta bulan (dayanışma ve kardeşlik aracılığıyla kendisini dışavuran) böylesi bir iktidar, düşünülebilir ve mümkün bir şey midir?

Sonra ayrıntılandıracağımız ve kanıtlara dayanarak tartışacağımız bir saptamayı hemen yapalım: Bu tip *kardeşliğe dayalı iktidar aldatıcıdır*, (Freudcu bir sorunsala gönderme yaparsak) imkânsızlığın mührüyle damgalanmıştır ya da örgütsel oluşumlar kurmayı başarsa bile varlığını korumaktan acizdir.

Yönelimlerini kendileri belirleyen, kararları kolektif biçimde alan, coşkulandırma, eşitlikçi bir ücretlendirme biçimini kabul etme ve hatta bunu arzulama ve işlevlerin ya da yürütmeye dayalı vekilliklerin devredilmesini sağlama yetisine sahip ilgililerin kendilerini yönettiği şirketlerin tarihini olduğu gibi yönetim toplumlarının tarihini de biçimlendiren sayısız girişimi reddetmek söz konusu değil. Bu girişimler varoldu ve genellikle geçici olarak elde ettikleri başarılarla kendisini kardeşliğe dayalı bir toplum olarak kurgulayabilecek ve kardeşliğe dayalı toplum olmayı başaracak bir toplum umudunu beslediler.[60]

Yukarıdaki saptamamızı şu nedenlerle savunuyoruz:

I. Toplumsal bağın trajik bir bağ olduğu (libido bu bağda yerini buluyor bile olsa) doğruysa, sorulacak soru şudur: Gruba içkin şiddete karşı ne yapılabilir? Bir grup mücadele edecek düşmanlara sahip olduğu sürece[61] (üyelerinin karşılıklı özdeşleşmesi sayesinde) iç tutarlılığını güçlendirebilecek ve saldırgan itkilerini (doğaya ya da diğer gruplara) transfer ederek dışsallaştıracaktır. Bir gün bu grubun düşmanları yok olur ve böylece insanlık kendisiyle barış içinde yaşamaya başlarsa, varlığını korumaya devam eden (saldırgan ve cinsel) şiddet kendisine yeni bir dışavurum yeri aramak zorunda kalacaktır ve bunu da an-

60. "Belirli bir grup çerçevesinde, farklılaşmış bir iktidar merci olmaksızın, yani üyeler arasından bir yöneticiler alt grubu seçilmeksizin söz konusu grubun özyönetimini sağlayan örgütlenme rejimini terimin en kesin anlamında siyasal bakımdan demokrasi şeklinde nitelendirebiliriz." R. Pagès, "Notions et problèmes concernant la participation politique et le pouvoir" başlıklı çalışmasında konuyu böyle açıklar, *Recherches étudiantes*, 1964.

61. Sözcüğün geniş anlamında. Bu parçada grup sözcüğünü hem genel anlamda toplumu hem de toplumsal düzenlemede rol oynayan tikel örgütleri ve kurumları (şirketler, partiler, sendikalar ya da yapılanmaya çalışan dar kapsamlı birlikler) belirtmek üzere kullanıyoruz.

cak bizzat grubun içinde bulacaktır. *Eşitlikçi* bir yazgıyı benimseyen toplumların, kadınlar, çocuklar ya da köleler üzerinde tahakküm kurmuş toplumlar olduğunu unutmayalım.

II. Kolektif istenci yansıtmaları açısından (üyelerin oybirliğiyle ya da oybirliği olmadığında büyük bir çoğunlukla alınmış) kararların derinlikli bir tartışmanın ve yüzleşmenin, sunulan önerilerden her birinin avantajlarıyla tehlikelerinin aklı başında bir şekilde incelenmesinin ve manipüle edilmemiş bir tercihin sonucunda alınmış olmaları gerekir.

Böylesi bir durum şunları gerektirir: Farklılıkların koşulsuz bir şekilde kabul edilmesi, yaş ya da cinsiyet ayrımı yapılmadan tüm kategorilerin söz hakkına sahip olması; güçlü bir iletişim, ötekini dikkatli
bir şekilde dinleme, grup üyeleri arasında sempati ya da en azından empati kapasitesi; bireylerin tümünün bilgi kaynaklarına ulaşmasına olanak veren ve bu bilgileri anlamaya ve onları nasıl değerlendireceğini bilmeye imkân tanıyan belli bir kültür topluluğu.

Gösterilen tüm çabalara rağmen, bu üç koşulun bir arada gerçekleştirilmesi imkânsızdır.

a) Farklılıkların tanınmasının *yapısal* bir *sınırı* vardır: Bir ideolojiye ya da ortak bir imgeleme dayalı grubun iç tutarlılığını ve varlığını sürdürmesi. Tüm farklılıkları dikkate almak; grubu, oluşturulacak *bütünleşmiş beden* olarak kabul etmemek, grubu çatlak tehlikesiyle karşı karşıya bırakmak, parçalanma kaygısı ve zaman kaybı hissinden, karar alma güçlüğünden (grubun güçsüzlüğünden) kaynaklanan kaygıları yeniden ortaya çıkarmak anlamına gelecektir. Kabul edilebilir farklılıklar da şu ya da bu amaca, şu ya da bu aracın tercihine atfedilecek öncelikle ilgili farklılıklar olacaktır; grubun temel politik yönelimlerini sorunsallaştıracak farklılıklar asla kabul edilebilir farklılıklar olmayacaktır (bu, ancak çoğunluğun şiddet kullanılarak devrilmesi sırasında mümkün olabilir, ama böylesi bir macerada da ölüm itkisi en az yaşam itkisi kadar yüksek bir sesle konuşacaktır). Farklılıkların kabul edilmesindeki güçlüğe ilişkin inandırıcı bir örnek de var elimizde: Bilinen kolektif işleyiş kiplerinde *cinsel farklılığı* (kuşkusuz en fazla bunalım kaynağı olan bu farklılıktır) kabul etme ve mücadelelerde genellikle ön saflarda yer alan, önemli kişisel dönüşümler gerçekleştiren kadınlara, buyrukları katı bir biçimde yerine getirmekten başka görevler verme güçlüğü.[62]

b) (Rogers'ın ya da varoluşçu görüngübilimcilerin çalışmalarına

62. Bu konuda bkz., D. Kergoat, "Ouvriers=ouvrières", *Critique de l'économie politique*'de, Maspero, 1978.

karşın) sempatik ya da empatik iletişim, gerçekten daha çok hayal dünyasına aittir. Doğal olarak iletişimin imkânsız olduğuna ilişkin Lacan'ın ya da her anlaşmanın önemli bir yanlış anlamaya dayandığını düşünen Valéry'nin saptamasının tam aksini söylemek kesinlikle söz konusu değildir. Söylemek istediğimiz, iletişimin, bastırma mekanizmaları, bireylerin bölünmüşlüğü, hem saldırılara hem de yutucu olumlu duygulara karşı kendilerini koruma gereksinimi ve kimi nesneler karşısında oluşabilen olumsuz transferler dikkate alındığında, yalana dayalı kimi boyutlar içermesi nedeniyle ancak kısmi olabileceğidir. Ötekilerle birlikte yaşama ve onlarla birlikte çalışma zorunluluğu nedeniyle olabilirliğini sürdüren şey, narsise özgü özgüveni yeniden kazanma mekanizmalarını ve bireylerin kimlik gereksinimlerini şiddete dayalı bir şekilde ve bire bir mücadeleye yol açacak şekilde harekete geçirmeyen, başka bir deyişle arzunun tanınmasıyla herkesin tanınma arzusu arasında ayrım yapmayı bilen, genellikle iflas eden ve hep yeniden başlanması gereken bir iletişim girişimidir.

c) Kültür topluluğu yoktur. Kuşkusuz bir örgüt, işleyişi, karar alma deneyimi ve zihniyetlerin evrimi açısından gerekli kültürün yayılmasını sağlayan bir siyasa oluşturabilir. Bu çabayı sarf ederek söz konusu örgüt, düşünenler ile uygulayanlar arasındaki mesafeyi azaltabilir, kimi (muhasebe ve bilgi işlem gibi) tekniklerin gizem içeren aura'larını gizemli olmaktan çıkartabilir, en yoksul kesimlerin düşüncelerine ve sözlerine güven duymalarını sağlayabilir, kişilerin aynı referanslara sahip olacağı ve herkes için anlaşılır bir dilde konuşacağı canlı bir kolektivite oluşturabilir.[63] (Herhangi bir öz-örgütlenme girişimini daha oluşum aşamasında öldürmeyi istemiyorsak vazgeçilmez olan) bu çalışmaya rağmen, kültür topluluğunun oluşturulabileceğini düşünmek aldatıcıdır. Bunun da bir sürü nedeni vardır: Başlangıçtaki farklılıklar, indirgenmeleri zor farklılıklardır; bireylerin eğitimleri sırasında yeteneklerin toplumsal dokuda eşitsiz dağılımı içselleştirilmiştir; başka bir kültürel kimliğe sahip olmak için bireyin kendi içinde geçirmek zorunda olduğu evrim, bu bireyin bireysel ve kolektif tarihi boyunca acılı bir şekilde oluşturulan kişiliğini, göreneklerini ve edinilen alışkanlıklarını "paramparça" ettiğinden ve gerçekleştirilecek *yeniden yapılanmanın* şiddeti kaygı ve titremeye yol açtığından, genellikle üstesinden geline-

63. Bu kültürel öğrenimin önemi R. Sainsaulieu tarafından özellikle vurgulanmıştı. "L'identité au travail", a.g.y. Ayrıca bkz., bizim şu yazılarımız: "Significations du perfectionnement des cadres", ARIP'de, *Psychologie et pédagogie des groupes*, Epi, 1963, "De la formation et de l'intervention psychosociologique", *Connexions*, n° 17, 1976, "Rapport au travail et pratique psychosociologique", *Connexions*, n° 24, 1978.

mez bir bunalım yaratır.

Bir öğe savımızı destekler gibi görünmektedir: Kolektif işleyişler, üyeleri aldıkları eğitimler ya da meslekleri gereği birbirine çok yakın olan küçük örgütlerde gerçekleştirilen denemelerden daha başarılı olmaktadır (araştırma bürosu, zanaatkârlığa dayalı şirketler, kooperatif olarak işletilen lokanta).

III. Kolektif bir işleyiş, bireyleri grubun ya da örgütün yaşamına tümüyle (duygusal ve düşünsel bakımdan) *katılmaya*, yani örgütün amaçlarına ulaşabilmesi için zamanlarını ve enerjilerini esirgememeye zorlar: Arzulanan (nesnelerin, hizmetlerin ya da bilginin) üretimini güvence altına almak ve dostlukla kardeşliği sürekli kılmak. Bu durumda toplumsal grubun üyeleri, sayısı gitgide azaldığı ölçüde daha da yüceleşen sungusal bir misyonu üstlenmek zorunda kalan bir *davanın militanlarına* dönüşür (bireylerin çok azı bu yeni yutucu annenin kendilerini hepten soğurmasını arzuladığından, bu anne, kendimizi ondan tamamen sorumlu hissettiğimiz grup haline gelebilir). Oscar Wilde nükteli bir şekilde şöyle diyordu: "Sosyalizm gerçekten çok güzel, ama güzel cumartesileri ve seçkin akşam yemeklerini feda etmek gerekecek." Demek ki, bireyler yazgılarına ilişkin sorunları *belli bir süre boyunca* (özellikle de bunalım, grev, isyan, devrimci süreçler gibi toplumsal yaşamın altüst olduğu anlarda) kucaklamaya hazır bile olsalar ve birikmiş kızgınlıklarına dayandığı ölçüde daha yüksek sesle dile getirilen taleplerini elde etmeye çalışmak için komiteler ve meclisler kursalar bile, bu bireylerden çok azı gündelik ufuklarını ve kurmuş oldukları yaşam yapısını bir kenara itmeye yanaşır. Kurulmuş olan kendiliğinden örgütlerin hepsi, deneyimler merkezi iktidarın eylemi yüzünden yarıda kesilmediğinde,[64] bu yavaş çöküş sürecini[65] yaşamıştır.

IV. Yine de bu örgütlerin, farklılıklarıyla ve olası en yoğun iletişim girişimleriyle birleşmiş grup üyeleri arasında yüksek düzeyde bir kaynaşmayı sürekli kılabildiğini düşünelim; bu olgusal durumun sonuçları şunlar olacaktır:

Grubu çevrenin buyruklarına ve taleplerine sağır hale getirmeyi amaçlayan (Anzieu'nün deyişiyle) bir "grup yanılsamasının" oluşturulması. Kapalı bir dünya yaratılması, yaygınlaşmış sungusal misyon, muhtemel hainlere karşı şüphenin artması, karşılıklı *hafiyeliğin* ve gruba canlılık kazandıran *itirafın* (özeleştiri) ortaya çıkması. Grup, boyun

64. M. Ferro, *Des soviets au communisme bureaucratique*, Archives, Julliard-Gallimard, 1980.

65. Bkz. *Autrement* dergisinin birçok sayısında verilen örnekler.

eğme süreçlerinde oynadığı rolün altını çizdiğimiz "her şeyi söylemeye" bağlı olarak işler.

Bundansa grubun *tekbiçimlilik* baskısı, iç baskının oluşumunu haber veren güçlü bir ideolojinin oluşturulması doğar. "Her şeyi söylemek," tutucu söylemin dışında "hiçbir şey söylememeye", mutlak şeffaflık mutlak saydamsızlığa yol açar, mutlak katılım *katılıyormuş gibi yapmaya* ya da tahammül edilemez bir suçluluğa dönüşür. Sevgi yerini nefrete, kıskançlığa ya da apatiye bırakarak yok olur.

Aksine, *sürtüşmeler*in arttığı fark edilebilir. Farklılıklar kabul edildiğinde, kişiler bakış açılarını anlatmakta direttiklerinde, bir "düzensizliğin" –işlevi onu düzenlemek olan ayrı hiçbir merci olmadığında– daha önemli bir düzensizlik haline gelme sakıncası büyüktür. Grup, çabalarını özellikle çatışmaların çözümlenmesine odaklamak zorunda kalır. Grubun öncelikli görevi çatışmaların çözümlenmesi olduğundaysa, çatışmalar çoğalma ve çekici hale gelme eğilimi gösterir. Her grupta varolabilecek normal sürtüşme (çünkü yaratıcı iletişim, ancak görüş ayrılıklarının ifade edilmesinden hareketle oluşabilir) grubun *gereksinimi* haline gelir. Böylesi bir sapmayı, hiçbir anlaşmayı kaldıramayan (çünkü anlaşma önemli sorunlar karşısında geri adım atmak olarak görülür) ve böylesi durumlarda çoğalan çatışmalarla terimin tam anlamında "beslenen" kimi formasyon gruplarında saptayabiliyoruz. Saf bir grup oluşturma istencinin yerine, temizlenmesi mümkün olmayan kirlilikten hoşnut olma ikame olur.

V. Grup üyeleri böylesi bir kendini tamamen adama düzeyine ulaşmayı başaramadıklarında gitgide gruptan kopma ve sürekli üyelik konumlarını koruyan bir avuç kendini adayan militana güvenme eğilimi başgösterecektir. Bu militanlarsa, temelinden kopan bir *bürokratik aygıt* oluşturacaktır. Başarılı olursa, bu aygıt onaylandığını ve kurumsallaştığını görecektir. Bu durumda, kendimizi, görevi değerleri tanımlamak ve bu değerlere saygı duyulmasını sağlamak olan *yeni bir sevgi nesnesi*nin karşısında buluruz. Bürokratik sapma muhtemel tek sapma değildir, karizmatik sapma da ufukta her an hazır bekler; çünkü grup, yönetim sorunlarının çözümlenme güçlüğünden, bunları bir bireye yükleyerek kurtulabilir. Bu birey, sözün efendisidir, yapılması öngörülen eylemlere *anlam* veren, kendisini başkan çıkarıcı olarak sunan (bu imgeye çok önem vermese bile) ve özellikle de ayrı bir kendilik olarak grubun sürekliliğini güvence altına alan kişidir. Bürokratik aygıt ya da karizmatik şef aynı rolü oynar: Grubun cismanileşmiş yasası olma rolü. Özyönetimin geleceği, çöküşünde ve karşı çıkarak kurulduğu şeye

dönüşmesinde yatar.

Başka birçok nokta da hatırlatılabilir: Büyüleme ya da baştan çıkarma fenomenleri maskelenmiş olsalar bile grubun *başından itibaren* mevcuttur; temsiliyette ve bilinçli bir gelecek tahayyülünde katılımcılar eşit değildir; ölçüsüzlük, eski düzenin çiğnenebildiği her defada varolduğunu dile getirir; bireysel arzular ile kolektif arzular arasında genellikle derin bir farklılık vardır; sürekli deneyimleme durumlarını yaşamak imkânsızdır; bir grupta doğru bilgilerin tümüne sahip olma ve onları dolaşıma sokmak güçtür (iletişim yapılarının uyarlama düzeyi ne olursa olsun, diğerlerinden daha fazla bilgilendirilen kişiler hep olacaktır); durumun aciliyeti yüzünden kimi dönemlerde kararların acilen alınması zorunludur; insanın, işi toptan (köhneleşen bir tekdüşüncecilikten kaynaklanan) yabancılaşmaya (bu durumda olumsuz değişkesiyle birlikte düşünülen yabancılaşmaya) vardırmamak için psikolojik olarak yatırım yaptığı yerleri ve alanları *çeşitlendirme*si vazgeçilmez bir nitelik taşır, vb.

Acaba toplumsal dönüşüm ve reform girişimlerinin hepsini kınamak zorunda mıyız? Hiç de değil. Söz konusu olan bunun tam tersidir. Yalnızca bu düzen çalışmasına içkin *engelleri* saptamayı ve sık sık eleştirilen, ama aynı zamanda da özyönetim projesine içkin olan yanılsamayı kırmayı istedik. Bu yanılsamaysa, çatışmaların her zaman bir çözüm bulduğu, iyi niyetliliğin, coşkunun ve sevginin karşıtlarıyla birlikte varolmadan engelleri aşmaya imkân tanıyacağı, grup içi şiddetin, ölüm arzuları yok olduğundan artık ortaya çıkmayacağı şeffaf bir toplumun yaratılmasına duyulan inanca dayanır.

Kolektif işleyişleri anlamaya çalışan teorisyenler ve pratisyenler hiç kuşkusuz bön değildir. Demokratikleşme süreçlerinin karmaşık ve elde edilen sonuçların dayanıksız olduğunu bilirler. Bununla birlikte, bu kişiler insanların hem toplumsal yapılarda hem mahrem kişiliklerinde bu ilerleyişin önüne set çeken şeyin bilincine vardığında zorlukları analiz ederek onları aşabileceklerini umut ederler.

Bizse bundan farklı bir öneriyi savunuyoruz. Ne yaparsak yapalım ve eylemlerimizi nasıl analiz edersek edelim (isterse analiz çok derinlikli olsun) ölüm itkileri kendi paylarını yüksek sesle talep edeceklerinden ve hatta bu ölüm itkileri hiçbir talepte bulunmasa bile, Eros'un kendisi istese de istemese de bu itkilerin hizmetinde olduğundan ve nihayetinde toplumsalın zorunlu bir yalanın alanı olmasına bağlı olarak sürekli bir yalanın da alanı olmasından dolayı, eylemlerimizin genellikle tamamlanamayacağını ve başarısız olacağını söylüyoruz. Kimi örtülerin kaldırılabileceği oldukça aşikârdır, zaten bazıları da bunu

yapmaya çalışıyor. Ama, karşılıklı sevginin, incelikli anlamanın, topluluk oluşturma girişimlerinin umulan sonuçlara ulaşamamaya yargılı olduğunu ve grup totalitarizmine ve İbsen'in "tıkız çoğunluk" olarak adlandırdığı şeyin oluşmasına yol açma sakıncası taşıdığını da biliyoruz.

Freud "Biten Analiz ve Bitirilemeyen Analiz"de, analizin, paradoksal bir şekilde –ama aynı zamanda da mantıksal olarak– hem analizi yapanda hem de analiz olanda direnişlerin artmasına ne kadar katkıda bulunabileceğine dikkati çekmişti. Böylesi bir tanı toplumsal psikanaliz hakkında da yapılabilir. Toplumsal işleyişi daha iyi anlamak ve toplumsal işleyişte ortaya çıkan süreçler hakkında daha uyanık olmak, kısmen idealleştirilen bu yeni bilginin, yaratıcı olan ve libidinal olarak yatırım yapılan toplumsal ilişkileri desteklemek yerine bir yanlış tanıma, direniş ya da yanılsama yaratma işlevi görmesine yol açabilir.

Bu durumda, E. Jabès'in tümcesini hatırlamak yerinde olur: "Kayalara kazıdığımıza inanmıştık, oysa elimizde kalan yalnızca kuşkulu bir an, yıkım". İnsanın geleceği her an sorulara yanıtlar bulmak, projeler yapmak ve dogmalar dile getirmek değil kuşkusuz, ama "bir soruya bir başka soruyla" (Jabès) yanıt vermek, bilgisini sürekli huysuzluk eden ve eğer birey yalnızca konuşturulan değil konuşan birey konumunu elde etmeyi istiyorsa, zorunlu olarak aranması gereken bir hakikat adına sorgulamaktır. Bu arayış, muhtemelen boşuna bir arayış olacaktır. Ama, belki de:

Sürpriz an gelecek:
Bir güvercin, meltem,
Yumuşacık bir sarsıntı,
Yardım eden bir kadın
Diz çöktüğümüz yere
Yağmur yağdıracak![66]

66. P. Valéry, "Palme", *Charmes*'da, Gallimard.

IV

Nazilerin Yahudi karşıtlığı

Toplumsal bağın yadsınması

Toplumsal bağı konu alan bir yapıtın son bölümünü, bir yandan insanların yok edilmesine yol açarak her türlü bağın yadsınmasının modelini oluşturan, öte yandansa belirli bir anda tikel bir topluluğu hedef alan aşırı şiddet içeren ve "deli" davranışlarda ifadesini bulan bir fenomenin incelenmesine ayırmak ilginç gelebilir. Bu tür bir mekanizmanın yalnızca tarihin talihsiz kazalarından biri olarak görülmesi ve modern dünyanın tözünü *açınlayıcı* bir mekanizma olarak ele alınması gerekirdi.

Bununla birlikte, biraz kestirme ve sanki yeterince argümanlara dayanmıyormuş gibi görünecek bir tarzda şu düşünceyi savunuyoruz: Nazi devleti, Yahudiliğe karşı giriştiği mücadelede modern devletlerin mantığını sonuna kadar götürmekten başka bir şey yapmamıştır; Yahu-

di soykırımı yalnızca (yinelenemez) bir *olay* değildir; gözlerimizin önünde varlık kazanan toplum paradigmasının önemli unsurlarından birini oluşturur ve bize hem günümüzdeki hem de gelecekteki soykırımların imgesini öndeleyerek sunar.

Başka bir deyişle, Nazi devletinin yalnızca toptan devleti temsil etmeyi istemekle kalmadığını; eğer onu en önemli dayanak noktası ve hatta temeli Yahudi karşıtlığı olan bir devlet olarak görmezsek işleyişinin kavranamayacağı ve son olarak da Nazi devletinin modern devletlerin prototipi olduğunu ve bu nedenle de Yahudi sorununun (başkalık problemini belirleyen sorun olarak) modern dünyanın yüreğinde açılmış kanayan bir sorun olduğunu ve olmaya devam ettiğini söylüyoruz.

Dolayısıyla, bu kısa inceleme Nazi devletinin karmaşık çarklarını inceleme ve Yahudi karşıtı önlemler ile onların tarihsel kökenlerini ayrıntılı bir şekilde betimleme[1] iddiasında değil; daha mütevazı bir şekilde yıkıcı Yahudi karşıtlığının belki de bir başka halkın günah keçisi konumunu alacağı güne değin hangi anlamda modern toplumun bir zorunluluğu olduğunu gösterme iddiasındadır.

A. DEVLET VE YAHUDİLİK ÜZERİNE GENEL DÜŞÜNCELER

Modern devletin, gerçeği oluşturma çabasında ve sivil toplumu köleleştirme istencinde ayağa kalktığına tanık olduk. Bu devletin, işleyişi düzeyinde geliştirdiği ve incelik kattığı denetim kipliklerini saptayabildik. Kimi yapıların paranoyak ya da sapkın söylemlerin oluşturulmasında ve bireylerin tamamen yabancılaştırıcı olan genel bir sevgi söylemine hapsedilmesinde oynadıkları rolün farkına vardık. İzlediğimiz yol, bizi, değişimlerin mümkün olmaya devam etmesine rağmen *Teklik fantazmının* mevcudiyetini sürekli koruduğunu ve hem devletlerin hem de bireylerin ölümcül entrikalarının bizi yaygınlaşmış bir şiddet dünyasına, gereksiz olduğu kadar da sayısız kurbanların verildiği ve başkalığı tanımanın imkânsız olduğu bir dünyaya götürdüğünü düşünmeye itti.

Bu durumda, Yahudi başkalığın, devlete karşı bireyin ve cemaatin, tarihin değişimlerine karşı zamandışı olanın, toprağa bağlılığa karşı göçebeliğin imgesi olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla, Yahudi, Batı'nın dünyayı tahakküm altına alma girişiminin düşmanı olarak görülür.

1. Başkaları bunu yaptılar, hem de çok iyi yaptılar. Bkz., L. Poliakov'un yapıtları.

Bu saptamaya, Batılı Yahudilerin aklın ilerleyişine en bağlı düşünürler arasında yer aldığı, politik özgürlüklerini elde ettikleri günden beri demokratik değerlerin yaygınlaşmasına katkıda bulundukları, sınıf mücadelesine doğrudan katıldıkları (Sovyet devriminden beri devrimci liderlerin çoğu Yahudidir) ve tarihsel süreçlere dahil oldukları söylenerek karşı çıkmak mümkündür. Bu nedenle de, hem saptamamızı temellendirmemiz hem de bu muhtemel eleştiriyi yanıtlamamız gerekir.

1. *Başkalık İmgesi*

Bağ, farksızlaşmaya karşı mücadeleyle ve belli bir başkalığın tanınmasıyla kurulmasına rağmen, başkalığın bu biçimde kavranması hep *güdük kalmaya* devam eder ve bu tanımaya şiddet her zaman eşlik eder (örneğin kadınlara ve çocuklara karşı uygulanan şiddet). Toptan karşılıklılığı benimsemek anlamına gelen başkalık hiçbir yerde mevcut değildir.

Yahudiyse en eski Antik Çağ'dan beri *Öteki*nin prototipini oluşturur. J.-P. Faye'ın[2] olağanüstü yapıtına başvurulduğunda, Yahudi karşıtı anlatının Artahşaşta'dan Napoléon'a uzanan bir süreçte sürekli yinelenen ve çarpıcı bir anlatı olduğu saptanır: "Dünyanın tüm kabilelerine karışan, kötü niyetli olan ve yasaları nedeniyle tüm uluslarla karşıtlık içinde yer alan bir halk."[3] Bu sürekliliğin nedeni ne olabilir? Bunun nedeni, Yahudi halkının devasa bir kibri (Tanrının seçtiği *tek* halk olma) hep koruyan ve diğer halklarla her türlü karışımdan sakınarak kendisini *ayrı* bir halk olarak konumlandırması gerektiğini düşünen bir halk olması mıdır? Çünkü Yahudi halkı, Tanrıyla imtiyazlı bir ittifak imzalamış ve kendisini diğer halklara benzer (Yahudilerle Yunanlılar Tanrı önünde eşittir) kılacak İsa'nın yeniden dirilişini kabul etmemiştir.

Öfkeye yol açmasını anlayabileceğimiz kibri bir kenara bırakalım. *Karışmama*ya odaklanalım. İnsanlığın karışmadan duyduğu korku nedeniyle, Yahudi halkını, bu halk tam da başkalığını talep ettiği için ilkel kaosa asla dönülmemesini garanti altına alan halk olarak gördüğünü düşünebiliriz. Böylesi bir perspektiften, Yahudiler kültür alanına kesin bir şekilde dahil olan bir dünyaya tanıklık ederler.

Bununla birlikte, bu durumun tamamen tersi de saptanabilir: *Fazla aşikâr bir başkalık* (kadınların başkalığı gibi) dehşet değilse bile korku doğurabilir. Bu başkalık bir ötekiyle, hakiki bir ötekiyle (aynı za-

2. J.-P. Faye, *Migrations du récit sur le peuple juif*, Belfond, 1974.
3. Esther'in İbranice metnine Helenistik dönemdeki Yunanca versiyonla eklenmiş parça 3, 13, aktaran J.-P. Faye, s. 8.

manda bir benzerin yüzünü taşıyan ötekiyle), tikel gücünü ve kendisine özgü kötü büyülerini uygulama yetisine sahip ve hiçbir iktidarın üstünde gerçekten denetim kuramayacağı bir ötekiyle karşılaşmayı zorunlu kılar. *Hepimiz* farklı varlıklarsak, niye bir bireyin toplumsal olarak bizim niteliklerimizden daha değerli niteliklere sahip olduğu için kendisini bizim üstümüz gibi konumlandırmasını onaylamak zorunda kalalım ki? Aslında bu birey yalnızca *özgül* kapasitelere sahiptir, az çok acımasız bir şekilde bizde eksik olan şeye sahiptir; bizse aksine onun sahip olamadığı şeye sahibiz. Demek ki karmaşık alışveriş ve karşılıklılık ilişkileri, hiyerarşik ilişkiler değil, kabul edilen ilişkilerdir. Entelektüel olarak arzulanan böylesi bir durum, pratik olarak çekilmez bir duruma dönüşür: Bu durum, bizi, sürekli istikrarsızlık kaynağı olan, kendimize oluşturduğumuz idealleştirilmiş imgeyi sürekli sorunsallaştırabilecek ve bu nedenle de kılgısal şiddeti yeniden canlandırabilecek farklı kardeş topluluklarında yaşamaya mecbur kılar. Ayrıca, *güçlü* ve *talep edilen* bir *başkalık* herkes açısından tahammül edilemez bir başkalıktır ve tıpkı kadınların başkalığı gibi yalnızca onu paramparça etme ve yok etme arzusu doğurur (insanlık bunu yaparken programını sonuna kadar uygulayacak olursa, eninde sonunda yalnızca farklılıkların yarattığı şokla ve onların birbirlerine karşı mücadeleleriyle beslendiğinden kendi yok oluşuna neden olacaktır). Üstelik, *karışmama,* temizliğin halkın içinde, muhtemel kirliliğinse dışarıda (yalnızca yiyeceklerde değil, aynı zamanda diğer varlıklarda) kayıtlı olduğu anlamına gelir. Yahudi halkı Tanrı nezdindeki suçluluğuna rağmen, her şeyden önce erdemliliğe düşkün bir halk olmaya devam eder (Ve RAB Musaya söyliyip dedi: Bütün İsrailoğulları cemaatine söyle, ve onlara de: Mukaddes olacaksınız; çünkü ben Allahınız RAB mukaddesim.'" (Levililer, 19, 1-2).

Diğer halklar dili sahiplenme ve denetleme yetisine sahip olmalarına rağmen, dile, kendilerine onları Kitap, zekâ halkına ve duyumsalı reddeden halka dönüştürebilecek ölçüde yatırım yapmamıştır (Freud bunu *Musa ve Tektanrıcılık*'ta ısrarlı bir şekilde savunur). Bu halklar doğanın yakınında kalarak ya da doğayı (daha önce değindiğimiz gibi annenin, duyuların ve hazzın dönüş yaptığı) Hıristiyanlıkla yeniden keşfederek *olası kirliliğin,* kaygılandırıcı ihlallerin, aşırılığa ve ölçüsüzlüğe teslim olmuş bir dünyanın bizzat sembolü olurlar. Yahudi tertemiz olmayı ister. Böylece, Yahudinin kirliliğin mükemmel sembolüne dönüştürülmesiyle ortaya çıkan tersine çevrilmeyi daha iyi kavrarız.

Yahudi, kendisini tamamen öteki olarak ve dil halkı olarak görme-

* *Kitabı Mukaddes,* Kitabı Mukaddes Şirketi, s. 123.

yi istediğinde, *bizzat insanlığın tözünün* kendisinde bulunduğunu da dile getirir, çünkü insanlık, anlamını duyulardan (kirlilikten, fiziki güç ilişkisinden) uzaklaşmasında ve karışmayı yasaklayan yasaları (ensest yasağını, yiyeceklere ilişkin tabuyu, vb.) kabul etmesinde bulur. Dolayısıyla Yahudi insanlığı ilkesi açısından temsil eder, insanlığın oluşum yasalarını hatırlatır ve bu yasaların ihlalinin kaosa ve ilksel şiddete yol açtığını bildirir. İnsan olmak, dolayısıyla (kutsal yasanın çiğnendiği durumların dışında) şiddete başvurmayan bir varlık olmak, kendini hayvani öfkelere teslim etmemek, *gücün hükümranlığını* reddetmek anlamına gelir. Yahudi, diğer halkları ya kendilerinin insan olmadığını söylemeye (ve insan değilmişler gibi davranmaya) ya da Yahudiliği seçmeye ve kendisiyle barışık bir insanlık dünyasına girmeye imkân tanıyan akla bağlı değerleri savunmaya davet eder.

Seçilmiş halk, öteki ve temiz halk, (dilin mutlak erki sayesinde) tinsellik yetisine sahip ve insanlığın arketipi olan halk, hem *aşırı öteki*dir hem de bize, eğer istersek, Tanrının oğulları olabileceğimizi ifşa eden *benzer*dir. Ama öteki ve dolayısıyla da tehlike olarak görülen bu halk, dünya nüfusunun inancını (tarihinin kısa dönemleri dışında) değiştirmeyecek ve tam tersine, ötekileri kendinden ayrı tuttuğu gibi kendisini de onlardan ayrı tutacaktır. Sürekliliğini koruyan başkalığı, bu halkı, diyasporaya ve kıyımlara rağmen, Toynbee'nin deyişiyle "fosil bir halka"[4] dönüştürecektir.

Bu yeni skandal üzerinde biraz duralım: Yahudi halkının diğer halklarla *karışmaması* onu yok olmaktan kurtardı, *diyaspora*ysa ona dünyayı nüfuslandırma imkânı tanıdı. Bu halk eski insanlığın *tek temsilci*sidir (bu durumda Eski Mısırlılar ve Babilliler nereye gittiler?) ve (günümüzde) *zamanların başlangıcı*na tanıklık eder, bu yüzden de hem *ölümsüz*dür hem de *tüm dünyada yer alır*. Katliamlar buna karşı hiçbir şey yapamaz; kızlar ölse bile, yerlerine başkaları doğacaktır; kimi devletler Tanrının oğullarını kovsa bile, başka devletler onlara kucak açacaktır. Her şeyin dönüştüğü, tüm halkların (hatta saf bir ırktan geldiklerini iddia eden halkların bile) birbirine karıştığı tarihte yer alan canlı bir dünyaya karşı, bu halk yüzyılları, okyanusları, kendine benzer kalarak aşabilen ve bunu seçilmiş olmasının kesin kanıtı olarak gören tek halk olarak kalmaya devam eder.

2. *Devlete Karşı Birey ve Topluluk*

Yahudinin Tanrıyla ilişkisi hem kişisel bir ilişkidir hem de (kan ve

4. Aktaran Schmuel Trigano, *La nouvelle question juive*, Idées, Gallimard, 1972, s. 60.

ritüeller) topluluğunun bir parçası olmaktan geçen bir ilişkidir. Yahudinin insanlarla ilişkisiyse bu ilk ilişkinin denetimi altındadır. Dolayısıyla bilinçleri üstten denetleyen ve insanlara ne olmaları gerektiğini söyleyen rasyonel bir devlete yer yoktur. Bize göre, eski İbrani devletlerinin çökmesi ve Ortadoğu uzmanlarının çoğunun (hatta Nahum Goldmann gibi eski coşkulu siyonistlerin çoğunun) yeni İsrail devleti'nin her şeyi tahakkümü altına almak için değil, ama sonucunda yok edilmek için elinden geleni yapıp yapmadığını sormaları nedensiz değildir. Her halükârda, güçlü devletlerin sanki devlet ile Yahudi topluluğu arasında bir dışlama ilişkisi söz konusuymuşçasına Yahudiliğe karşı kurulmuş olmaları anlamlıdır. İspanyol Engizisyonunu[5] (ayrıca bu engizisyon tüm mezhep sapkınlıklarına karşı bir tutum da takınacaktır) yakından incelediğimizde, rasyonel olmayı isteyen (ve Batı dünyasının en "rasyonel" kurumlarına model olmuş olan) yargılama kurulunun ve bir birlik olarak oluşmasını engelleme ihtimali olan grupları yok eden ve bu arınma girişimi sayesinde Yeni Dünya'nın fethine yönelecek *modern* bir *devlet*in kurulmasına hizmet eden (İspanyol devleti, sağlamlığı açısından engizisyonun ürünüdür) *bürokratik* bir *aygıt*ın ortaya çıkması karşısında şaşkınlığa düşmekten başka bir şey yapamayız. Dolayısıyla, Yahudi halkını yok etmek, hem güçlü hem de fetihçi bir devlet kurmak için zorunlu bir hazırlıktır. S. Trigano'nun *La nouvelle question juive*'de [Yeni Yahudi Sorunu] yazdığı gibi "politik olanın özü ve tarihsel kökeni, Yahudiliğin yaşayan tarihsel güç olarak yadsınmasıdır ve onun sürgüne gönderilmesiyle eşanlıdır."[6] Nazi devleti, İspanyol devletinin başlatmış olduğunu başka tekniklerle sürdürmekten başka bir şey yapmayacaktır.

Bir devlet daha önce dikkati çektiğimiz gibi fazla belirgin farklılıkları kabul etme yetisine sahip değildir.[7] Bu farklılıkların tüm yollar kullanılarak kökünden kazınması gerekir. Devletin sınırları içinde yasalarına ve mutlak erkine inanmadan, kendini öteki olarak tanımlayan ve Tanrıya kişisel bir bağla bağlı bir halk varsa eğer, bu devlet libidinal olarak yatırım yapılan tek nesne olmak istiyorsa, kendisine sürekli yanılabileceğini ve (Yahudilerin tanımadığı) gücü kendisine tanıyan meşru-

5. Bu konuda bkz., A.-H. Verill, *L'inquisition*, Histoire, Payot, 1980 ve B. Bennassar'ın önemli yapıtı, *L'inquisition espagnole*, Hachette, 1979.

6. S. Trigano, a.g.y., s. 208.

7. Söz konusu olan öze ilişkin bir imkânsızlık değildir. Devlet, yurttaşların kendisine verdiği biçime bürünebilir. Ama, gerçek anlamda farklılıklarla karşı karşıya kalan, bu farklılıklarla yaşayan ve onlardan kaygı duymayan bir devlet, istikrarsızlığı yapısal bir unsur olarak kabul etmek zorundadır. Farklılıksızlaşmaya ve kaosa yol açabilecek olan nasıl kabul edilebilir?

iyet dışında hiçbir meşruiyet iddiasında bulunamayacağını hatırlatanı yok etmekten başka bir şey yapamaz. Yahudiler devlete karşı olduğundan, devlet de eksiksiz ve kendinden emin bir devlet haline gelebilmek için Yahudilere karşı olacaktır.

3. *Zamandışı ve Göçebe Olmak*

Üstelik diyaspora insanları ve akış içinde insanlar olan Yahudiler ulussuzlaşmanın failleridir. Mesih gelmemiş olduğundan dünyaya boyun eğdirememişlerdir, ama dünyayı (bilinircilerin yapmış olduğu gibi) tüm yönlerde dolaşmaktadırlar. Tarihin ilginç hiçbir yanının olmadığını, güçlülerin diğerleri gibi varlıklar olduklarını, dünyadaki üstünlüğün hiçbir anlamının olmadığını söylerler. Ayrıca, (bir tersine çevirme mekanizmasıyla) Yahudilerin dünyayı tahakkümleri altına almak istediklerinden kuşkulanılacaktır. Yahudiler ne sınırları ne de grupların iç uyumunu yaratan irrasyonelin gücünü tanır. Bu nedenle de Yahudiler, dünyayı fethetme girişiminin kökeninde herkesin Tanrı nezdindeki hakiki borcunu kabul etmeme istencinin ve Tanrıya benzer hale gelme arzusunun, tamamen kutsallığa saygısızlığa dayanan perspektifin bulunduğunu ifşa eden kişilerdir.

Soytarı yanları olmadan yıkıcı bir nükteyle ve belirgin bir kayıtsızlıkla tuzaklarını bozdukları Batılı dünyanın hakiki kalleşleridir onlar.

Bununla birlikte, Yahudilerin çoğu aklın ve *devrimci* değerlerin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. S. Trigano bu konum farklılığında, diyaspora insanları olan Sefarad Yahudileriyle devlet ve tarih insanları olan Aşkenazi Yahudileri arasındaki derin ayrımın işaretini görür. S. Trigano'nun bakış açısını paylaşmıyoruz. Bu topluluğun birbirinden tamamen farklı ve ayrıksı yazgısını reddetmek kuşkusuz söz konusu olamaz. Ama, Aşkenazi Yahudileri, tarihe dahil olduklarında, bunu bir *Ulus-Devlet*'in hizmetine girmek amacıyla yapmadılar. Bunun tam tersine, "soylular"ın irrasyonele, Tanrının seçtiği mutlak erk sahibi bir krala inanmayı bırakıp, yalnızca akılla aydınlanan tek bir halk oluşturmaya çalışmalarından sevinç duydular. Ya devrimci istençleriyle (Doğu Avrupa'nın entelektüelleri ve devrimcileri arasındaki Yahudilerin sayısını saptamak artık mümkün değil) ya da farklı ülkeler arasında sıkı bir ittifak ve işbirliği ağı oluşturan kapitalist şirketleriyle (Rothschildler bunun en iyi örneği olmaya devam etmektedir) tamamen *enternasyonalist*tiler. Para akışı ya da aklın akışı, para aşkı ya da devrim aşkı; tüm bunlar Yahudiliğin işleyişinin unsurlarıdır. Ulus-devletin bu serüvende yeri yoktur. Belirsizliğin varolduğu tek vaka, kuşkusuz Alman vakasıdır ve Yahudiler bu işbirliğinin bedelini çok ağır

ödemiştir. Bu son vakada bile, Yahudiler asla savaş yanlısı ya da ölüm yandaşı insanlar olmamıştır. Maruz kalmış oldukları kötü muameleler yüzünden kuşkusuz bu arzuya karşı bağışıklık kazanmışlardı. Ama, onların özgünlüklerini oluşturan da bu değildir. Aklın ve süregelen kuralların önderlik ettiği varlıklar olarak yalana ve toplumsal yaşama içkin olan aldatmaya karşı hep duyarlı olmuşlardır. Bu yüzden, Yahudiler karizmatik liderlerin büyük oyununa, bundan doğal olarak her zaman kurtulamasalar bile, diğer insanlardan daha az yakalanırlar. Yahudiler peygamberler tarafından yönlendirilmeye açıktırlar (diyasporadan beri birkaç aziz, birkaç peygamber ve hatta İzmir Mesihi Sabetay Sevi gibi birkaç sahte Mesih ortaya çıkmıştır), ama ne tek bir tanrıya ne de tek bir dünya anlayışına gönderme yapan laik liderler tarafından yönlendirilmeye açıktırlar. Bazı Yahudilerin birlikte yaşadıkları uluslarla mükemmel bir şekilde bütünleşmeleri ve hatta inançlı vatanseverler olmaları bize her gün bunu gösteriyor. Ama, akla aykırı ve ne kadar bütünleşmiş olursa olsun her Yahudinin ettiği radikal başkalık yeminiyle çelişen savaşçı bir idealle aniden yanıp tutuşmak için iki bin yıl boyunca direnmek ve savaşmadan bir topluluğun varlığını her şeye rağmen sürdürmek imkânsızdır.

B. ALMAN DEVLETİ HAKKINDA BİRKAÇ DÜŞÜNCE

Şimdi de Almanya'nın niteliklerini saptamayı deneyelim. Almanya'nın özgüllüğü hakkında birçok tez var. Almanya'nın saldırgan yazgısını Almanın coğrafi faktörü üstlenme tarzıyla açıklayan Minder'in[8] klasik yapıtına değinelim hemen: Coğrafi konumuyla ortada bir ülke, ovalar ülkesi, her yanı açık ve zor savunulan bir ülke olan Almanya tehdit altında, kuşatılan ve düzenli aralıklarla sınırları çiğnenen bir ülke olarak tahayyül edilmiş olmalıdır. Coğrafi konumundan kaynaklanan doğal güçlükleri yenemeyen Alman halkı, hak talebinde bulunmayı ve saldırganlığı kendi bakış açından meşrulaştıran bir tür kurban kompleksi geliştirmiş olmalıdır. Kompleksinden kurtulmak içinse dünyadaki her türlü güzelliğin ve ilerlemenin kaynağı olan telafi edici soylu Ari mitine başvurmak zorunda kalmış olmalıdır. Almanların eski mitolojik geçmişini tamamen yok etmeyi başarmış olan acılı ve trajik Hıristiyanlaştırılma süreci üzerinde ısrar eden Vermeil'in[9] büyük yapıtına da gönderme yapalım. "Germenler Hıristiyanlığın yardımıyla fazlasıyla

8. R. Minder, *Allemagne et Allemands*, Le Seuil, 1948.
9. E. Vermeil, *L'Allemagne*, Gallimard, 1945.

'şeytanileştirdikleri' eski tanrılarına inanmaya devam etmiştir. Çok karamsar ve fazlasıyla trajik ünlü kahramanlık şiirleri, herkesin bildiği destanlar, herkesin okuduğu temel yapıtlar, Faust'un eski hikâyesi; tüm bunlar yitip gitmiş gibi görünen bir geçmişin tanıklığını yapar ve bu nedenle de Hıristiyanlığın eskinin paganizmini gerçekten yenik düşürüp düşürmediği sorulabilir."[10] Ayrıca, Freud da Almanların kötü vaftiz edilmiş olduğunu söylememiş miydi? (Bu temayı, Almanların dininde grubun kendisini kutsallaştırma eğiliminin işaretini gören F. Perroux[11] da yeniden ele alır).

A. Glucksmann, *Düşünür Efendiler*'de[12] yurttaşların hepsinin, yasanın taşıyıcısı karşısında terorize olmuş bir şekilde geri çekilmesine yol açmış olan Otuzyıl Savaşları'nın yıkıcı sonuçları üzerinde ısrar eder. A. Glucksmann, A. ve M. Mitscherlich'in[13] kitabında bu fikrin doğrulandığını düşünür ve Otuzyıl Savaşları'ndan başlayarak Napoléon istilalarına kadar uzanan dönemi fiilen kıyametin içine düşen bir halkın yaşadığı aynı travmanın tekrarı olarak gördüğündeyse kimi açılarıyla Minder'in tezine katılır. 413

Tüm bu düşünceler doğrudur ve daha da ileri giderler. Feodal Almanya'nın, kendilerini istedikleri gibi idare eden topraklara ve kentlere dönüşerek parçalanması, Almanya'yı diğer uluslar açısından kolay bir ava dönüştürmüş ve toprağın özsuyundan beslenen eski mitlerin sürdürülmesini kolaylaştırmıştır.

Gelgelelim, bu açıklama girişimleri Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu döneminde Papalık ile İmparatorluk arasında ortaya çıkan ve İmparatorluğun bozguna uğramasıyla sonuçlanan çatışmayı dikkate almaz. 1125 yılında V. Heinrich'in ölümünün ardından "Barbarossa" lakaplı I. Friedrich Krallığı yeniden canlandırdı, çökmekte olan devleti yeniden güçlendirdi ve Papa III. Eugenius'a "Roma İmparatorluğu'nun ihtişamını, gücü ve başlangıçtaki eşsizliği açısından yeniden oluşturmayı" deneyeceğini yazdı. I. Friedrich iki işe canla başla girişti: Gerçek başkent olarak kabul edilen Roma'yı yeniden fethetmek ve "Papazlar sınıfı ile İmparatorluk" arasında gerçek bir mücadelenin ortaya çıkmasına neden olacak piskoposluk seçimlerine doğrudan müdahale etmek. Oğlu VI. Heinrich evrensellik serabının peşine düşer, Kudüs'ü yeniden ele geçirdikten sonra Konstantinopolis'i ele geçirmek ister. *Dominium mundi*'yi ("dünya egemenliği") yeniden kurmak istiyordu. Onun ardından tahta geçen II. Friedrich Hohenstaufen bizzat

10. E. Vermeil, a.g.y., s. 33.
11. F. Perroux, *Mythes hitlériens*, Lyon, 1936.
12. A. Glucksmann, *Les maîtres penseurs*, Grasset, 1977.
13. A. ve M. Mitscherlich, *Le deuil impossible*, Payot, 1967.

III. Innoentus'un sağladığı kilise desteği sayesinde iktidarı ele geçirdi ve birkaç yıl sonra daha önce ettiği bağlılık yeminini yinelediği Papa III. Horoius ona kendi elleriyle krallık tacını giydirdi. Aslında isteği, gücünü pekiştirmek ve Kuzey İtalya'yı egemenliği altına almaktı. Bu yüzden de, kiliseden dışlandı. Durumun tersine dönmesinden yararlanmak isteyen II. Friedrich imparatorluk iktidarını her türlü piskoposluk referansından ayrıştırmaya girişti ve İmparatorluk topraklarını papalığın himayesinden kurtulmuş bir dünyanın merkezi haline getirmeye çalıştı, böylece imparatorluk dokusu bile *aracısız kutsal bir dünyanın dolaysız imgesine* dönüşüyordu. Başarısız oldu ve onunla birlikte Evrensel İmparatorluk girişimi de son buldu.[14]

Tarihe yapılan bu kısa ziyaretin tek bir amacı vardı: O da, Almanya'nın Roma'dan miras kalan, kutsal bedene (ve aynı zamanda da Germen geleneklerine) dahil olan ve evrensel bir imparatorluğa dönüşmek isteyen güçlü bir devlet anlayışı ile onu Roma'nın denetimi altına sokan, yabancı orduların insafına bırakan ve içeride sürekli feodal parçalanma hareketlerinin tehdidine maruz hale getiren, *hayal kırıklığı yaratan* bir gerçeklikle yüzleşme arasında sıkışıp kaldığını göstermekti. Demek ki Almanya uzun süredir *dünya egemenliğini* ele geçirmeyi arzulamaktadır. Ama bu eski hülyasının hem dışarıdan hem de içerideki başkaldırı ya da özerklik süreçleriyle (1648 yılında İmparatorluk sınırları içinde 350 devletin olduğunu düşünelim: kentler, piskoposluklar, derebeylikler, vb.) sürekli engellendiğini görür. Gerçek Almanya'nın, Prusya'nın sultası altında ve Bismarck'ın zekâsı sayesinde bu eski hülyasıyla buluşabilmesi için, modern zamanların gelmesini beklemek gerekecektir: Yeterli bir şekilde (Länder'in özerkliğine rağmen) bütünleşen, aynı dili konuşan ve aynı Germen kökenden geldiği düşünülen tüm bireyleri bir araya getiren bir imparatorluk devleti.

Böylece şu parodoksa ulaşırız: Devletin kurucu ilk imparatorlarının yönetimi altında dünyevi ve ruhani Roma'yı temsil etmeyi amaçlayan –imparatorları ortaçağdaki Alman kentlerinin sınırlarında olup bitenden daha çok İtalya ve Konstantinopolis ile ilgilenen– ve birliğini muhtemelen dünya egemenliği hülyasını sürdürerek aynı dili konuşan kişilerin oturduğu *sınırlı* bir *toprak parçası* üzerinde kurmayı başaran bir ülke. Sanki her şey, Bismarck'ın *dünya egemenliği düşünü yerel mitlerle* bağlantılandırarak Germen kökenli kabilelerle (ve onların tanrılarıyla) evrensel imparatorluk projeleri arasında bir kaynaşmayı başardığına, yani kısacası *halkı impartorluğu*'yla barıştırdığına işaret eder gibidir.

14. Bkz., E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton Universty Press, 1957.

Ama, Bismarck'ın başarısı, Almanların "dünyanın üstüne binen aklın" darbeleri altında eski "düzensizliğe dayalı" düzenlerinin çöktüğüne tanık olduğunu ve romantizmin ve içinde bulundukları bunaltıcı sarsıntının bilincine varmış olmanın yol göstericiliğinde yeni bir *Alman ulusu* oluşturmaya çalıştığı yüz yıllık fırtınalı bir parkurun sonunda ortaya çıkmıştı. Fransa, Devrimi ihraç ederek aynı zamanda Ulusu ve Devleti de ihraç etmişti ve II. Friedrich Hohenstaufen'den beri gömülmüş olan dünya egemenliği arzusunu yeniden canlandırmıştı. Neden Almanlar Napoléon'un yaptığını yapmayı başaramayacaklardı ki?

Bu hayalperestlik oldukça eskidir. Tarihin katettiği ilerlemeyle, dilbilimin ve antropolojinin gelişimiyle kendisine yeni bir dayanak bulur. Bunların sayesinde, şu bildik, aynı toprak üzerinde benzer mitlere ve tek bir dine bağlı tek bir ırk nosyonu oluşur.

Ama, bu hayalin önünde güçlü bir düşman durmaktadır: Alman Yahudisi.

Ortaçağ boyunca, özellikle de Avrupa'nın merkezinde ve doğusunda oluşturulan şeytani imgeler üzerinde durmayacağız. Sefarad Yahudisine atfedilen şeytani imgelerden çok daha katı olan bu imgeler, doğrudan Hıristiyan inancından beslenir: Yahudi karşıtlığı öncelikle Yahudi dini-karşıtlığıdır. Kilise hem yeryüzünde hem de öte dünyada cehenneme mahkûm edilmiş *Tanrı katili* halk mesajını yaymıştır.

Ama, Almanya'da ortaya tikel bir olay çıkmıştır. XIII. yüzyılın sonunda Almanya'da 50 kadar Yahudi topluluğu vardı. İngiltere ve Fransa kendilerini devletler olarak oluşturur, azınlıkları sınırdışı ederlerken, Almanya tersine azınlıkları kabul eder. Ortaçağın son dönemleri boyunca gitgide artan Germen toprağının politik açıdan aşırı bölünmüşlüğü, bir kentten sınırdışı edilen Yahudilerin diğer bir kent tarafından kabul edilmesini sağlar. Kimi durumlarda Yahudiler aranılır bile oldular: Gerçekten de, Yahudiler istendiği kadar da kazıklanabilirlerdi; üstelik, kâr oranı uyguladıklarından ticari işlemlerin gelişmesiyle birlikte gitgide daha fazla önem kazanan önemli bir toplumsal işlevi yerine getirmekteydiler. Ayrıca, maruz kaldıkları saldırılara, üstlerine yıkılan ritüel cinayet ve kurban ederek kutsallığa saygısızlık ettikleri suçlamalarına rağmen, yayılmasının nedeninin Yahudiler olduğu söylenen büyük veba salgınında aralarından pek çoğunun ölmüş olmasına ve kesintisiz Yahudi kıyımlarına (bu kıyımlar Rönesans'tan itibaren azalmaya başlar) rağmen, Yahudiler peyderpey, özellikle de XVI. yüzyıldan itibaren daha belirgin olarak istikrarlı topluluklar kurmayı başarır. Prensliklerde "Saray Yahudilerinin" varlığı, kentlerin gelişmesi

açısından kendilerini vazgeçilmez kılan kimi Yahudi işadamlarının yararlandığı imtiyazlar (bu imtiyazlar beklenmedik bir şekilde onlardan yararlananın aleyhine de dönebiliyordu, örneğin ünlü Süss Oppenheimer asılacaktır), Yahudilerin hedef olduğu aşağılanmaların yavaş, ama görünür bir şekilde azalması, onların Almanya'da önce gettonun içinde, ardından XIX. yüzyıldan başlayarak gettonun dışında imrenilecek bir konum değilse bile en azından kabul edilebilir bir yer elde etmelerini sağlar. Farklı Alman devletleri XIX. yüzyıl boyunca liberal tedbirler almaya başlayacak ve Yahudiler gettodan çıkmaya başlayıp, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda entelektüel etkinliklere de atılacaktır (Moses Mendelssohn'un eserleriyle bir Alman Yahudi felsefesinin oluşması). Ayrıca, XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın başında Yahudiler orduda,[15] ülke idaresinde ve kırsal dünyada (Yunkerler'in* egemenliğindeki) fazla önemli olmayan bir konuma sahip olsalar da, bunun aksine bankacılıkta, ticarette, serbest mesleklerde, gösteri dünyasında, gazetecilikte ve sanat alanında günden güne güçlenen bir konuma sahiptirler. Buna karşın zorluklar devam eder: Din değiştirmiş Yahudi yalnızca Yahudi olan birinden daha fazla kabul görür; örneğin (felsefeci Mendelssohn'un yeğeni) Mendelssohn gibi bir müzisyen bugün kolay kolay anlayamayacağımız bir şöhrete zamanında ulaşmış ulusal bir müzisyene dönüşmeden önce babasının soyadının yanı sıra annesinin Bartholdy (annesinin ailesi Protestanlığı kabul etmiştir) soyadını da kullanacaktır, Marx da Yahudilikten vazgeçmiş biridir, Yahudi kalma arzusuna rağmen Mahler de aynı yolu izleyecek ve 8. Senfoni'sinin başında Hıristiyanların Tanrısına övgü ("Veni Creator") besteleyecektir. Ama tüm bu sorunlara rağmen, Yahudiler Alman ulusunun içinde güçlü bir varlık kazanır.

Yahudilerin bu varlığının karşısına tek bir toprak üzerinde tek bir ulus oluşturan tek bir ırk şeklindeki Alman düşü dikilecektir. Almanlar XIX. yüzyılda kendilerini (dağılmaya karşı mücadele eden) *tek bir halk* olarak düşünmeye ve tek bir halk olmayı istemeye başladıkları andan itibaren, silahlarını *yerli olmayan*a, topraklarındaki yabancı bir mevcudiyetin işareti olana yönelteceklerdir: Yahudi. Fichte, Hegel ve Marx da dahil olmak üzere Alman felsefeciler bunda yanılmamışlardır, bu felsefeciler çabalarının bir kısmını Yahudiye karşı sarf edeceklerdir.

15. Naziler Yahudileri kışlaları terk etmeye zorladıklarında, yalnızca beş tane rütbeli, otuz bir tane de rütbesiz asker bulurlar. P. Sorlin, *L'antisémitisme allemand*, Flammarion, 1969.

* Yunkerler; "genç Alman soylu". (y.h.n.)

Fichte: "Dün yediysen, bugün aç olduğuna göre yalnızca bugün için ekmeğin var, yanında aç duran Yahudiye eğer dün yememişse bu ekmekten biraz ver; bunu yaptığında çok iyi davranmış olacaksın, ama söz konusu olan Yahudilere sivil haklar tanımaksa, ben kendi adıma bir gece onların başlarını kesmekten ve başlarının yerine artık hiçbir Yahudi fikrinin varolmadığı bir başka baş koymaktan başka bir çare göremiyorum. Başka bir deyişle, kendimizi onlara karşı savunmak için kutsal toprağı onlar için fethedip hepsini kutsal topraklara göndermekten başka bir yol bilmiyorum."[16]

Hegel: "Çünkü, delilik bireyin türüne bağlı olarak tamamlanmış ayrışmasından başka bir şey değildir, Alman ulusu da kuşkusuz tikele duyduğu saplantılı düşkünlüğü Yahudi ulusuna, toplumsallık ve topluluk tini açısından diğer halklarla bağdaşmayan bu ulusa özgü deliliğe kadar götürmüştür."[17] Marx'sa *Yahudi Sorunu*'nda paranın genel eşdeğer olarak oluşumunu Yahudi diniyle bağlantılandırır. "Para, İsrail'in, önünde başka hiçbir tanrının varolamayacağı kıskanç tanrısıdır."[18] Bir Almanya'nın (A. Glucksmann'ın göstermiş olduğu gibi) yeni bir Yunanistan olarak yaratılması,[19] hem *karşı-devlet*'i ve asimile edilemez olanı (dolayısıyla dış düşmanı) hem de yurtsuz kapitalizmi (altın boğaya tapınılmasını) *eşanlı olarak* temsil eden Yahudinin asimilasyon, din değiştirme ya da dışlanma yoluyla yok edilmesini gerektirir.

Yahudilere karşı gösterilen bu tepki, Almanya'ya özgü değildir. Bunun, Fransa'da Voltaire'den beri mevcut olduğunu biliyoruz, yakın tarihli çalışmalarsa[20] (aydınlar sınıfının uzunca bir süre boyunca gözlerini kapatmasının ardından) hem Fransız hem de diğer ülkelerin sosyalist ve sendikacı çevrelerinde genellikle vahşi bir Yahudi karşıtlığının varolduğunu[21] ortaya çıkartmaktadır. Bununsa iki nedeni vardır: "Her türlü insan etkinliği, artık kârın ve paranın boyunduruğu altında olduğundan, sömürülenlerin gözünde başlarına gelen tüm kötülüklerin tek sorumlusu kapitalizmdir. Oysa, ekonomik yapıları bu yapıların mekanizmasını düzeltmek amacıyla analiz etmeden, tamamen bir soyutlama gibi görünen şeyden nefret etmek ve onunla mücadele etmek zordur. Bu yapılmadığı için kapitalizm halk tarafından hemen Yahudilerin en aşikâr ve en kışkırtıcı sembolü olduğu bir azınlık tarafından ekonomik

16. Aktaran A. Glucksmann, a.g.y., s. 103.
17. A. Glucksmann, a.g.y., s. 100.
18. K. Marx, *La question juive*, 1843, U.G.E., 10/18, 1960, s. 52.
19. İlk gerçek romantik olan Hölderlin'in Yunanistan'a duyduğu gerçek aşkı düşünelim.
20. Bkz., özellikle H. Arvon'un başarılı yapıtı, *Les juifs et l'idéologie*, P.U.F., 1978.
21. Proudhon ve Fourier'nin Yahudi karşıtlığını unutmayalım.

ve politik iktidarın canice ele geçirilmesi olarak yorumlanır."[22] XIX. yüzyıl solu tam da Hıristiyanlığa karşı olduğu ölçüde Yahudi karşıtlığı yoluna girer. Solun motor unsuru olmaya devam eden kapitalizm karşıtlığı bir kez tanıtanımazlıkla ittifak kurduğunda, Yahudi kendisinden iki misli nefret edilen varlık olarak görülmeye başlanır: Yahudi, hem kapitalist rejimin hem de Hıristiyan dininin kaynağındaki kişidir. XIX. yüzyıl anarşizmi de, genellikle doktrinal nedenlerle frenlenmesine rağmen kendiliğinden ve şiddetli bir şekilde patlak veren Yahudi karşıtlığı eğiliminden derinden etkilenmiştir."[23]

Yahudi karşıtlığının özgül olmaması açıklanabilir: XIX. yüzyıl aynı anda vahşi kapitalizmin, aşırı milliyetçiliğin, (Devrimin ve yurttaşların *kitleler halinde* başkaldırısının evladı olan) modern devletin kurulmasının, işçi mücadelelerinin yüzyılı olduğundan, (sağ açısından prestijin ve soyluluğun karşıtı değeri ve sol açısındansa emeğin ve adaletin karşıtı olan) *para*, devlet karşıtlığı, ulus karşıtlığı görünümüne bürünen her şeye ve *evrensel soyut* adına ve duyulara, toprağa, kökenlere, mitlere karşı söz alabilen her şeye karşı, düzenden, ulus-devletten ya da eşitlik için gerekli devrimden yana olan tüm güçlerin *kristalleştirilmesi* gerekir.

Bununla birlikte, Yahudi karşıtlığının Almanya'da böylesine güçlenmesi bir yandan daha önce belirtilen nedenlere (Yahudilerin Almanya'da uzun süredir yerleşmiş olmasından ve sahip oldukları ekonomik güçten kaynaklanan sayısal ağırlıkları), öte yandansa ve bize göre özellikle de Fransız ya da İngiliz devletlerinin aksine Alman devletinin henüz oluşturulmamış olmasına, bu devletin yüzyıllardan beri Almanların gönlünde taht kurmuş ideali temsil etmesinden[24] ve felsefenin gelişmesi sayesinde Almanların kendilerini Mutlak Ruh değilse de *Tin halkı* olarak tanımlayacak olmalarına bağlıdır. (Sentez girişimini Hegel gerçekleştirecektir: Zafere doğru ilerleyişinde en yüce somutlaşmasını bürokratik devlette bulan Tin). Yahudiler devlet karşıtı (ve doğaları gereği kitle karşıtı) olmalarının yanı sıra, aynı zamanda kendilerinin *Tin halkı* olduğunu da söylerler. Yahudiler Kitap halkıdır, çözümleyici ve yorumlayıcılardır, dilin mutlak erkliğinin halkıdırlar ve doğanın, Annenin, irrasyonelin, duyuların diline karşı tinsellik halkıdırlar. Devletlerini kurmak ve II. Friedrich Hohenstaufen'in hayaline uygun

22. H. Arvon, a.g.y., s. 45.
23. H. Arvon, a.g.y., s. 49. Ayrıca, Bakunin son derece şiddetli bir Yahudi karşıtlığı sergileyecektir; zaman zaman Marx'a karşı bile.
24. Ortak bir ideal ve kendinden emin bir topluluk oluşturmak için dış ya da iç bir düşmana sahip olmaktan daha iyi bir şey yoktur. Bunu Freud'dan beri biliyoruz.

olarak onu mükemmel devletin (*Kutsal Devletin*) sembolü haline getirmek isteyen Almanlar[25] *iki Tin halkının varolamayacağını, dünya egemenliğini ele geçirmekten başka bir şey düşünmeyen iki halkın varolamayacağını* düşünürler. Bu koşullarda, Almanya için söz konusu olan şey, fiilen ve tinsel olarak dünyayı tahakküm altına almaktır: Yeni Roma olmayı istemiş olmanın ardından, yeni Yunanistan haline gelmek. Bu yüzden de, Yahudilerin her başarısı, onların Alman toprağında her köklü kristalleşmesi ve hatta onların asimilasyonu bile Tin'in ve harika meyvenin bu kurtçuk tarafından içten içe kemirildiğine tanık olacak Alman devletinin uğradığı bir bozgun olarak görülecektir. Yahudiyse şu ikileme hapsolduğunu görür: Asimile olmak istemezse ve kendini ayrı tutarsa, kendini ulusal varlıklar topluluğundan sürgün edilenlerin yanında bulur, aksine kamusal yaşama katılmak ister ve diğerleri gibi bir Alman olduğunu göstermek isterse de dokunduğu her şeyi önlenemez bir şekilde *kirletir*. Yahudiler (kendilerini temiz bir halk olarak gördüklerinden ve kirliliğin prototipi olarak göremeyeceklerinden) gitgide daha fazla, özellikle de II. Reich'in kurulmasından sonra Alman ulusuyla bütünleşeceklerdir. Bismarck, Yahudilerin Alman ulusunun tohumu olduklarını söylememiş miydi? Yahudiler gitgide devlet işlerinde daha fazla sayıda çalışmaya başlarlar (1914 savaşından önce Alman donanmasını dünyadaki en güçlü ikinci donanma haline getiren, Fritz Rathenau olmuştur). Birinci Dünya Savaşı sırasında Fritz Rathenau'nun (E. von Salomon tarafından öldürülecek olan) oğlu Walter "hammadde servisi"nin başındaydı, Albert Ballin isimli bir başka Yahudiyse "merkezi satın alma biriminin"[26] başındaydı. Savaş ekonomisi için kurulmuş olan bu şirketler, Yahudilerin savaşın gitgide yayılmasından yararlandıkları şüphesini doğurur. Basının büyük bir bölümünü denetleyen ve ılımlı Yahudi bakış açısı, ülkenin demokratikleştirilmesini talep eder ve "toprak ilhakı içermeyen bir barış"tan yana tavır alır. Yahudileri hakiki düşmanlar olarak görmeye başlayanların sayısı giderek artar. Ardından, savaşta uğranılan bozgunun sorumluluğunu onların sırtına yüklemek kolay olacaktır. Üstelik, partiyi terk eden sosyalistlerin bir bölümü "emperyalist savaşa" karşı tavır alırlar. Rosa Luxemburg, Hugo Hasse (ikisi de Yahudi) ve (Yahudi olmamasına karşın herkesin Yahudi olarak gördüğü) K. Liebknecht bunların arasında yer alır. Yöneticilerinin çoğu Yahudi olan Bolşevik devrimi ve sosyalist Almanlarla devrimci Ruslar arasındaki bağlılıklar, bir "Yahudi-Bolşe-

25. Yahudilerin de kendi megalomanyak düşlerinin peşinden gittiğini düşünen Almanlar.
26. Bkz., S. Friedländer, *L'antisémitisme nazi*, Le Seuil, 1971.

vik" komplosu fantazmının oluşturulması için elverişli unsurlar olarak işlev görürler. Bozgunun yaklaştığı dönemde, emperyal ordunun içinde sorumluları genellikle Yahudiler olan asker konseyleri oluşturulur; İmparatorluk çöktüğünde halk komiserleri konseyinin, yani yeni Almanya'nın ilk hükümetinin, ikisi Yahudi altı üyesi vardır; ve son olarak, özellikle Berlin'deki (Spartakistler) ya da Bavyera'daki (Kurt Eisner, Ernst Toller) devrimci grupların içinde bir sürü Yahudi vardır. Yahudilerin hem devlet aygıtındaki hem de bu aygıta karşı girişimlerdeki varlığı, Yahudi imgesinin hem savaştan çıkar sağlayan ve devleti yıkmaya çalışan kişi hem de ordulardaki hain ve Alman ordusunun zaferini her yola başvurarak engelleyen, nefret edilen ve kan düşkünü devrimci kişi olarak oluşturulmasına imkân tanıyacaktır. Unutmayalım ki, bu imge "Savaş alanlarından muzaffer gelen sizler!" türküsünde yer bulacaktır.

Dolayısıyla, Tini cismanileştirme ve dünyayı tahakküm altına alma onuru için aralarında mücadele eden iki halkın çarpışmasından zafer kazanarak çıktığı sanılan Yahudi halkıdır. Tahammül edilemez bu durum daha 1918 yılından itibaren Ludendorff'un önderliğinde devlet darbelerini hazırlayan her türden intikamcıya yolu açacaktır.

C. YAHUDİLER VE ALMANLAR

Nazi devletinin özelliklerini ele almadan önce Yahudi halkıyla Alman halkı arasında kurulmuş olan *radikal karşıtlığın* ve *radikal benzerliğin* üzerinde durmak gerekir.

Radikal karşıtlık açıklanabilir ve bunun nedenlerini göstermeye de çalıştık: Toprak ve doğa halkı olan, savaşçı ve kan dökmekten hoşlanan (Jung, Nazizmi analiz ederken şöyle demişti: Wotan uyandı), kurucu mitlere bağlı, sürekli bir devlet arayışında olan, yeryüzü egemenliğini ve dünya tinselliğini ele geçirmeyi arzulayan bir halk topraksız bir halka, bir "Kitap" ve akıl yürütme halkına, insanlığı ve *evrenseli* temsil etmek isteyen, akışların dolaşımıyla ilgilenen, duruma göre ya tarihin dışında kalarak varlığını koruyabilen ya da tarihe katılıp orada önemli bir rol oynayan, (düşmanları bunun tersini düşünseler bile) tahakküm arzusu taşımayan, ama yoğun bir gündelik yaşamla, aile ve topluluk bağlarıyla ve Tanrıyla ilişkisiyle meşgul olan bir halka karşı konumlanır. Birbirlerinden böylesine farklı toplumsal doğalara sahip olduklarından birbirlerine tamamen karşıt olmak dışında ellerinden başka bir şey gelmeyen iki halk.

Radikal benzerlik: Ama, aynı zamanda ilginç bir şekilde birbirine derinden benzeyen iki halk. İkisi de kendisini büyük bir amacı gerçekleştirmekle görevli kılınmış hisseden, dünyada yalnızca sağlam ve hatta kaynaşmış topluluklar kurmak amacıyla varolmak isteyen *Mesihçi* iki halk (biri için devletle birlikte, diğeri için devletsiz topluluk, ama her ikisi de cemaatçi idealle derinden bütünleşen ve içlerinden biri herhangi bir tehlikeyle karşı karşıya kaldığı anda birbirlerine karşı karşılıklı yoğun bir sevgi hisseden varlıkları bir araya getirmek isteyen iki halk). Dolayısıyla, kendilerine vaat edilmiş yeni topraklar gösterecek peygamberleri ya da Mesihleri izleyebilecek iki halk. Paranoyak ya da megalomanyak söylem onları korkutmaz. Tam tersine.

Köken halkları: Yahudi halkı kendisini Zaman'ın başlangıcının son tanığı ve insanın *kutsal* serüveninin teminatı olarak görür. Almanlarsa, Avrupa'yı kurmuş olan Germenler, Hint-Avrupa (Ari) "ırkı"nın son tanıkları olmak ister ve kendilerini yeni Yunanlılar olarak tasarlamaya başlamadan önce, çok uzun bir süre boyunca dünyevi ve ruhani Roma'nın (yine de kötü vaftiz edilmiş) temsilcileri olmayı arzulamışlardır. Almanlar tarih içinde yerlerini almış olsalar da, tıpkı Yahudiler gibi *Mitte demir atmışlar* ve onun büyüsüne kapılmışlardır.

Tin halkları: İki halk da Tinin madde üzerindeki hükümranlığına inanır. Marx'ın da dahil olduğu Alman felsefesi (kuşkuz, Marx'ın böyle görülmesi Marksistleri ayağa kaldıracaktır) tamamen idealist bir felsefedir. İki halk da Aklın sözcüleridir. Yahudilerde zamanın başlangıcından bu yana dillerden düşmeyen akıl. Almanlardaysa eylem içinde ve dünyada kendini gösteren akıl. Bunun ne önemi var, her iki halk da rasyonele inanır, her ikisi de her bürokrasi için vazgeçilmez hazırlıklar olan ritüeller yaratabilir.

Tikel halklar ve Evrensele bağlı halklar: Bir Alman kendisini tikel olarak Alman hissettikçe, insanlığın inşa ettiği en yüce şeyi temsil ettiği ve tüm diğer halkların benzemeye çalışmak zorunda olacağı *insan modeli* olduğu duygusuna daha fazla kapılır. Bu nedenle de, Alman, kendisini insanlığın "yol göstericisi" konumuna getiren tüm niteliklere sahiptir. Aynı şekilde, bir Yahudi kendisini tikel olarak Yahudi hissettikçe, o da *evrensel insanı* (çünkü Tanrı onu seçmiştir), yani sağduyulu, sınırlarını bilen, ama aynı zamanda kendinden emin insanı temsil ettiğine daha fazla inanır. De Gaulle Yahudileri "seçkin, kendinden emin ve tahakkümcü halk" olarak nitelendirdiğinde neredeyse herkes tarafından yuhalanmıştı. Oysa, De Gaulle nadir bir basiretlilik örneği göstermişti. Yahudiler böyle olduğundan değil (daha önce altını çizmiş olduğumuz gibi Yahudi halkının elde etmeyi istediği, dünya üzerinde

kurulacak tahakküm değildir), Tanrı istediği için böyle olmaya çalışan halk. Üstelik, Yahudilere atfedilen bu nitelemeleri De Gaulle, aynı tutarlılıkla Almanlar için de kullanabilirdi.

Tek bir kanla bağlı halklar: Yahudilerdeki öteki halklara (teorik düzeydeki) karışmama, Yahudilerin tümünü aralarından çıkan ilk kişi olan İbrahim'in oğullarına dönüştürür. Yahudiler din değiştirilmesini hep kabul etmişlerdir. Sünneti ve Bar-Mitza'yı yerine getiren yabancı herhangi biri *tamamen* Yahudi haline gelebilir. Topluluğa ve tek Tanrıya bağlılık edimi Yahudiyi Yahudi haline getirir. Bu bağlılık edimi, aynı toteme aidiyetin arkaik kabileler açısından içerdiği erdemlerin aynısına sahiptir. Tanrı tarafından seçilen kanın, din değiştirenin damarlarında aktığı kabul edilir. Örneğin, (özellikle Polonya'da ve Kuzey Afrika'da) pek çok halkın Yahudileştirilmiş olmasına ve farklı dinden kişiler arasında evlilikler yapılmış olmasına rağmen, tüm bunlar, Yahudilerin, tümünün aynı soydan geldiklerine ilişkin inanca sıkı sıkıya bağlı kalmalarını hiçbir şekilde engellemez.

Alman halkının diğer halklarla karışmamışlığıysa (bu, hayali bir katışıksızlık durumudur, çünkü tüm Avrupa'nın deney ve savaş sahası haline gelmiş toprakları sürekli işgal edildiğinden, Almanlar hiç kuşkusuz Avrupa'nın en *karışmış* halkları arasında yer alırlar), bu halkı ilk Germen halkların tüm erdemleriyle ve tüm feragat güçleriyle donanmış gerçek torunlarına dönüştürür. Hem Almanların vakasında hem de Yahudilerin vakasında ırksal arılık aslında sorunlu olduğu ölçüde daha yüksek bir sesle talep edilir. Önemli olansa, her iki halkın da kendisini tarihlerinin tüm çelişik durumlarına rağmen arı, antik kahramanların mirasçısı, öteki halklar tarafından kirletilmemiş, ama sürekli kirletilme endişesi içinde yaşayan halklar olarak algılamalarıdır. Dolayısıyla iki halk bu açıdan tamamen birbirine benzer.

Evrensel tarihin taşıyıcıları olmak zorunda olan halklar: Mesih geldiğinde Yahudiler kesin bir şekilde Tanrının Halkı olarak kutsanacaktır. Almanlarsa ideal Reich'ı kurmayı başardıklarında, mutlak, evrensel ve homojen bir devletin hükümranlığıyla karıştırılan evrensel Tarihe (Hegel'in inanmış olduğu gibi) son noktayı koyacaktır. (Marx gibi) devrimci Yahudi Almanlar da sınıfsız toplumu, bolluk toplumunu, şeffaflığa doğru yol alan toplumu kurmak istediklerinde aslında tarihin çelişkilerine dünya çapında komünizmin kurulmasıyla son vermekten başka bir şey mi istiyorlardı?

Son olarak, yazgısı kıyamet ve toplama kampları olan bir *kendinden nefret*le içten içe kemirilen halk. Yahudi halkında Massada kompleksi olduğu söylenir. Böylesi bir saptama basitleştirici ve tehlikeli bir

saptama olsa da, her Yahudi her an ve hatta günümüz toplumlarında bile tüm olumsuz yansıtmaların nesnesi haline yeniden gelebileceğini ve her açıdan gözü dönmüşler tarafından katledilebileceğini bilir. Nazi serüveninin sona ermediğini bilir. Latin Amerika'da ya da Doğu Avrupa ülkelerinde varolan şiddetli Yahudi karşıtlığı, Yahudiyi yoksullukla, durumun tersine dönmesiyle ve fiziki ölümle mücadele etmeye her an hazır olmaya mecbur kılar. Başka halklar için olağanüstü bu durumun, Yahudi halkı için normal bir durum olduğu düşünülür. Tanrı bu halka kendisi nezdinde üstlendiği borcu kanının son damlasına kadar ödetmek için her türlü güce sahiptir.

Üstelik, her Yahudi, bir suçluluk duygusuyla bireysel olarak için için kemirilir (yaşamayı hak etmekte midir, bir gün Tanrının sağında yer alabilmek için gerekli her şeyi yapmış mıdır?) Bu suçluluk duygusu aynı zamanda Yahudinin kendisinden derin bir şekilde nefret etmesine yol açar. İnsanüstü bir güçle donanmış herkes kendisini genellikle gerçek bir güçsüzlük serimleyen kişi olarak yaşar. Ölçüsüz gurur, alçakgönüllülük ve en aşırı alçalma olmadan oluşturulamaz. Théodore Lessing *Der jüdlische selbsthass* [Yahudi Benliğinden Nefret] başlıklı eserinde benzer düşünceleri kendinden nefret etmenin tipik bir Yahudi özelliği olduğunu hatırlatarak yeniden ele alır. Yahudilerin başlarına gelen kötü şeyleri, işledikleri günahlara atfettiklerini ve kutsal öfkeyi meşrulaştırmak için kendilerini suçladığını görmek için Eski Ahit'e bakmak yeterli olacaktır. " 'Yeryüzündeki tüm krallıklar için bir korku nesnesi olmaya devam edeceksin' şeklindeki Kutsal Kitap'ın kehaneti, ağırlığını Yahudi bilinci üzerinde derinden hissettirmeye devam eder."[27]

Alman halkı da benzer bir durumdadır. Nazi dönemi (!) Almanların diğer halkların gözünde ne derece "korku nesnesine" dönüşecek şekilde zulümler yapabileceğini ve hangi ölçüde kendini mutlak anlamda kurban etmeyi teslim olmaya tercih ettiğini bize göstermiştir. Alman kendisini sürekli bir hiç, bağımsız karar alma yetisine sahip olmayan, ne Fransızların canlılığına ne İngilizlerin diplomatik gücüne ne de Latin inceliğine sahip "önemsiz biri" ve ağır, ciddi, yalnızca kendisinden istenileni iyi yapmayı bilen, çok güç sorunların farkına varma yetisine sahip olan, ama kendisini tanımlama yeteneğinden yoksun (dolayısıyla da kendisini özellikle bir düşüncenin ve özerk bir kararın imkânsızlığıyla dışavuran ölüm itkisiyle dolu) bir birey olarak görür (Thomas Mann bunun üzerinde sıkça durmuştur). Ama, ötekilerle birlikte, kardeşleriyle birlikte kendisini aştığını ve mitleri şenlendiren kahraman-

27. H. Arvon, a.g.y., s. 109.

lara eşit hale geldiğini bilir. Ama, mitler genellikle faciayla doludur. Tanrıların alacakaranlıklarını yaşamaları gerekir. Alman içten içe ötekilerini mahvetmeye, kuşkusuz bir gün de ötekiler tarafından mahvedilmeye ve ortak mutlak kudret hayalini gerçekleştirmek istemesinin bedelini ağır bir şekilde ödemeye yazgılı olduğunu bilir.

Bu durumda, yaptığımız tanı doğruysa, Yahudilerle Almanların birbirlerine karşıt olmalarına rağmen, kardeş de olmaları gerekir. *Ötekiler benzerler*dir. Alman, Yahudide her zaman "bir başka kendi"yi görebilir ve Yahudiyi sevdiğinde onu da kendini de sever, ondan nefret ettiğinde onda kendinden de nefret eder. Aynı süreç, Almanları kendilerine en yakın ve en uzak halk olarak gören Yahudilerde de söz konusu-

dur. Ama, uzaklaşma ve/veya yakınlaşma iki hasımda da aynı etkiyi uyandırır: Bir *çift*in her ortaya çıkışının yarattığı *büyülenme*. Öteki aynı olduğuna göre, öteki bize benzer olduğuna göre, bizi tamamen soğurabilir ve bizde *dehşete* yol açabilir. Ama, bunun yanı sıra, bizi çeker ve çağırır, bizi kendisiyle birlikte aynanın öbür tarafına geçmeye davet eder, çünkü, umarsızca kendimizde aradığımız güç aslında ondadır. Almanın Yahudiye karşı duyduğu nefret tamamıyla farklıya ve tamamıyla benzere duyulan nefrettir. Alman açısından bu ürkütücü imgeden kurtulmanın yolu, Yahudiye atfedilip de kendisinde de varolabilecek her şeyi kökünden temizlemek ve Yahudiyi yalnızca ve yalnızca *aşırı farklı*ya, kirlilik yaratan varlığa ve şeytanın göstergesine dönüştürmektir. Yahudi ise, Almanların kendisinin katledicisi olduğunu fark etmiş olmasına rağmen, başına gelebilecekleri oldukça geç kavrayacak (Nazi rejimi dönemi boyunca ve hatta "temizlik gecesi"ne kadar Almanların aslında yalnızca diğer Polonyalı Yahudilere ve Alman vatandaşlığını yeni seçmiş Yahudilere hınç beslediklerini düşündü), düşüncelerinin ve tutkularının çoğunu paylaştığı ve kendisini zorluk çekmeden özdeşleştirdiği Alman halkına fazlasıyla hayranlık duyacaktır. Bazı Yahudilerin toplama kamplarında 1940 yılında Luftwaffe'ın* Londra'yı bombalamaya giden uçaklarını alkışladıkları ya da 1980 yılının ağustos ayında yapılan Dünya Yahudi Kongresi'nde Şansölye Schmidt'in görkemli bir şekilde karşılanması gibi akıl almaz fenomenleri unutmayalım: Söz konusu kongrede kongre başkanı Nahum Goldman, Yahudilerin çoğu gibi tin ve kültür dili olan Almancayla düşünebildiğini ve düşünmeye devam etmeyi istediğini tekrarlamaya özel bir önem atfetmişti.

Yahudilerin (özelliklerini göstermeye çalıştığımız şu derin benzerlik nedeniyle) tamamen asimile olmayı denedikleri tek tarihsel vaka,

* "Alman Hava Kuvvetleri". (y.h.n.)

onların yıkımıyla sonuçlanmıştır. Aynı anda hem öteki hem de benzer, hem yabancı hem de yurttaş, hem tarih dışı insan hem de tarih insanı olunamaz. Bu güç arzusunun bedelinin bir gün ödenmesi gerekir. Üstelik bu, kurban edilenlerin kimi açılardan kurban edene, onun kendisini ve tüm halkını günahlarından arındırabilmesi ve her ikisinin de yeniden canlılık kazanabilmesi için benzer olması gerektiğini bildiğimiz ölçüde daha fazla geçerlidir. Almanlara fazla benzeyen Yahudiler (asla İngilizlere ve Fransızlara bu ölçüde benzemediler, ama daha düşük bir düzeyde İspanyollara benzediler ve bu yüzden de engizisyonun hışmına uğradılar) bu benzerliğin bedelini günün birinde ödemek zorundaydılar. Düşman kardeş, yok edilmesi gereken en büyüleyici varlık olmaya devam eder.

D. NAZİ DEVLETİ

Nazi devleti, Almanların hülyasını *gerçeğe* dönüştürmekten başka bir şey yapmayacaktır: Yahudilerin yok edilmesi. Bununla birlikte, bu "tasarı" tamamen farklı da olabilirdi. Bu iki Tin ve Mesihçilik halkının tamamen kaynaşmasının özgün bir şekilde gerçekleştirilmesiyle de sonuçlanabilirdi. G. Scholem ya da M. Tournier gibi birbirlerinden farklı yazarlar bunu düşünür. Bunun yapılabilmesi içinse, Yahudilerin mevcut durumlarını terk etmeleri ve tek bir devletin insanlarına dönüşmeleri gerekirdi, ama ne olursa olsun bunu yapamazlardı, çünkü Yahudi mevcudiyeti tüm diyaspora halklarının içinde varlığını sürdürüyordu. Alman Yahudinin, tamamen Alman haline gelmiş olmasına rağmen bir başka ülkede yaşayan bir Yahudiyi her zaman tercih edebileceği kuşkusu sürekliliğini koruyacaktı. İspanyol Yahudiler, İspanya halkının tüm haklara sahip üyeleri olmayı zaten denemişlerdi, ama çabaları boşa gitmişti. Buna karşın, dünyadaki Yahudiler aralarında konuştuklarında İncil'in ve İsrail'in resmi dili olan İbranicenin dışında, yurttaşları oldukları ülkenin dilinden farklı bir dil, yani ya (Almancadan türemiş) Yidiş dilini ya da (İspanyolcadan türemiş) Yahudi-İspanyolcası denilen Ladino'yu kullanır. Yahudiler kendilerini katleden ülkelerin nostaljisini beraberlerinde taşımıştır. Nasıl her türlü kaynaşma arzusunu gerçekleştirmek imkânsızsa, birbirinden bu kadar farklı iki topluluğu kusursuzca kaynaştırmayı başarmak da imkânsızdır. Öyle ya da böyle, kaynaşma, yok etmek demek anlamına gelmez mi?

Buraya kadar söylediklerimiz, bize, Nazi devletinin sürekli katletmeyi ve "nihai çözümü" düşlemiş olması açısından yenilikçi olmasına

rağmen, bu devletin birkaç yüzyıllık tarihe sahip bir reddetme (ve kuşkusuz sevgi) hareketinin sözcüsünden başka bir şey olmadığını da gösterdi. Bu nedenle, Nazi devleti (kültürün hükümranlığının yoldan çıkması olarak) daha az canavarımsı ve yapılan şeylerin bir gün başka biçimler altında yeniden tekrarlanma tehlikesinin büyük olduğunu göstermesi açısındansa daha fazla kaygı verici bir görünüme bürünür. Ulusların kurbanlara ihtiyacı vardır. Üstelik, imtiyazlı kurbanlar vardır.

Ayrıca, Yahudi karşıtlığını ve Nazi Yahudi karşıtlığını yalnızca temel ideologların ya da ön planda yer alan toplumsal aktörlerin psikopatolojisine bağlayarak analiz etme girişimleri sınırlı bir katkıdan daha fazla bir şey sağlamaz. Katkılarının sınırlı olmasıysa, bu psikanaliz girişimlerinin yanlış oldukları anlamına gelmez. "Trişin ya da basil tartışılmaz, trişin ya da basil eğitilmez, ikisinin de mümkün olduğunca hızlı ve sistematik bir şekilde yok edilmesi gerekir,"[28] diye yazan Paul de Lagarde kuşkusuz katletme kaçıklığına sahipti. H. S. Chamberlain sinir depresyonları ve sara krizleri geçiriyordu, *Sion Bilgeleri Protokolleri*'nin ilk yazarı S. Nilius halüsinasyonlar gören ve delirmek üzere olan bir adamdı, sakatlığını saplantı haline getiren Goebbels tüm gücüyle sakatlığını telafi etmeye çalışıyordu, Streicher (muhtemelen haklı bir suçlamayla) tecavüzle suçlanmıştı, Heydrich'se içe kapalı, yalnız ve zor ilişki kuran bir çocuk olmuştu. (Hitler vakası üzerinde daha ileride duracağız). Bu verilerin ilginçliği tartışma götürmez. Belli sayıdaki Nazi fanatiğini analiz ederken onların Alman ulusal niteliklerine daha yoğun ve bariz bir şekilde sahip olduklarını saptayan psikiyatr H.V. Dicks'in topladığı tüm veriler de aynı şekilde ilginçtir.[29]

Bu bilgileri değersiz kılmak istemiyoruz.[30] Yalnızca şimdilik şu soruyu sormanın daha önemli olduğu kanısındayız: Kazara hiçbir şahsiyet *aşırı belirgin* patolojik özelliklere sahip olmamış olsaydı,[31] Nazile-

28. Aktaran S. Friedländer, a.g.y., s. 84.

29. H. V. Dicks, *Les meurtres collectifs*, Calmann-Lévy, 1973.

30. Onları yeniden ele alacağız.

31. Bu noktanın altını çizmeye önem veriyoruz, çünkü merkezi önemdeki her bireyin "anormal" olarak nitelenebilecek bir davranışı zorunlu olarak sergileyen kişi olarak düşünülmesi gerektiği kanısındayız. Gerçekten de, toplumsal bir dokuyla (bu ister bir grup, ister bir sınıf isterse de bir ulus olsun) tamamen bütünleşen ve bu yüzden de yalnızca gönderme yaptığı toplumsal düzenin söylemini dile getiren (Riesman'ın dışı-belirlenmiş, Castoriadis'inse heteronom bireyi) birey ile çoğul anlamlandırmalara açık bir dünyada konumlanan, söylemine ve davranışına dünyayı yansıtma değil, onu dönüştürme (bu dönüşüm ne kadar önemsiz ve eksik olursa olsun) işlevi kazandırmaya çalışan birey arasında bir ayrım yapılması gereklidir. Bu son örnekte, insan ne kadar kararlı olursa olsun kendi adına (ve algıladığı biçimiyle gerçeklik adına) konuşmaya çalışır ve gerekirse toplumsal birimce, arkadaşları ya da ailesi tarafından

rin Yahudi karşıtlığı aynı şiddete sahip olmayacak mıydı? Bu soruyu şimdilik olumlu yanıtlayalım. Nazi devletinin, arzuladığı türden bir devlet olarak kurulabilmesi için zincirlerinden boşanmış bir Yahudi karşıtlığını geliştirmeye ve Alman ulusunun içine sızmış Yahudi karşıtı arka planı kullanmaya *ihtiyacı* olduğunu düşünüyoruz. Başka bir deyişle, *Yahudi karşıtlığının* ve mutlak devletin bir arada varolduğu ve birbirlerine tözsel olarak bağlı olduğu kanısındayız.[32] Yani, Tek *düşman* yaratılmaksızın Tek fantazmı, içinde halkın çeşitliliğiyle bedensel kılıfına kavuştuğu birleştirilmiş bir beden anlamındaki devlet inşa edilemez.

Üstelik, daha önce gördüğümüz gibi modern devletlerin temel niteliklerinden biri, devletin herkesin referans almak zorunda olduğu *tek kutsal* haline gelebilmek amacıyla değişik denetim prosedürlerini kullanarak toplumsal alanı homojenleştirmeyi ve tekbiçimleştirmeyi istemesidir (bu açıdan Nazi Devleti *ilk* modern devlet olmuştur). Tüm devletler (örneğin liberal demokrasi ya da programlanmış demokrasi rejimleri) mutlak anlamda homojenleştirici bu iradeye sahip değildir (ya da henüz sahip olamamıştır), ama hepsi er ya da geç bu eğilime

---

reddedilmeyi kabul ederek kendisini özerk şekilde konumlandırır. Bu insan, *bilinçli* ve *iradi olarak* yeni toplumsal ilişkiler kurmaya ve yeni biçimler yaratmaya, bunların tehlikelerini göze alarak çalışan bireyler arasında yer alır. Tarihin taşıyıcısı değil, *tarihin yaratıcısı* olmayı istemek zorundadır. Bu bakımdan da, yeni zamanların peygamberi ve yeni bir dünyanın yaratıcısıdır. Eski dünyayı kirlenmiş, adaletsiz ya da absürd bir dünya olduğu için reddeder. Saplantılı bir düşüncenin, kendisini kurtaramadığı ve gerçekleştirmeye çalışacağı bu gerçek saplantının peşinden gider. Onun bedelini, bu bedel çok ağır bile olsa (sürgün, hapishane ve öldürülme), ödemeye hazırdır.

Merkezi önemdeki her birey, "belli bir anormallikten" (J. McDougall) yana taraf olmuş, (az ya da çok mutlak) bir *sapmayı* temsil eden ve kendisi "etkin bir azınlık" (S. Moscovici) olan yalnız bir insansa; mutlak erk, her şeyi bilen ve dilin efendisi olma, fiziki bedeninde (birleştirilmiş bir beden olarak görülen) toplumsal bedeni ve tinsel bedeni cismanileştirme ve aynı zamanda da toplumsala üstten bakan şu "fazladan insan" olma arzusunun ele geçirdiği (tıpkı sürü şefi gibi) her insanın, etkin azınlık insanının temel özelliklerini abartı noktasına taşıyan kişi olması anlamında bir "çılgın" olarak görülüp görülemeyeceğini sorabiliriz. Böylesi bir insan genellikle "aşırı" bir insan değil midir ve iktidarını hep (söz ya da eylem) sapıklığıyla uygulamaz mı?
Freud'un (Musa, Başkan Wilson gibi) kimi önemli kişilikler hakkındaki incelemesi böylesi bir hipotezi ileri sürmeye imkân tanıyan somut dayanaklar sağlamaktadır. Michel Serres gibi bir filozofsa nüanslara pek önem vermez ve temel önem taşıyan şu satırları yazar: "İktidarda tehlikeli delilerin olduğunu söylemiyorum –tek bir deli yetecektir–, iktidarda yalnızca tehlikeli delilerin olduğunu söylüyorum. Hepsi aynı oyunu oynuyor ve insanlığın ölümünü, rastlantıya yer vermeyecek şekilde, bilimsel olarak hazırladığını saklıyorlar," "La thanatocratie"de, *Critique*, Mart 1972.

32. Zincirlerinden boşanmış bir Yahudi karşıtlığı kökünü kazıma anlamına gelmez. Nihai çözüm, yalnızca Madagaskar'a sürgüne gönderme projesinden ve Almanya bozgun rüzgârını hissetmeye başladıktan sonra geliştirildi.

maruz kalırlar. Bu koşullarda, daha sonra ortaya çıkmış olan: para, çalışma, bilimsel rasyonalite gibi diğer kutsallaştırılmış kavramların Tanrının eseri olsun ya da olmasın devletin sahip olduğu kutsallığa boyun eğdirilmesi gerekir. Amerikalılar bile savaşırken "Tanrı bizimle!" der. Hitler'se nasyonal sosyalist istençle kutsal istenç arasında daha aşikâr bir bağ kurmuştu. "Tanrının sıcağı ya da soğuğu kabul ettiği, ılığıysa tükürdüğüne ilişkin Kutsal Kitap'ta yer alan sözün halkımızın sinesinde gerçekleştiğini görüyoruz [...]. Yüce Tanrı, lütfuyla halkımızın kurtuluşunun temellerini atıyor."[33] "Parti üyeleri bana güveniniz. Bana güvendiğinizde Yüce Tanrı namus, özgürlük ve barış üzerine kurulan bir Reich'in inşa edilmesini kutsayacaktır."[34] Dolayısıyla, bu mutlak erk bedeninin doğuşuna engel olacak kişi yalnızca bir düşman olabilir. Kuşkusuz, her toplumsal grup iç uyumunu sağlamak için bir düşmana ihtiyaç duyar ve kendisini *yeniden oluşturmak*, kendisini *yeni* bir söze dayanarak yeniden kurmak için her toplumsal grubun kendi *içinde* düşmanlarının da olması gerekir. *Arınabilmek* için *kirletilmiş olmak* gerekir. Her insanın bir temizlik ve kirlilik karışımı olduğu kabul edilmediğinde, kirliliği ve kuşatıcı mundarlığı sembolleştirecek birinin bulunması ve onun hedef olarak gösterilmesi gerekir.

Hitler, Üçüncü Reich'ı kurabilmek için (çünkü söz konusu olan tam da kurmaktır) yalnızca Fransa ya da Sovyetler Birliği gibi dış düşmanlara değil, aynı zamanda yok edilecek iç bedenlere de ihtiyaç duyar. Hitler'e göre, "Anavatan"a zarar veren hainlerin ve kurtçukların yerlerde sürünmesi zorunluydu. Stalin de iktidarını güçlendirmek için karşıdevrimcilere, hainlere ve komploculara ihtiyaç duyacaktı. "Hükümranlığının" son zamanlarında Stalin, "beyaz yakalıların", yani kendisini öldürmek isteyen ve hepsi Yahudi olan doktorların komplosunu uyduracaktır. Bu çakışma tek değildir. Diktatoryal ve askeri her rejim iç düşmanlar arar (Çin'de günümüzdeki Dörtlü Çete. Bu amaçla kullanılabilecek Yahudilere sahip olmayan Çinlilere çok yazık!) ve bu rejimlerin bulduğu ilk iç düşman, fiilen varolmadıklarında bile Yahudilerdir.[35] Yahudiler Nazi öncesi ve Nazi Almanyası'nda olduğu gibi ülke içinde mevcut olduklarında, önemli görevlerde bulunduklarında (Weimar Almanyası Yahudilerin entelektüel iktidarını güçlendirecektir; basın büyük ölçüde Yahudilerin elindedir ve üniversitelerde çalışan

33. Aktaran S. Friedländer, s. 160.

34. S. Friedländer, a.g.y., s. 161.

35. Yeni bir örnek: Günümüz Avusturyalılarının yüzde 70'i ülkelerinin başına Yahudi bir şansölyeyi, B Kreisky'yi getirmiş olmalarına rağmen kendilerinin Yahudi karşıtı olduklarını söylüyorlar, oysa ülkedeki Yahudi nüfusu neredeyse tamamen yok oldu.

bir sürü Yahudi vardır), ülkenin yönetiminde ve hükümette tartışmasız önemli bir rol oynadıklarında (H. Arendt'in *Totalitarizmin Kökenleri*'nde göstermiş olduğu gibi Yahudilerin ekonomik yaşamdaki nüfuzu azalsa bile), dolayısıyla gözle görülebilir olduklarında ve kendilerine atfedilen tahakküm perspektifinde başarıya ulaşmış oldukları düşünüldüğünde, Yahudileri onların başarılarını çekemeyen, artan toplumsal hareketliliklerini kıskanan kamuoyunun kovuşturmasıyla karşı karşıya bırakmak kolaydır. Üstelik tüm bu nedenlerle, bir Almanın kendi içine Yahudinin zaten sessizce sızmış olduğunu düşünmesinin yanı sıra, yakın çevresinde bir Yahudiyle doğrudan doğruya karşılaşma ihtimalinin yüksek olmasına bağlı olarak yakın yabancı o Yahudi olduğundan, Yahudilerin çok tehlikeli olduğu düşünülen, hemen saptananabilir ve ulaşılabilir bir iç düşman haline getirilmesi kolaydır.

Dolayısıyla, Almanya'nın yeniden kurulması ile Yahudi karşıtlığı iç içe geçmiştir. Bu, *Sion Bilgeleri Protokolleri*'nin 1920 yılında Almancaya çevrildiğinde karşılaştığı çarpıcı başarıyı açıklar. Bu yergi, yüzbinlerce sattı. Bu yergi, politik ve toplumsal altüst oluşların gizli bir grup tarafından dünya egemenliğini ele geçirmek üzere hazırlanmış bir komplonun sonucu olduğunu düşünen herkese çılgınca, ama detaylı bir kanıt sağlıyordu: "Sion Bilgeleri"nin amaçlarına ulaşmak için yapabildikleri her yerde devrimler başlatmaları, sınıf çatışmalarını alevlendirmeleri, devletleri zayıflatmak için liberalizmi gündeme getirmeleri, ekonomik rekabeti güçlendirmeleri (Yahudilerin yapmaya ve kazanmaya muktedir oldukları düşünülen tek savaş), hükümetleri ve basını denetlemeleri gerekiyordu. Tüm bunlardan beklenen sonuçsa dünya ölçeğinde bir Yahudi hükümetinin kurulmasına yarayacak kaosun ve düzensizliğin yaygınlaşmasıydı. Vermeil'in de yazmış olduğu gibi *Sion Bilgeleri Protokolleri*'nin yayımlanması, bu metinde, uğranılan yenilginin nedenini iğrenç bir ulusun sırtına yüklemeye ve bu başarısızlıktaki tüm sorumluluğundan kurtulmaya imkân tanıyan unsurları bulan yönetici sınıfın yoğun beğenisiyle karşılaştı.

1920 ile 1930 yılları arasında ortaya çıkan olaylar bu iddialara yeni bir destek sağladı: 1923 bunalımı, egemen sınıfları parçalayan, sefalete ve açlığa yol açan ve Almanların hafızasında askeri bozgun anısından daha korkunç bir anı bırakan yükselen enflasyon (von Salomon'dan A. Doeblin'e, dönemin bütün yorumcuları birbirlerinden ne kadar farklı olurlarsa olsunlar grevleri ve harabeleriyle ve aynı zamanda da sefahat âlemleri, şatafatlı kabareleri ve her düzenden kendilerine çıkar sağlayanlarıyla birlikte bu çağın "dünyanın sonu" vizyonuyla de-

ğerlendirilmesi yönünde hemfikirdirler. "Hiçbir şey bu baş dönmesinden kaçamadı ve birçok şey onun içinde yitip gitti.")[36]; ardından, Alman ekonomisi gücünü ve etkinliğini yeniden kazanmış gibi görünmesine rağmen 1929 bunalımı patlak verdi (aslında iktisatçıların belirtmiş olduğu gibi durum oldukça kötüydü: kredi enflasyonu, aşırı sermayeleşme, bütçe dengesizliği ve Amerikan kredilerinin yoğun bir şekilde kullanılması. Bu krediler kesildiğindeyse, endüstri durmaya, bankalar gişelerini kapatmaya, Amerikalı kapitalistler Alman senetlerini satmaya başlarlar).

1931 ve 1932 yıllarındaysa ekonomik durgunluk, işsizlik ve yeniden ortaya çıkan kaostan duyulan büyük korku yaygınlaşır.

Bireysel ve kolektif dayanaklar yok olur. Talihsizliklerin böylesine art arda gelişi soğukkanlılıkla açıklanamazdı. Halklar olaylarla sarsıldıklarında, artık kendilerini yazgılarının efendileri gibi göremez, bir yandan hemen her şeye (özellikle de, sorunlarını kendilerinin haberi olmadan sızmış bir *virüs*ün yarattığına) inanmaya, öte yandansa kendisini düzene geri dönüşün ve yenilenmiş ve arındırılmış bir geleceğin sözcüsü olarak sunan kişinin mesajını kabul etmeye hazırdırlar.

Şimdi, bir yandan *Hitlerci söylem*in, öte yandan oluşturulan *örgüt*ün hangi açıdan, daha önce ileri sürdüğümüz şeylerin ışığında mutlak yıkıma, yani alınacak ilk önlem olarak Yahudilerin yok edilmesine dayanan bir dünya düzeninin kurulmasında işbirliği yapmış olduklarını incelememiz gerekiyor.

Hitlerci söylem

I. *Hitler'in Kişiliği*

G. M. Gilbert Hitler'in sırdaşlarından derlenen belgelere dayanarak onun yaşamını ve kişiliğini inceledi.[37] Gilbert'e göre, Hitler'in babası Yahudi kanı taşıyor olabilirdi. Gerçekten de, Hitler'in büyükannesi Maria Schickelgruber Yahudi bir ailede temizlikçi olarak çalıştıktan sonra babasının kim olduğu bilinmeyen bir erkek çocuk doğurmuştu. Bir Yahudiden geçim yardımı alıyordu. Ardından evlenmişti, ama kocası, Hitler'in babası olacak o çocuğu asla kabul etmemişti. Dolayısıyla, Hitler'in kökenleri hakkında şüpheler ortalıkta dolaşmaktadır. Önemli bir nokta: Hitler babasının "şüpheli" kökenlerinden haberdardı (Hitler babasının biyografisi hakkında birçok kez doğru olmayan

36. E. von Salomon, *Les réprouvés*, aktaran S. Friedländer, s. 93.
37. G. M. Gilbert, *The Psychology of Dictatorship*, N. Y. Ronald Press Cy, 1950. Gilbert, Nürenberg hapishanesinde Nazi yöneticilerini gözlemlemekle görevlendirilmişti.

bilgiler verdi). Ayrıca, Viyana'da yaşadığı sırada herkes onu Yahudi sanıyordu (arkadaşları Hitler'e edepsizce şöyle diyordu: "Babanın sen döllendiğinde çıkmış olması gerekir, ayakkabıların da göçebe ırkından..."), Viyana'nın kirli Yahudilerinin arasında Hitler de Viyana'nın kirli bir Yahudisi gibiydi.[38] Hitler, (kendisini muhtemel bir Yahudi kökene sahip olduğu kuşkusundan arındırmak amacıyla halkını ve işgal ettiği halkları soybilimsel araştırmalar yapmaya mecbur etmesine rağmen, "Ben bağdan tamamen yoksun bir varlığım" derdi) soybilimsel araştırmaların hiçbir yararının olmadığını söylerken olağanüstü bir *yadsıma* örneği sunmaktaydı.

Hitler'in büyükbabasının Yahudi olma ihtimalinin hiç önemi olmamasına rağmen, onun gençliğinden itibaren bu konuya *yoğunlaşmış bir dikkat* sarf etmesi kesinlikle önemlidir. Her Almanın içinde gömülü Yahudi imgesi, Hitler vakasında Hitler'in her yola başvurarak kökünden kazımak zorunda olduğu "korkunç" bir yoğunluğa ulaşır.

Gilbert, Hitler'in küçük bir memur olan, şiddete başvuran, hatta genellikle sarhoş gezen ve Hitler'le annesine kaba davranan babasının kişiliği üzerinde ısrarla durur. Dolayısıyla, Hitler babasından nefret etmeye başlamıştı (aslında, kesin olarak bildiğimiz, Hitler'in "memur" sözcüğünü duyduğunda geçirdiği aşırı kızgınlık nöbetleri ve babasını hiç sevmemiş olduğuna ilişkin kendi açıklamalarıdır). (Hitler 13 yaşındayken) babanın beklenmedik ölümü onu nefretini bastırmaya yöneltir ve Hitler'in kendisine suçluluk duygusu duymadan nefret edebileceği başka bir –itici, katledici, libidinal– baba seçerek kurtulabileceği bir suçluluk duygusu ortaya çıkar. Bu babaysa, Yahudiydi. Benzer bir hipotez M. Kurth tarafından da ileri sürüldü. "Hitler ailesinde ölen babanın yerini alan erkek, sevgili anneyle en çok ilgilenen kişi olan aile doktoru Yahudi E. Bloch olmuştu. Dr. Bloch'a karşı Hitler yalnızca dostane duygulara sahipti, ama Hitler'in zihninde nefret edilen babayla Yahudi E. Bloch arasında bilinçsiz bir özdeşleşmenin gerçekleşmiş olması mümkündür; bu özdeşleşme, ifadesini Hitler'in Bloch'la ilişkilerinde değil –ona karşı duyduğu minettarlık borcu fazlasıyla aşikârdır–, genel anlamda Yahudide bulmuştur."[39] Hitler'in yarı Yahudi babasından ya da (Yahudilerin prototipi olarak ve kuşkuz sevimli olduğu ölçüde nefrete yol açan) Yahudi Bloch'tan gerçekten nefret etmiş olması, yalnızca *Yahudi sorununun* ta başlangıçtan itibaren Hitler için aşikâr bir biçimde *varolduğunun* altının çizilmesini sağlaması açısından önemlidir. Hitler annesini böylesine tutkulu bir biçimde sevmemiş

38. S. Friedländer, a.g.y., s. 141.
39. S. Friedländer, a.g.y., s. 139.

olsaydı, kuşkusuz Yahudi sorunu onun için böylesi bir önem taşımayacaktı. Gilbert, babanın anneye uyguladığı şiddetin anneyi daha değerli hale getirdiğini ve Hitler'e Oedipus kompleksini daha derinlemesine yaşattığını düşünür. Böylece, ölen annenin yerine "Anavatan olarak" Almanya'nın nasıl geçtiği anlaşılabilir. Almanya, katledicisinden kurtarılması gereken tutsak anne haline gelir.

Erikson, *Kavgam*'ın analizine dayanarak babanın reddedilmesinin başka bir nedeni olduğunu söyler.[40] Erikson'a göre, her Almanda büyük bir yapıt yaratma arzusu vardır. Almanya'nın demokratik devrimi tanımamış olmasından dolayı, orta sınıf Almanlar Fransızlar ya da İngilizler gibi aristokratik değerleri içselleştirememişlerdir. Her Fransızın içinde bir tür "şövalye" olmasına rağmen, Almanın içinde polis memurunun eşlik ettiği iyi bir burjuvadan başka kimse yoktur. Ayrıca, Alman babalar ideal tutkunu oğullarına bir "Bürger" imgesinden başka bir şey sunamaz. Bu nedenle, Almanın aile değerlerine başkaldırması ya da kendisinin de kahramanca bir alınyazısı hayallerini frenlemesi gerekir. Hitler de benzer bir dram yaşamıştır. Babası sıradan ve sadık bir memurdu ve Hitler'in de bu yolu seçmesini arzuluyordu. ("Hayatımda ilk defa –on bir yaşımdaydım– karşı çıkıyordum. Babam yapmış olduğu planları olduğu gibi uygulamak konusunda ne kadar inatçıysa, oğlu da iyi sonuçlanacağını ummadığı bir fikri reddetmek konusunda o kadar saplantılıydı. Memur olmak istemiyordum. Ne söylev ne de azarlar bu direnişi kırabilirdi.")[41] Babasının savunduğu değerleri reddeden Hitler kendi kültürünün dramını yaşadı. Erikson'a göre Almanlar bu nedenle *Kavgam*'da kendilerini buldular ve Hitler'i benimsediler. Üstelik, Hitler babayla özdeşleşmeye çalışmamakla kalmamış, tersine Almanlara "büyük ve muzaffer bir ağabey" imgesi önermişti. Hitler'in ve Almanların Yahudi karşıtları haline gelmelerinin nedeni, babayı reddetmiş olduklarından dolayı hissettikleri suçluluk duygusudur. Bu nedenle, kendilerinin otoriteye duydukları nefreti Yahudilere yansıtmışlardır.

Doğruluk dereceleri ne olursa olsun bu iki tez, sistematik ve tehlikeli yanlarını benimsememize rağmen, bize temel bir nokta açısından ilginç görünmektedir: *Kökenleri* hakkında kendisine sorulmuş olan soruya Almanya'nın genel Yahudi karşıtı atmosferinde güçlü bir besin bulan Hitler'in Yahudi karşıtlığının AŞIRI boyutu. Birçok kez farkına vardığımız gibi (kıyamet problemi gibi) kökenlere ilişkin problem her insanın yüzleşmek zorunda olduğu saplantılı sorundur. Bu sorun, her

40. E.-H. Erikson, *Enfance et société*, Flammarion, I. baskı, 1959.
41. A. Hitler, *Mein Kampf*, Paris, 1934.

insanı kendinden nefret etmeye yöneltebileceğinden, bölünme süreçlerini hızlandırabileceğinden ve narsisizmini geliştirebileceği gibi ona katledici dış nesneler icat etme imkânı tanıyabileceğinden ya da mutlak kudret arzularına destek olabileceğinden her insanın çözmek zorunda olduğu bir sorundur. Alman halkının kökenleri sorunu, hem mitler hem de bu halkın özellikle karmaşık tarihsel deneyimi aracılığıyla Alman ulusunun bağrında varlığını sürdüren bir sorundur. Almanlar gibi Hitler de arındırılmış bir doğuma ihtiyaç duyar; eski Germen akımın da yeniden canlanması gerekir ve kökenlerdeki öteki halkı, düşüncelerinde, ülkesinde ve üstelik kendi bedeninde (ister gerçekten "Yahudi kanı" biçiminde isterse de yok edilmesi gereken "kötü nesne" biçiminde olsun) mevcut olan Yahudi halkını alt etmesi gerekir. Ayrıca, Almanlar gibi Hitler de kendisine büyük bir amaç oluşturmak, geleceği denetim altına almak ve tarihin durduğu ve hareketsiz Zamanın hükümranlığının kurulduğu anı öndelemek ihtiyacı duyar (çünkü, aynı sorunun tersine çevrilmesi söz konusudur). *Kökenlere dayalı her halk Mesihçi bir halktır*. Kendisine şatafatlı bir köken atfeden, benzer bir yazgıyla karşı karşıya kalmalıdır (bu durumda, yeryüzündeki tanrılar krallığının yalnızca *tersi* olduğuna göre kıyametin ne önemi vardır?). Gerçekten muzaffer olan tek yazgı, rasyonel evrensel imparatorluğun kurulmasıyla *zamanın durmasıdır*. Bunun gerçekleşmesi için önce dünyanın işgal edilmesi gerekse bile...

Bu nedenle de, Hitler'deki en can alıcı şey muhtemelen iyi çözümlenmemiş olan Oedipus kompleksi değil, ama Hitler'in (ona şaibeli kökenlerini, yani karışmış bir halk olan Alman halkıyla paylaştığı kökenleri hatırlatan) bu kompleks aracılığıyla kökenler sorusunu kendisine şiddetli bir şekilde sormaya, baba imgelerini reddetmeye, tensel olarak doğurulmamış olmayı istemeye ("Bana gelince, benim ailelerin tarihi hakkında, aile üyelerinin her birinin en ince ayrıntıları ve ilintileri hakkında hiçbir fikrim yok. Bu bana tamamen kapalı olan bir alan"),[42] kendisini dünyayı yeniden yaratabilecek ve (ne baba ne memur olacak ne de nefret edilecek, ama tersine iyi niyetli ve bir ağabey gibi davranacak) doğrudan doğruya Tanrıdan doğmuş olan (kısaca bir başka İsa olan) yeni bir baba olabilecek kişi olarak konumlandırmaya ve kitleleri herkesin saygı duymak zorunda olduğu Alman vatanına, Bakire Meryem kadar muzaffer ve döllendirilmemiş olan Anne'ye tapınmayı önermeye yöneltmiş olmasıdır.

42. S. Friedländer, a.g.y., s. 141.

II. *Söylemin İçeriği*

Zorunlu yeniden diriliş, yalnızca kimi koşullar oluşmuşsa gerçekleştirilebilir: Kirleten unsurların yok edilmiş olması, gençliğin doğrudan Führer'in kişiliğinden doğmuş olması, mesajın yeni bir dinin ifşa edilmesi ve kurulması olarak anlaşılması ve önerilen büyük projenin bilimsel, üretimci ve parasal değerleri içerme yetisine sahip olması gerekir.

1) Kirletici Unsurların Yok Edilmesi.

Kirli, bitli Yahudi, fuhuşun efendisidir ve frengi bulaştırır. Bulaşıcı hastalıklar taşıdığından bir basil ile özdeşleştirilmesi gerekir. Bu Yahu-

di bir Alman kadınla cinsel ilişkiye girdiğinde yalnızca Alman ırkını yozlaştırmakla kalmaz, aynı zamanda eğer döllemeyi başarırsa, bu döllemeyi hiçbir doğum izlemiyor olsa bile, kadının içinde öyle bir iz bırakır ki, bir Alman kadını bir Yahudiyle yalnızca tek bir defa cinsel ilişkiye girdiğinde bile kanı tamamen kirlenmiş olur ve bu kadının bir Hıristiyanla çiftleşmesi sırasında doğabilecek çocukların bir gün oralardan geçmiş olan Yahudiye benzeme riski büyüktür.[43]

Cinsellik hakkındaki bu akıl almaz söylem bir sürü yoruma yol açar. Böylesi bir durumda, Yahudi, dokunduğu her şey üzerinde silinmez bir işaret bırakan şeytan görünümüne bürünür. Tüm kirletme durumlarını birer birer sıralamanın gereği yok: Yahudilerden kartpostal almış karısından hastalık bulaşan parti üyesinden, J. Streicher'in girişimiyle 1939 yılından itibaren ölümle cezalandırılacak olan "ırka karşı işlenmiş suç" olan cinsel ilişkiye kadar hemen her yerde kirlenmeyle karşılaşılır.[44]

Bu tema bir ırkla özdeşleştiren halkın yeniden oluşmasıyla tamamen uyum içindedir. (Hitler'in çok sevdiği ideolog olan H.S. Chamberlain'in düşündüğü gibi) iki *saf* halk varsa ve bunlardan yalnızca biri var olmaya devam edecekse, her tür karışım bu iki halktan yüce bir misyon üstlenen açısından zararlıdır, çünkü diğer halk ancak "kirliliğin taşıyıcısı halk" olarak görülebilir. Üstelik eğer Yahudi anneyi döven ve kirleten babayla özdeşleştirilmişse, (Gilbert'in çalışmalarının sonuçları izlenecek olursa), bu babaya karşı başkaldırı da kaçınılmaz bir nitelik taşıyorsa eğer, bu ölümcül mikroptan kurtulunmasını gerektirecek nedenler çoğalır.

Her halükârda, bir devlet damarlarında tek kan dolaşan bir ırkla öz-

43. L. Poliakov'un kitabında buna benzer bir sürü örnek aktarılır, *Bréviaire de la haine*, Calmann-Lévy, 1951.
44. L. Poliakov, a.g.y., s. 8-9.

deşleştiği andan itibaren, cinselliğe ilişkin sorun baskınlık kazanır. Cinsel güç hep daha genel anlamdaki gücü sembolize etmiştir. Dolayısıyla Yahudi, güç uyguladığında cinsel gücün sahibi ve efendisidir.[45] Üstelik, Yahudinin cinsel gücüyle Almanın cinsel gücü arasında eşit silahlarla yapılacak bir mücadele mümkün değildir, çünkü Yahudi yalnızca bu güce sahip değildir, aynı zamanda onun spermi *zehirli*dir. Biraz daha ileri gidersek, Yahudinin tüm tinsel varlığı gibi bedensel varlığı da zehir saçar, hatta Yahudi yalnızca mevcudiyetiyle ya da bedeninden çıkan şeylerle aşırı bir şekilde zehirleyebilir.[46]

Yalnızca şeytan, bir yerden yayılan gaz ve kokularla dünyayı zehirleyebilir. Bu açıdan da, Yahudi şeytanın ta kendisidir. Yahudinin şeytandan başka bir şey olamayacağını biliyoruz: Temiz bir varlığa göre kir hep *dışarıdan bir yerden* gelir. Kendini (Hıristiyanlığın dediği gibi) kirli bir varlık olarak kabul etmek, sorumluluğunu ve suçluluğunu kabul etmek, onu başkalarının sırtına yüklememek ve kendinden başka kurban edilecek bireylere ihtiyaç duymamak anlamına gelir. Hıristiyan suçunu kabullenir, Nazi muhtemel suçluluğunu bir başkasının sırtına yükler. Hitler'in de demiş olduğu gibi, "Yahudi var olmasaydı, onu icat etmemiz gerekecekti."[47]

2. Gençliğin Doğrudan Führer'den Doğmuş Olması Gerekir.

Führer arınmışlığından emin olan tek kişidir (kendisine sormuş olduğu soruların basit ve tam bir yadsınması). Alman ırkı belli bir bozulmaya maruz kaldı. Bu ırk, Yahudileri kökünden kazıyarak yeniden ayağa kalkabilirdi; bunuysa Führer tarafından (onun sözüyle) yeniden doğurulmayı kabul ederek ve özellikle de, ırkın geleceği bahis konusu olduğundan, çocuklarının, tabiyet bağlarıyla, eğitimle, seçmeyle ya da Hitler'e sadık olanların en iyilerinin üstleneceği döllemeyle doğrudan Hitler'in çocukları haline gelmesini kabul ederek gerçekleştirebilir. *Tabiyet*; her çocuk önce Führer'e itaat borçludur ve gerektiğinde, örneğin ailesinde Führer'i aldattıklarına ya da ona karşı çıktıklarına ilişkin bir işaret gördüğünde, ailesini ihbar etmekle görevlidir (ihbarcılık totaliter reel "sosyalizm" rejimlerinin önemli unsurlarından biri olacaktır); bir tabiyet daha, on yaşına başmış tüm erkek ve kız çocuklarının her 19 Nisan'da Jungvolk'da ve Jungmädelbund'da toplanması. Ço-

45. Siyah-karşıtı ırkçılarsa "Zenciler"i sıradışı cinsel bir güce sahip bireyler olarak göreceklerdir.

46. "20'li yıllarda Hitler'i doğum gününde ziyaret eden arkadaşlarından biri onun odasını dolduran pastalardan hiçbirine dokunmamış olduğunu fark eder. Hitler evin bir Yahudiye ait olduğunu ve pastaların zehirlenmiş olabileceğini söyler. Bu Yahudi zehri duvarlardan sızdırabilir." S. Friedländer, a.g.y., s. 123.

47. L. Poliakov, a.g.y., s. 6.

cukların hepsi ertesi gün doğum gününü kutlayan Führer'e sunulur ve Führer onları yeniden sembolik olarak doğurabilir. Çok katı bir elemeden geçirilen elit çocukların, geleceğin Reich'ının kaymak tabakasına dönüşmek üzere eğitildiği Napolas denilen askeri S.S. okullarında *eğitim.*[48] Sarışın, sağlam yapılı, tipik olarak Ari görünüşüne sahip, iyi Almanlara dönüştürülmek üzere ailelerinin rızası olmadan işgal edilen topraklardan devşirilen çocukların *seçilmesi.*[49] Cinsel kapasiteleri ya da doğurganlık özellikleri nedeniyle özenli bir şekilde seçilmiş Alman kadınlarının, babaları Reich'ın en iyi ve en yakışıklı askerleri olan "süper" çocuklar dünyaya getirmekle görevlendirildikleri merkezlerde *döllenmesi.*

Gençlik yalnızca kolayca yönlendirilebilir bir nesne ve tanıtım aracı olduğu için değil, ama aynı zamanda kendinde bir değer ve kendinde bir amaç olduğu için her diktatörlük rejimi ya da totaliter rejim gençliğe odaklanır. Gençlik parlak bir gelecek vaadidir. Gençlik, Yahudiler tarafından daha az kirletilmiştir, çünkü gençliğin onları tanıyacak, onların kitaplarını okuyacak ve onlarla konuşacak zamanı olmamıştır. Dolayısıyla gençlik tamamen arıdır, tamamen yalnızdır, Führer'in eline teslim edildiği andan itibaren, her şeye rağmen hâlâ güçsüz ve kurtarılamamış, hâlâ fazla memur olan babaların asla tamamen olmayacağı bir biçimde dünyanın tahakküm altına alınmasının aracı haline gelebilecektir. Gençlik üzerine bu odaklanma her türlü şüphenin ve her türlü çeşitliliğin askıya alındığı ritüel gösterileri (büyük şenlikler, neşeli türkülerin ve askeri marşların eşliğinde gezintiler) gönlünce çoğaltan bu tarzdaki her rejimin hepten *çocuksu* karakterini gözler önüne serer.

3) Yeni Bir Din.

"Nazizmin her şeyden önce bir din olduğu birçok defa ileri sürüldü. Bir dini tanımlamak üzere önerilen üç niteliğin –yüce bir erkin sezinlenmesi, bu erke boyun eğilmesi ve onunla ilişkilerin kurulması– tartışılmaz bir şekilde var olduğunu saptamakla yetinelim şimdilik. Irka dayalı tin, yani kan ve kanın gizemli çağrısı, halkın (*Volk*) somutlaştırdığı içkin ve yüce gücü oluşturur; Halktan türemiş olan Führer'e boyun eğme koşulsuz ve mutlaktır; ırka dayalı tinin emirlerini yanılgıya düşmeden sezinlemeyi bilen Führer aynı zamanda yüce iradeyi dile getirmeyi bilen büyük din adamıdır."[50]

48. M. Tournier, *Le vent Paraclet*, Folio, Gallimard, 1977, s. 109.
49. M. Hillel, *Au nom de la race*, Le livre de Poche, 1977.
50. L. Poliakov, a.g.y., s. 6.

Bir din (ya da mit), halkı büyük bir serüvenin peşinden sürükleyebilmek için gerekli unsurdur. Ama din bu durumda başka bir durumda olduğundan daha fazla gereklidir, çünkü söz konusu olan yalnızca kalabalıkları coşturmak değil, aynı zamanda kalabalıkların coşkusunu yeni ilkelere doğru yöneltmek ve tam da bunu yaparak kendisi de seçilme niteliğine sahip başka bir halkı yok etmektir.

Yeni İlkeler: Hitler'in amacı, sık sık Tanrıya gönderme yapmasına ve Hıristiyan karşıtı olduğunu açıkça itiraf etmemesine rağmen, nasyonal sosyalist oluşumla yüce yapıt arasında *kusursuz bir karışım* sağlamaktı. Bu nedenle Hitler, "Aziz Babamız" duasının bitiş tümcelerini kopya ederek şu "Gücün, İhtişamın ve Adaletin"[51] Alman Reich'ından söz edecektir. Dolayısıyla kurduğu krallık, en sonunda dünyevi ifadesine kavuşan kutsal krallıktan başka bir şey değildir. Ama Kutsal Kitap'ın mesajı herkese seslenirken, Hitler'in mesajı yalnızca kendi halkına seslenir. Bu yüzden de, Alman halkı yalnızca Hitler'in lütfu ve yalnızca onun sözüyle seçilmiş halka dönüşür. Hitler bunu dile getirerek yeni Mesih'e dönüşür.

Bu mesajın kökeninde yer alan ilkeler *Doğa* (Hitler, kendisinin Alman doğasının "tamburu" olduğunu söylüyordu) ve *Irk*'tır. Bu ilkeler, duyuların Tin'den üstün olduğuna tanıklık etmeleri anlamında tamamen Hıristiyanlık karşıtı ilkelerdir. Yahudiliğin tersine Hıristiyanlık, duyumsalın, imgelerin ve Anne kültünün bir tür geri dönüşünü kabul etmiş olsa bile, her şeye karşın ruhani olanın üstünlüğünü sürdürmeyi başarmıştı ve kendisini evrensel olarak tanımlamıştı. Nasyonal sosyalist serüvendeyse paganizmin kısmi değil *eksiksiz bir geri dönüşü* ve dolayısıyla da Yahudilikten miras aldığı tinsel boyutun yok edilerek Hıristiyanlığın yolundan saptırılması söz konusudur. Hitler'in bunu yaparak Hıristiyanlığı kendi tuzağına düşürdüğünü ileri sürebiliriz; Hıristiyanlık Yeniden Dirilişi kabul etmişti, Hitler de bu açıdan yeni bir Mesih olarak görünür; Hıristiyanlık Anne kültünü benimsemişti, Hitler ise Anavatan kültünü kurar; Hıristiyanlık yaygınlaşabilmek için duyumsal (sanatsal ve duyusal) büyüleyiciliği kullanmıştı, Hitler zekâ karşısında duyulara (güce, kana, doğaya) öncelik tanır. Hitler'in birçok Hıristiyanı ikna edebilmiş olmasının nedeni kimi Hıristiyan temaları kullanmış olmasıdır. Ama Hitler, bu temalardan, insanların tamamının dünyayı denetim altına almasının itici gücü olarak değil, insanlar arasından küçük bir grubun diğer insanları mutlak tahakküm altına almasının imkânı olarak yararlanmıştı.

Bu doğa ve ırk dini, kendisinin seçilmiş halk olduğunu iddia eden

51. L. Poliakov, a.g.y., s. 6.

ve kendisine akılla evrenseli dayanak alan bir başka ırka karşı yürütülen mücadelenin önemli bir unsuru olacaktır. Bu yüzden de, en irrasyonel boyutları açısından yeniden gözden geçirilen ve düzeltilen bu Hıristiyanlığın zafer kazanabilmesi için, bu ırkın yok edilmesi zorunludur. Her halükârda bu dünyada seçilmiş iki halka yer yoktur. Yahudi halkının yok edilmesi, dünyanın tahakküm altına alınması misyonunun nihai meşrulaştırımına kavuşabilmesi için kaçınılmazdır.

4) Büyük projenin ikincil kutsallıklara boğun eğdirmesi gerekir.

Ortaya çıktığına tanık olduğumuz çalışma, para, bilim ve endüstriyel örgütlenme gibi kutsallıkların yeni dinin hizmetinde olması gerekir. Ama, yeni din bu hiyerarşiyi gerçekleştirirken bu kutsallıkları yıkım itkisinin himayesi altına sokar. Para, savaşın silahı olacak, bilim en karmaşık yıkım silahlarının geliştirilmesine imkân tanıyacak, herkesi coşkuya boğan (coşkuyla çalışma, çalışmayla gelen coşku) aşırı çalışmanınsa savaş için yapılan üretim alanında en fazla serpilip gelişen dayanıklı bir ekonominin oluşturulmasını desteklemesi gerekecektir; endüstriyel rasyonalitenin ise, Alman endüstriyel örgütlenmesini dünyanın en etkili örgütlenmesi konumuna getirebilmek için mutlak ve aktif bir boyun eğmeyi sağlayacak şekilde sonuna kadar götürülmesi gerekir. Hitler, endüstrinin büyük kralları ve A. Speer gibi tanınmış şahsiyetleri bu düşü gerçekleştirme yetisine sahip bireyler olarak görecektir.

Bu genel boyun eğdirme oldukça anlaşılır bir şey: Tüm bu laikleştirilmiş kutsallıklar her şeye rağmen meşruiyet eksikliği çeker. Tanrının ve eski yerleşik düzenlerin öldürülmesinin ürünüdürler ve için için kaynayan halleri ve çelişkileriyle birlikte sivil toplumun dışavurumudurlar. Hitler, sınıfları değil *halkı* temsil eden devleti her şeyin üzerinde bir yerde konumlandırarak, ona kutsal bir misyon atfederek, yakıcı ve coşkulandırıcı Kutsalın alanını oluşturmak amacıyla dünyevi olanın alanını yok eder. Ama, bunu yaparken Hitler (ve onunla birlikte Almanlar) hiçbir toplumun yalnızca dünyevi alanla yaşamayı becerememiş olduğunu unuttuğu gibi, hiçbir toplumun yalnızca totaliter bir kutsallıkla yetinememiş olduğunu da unutur. Kutsal, tehlike göstergesidir. Kutsalla fazla içli dışlı olunduğunda, kutsalın içinde yanma ihtimali çok yüksektir.

III. *Söylemin Anlamı ve Yankısı*

Çoğu yazar, Nürnberg gibi büyük toplantılar sırasında dile gelen söylemlerin büyüleyici havası ve bu havanın yarattığı büyülenme ve sersemleme etkileri üzerinde ısrarla durdu. Bunda haklıydılar. Bunun-

la birlikte, aynı yazarlar böylesi bir durumda büyülemenin ironi ve alaya yol açmak yerine neden başarılı olduğunu açıklamaya gelince çok çekimser davrandılar. Bize göre, unutulmaması gereken en önemli unsur, bu söylemlerin *imkânsıza* ve *mutlak erke* ilişkin söylemler oldukları ve dinleyicilerin bilinçdışıyla doğrudan bir etkileşime girmek üzere oluşturulmuş olduklarıdır. Bilinçdışının çelişkiyi, zamansallığı, yadsımayı, imkânsızı, cinsiyet ve kuşak farklılıklarını tanımadığını, Freud bunu –özellikle de *Düşlerin Yorumu*'nda– gözler önüne serdiğinden beri biliyoruz. Hitler'in söylemi, eğer Almanlar onu izlerlerse onlara seçilmiş halk haline gelme ve yeniden bu halka dönüşme imkânı tanıyacağından başka bir şey söylemez (üstelik, eğer efendilerin ve kahramanların ırkı olacak tek bir seçilmiş ırk olabileceği fikrini dikkate almazsak Alman-Yahudi karşıtlığının hiçbir şekilde kavranamayacağını da biliyoruz). Almanların seçilmiş tek ırk olacağı fikri, tam da *imkânsıza* ilişkin bir söylemdir. Bu söylem, bazıları diğerlerinden daha fazla karizmaya sahip olmasına rağmen herkesin *kahraman* olabileceğini söyler. *Blitzkrieg* stratejik bir zorunluluk olmasının yanı sıra her şeyin anında mümkün olabileceği (çünkü politik alanda birkaç yıl, bir an demektir) ve elde edilecek olanın kesin olarak elde edileceği inancını (III. Reich "bin yıl" sürecektir) yaratmak için de gereklidir. *Ne denli çok zamansallık olursa* o denli çok ölüm olur. İnsanlar tanınacaklar, kahramanlara dönüşecek ve zenginleşeceklerdir, eşanlı olarak "hem tereyağı hem de savaş topu" olacaktır; insanların öldürülmesiyse yalnızca koruyucu önlemler olarak görülür. *Artık çelişki yoktur*. Hitler'in söylemi, Almanların yalnızca sözle doğurulmasını temsil eder (her peygambervari söylemde olduğu gibi söz konusu olan ya homoseksüel bir bağa ya da döllenmeden yaratılma bağına gönderme yapılmasıdır). Farklılığı temsil eden olması anlamında kadın, bu dünyadan tamamen dışlanmıştır, kadın bu dünyaya yalnızca çocuk sağlayıcı olarak katılır. Soy bağının, babanın adının ve onun yasasına gösterilecek saygının tanınması anlamına gelen kuşak farkıysa, yalnızca Führer'le girilen soy bağı nedeniyle yok olur. Kaldı ki, tüm totaliter rejimlerde olduğu gibi çocuklara ebeveylerini gözetleme ve gerekli durumlarda onları ihbar etme buyruğu verilecektir. Hükümranlık süren çocuktur, çünkü yalnızca çocuk *kutsal baba tarafından tamamen yeniden doğurulmuştur ve onun işaretini taşımaktadır*.

Dolayısıyla, Hitler'in söyleminin (ve bu türdeki her söylemin) yoğun etkilere yol açabilmesinin nedeni, Hitler'in hem herkesin hem de herkesten daha fazla çelişkiye ve akıl yürütmeye karşı duyarsız olan grubun (Freud bunun altını özellikle çizmişti) bilinçdışına doğrudan

doğruya seslenmeyi bilmiş olmasıdır. Kuşkusuz işin içine başka unsurlar da girer, ama böylesi bir konjonktürde bilinçdışının mantığı oldukça aydınlatıcı bir tarzda işler. Bu anlamın tüm gücüyle ortaya çıkabilmesi için Hitler'in söylemini okumak yeter. Bunu yaptığımızda, Freudcu perspektifin taklit edilemez başarısının farkına varabiliriz: Freud'un perspektifi bu tür *bir okumayı* imkânlı kılan tek perspektif olmayı sürdürmektedir. Bu nedenle de, binlerce (ya da milyonlarca) bireyin Nazi söylemlerini, içerdiklerinin farkına bile varmadan duymuş ve yüksek sesle tekrarlamış olmasını saptamak hiç de şaşırtıcı değildir. Böylesi söylemlerin vardığı sonuçlar, onların temellerini oluşturan önermelere mantıksal olarak uygundur: İmkânsızın gerçekleşmesi ve yalnızca tek bir kahraman halkın varolması için, aynı topraktan çıkmış ve aynı kanla dirilmiş ve bir günah keçisi bulunmadan yaratılamayacak bir halkın yürüttüğü topyekûn bir savaş kaçınılmazdır. Kahraman, ancak savaşla kahraman olabilir, kendisini tanıması ve kendisine hizmet etmesi için kölelere ihtiyaç duyar, saf ırkın da "bitler"inden kurtulması gerekir.

Hitler'in söylemi imkânsıza ilişkin söylem olması anlamında kutsal söylemdir, aynı zamanda insanları tanrılar katına değilse de kahramanlar katına yükselttiği için de büyüleyen bir söylemdir. Bu söylem, bireylerde onların hem paranoyak özelliklerini hem sapkın eğilimlerini, hem yüce bir buyruğa boyun eğme arzularını hem de her şeyi kendi arzularına boyun eğdirme istençlerini geliştirir. Doğrudan bilinçdışına seslendiği için mükemmel bir şekilde kavranır; ancak bu imkânsızlık söyleminin kıyamet söylemi olduğunu gören birey ya da gruplar bu söyleme kulak kabartmaz.

Örgütlenme

I. *İşleyişi*

Amacımız, Nazi devletinin mekanizmalarını değil, bu mekanizmalardan Yahudilerin yok edilmesinde kullanılanları betimlemek olduğundan, örgütün işleyişi üzerinde fazla durmayacağız. Nazi devleti, hiyerarşinin her bir katmanına devredilmiş iktidara sahip temsilcileri olan merkezi bir kişinin (*Führer Prinzip*) etrafında örgütlenir. Böylece, ortaya sorumlulukların devlet hiyerarşisinin en üst düzeyinde yer alanlar ile basit emir kulları arasında paylaştırılması çıkar. Herkesten hem hayranlık verici hem de mutlak bir boyun eğme talep edilir. İnancın bekçisi ve mesajın yayılmasını sağlayan sağlam bir parti kurulur;

her işletmede bir propaganda ve gözetleme birliğinin temsil ettiği bir Çalışma Cephesi'nin[52] kurulması; sağlam bir ordunun, tamamen özerk ve yalnızca Führer'e ve devlet gizli polisi Gestapo'ya bağlı bir S.S. birliğinin kurulması da bu partiye eşlik eder. Farklı gençlik hareketleriyse söylemin gündelik gerçeklikte yer bulmasına ve bilinçlerin en gizli kıvrımlarına kazınmasına imkân tanıyan mükemmelleştirilmiş bir makinenin kurulması yönünde çalışır. Bununla birlikte, bu farklı organlar arasında hiçbir çatışma ya da karşıtlık noktasının varolmadığını ve bu organların partinin himayesi ve Hitler'in üstten idaresi altında mükemmel bir eşgüdümle işlediğini düşünmek bir hata olur.[53] Wehrmacht, S.S.'lere meydan okur ve onları küçümser, S.S.'ler Gestapo'yu izler, Hitlerci gençler Napolaslar üzerinde hiçbir denetime sahip değillerdir, sanayiciler hile yapmalarına ya da hatta parti üyelerini satın almalarına ve böylece onları kendilerine bağımlı kılmalarına imkân tanıyan stratejiler geliştirir.

M. Broszat'nın[54] polikrasi teorisini benimsemesek de, bir devlet tek parçadan oluşma hayali kurduğunda, bu tekparçalılığın yol açacağı atalet düzeyinin er ya da geç devletin güçsüzleşmesi anlamına geleceğini kabul edebiliriz. Birbirini kıskanan, kendilerini gizemle donatan ve kendi bakış açılarını öne çıkarma yönünde hareket eden farklı sistemler ve az ya da çok kapalı çeşitli yapılar aslında hep var oldu. Bu çeşitlilik, genelde herkes boyun eğmiş olsa bile, Yahudilerin yok edilmesi sırasında birbirinden farklı, az çok coşkulu davranışların ortaya çıkmasına neden oldu.

II. *Örgütün Bireyler Üzerindeki Etkileri.*

Alman halkı (belli sayıdaki direnişçiler hariç) başkaldırmamış ve verilen emirleri uygulamıştır.

Eichmann: "Eichmann, ona babasını öldürme emri verilmiş olsaydı babasını öldüreceği konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmaz... Yapmış olduğu, yalnızca geriye dönük olarak bakıldığında bir suçtu ve her zaman yasaya saygılı bir yurttaş olmuştu, çünkü elinden geldiğince yerine getirdiği Hitler'in buyrukları III. Reich'ta yasa gücüne sahipti... Emirleri büyük bir özenle yerine getirmemiş olsaydı vicdan azabı duyacağını net bir şekilde hatırlıyordu."[55] Eichmann 8 Mayıs 1945'te

52. Tamamen partiye bağlı örgüt birimi. Bu birim içinde işveren derneklerine ya da işçi birliklerine yer yoktur.

53. E. Kogon'un yapmış olduğu gibi, *L'État S.S.*, Le Seuil, 1970.

54. P. Ayçoberry'nin kitabında incelenmiştir, *La question nazi*, Histoire, Le Seuil, 1979.

55. H. Arendt, *Eichmann à Jérusalem*, Gallimard, 1966, s. 32-36.

şöyle der: "Önderlerin olmadığı bireysel ve zor bir yaşam sürmek zorunda kalacağımı ve artık emir veremeyeceğimi ve emir alamayacağımı; kısacası o ana değin ne olduğunu bilmediğim bir yaşam sürmek zorunda kalacağımı sezinliyordum."[56]

Dachau ve Auschwitz sorumlusu *R. Hoess*: "Bir emre, bu emir ne olursa olsun, itaat etmeme fikri akıldan bile geçmezdi."[57] "Auschwitz'e komutan olarak atandığında, sanki düzenli ve etkili bir şekilde bir fabrikayı yönetiyormuşçasına davranarak işlevlerini yetkili ve sözü geçen bir kişi gibi yerine getirmeye çalışır; bu fabrikanın amacının insanların yok edilmesi olması, tesadüfi bir şeydi. Hoess yalnızca fabrikanın işleyişinin mükemmelliğiyle ilgilenmişti."[58]

Büyük örgütleyici ve savunma bakanı *A. Speer*, *Erinnerungen*'de [Üçüncü Reich'ın Kalbinde] şöyle der: "İnsanların çektikleri acıları görmek, duygularımı etkiledi, davranışımı değil."[59] Onun için önemli olan, rejimin etkili bir aracı olmaktı, orada (toplama kamplarında) tam olarak ne olup bittiğini öğrenme ya da "buna (Yahudilerin sorununa) burnunu sokma" fikri aklından bile geçmedi.

Dolayısıyla, herkes *iyi memur* gibi davranır (H. Arendt, Eichmann'ın kişiliğinin bu boyutu üzerinde ısrarla durur; ama Arendt, eğer itaat etme zorunluluğunun arkasına gizlenmiş olan Dicks gibi diğer savaş suçlularıyla görüşme fırsatı bulmuş olsaydı, aynı boyutun altını onlar için de çizebilirdi).

Belli bir sayıda sadist kuşkusuz vardı. "Örneğin Lvov'da kendi çocuklarını eğlendirmek için Yahudi çocukları öldüren bir polis ya da on yaşındaki bir çocuğun başını tek bir kılıç darbesiyle kesebileceği konusunda bahse giren bir başkası[60]" gibi sadistler. Bir albay, "infazları gerçekleştiren adamlarımızın sinirleri, kurşuna dizileceklerden daha fazla bozuluyordu," der. Bir generalse, "Adamların çoğu çok acı çekiyordu ve farklı nedenlerle evlerine gönderilmeleri gerekiyordu; ya sinir sistemleri harap oluyordu ya da ahlâki olarak buna artık dayanamıyorlardı," şeklinde itirafta bulunur.[61] İnfaz mangaları yaptıkları işe gönüllerini verebilmek için (söz konusu görev katillerin sağlığına zarar verdiği için bu birliklerin sürekli yenilenmesi gerekiyordu) içki içiyor ve birbirlerine meydan okuyorlardı, görevlerinin yerine getirilmesi için gerekli besini içkide ve bu acınası rekabette buluyorlardı.

56. H. Arendt, a.g.y., s. 43.
57. L. Poliakov, a.g.y., s. 317.
58. B. Bettelheim, *Le cœur conscient*, Laffont, 1972, s. 272.
59. *A. Speer Au cœur du troisième Reich*, Fayard, 1971, s. 497.
60. L. Poliakov, a.g.y., s. 151.
61. L. Poliakov, a.g.y., s. 150.

Tüm uzmanların göstermiş olduğu gibi Almanya'da hemen hemen herkesin olup bitenden haberdar olmasına ve kıyımların (üstelik bunlar, kitlesel kıyım boyutuna ancak savaşın kazanılmasının zor olduğunun kesinleşmesi ölçüsünde ulaşmıştır) yeterince meşru olduğunu düşünmesine rağmen, çok az kişi aşikâr bir biçimde sadist tutumlar sergilemişti. Söz konusu kişiler, büyük Reich'ın inşa edilmesi için yapılması gerekeni doğru bir biçimde yapmakla yetinmişti.

Tüm uzmanlar aynı soruyu sordu: Niye bu itaat ve bu itaat nereden kaynaklanıyor? Adorno'nun[62] ve çalışma arkadaşlarının otoriter kişilik konusundaki yapıtları günümüzde artık iyi biliniyor. Yahudi karşıtı bireyler yüksek bir otoriteye boyun eğme ihtiyacının yanı sıra zayıf olduğu varsayılan kişileri tahakküm altına alma ihtiyacı da duyarlar, dolayısıyla güç ilişkilerine fazlasıyla duyarlıdırlar, dış dünyaya ilişkin bakış açılarında basmakalıp yargılarda bulunurlar, muğlaklığa karşı hoşgörüsüzdürler ve tutucu bir davranış eğilimi gösterirler.[63]

E. Fromm[64] da Nazizmi otoriter kişiliğe bağlar. Bu kişiliğin sadist ve mazoşist eğilimlerin eşanlı mevcudiyeti sonucu oluştuğu düşünülür. Otoriter kişilik güce hayrandır ve bu güce boyun eğmeye hazırdır. Başkaldırdığında ancak zayıf otoriteye karşı başkaldırır; (yazgı, doğa, lider gibi) mutlak kudrete sahip bir otoriteye karşı değil. "Otoriter kişilik" aslında "bir bağımlıdır", büyülü bir desteğe, kendisinin dışında bir iktidara gereksinim duyar. Buna sahip olduğundaysa, kendisi de yönetme ve tahakküm altına alma gereksinimi hisseder, çünkü mazoşist yapısına sadist yapısı eklenmiştir. Hitler böylesi bir kişiliğe sahipti ve yaymaya çalıştığı ideoloji de bunun bir yansımasıydı. Hitler kendisini yazgının, doğanın eline teslim ediyordu, ama aynı zamanda insanları yönetiyordu. Aynı kişisel yapıya sahip insanlar Nazi doktrininde kendilerini tatmin edecek olan şeyi bulmuşlardı: Kendilerini Führer'in ellerine teslim ediyor, ona boyun eğiyor, ama aynı zamanda sadist itki-

62. Th. W. Adorno, *The Authoritarian Personality*, New York.

63. "Yahudi karşıtı öğrencilerin en göze çarpan özelliğinin, kişiliğin, bireylerin tamamen boyun eğdiği aşırı uzlaşımsal bir üstbenle sıkıştırılması ve daraltılması olduğu kanısındayız. Ego işlevini üstlenen bu uzlaşımsal üstben yetersizdir; bu, bir bireyselleşme eksikliğine ve basmakalıp yargılarla düşünme eğilimine yol açar... Ebeveynlerle ve toplumla ahenk içinde olunabilmesi için, -aşağı, yıkıcı ve tehlikeli olarak görülen- temel itkilerin bastırılması gerekir ve bu itkiler kendilerini yalnızca sapkın yollarla ifade edebilirler. Dolayısıyla Yahudi karşıtlığı ve genel anlamda da yabancı gruplar karşısındaki düşmanlık, kişisel bütünlüğün korunabilmesi açısından önemli bir rol oynayabilir. Bu çıkış yolları olmadığında, zihinsel dengeyi korumak çok daha zor olabilecek, hatta kimi durumlarda *imkânsızlaşabilecektir*," diye yazıyordu Frenkel-Brunswick ve Sanford. "La personnalité antisémite", *Les Temps modernes*'de, n° 60, 1950.

64. E. Fromm, *Escape for Freedom*, New York, Farrar ve Rinehart, 1942.

lerini önce ırksal azınlıklara, ardından da diğer halklara karşı serbest bırakabiliyorlardı. Dolayısıyla, aynı kişilik yapısına sahip Hitler'in ve bireylerin karşılaşmasının, Nazizmin ortaya çıkışını açıkladığı düşünülür.

Soruna ilişkin temel teorilerin bir dökümü yapılırken, Alman ailesini otoriter devletin ("otoriter ideolojiler fabrikası") bizzat modeli olarak gören W. Reich'ın[65] teorisi görmezlikten gelinemez. Çünkü Alman ailesi çocuğun doğal cinselliğinin bastırılması tekniklerini geliştirmiştir. Buysa, çocuğu kaygılı, içe kapalı ve otorite karşısında endişeli kılar ve onu "itaatkâr, kibar ve burjuva anlamında terbiyeli" hale getirir. Bu ideolojiyle işleyen aile, özellikle küçük burjuvazinin, orta sınıfların ailesidir. Nasyonal sosyalizm de iktidara gelebilmek için (önce büyük sermayeye karşı mücadele ederek) bu sınıflara dayanacaktır. Son olarak da, "otoriter kişilik" teorisine ikna olmayan, Alman aile yapısının 1930 yılında tamamen dönüşmüş olduğunu düşünen ve itaat zihniyetini "çocukların ailelerinde ve okullarında almış oldukları, kişisel erdemleri imtiyazlı kılan ahlâk öğretileriyle, herkesin rolünü sabitleştiren toplumsal yapının korunmasına ilişkin öğretilerle"[66] açıklamayı tercih eden Dahrendorf'un[67] çalışmalarını aktaralım.

"Otoriter kişilik" teorisine karşı dört temel itiraz yöneltilebilir. 1) Otoriter kişilik sağa olduğu gibi sola da ait olabilir, faşist ya da komünist ideolojiye dayandırılabilir.[68] 2) Otoriter kişilerin bu çağda iktidarı ele geçirmelerinin nedenleri (Hitler'in kişiliği ile bu tip yapıyla nitelendirilen kişiler arasında bir uyum olduğunu gösteren Fromm'un söylediklerine rağmen) açıklanmamıştır. 3) Otoriter kişilik babaya karşı (Adorno'ya göreyse, hayali boyutta babalığın niteliklerine bürünmüş olan, nefret edilen Yahudiye karşı) bir başkaldırıyı da içermesine rağmen, başkaldırının güçlü babaya, yani *Führer*'e daha iyi tapınmak için zayıf babaya, yani *Bürger*'e karşı ortaya çıktığını kabul etsek bile, bu

65. W. Reich, *Psychologie de masse du fascisme*, 1933, gözden geçirilmiş basım 1946, Petite Bibliothèque Payot, 1972.

66. P. Ayçoberry, a.g.y., s. 266.

67. P. Ayçoberry'nin kitabında incelenmiştir, a.g.y.

68. Bunun kanıtını Ulrike Meinhof gibi bir "devrimcinin" 1972 yılında yaptığı aşağıdaki açıklamalarda bulabiliriz: "Yahudi karşıtlığının özünde kapitalizm karşıtlığı olduğunu kavradım. Yahudi karşıtlığı, insanların mübadele aracı olarak paraya bağımlı olmalarından duyulan nefretten ve onların komünizm özlemlerinden besleniyordu [...]. Auschwitz, altı milyon Yahudinin Yahudi oldukları için (paralı Yahudiler oldukları için) öldürüldüğü ve Avrupa'nın pisliğine katıştırıldıkları anlamına geliyordu [...]. Almanlar Yahudi karşıtıydılar, bugün bu nedenle Kızıl Ordu'yu destekliyorlar. Almanlar bunun farkına, faşizmden ve Yahudilerin katledilmesinden hâlâ aklanmadıkları için varamamıştır. Üstelik Almanlara Yahudi karşıtlığının aslında kapitalizme karşı duyulan nefret olduğu da söylenmemişti." H. Arvon'da, a.g.y., s. 52.

bireylerin baba ve şef saygısına ilişkin ailevi ideolojileri neden bu kadar iyi içselleştirdiklerini anlayamıyoruz. 4) Otoriter kişilik tahakküm altına alma (ya da tahakküm altına alınma) gereksimi duyuyor bile olsa, özünde bu kişilik, tüm bir halkı kitlesel olarak yok etme ve bundan dolayı da kendini hiç suçlu görmeme gereksinimini içermez.

İtkileri bastıran (bu yüzden de onları arkaizmlerine ve "delice" yazgılarına bağımlı kılan) özgül bir eğitim kipinin, otoriter kişiliklerin paranoyak büyük şeflerde cisimleşen toplumsal yapılarda boyun eğmişliklerini ya da tahakküm arzularını dışavuran bu kişiliklerin kökeninde yer aldığını kabul etsek bile; ve buna bağlı olarak da, otoriter kişilik tezinin, değinilen eleştirilere rağmen, kitlelere kaostan kurtulma ve tanrılara dönüşme imkânı tanıyan mutlak anlamda tahakkümcü bir lider karşısında kendilerinden geçmelerinin nedenlerini kavramamızı (Almanların bu tip bir eğitimden geçtiği doğruysa) mümkün kıldığını düşünsek bile, her şeye rağmen böyle bir teori böylesi bir hayalin gerçekleşmesini sağlayacak bir metot olarak Yahudilerin yok edilmesini açıklayamaz.

V. MODERN TOPLUMUN PARADİGMASI OLARAK YAHUDİLERİN YOK EDİLMESİ

Nazi devleti, halkın ve devletin çözülmez birliğini gerçekleştirme, kendisini yeniden zamanın başlangıcına yerleştirme, evrensel tarihe son verme, sivil toplumu tamamen yok etme ve kutsal, değişmez, mükemmel ve kirlenme kaygısından tamamen kurtarılmış bedeni gerçekleştiren, dünyevi olanın alanını kutsal olanın alanı haline getiren, bunları yapabilmek için de kendisi için araçlar ve rasyonel yöntemler oluşturan askeri bir devlet kurma ihtirasıyla yanıp tutuşuyordu.

Aslına bakılırsa, bu hayal, geleceklerini programlamak isteyen tüm modern devletlerin hayalidir. Tüm bu sayfalar boyunca bizi meşgul eden şey, Hıristiyanlığın dünyanın tahakküm altına alınması yönündeki mesajının gerçekliğe aktarılmasına olanak tanıyan ekonominin doğuşuyla, herkesin herkese karşı mücadele etmesini kurumsallaştıran eşitlik fikrinin doğuşuyla birlikte, bireylerin partiye kayıt olmasına ve tekbiçimlileştirilmesine yol açan ölüm itkilerini ve yaşam itkilerini kendi yararları açısından harekete geçiren devasa devlet aygıtlarının oluşturulmuş olmasıdır. Bereket versin ki bu hayal, kişilerin, kültürel, bölgesel ve devlet karşıtı hareketlerin direnişiyle kırılmıştır. Gelgelelim, devletlerin gücü, hiç kimse bu devletlere liderlik etme yetisine sa-

hip olmamasına rağmen gitgide artmaktadır. Devletin mutlak kötülük olduğunu, gücün hiçbir şeyi çözmediğini ve aklın duyulara üstün gelmek zorunda olduğunu, babanın yasasının gerçek bir hadımlaştırmanın dışavurumu değil, sembolik bir yasa olduğunu, ulusların meşruiyetinin olmadığını, yalnızca bir ideal etrafında örgütlenmiş toplulukların varolması gerektiğini ve varolabileceğini Yahudiler diyasporadan beri defalarca söylemiş olmasına rağmen bu böyledir. İlk devlet deneyimine sahip olanlar ve bunun yanı sıra hatalarının farkına ilk varanlar Yahudiler olmuş olmasına rağmen, Yahudiler devlete karşı direnişi temsil eder. Böylesi bir açıdan bakıldığında, Yahudilerin ya yok edilmesi ya da en azından susturulması gerekir: Doğu ülkelerinin girmiş olduğu

süreç de budur zaten. Yahudiler, bir Alman Yahudi ulusu yaratma hülyasının peşine düşüp (Michel Tournier gibi birisi bu hülyanın sona ermesinden üzüntü duyar,[69] üstelik bu üzüntüyü yalnız Tournier duymaz), yollarını şaşırdıklarında, *daha da* tehlikeli hale gelmişlerdir, çünkü Yahudilerin çok güçlü bir sentez gerçekleştirebileceklerinden kaygılanılmıştır. Naziler, karma (Yahudi-Hıristiyan) bir evlilikten doğan çocukların yok edilmesi gerektiğini, hem anne hem de babasından alacağı güçle bu çocukların kendilerinden özellikle emin olabileceği ve ileride tahakkümlerini kurabileceği gibi nedenlerle ileri sürdüklerinde, bu konuda yanılmamışlardı. (Kuşkusuz, Naziler Yahudi "kurnazlığıyla" Alman "zekâsının" ve "arılığının" ittifakının altını çizmekten başka bir şey yapmıyorlardı). Bu konuda, Yahudilerin kurban edilmesini engellemek için hiçbir şey yapmamış olan (daha sonra bu nedenle kendilerini suçlu hissetmiş olmalarına rağmen) diğer halklar da yanılmamıştı.

Göstermiş olduğumuz gibi Yahudilerle Almanlar arasındaki benzerlik ve karşıtlık, evliliğin kötü sonuçlanmasını önleyemeyecek kadar belirgindi. Blake'in dediği gibi, kesinlik halkı ile sorgulama halkı arasında söz konusu olan Cennet ile Cehennemin evliliğiydi (iki halk da eşanlı olarak hem cennet hem de cehennemdi), sürekli gerçekleştirilmeye çalışılan, ama asla onaylanamayacak olan bir evlilikti. Varolan sorunların çözümlenemez hale gelmesi için modern dünyaya, milliyetçiliklerin ve devletlerin dünyasına, güç olarak ekonominin, kapitaliz-

69. "Alman zekâsı Tarih'in rastlantılarının şu şaşırtıcı ürününde, Alman Yahudisinde erişilmemiş bir doruk noktasına ulaştı: Bu iki bileşenin, birçok başkaları arasında, modern Batı uygarlığının, Marx, Freud, Einstein gibi üç temel direğini üreterek, neden bunca uyum içinde bağdaştığını çözmek görev ve eğlencesini başkalarına bırakıyorum. Bu iki soyun kaba ve korkunç bir şekilde sonradan boşanmasına neden olan şeyi inceleme görevinin üzüntüsünü de onlara bırakıyorum." M. Tournier, *Le vent Paraclet*, a.g.y., s. 146 [*Kutsal Ruh*, s. 112].

min ve yaygınlaşan savaşların dünyasına adım atmamız yetecekti. Bu noktaya gelinebilmesi içinse, yok etme itkisinin –Freud'un *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'nda çarpıcı bir şekilde sergilediği gibi– büründüğü farklı biçimler (özellikle de tekrara zorlanım ve yıkım itkisi, başka bir deyişle bürokrasi ve topyekûn savaş biçimi) altında yaşam itkisine baskın çıkması ve Hitler gibi çılgın olduğu tartışma götürmeyen kişiliklerin ortaya çıkabilmesi, mesajlarını oluşturabilmesi, bunların anlaşılması ve amaçlarına ulaşmaları gerekecekti.

Bunlar olup biterken, Yahudiler ve Almanlar benzer bir yazgıyı paylaştı. Yahudilerin yarısı öldürüldü, İkinci Dünya Savaşı sırasında ölen Almanların sayısı da fazlaydı. Birincilerden hayatta kalanlar, kendilerine, kaygı verici tarzda yönettikleri bir vaat edilmiş toprak buldu ve sonunun kötü bitmesi ihtimali yüksek olan bir serüvene atıldı. İkincilerin soyundan gelenlerse ileriye doğru yürüyüşlerine yeniden devam ettiler, ama efendi olmayı arzulamış olmalarına rağmen topraklarının muhtemelen devam edecek olan parçalanmasına tanık olmaktan başka bir şey yapamaz haldeler.

Kısacası, içinde yaşadığımız sapkın (teknokratik) ve paranoyak (karizmatik) dünya, bu karşılıklı [(*duel*)] kardeş katilliğiyle[70] (biri suçluluğu, diğeriyse *hastalıklı rasyonelliği* icat etmiş olduğu için iki kardeşin de mağlup olması normaldir) Yahudilerin ve Almanların katkılarının olumlu boyutunu yok etti: Birincilerin atalar karşısında yüklendiklerini kabul ettikleri borç ve sonsuz yorum, ikincilerinse kendisinden şüphe etme yetisine sahip aklın hükümranlığı ve şiirsel güç. Tam tersine, bu iki halkın en zararlı fikirleri benimsendi: Mesihçilik, megalomanyaklık, dünya üzerinde tinsel ya da maddi üstünlük kurma arzusu.

İleri sürdüğümüz tezin çok çarpıcı bir örneğini, Troçkizmden gelme Guillaume ve eski Maocu S. Thion gibi eski devrimcilerin izlerini süren Rassinier ve Faurisson gibi İkinci Dünya Savaşı'nın "revizyonistleri"nin çalışmalarında bulabiliriz: Bunlar, İkinci Dünya Savaşı sırasında öldürülen Yahudilerin sayısının aslında çok az olduğunu ve Yahudilerin yok edilmesinin dünya egemenliğini ele geçirmek için Yahudilerin uydurduğu bir öyküden başka bir şey olmadığını göstermeye çalışırlar.

Bu revizyonistlerin olan bitenden hiçbir şey anlamamış olmalarının, hiçbir şeyin farkına varmak istememelerinin nedeni, Hitler'in hülyasını, en küçük bir suçluluk hissi bile duymadan (Almanların bazıları kimi zaman suçluluk duymuştu) eninde sonunda gerçekleştirmektir: Yahudilerin olmadığı, tamamen dünyevi, muhalefetin ve karşı çıkışın

70. Kardeşler arasında her zaman bir Kabil ve bir Habil bulunur.

yer almadığı bir dünya, çünkü Yahudi (E. Jabès'nin iyi kavramış olduğu gibi) sorular soran, yıkıcı bir alaycılığa sahip insan modelini temsil eder ve böyle olmaya devam etmektedir.

Yanılsamaları ortadan kaldıracak günler umarız yakındır. Olumlu yanıyla; dırdır eden, Tanrıyı seven ve ona başkaldıran, topluluğu ve kendi farklılığını seven, ayrıca başkalık ve karşılıklılık sorununun temel bir sorun olduğunu söyleyen bir Yahudi her insanın içinde vardır. İlkel halklar, karşılıklılık, toplululuk, eşit ilişkinin zorluğu gibi sorunların farkına belki de daha iyi varmışlardı. Bu halklar yok olup gitti. Ama sorun varlığını korumaya devam ediyor. Bir gün Yahudilerin hepsi yok olsa bile, başka gruplar, başka halklar aynı soruna yeniden yol açacaklar, çünkü bu sorun insanlık durumunun sembolüdür: Erkek ve kız kardeşlerimiz nasıl olabilir? Onları nasıl tahakküm kurmadan sevebiliriz? Farklılıklarımızla, karşıtlıklarımızla ve benzerliklerimizle birbirimizi nasıl tanıyabiliriz?

Sonuç

Durumun umutsuzluğunu kavrayabilmek, ama buna rağmen değiştirmeye de azmetmek gerekir.

Francis Scott Fitzgerald.

Kanıtların her çöküşüne,
istikbal salvosuyla yanıt verir şair.

René Char.

Freud bizi uyarmıştı: Babanın başlattığını kitle tamamlar. Bu aforizmaya şimdi üç gerekçenin katılması gerekir: Toplumsal bağın kurulmasının kökeninde yer alan şey, aynı zamanda bu bağın çözülmesine ya da yok olmasına neden olan şeydir. Sürü, devlette olgunluğuna ulaşmasına rağmen, devlet bir sürü devletine dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaya hep devam eder; tinselliğin gelişmesiyse düşünme uğraşının şüpheyle karşılandığı ve inançlar ile yanılsamaların insanların eylemlerinin yönünü birlikte belirlediği işlevsel ve tutkusal bir dünyanın ortaya çıkmasına yol açar.

Kitleselleşme süreçlerini betimlemenin artık gereği yok: Bu süreçlerin, bireylerin (ne kadar hareketli olurlarsa olsunlar) sabit konumlara yerleşeceği ve aralarında tanımlanmış rekabet ve işbirliği ilişkileri

kuracakları, yeterince bütünleşmiş bir toplumsal beden oluşturmaya yönelik, birbirinden çok farklı devlet girişimlerinde iş başında olduğunu gördük.

Bireyselleşme süreci kitleselleşme sürecinden ayırt edilemez. Her insan, tercihlerinde ve arzularında özgür olduğu için, kendisi (bedeni, psişesi, toplumsal bağlılıkları ve statüsü) üzerine odaklanacak, kendi "Ego"sunu geliştirecektir. Bu açıdan da, her insan, toplumsal davranışın idealleştirilmiş temsiline yakalanmış olduğundan ve içinde yer aldığı tikel toplumsal sistemin önerdiği haz kalıplarını benimsediğinden, ötekilerine benzer hale gelecektir. Bireyselleşme ile bireyselleşmenin müttefiki olan narsisizm böylece paradoksal bir şekilde karşılıklı öz-

deşleşmeleri, davranışların tekbiçimlileşmesini ve entelektüel tutuculuğu destekler.

Kimi devlet biçimleri diğerlerinden daha talepkâr olacaktır: Homojenleştirme aşırı uçlarına kadar götürülecek, ilkeler daha fazla buyrukçu olacak, toplumsal birimin bütünleşmesi istenci daha saplantılı bir hal alacaktır. Ama, tüm devletler, bireylerden, kendi eylemlerinden kendilerini sorumlu hissetmelerini ve bir biçimde onların sorumluluğunu üstlenen bir topluluğa aidiyetlerinin bedelini ödemeye hazır olmalarını talep etmeleri açısından birbirlerine benzerler.

Modern toplumların bu nitelikleri hakkında daha fazla bir şey söylemeye gerek yok. Buna karşın, yukarıda sözünü ettiğimiz üç gerekçe, üzerlerinde biraz daha fazla durulmayı hak eder:

1) Toplumsal bağın kurulmasının kökeninde yer alan şey, aynı zamanda bu bağın çözülmesine ya da yok olmasına neden olan şeydir.

Toplumsalın her oluşumu, eşit ve kendilerini hem azınlık hem de ezilmiş hisseden bireylerin, onları erkek kardeşlere ve bireylere dönüştürecek bir projeyi zirveye taşıma istencinden kaynaklanır. Bunun için de, mücadeleye girişirler ve mutlak keyfiliği temsil edeni ya da kendilerine karşı ölçüsüz bir iktidar uygulayan "tıkız bir çoğunluğun" (İbsen) yandaşlarını devirmeye çalışırlar. Cinayet işlenmiş, idoller parçalanmış, devrim ilan edilmiş ve gönüllerle zihinleri coşkuyla doldurmuş olduğundan, onlar için geriye kalan şey, gündelik yaşamlarını çekip çevirmek, yasaları ve özellikle de ortak bir başvuru kaynağını oluşturmak ve bir çoğunluk topluluğuna dönüşmektir. Sorunun ortaya çıktığı yer de burasıdır. Benzerlerin çoğunluğu (ya da en azından oybirliği) farklılıksızlaşma fantazmını yeniden canlandırır ve başkalık sorununu tüm canlılığıyla gündeme getirir. Ayrılma, egemenlik, sömürü ya da denetleme düzenekleri oluşturulur. Gitgide daha da kuşatıcı hale gelen

kutsallıklar varolma hakkını elde eder ve hem eylemlere hem de düşüncelere yön verirler. Varoluşunun meşruiyetinin arayışına düşen toplumsal birim, meşruiyetini üyelerinin gösterdiği rızada ve boyun eğişinde bulduğuna inanır, aynı şekilde bu üyeler de köle durumlarında ve devletle (onun kurumlarıyla) bütünleşmelerinde, kimliklerine bir güvence ve yaşamlarına bir anlam bulduklarına inanırlar. Erkek kardeşler yalnızca bir efendiyle (ya da efendilerle) ve onun idealleriyle özdeşleşmeleri aracılığıyla kendilerini kardeş olarak hissetmeyi, sivil toplumun coşkun yaşamında rekabet eden duygularını ve işlerini, devletin çoban değneğinin denetimi altına sokmayı ve son olarak da en mahrem arzularının devletin ilan ettiği arzularla aynı arzular olduğunu kabul ederler. Bu koşullarda, devlet zafer elde ettiği anda, nüfuzunu uyruklarının en küçük davranışlarını da içerecek şekilde kurduğu anda, yurttaş-kardeşler yok olur, toplumsal doku parçalanır. Davranışlarımızı düzenleyen, bizi seven ve bizi kendisini sevmeye davet eden transandan bir devlet bizi bu külfetten kurtardığında ve bizi rahat bir gerilemeye davet ettiğinde neden birbirimizle anlaşmayı ve konuşmayı, çelişkilerimizi çözümlemeyi ve bağımsız tercihler yapmayı deneyelim ki? Herkes kendisi için, devletse herkes içindir. Bu ilke dile getirildiğinde erkek kardeşler yalnızca benzerlikleri açısından kardeş olmaya devam ederken, her biri kendi Egosunu ya da en bayağı imtiyazlarını savunduğundan birbirleri için potansiyel düşmanlara dönüşürler. Ortaya klanlar çıkar, çeteler oluşur. Devletin benimsediği çözümse şiddetli bir çatışma dünyası yaratarak bu klanların ve çetelerin cezalandırılmaksızın istediklerini yapmalarına izin vermek, bir uzlaşma sağlayabilmek amacıyla onlarla sürekli pazarlıklar yapmak ya da onları kararlı bir şekilde parçalamaktır. Son çözümün er ya da geç baskın çözüm olma ihtimali yüksektir.

2) Devlet, bir sürü devletine dönüşme eğilimini sürekli gösterir.

Devlet, hem sürü şefinin hem de komployu düzenlemiş erkek kardeşlerin şiddetini kendi hesabına geçirir. Bu şiddete tamamen kendi çıkarı için el koyar. Oysa, şiddet, toplumsalın düzenlenmesine hizmet eden kurumlar maskesi altında, yoluna genellikle devam edecektir. Şiddet, yasa ya da yönetmelik adını alacaktır. Bu şiddetin inceliği, ılımlılığı ve genellikle de babacan niteliği onun zihinlerde yer etmesine, bilinçlere sızmasına ve daha ağır bir cezalandırmanın yokluğunda eylemleri yönlendirmesine engel olmayacaktır. Görece barışçıl ve şiddetten arındırılmış bir toplumsal yaşamın garantisi olan devlet, başka türlü davranamaz ve üstelik başka türlü davranması, toplumsal bağ so-

runlu olduğundan ve çözülme yolunda olduğundan mümkün de değildir.

Bu nedenle de devlet şiddeti bir denetim istencinin salt dışavurumu değildir, bu şiddet bireylerin artık güç ilişkisinin tek yasa olmadığı sembolik bir düzene ve anlamlandırma zincirine girmeleri için gerekli bir unsurdur. Böylesi bir durumda şiddet, yasağın, dilin ve bastırmanın yanında konumlanır, sansürün, beden bedene mücadelenin ve baskının yanında konumlanmaz.

Gelgelelim, gerekli şiddetten "aşırı" şiddete geçiş hissedilmeden gerçekleşir. Yasaktan sansüre, bastırmadan baskıya geçiş, hem şiddetli hem de kolaydır. Bazı arzuların ifade edilmesine izin veren devletten her arzunun ölümü olan devlete, yurttaşların iradesinin ifadesi olan devletten gerçek hadım etme tehlikesinin kristalleşmesi ve ölüm itkisinin katışıksız kültürü olan çoklu ve bürokratik devlete giden yol daha önceden açılmıştır ve kullanılmaya hazırdır. Devletin büyümesi onu yurttaşların özel yaşamına gitgide daha fazla müdahale etmeye, hem ekonominin hem de politikanın alanını keyfince yönetmeye ve bu koşullarda ekonomik savaşları ya da dış savaşları kazanmak için yurttaşları genel ve sürekli seferberliğe davet etmeye yönelttiği ölçüde, bu yola başvurulması daha fazla geçerlilik kazanır. Çok az "seferber olan", ılımlı, kayıtsız ya da farklı tipte değerlere ve farklı bir devlet anlayışına sahip olan her "yurttaş", potansiyel bir hain haline gelir ve cezalandırılması gerekir. Devletin şatafatlı Egosu'nun dışavurumu engelleyen ya da onun narsisizminde ciddi bir yara açan her yabancı ulus, ekonomik savaş ya da ideolojik mücadele, bu ulusun aklın yoluna sokulmasında yetersiz kalındığında, savaşçı sürülerin topraklarına hücum ettiğine tanık olacaktır.

Bu durumda, kabul edilmiş ve benimsenmiş kurumlara sahip bu uygarlaşmış devletler, yurttaşlarına karşı "savaş hali" ilan etmeye, can alıcı çıkarları, etki alanları ya da yayılma alanları tehlikeye düştüğünde dünyanın jandarması rolünü oynamaya hazır polis devletlerine dönüşür. Bu andan itibaren, artık aman dinlenmez: Topyekûn savaş, gücünü ve yasasını açıkça dışavurur. Bu durumda devlet, artık yurttaşlarının iradesinin bir kısmının toplandığı yer değildir, kendi yasalarını ihlal eden, keyfiliği ve adaletsizliği olağan bir yönetim tarzı haline getiren, her şeyi alan, ama hiçbir şey vermeyen, bilimlerin ve tekniklerin gelişmesinin pekiştirdiği bir güçle kendinden geçmiş modern ve karmaşık bir sürü biçimidir. Devletin böylesi bir dönüşümü hakkında sayısız örnek vardır. Devletin temelini fiziki şiddetin sembolik şiddete dönüşmesinde bulduğunu düşünerek, bu durum karşısında şaşkınlığa

düşmeyiz. Patlayıcı bir tarza dönüşme, hep endişe duyulacak şey olmaya devam eder. Bu dönüşme, toplumsal davranışları tamamen denetim altına alma çabaları ve hegemonya dilekleri açısından tüm modern devletlere içkin bir tehlikedir.

3) Tinselliğin gelişmesi, hem işlevsel hem de tutkusal bir dünyanın ortaya çıkmasına yol açar.

Mitte ve tragedyada konumlanmış toplumlar, çevreleriyle ve dünya düzeniyle uyum içindeydiler, dünyanın düzeni bu toplumlar açısından doğanın ve orada ikamet eden tanrıların düzeniydi. Bu toplumlar bu uyumun bedelini, kurmuş oldukları yapıların belli bir istikrarlılık derecesiyle ve kendileri üzerine görece bir kapanmayla ödemeyi bilinçli ya da bilinçsiz olarak kabul etmişlerdi. Buna karşın, tinselliğin gelişmesi ve tektanrılı dinlerin ortaya çıkmasının desteklediği aklın ve soyutlamanın kazandığı önem, hem baba hem de her şeyin yargıcı olan transandan bir kutsallığın gerekliliğini ortaya çıkardı. Tüm bunlar, her insana, benim düzeyim hangisi, toplumsaldaki ve dünyadaki yerim neresi sorularının yerine; ben kimim, niye buradayım, benim geleceğim ne olmalı sorularını sorarak kendisini oluşturma imkânı sağlayarak ve her insanı yaptığı tercihle seçilmiş ya da lanetlenmiş olmaya hazır bir şekilde kendi yanıtlarını bulmaya davet ederek toplumsal örgütlenmeyi altüst ettiler.

Ama, nasıl antikçağ insanları tanrıların ve doğanın talep ettiği kefareti ödemeyi bilmişlerse, aynı şekilde modernler (tarih toplumlarının insanları) özgürlüklerinin bedelini çok pahalıya ödemek zorunda kaldılar. Doğanın denetim altına alınması, üretici güçlerin gelişmesi, mutlak erk sahibi ve savaşçı devletlerin yaratılması, ödenecek kefaretin bir kısmını oluşturdu. Modernler, bu ödemenin yeterli olacağını ve serbestçe düşünmeye ve hem hakikati yavaş yavaş aramaya hem de sevinç çığlıklarıyla bu hakikati bulmaya devam edebileceklerini düşündüler. Yazık ki, az çok hayal kırıklığına uğradılar, çünkü homojenleştirme uğraşı açısından doğru düşünce ve şüphe devletin umurunda bile değildi. Devlet kesinlikten beslenir, bir yanılsama taciridir ve bir inanç makinesidir. Devlet kuşkusuz bir "geri zekâlılar" dünyasında hükümranlık sürmek istemez, devletin istediği, bilimin kendi kulu kölesi olması ve bilginin onun gölgesinde kalmasıdır. Devlet sorumluluğunu üstlendiği teknik sorunların çözümlenmesine imkân tanıyan, kodlanmış, yönlendirilmiş ve az buçuk yaratıcı bir düşünceden korkmaz. Aksine, devletin üstüne kurulduğu dünyanın temsilini sorgulayan bir düşünce, yani resmi anlamda ihlalci olan bir düşünce devletin işine yara-

maz. Devlet bunu çok iyi bilir ve böylesi bir düşünceye karşı mücadele edecek ve ona boyun eğdirecek silahları da yok değildir.

Bu nedenle de, düşünme uğraşının gelgitlere karşı varlığını koruyabilmesi için, bu uğraşın toplumdışında, azınlık gruplarda, çalışmalarını gizlice ya da her halükârda aşırı kuşatıcı bir haminin denetiminin uzağında sürdürülebilen sapkın ya da başkaldıran bireylerin beyninde gelişmesi gerekmiştir.

Yahudi halkı dağılmaya tutsak edildiği andan itibaren bu tarihsel fırsattan (mitik bakımdan değil de seçilmiş halk olması anlamında) gerçek anlamda yararlanmayı bilmiştir. Kitap halkı, devletsiz halk, çıkara dayalı olmayan bir düşünme etkinliğinin bizzat örneğini oluştur-

muştur. Ama bunu yapan hiç de yalnızca Yahudi halkı değildi. Başka gruplar da düşüncenin değerine büyük ölçüde tanıklık ettiler. Ama, Yahudi halkı hem marjinal hem merkezi bir halk olmayı sürekli ve eşanlı olarak sürdüren (Eski Ahit aracılığıyla herkesin gönlünde varolan) bir halk olduğu için duyulara karşı aklı, somuta karşı soyutu, devlet köleliğine karşı iç özgürlüğü temsil edebilmiştir.

Bu bakımdan Yahudi halkı, inanca asla genişlememesi gereken belirli bir alan bırakarak, akılla yönetilen bir dünya yaratılabileceğini gösterdi. Yahudi halkı bu vergiyi ödemeyi kabul ederek üç alanda kazançlı çıktı: Dinsel yanılsamaya hakkını teslim ederek herhangi başka bir yanılsama biçiminin ortaya çıkmasını engelledi; kendisini soyut bir dine adayarak, bu dinde kendi rasyonel iradesine bir dayanak noktası bulabildi ve bu dinden yeni sonsuz sorgulama kapasiteleri oluşturabildi; son olarak da, bilgilerini, kendisini oluşturan dini anlamakta ve aynı zamanda onu kendisinin yorumlama saplantısıyla sınırlandırmakta kullanmayı deneyebildi.

Böylece, Yahudi halkı özgürlüğün ve aklın karşıt değerler olmadığını, Tanrıya hizmet etmenin zihni yeteneklerin çökmesine ve tövbekârlığa yol açmadığını ve bir yandan Mesih'in geri dönüşünü beklerken öte yandan yaşamını dopdolu yaşayabilmek için insan ve doğa arasındaki eski paylaşıma geri dönmenin zorunlu olmadığını gösterdi.

Bu nedenle de, Yahudiler insanlığın bir dönüşüm geçirmesini sağladılar. İnsanın hem edimlerinin hem de düşünsel etkinliğinin öznesine dönüşmesine katkıda bulundular. Buna karşılık olarak da, suçluluk duygusunu ve kutsala boyun eğmeyi (bu boyun eğme ne kadar üzerinde düşünülmüş olursa olsun) kendileri icat etmemiş olsalar da güçlendirdiler. Bunları yaparken, kapıları suçluluk duygusunun yaygınlaşmasına ve çeşitli tahakküm biçimlerine ardına kadar açtıklarını bilemezlerdi.

Kaldı ki, Yahudilere zulmedilmesinin ve kötü davranılmasının nedeni, suçluluk duygusunu ve boyun eğmeyi insanların içine onların yerleştirmiş olması değildi. Tam tersine, tüm halklar bu açıdan Yahudilerin mirasçılarıdır. Öyle ki, bu mirasçılar o günden beri suçluluk duygusunun düzeyini artırmak ve boyun eğdirme tekniklerini çeşitlendirmek için önemli çabalar sarf ederek mirası güçlendiren mirasçılardır. Yahudilere zulmedilmiş olmasının ve hâlâ zulmedilmesinin nedeni, onların aklın yıkılmaz olduğunu, inancın sınırlandırılması gerektiğini ve devletlerin kutsal bir öze sahip olmadığını söylemeleridir. Bu açıdan da Yahudiler devlete karşı, işlevsel yaşama karşı, irrasyonel süreçlere karşı olan bir halkın geriye kalan son örneğidir ve böyle olmaya devam etmektedir. Ayrıca, Yahudiler kendisiyle ya diyaloğa girilebilecek ya da açıkça çatışma içinde olunacak indirgenemez bir başkalığın prototipi olmuşlar ve olmaya devam etmektedirler. Yahudilerin temsil ettiği örnek izlenilmedi.[71] Eğer bu örnek izlenmiş olsaydı, bugün kendisinin şatafatlı zaferi için bilimi ve çıkarlarının baki olması ve örgütünün güçlenmesi için inancı kullanan Molek Devleti hakkında sorular sormak zorunda kalmazdık.

*

Yaptığım tanı biraz kuşku uyandırıcı bir tanı gibi görünebilir. Öyle de. Gelgelelim, her zaman en kötü olan ortaya çıkar diye bir şey de yok. En kötü olandan çok fazla söz edildiğinde, artık ondan endişelenmeme ve ona karşı kullanılacak güce artık sahip olamama sakıncasıyla karşı karşıya kalınır.

Gerçekten de, her toplumsal sistem genellikle her şeyin bittiğinin düşünüldüğü ve umudun tükendiği anda kendisini dönüştürme, yanıtlarını çeşitlendirme, kendisini etkileyen gürültüleri kapsama ve amaçlarını, öngörülmemiş ve incelenmemiş yolları izleyerek gerçekleştirme yetisine sahip olduğunu göstermiştir.

Aslında, belli bir sayıdaki "sızıntı noktası" devletlere nüfuz eder ve eylemlerinin kaçınılmaz niteliğini sorgular. Bunlardan üçü üzerinde duracağım:

1) Devletin ölçüsüz bir şekilde büyümesi, denetim ve yönlendirme araçlarının ve tekniklerinin sürekli güçlendirilmesini gerektirir. Gelgelelim, denetim araçlarının sayısının artması bu artışla orantılı olarak

71. Ayrıca, Yahudilerin kimileri de, zulümlerden dolayı, atalarının toprakları üzerinde neredeyse gayri ihtiyari olarak daha önce içinde yaşamış oldukları Hıristiyan ya da laik devletlerin kusurlarını taşıyan bir devlet kurmayı arzuladı ve başardı.

gözetim altında tutulacak alanların ve yapılacak işlerin sayısının da artmasına yol açar. Tüm sorunları çözme ve hiçbir sorun bırakmama istencine (geçmişteki devletler, savaşı da hesaba katmanın gerekli olduğunu ve "özgürlük alanlarının" bütünün düzenlenmesi için var olması gerektiğini bildiklerinden böyle bir ihtirasa sahip olmamışlardır) bağlı sorun çeşitliliği, tam da fazla genişliği nedeniyle görevin imkânsız hale gelmesine yol açar. Denetim genişledikçe belirsizlik alanlarının ve işlev bozukluklarının daha fazla artma eğiliminde olduğunu gösteren bürokrasi teorisyenleri bunu iyi bilir.

2) Herkesi şüpheli olarak görmesi ve iç ve dış düşmanlar icat etme-
456 si nedeniyle devlet, her türlü katılımı yok ettiğinden otoritesini boşluğa dayandırmak zorunda kalır. Herkesin kendi içine ya da kişisel tecrit alanına kapandığı apatik dünya ilk bakışta devletin yönetici kadrosunun lehinedir. Bu kadro, devlet politikasını gerçekleştirmekte ve iktidarını güçlendirmekte serbesttir. Bununla birlikte söz konusu olan, acı bir zaferdir, çünkü katılım yokluğu uzun vadede devleti hareketsizliğe sürükler. Bireyler, arzuları ne kadar yabancılaşmış olursa olsun, devleti bu arzuların ifade edildiği ve gerçekleştiği muhtemel uzam olarak görmediklerinde, hem devletin hem de sivil toplumun ufalanıp toz haline gelmesine yol açan ölümcül kayıtsızlık süreçleri ortaya çıkacaktır.

3) Devletin tekparçalılığı beklenmedik sonuçlara yol açar. Güvenlik görevlileri ne kadar basiretli olurlarsa olsunlar, bu etkililik bir edimin umulan amaçtan başka bir şeye doğru yönelmesini ve başka bir şeyle sonuçlanmasını engelleyemez:

a) Aslında, bu etkililik kimi olasılıkları kaçınılmaz olarak bastırır. Bildiğimiz gibi, bastırma süreci er ya da geç bastırılanın geri dönmesine hep yol açar. Rasyonelliğin zaferine bağlı bastırmayı örnek olarak alalım: Hileli akıl, duyusal, itkisel olan, talepkâr (ve gizlilik hakkını savunan) düşünce, bedensel zevkler (yoksa, zorunlu hazzın sahteliği değil), doğaya ve insanlara saygı, hem yardımlaşma ve karşılıklı sevgi arzuları hem de şiddet ve "yapıcı olmayan" saldırganlık, en az beklendikleri anda, rasyonel ve teknokratik modelin kesin olarak zafer elde ettiğinin düşünüldüğü anda ortaya çıkabilir ya da yeniden gündeme gelebilirler. Eğer toplum bilimlerinde genellikle iyi bilinmemesine rağmen sürekli teyit edilen bir yasa varsa, o da, muhalefetsiz toplumlar, karşı-kültürsüz kültür, duyumsallık olmadan mantık olamayacağından, başarının *kaçınılmaz olarak* başarısızlığa götürdüğünü söyleyen yasadır. Toplumsal sistemler bu çeşitli karşıt eğilim arasında "işbirliği biçimlerinin" kurulmasını kabul ettikleri sürece kendilerini düzenleyebi-

lirler. Aksine, toplumsal sistemler sembolik sistemin temel boyutlarından birini dikkate almadıklarında, sembolik sistem gerçeğe zorla nüfuz etmekten başka bir şey yapamaz. Bu enerjinin yayılmasına karşı çıkabilecek tek güç, savaşın gücüdür.

b) Savaşın gücüyse tepkisel olarak direniş fenomenlerinin oluşmasına yol açar. Bireyler, gruplar ve sınıflar tamamen yönlendirilebilir, hipnoza ve büyülenmeye her an teslim olmaya hazır, doğrudan şiddete başvuran muzafferlere boyun eğen şu kitleleri asla oluşturmazlar. Sınıf mücadelesi, muhalefet, marjinallik, ayaklanma, başkaldırı, devrim, sabote etme, katılmama, komplo, ülkeden kaçış; toplumsal grupların düşüncenin tekbiçimliliğine, devletin mutlak erkine, gözetlenmeye ve toplumsal sıkı denetim altına alınmaya karşı *direnme*nin farklı semptonlarını oluştururlar. Devlet sivil toplumu yok ettikçe, sivil toplum daha yüksek bir sesle haklarını talep eder; devlet, alanları yaptırımı altına aldıkça, halklar da kendilerine yeni özgürlük alanları icat ederler. İnsanlığın tarihi, sınıf mücadelesinin tarihi olarak özetlenemediği gibi, tüm eylem alanlarının, kendilerinden emin ve önlerinde yalnızca gitgide daha fazla köleleştirilmekten başka bir şey istemeyen insanlar olan tahakkümcülerin yoğun yaptırımı altına alınmasının tarihi olarak da özetlenemez. *Çatışma,* toplumsalın bizzat özünü oluşturur, şiddetse toplumsalın temelini. Oydaşım alanları istikrarlı birliklerin yaratılması için gerekliyse, taşkınlık ve direnme alanları da canlı yapıların kapalı sistemlere dönüştürülmemesi için temel bir öneme sahiptir. Doğu Avrupa ülkelerindeki işçi mücadeleleri, Batı Avrupa ülkelerindeki toplumsal hareketler, Güney Amerika diktatörlüklerindeki silahlı ya da politik direniş, tıpkı Nazi Almanyası'ndaki eski direniş hareketleri gibi, en otoriter rejimin, karşıtını da daima içinde barındırdığını bize her an göstermektedir.

c) Bu güç, kendi içinde tersine dönmüş bir yapı doğurur: İşçi yoğunlaşmalarını ve proletaryanın doğuşunu sağlayan, yükselme devinimiyle birlikte burjuvazi olmuştur; aldığı kararlar nedeniyle özyönetim ve devrim arzusunu teknokratik katman doğurmuştur. Kurumların gücüne onları yok etme arzusu yanıt verir, sürekliliğe geçici olan, bütünleşmeye marjinalleşme, güvenlik ihtiyacına terorizm ve suçluluk, çalışma ve üretim dünyasına "küçük işler"in ve işini bilirliğin dünyası, tekbiçimlileşme dünyasına aşırı çeşitlenmenin dünyası karşılık gelir. Dünya ne kadar bütünleşmiş olmak isterse, o kadar çok sayıda davranışa, önemsiz küçük gruplara ve kliklere bölünür. Her totalitarizm, ayaklanmanın şaşkın babasıdır.

Üstelik, gerçeğin dönüşüme uğramasının, başarılarıyla çok çabuk

övünme eğilimi gösteren yöneticilerin bilmediği sorunların, her türlü öndeleme çabasının ve denetim altına alma istencinin elinden kaçıp kurtulan sorunların ortaya çıkmasına yol açtığı düşünüldüğünde, yaşamımıza ritim katan birçok önbelirtiyi yorumlarken ihtiyatlı bir şekilde akıl yürütme tutumunu benimsemekten başka bir yol yoktur. Bu nedenle, çağımızda sayıları çoğalan ve muhtemel kıyametten şimdiden büyük zevk alan şu sakin kâhinlerden biriyle özdeşleştirilmeyi hiç istemem. Yalnızca aklı başında biri olmaya çalışıyorum. Freud'u hem kişiliği hem de yapıtları açısından böylesine ilgi çekici bir varlık olarak görmemin nedeni, onun aklı başındalığı her şeyden üstün tutmuş olması ve asla sözcüklerle yetinmeyi ve kendini bir idole adamayı istememiş olmasıdır.

İçkin bir yıkıma inanmıyorum. İnanmış olsaydım, kendimi meydanlarda sık sık görülen sahte peygamberler topluluğunun içinde konumlandırmış olurdum. İnsanın başkalık sorununu çözme karşısındaki güçsüzlüğü nedeniyle sahip olduğu yıkıcı gücün altını çizmekten başka bir amacım yoktu. Erkeklerin kadınlar ve çocuklar üzerinde kurduğu tahakkümle yola çıktık; kapitalizmle birlikte insanların, yalnızca yabancılar anlamında insanların değil, ama eşitler anlamında insanların üzerinde kurduğu tahakküme geçtik ve şimdi (Yahudilerin kıyımı aracılığıyla) soykırımın sürekli, işkencenin alışıldık bir şey olduğu ve uluslar arasındaki termonükleer savaşla ya da ulusların kendi içlerinde ihbar edilecek ve savaşılacak iç düşmanların çoğalmasıyla insanın insan tarafından yıkımının gündemde olduğu bir dünyaya ulaştık. Eşitlikçi olmayı hedeflemiş toplumlar yabancılaşmaya ve sömürüye yol açtı, gelişmeye inanmış olan toplumlar artık yalnızca savaşa inanıyor. Sorunların küreselleşmesi tüm savaş biçimlerinin küreselleşmesine yol açıyor.

Bilimsel ve üretici devletin somutlaştırdığı yeni kutsallığı yaratmış olan toplumlarımız, sivil toplumu aşamalı bir biçimde susturup, her yerde kişilere tapınmayı yerleşik hale getirdi. Karanlık zamanlara geri döndük. Ama, bugün, söz konusu olan artık bir davanın zaferle sonuçlandırılması adına öldürmek ve ölmek değil: Ruslar artık kendi ideolojilerine inanmıyor; kuşkusuz Çinliler, Ruslardan da daha az inanıyorlar ideolojilerine; Amerikalıların tek derdiyse imtiyazlarını ve ittifak ağlarını korumaktan ibaret. Ölmemiz gerekirse, kuşkusuz bir hiç uğruna öleceğiz; yani tüm ülkelerde politik tartışmayı gladyatör dövüşlerinin yerine geçirmek amacıyla yok etmiş olan politikacılardan oluşan sahte tanrıları tahtlarından indirme yetisine sahip olamamış olduğumuz için öleceğiz.

Gelecek, kuşkusuz hiç kimseye ait değil; De Gaulle gibi karizmatik bir şefin basiretli bir şekilde söylemiş olduğu gibi, "geleceğe küfretmemek gerekir". Gelgelelim, insanlar, gerçeklikte babaca bir desteğe ya da mutlak erk sahibi bir örgütün desteğine hep gereksinim duymaya devam ettikçe, hem kendilerinde hem de ötekinde yaşam maskesine bürünmeyi bilen ölüm itkilerinin şiddetinin farkına varma yetisine sahip olmadıkça, yeni sözün boş söz olarak yozlaşmamasını ve yepyeni kurumların günün birinde şeylerin doğasının ya da mutlak erk sahibi bir kutsallığın ifadesi haline gelmemesini sağlayacak şekilde davranmayı beceremeyeceklerdir. Barbarlar bizim aramızda, bizim içimizde; onlara karşı mücadele etmek için dışarıdan gelmelerini beklemeyelim, çünkü bu zevki bize tattırmayacaklar.

Büyük Yunan şairi C. Kavafis "Barbarları Beklerken"[72] başlıklı şiirinde bunu hayran olunası bir şekilde ifade etmiştir. Son sözü ona bırakacağım.

"Neyi bekliyoruz böyle toplanmış pazar yerine?
Bugün barbarlar geliyormuş buraya.
Neden hiç kıpırtı yok senatoda?
Senatörler neden yasa yapmadan oturuyorlar?
Çünkü barbarlar geliyormuş bugün.
Senatörler neden yasa yapsınlar?
Barbarlar geldi mi bir kez, yasaları onlar yapacaklar.
Neden böyle erken kalkmış imparatorumuz, şehrin en büyük kapısında neden kurulmuş tahtına, başında tacı, törene hazır?
Çünkü barbarlar geliyormuş bugün, onların başbuğunu karşılamaya çıkmış imparatorumuz.
Bir de koca ferman hazırlatmış ona rütbeler, ayrıcalıklar bağışlayan.
İki konsülümüzle yargıçlarımız neden böyle işlemeli, kırmızı kaftanlar giyinip gelmişler?
Neden böyle yakut bilezikler, parlak, görkemli zümrüt yüzükler takınmışlar?
Ellerinde neden böyle altın, gümüş kakmalı asalar var?
Çünkü barbarlar geliyormuş bugün, onların gözlerini kamaştırırmış böyle takılar.

72. M. Yourcenar, *Présentation critique de Constantin Cavafy, suivie d'une traduction des poèmes par M. Yourcenar et C. Dimaras*, Gallimard, 1958. [Türkçesinde Cevat Çapan'ın çevirisi kullanılmıştır: *Kavafis'ten Kırk Şiir*, çev.: Cevat Çapan, Adam Yay., 1993]

Ünlü konuşmacılarımız nerde peki,
Neden her zamanki gibi söylev çekmiyorlar?
Çünkü barbarlar geliyormuş bugün,
onlar pek aldırmazmış güzel sözlere.
Nedir bu beklenmedik şaşkınlık, bu kargaşa?
(Nasıl da asıldı yüzü herkesin!)
Neden böyle hızla boşalıyor sokaklarla alanlar,
neden herkes dalgın dönüyor evine?
Çünkü hava karardı, barbarlar gelmedi.
Sınır boyundan dönen habercilere göre
barbarlar diye kimseler yokmuş artık.

Peki, biz ne yapacağız şimdi barbarlar olmadan?
Bir çeşit çözümdü onlar sorunlarımıza."